

[Мирослав Онишкевич «Орест»] сказав, що коли в 1941 р. Бандера був арештований німцями, то переказав своїм в ОУН, що єдиним партнером та союзником для українців є власне Польща.

Мар'ян ГОЛЕМБ'ЄВСЬКИЙ.

Що би не говорити, ця співпраця [УПА та ВіН] є найяскравішим прикладом тогочасних польсько-українських стосунків.

Може бути дороговказом на майбутнє обох народів, що страждають від російського ярма.

Євген ШТЕНДЕРА.

ТОВАРИСТВО «УКРАЇНСЬКА СПАДЩИНА»
УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

УПА ТА ВІН У БОРОТЬБІ З ТОТАЛІТАРИЗМОМ. 1945–1947

ДОКУМЕНТИ
СПОГАДИ

Вишгород
ФОП СЕРГІЙЧУК М. І.
2019

УДК 901.161.2-1
ББК. 63.5 (4 Укр.)

ISBN 978-617-7837-00-7

Під редакцією Богдана Гука.

УПА та ВіН у боротьбі з тоталітаризмом. 1945–1947. Документи, спогади. – Вишгород. – ФОП Сергійчук М. І., 2019. – 592 с.

До книги увійшли документи і спогади безпосередніх учасників подій, що висвітлюються в ній. Це всебічна і детальна розповідь про те, як у роки воєнного лихоліття і в післявоєнний період на наших західних теренах УПА та ВіН віднайшли шлях до порозуміння, організували спільну боротьбу українських і польських патріотів проти тоталітарного режиму.

Розрахована на широке коло читачів.

УДК 901.161.2-1
ББК. 63.5 (4 Укр.)

Опубліковані у цьому виданні світлини походять, поміж іншими, зі збірок Євгена Штендери, родини Станіслава Ксьонжека, архіву польського Інституту національної пам'яті та «Літопису УПА».

Усі права захищені. Жодна частина даної публікації не може бути репродукована, збережена як джерело даних та передана у будь-якій формі запису без письмової згоди власника прав.

© Богдан Гук, упорядкування, 2019
© Роман Кабачій, переклад, 2019
© Український інститут
національної пам'яті, 2019
© Михайло Черненко, художнє
оформлення, 2019
© ФОП Сергійчук М. І., 2019

ISBN 978-617-7837-00-7

ЗМІСТ

Євген Штендера. Шлях до себе потрібен для того, щоби бути вільними.....	9
Богдан Гук. Між боротьбою і порозумінням.....	10
Від видавця польського видання.....	25
Подяки.....	26
Список скорочень.....	27
Розмови (1)	31
Сенсом УПА було порозуміння з поляками (розмова з Євгеном Штендерою).....	32
Українці пропонували нам спільний дім (розмова з Мар'яном Големб'євським).....	78
Документи	101
1945/1946 [околиці Перемишля] – Фрагменти трактату «Українсько-польські взаємини на тлі історії» авторства заступника політичного референта Закерзонського Краю Василя Галаси («Зенона Савченка»), що пропагують співпрацю УПА з польськими незалежницькими силами, скеровану проти СРСР.....	102
1945 жовтень 31. м. п. – Звіт політичного референта надрайону «Левада» в III Окрузі Закерзонського Краю Івана Романечка («Володі») із зустрічі представників УПА з представниками Делегатури Збройних Сил на Край біля Хорощинки 27 жовтня 1945 р.....	118
1945 [грудень], м. п. – Протокол референта пропаганди III Округи Теодора Гарасим'яка («Дунайського») із зустрічі представників УПА з представниками ВІН 6 грудня 1945 р.....	128
1946 січень 25, Варшава – Протокол допиту заступника коменданта Округи Люблін ВІН Мар'яна Големб'євського («Стера») щодо встановлення співпраці між Делегатурою збройних сил на Край та Українською Повстанською Армією.....	137
1946 січень 26, Варшава – Протокол допиту Мар'яна Големб'євського «Стера» щодо передачі звіту голові Центрального Обшару ДЗС-ВІН про співпрацю між ВІН та УПА в Окрузі «Люблін» Юзефу Рибіцькому («Мацею»).....	139
1946 січень 31, Варшава – Протокол допиту Мар'яна Големб'євського («Стера») щодо УПА.....	140
1946, лютий 1, Варшава – Протокол допиту Мар'яна Големб'євського («Стера») щодо інформування командира Центрального Обшару ДЗС-ВІН Яна Мазуркевича («Радослава») про співпрацю між ДЗС-ВІН та УПА.....	144
1946 лютий 1, Варшава – Протокол допиту Мар'яна Големб'євського	

(«Стера») щодо його записки про звіт коменданта округи Томашів Люблінський ВіН Яна Туровського («Норберта») про співпрацю із УПА...	146
1946 лютий 1, Варшава – Протокол допиту Мар'яна Големб'євського («Стера») щодо подальшої співпраці між ДСЗ-ВіН та УПА.....	149
1946 лютий 4, Люблін – Фрагмент допиту командира сотні УПА «Вовки-3» Володимира Сивака («Зірки») на тему відносин між УПА та ВіН.....	151
1946 лютий 4, Варшава – Протокол допиту Мар'яна Големб'євського («Стера») щодо співпраці розвідки ДСЗ-ВіН із розвідкою УПА та ідеї створення польсько-української держави.....	152
1946 квітень 17, Варшава – Фрагмент протоколу допиту Мар'яна Големб'євського («Стера»), що стосується питання співпраці ВіН та УПА на нараді офіцерів Замойського інспекторату ВіН 16 січня 1946 р.....	156
1946 травень 13, Варшава – Фрагмент протоколу допиту Мар'яна Големб'євського («Стера»), що стосується стосунку голови Центрального Обшару ВіН Юзефа Рибіцького («Мацея») щодо співпраці ВіН та УПА.....	158
16 червня 1946 р. м. п. – Звіт референта пропаганди III Округи Теодора Гарасим'яка («Дунайського») про зустріч із представниками ВіН 18 травня 1946 р.....	160
1946, червень, м. п. – Протокол із зустрічі представників УПА з представниками ВіН 18 травня 1946 р., занотований працівником реферату пропаганди III Округи Миколою Лопушанським («Слотою»).....	164
1946 травень 28, год. 12.00, Грубешів – Телефонограма шефа ПУПБ в Грубешеві Влодзімежа Атласюка до шефа ВУПБ в Любліні про напад відділу УПА на інституції комуністичного режиму в Грубешеві в ніч з 27 на 28 травня 1946 р.....	172
1946 травень 28, год. 21.00, Грубешів – Телефонограма шефа Слідчого Реферату ПУПБ в Грубешеві до Слідчого Відділу ВУПБ в Любліні про напад на інституції комуністичного режиму в Грубешеві.....	173
[1946 травень 28, м. п.] – Фрагмент щоденника подій 5. Колобжезького Полку Піхоти щодо участі полку у бою з загонами УПА після їх нападу на інституції комуністичного режиму в Грубешеві.....	174
1946 травень 30, Люблін – Рапорт ген. Гвідона Червінського для шефа Генерального Штабу ВП про напад відділів УПА та ВіН на інституції комуністичного режиму в Грубешеві.....	177
1946, травень 31, м.п. Фрагмент звіту командира сотні УПА «Вовки-1» Петра Лагоди («Громового») про бої загону у рамках нападу на інституції комуністичного режиму в Грубешеві.....	178
1946 травень 1931, Грубешів – Спеціальний рапорт шефа ПУПБ Влодзімежа Атласюка для шефа ВУПБ в Любліні про перебіг нападу відділів УПА	

на інституції комуністичного режиму в Грубешеві, а потім їх відходу.....	181
1946 червень 1, Люблін – Спеціальний рапорт шефа ВУПБ в Любліні Францішка Пьонтковського для Міністерства Публічної Безпеки про напад відділів УПА та ВіН на інституції комуністичного режиму в Грубешеві.....	186
1946 червень 3, Грубешів – Фрагмент допиту члена боївки СБ надрайону «Лиман» Петра Кравчука щодо його участі в нападі відділів УПА та ВіН на інституції комуністичного режиму в Грубешеві.....	191
1946 червень – Вступний звіт командира Холмського куреня УПА Євгена Штендери («Прірви») для командира Групи «Сян» Мирослава Онишкевича («Ореста») про перебіг нападу на інституції комуністичного режиму в Грубешеві.....	193
1946 червень 8, м. п. – Звіт працівника СБ III Округи Всеволода Пшепюрського «Скоба» про події 27–28 травня 1946 р., пов'язані з нападом УПА, СБ та ВіН на інституції комуністичного режиму в Грубешеві.....	195
1946 червень, Грубешів – Цілком таємний звіт командира 3. Батальйону з 98. стрілецького полку Внутрішніх Військ Міністерства Внутрішніх Справ СРСР капітана П.П. Прокопенка про бої з УПА та ВіН 28–29 травня 1946 р.....	207
1946 червень 18, [м. п.] – Звіт працівника СБ III Округи Всеволода Пшепюрського («Скоба») про наслідки УПА, СБ та ВіН на інституції комуністичного режиму в Грубешеві.....	211
1946 липень 7, [м. п.] – Звіт командира Холмського куреня УПА Євгена Штендери («Прірви») для командира Групи «Сян» Мирослава Онишкевича («Ореста») про перебіг нападу УПА та ВіН на інституції комуністичного режиму в Грубешеві.....	215
1946 липень 17, [м. п.] – Звіт невідомого командира чоти про бої сотні УПА «Вовки-3» під час нападу на інституції комуністичного режиму в Грубешеві.....	222
1946 липень 19, [м. п.] – Звіт командира сотні УПА «Вовки-3» Семена Приступи («Давида») щодо перебігу боїв цього підрозділу під час нападу на інституції комуністичного режиму в Грубешеві.....	226
1946 серпень 25, [м. п.] – Опис нападу УПА та ВіН на інституції комуністичного режиму в Грубешеві авторства командира Групи «Сян» Мирослава Онишкевича («Ореста»).....	233
1946 вересень 1, Грубешів – Фрагмент допиту вояка сотні УПА «Івана Новосада» («Балана») щодо його участі в нападі УПА та ВіН на інституції комуністичного режиму в Грубешеві.....	264
1946 вересень 1, Томашівщина – Виконаний в МПБ переклад на польську мову протоколу невідомого працівника III Округи про агітацію проти поль-	

сько-української співпраці у селі Василів в період липня-вересня 1946 р.....	266
1946 листопад 23, Томашів Люблінський – Фрагмент допиту вояка сотні УПА «Вовки-2» Михайла Підгірського («Хмари») щодо його участі в нападі УПА та ВіН на інституції комуністичного режиму в Грубешеві.....	267
1947 січень, Варшава – Фрагмент стенограми свідчень Мар'яна Големб'євського («Стера») на процесі І Головного правління ВіН на тему співпраці ДЗС-ВіН із УПА.....	270
1947 січень 16, Варшава – Фрагмент стенограми свідчень Мар'яна Големб'євського («Стера») на процесі І Головного правління ВіН щодо ролі співпраці ДЗС-ВіН із УПА в діяльності ДЗС-ВіН.....	273
1947 січень 16, Варшава – Фрагмент стенограми свідчень Мар'яна Големб'євського («Стера») на процесі І Головного правління ВіН щодо його співпраці як коменданта ДЗС-ВіН Замоїського Інспекторату з УПА.....	274
1947 січень 17, Варшава – Фрагмент стенограми свідчень голови Центрального Обшару ВіН Юзефа Рибіцького («Мацея») на процесі І Головного правління ВіН на тему співпраці ВіН із УПА.....	275
1947 січень, Варшава – Фрагмент стенограми свідчень голови ВіН Яна Жепецького щодо співпраці ДЗС-ВіН та УПА.	277
1947 квітень 8, [м. п.] – Пояснення працівника СБ ІІІ Округи Володимира Баталії («Блавацького») для ВіН у справі долі 5 осіб польської національності.....	278
1947 жовтень 29, Варяж – Фрагмент протоколу допиту члена боївки СБ в надрайоні «Лиман» Степана Бриля («Жука») про його участь в нападі УПА та ВіН на інституції комуністичного режиму в Грубешеві.....	281
1948 лютий 13, Варшава – Протокол допиту референта СБ Закерзонського Краю Петра Федоріва («Дальнича») щодо співпраці УПА та ВіН.....	283
1948 березень 9, Варшава – Фрагмент протоколу допиту командира Групи УПА «Сян» Мирослава Онішкевича («Ореста») про співпрацю УПА та ВіН.....	288
1948 травень 25, Варшава – Фрагмент протоколу допиту командира Групи УПА «Сян» Мирослава Онішкевича («Ореста») на тему нападу УПА та ВіН на інституції комуністичного режиму в Грубешеві.....	289
1948 серпень 10, Варшава – Фрагмент власноручного зізнання агента МПБ Леона Лапінського («Богуслава») щодо встановлення співпраці УПА та ВіН.....	291
1948 вересень 4, Варшава – Фрагмент опрацювання агента МПБ Леона Лапінського («Богуслава») Виникнення та організаційні форми Організації Українських Націоналістів, що містять інформацію про співпрацю УПА та ВіН...	292
1948 вересень 13, Варшава – Фрагмент власноручного Мого життєпису агента МПБ Леона Лапінського («Богуслава») щодо співпраці УПА та ВіН...	294

1948 грудень 4, Люблін – Фрагмент протоколу допиту вояка УПА Василя Климчака («Сурмача») на тему його участі в нападі УПА та ВіН на інституції комуністичного режиму в Грубешеві.....	302
1949 листопад 7, Варшава – Нотатка агента МПБ Леона Лапінського («Богуслава») про рапорт працівника СБ надрайону «Лиман» Володимира Баталії («Левка») із зустрічі з комендантом Замойського Інспекторату ВіН Станіславом Ксьонжеком («Вирвою»).....	305
1948 серпень 14, Мюнхен – Звіт Євгена Штендери «Прірви» про перехід з Закерзонського Краю до Західної Німеччини.....	308
1948 вересень, Мюнхен – Звіт Євгена Штендери («Прірви») про УПА на Холмщині та Підляшші на терені 28. Тактичного Відтинку «Данилів» в 1943–1948 рр.....	330
Розмови (2)	357
Розмова з Іваном Білянчуком.....	358
Розмова з Володимиром Боровиком.....	377
Розмова з Марією Довгань.....	397
Розмова з Теодором Іванойкою.....	402
Розмова з Євгеном Козюю.....	418
Розмова з Ярославом Луцасем.....	431
Розмова з Михайлом Мігусом.....	434
Розмова з Шимоном Непшим.....	444
Розмова з Євгеном Огородником.....	458
Розмова з Миколою Павонським.....	474
Розмова з Іваном Підмоклим.....	500
Розмова з Марією Ринковською.....	506
Розмова з Ярославом Задорожним.....	517
Яків Ващук. У Службі Безпеки III Округи	537
Список світлин та копій документів із зазначенням джерела.....	551
Іменний покажчик.....	557
Географічний покажчик.....	577

ШЛЯХ ДО СЕБЕ ПОТРІБЕН ДЛЯ ТОГО, ЩОБИ БУТИ ВІЛЬНИМИ

Не все ми свого часу з Мар'яном Големб'євським («Стером») закінчили. Ми перемогли, але чимало залишилося в'яснити. Мар'ян робив усе, що було в його силах, аби це довершити, але не встиг. Довше ніж йому, довелося жити мені, тож моя черга. Справу за собою ми залишили чималу. Не кожен вміє скласти зброю, коли має її в руках...

Факти мали би промовляти самі за себе, але вони не завжди повністю зрозумілі наступникам. Я не воював ніколи з поляками – така боротьба не мала сенсу. Це була моя перша перемога, найбільша. «Стер» зрозумів це в 1945 р. по відношенні до українців. Це була його перемога, перемога яких мало. Мало хто після нього міг її повторити. Навіть сьогодні мислення як же багатьох людей про наше минуле у незалежній Україні та Польщі зазнає поразки.

Добре пам'ятаю поляків, коли ми йшли на Грубешів. Які ж то були вояки! Після 28 травня 1946 р. пов'язання між нами були такі міцні, що ми могли творити спільні загони, аби тільки політики придумали, як їх застосувати, бо ж зброя не повинна випереджувати думку. Тоді, на щастя, так не сталося, лише на Холмщині.

Донині я вдячний вінівцям за лікування моєї рани від совіцької кулі, котра під Грубешевим мало не забрала мені життя. Їхній лікар та персонал були майже як у нормальному шпиталі, то нічого, що перев'язували мені бинти нерідко вночі та під землею. Я був ще дуже молодий і хотілося жити. Тоді, після перемоги, світ видавався таким прекрасним!

Перед тобою, читачу, книга про те, як УПА та ВіН віднайшли шлях до себе для того, щоби бути вільними. У самоті, або ж за жорстко стереженим кордоном свободи немає. Ми знесли кордон триваліше та глибше, ніж лінія Керзона. Добре, що ця книжка про це оповідає так широко і детально. Виходить досить пізно, якщо взяти до уваги значення порозуміння у травні 1945 р. Погано, що дотепер ані в Україні, ані в Польщі не опубліковано поважної праці про українсько-польські перемовини в 1942–1946 рр. Історики пишуть тільки про боротьбу, але ж ми також зустрічалися, розмовляли, тиснули один одному долоні і дивилися один одному в очі.

Редактора книги Богдана Гука я пізнав випадково в 2015 р. Можливо, що ми не мали би про що говорити, якби не обмовився, що знав Мар'яна Големб'євського. Це прізвище перевернуло ситуацію та наше знайомство. Рішення про підготовку книги було прийняте, коли я довідався, що Гук записав його спомини. Я не знав, про що розповідав Мар'ян, але коли отримав розшифровки розмов, то вже знав: так міг говорити лише Големб'євський. Ніхто інший. Мар'ян був таким же, як тоді, і на початку 1990-х рр., коли ми планували спільну конференцію. Тоді нам не вийшло, але хай ця книга спричиниться до того, аби ми були вільнішими у роздумах про ті роки і людей.

Великою вітхою для мене є те, що у книжці знайшлося місце для спогадів моїх колишніх вояків. Михайло Мігус був тоді у моїй охороні і наражав своє життя, щоб зберегти моє.

Євген ШТЕНДЕРА.

МІЖ БОРОТЬБОЮ І ПОРОЗУМІННЯМ

Українці не вбивали поляків за те, що були поляками, а поляки не вбивали українців за те, що були українцями. Коли б людина вбивала людину за національність, життя у Європі було б неможливим. Ми не готові прийняти такий підхід, бо нас виховали у національних культурах, але я однак стверджую, що стосунок однієї людини до іншої впливає найчастіше із позанаціональних факторів. Накладення національності відбувається вторинно. Зведення міжлюдських взаємин до національності це насилля національних культур, котрі вдаючи власну невинність, обвинувачують інших.

Конфлікти, котрі історики охоче класифікують як етнічні, ніколи не є виключно такими, оскільки народи не є сталою субстанцією, що гарантує для них певні риси завжди і всюди, незважаючи на обставини. До роздумів схиляє власне те, у яких умовах люди починають вбивати «своїх» інших, тож би належало поставити питання про психологію, політику, економіку, суспільство. Є такі сфери життя, які собі підпорядковує національно-сконцентрована концепція конфлікту, оскільки в іншому випадку вони звільнять народ від статусу історичної сили, здатної все пояснити.

Власне тому мій вступ досить ошадливо оперує поняттям народу, зосереджуючись на більш цупких окресленнях держави, її уряду, війська, функціонування. Завдячуючи цьому, історія офіцера Української Повстанської Армії Євгена Штендери не лише відкрита до різних спроб її тлумачення. Вона назагал стає можливою, оскільки народ, коли би мав бути вічним субстратом, не мав би мати історії...

Держава, себто спротив

«Ніхто з оунівців не був знайомий з жодним твором Гітлера чи Муссоліні. Усі [...] вчилися на досвіді польських революціонерів. Воюючи проти Польщі, користувалися польським інструментарієм», – сказав професор Гарварду Омелян Пріцак у розмові, опублікованій в 1983 р. у часописі «Zeszyty Historyczne».¹ Євген Штендера перед вступом до лав УПА став членом ОУН не тому, що читав «Майн кампф», а тому, що читав «Революційну боротьбу під російським пануванням (Самвидав)» Юзефа Пілсудського.

ОУН виникла в 1929 р. у ефекті реакції частини українських незалежницьких еліт на події 1918–1919 рр. Під ударами більшовицької Росії загинула тоді держава Українська Народна Республіка (УНР), а Річпосполита Польща (РП) захопила державу Західноукраїнську Народну Республіку (ЗУНР). У польському

¹ «Zeszyty Historyczne», з пол. «Історичні записки» – польськомовний щоквартальник (до 1973 р. піврічник), що видавався в 1962–2010 рр. у Літературним інститутом в Парижі. Також цей інститут видавав часопис «Kultura», редагований Єжи Гедройцем. – Прим. пер.

контексті найважливішим було те, що РП здобула Волинь, яка раніше входила до УНР, натомість Галичина на момент її падіння становила територію ЗУНР. Обидві українські структури були демократичними державами, тож атака на них була завоюванням, а Річпосполита Польща принесла захопленим неволю.

Політична верхівка РП не замислювалася над тим, чи знищення ЗУНР та співучасть у загарбанні УНР не викличе негативних наслідків для польської держави. Довіра до насилля як знаряддя політики була такою значною, що ніхто не рахувався із ймовірністю трагедії на т. зв. східних кресах. Будівництво країни на крихких підвалинах визнано відповідальним і перспективним, причому українські еліти постійно рухалися у напрямку реституції української державності.

Спадщина ЗУНР, знищеної РП самостійно, та УНР, переможеної при її співучасті, у засадничій мірі закладала нестабільність міжвоєнної польської держави, як теж її упадок. У 1918–1944 рр. РП, як країна що володіла кресами, була пов'язана зі сходом, зокрема із Наддніпрянською Україною, котра як квазідержавна Українська СРР перебувала у складі Радянського Союзу. Долю РП на Сході Європи вирішила радянська політика, котра керувалася тим важким чинником впливу, яким було поєднання території, що вважалася українською, в кордонах Української СРР.

На мою думку, РП увійшла в II світову війну вже в 1918 р. водночас із позбавленням українців їхньої державності. Як вказав Тімоті Снайдер у «Кривавих землях», пониження однієї держави іншою стає причиною того, що і в стосунки поміж людьми проникає злочинна нищість. Загарбання волинської частини УНР призвело в тому числі до убивств на Волині в 1943 р. Дещо раніше відсутність національної держави [українців. – *Прим. пер.*] принесла трагедію, незміряну до глибини й сьогодні – Голодомор 1932–1933 рр. Відтак, польські еліти несуть відповідальність за втягування Польщі у створення для Сталіна умов, що уможливили виморення українців як політичного суб'єкта.

Натомість для самої РП перебування у кліщах між Третім Рейхом і СРСР означало лиш відтермінування того вироку, який 20 років перед тим видала на ЗУНР, УНР і на себе саму. Загроза з боку СРСР не може усправедлилювати того факту, що аж до 1944 р. політика боротьби РП із комунізмом не відрізнялася від заперечення права народів на самовизначення. Не демократію, а авторитаризм було прийнято найкращим методом досягнення безпеки Річпосполитої.

Конструкція, звана ОУН

Бажання затерти причини власної слабкості, вини і врешті поразки РП в роки II світової війни стало приводом до надмірної уваги, якою було приділено Організації Українських Націоналістів, приписування їй виключно фашизму

та сліпого насилля. Гадаю, що ОУН виникла для боротьби із насиллям власне там, де могла виникнути: на землях УНР і ЗУНР під окупацією РП. Політичні цілі цієї організації однак лише частково мали стосунок до польської держави, оскільки новітня українська політика була передусім антирадянською. Супе-речка із РП була її похідною та зміцнювалася, коли польські сили в той чи інший спосіб послаблювали скерований проти совітів український потенціал. Вистачало поглянути на мапу Європи: політичне мислення керівництва ОУН мусило бути захопленим колосальним центром – Наддніпрянською Україною.

Українські незалежницькі еліти мали право організувати спротив Польщі. Виникнення ОУН в Галичині не було нічим надзвичайним. На Волині подібну роль відіграла Комуністична партія Західної України (КПЗУ). В міжвоєнний період опір українських партій чи організацій щодо РП був і так меншим в порівнянні до спротиву комунізму в Українській СРР. Там самостійно постали групи опору вели боротьбу у низці повстань. Ця ситуація нагадувала ту на Волині, яку керівництву РП ніколи не вдалося присмирити. Постійна присутність пам'яті про УНР в УСРР та на Волині і про ЗУНР в Галичині згуртувала керівництво СРСР та Польщі такою мірою, що в 1932 р. ці держави підписали пакт про ненапад. Він підтвердив поділ української території, що був затверджений Ризьким договором між СРСР та РП в 1921 р. Його «український» аспект виглядав так: кожна зі сторін втихомирює «власну» частину України перед іншою, що знаходилась у складі другої держави. Поділена таким чином, Україна переставала бути міжнародним фактором: жодна із її частин не могла виступити на захист іншої.

Проте ОУН вважала поділ України між РП та СРСР такою формою гарантії «миру» у Східній Європі, котра була рівнозначна зникненню українців як суб'єкта міжнародної політики. З цього власне погляду її лідери сприйняли прихід до влади Гітлера як одну із ймовірних okazji до реакції на описану ситуацію. Виходили з оцінки, що РП є слабкою державою. Натомість СРСР та Рейху це не стосувалося. Очікували, як один з тоталітаризмів поглине інший, а українському питанню у власному протистоянні обидва надавали ключову роль.

І на даний момент уряд Польщі витворював такий образ ситуації в країні, котрий унеможлиблював сприйняття реальних причин її кризи, попри те, що 1/3 громадян не ототожнювала себе із «своєю» державою. РП у 1918–1944 рр. не була вільною державою. Жоден з урядів не хотів укріпити держави, приміром, шляхом створення польсько-української політичної спільноти у рамках РП, відкритої на можливі зміни в Українській СРР. Якби це сталося, ОУН була би приречена на поразку.

Дефіцит свободи

Нестача внутрішньої свободи уподібнювала Польщу до СРСР та знайшла своє вираження у союзі 1932 р., що передував пакту Молотова–Ріббентропа. Зовнішня політика відкривала уряду дорогу до внутрішнього терору. Інтереси СРСР чимало виграли від боротьби РП з білорусами, литовцями, українцями, євреями. Існування у межах СРСР Української СРР легітимізувало радянську агресію у вересні 1939 р. Визволення народів РП не сталося. «Свобода» не означала встановлення їх власної політичної суб'єктності та тривала недовго: від деструкції одної антидемократичної влади до запровадження іншої.

У результаті вибуху війни Галичина та Волинь стали частиною української квазі-національної комуністичної держави, а разом з тим СРСР. Несамостійна політично Українська СРР почала так чи інакше відігравати дуже важливу роль на лінії ОУН–РП. У 1939–1941 рр., перед нападом III Рейху на Радянський Союз, польський уряд міг розіграти українську карту, проголошуючи автономію Волині і Галичини та активізувати дії щодо незалежності Наддніпрянської України. Це дало б йому реального союзника, спричинило б зниження внутрішньої напруги, зміцнило б міжнародну позицію. ОУН би тоді втратила на значенні. Проте таких кроків не зроблено, завдяки чому СРСР міг вільно жонглювати українським питанням, а для РП в результаті залишилася пуста анти-українськість.

Оунівці, подібно до націоналістів у польському уряді, також не передбачали зростання політичного значення Української СРР. Її кордони в 1939–1941 рр. сягали до Сянока, Ярослава, Холма. Програма ОУН, що мала на меті соборність України, була реалізована її найбільшими ворогами. Тим часом передвоєнне «скочужання» авторитарної РП в обійми авторитарної ОУН під час війни набрало форму узалежнення. Польські політики розраховували, що після війни не буде необхідності вести переговори із жодним українським політичним угрупованням. Уряд відмовився підтримувати українські демократичні партії, легітимізуючи і зміцнюючи таким чином ОУН. То власне тому в 1943–1944 рр. мусив говорити вже з тими, кого вважав за чисте зло.

Разом з тим, у 1943 р. ОУН перейшла авторитарний Рубікон – почала демократизуватися. Зміни, запроваджені на II-й Конференції у лютому, а особливо на III-му Великому Зборі у серпні, виставляють уряд РП у негативному світлі. Демократизація, який би непростий для її лідерів був би шлях, відбулася як процес не лише у системі цінностей, політичних ідей та суспільних практик. У сфері стратегії вона привносила відхід від елітарності та ставку на масовий рух за незалежність. Як наслідок – низка важких кроків – як стримування бандитського селянства на Волині, залучення його до організованої діяльності,

виникнення УПА та втихомирення волинського бунту, а врешті, перехід до переговорів з урядом РП. З літа 1943 р. ОУН могла дозволити собі переговори з повною відповідальністю: спираючись на суспільний мандат та реальну збройну силу. Це не було передвоєнне змушування до уступок між тим з допомогою терору. Натомість польський уряд, який далі жив авторитаризмом, не помітив однак «революції» в ОУН, швидкості та масштабів трансформації в українському суспільстві, тому конфлікт перейшов у фазу авторитаризм РП – демократизм ОУН.

РП не могла протиставити народам СРСР власні народи. Але ОУН боролася із СРСР його зброєю: комуністичному інтернаціоналізму протиставила націоналістичний інтернаціоналізм. Конференція поневолених народів Східної Європи та Азії, що відбулася 21–22 листопада 1943 р., у політичній і військовій сфері воскрешала те, чого боявся уряд РП: демократичного союзу зневолених народів. Також він недооцінив значення радянського інтернаціоналізму, як і його оунівського конкурента. Він не хотів демократії у Східній Європі. Річпосполита Польща повинна була й далі бути зануреною у власному авторитарному минулому, її свобода мала бути польською, а рівність шляхетською. Натомість ОУН та її наступниця, створена у липні 1944 р. Українська Головна Визвольна Рада, бачили майбутню Європу як співіснування вільних національних держав у демократичному устрої. Цей ідеалістичний універсалізм був неприйнятним не тільки для Сталіна, а й для польських еліт. Якщо РП знаходиться у виграшному стані на тлі тоталітаризму Сталіна, то у порівнянні з демократичною програмою та практикою ОУН, ініційованою в 1943 р., програє.

Існування польської держави врятувало те, що в 1941 р. Третій Рейх атакував СРСР. Поразка Рейху відкрила у подальшому шлях до тягlosti польської державності, хоч під протекторатом СРСР. Разом з тим, мав відбутися обмін між Українською СРР та РП: Сталін погодився на польську державу взамін на прилучення колись «польської» Волині і Галичини до Української СРР. У довшій перспективі анексія східних теренів РП Радянським Союзом виявилася для РП корисною, оскільки в межах СРСР дозріло те, що не могло дозріти в РП: власне там закладено політичні підвалини під вільну та соборну українську державу, яка з 1991 р. є гарантом незалежності РП.

Засмоктувані Волиню

Волинь часів війни це цикли природи, що регулюють активність селянства, урожай, що впливає на стосунки села з адміністрацією, збройними загонами, фільварками та лігеншафтами². Це малозначущі для жителів сіл чуже місто та

² Лігеншафт (нім. Liegenschaft) – державні німецькі аграрні господарства за часів окупації на теренах Галичини і Волині, створені на кшталт колгоспів. – *Прим. пер.*

православ'я, що вказує на іншого. Там дозрівав до дії важкоокреслюваний чинник, яким було селянство із його браком суб'єктності та цілеспрямованої політичної діяльності, в тому числі суверенності власних кроків, неможливості вільного вибору і власної керівної верстви.

Програма ОУН, за якою стверджувалося, що на Волині існує український народ, а відтак там можлива національна революція на чолі з націоналістами, була відтак далекою від реалізму. Революційність приписали селянству, котре віками і на цілому світі було здатне лише до коротких кривавих вибухів, після чого суспільство поверталось до попереднього укладу. ОУН не могла національно революціонізувати «своє» селянство, бо воно не було революційним, не вмiло скинути владу, запровадити на її місці іншу, а при нагоді змінити майнові взаємовідносини. На початку 1943 р. на Волині вибухла не оунівська революція, а селянська герилья [партизанська війна. – *Прим. пер.*].

Попри це, влітку 1943 р. ОУН настільки опанувала частиною селян, що на їх ґрунті могла виникнути Українська Повстанська Армія. Волинські сили цієї формації не були великими: біля 7000–9000 вояків (для порівняння: 27-ма [Волинська. – *Прим. пер.*] дивізія АК на початку 1944 р. нараховувала майже 7000 осіб). Можливість подальших успіхів залежала напряду не від сили ідеї чи зброї, а перспективи і, врешті, реалізації земельної реформи, проведеної УПА та під її охороною: селяни отримали у власність ґрунти по землевласниках, колгоспах, лігеншафтах. Її значення важко переоцінити. Вперше за історію Волині її православні мешканці самі змінили структуру власності на корисну для себе. Таким чином, керівництво УПА приготувалося до боротьби не з минулим – РП, а з майбутнім – армією СРСР.

Тим часом в уряді РП на початку 1943 р. панувало переконання, що після війни волинську частину держави, на відміну від Галичини, вдасться опанувати без мілітарних зусиль. Уряд мав би рацію тоді, якби оголосив привабливу для села аграрну реформу, якби АК захищала не лише поляків, якби у її складі існували українські підрозділи. Герилья була би позбавлена основи, або ж її би гасили українські загони нарівні з польськими. ОУН не мала би перспектив не лише на Волині, а й в Галичині, де її виникнення спричинив волинський успіх. УПА могло не бути. У стратегічних планах уряд закладав конфлікт за Львів та Галичину, а опанування Волині без боротьби, а власне Волинь вибухла без... зайвих роздумів та без попередження. Підтверджує це селянське підґрунтя весни 1943 р., але не дозволяє зрозуміти, чому Волинь могла здивувати не лише АК.

ОУН, приблизно як і уряд, опинилася віч-на-віч із селянством. У контексті своїх прагнень отримати підтримку уряду РП щодо української державної ідеї націоналісти дорого заплатили за селянський бунт та селянський характер

УПА. Проте я сумніваюся, щоб керівництво ОУН мало інші можливості отримати політичну суб'єктність. Воно не могло заручитися підтримкою іншої, більш дисциплінованої суспільної сили – городян чи робітників. Селянство було найчисельнішим, найдешевшим і не треба було ні перед ким відповідати за його жертви.

«Антипольська акція»

Волинському селянинові ОУН не була потрібна, щоби могли вважати майно неправославних інших (колоністів, римо-католиків, поляків) легкою здобиччю, а їх самих нескладною жертвою. Він не хотів чекати на прибуття загонів УПА, оскільки міг діяти сам. Обидві інституційні форми підтримки для нього не були зручними: перша вимагала розуміти її ідеологію, дисципліна другої мало пасувала до селянської «тактики».

Ствердження про захист з боку АК поляків як народу від УПА пояснює власне мало, а приховує багато. Цей захист був необхідністю, але не лише через вимогу села, але теж через політику уряду, котрий не зробив нічого, щоб неримо-католицькі інші хотіли бути в польській державі, або ж уряд чи населення, яке з ним чи з Костелом себе ототожнювало, хотіло би підтримати український державотворчий процес. Звинувачування та наділення відповідальністю лише ОУН і УПА не сприяє розумінню ситуації, оскільки, для порівняння, у етнічній Польщі антисемітизм не був виключно доменом АК: він проникав до війська із культури, з оточення, з Делегатури Уряду на Край тощо.

Вигнання, або ж ефективна боротьба з поляками на Волині була ілюзією, тому що перебувала в суперечності зі структурою розселення. Польське місто було здатне зібрати багатотисячну армію, спроможну опанувати село. «Декрет про землю»³ УПА у серпні 1943 р., зрештою, увінчав таку ситуацію: в сільській місцевості після витиснення чи убивства людей, що вважали себе поляками, усталізувався конфлікт на лінії село–місто. Факт, що втримались окремі польські пункти поза містом, відсутність втрат у містах, а врешті, поява потужної багатотисячної 27-ї дивізії АК свідчить про те, що УПА була слабкою, або ж її метою не була екстермінація поляків. Гадаю, що можна з упевненістю говорити як про перше, так і про друге. Польський політичний інтерес та військовий потенціал назагал не постраждав під натиском селянства та УПА. На Волині перемиг уряд РП. Римо-католицьке населення на селі зазнало дійсно великих втрат, але місто вціліло, політичні та військові структури були здатними опанувати ситуацію.

---

³ Офіційна назва звучала як «Розпорядження в земельній справі головної команди Української повстанчої армії». – *Прим. пер.*

Політичні цілі ОУН були ширшими, ніж це собі уявляла АК чи Делегатура Уряду на Край. Вигнання населення, що вважалося польським, не було однією з них. Адже йшлося про те, щоб це населення змінило напрямок лояльності і замість бути підґрунтям окупації РП стало фундаментом українсько-польського антикомуністичного союзу. Ситуаційним парадоксом було те, що уряд виходив на контакт з ОУН та УПА зовсім з іншого приводу: аби до кінця війни дотягти становище, за яким римо-католицьке населення легітимізує РП там, де вже у 1918 р. не мала гарантій вижити. Польська держава, що включила до свого складу чуже їй волинське село, виявилася для того населення пасткою.

Варто теж звернути увагу на те, що в 1942 р. перестало виявляти свій вплив єврейське населення. Воно віддавна становило фактор посередництва між двором та селом, містом і селом. Відіграло роль стабілізатора, буфера і ніколи не було озброєним. Село та двір мали зброю та наданим самим собі дозволом на її необмежене використання. Коли євреїв не стало, двір і село опинилися один перед одним.

Нинішнє формулювання «антипольська акція» не є тому тим самим, що в 1943–1947 рр. Це есенціальне поняття, яке розвиває тодішню матеріальну, ситуаційну та інтерактивні цілісність. «Антипольську акцію» розвиває погляд, [мовляв. – *Прим. пер.*] йдеться про поляків як про поляків, що є фундаментальною сутнісною помилкою. Це було б можливим, якби атакуюча сторона ще перед тим опрацювала, поширила та ефективно застосувала на практиці інструментарій, який би окреслював польськість без огляду на обставини. І такого виключного інструментарію, який би стосувався поляків, схожого для прикладу до тонких гітлерівських розважань на тему, за якими критеріями когось можна вважати за єврея, ніхто ніколи в ОУН чи УПА не розробив. У сприйнятті поляків яко жертви вирішальним фактором стала не сутність, а ситуація.

Селянська доля

Волинські селяни програли, бо такою є природа селянських повстань. Отримали те, що для такого повстання було найістотнішим: криваву помсту, почуття тимчасової перемоги та насичення. Залежні від бунтівного селянства ОУН і УПА теж мали програсти. Польська волинська система зберегла над ними перевагу. Не дивлячись на те, що їх було кількаразово менше, поляки й так переважали як спільнота, улокована в містах, віддавна продержавна, із добре засвоєними навичками та знаннями механізмів влади, із вищим суспільним статусом, інтелектуальним та організаційним капіталом, із усталеною мережею суспільно-комунікаційних взаємин.

Зміни у підпорядкованій їй структурі села привнесла вже УПА як військо, котре потребувало чимало урядників підпільної цивільної адміністрації, що працювала на потреби повстанців. З цієї точки зору УПА була чинником модернізації та націоналізації. Зафіксувала і затвердила те, що виборов селянин: легалізувала у сфері права зміну власника землі. Що втратив двір чи колонія, забирав селянин. Двір і фільварок (також у формі колгоспу чи лігеншафту) були для селянина минулим віддавна, але без права на землю держава, яку творила на Волині УПА, була б для нього абстракцією.

УПА воювала за державу. Це означало не лише боротьбу з АК, але також з комуністами. Якщо в Галичині ми мали українців, які ще перед I світовою війною почувалися сувереном як народ і не мусили боротися за визнання своїх прав на шляху самоствердження, що полягав на насильницькій зміні власності землі та створенню для нього відповідного права, то на Волині інший шлях селянства до суверенності, як відмова від бунту взамін за землю та підтримку УПА, не існував. Разом зі зміною стосунків у сфері власності на свою користь волинський люд увійшов на шлях, що провадив до позиції незалежного суб'єкта та перетворення на політичний народ, армією якого була УПА.

З іншого боку для ОУН були близькими соціалістичні гасла, тому вона шукала входів для свого соціалізму. Волинь надавалась відповідною жертвою до тих планів. Але закінчилося, зрештою, так, що під час своєї волинської соціалістичної експедиції ОУН зорієнтувалась, що мусить іти на переговори з селом. Компроміс між селянством та ОУН у вигляді не надто соціалістичної аграрної реформи заклав зародки УПА. Ця формація виникла у результаті переговорів між селянським хаосом та оунівським суспільним порядком. Результат тих внутрішніх перемовин – вдалих, на відміну від невдалих зовнішніх переговорів із урядом – дозволяє говорити про успіх УПА, яка стала поєднавчим фактором, а нерідко й буфером між ОУН та селом. Так чи інакше, для воскресування в пам'яті більшовизму там місця не було. Збройний антисоціалізм волинського села ідеально протиставився як колективістсько-фільварочній великій земельній власності РП, так і колективістському колгоспові СРСР чи лігеншафтові III Рейху. Був свідченням суспільної еластичної ОУН, завдяки якій не дійшло до оунівської версії колективізму. Натомість в АК навіть ніхто не смів подумати про такий спосіб блокування комунізму в етнічній Польщі, котрий після війни міг дати селянам панську землю. Польські політики від графа Франца Штадіона⁴ не навчилися нічому...

---

⁴ Франц Зераф фон Штадіон (1806–1853) – австрійський чиновник, губернатор Королівства Галичини і Володимирії, оголосив скасування панщини раніше за центральний уряд. – *Прим. пер.*

Як далеко з Волині до Галичини?

У Галичині упівської земельної реформи не було; про це не тільки вирішували умови 1943 р. на Волині, яка майже два століття перебувала у Росії, ця Росія тривала далі. Це полягало на збереженні укладів, що панували до 1918 р.: упокореного селянства, керуючої шляхти, євреїв, що постійно шукали своє місце поміж схильностями двох перших угруповань до необмеженого насилля. У Галичині ж тривале перебування конституційної та в міру здемократизованої Австро-Угорщини унеможлиблювало знищення її плюралістської суспільної структури. Завдяки цьому не тільки УПА чи АК, але й комунізм мусив бути тут іншим.

Цікавим чином дало про себе знати тривання старого суспільного укладу, у рамках якого шляхта не мала в культурному сенсі власного народу, а народ не мав у культурному сенсі своєї шляхти. І власне тепер це набрало форми боротьби за еліти. ОУН на базі народу творила еліту, яку народ приймав і шанував, а уряд при цьому тиснув на народ, аби той прийняв шляхетську еліту. Створюючи можливості для соціальних ліфтів, марафон виграла ОУН: поруч зі створенням УПА на Волині було започатковано процес появи власної еліти. Це була еліта військової доби, але суспільство таки справилося зі спонтанною структурізацією. Під цим оглядом УПА несла на село модернізацію, на відміну від консерватизму АК родом з часів перед I світовою війною.

Волинська боротьба за землю набула більш кривавих оборотів, ніж змагання за владу в Галичині, де застосовувати зброю не спішили. Битви в 1944 р. мали місце, але набули іншого характеру. Зрештою, Волинь відіграла роль доконаного факту, а не прикладу для Галичини. Коли б уряд дозволив перед війною хоча б на часткову реалізацію програми УНДО лише в Галичині, до подій 1943 р. на Волині могло б і не дійти. Волинська офензива ОУН була наслідком випирання демократії із Галичини авторитарним керівництвом РП.

Про різниці чимало промовляють назви: на Волині діяла Українська Повстанська Армія, а в Галичині це була інша і створена пізніше формація – Українська Народна Самооборона (УНС). Рівень залучення та глибина процесів мілітаризації суспільства демонструє власне різниця між «армією» та «самообороною». І це з Волині в 1944 р. прийшла назва, яка знесла ці різниці: УНС перетворилась на УПА. Йдучи далі, в ОУН присутнє слово «націоналісти», а в галицькій УНС для нації місця немає – є народ. Із Галичини ОУН із голосливими гаслами пішла на Волинь, а повернулася звідти із УПА. Проте варто пам'ятати, що якщо на Волині виникла селянська УПА, то в Галичині в липні 1944 р. було створено інтелігентську Українську Головну Визвольну Раду, що наклала на УПА обмеження й дисципліну.

У ролі вступу до розповіді про політичні переговори ОУН та уряду додаю, що Волинь була територією бунту, а Галичина створювала поле до дипломатичної гри. Її ключем був Львів. Те, хто його мав під собою, було вирішальним щодо рангу та промовистості фактів (навіть тих волинських). Вирішувало місто, а не село, котре задля міста приносило у жертву кожна зі сторін.

На Холмщині

Частиною селянської Волині була Холмщина, де початок прийдешніх подій сигналізувало за Бугом виникнення в січні 1944 р. 27-ї дивізії АК, який дав про себе знати таким чином, що її керівництво видало наказ атаки 10–11 березня на села, класифіковані ворожими, бо українські. Спричинило це не менш як 1200 жертв. Березнева різанина АК була масовою та необмеженою атакою на цивільне населення. Попередні убивства змінилися важкою до обрахування масовістю жертв, обмеженою лише доступністю сил знищення. Керівництво УПА відповіло контратакою, вартою особливої уваги. Вона мала політично стратегічний характер, оскільки його метою не було знищення АК, а щось цілком інше. Найбільш далекою позитивним наслідком переможної атаки УПА 9 квітня проти АК під Посадом була можливість пізнішого порозуміння 21 травня 1945 р. між УПА та ВіН: якби УПА захлинулася перемогою і рушила на польські села, мир між формаціями, або такі акції, як спільна атака на Грубешів, не були б можливими. Проте керівництво УПА не дозволило своїм воякам створити ситуацію, яка б унеможливила пізніше протилежній стороні заключити мир із попереднім ворогом.

Відповідь УПА була демонстрацією – за класичним окресленням оборони Карла фон Клаузевіца – власних можливостей протидії, прорахованої на позбавлення противника охоти до подальших атак та переконання до політичного діалогу. З цієї причини атаку було проведено так скрупульозно, вона була контрольована та передбачувана у планованих наслідках. Показником політичних планів ОУН було те, що УПА замість закріпитися у здобутому терені, з нього вийшла. Ідентичний характер раціонального політично змушування до перемир'я у боротьбі між АК і УПА носили пізніше удари по загонах у Боровниці чи В'язівниці. Обидва принесли результати у вигляді локального порозуміння.

Між іншим, історіографія не випрацювала переконливої оповіді з приводу причин нападів 10–11 березня 1944 р. На мою думку, цей злочин становить «український чинник» в об'єднавчій угоді АК з Національною Військовою Організацією на Люблінщині. Угоду підписано 7 березня 1944 р., а атака трапилася 10–11 березня 1944 р. Оскільки тут не було жодної військової рації, цю атаку можна порівнювати із акцією підрозділів УПА та ВіН на об'єкти кому-

ністичного режиму в Грубешеві 28 травня 1946 р. Обидві сцени, що сягають темних сторін суспільної комунікації, показують, як глибоко пролягав конфлікт, якщо керівництво воскрешало криваві ритуали легітимізації союзу поміж силами, які донедавна були ворогами. Жертва, окреслена і «того третього», тепер уже спільного ворога, була інструментом радикального позбування колишньої ворожості та створенням бази довіри для нових союзників.

Проте раніше волинсько-холмська трагедія набрала такого великого масштабу, що Сталін міг нав'язатися сторонам конфлікту в ролі мирового судді. Де був на той час політичний розум сторін? Чи можна було тому запобігти?

Змушування до партнерства

Під час війни ОУН незмінно прагнула до діалогу з урядом РП. Керівництво ОУН було більш далекоглядним від польських політиків, що виникало із тверезої оцінки СРСР. Річпосполита [Друга] була трактована як потенційний, хоч і важкий союзник, політика якого лише тимчасово унеможливила появу українсько-польського блоку, скерованого проти Москви. Польський уряд до кінця війни помилково оцінював можливості Сталіна. ОУН такої помилки не допустилася, і тому від початку 1943 р. почала зондувати ґрунт під ймовірний союз із польською державою, котра із наближенням Червоної Армії переставала бути окупантом України.

Глибоким підґрунтям зміни ОУН по відношенню не лише до РП, був згадуваний вище розворот до демократії. Націоналісти передбачали, що Східна Європа буде підпорядкована СРСР. Після досвіду 1930-х рр., коли вони робили ставку на фашизм, тепер прогнозували, що це демократія найбільше покращить можливості ефективної боротьби з тоталітаризмом, поміж іншими сприятиме появі антикомуністичного блоку поневолених народів Східної Європи та Азії. У цьому укладі взаємовідносин необтяжена баластом Східних Кресів польська держава була важливим осередком, завдяки якому ОУН, воюючи з Москвою, могла вести Україну до Західної Європи, звідки очікувалася допомога. Пропозиції ОУН формувалися відповідно до досвіду останніх років: українська держава могла порятувати РП від поразки в 1939 р. та її наслідками. Переговорна позиція спиралась на доконаних фактах – не через УПА, а III Рейх та СРСР. Уряд міг оцінити необхідність домовленостей з українськими самостійниками: соборна демократична Україна стала б союзницькою державою, а за Сяном і Бугом залишилось би польське населення. На жаль, він більше звертав увагу на «антипольськість» ОУН, ніж на антипольськість СРСР. Не зробив нічого для виникнення громадянської спільноти боротьби за Річпосполиту. У межах урядової стратегії використання війни до трансформації РП в однаціональну державу вказував не лише на українських самос-

тійників як інструмент III Рейху. Метою політики польського уряду протягом цілої війни було недопущення появи політичного партнерства будь-якої польської формації з будь-якою українською структурою.

Кісткою розбрату в переговорах 1943–1944 рр. був факт, що без Галичини і Волині Делегатура Уряду на Край та АК не погоджувалися на союз з незалежною Україною, а в ОУН натомість не закладали, щоби без Волині і Галичини Україна могла стати союзником РП. Політики з обох сторін міркували в схожий спосіб: націоналістично й інтегрально: не були готовими втратити частину, щоб не втратити цілості. Порівняння з силами УПА сил СРСР, ужитих до відірвання частини України зі складу польської держави промовисто свідчило про те, що керівництво ОУН оцінило власну позицію за нереалістичну, але «реалізм» польських політиків теж не тішив: жоден з них не поррахував польських сил, потрібних для втримання Західної України в складі РП,

У той же час АК готувалася до повторного включення Західної України до РП шляхом військової боротьби, а УПА натомість захищала політичну суб'єктність популяції, визнаної українцями, перед СРСР, РП та III Рейхом. Зі збройними силами цих держав воювала як з ворогом. Ніколи не прагнула політичного зникнення РП. На польській ділянці її кроками керував парадокс, що полягав на перемаганні противника та одночасному його порятунку від знищення, щоб той зберіг дієздатність та в майбутньому міг перетворитися на союзника УПА. Ця напруга була основоположним механізмом, що регулював перебіг та наслідки конфлікту УПА з силами уряду РП в 1943–1947 рр. З іншого боку, метою урядової сторони була повна ліквідація УПА, щоб виключити можливість міжнародного контексту українського питання (поміж іншим, під оглядом існування Української РСР).

У порівнянні з роллю УПА переоцінюваним фактором з польської точки зору була ОУН Самостійників-Державників (революційна, т. зв. бандерівці). В українському визвольному рухові існувала витримана з точністю та почуттям міри рівновага поміж цивільно-політичним контролем над УПА з боку ОУН та політично-військовою позицією УПА як збройних сил, що легітимізували саму ОУН. Після липня 1944 р., коли виникла УГВР, назагал епоха ОУН Самостійників-Державників закінчилася, оскільки її кадри стали адміністративним апаратом української підпільної держави. Зрештою, це військо офіційно висунуло ідею створення УГВР, і з липня 1944 р. реалізувало військові завдання в рамках її політики. Цілі УГВР не зводилися до того, аби витримати до початку III світової війни та початку «національної» визвольної боротьби. Цей засіб пропаганди вже показав свою невелику користь, тож поступився полем концепції розпаду СРСР шляхом боротьби за незалежність організованих рухів, що захищали б права підкорених більшовиками народів.

У напрямку Українсько-Польської Річпосполитої?

У 1943–1944 рр. УПА воювала з окупаційними режимами СРСР, III Рейху чи РП, а в той самий час ОУН вела політичні перемовини різного рівня репрезентації та повноважень із органами польського уряду. Велися вони до березня 1944 р. Можливість діалогу з III Рейхом та СРСР не бралася до уваги. III Рейх оунівці сприймали як тимчасову даність, у дальшій перспективі теж СРСР, проте РП вже як чинник сталий та непереможний.

Відразу із закінченням II світової війни УГВР, маючи за собою досвід 1943–1944 рр., звернулася на теренах повоєнної польської держави до діалогу з наступником АК – Делегатурою Збройних Сил. Ситуація відрізнялася тим чином, що еміграційний уряд і та РП, яку УГВР вважала партнером, втратили на той час визнання країн-переможців. Схожим було натомість те, що так само як під час окупації, в польському підпіллі панувала анархія і ефективна боротьба з Совітами була неможливою з огляду на кількість незалежницьких організацій та їхня нехіль до співпраці один з одним. Попри це, УГВР, будучи продержавницькою структурою, не спілкувалася із угрупованнями, що роз'єднували польську державність. Зрештою, як власне подібним чином у сфері своєї зовнішньої політики, ОУН не визнавала за партнерів III Рейх чи СРСР.

З боку українських самостійників у переговорах з польськими партнерами реальністю того часу став Закерзонський Край – Південно-Східна частина РП, де віднайшла відповідні умови до власних дій VI Воєнна Округа УПА та її підпора у вигляді мережі ОУН. Місія Закерзонського Краю з моменту його створення навесні 1945 р. була зрозуміла. Вже у травні до Польщі з метою налагодження співпраці з Делегатурою Збройних Сил прибув спеціальний посланник УГВР Юрій Лопатинський («Шейк»). В основі ідеї цієї співпраці лежали антикомунізм і демократія. Після розпуску ДЗС контакти з українцями продовжувала її наступниця – Спілка «Воля і Незалежність» (ВіН).

УПА в контексті ДЗС/ВіН і комуністів в уряді опинилася перед дилемою, схожою до волинської: її основним завданням було досягнення порозуміння із однією силою, що апелювала до захисту інтересів народу в умовах боротьби з другою. Мистецтво балансування вимагало безпомилкового чуття ситуації з боку УГВР та філігранності дій повстанців, оскільки це все працювало на ймовірний успіх у переговорах. Роль УПА в Закерзонському Краї відтак можна назвати «дипломатією з застосуванням сили»: формування простору до порозуміння для союзництва з польським партнером.

Після того, як західні держави перестали вважати еміграційний уряд легітимним та визнали натомість варшавський Тимчасовий уряд національної єдності, антикомуністичні структури – починаючи від Армії Крайової, через «НІЕ» [польська кадрова військова організація, назва пояснюється на два спо-

соби: від пол. «nie» як спротиву СРСР, або від початку слова «niepodległość» – незалежність. – *Прим. пер.*], Делегатури Збройних Сил на Край, і закінчуючи ВіН – не могли оговтатися в цій ситуації. Еміграційний уряд не лише відмовився вести збройну боротьбу з СРСР, але теж не зайняв чіткої позиції щодо незалежницького підпілля. Зрештою, керівництво ВіН проголосило себе єдиним репрезентантом воюючої Польщі. І це уподібнювало його становище до того, яке мала УПА в українському рухові спротиву. Рішення про угоду з українським визвольним рухом, прийняте у травні 1945 р. на рівні керівництва Люблінської Округи ДЗС, було останнім виявом можливої активної політики, спробою відмовитися від тривалості опору без видимої перспективи зміни власної ситуації на кращу.

Міжнародна політична позиція УГВР та УПА в середині 1945 р. теж була трагічною. Обидвоє політичні переможені взялися до розмов тоді, коли Сталін провів на Бугу кордон між маріонетковими Українською РСР та Річпосполитою Польщею. Обидві сторони в реальній сфері втратили власне майже все, хоч майбутнє залишалось відкритим. Чи тільки тому поляки й українці під час зустрічі на хуторі Жари між Новим Люблинцем та Рудою Ружанецькою 21 травня 1945 р. запропонували один одному аж так багато? Українські самостійники прибули з пропозицією, яку виражав опублікований невдовзі політичний трактат заступника крайового провідника Закерзонського Краю Василя Галаси «Українсько-польські взаємини на тлі історії». Основною його тезою було твердження, що державний союз України і Польщі є можливим, і він спроможний гарантувати незалежність Польщі та Україні у їх сучасних кордонах.

Галаса залишив відкритим питання типу політичного зв'язку, який би мав поєднувати обидві країни. Із документів травневого порозуміння, допитів та спогадів переговорника з боку ДСЗ Мар'яна Големб'євського випливає, що для нього першорядною політичною цінністю було виникнення польсько-української федерації. Із такою пропозицією, окресленою тут досить загальним чином, виступили представники УГВР, і це була пропозиція тисячоліття. Увінчувала і доводила те, що ОУН та УГВР в 1943–1947 рр. грали з польськими елітами за найвищими ставками. Діалог між ДЗС та УГВР і УПА в травні 1945 р. та пізніші відображали те, що мало статися найпізніше в 1943 р., але не сталося через небажання уряду РП відійти від використання насилля як інструменту політики.

Велика ідея державної спільності українців і поляків до кінця не відпускала командира збройних сил Закерзонського Краю Мирослава Онишкевича («Ореста»). Говорив про неї у в'язничній камері Мар'яну Големб'євському. Виховані сьогодні на націоналістичній пропаганді по обидва боки кордону, ми є безрадними щодо тези, що герць із РП за незалежність України ніколи не засліпило ОУН і УГВР свого найглибшого сенсу: боротьба йде за союз, а не на знищення.

Богдан ГУК.

ВІД ВИДАВЦЯ ПОЛЬСЬКОГО ВИДАННЯ

Книга містить 58 документів, що постали в різних структурах українського визвольного підпілля та в органах Річпосполитої Польщі, один з НКВД СРСР, 15 розмов-споминів, проведених редактором видання Богданом Гуком з учасниками подій 1945–1947 рр. та один авторський спогад, як також світлини та копії документів, що публікуються почергово відповідно до хронологічного критерію. Винятком є фрагменти трактату Василя Галаса («Зенона Савченка») «Українсько-польські взаємини на тлі історії», який вийшов друком в 1946 р., але писався в 1945-му, і, з огляду на його зміст, поданий на початку.

Українські документи та розмови, проведені українською мовою, подані в перекладі польською. Переважну більшість документів переклала Анна Юрчишин, натомість розмови та допит Мирослава Онишкевича «Ореста» та звіт НКВД — упорядник книги.

В оригіналах польських документів узагальнено правопис та усунуто одруківки. Кожне втручання в оригінальний текст внесене в квадратні дужки з доданим поясненням. У протоколах допитів видалено прикінцеві формули на кшталт «на цьому допит закінчено» та ін., що кожного разу позначено трикрапкою у квадратних дужках.

Написання українських прізвищ відповідає правилам їх опольщення, що містяться в «Орфографічному словнику польської мови» (1986, під ред. проф. Мечислава Шимчака); використовувалася також інформація з сайту sjr.pwn.pl. Більшість українських імен має польські відповідники, що використовувалося в повній мірі, окрім вживаних у польській мові імен Іван і Василь. Ім'я Семен в усіх випадках подається як Шимон, за винятком прізвища Петлюра. Криптонім «Вовки» перекладено як «Wilki», «Левада» і «Лиман» як «Lewada» і «Liman». В особистому покажчику окреслення «вояк УПА» застосоване у випадках, коли не було можливості надати конкретніші дані, причому це поняття означає також «члена боївки СБ» чи інших формацій. Такі й інші додаткові окреслення присутні також у випадках прізвищ без імен, або ж псевдо без прізвищ.

Інформація про джерела фото та копій документів подано наприкінці книги окремим списком.

У виданні використано спогади вояків УПА та членів українського визвольного підпілля з Річпосполитої Польщі, що зберігаються у Центральному державному архіві зарубіжної україніки в Києві: Фонд 52 (Товариство українців «Закерзоння» в Канаді), інвентар 1, аудіоколекція Богдана Гука.

ПОДЯКИ

Товариство «Українська спадщина» та упорядник книги Богдан Гук вдячні пані Анні Юрчишин за надзвичайно професійний переклад на польську мову звіту із польсько-українських переговорів та рапортів після атаки на Грубешів. За присутню допомогу та зауваги до вступної статті висловлюємо подяку Мирославу Іванику, Володимиру Морозу та Ярославу Сирнику. Родині Станіслава Ксьонжека дякуємо за копії та дозвіл на публікацію світлин переговорів у Жарах, а Маріушу Зайончковському – за контакт до неї. Ігореві Галагіді ми вдячні за згоду на публікацію копій світлин з його книги «Провокація «Зенона». Аліні Баціц-Салішевській – за допомогу у доступі до фото вбитих вояків УПА та членів СБ ОУН. Войцеху Ханусу з Архіву відділу Інституту національної пам'яті у Ряшеві дякуємо за фаховість та постійну допомогу в пошуках документів. Розмову із Михайлом Мігусом провів та записав Мирослав Іваник. Дякуємо йому за її надання.

Товариство «Українська спадщина».

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

Кириличні скорочення

АК – Армія Крайова

б. – більшовицький

БПК – Більшовицька переселенська комісія

БСБ – боївка Служби Безпеки ОУН

БХ – Батальйони Хлопські (Селянські)

ВВ – Внутрішні Війська Польщі

в. д. – відсутня дата

ВіН – Воля і Незалежність

ВКМО – Воеводська Комендатура Міліції Обивательської Польщі

ВО – Військова (варіант: Воєнна) Округа УПА

вой. – воєводство

ВОП – Війська Охорони Пограниччя Польщі

в. п. – відсутня пагінація [тут: нумерація сторінок]

ВП – Військо Польське

в т. ч. - в тому числі

ВУПБ - Воеводське Управління Публічної Безпеки Польщі

ген. – генерал

ГК – Головна Комендатура

год. – година

ДЗС – Делегатура Збройних Сил на Край

ЗП – Закордонне представництво УГВР

ЗУНР – Західно-Українська Народна Республіка

ЗЧ – Закордонні Частини ОУН

ІКВ (IKW) – (невияснене скорочення)

ІНП – Інститут національної пам'яті Польщі

к. – карта

кал. – калібр

кап. - капітан

КБК – карабін
КВ – Команда (Тактичного) Відтинку УПА
КВБ – Корпус Внутрішньої Безпеки Польщі
КГБ (КДБ) – Комітет Державної Безпеки СРСР
км – кілометр
КПБ – Комендатура Публічної Безпеки Польщі
КПЗУ – Комуністична партія Західної України періоду міжвоєнної Польщі
КР (KW) – Комендатура Розвідки Польщі

ЛА (LMG) – легкий автомат

МО – Міліція Обивательська (Громадянська) Польщі
мм – міліметр
м. п. – місце постюю УПА
МПБ – Міністерство Публічної Безпеки Польщі

нар. – народився / народилась
НБ СБ – Надрайонна боївка Служби Безпеки ОУН
НВС – Народовий (Національний) Військовий Союз
нім. – німецький
НКВД (НКВС) – Народний комісаріат внутрішніх справ СРСР
НОВ – Народова (Національна) Організація Військова
НСЗ – Народові (Національні) Сили Збройні

обл. – область
ОУН – Організація Українських Націоналістів

ПКВН – Польський Комітет Національного Визволення
ПКМ – Кулемет Калашникова
ПКМО – Повітова Комендатура Міліції Обивательської Польщі
полк. – полковник
пор. – поручик
ПОРП – Польська Об'єднана Робітничка партія
пов. – повіт
прав. – правильно
прим. пер. – примітка перекладача
ПРП – Польська Робітничка партія
ПСП – Польська Соціалістична партія
пс. – псевдо

ПТР – протитанкова рушниця
ПУПБ – Повітове Управління Публічної Безпеки

р. – рік
ред. – редактор
рос. – російський
р-н – район
РП – Річпосполита Польща (Республіка Польща)
РСР – Радянська Соціалістична Республіка

с. – сторінка
СБ – Служба Безпеки ОУН
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік (Радянський Союз)
ССМ – Союз Селянської Молоді
США – Сполучені Штати Америки

Т. – Том
та ін. – та інше
ТВ – Тактичний Відтинок УПА
тис. – тисяч
ТУНС – Тимчасовий Уряд Національної Єдності Польщі

УБ – Управління Безпеки Польщі
УВО – Українська Військова Організація
УГА – Українська Галицька Армія
УГВР – Українська Головна Визвольна Рада
УДК – Український Допомоговий Комітет
УЗБ (UZB) – (невизначене скорочення)
укр. – український
УНДО – Українське Національно-Демократичне Об'єднання
УНР – Українська Народна Республіка
УНС – Українська Народна Самооборона
УПА – Українська Повстанська Армія
УПБ – Управління Публічної Безпеки Польщі
УРДП – Українська Революційно-Демократична партія
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка (до 1937 р. УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка)
УЦК – Український Центральний Комітет у Кракові

ХД – Християнські демократи, хадети

ЦДАЗУ – Центральний державний архів зарубіжної україніки в Києві

ЦК – Центральний Комітет

ЧА – Червона Армія

ЧСР – Чехословацька Республіка

Латинські скорочення

AIPN – Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej – Архів [польського] Інституту національної пам'яті

BU – Biuro Udostępień – Бюро надання і архівізації документів Архіву [польського] Інституту національної пам'яті

SAW – Centralne Archiwum Wojskowe – Центральний військовий архів у Варшаві

Lu – Lublin – Люблін. AIPN Lu – Архів [польського] Інституту національної пам'яті

Відділ у Любліні.

NN – неznане прізвище

Ol – Olsztyn – Ольштин. AIPN Ol – Архів [польського] Інституту національної пам'яті

Відділ у Ольштині

PJPC – (eng.) Peter J. Potichnyj Collection of Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine – КППП Колекція повстанців та контрповстанців в Україні Петра Потічного

Rz – Rzeszów – Ряшів. AIPN Rz – Архів [польського] Інституту національної пам'яті

Відділ у Ряшеві (Жешові).

UNRRA – (ang.) Administracja Narodów Zjednoczonych ds. Pomocy Zadośćuczynienia УНРРА – Адміністрація допомоги та відновлення Об'єднаних Націй

РОЗМОВИ (1)

СЕНСОМ УПА БУЛО ПОРОЗУМІННЯ З ПОЛЯКАМИ (Розмова⁵ з Євгеном Штендерою)

– *Прошу розповісти про ваше походження та роки дитинства.*

– Мое рідне село, Волиця-Барилова⁶ була останнім галицьким селом перед кордоном з Волиню, де її відповідником були Бужани. Тому «межові ситуації»⁷ я знаю з дитинства...

Волиця лежала за 20 км від Берестечка, знаного із козацьких традицій та першокласних ремісників. Будучи хлопцем, я наслухався чимало оповідок від колишніх вояків австрійської армії, що воювали під час I світової війни на Україні, а властиво то її окупували. А за маленькою пограничною річкою, якою була Судилівка, я міг чути інші оповідання про ту ж саму війну. Різниця у підходах були так різючі, як між нашим *машингвер* і волинським *пулемьот*. Це були мої перші заняття на тему того, як різною може бути спершу політика, а згодом історія.

Мій дідо Ілля був знатним бджолярем. Належав до свідомих селян, котрі ще за австрійських часів створювали читальні «Просвіти»⁸ чи кооперативи.

Від нього я довідався про панський маєток і ґрунти, про суперечку між паном та селянами, котру мусила розглядати аж цісарська канцелярія у Відні. І про те, що пан насамкінець продав майно євреєві та виїхав з села. За Австрії Ілля був вейтом, вів громадську канцелярію, але як настала Польща, сховав її за подвійною стіною свого великого дому. Я її відкрив лишень в свої гімназійні роки. Тож із криївками я був знайомий вже за молодості.

Євген ШТЕНДЕРА, 2016 р.

⁵ Запис розмови було проведено в 2015–2017 рр.

⁶ Волиця-Барилова – село в Радехівському р-ні Львівської обл. В 1939 р. нараховувала 730 жителів, в т. ч. 660 українців, 15 поляків, 40 україномовних римо-католиків, 15 євреїв (зараз у селі проживає 170 жителів. – *Прим. пер.*).

⁷ Межові ситуації..., тут: асоціація до поняття, запровадженого до екзистенціальної філософії німецьким мислителем Карлом Ясперсом (1883–1969) нім. Grenzsituation, або назви есе українського літературного критика Юрія Лавріненка (1905–1987) «Література пограничної ситуації».

⁸ «Просвіта» – українське освітнє товариство, засноване 1868 р. у Львові.

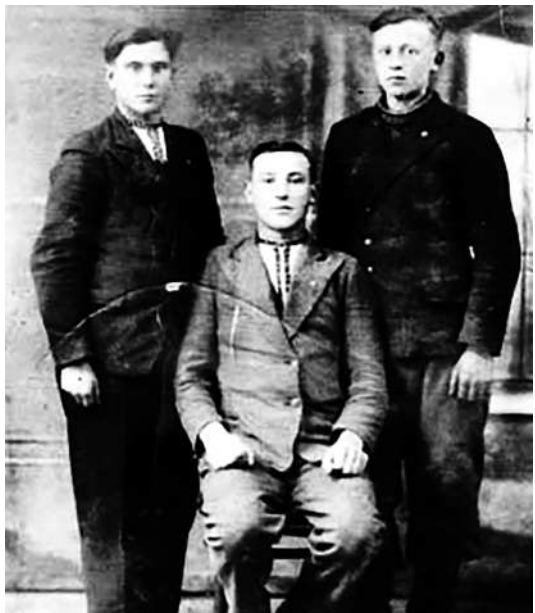
– Що відомо про походження прізвища Штендера?

– Нічого не відомо. Одне є певним: прізвище було старе й місцеве. Дід говорив, що Штендера – це старий рід, вочевидь козацький, але за моєї пам'яті Штендери чудово вчиняли шкури й продавали їх у Берестечку. На тамтешньому ярмарку можна було купити добротні мешти і кожухи. Дідо свого часу поїхав до Риму та на Святу Землю. Привіз із Єрусалиму келих із вигравіруваним на ньому роком «1905» чи «1906», який подарував тутешній церкві. Ілля був також патріотом. В 1939 р. з приходом совітів у Волиці-Бариліві почали створювати колгосп. Дід пішов на збори, скликані з метою заохочування селян до того, щоб добровільно ставали колгоспниками. Гості з району хотіли, щоб колгоспові надати ім'я Микити Хрущова. Натомість мій дідо голосно запитав, чи ж ми не маємо власних героїв і запропонував ім'я... Мазепи. Назвав також інших гетьманів, а селяни погодилися, що кожен український гетьман може очолити «поступ» Советів.

Цей «поступ» вимагав жертв: треба було знайти куркулів та розкуркулити село. «Ідеальним» кандидатом виявився єврейський власник колишнього панського маєтку Екер разом зі своїм братом, а також Пилипчук, котрий повернувся з Америки та мав кілька моргів поля і добру господарську забудову. Екерів радвлада встигла вислати у Сибір, а Пилипчука вже ні. Я запам'ятав розмову з ним, коли приїхав зі Львова зі школи. Пилипчук сказав тоді, що мій батько був офіцером, і скорше за все я теж ним стану, але вже в українській армії, яка буде створена після того, як закінчиться радянська окупація.

– Ви цікавилися вже політикою?

– Я цікавився нею раніше, бо моя родина була політичною. Ще перед війною поляки арештували мого брата Дмитра через ОУН. Потім це позитивним чином вплинуло на мій образ у підпіллі. Я читав газети, історію України Михайла Грушевського. Це були елементи політики, а не такі собі невинні справи. Мені було боляче, коли я чув розповідь місцевого селянина, як дістав від австрійського вояка «по морді».

Перше фото Євгена ШТЕНДЕРИ (має 17 років, стоїть справа), біля нього Петро ВІТЮК (пізніше «Володимир», референт пропаганди округи ОУН, Львів), сидить NN.

Дружня зустріч учнів гімназії у Сокалі.
Євген Штендера перший зліва.

– *Це тому ви вступили до ОУН?*

– Під час приватного навчання у Радехові друзі залучили мене в молодіжну ланку ОУН – так званого Юнацтва. Я ознайомився з «Декалогом»⁹, але членом ОУН ніколи не став, бо юнаком пішов до лісу і вже вважався вояком УПА. Після перебування брата в арешті та його виходу із в'язниці навіть цей посередній контакт із Організацією урвався. У кривці брата я ознайомився з матеріалами ОУН, в т. ч. із 44-ма правилами українського націоналіста.

Вибухла війна, я бачив як фірами ідуть на Київ наші хлопці із похідних груп¹⁰. У 1943 р. я записався добровольцем до дивізії «Галичина»¹¹, але юнацтво ОУН організувало в той же час, вочевидь не випадково, вишколи для гімназистів у лісах на південь від Сокаля.

Тривали вони два тижні. Одні їхні учасники пішли до дивізії, інші до лісу. Я тоді познайомився із «Мухою», званою пізніше як Слава Стецько¹². Вона мені дала пароль до контакту із ОУН. Вважала, що я мав би перейти до підпілля і взятися за пропаганду проти дивізії «Галичина». На контакт ніхто не виходив, тому я перейшов «кордон» на Волинь і потрапив... до тренувального табору УПА, а не у Львові. Комендантом та тренером був офіцер поліції родом з Галичини. Довідавшись, що я закінчив гімназію, взяв мене своїм асистентом, навчивши натомість прийомів рукопашного бою.

Із закінченням вишколу мене було прийнято як вояка УПА до сотні під керівництвом «Вишні», колишнього радянського лейтенанта. Мене послали до офіцерської школи УПА, але наближався фронт, і школу було перенесено до Володимира-Волинського. Я тоді зустрівся із курінним Миколою Свистуном («Вороним»)¹³ із Радехівщини, котрий знав мого брата. Свистун служив у ба-

⁹ Декалог ОУН, або Декалог українського націоналіста – 10 засад, що регулюють світогляд та дії члена ОУН. Спершу функціонував у вигляді опублікованої в 1929 р. пропагандистської брошури Степана Ленкавського.

¹⁰ Похідні групи – організовані групи членів ОУН, які після нападу III Рейху на СРСР просувалися за німецькими військами з метою створення – не дивлячись на політику гітлерівців – української державності.

¹¹ Дивізія «Galizien» – 14-та Ваффен гренадерська дивізія, створена в 1943 р. на Західній Україні на основі добровільного набору. Складалася із вояків української національності при німецькому керівництві.

¹² Ярослава Стецько (1920–2003; до заміжжя Ганна Музика) – українська політикиня, членкиня ОУН з 1938 р., арештована Гестапо в 1943 р. у Львові.

¹³ Микола Свистун («Вороний») (1912–1944) – офіцер УПА, в 1943 р. керував куренем у складі Военної округи (Групи) УПА «Богун» на Волині.

Учні та вчителі гімназії у Сокалі.

тальйоні «Нахтігаль»¹⁴ в Білорусі, воював із радянськими партизанами в околицях Камінь-Каширського. З переходом до УПА отримав наказ організувати курінь в Галичині. На той момент мав зо 20 людей. Між нами швидко зав'язалася дружба, ми разом планували створення куреня, що для мене виявилось поважним організаційним досвідом. Із куреня нічого не вийшло, бо керівництво перекинуло «Вороного» на Волинь на інші завдання, між іншим, потім був на чоловічих позиціях в битві з Червоною Армією під Гурбами¹⁵, виводячи сили УПА із оточення.

Мене призначили районним інструктором юнацтва на Радехівщині. Разом із курсантами я перейшов у Галичину. Прибув керівник офіцерської школи. Я організував серйозний військовий вишкіл для більш ніж 20 осіб. Допомогали мені підофіцери з офіцерської школи, які походили з Наддніпрянщини. Вони тривали лише два тижні, але приміром такий собі осетинець Кацо (він пізніше перейшов на бік Советів), так гарно пояснював правила поведінки зі зброєю, що й того часу виявилось достатньо. Я чимало навчився від нього та від інших досвідчених інструкторів.

Я отримав наказ зібрати з Сокальщини, Радехівщини, околиць Кам'янки Струмилової [з 1944 р. Кам'янка-Бузька. – *Прим. пер.*] та Рави-Руської різних курсантів і як радехівську чоту відправити їх на курси підофіцерів до Карпат.

¹⁴ «Нахтігаль» – криптонім німецького батальйону, що складався переважним чином із українців, входив до складу полку особливого призначення “Бранденбург-800”, підпорядкованого Абверу.

¹⁵ 21–25 квітня 1944 р. на Волині біля урочища Гурби відділи УПА (біля 5 тис.) провели бій із військами НКВС (біля 30 тис.).

Командиром сотні став «Недолугий»¹⁶. «Штиль»¹⁷ – першим чотовим, пізніше керівником. Ми були в Розжалові¹⁸. Недалеко стали на постій радянські партизани. Чому б їх не атакувати? Чота «Штиля» пішла в ліс на советів. Я до них долучився. Розпочали по них стріляти, але з їх боку так загриміло, що ми відразу зорієнтувалися, що це угруповання, а не сякий-такий загін. Ми почали повертатися. На допомогу йшов «Недолугий», але ми з ним розминулися. На щастя, інші відділи УПА, що стояли поблизу, також вдарили на ворога і той в переполосі покинув наш терен, залишивши свій кінний табір. Із подивом ми розглядали великих бельгійських коней, запряжених у вози.

Зрештою я усвідомив, що не повинен воювати, а вести курсантів у Карпати. Узяв свою чоту і дійшов з нею до Хлівчан¹⁹ над Бугом. Там я познайомився із «Громовим»²⁰, але не за надто приємних обставин, бо мусив скласти рапорт. Причиною було те, що мій загін у прифронтовій зоні випробовував автомат. У Хлівчанах тоді перебувало чимало наших відділів. Прибула, між іншим, теж чота, яка залишилася по сотні «Орла»²¹, який почав співпрацювати з німцями. Якийсь із його провідників був затриманий німцями і відпущений. Справа набрала розголосу і майже без суду «Орел» був покараний. Сотні зібралися на схід. Один з провідників підійшов до «Орла» і сказав, що за співпрацю з німцями його покарано на смерть. І вбив його пострілом з пістолета. Його вояки пережили важкий момент, бо вважали його гарним командиром. Цей загін було розформовано і він був поділений на чоти. Одна з них прибула тепер до нас, до Хлівчан.

З-під того села моя курсантська чота рухалася в напрямку Перемишля. Ми знали, що німецькі війська йдуть на Янівські ліси²² громити Армію Крайову, яка готувалася до виконання плану «Буря»²³: вдарити на Львів, або ж зміцнити АК на Волині, знищуючи на шляху українську Грубешівщину. З тої причини ми зазнали в тій частині Холмщини великих втрат у цивільному населенні, між Бугом і Сяном виник українсько-польський фронт. Дорогою ми увійшли до села під лісом. У той же час у ній з'явився батальйон донських козаків та калмиків. Люди сховали нашу зброю, ройовий віддав наказ відійти до лісу. Не мав зброї, але потім мені признався, що був готовий... до бою.

¹⁶ Юрій Рошко («Недолугий») – командир сотні «Перебийніс» на терені 12-го Тактичного Відтинку «Климів» II Воєнної Округи «Буг» групи УПА-Захід. Пізніше змінив псевдо на «Шумський».

¹⁷ Євген Лобай («Штиль») – чотовий I чоти сотні «Перебийніс», згодом командир сотні «Кочовики» на терені 12-го Тактичного Відтинку «Климів» II Воєнної Округи «Буг» групи УПА-Захід.

¹⁸ Розжалів – село в Радехівському р-ні Львівської обл. – *Прим. пер.*

¹⁹ Хлівчани – село в Сокальському р-ні Львівської обл. – *Прим. пер.*

²⁰ Петро Лагода («Громовий») – командир сотні у Групі УПА «Буг» на терені 14-го ТВ «Асфальт» в 1944–1945 рр., в 1946 р. нетривалий час командир сотні «Вовки-1», згодом керівник штабу 28-го ТВ «Бастіон».

²¹ Микола Олійник («Орел»), сотник УПА, за контакти із німецьким військом був покараний польовим судом на смерть, розстріляний 14 квітня 1944 р.

²² Янівські ліси – масив на Розточчі, Яворівський р-н Львівської обл. – *Прим. пер.*

²³ Акція «Буря» (також «Бужа», з пол. «burza» – гроза) – спланована в 1943 році командуванням Армії Крайової та польським еміграційним урядом військова операція проти нацистських військ на території Західної України безпосередньо перед наближенням Червоної армії. Почалась 4 січня 1944 р., коли радянські війська перейшли кордон Волині (радянсько-польський кордон до 1939 року), і тривала до січня 1945 р. – *Прим. пер.*

Ми йшли на південь. На Зелені Свята дійшли до околиць Турки. Я передав чоту «Дзвінчуку»²⁴ і мав повертатися. Проте я знав, що наші зв'язкові лінії можуть надто довго мене передавати від села до села. Я хотів сам добратися до Львова. Долучився до групи дівчат, маючи на собі майки та чоботи енкаведиста, на тілі майку, на ній сорочку, а теж наган і дві гранати. Дорогою на Карпати такий вигляд та обладунок міг бути цілком уявним, але у Львові я був готовий до арешту. Взяв собі білет до Рави-Руської. Фронт знаходився якраз на лінії Ковель–Броди. Із Рави я добрався до Белза, де тоді розміщувалася моя гімназія, перенесена із Сокаля. Я довідався від моєї доброї знайомої Миросі Боднар, що учні вже здали випускні. Ми пішли разом до бурси [гуртожитку. – Прим. пер.], оскільки я сподівався зустріти знайомих. Натомість зустрів сина директора, Олійника. Він повідомив, що поляки готуються вивезти аптеку. Мирося звела мене із іншими членами організації, і нам вдалося цей цінний товар у поляків відібрати. Дві фури медикаментів ми передали сестрам у Цеблові²⁵.

Опісля я вийшов на моє керівництво. Надалі я ніс службу в підпіллі організаційно-мобілізаційним референтом Радехівського повіту. Після реорганізації структур ОУН у 2-й половині 1944 р. став окружним референтом з організаційно-мобілізаційних справ. Після приходу більшовиків створював СКВ²⁶, відділи територіальної оборони, і на її основі виникали нові сотні. Врешті, отримав наказ переходити до Польщі.

– ***Хто був ініціатором того, щоб ви перейшли на терени Польщі?***

– Виник українсько-польський кордон, за яким залишилися наші підрозділи. Більшовики стягли значні сили, щоб боротися з ними. Німці ще перед приходом фронту розгромили в Янівських лісах польські відділи, що очікували наказу щодо антиукраїнської «відсічі» Львова чи «допомоги» для Волині. УПА не змогли потурбувати, крім відділу «Ягоди»²⁷. Більшовики на просторі від Радехова до кордону мали чудові позиції на Яворівському полігоні, створеному в 1939–1941 рр. Почали щільно обставляти кордон військами НКВС. Наше керівництво не мало інформації про те, чи втримався за кордоном «Залізник»²⁸ зі своїми двома сотнями, чи ні. Нічого не було відомо також про мережу ОУН на Любачівщині та Ярославщині. Ще однією проблемою було те, щоб на поль-

²⁴ Іван Белейович («Дзвінчук») (1916–1999) – командир ОВ УПА «Маківка», що охоплював терени навколо Дрогобича, Стрия, Самбора, Турки.

²⁵ Цеблів – село у Сокальському р-ні Львівської обл. Прим. пер.

²⁶ СКВ – Самооборонні кущові відділи.

²⁷ Мар'ян Лукасевич (Лукашевич) «Ягода», «Черник» (1922–1945) – у 1944 р. командир Холмського куреня УПА «Вовки», який в 1944 р. був розбитий Вермахтом під Наброжем (Набріж, с. гміни Лашів Томашівського пов. Люблінського воевод. – Прим. пер.); на поч. 1945 р. був призначений командиром 28-го (Холмського) ТВ УПА «Данилів». По його смерті у вересні 1945 р. керівництво в грудні перейняв Євген Штендера «Прірва».

²⁸ Іван Шпонтак («Залізник») (1919–1989) – навесні 1944 р. командир сотні УПА на Любачівщині, яку в 1945 р. розбудував до куреня «Месники», яким керував в 1945–1947 рр.

ській території набути контакти з польським підпіллям. На цю місію вибрали мене «Золотар»²⁹ та «Вороний»³⁰. Найправдоподібнішим приводом було те, що усі завдання, що мені були поручені, я виконував з добрим результатом. Наказ видав мені особисто «Вороний», але рішення мало бути прийнятим на вищому рівні.

Моє керівництво і я не володіли жодною інформацією щодо позиції Армії Крайової в українському питанні. Проте ми мали надію, що ця позиція буде до нас сприятливою, бо на той час політичні цілі Сталіна щодо Польщі прояснилися, як і те, що Захід не воюватиме за Польщу в за умови Третьої світової війни. За сприяння СРСР виник Люблінський уряд³¹. Це пояснювало, що керівництво АК мало би бути зацікавленим у появі антикомуністичного фронту народів, а в його рамках у співпраці з нами. Особливо активно розглядав різні сценарії співпраці у рамках такого блоку «Золотар», із яким до виїзду до Польщі я на нарадах провів досить багато годин.

З плином років я здивувався, коли усвідомив собі, що, висилаючи до Польщі, мене не поінформували про дотичасову історію польсько-українських переговорів, а такі розмови ж велися. Лебедь³² намагався налагодити контакти з польським підпіллям, так само «Чупринка»³³, і таки вдалося. Досягнуто якогось порозуміння, але це не була угода чи формальне порозуміння, бо якийсь із польських переговорників заявив, що порозуміння, підписане на польській крові, є неможливим. На установчій конференції Української Головної Визвольної Ради³⁴ важливим пунктом було завдання примирення із поляками. До Італії вислано спеціального представника Євгена Вренцьону³⁵ з метою налагодження контактів із ними. Я пізніше запитував Лебеда щодо місії Вренцьони, але він не сказав мені нічого важливого.

– **Якою була дорога на Захід?**

– Після конференції із «Золотарем» і «Вороним» у Павлові³⁶ я зустрівся ще

²⁹ Дмитро Слюсар («Золотар») (1919–1945) – політичний референт Львівської області ОУН.

³⁰ Василь Левкович («Вороний») (1920–2012) – командир II Тактичного Відтинку «Бут» УПА-Захід.

³¹ Люблінський уряд – поточна назва прокомуністичного уряду Польщі, створеного на основі Польського комітету національного визволення. Звався так до визволення Варшави, осідком був Люблін. – *Прим. пер.*

³² Микола Лебі(є)дь («Максим Рубан») (1909–1998) – начальник Служби Безпеки ОУН в 1940–1941 рр., очолював ОУН в 1941–1943 р.

³³ Роман Шухевич («Тарас Чупринка») (1907–1950) – генерал УПА, головнокомандувач УПА в 1943–1950 рр.

³⁴ УГВР – створений 15 липня 1944 р. основний політичний орган українського визвольного руху. До його складу увійшли представники політичних партій та середовищ, котрі виступали за демократичну українську державу. Апаратом виконавчого органу, котрим став Генеральний Секретаріат, перетворилися на той час структури ОУН незалежників-державників. УГВР була єдиним політичним керівництвом УПА.

³⁵ Євген Вренцьона (1905–1975) – діяч ОУН, в 1944 р. був делегований УГВР до Італії з метою налагодження контактів з альянтами.

³⁶ Павлів – село у Радеківському р-ні Львівської обл. – *Прим. пер.*

з мамою, бо це був різдвяний час. І вирушив із нього з не цілком певним сподіванням, що наші під Равою-Руською будуть мати контакти з Любачівщиною, допоможуть мені перейти кордон і вийти на «Залізняка». Перед кордоном мене звели з господарчим референтом, котрий також мав завдання з іншого боку кордону і шукав «Залізняка».

На Йордана, 19 січня 1945 р., ми подолали кордон. Опинилися в Томашівському повіті Річпосполитої Польщі в тій частині, яка входила раніше до повіту Рава-Руська, але вже знаходилась з польської сторони кордону. Терен був суто партизанський: ліси, яри, пагорби. Мене вразив рівень свободи, який там панував. Із польською адміністрацією існувало негласне порозуміння про взаємне толерування з українською. У Любачівському повіті, котрий належав до Ряшівського воєводства, ситуація вже була іншою. Польський партизанський рух був надалі сильний, колишні вояки АК увійшли до МО – Міліції Обивательської, і власне організатором МО там була АК, що не означало, що вона перестала бути там окремою структурою. АК в обох образах – МО і справжньої АК – розпочала там собі влаштовувати брутальні погроми нашого населення. Із УПА залишалася на військовій стежці. Натомість не контролювала всієї території, приміром Горайця, Люблинця з околицями, здатними прохарчувати 300–400 стрільців УПА.

– *Де ви зустрілися із «Залізником»?*

– Наша підпільна сітка вивела мене на «Залізняка» більш як за тиждень. Це було приблизно десь у східній частині Білгорайських лісів. Там власне організували присягу відділів. Під час нашого Різдва вже досить близько було до першої зустрічі із поляками, на присілку [Жар] Люблинця Нового, що лежав найближче до польського села Руда Ружанецька. «Залізник» виділив чоту на її охорону. Це мав бути початковий контакт. Мали прибути наші делегати та АК, але НКВС довідалося про ці наміри і на Тепилах³⁷ загинули ключові члени нашого локального керівництва. Це була акція НКВС, котра йшла на випередження планованих контактів з поляками.

«Залізник» був викритий, тому мусив перейти на південь в Сенявські ліси. Через два місяці потому відбулася інша зустріч. Я в ній не брав участі, був «Корнійчук»³⁸ та інші. А я замість займатися налагоджуванням контактів з поляками мусив, будучи на відповідно високій посаді, займатися створенням Любачівського надрайону³⁹. «Залізник» передав мені від себе поета «Волоша»⁴⁰,

³⁷ Тепили – присілок Нового Люблинця в Любачівському повіті. 8 січня 1945 р. там загинули, поміж іншими, референти Іван Грабець («Гармаш») і Петро Шиманський («Шрам»).

³⁸ Микола Винничук («Корнійчук», «Вир») – організаційний референт ІІ Округу Закерзонського Краю.

³⁹ Надрайон – одиниця територіального поділу в організаційній структурі Закерзонського Краю. Вищою за надрайон була Округа, нижчою – район. ІІІ Округа складалась із двох надрайонів, що мали криптоніми «Лиман» (Грубешівщина і сокальське Забужжя) та «Левада» (Південне Підляшшя).

⁴⁰ Петро Василенко («Волош») (1921–1946) – редактор часопису «Лісовик» на терені ІІ Округу.

на керівника СБ «Чубчика»⁴¹. Любачівський і Ярославський надрайони на зламі 1944–1945 рр. належали до різних територіальних одиниць: перший до Перемишльської області, другий – до Львівської. Із Ярославщини несподівано прибув референт Дмитро Дзьоба («Сталь») із кількома непоганими людьми. Під час зустрічі ми постановили, що він буде керівником, а я його заступником та надрайонним референтом, також ми поділили між собою співпрацівників. Справи пішли добре, і ми поєднали Любачівщину і Ярославщину в одну II Округу Закерзонського Краю. Та перша земля відігравала раніше незмірно більшу роль, ніж друга, але Ярославщина вже сформувала кадри, а ми приходили до тям по Тепилах, тож тепер ситуація виглядала навпаки. Іншою диспропорцією було те, що на Любачівщині ми мали кілька підрозділів, а на Ярославщині – жодного. Ситуація була така, що коли «Залізник» перейшов із загонами на південь, люди підняли крик: мовляв, то польські бандити. Не були готові прийняти військо. «Залізник» мусив повернутися, щоби потім, після zorganizовання Ярославщини цивільними з ОУН, перейти туди знов. У квітні 1945 р. з України прибув призначений на провідника Закерзонського Краю Ярослав Старух («Стяг») ⁴². Більш-менш тоді, після поєднання Ярославщини, Любачівщини, Томашівщини та частини Равщини, творення II Округу було закінчене і затверджене.

Перед тим, у березні 1945 р., трапилася поразка загонів «Залізника» у Мриглодах та Грушці.

Якоїсь мірою я був учасником тих подій. «Залізник» часто розділяв відділи на чоти та розквартирував їх по сусідніх селах та присілках. Це надавало можливість уникнути атак з боку НКВС на весь підрозділ та його можливу ліквідацію. Більшовики були добре поінформовані та вдарили на чоту в присілку Мриглоди⁴³. Був сніг, один загін не міг допомогти іншому. «Залізник» не міг теж кинути на допомогу іншу частину своїх сил, бо вони охороняли політичне керівництво, поміж іншими, «Ореста»⁴⁴ чи мене, а ми перебували недалеко від того бою, тож мав зв'язані руки. Знаючи його, я був переконаний, що втягнувся би в бій і, можливо, загинув би.

– Яким чином народилися спроби нав'язати співпрацю із польським антикомуністичним підпіллям?

– До нас звернувся польський ксьондз, переконуючи, що він буде заручником, що гарантує поважний підхід польської сторони. Відбулася перша зустріч.

⁴¹ Яків Галва («Чубчик») – референт СБ II Округу.

⁴² Ярослав Старух («Стяг») (1910–1947) – політичний провідник Закерзонського Краю.

⁴³ 2 березня 1945 р. сили НКВС ліквідували в бою біля с. Мриглоди Любицької та Грушка в Любачівському повіті дві чоти з сотні УПА «Месники-2».

⁴⁴ Мирослав Онишкевич («Орест») (1911–1950) – керівник Групи УПА «Сян» на терені існуючої в Річпосполитій Польщі в 1945–1947 рр. VI Воєнної Округу УПА-Захід.

За неї відповідав «Корнійчук», котрий перед появою «Стяга» керував процесом контактів із АК. Я був тоді на Ярославщині, згодом зустрівся зі «Стягом». Вже було відомо, що порозуміння буде досягнуто, і ми перестанемо боротися один з одним не лише в Галичині, а й на Холмщині. Умиротворенню мали піддатися між іншим діяння банди «Волиняка»⁴⁵ та бандитських груп з-за Сяну, що пљундрували українські села в околицях Сеняви. Йшлося про лінію від Сяну до Бугу. Мар'ян Големб'євський⁴⁶ видав наказ, щоби протягом 2–3 місяців перестати взаємну боротьбу.

– Яка була реакція?

– Я пригадую слова «Залізняка»: «Поляк добрий, коли його запекти на рожні та з'їсти з часником». Проте на Любачівщині усталилися контакти на рівні міліції, деякі вкрадені речі навіть українцям поверталися. Я тоді перебував уже на Холмщині і шкодував, що тамтешні українці не дочекалися цього історичного моменту, бо тут раніше, вже під кінець 1944 р., відбулася депортація українського населення до Радянської України.

В Україні реакція була оптимістична. «Вороний» ухвалив рішення направити до Польщі кілька відділів УПА з Галичини з метою пропагування ідей та практик українсько-польського примирення на землях, заселених польським населенням. Повністю підтримував такі кроки «Чупринка» і все керівництво. З України на зустріч до Руди Ружанецької в травні 1945 р. мав прибути Юрій Лопатинський⁴⁷, Володимир Горбовий⁴⁸ та Святослав Левицький⁴⁹. Досягнуто домовленості, що наступна зустріч відбудеться на рівні керівництва УПА з ВіН⁵⁰, яке ми сприймали як АК⁵¹.

– Однак вас перевели на Холмщину.

---

⁴⁵ Юзеф Задзерський («Волиняк») (1923 – 1946) – керівник загону НСЗ в околицях Лежайська і Курилівки.

⁴⁶ Мар'ян Големб'євський («Стер») (1911 – 1996) – капітан АК, в 1944–1945 рр. комендант Округу Грубешів АК-ДСЗ, з березня до червня 1945 р. комендант Замойського інспекторату ДСЗ, з вересня 1945 р. заступник коменданта Округу Люблін ВіН. Арештований УБ 21 січня 1946 р. Військовий районний суд у Варшаві 3 лютого 1947 р. приговорив його до смертної кари. Рішенням Президент РП Болеслава Берута кара була змінена на пожиттєве ув'язнення, а далі, 14 липня 1947 р. змінена на 15 років тюрми. На свободу вийшов 1956 р.

⁴⁷ Юрій Лопатинський («Шейк») (1906 – 1982) – український політик, офіцер УПА. 21 травня 1945 р. від імені УГВР та керівництва УПА брав участь в перемовинах із ДСЗ на присілку Жар між Новим Люблицем та Рудою Ружанецькою.

⁴⁸ Володимир Горбовий (1899 – 1984) – український політик, учасник розмов з ДСЗ у травні 1945 р. з боку УГВР.

⁴⁹ Святослав Левицький («Буй») – український політик, посланник УГВР на переговори з ДЗС у травні 1945 р.

⁵⁰ ВіН – польська антикомуністична організація Рух опору без війни і диверсії «Воля і Незалежність», яку інакше називали Союзом «Воля і Незалежність». Виникла 2 вересня 1945 р. як наступник Делегатури Збройних Сил на Край, розпущеної 2 вересня 1945 р. Її першим головою був полковник Ян Жепецький,

⁵¹ Керівництво УПА, не дивлячись на те, що АК 19 січня 1945 р. була самоліквідована, трактувала формалістично наступниці як АК. Проте формально розмови, які пройшли 21 травня 1945 р., були проведені з УПА створеною 7 травня 1945 р. Делегатурою Збройних Сил на Край (ДСЗ). Натомість з 2 вересня 1945 р. контакти продовжувала вже ВіН.

– Я був заступником «Сталі», але був також в міру вільний, бо скінчив уже відтворення керівного кадрового складу Любачівського надрайону. Наказ перейти на Холмщину мені видав «Стяг», і це він власне стояв за персональним призначенням. Зустріч із ним відбулася після Великодня біля Милкова у Сенявських лісах, бо «Стяг» не мав іще свого бункера, здійснюючи керівництво під охороною УПА. Йому йшлося про те, щоб я звернув увагу на потребу зустрічей із польським населенням, поширення літератури щодо українсько-польського порозуміння. На Грубешівщину мали прибути із України відділи з пропагандистською місією на терені Польщі. Теж мало відбутися знайомство польських і українських загонів.

– **Як «Стяг» готувався до того порозуміння?**

– Це була його основна місія у Польщі. Не було нічого важливішого, оскільки Закерзонський Край властиво для цього й був створений. Потім мене дивувало, що провідник «Орест», коли подався на південь Краю, видав такі розпорядження чи дозволив на такі дії щодо поляків, що Провід порадив «Антоніві»⁵² вгамувати «Стяга» за його конфлікт із поляками.

З приходом на Холмщину я зустрівся із загонами «Штиля» і «Шумського». З України прибув із сотнею також «Куліш»⁵³, але загинув, смертельно поранений, уже на території Польщі. Далі була неприємна ситуація: вояк застрелив командира сотні. Винуватця покарано на смерть, відділ реорганізовано. Прибув командир СБ «Дальнич»⁵⁴. Деталей слідства я не знаю, але він підозрював, що йдеться швидше про більшовицьку провокацію. Здається, що нічого не знайшов. Сотню поділив на два відділи. Керівником одного з них був призначений «Чавс»⁵⁵, який раніше служив в охороні «Ореста». Цей відділ після слідства «Дальнича» – згідно з усталеним раніше планом – вийшов у рейд на Підляшшя. Другий відділ був відісланий на Україну.

По якомусь часі вперше я зустрівся із «Орестом» біля Ульгівка чи Річиці. Він мені розповів про ситуацію на Холмщині, агентуру, історію з «Юрченком»⁵⁶, про «Зенона»⁵⁷. Я це дуже міцно прийняв до серця, особливо загрозу з боку агентури.

⁵² Юрій Цвіль («Антон») – член керівництва Закерзонського Краю.

⁵³ Григорій Шклянка («Куліш») – командир сотні «Галайда-2», що входила до Сокальського куреня на терені ТВ 12 «Климів» в ІІ ОБ УПА-Захід. Оперувала на терені 28 ТВ в VI ОБ УПА-Захід.

⁵⁴ Петро Федорів («Дальнич») (1910 – 1950) – референт Служби Безпеки Закерзонського Краю.

⁵⁵ Василь Краль («Чавс») (1913 – 1976) – командир сотні УПА «Галайда-2».

⁵⁶ Василь Левочко («Юрченко») – командир куреня УПА, створеного в ІІ половині 1944 р. у Сокальському повіті. Після розгрому завербований НКВС, убитий УПА 28 серпня 1945 р.

⁵⁷ Леон Лапінський («Зенон») – народився в 1913 р. в Кадлубиськах у повіті Томашів Люблінський; від 1945 р. до вересня 1947 р. референт СБ в Окрузі ІІІ. В червні 1948 р. здійснив спробу дістатися з Польщі до Західної Німеччини, але був затриманий у Чехословаччині. З вересня 1948 р. почав діяти як агент МБП «Богуслав», відіграючи ключову роль в операції під криптонімом Ц-1 проти решток УПА і ОУН та проводу УПА в Мюнхені. Більше на цю тему можна довідатися з книжки Ігоря Галагіди «Prowokacja „Zenona”. Geneza, przebieg i skutki operacji MBP o kryptonimie „C-1” przeciwko banderowskiej frakcji OUN i wywiadowi brytyjskiemu (1950–1954)» («Провокація «Зенона». Генезис, перебіг та наслідки операції МБП з криптонімом «Ц-1» проти бандерівської фракції ОУН і британської розвідки (1950–1954)»), Варшава 2005. Із цього видання запозичено частину довідок про членів ОУН і УПА, пов'язаних із «Зеноном» / «Богуславом».

– *Власне, «Зенон» функціонував прямо біля вас...*

– Невідомо, чи тоді він вже був агентом, але існує чимало вказівок, що так. «Зенон» був старим членом холмської комуністичної організації. Сам мені розповідав, що виконував теж завдання на Волині, бо «Мікушка»⁵⁸ його та ще одного вислав як агента до більшовицького генерала Наумова⁵⁹, очільника партизанів. Дісталися проте... до Оглядова в околиці Радехова, поблизу дружини Шухевича, де – ясна річ – були заарештовані. Служба Безпеки, яка гостро воювала із агентурою, провела з ними допит. «Зенон» зізнався, але якимось чудом був звільнений. Тим часом Наумов відійшов, і проєкт впровадження «Зенона» та його напарника став неактуальним. Був висланий на Холмщину разом із підпорядкованою до того «Мікушці» боївкою «Клея»⁶⁰ та «Славкою»⁶¹. Мені здається, що минуле «Зенона» не було так чи інакше забуте, і ним весь час займався «Дальнич», котрому переказав його «Мікушка».

Леон ЛАПІНСЬКИЙ («Зенон»).

«Зенон» затирав за собою сліди, розстріляв за фіктивними підозрами «Юрка»⁶² із холмської СБ. Нині я гадаю, що «Юрко» міг мати інформацію, що компрометувала «Зенона». А цей потім доводив, що таке розпорядження йому видав перед своїм відходом на Волинь «Вадим»⁶³. У звітах для Бандери вказав як виконавця «Мілька»⁶⁴, але я, знаючи «Мілька», ще зовсім нещодавно учня гімназії у Холмі⁶⁵, думаю, що це неправда. «Зенон» просто вибілювався.

⁵⁸ Григорій Пришляк («Мікушка») (1913–2002) – референт СБ Західно-Українських Земель в 1943–1944 рр.

⁹² Михайло Наумов (1908–1974) – керівник угруповання радянських партизанів, котре в I половині 1944 р. пройшло рейдом по тилах Вермахту.

⁶⁰ Дмитро Куп'як («Клей») (1918 – 1995) – комендант боївки СБ при керівництві Західно-Українських Земель в 1944 р., навесні 1945 р. дезертирував і виїхав як репатріант углиб РП.

⁶¹ Ярослава Капій («Славка») – дружина Дмитра Куп'яка, після приїзду до РП жила на Підляшші.

⁶² Теодор Шабатура («Юрко») – референт СБ повіту Грубешів у складі Холмської Округи в Львівській області ОУН в 1944–1946 рр.

⁶³ NN «Вадим», «Золотаренко» – член проводу Північно-Західних Українських Земель ОУН; на зламі 1944–1945 рр. провів реорганізацію ОУН на Холмщині.

⁶⁴ Ярослав Білий («Мілько», «Пластун») – член проводу Округи III, заступник політичного референта Євгена Штендери («Прірви»), діяв на терені надрайону «Левада» (Південне Підляшшя). Як «Крига» брав там участь у розмовах з ВіН у жовтні 1945 р., невдовзі по тому арештований УБ. У багатьох опрацюваннях помилково ототожнюваний з Сергієм Мартинюком.

⁶⁵ Холмська українська гімназія.

– **Виглядає на те, що шеф холмської СБ був поза контролем.**

– Цю позицію реферат «Зенон» отримав після трагедії на Корчунку⁶⁶. Раніше «Мікушка» мав над ним контроль. «Зенон» вислав мені звіти, бо у структурі був мені підпорядкований, але практично був незалежний.

– **Вам це не заважало?**

– «Зенон» не був індивідуальністю, але любив свою владу, а я на пункті власної влади помішаний не був. У терені він мав дуже міцну позицію. Був старший від мене десь на 10 років, що теж мало своє значення, бо я на таку високу посаду, як політичний референт Округи був надто молодий. Власне лише зараз я почав замислюватися над цим питанням... Я не мав до нього довіри і не зблизився з ним як людина. Приміром, він ліквідував родину «Юрка» – жінку і двоє дітей – після того як убив самого «Юрка». Відразу після того ліквідації такого типу були заборонені. Мені видається, що «Зенон» хотів усунути ще з 4–5 осіб. Я мав із ним розмову на цю тему і переконався, що ліквідування якнайбільшого числа людей він вважав збавчим методом. Доводив, що наказ ліквідації «Юрка» видав йому «Вадим» із Волині, котрий раніше був у нас з інспекцією.

– **Міг теж торпедувати починання щодо примирення з поляками?**

– Звісно, але наскільки я знаю, «Зенон» за це не брався.

– **Я знайшов записку «Зенона», написану для УБ: нібито ви віддали наказ розстріляти чотирьох поляків з села.**

– У нас такі речі за розпорядженням не робилися... Йдеться про Костяшин⁶⁷, де люди «Чавса» вкрали свиню. «Зенон» спритно підмінив осіб, але насправді «жертвами» були наші вояки, бо то над ними відбувся польовий суд⁶⁸.

– **«Зенон» стверджував, що то ви наказали воякам загону «Чавса» це збити.**

– Я не міг видавати накази воякам «Чавса». Не знаю, з якого приводу «Зенон» це вигидав.

– **Якою була позиція його безпосереднього керівника «Дальнича» щодо ліквідації, яку скомбінував «Зенон»?**

– «Дальнич» був прикро вражений ліквідацією родини «Юрка». Сам мені про це говорив. Відразу після цього заборонив розстрілювати сім'ї.

⁶⁶ Корчунк – присілок Долгобичова, де у квітні 1945 р. відбувалася нарада керівництва грубешівської ОУН. В результаті атаки НКВС там загинуло щонайменше 12 осіб.

⁶⁷ Насправді ця подія відбулася у Телятині Томашівського пов.

⁶⁸ Засідання польового суду УПА відбулося 7 березня 1947 р. У виданому згодом рішенні керівництва 28-го відтинку УПА стверджувалося: «За зневагу до наказу та за самовільну реквізицію 5 штук свиней у польської цивільної людности на особисті потреби, приховання того перед проводом будуть покарані: 1) санітар підсотні «Галайда-2» старший вістун «Квітка» та заступник ройового вістун «Марко», як ініціатори даної провини – на кару смерті із заміною на кару 25 квів і реабілітацію, себто спільне виконання завдання, вказаного проводом відтинку; старший боєць «Борис» – 25 квів за участь у даній провині та за затаєння вини до кінця слідства; 3) старший боєць «Рудий» і старший боєць «Ворон» – 25 квів за участь у даній провині. На майбутнє за такі провини, про які мова у наказі №7/47 з дня 14 ІІ 1947 р. загрожує кара з карою смерті включно. АІРН Лу 26/80, т. 2, Наказ №9 проводу 28. ТВ «Данилів, 8 березня 1947 р., к. 86».

– *І так само винесення вироків не судом, а СБ.*

– На жаль, саме так то виглядало. Належить поглянути і з того боку, що в ОУН не було аж так багато людей із навичками, що формуються роками практики в державних органах. З освітою теж було кепсько. З цього боку такий собі Мар'ян Големб'євський мав перевагу хоч би й наді мною...

Але «Зенон» був таки потрібний, справлявся у надважких умовах. Коли на Корчунку в квітні 1945 р. дійшло до трагедії і загинуло майже все керівництво Округу, свіжопризначене «Вадимом», на короткий час він був призначений навіть провідником III Округу. З якимось часом «Стяг» побачив в мені відповідну людину на цю посаду.

Тим часом у Жнятині загинув «Черник». Встиг до того ліквідувати «Юрченка». Я розпорядився, щоб «Зенон» отримав список агентів, здобутих від «Юрченка». Я знаходився в Угринові, коли власне з рейду на Підляшшя повернувся «Крапка»⁶⁹. Прибув «Дальнич» і разом із «Зеноном» вони займалися ліквідацією агентів з того списку. Власне тоді шеф СБ пояснив мені засади відношення ОУН до агентів. По-тім до нас прибув командир Воєнної Округи «Буг»⁷⁰ «Вороний» та призначив мене командиром Холмського куреня⁷¹ та 18 Тактичного Відтинку УПА⁷². «Орест» того часу ще не вирішував.

– *Вас здивували ці призначення?*

– До належного виконання призначених мені завдань я був замолодий, а вже висилаючи мене на Холмщину, керівництво передбачало, що я буду призначений керувати надрайоном «Лиман». Я також не мав доброї військової підготовки. Не надавався до керівництва з огляду на вік та брак досвіду... «Орест» це усвідомлював і потім намагався мені допомагати у керівництві. Відділи були невеликі, не те що на Надсянні чи на Лемківщині, нараховували десь по 60 вояків в одному, але і терен був невеликий, набагато менший, ніж земля південніше.

Одного разу НКВС із Томашева та Грубешева провело акцію залякування сіл.

Мар'ян ЛУКАСЕВИЧ («Ягода»).

⁶⁹ Михайло Курас («Крапка») – командир сотні «Вовки-1» в 1945–1946 рр.

⁷⁰ Воєнна Округа «Буг» – одна із воєнних округ в рамках УПА-Захід. В 1944 р. до його складу входила Холмська Округа.

⁷¹ Холмський курінь – офіційна назва куреня УПА «Вовки», дислокованого на терені 28-го ТВ «Данилів». Складався із сотень «Вовки-1», «Вовки 2» та «Вовки-3».

⁷² 28-й Тактичний Відтинок УПА – один із трьох ТВ, територіальних структурних одиниць, що входили до складу VI ВО УПА-Захід.

Сотня «Вовки-1»⁷³ розташовувалася тоді у Войславицях. Наша розвідка стежила за пересуванням більшовиків. Я видав наказ, щоб загони пішли невеликими групами на польські [етнічно] терени і там перечекали облаву... [Роками] я гадав, що лиш випадок стояв за тим, що чекала нас велика поразка у Лісках. Натомість вже потому я перечитав спогади Івана Новосада. Він стверджував, що наші вояки затримались у Лісках, чекаючи на мене й «Зенона»⁷⁴. Ніби й нічого, але я сказав «Гайді»⁷⁵, щоб ішов на польський терен, не спиняючись у Лісках! Тим часом, скорше за все, «Гайда» зустрів дорогою «Зенона», бо тільки він міг порадити йому, як і іншим, щоби вони залишилися у Лісках і чекали нібито на мене, а насправді на НКВС і на власну смерть. І в цьому страшному бою 26 лютого 1946 р. ми втратили біля 40 вояків.

Інша справа це брат «Гайди» «Зірка»⁷⁶, підвладний «Зенона», він керував боївою СБ. Я домовився із «Зеноном», щоб її включити до УПА та створити сотню «Вовки-3»⁷⁷. Взимку з 1945 на 1946 р. виявилось, що «Зірка» мав у себе таких, хто наслав на нього більшовиків. Потрапив до неволі. І як же я був здивований, коли довідався, що то я несу відповідальність за долю «Зірки», коли у «Зірки» служили ж люди «Зенона»...

– *А «Зенон» міг впливати навіть на «Ореста»?*

– Так, вони були знайомі раніше, співпрацювали у межах Львівської воєнної округи. Можливість впливу «Зенона» могла бути у Онишкевича з того, що «Зенон» закінчив польську школу підхорунжих, а «Орест» мав тільки капрала. Перший закінчив гімназію, а другий здається лише основну школу. «Зенон» міг мати також психологічну перевагу, оскільки мав психіку есбека і великий поліційно-контррозвідницький досвід.

Я пам'ятаю першу зустріч із Онишкевичем, десь в Ульгівку чи Річиці, на кордоні Галичини й Холмщини. Він мене попереджував, що НКВС на Грубешівщині має чимало агентів, що повинен на це вважати. До «Зенона» Онишкевич мав довіру, я би сказав, що навіть більше, ніж довіру. Важко теж було не користати з

---

⁷³ «Вовки -1» – криптонім сотні УПА, котра виникла в листопаді 1945 р. в результаті поділу відділу «Вовки» на «Вовки-1» та «Вовки -2». Її командирами були: Михайло Курас («Крапка»), далі Василь Колтонюк («Кропива»), Петро Лагода («Громовий», «Крилатий»), Василь Ярмола («Яр»).

⁷⁴ Це було в лютому 1946 р. Прийшов наказ, щоб вислати [до Лісок] один рій. З інших холмських загонів пішли там також рої від «Чавса» і «Дуди», був брат «Зірки» «Гайда» з роєм. Ми мали зустрітися в лісках, а потім податися на польські терени. Рої зібралися у лісі під Лісками. Усі чекали на «Прірву» і «Зенона», а їх нема і нема. І. Новосад, [Спогад], в: Закерзоння. Спогади вояків Української Повстанської Армії, ред. Б. Гук, Варшава 1994. – С. 216, 217.

⁷⁵ Євген Сивак («Гайда») (1927–1946) – після арешту свого брата Володимира Сивака («Зірки») у січні 1946 р. протягом місяця керував сотнею «Вовки-3». Загинув у бою з НКВС під Лісками 26 лютого 1946 р.

⁷⁶ Володимир Сивак («Зірка») (1923–1948) – командир сотні «Вовки-3».

⁷⁷ «Вовки-3» – криптонім сотні УПА, створеної в грудні 1945 р. на базі відділу спеціального призначення СБ під керівництвом Володимира Сивака («Зірки»). Після арешту «Зірки» керівництво перейняв Симон Приступа («Давид»).

послуг його мережі. У звітах для Бандери⁷⁸ не згадується про те, що він був членом компартії, а це ж могло становити для Бандери та його оточення якийсь сигнал.

– **Які стосунки переважали між «Дальничем» і «Зеноном»?**

– «Дальнич» йому вірив.

– **А яку про нього думку мав Микола Лебець? Ви про це говорили на еміграції?**

– Я не знаю і не маю доступу до матеріалів Лебеця, звітів, які він передавав американцям, в т. ч. до матеріалів нашої контррозвідки. Ще коли я був у Оттаві, перед початком нашої співпраці [з Богданом Гуком. – *Прим. пер.*], я йому пояснював справу «Зенона». До певного ступеня я його усправедлилював, бо тоді не мав безпосередніх закидів. Я не мав доказів, що він був агентом. Не підозрював його прямо. І думаю, що Лебець також не мав ясної позиції в цій справі.

– **Ви раніше йому довіряли?**

– Я йому вірив і не вірив. Властиво, то ніколи не склав виразної підозри, що шеф округової СБ може бути радянським агентом. А такий собі «Атос»⁷⁹, здається єдиний хто вижив із погрому керівництва Холмщини на Корчунку, ховався від нього, вважаючи за більшовицького агента. Не йшло лише про Корчунок: для Сергія Мартинюка («Граба»⁸⁰) «Зенон» підозріло поведився під час рейдів сексота «Юрченка». За ним тяглися підозри. Коли я перебував зиму з 1947 на 1948 р. на [Східній] Пруссії, колишній підвладний «Зенона» розповів про випадок біля Шмиткова чи Мошкова. Йшлося про криївку у мошківському лісі. Прийшли хлопці, рій, тобто не менше 10. Хотіли сховатися і відпочити. Місцеві їм віддали цю криївку, а власне саме в той час з'явилися там більшовики і всіх накрили. Страшні жертви, то були чудові вояки, східняки, найкращий рій «Ягоди». Усі пострілялися самі, тільки «Андрюша»⁸¹ був врятований, бо попри те, що стрілив у себе, більшовики витягли його ще живого. Зрозуміло, що відбулося слідство. Його провів «Левко»⁸², хоча це була справа найвищого рівня. Коли мій співрозмовник про це писав звіт «Зенону», той... не виявив зацікавлення.

– **Який «Зенон» мав характер?**

– Я би сказав, що радше агресивний. Головною його перевагою були організаційні здатності.

– **Він був одружений?**

– Ні, мав коханку, здається, вдову по «Наливайкові»⁸³.

⁷⁸ Степан Бандера (1909–1959) – український політик, в 1940 р. після поділу ОУН став на чолі фракції незалежників-державників (яку називали часто бандерівською, на відміну від мельниківської, за іменем її голови Андрія Мельника). У 1941–1944 рр. ув'язнений в гітлерівському концтаборі Захсенгаузен. Від 1945 р. жив у Мюнхені, очолюючи Закордонні Частини ОУН (ЗЧ ОУН).

⁷⁹ Петро Харко («Атос») (1912–1946) – організаційний референт (?) надрайону «Лиман».

⁸⁰ Сергій Мартинюк («Граб») (1921–1994) – працівник реферату пропаганди III Округу.

⁸¹ Андрій Харківський («Андрюша») – вояк сотні УПА «Вовки-2».2

⁸² Володимир Баталія («Левко») – працівник СБ у надрайоні «Лиман».

⁸³ Степан Савчук («Наливайко») – командир куреня в складі УПА-Південь, загинув у 1944 р.

– *За яких обставин ви зустрічалися з «Зеноном»?*

– Зустрічі були часами нерідко, двічі-тричі на тиждень, але могли бути й місячні перерви. Він переважно базувався в околицях Угринова, а я біля кордону під Белзом⁸⁴.

– *Як він до вас ставився?*

– Із відповідним респектом. Проте ми мали недомовки. «Зенону» не сподобалося призначення мене на керування Холмським Тактичним Відтинком УПА, яке профорсував «Вороний», провідник Воєнної Округи «Буг». Коли сталася трагедія у Лісках у 1946 р., моєї величезної невдачі як командира відтинку, «Зенон» використав це у пропаганді проти мене.

– *Це з цього приводу командиром Володимир СОРОЧАК («Беркут»).*

Холмського куреня УПА став потім Володимир Сорочак («Беркут»)?

– Ні, причиною призначення «Беркута»⁸⁵ було те, що мене було поранено під Грубешевим і я не міг виконувати свої обов'язки, навіть писати звіти. Я знаю, що «Стяг» попросив «Ореста», аби мені полегшив і знайшов когось на командира відтинку. А той, коли був з інспекцією на півдні, звернув увагу на «Беркута». Його прислали з Перемищини, раніше власне як «Ворон» керував загоном на Лемківщині. Перейняв штаб по «Чернику», прибув теж хтось від «Мікушки», здається секретар. Начальником штабу став «Громовий». «Беркута» було згодом поранено, він довго лікувався, аж допоки наша боротьба не добігла кінця. У 1947 р. подався з кількома людьми, в т. ч. із моїм «Зіркою», до Німеччини дісталися перед настанням снігів. З ним також пішов Юрко Цвіль («Антон»), котрий на Закерзонні не надто себе проявляв.

– *«Орест» застерігав вас перед діями агентури на Холмищині. Яких засобів ви до цього живали?*

– Як я згадував, «Ягода» розділив групу Василя Левочка, котрий як агент

⁸⁴ До 1951 р. частина території нинішнього Сокальського р-ну Львівської обл. перебувала у складі Польщі. Тому м. Белз та навколишні села в споминах Євгена Штендери фігурують як такі, що лежать в Закерзонському Краї. У 1951 р. відбувся обмін територіями між ПНР та УРСР, за яким названий терен увійшов до Радянського Союзу, до Польщі потрапила частина Західної Бойківщини.

⁸⁵ Володимир Сорочак («Ворон», «Беркут») (1922–2010) – у 1945–1946 рр. як «Ворон» керував сотнею «Ударники-6» у складі Перемишльського куреня УПА. З жовтня 1946 р. до 1 жовтня 1947 р. – командир 28 ТВ VI ВО УПА-Захід та Холмського куреня.

«Соколенко» співпрацював із совєцьким сержантом Леоновим. Біля вбитого Леонова наші знайшли список усіх агентів в терені. Його отримав «Зенон», але швидко прибув «Дальнич» і не дозволив самоуправства. Не всі були ліквідовані. Деяких перевірили, деякі відмовилися співпрацювати [з советами], а деяких самі Совети встигли арештувати. Згодом загроза з боку агентури була мінімізована.

– **Яким чином ви конспірувалися в терені?**

– Спершу я мав криївку у сільській хаті в Жнятині. До неї потраплялося через стріху, вона мала з 40 см ширини і містилася за штучною стіною. Крім того, на випадок пожежі дому під землею містилася ще одна криївка. Недалеко від тієї хати загинув «Ягода», задушившись власне у підпаленій хаті. Його охорона встигла його витягти, але вже не могли його привести до тям. У зв'язку зі смертю «Черника» СБ повісила потім у Жнятині одного чоловіка і то власне того, кому належала хата з моєю криївкою. І з того часу я перестав квартирувати в цьому селі. Більше ночував у сільських хатах в Угринові, Павловичах, Василеві, але чимало теж перебував у лісі, бо переважно там відбувалися зустрічі із «Ягодою» чи «Зеноном». Певний час своїх криївок я не мав. Користу-

вався гостиною моїх людей, мав сховок у Шмиткові⁸⁶ разом з «Громовим».

– **Як ці криївки виглядали?**

– У Вербіжі ми мали криївку із входом у хліві, а вентиляцією з криниці. Недоліком у ній було те, що в хліві хтось мусив з гори маскувати вляз, бо такою була її конструкція. Інша криївка, здається в Шмиткові, містилася в руїнах фільварку, властиво у льохах. Організував її «Громовий», вимисливши, що загородить один з льохів цегляною стіною. Її звела моя охорона. Запасний вихід мій охоронець «Зірка»⁸⁷ вивів до саду. Ці пивниці були в тому добрі, що вхід до них не залишав жодного сліду. Ця криївка ніколи не була викрита, принаймні під час моєї присутності на Холмщині, але не певен, чи не була деконспірована у зв'язку з арештом «Громового».

Іван РОСІЛ («Юрко»), один з охоронців та зв'язковий Євгена ШТЕНДЕРИ («Прірви»).

– **Чи можна було там працювати, спати, їсти?**

⁸⁶ Шмитків – нині с. Гута Сокальського р-ну Львівської обл. Шмитків є присілком Гути.

⁸⁷ Михайло Мігус («Зірка») – член охорони політичного референта III Округу Євгена Штендери.

– Вона була досить великою, складалась із двох кімнат. Перебувало в ній небагато людей – я, «Громовий», Мігус і може ще хтось з охорони. Зрештою, засади конспірації я чітко дотримувався, а це означало, що число цих осіб не могло бути більшим за 4–6.

– **Скільки людей нараховувала ваша охорона?**

– З України я прийшов із одним охоронцем, потім перебував під охороною УПА. Коли йшов на Холмщину, супроводжував мене лише «Шугай», ще молодший, ніж я. Мені його приставив «Залізник». Головним моїм охоронцем був весь час Михайло Мігус («Зірка»), який раніше охороняв «Ягоду», з котрим служив у дивізії і з якої вони втекли у Замості.

– **Із протоколу допитів політичного референта І району у надрайоні «Лиман» Данила Шульгана («Хміля») я довідався про ваших охоронців «Шугая», «Петруся», «Хмару».**

– Так, ця інформація є частково детальна, але не вичерпна. «Хмара»⁸⁸ потім став районним в околицях Грубешева, я сам його призначив, це був район IV чи V. Він з тих країв сам походив, тільки не знаю точно звідки. Добрий жовнір, мав лідерські здатності. Теж був, здається, «Сокил», який, на думку «Зірки», був донощиком. Я їх мав дослівно кілька, не більше 6–7, перейнятих по «Чернику».

– **А пам'ятаєте ви, наприклад, «Петруся»?**

– Волиняк, спадок від волинських загонів «Острізького»⁸⁹ з 1944 р. Був при мені весь час, не знаю, що сталося із ним потім. Натомість «Шугай» дістався мені від «Залізняка» ще на Любачівщині. Це був молодий хлопець, хоч і я не був старий. Не пам'ятаю усіх прізвищ та псевд. Якогось разу в одній криївці нічого б нам не допомогло...

– **Можете про це розповісти детальніше?**

– Це була резервна криївка, виглядала на дуже певну. Містилася у stodолі, вхід був у підмурівку. Властиво, по stodолі лишився хіба дах і купка соломи, але ми не залишали по собі слідів, бо stodола становила частину господарства, де усе було витоптане. Надворі спека, вентиляція в бункері погана. Крім своїх людей, я мав на голові ще «гостя» з-закордону «Антоня», який йшов до «Стяга». І тоді власне поляки викрили наш осередок пропаганди у Мицеві, тобто поміж іншими «Чмелика»⁹⁰, «Бориса», «Певного»⁹¹. «Слоту»⁹² я забрав до себе. Зіб-

⁸⁸ Володимир Тесля («Хмара») (1924–1951) – політичний референт IV району в надрайоні «Лиман». Дістався на західні землі Польщі, віднайдений Леоном Лапінським та вбитий за його наказом у 1951 р.

⁸⁹ Олекса Громадюк («Острізький») (1913–1944) – командир УПА, з лютого до вересня 1944 р. керував полком ім. Богуна, що входив до складу Воєнної Округи УПА «Турів».

⁹⁰ Теодор Вербівський («Чмелик») – працівник реферату пропаганди Округи III.

⁹¹ Юрій Трохимович («Певний») – працівник реферату пропаганди III Округи, головний редактор часопису «Інформативні Вісті», який видавав реферат пропаганди III Округи для 28-го Тактичного відтинку.

⁹² Микола Лопушанський («Слота», «Явір») – працівник реферату пропаганди Округи III, редактор «Інформативних Вістей».

ралось нас з 15 осіб. Після обіду пролунали вистріли, бо до Осердова зайшло ВП. Ми всі зайшли до криївки, але двоє останніх солдат зауважили, як зникають у «стодолі». За якийсь час ми були викриті, жовніри злокалізували вхід до бункера, який, зрештою, не був замаскований. Я чув, як один говорив іншому, що тут вочевидь знаходиться склад УПА, без людей. «Треба лом, щоб знести цеглу» – і коли його знайшли, почали прокладати собі вхід. «Там напевно багато сала...». Я зрозумів, що можемо використати зненацький ефект. У криївці була кепська атмосфера, деякі хотіли вчинити самогубство. Я заборонив і сказав, що кидаємо гранати, вискакуємо, валимо в поляків і утікаємо. Наказав ущільнити коцями шпарини в стіні. А лом тим часом робив своє, цегли падали одна за іншою... Я вже бачив солдатів, але вони не бачили мене, бо я був з «темного боку світу». Я відкрив гранату й кинув її в отвір. «Граната!», – заверещав якийсь солдат. Вискочили в той самий момент, коли стався вибух, який теж мене дещо оглушив. І як в тумані я почув: «Командира вбито...». Хотіли мене взяти за ноги як трупа і відтягти від отвору, але я поворушився і сказав, що тягти мене не треба. Хтось із наших, здається «Циба»⁹³, піднявся драбиною і потяг візок, який блокував вихід. Я вискочив назовні. Недалеко, з іншого боку стодолі, я побачив польських вояків. Із них ніхто не був убитий після вибуху гранати. Я відкрив автомат щоб стріляти, але він застопорився. На щастя, біля мене вже був Цвіль і питає, куди стріляти. Я показав на північну частину стодолі. Цвіль випустив серію в тому напрямку, а я чистив свій автомат носовою хустинкою. Допомогло. Ми притиснули поляків до землі, а може й втекли, я їх не бачив. Ми вискочили на південь, там росла висока трава, не рухалася, тобто засідки у ній не було. Решта теж вийшла з криївки. «Певний», який родом з Волині, крикнув: «Слава! Вперед до бою!». І, на жаль, вибрав не той напрямок відходу, а за ним інші, бо пішли на схід. Половина з них полягла⁹⁴.

Моя група, я, Цвіль та ще один, залізли у кущі, потім у кропиву й дісталися дороги. У яру внизу я зауважив поляків біля будинку, де я знав що недавно закололи свиню. І на її м'ясі, а не на нас, була зосереджена увага солдатів. Ми там перележали до ночі. Дісталися до Василева, де я знайшов зв'язкових. Зміг

⁹³ NN («Циба») – працівник технічного відділу реферату пропаганди III Округу.

⁹⁴ Ця подія відбулася 20 червня 1947 р. З військових звітів можна довідатися, що «На доповнення звіту від 21.06.1947 р.: на підставі здобутих документів та свідчень затриманої машиністки пс. «Тирса» визначено прізвиська та псевдоніми ліквідованої 20.06.1947 р. у с. Осердів (9012) Групи Пропаганди та Редакції «Перемога» – «Окружного Проводу», котра видавала бюлетені під назвою «Інформаційні Вісті». Ліквідуючи дану групу, убито: 1. Керівника і редактора видавництва «Перемога», професора, який походить із території УСРР, пс. «Батько»; 2-ка керівника і редактора видавництва «Перемога» – професора, що володіє німецькою і англійською мовою пс. «Слота»; членів цього видавництва: а) пс. «Певний» – репортер видавництва «Перемога», в) пс. «Геня» – художник і поет вид. «Перемога», с) пс. «Ярослав» – лікар видавництва «Перемога», d) пс. «Нетяга» – функція не визначена та затримано машиністку та зв'язкову видавництва «Перемога», тяжко поранену під час бою – пс. «Тирса». Радіотехнік видавництва пс. «Грозний» утік під час бою. SAW IV.521.3.76, „Biuletyn Informacyjny” nr 0005/Zw, 2 травня 1947 р., к. 96».

перевести Цвіля до «Ореста», і далі до «Стяга». І власне наближався кінець нашої епопеї. Бо Цвіль, як видається, навіть до «Стяга» не потрапив...

– Згадуваний вами Цвіль у допитах говорив, що ви часто змінювали охоронців.

– Ні, цілий час були ті самі. Ротація кадрів у такому дразливому місці загрожувала швидкою деконспірацією. Охорона виконувала також функції зв'язкових, і навіть зазвичай тим займалась. А сам «Хміль», Данило Шульган, мав дружину польку, дітей. Як провідник був успішний. Походив як видається, з місцевих⁹⁵. І мав якісь зловживання...

– То може про це йшлося «Хмілью», коли він говорив про конфлікт із вами?

– Я особисто з ним не конфліктував. Це СБ могло тим займатися. Так насправді, це есбекам могла не подобатися його незалежна позиція. А я перекоаний, що це була компетентна людина на своєму місці.

– «Хміль» назвав також «Дунайського», «Півного»...

– «Дунайський»⁹⁶ народився у Верешині⁹⁷. Закінчив Люблінський університет⁹⁸, за освітою вчитель. Старший за мене на років 15. Він мав досвід ще з часів німецької окупації, з УДК⁹⁹ ще перед фронтом пішов до підпілля. Очолив реферат пропаганди в моїй окрузі. Я його залучив також до перемовин з поляками. Під час повернення з-під Грубешева виявив керівничі здібності та відвагу, і йому придалася ознайомленість з тереном з раніших часів, а нам видавалося, що це просто інтелігент, що любить поговорити ні про що. Ця інтелігентність йому чудово придалася під час переговорів з АК. Його вірним

⁹⁵ Під час допиту в УБ Данило Шульган розповів: «З «Прірвою» я познайомився взимку 1945/46 р. на нараді комендантів районів, що підпорядковувалися «Прірві». Нарада відбувалася у селі Гільче гміна Варяж повіт Грубешів. На нараді піднімалися організаційні питання, більших деталей не пам'ятаю. «Прірва», як я вже сказав, виконував функції коменданта надрайону, тільки, як я чув, окрім організаційних справ, у цивільній сітці ОУН виконував функцію – яку, того не знаю – в УПА. Наради комендантів районів «Прірва» скликав що кілька місяців. Ці наради мали організаційно-пропагандистський характер. «Прірва» завжди радив, щоб у терені відповідно підтримувати людей на духу, щоб стосунок людей до руху УПА завжди був позитивний, а в період «виселення», щоб не виїздити до СРСР, «Прірва» завжди на нарадах звертав увагу комендантів на термінове надсилання рапортів. «Прірва» мав при собі охорону 3 осіб, ними були: «Шугай», «Петрусь», «Хмара». Ці люди досить часто змінювалися, також, окрім названих у охороні при «Прірві», були й інші, але прізвищ, ані псевдонімів я собі не пригадую. Знаю, що «Шугай» був при «Прірві» завжди. Як мені відомо, люди, які були в охороні, виконували також функцію зв'язкових «Прірви». Якихось спеціальних зв'язкових «Прірви» я не знав. «Прірва» найчастіше перебував на терені гміни Варяж, повіт Грубешів, не раз бачив його у товаристві «Беркута», «Промового», «Чмелика» та інших людей з УПА, яких ближче я не знав». АІРН ВУ 0192/337, т. 7, Протокол допиту Данила Шуляньського, 6 вересня 1948 р., к. 48.

⁹⁶ Теодор (Федір) Гарасим'як («Дунайський») – референт пропаганди III Округу.

⁹⁷ Верешин – село на Холмщині в Грубешівському повіті. Кілька разів піддавалося нападам польського підпілля навесні 1944 р. – Прим. пер.

⁹⁸ Йдеться ймовірно про Люблінський Католицький Університет. – Прим. пер.

⁹⁹ Український Допомоговий Комітет (УДК) – назва повітових відділів Українського Центрального Комітету (УЦК) з осідком у Кракові, єдиного представницького органу українців у Генеральному Губернаторстві у відносинах з нацистською владою.

Марія ДОВГАНЬ («Орися»).

другом був «Певний», син офіцера із часів [Перших] Визвольних Змагань¹⁰⁰, також член реферату пропаганди.

– В одному із допитів я наштотхнувся на інформацію про «Орися». Було сказано, що вона була вам симпатична.

– «Орися»¹⁰¹ дійсно була мені близькою.

– Чи контактували ви в 1950–70-х рр. із колишнім підлеглим «Чавсом», який жив у Польщі після виходу на свободу?

– Ні, я в Польщі ні з ким не мав контактів.

– Яким був Мирослав Онишкевич («Орест»), ваш безпосередній керівник як командира 27 ТВ «Данилів» та Холмського батальйону?

– Звичайний конспіратор, нічим особливим не вирізнявся, проте був значимою особистістю. Мене з ним пов'язу-

вали звичайні службові відносини, ближче ми не зналися.

– А «Дальнич»?

– Він був есбеком, але хотів і вмів пояснити мені засади роботи СБ. Пояснював мені ставлення ОУН до внутрішніх проблем СБ.

– Яким був попередник «Беркута» Мар'ян Лукасевич («Ягода»)?

– Закінчив школу, був спортсменом, проявив себе в обороні «Сагрині»¹⁰². Ми приятелювали, але наша співпраця тривала лише кілька місяців¹⁰³. Він прийшов раніше, дезертирував від німців із Замостя. Почав діяльність на антипольському напрямку, а тоді ж, на початку 1944 р., поляки були дуже сильними. Спершу знаходився у боївці «Очерета»¹⁰⁴. Із Волині прибули колишні вояки з дивізії «Галичина», до яких він приєднав свою соту, сформовану за німців. І розбили АК під Посадовим¹⁰⁵. Воякам «Ягоди» допоміг тоді курінь з Волині та групи із Річиці та Ульгівка. Під час тих боїв виявилось, що АК добре собі радить в атаках на села, але погано справляється у регулярних партизанських перепалках.

¹⁰⁰ Перші Визвольні Змагання – поширена назва боротьби за своє існування Української Народної Республіки та Західно-Української Республіки в 1918–19120 рр.

¹⁰¹ Марія Довгань «Орися» – працівниця осередку пропаганди III Округи. Див. розмову з нею у цій книзі.

¹⁰² Українське село Сагринь в Грубешівському пов., де за масовою екстермінацією з боку АК 10 березня 1944 р. послідувало винищення всього села.

¹⁰³ Мар'ян Лукасевич («Ягода») задушився у вогні в криївці у Жнятині 17 вересня 1945 р.

¹⁰⁴ Данило Микилита («Очерет») – у 1944 р. керівник військової жандармерії в сотні «Вовки».

¹⁰⁵ Загони об'єднаного Холмського фронту УПА та сотні з Волині розбили 9 квітня у боях під Посадовим сили АК Округи Томашів Люблінський та їхні допоміжні підрозділи.

Потім «Ягода» відійшов до села Діброва, де мав сутичку із відділом Басая¹⁰⁶ та рештками АК. Розбив їх, і це був один із ключових моментів, бо поляки виявилися безпорадними¹⁰⁷. Наші загони встановили фронт на річці Гучві. Потім під Набружем бездумно напоровся на розвідувальний відділ німецької танкової дивізії, котрий вимагав, аби наші його пропустили, на що не отримали згоди. Німці атакували, і розбили сили «Ягоди». Із кільканадцятьма вояками він мусив відійти на південь, за Солокію, а дивізія пішла на Карпати. З часом повернувся на Холмщину. Ліквідував сформовані НКВС групи у Махнові, Черничині, згаданого «Юрченка», а в «Крилові»...

– «Рися», тобто Станіслава Басая, керівника Батальйонів Хлопських, співвідповідального за масові убивства на Грубешівщині. Ви обізнані з деталями смерті Басая?

– Ні, але пам'ятаю, що за дорученням «Стяга» я мав з ним сконтактувати, отримав навіть контактний пароль на Басая. На свій спосіб обігнав мене «Ягода», оскільки перед моїм прибуттям «зняв» Басая у Крилові. Коли я сказав, що маю на Басая контактне гасло, не дуже знав, що мені відповісти.

– У 1943 та в 1944 рр. на Грубешівщині відбулися масові убивства українського населення, здійснені АК та БХ. Що було їх причиною?

– На Холмщині великий вплив мали комуністи. Ще за Польщі холмські боївки билися з галицькими, приміром у Варяжі. Так само там мали сутички з нашими і польські «кракуси»¹⁰⁸. Тому ще перед війною напруга там існувала. На Волині на той час панував спокій. Під час окупації німці надали українцям децицію влади, прибуло туди чимало емігрантів з Галичини, постала Українська Поліція¹⁰⁹, натомість Армія Крайова жодним чином не могла погодитися на те, що не могла вважати Польщею землі не те що за Бугом, а й перед Бугом. На Холмщині масові кровопролиття розпочалися раніше, ніж на Волині, будучи наслідком рішення польського керівництва, що ґрунтувалося на можливості такі злочини організувати та самій психології управління, котре нібито мало залишатися тільки в польських руках. Українці ж назагал вважали Холмщину частиною України. Важко, зрештою, цьому дивуватися, але наша присутність та людський капітал у тому регіоні був дуже ослаблений евакуацією

---

¹⁰⁶ Станіслав Басай («Рись») – у 1942–1945 рр. командир збройної боївки Стронніцтва Людового (Селянської Партії) на Холмщині – загонів Батальйонів Хлопських. Після переходу фронту – комендант відділу міліції в Крилові. 25 травня 1945 р. схоплений загonom «Вовки» під керівництвом Мар'яна Лукасевича («Ягоди»). Розстріляний за злочини над українським населенням.

¹⁰⁷ Бій між сотнею УПА «Вовки» під керівництвом Мар'яна Лукасевича («Ягоди») та загонами АК під селом Діброва стався 2 червня 1944 р. АК після втрати щонайменше 13 вояків була змушена відступити.

¹⁰⁸ Кракус – польський солдат легкої кавалерії часів Варшавського герцогства.

¹⁰⁹ Українська Поліція, повна назва Українська Допомогова Поліція – німецька поліційна структура у Генеральній Губернії, що складалася з українців, була призначена до служби на теренах, де проживало українське населення.

українського елементу під час I світової війни¹¹⁰. З того часу ми не могли там прийти до тями.

– **Якою була роль німців?**

– Це вони організували акцію колонізації на Замойщині, а це власне спричинило польські убивства на Холмщині, бо поляки захищали своїх, а українці своїх. Я не займався ближче проблематикою із років окупації; я прибув на Холмщину в 1945 р., коли ситуація вже була іншою.

– **Давайте тоді повернемося до тих часів.**

– Я не був правонаступником 1943–1944 рр. у цьому регіоні. Найбільш криваві бої з АК та БХ УПА мала вже за собою. Минуло кілька місяців від закінчення війни, у гру входило НКВС, а ми організували 28-й Тактичний відтинок УПА.

Як я уже згадав, першим моїм завданням була опіка над трьома загонами, які перейшли з України. Я вирішив їх скерувати на Підляшшя, де не було жодного відділу. Раніше ми туди делегували кілька осіб з метою розробки організаційних структур, бо виглядало на те, що до того часу вона там не була створена. Тоді нам ще видавалося, що Холмщину вдасться відродити, але незабаром ми переконалися в тому, що населення в більшості виїхало на Україну. Зрештою, частково теж тому, що там не існувала наша мережа. Нічого дивного, що якби не ідея «Стяга», щоб усе населення чинило опір виселенню, то хто знає, чи теж у інших місцях не дійшло б до такої зачистки терену, що більшовики не мали б де провести акцію «Вісла»...

– **Чому на Підляшші не дислокувалися загони УПА?**

– Туди пішли «Вовки-1», але «Осип», політичний провідник відділу, був тяжко поранений, інші поранені також не мали там відповідної медичної опіки. «Осип» загинув, загін мав залишитися на Підляшші на постійно, проте з огляду на слабкість підляської сітки повернувся на терени «Лиману». Зрештою, на Підляшші українці досить добре трималися у межах комуністичних структур, завдяки чому там не дійшло до такої різанини, як на Надсянні. Це зменшувало потребу захисту населення з боку ОУН, але це натомість несло ослаблення самої Організації. Із нами співпрацював там один старий член компартії, звався, здається, Дейнека («Сковорода»¹¹¹), працював у пропаганді. Шефом був «Хмара»¹¹², есбіст «Володя»¹¹³, Іван Шамрик («Чуб»¹¹⁴), із яким я довго переписувався після того, як опинився на Заході.

¹¹⁰ Йдеться про т. зв. «біженство», процес масової міграції з Холмщини та Підляшшя вглиб України та Росії, спровокований відходом російської царської армії в 1915 р. З «біженства» не повернулося десятки тисяч мешканців регіону. – *Прим. пер.*

¹¹¹ Олександр Дейнека («Сковорода») (1914–1989) – працівник технічної комірки у рефераті пропаганди надрайону «Левада».

¹¹² Євген Скринський («Хмара») – політичний референт надрайону «Левада».

¹¹³ Іван Романечко («Володя», «Морозенко», «Шпиль») – політичний референт надрайону «Левада». Як референт СБ уживав псевдо «Ярий».

¹¹⁴ Іван Шамрик («Чуб») – референт пропаганди надрайону «Левада».

– Там також досягнуто порозуміння між польським та українським антикомуністичними рухами.

— Поляки до кінця війни сподівалися, що українська політика піде на поступки. Спирали свої думки на досвід I світової війни, що межувало із ілюзією. Галичина перетворилася на частину СРСР, а вони й далі міркували, що Совети зміняться. Вважали, що за ціну співпраці із радянськими партизанами на Поліссі і Волині отримують якісь поступки з боку СРСР. План «Буря» не містив складової боротьби із Советами, радше навпаки. Назагал польська політика під час II світової війни це було одне велике очікування на допомогу Заходу.

– ОУН мала просоюзницьку складову?

– Звісно.

– Вигнання та убивства поляків на Волині мусли й у цьому допомогти чи зашкодити?

– На Волині не існувало жодної концепції. Місцеві жителі дійшли рішення, що поляків треба різати. І це жодним чином не накладалося на програмні стратегії ОУН, бо це не була ані внутрішня, ані зовнішня політика. Треба було врахувати те, що Волинь може нас узалежнити від зовнішнього світу, котрий був нам потрібен.

– Покладисті мельниківці не взяли до розмов із польським підпіллям, а нібито фанатично антипольські бандерівці робили це без непотрібних зволікань?

– Не знаю чому, але так сталося.

– Як виникла ідея атаки на Грубешів?

– Задум представили поляки. Я про це розповів «Орестові», котрий сконтактувався щодо цієї справи зі «Стягом» та «Дальничем». Обидва погодилися. Відбулися зустрічі УПА–ВіН на цю тему, без моєї участі. Останні в лісі під Грубешевим. Під час цієї зустрічі я їм прояснив історію розстрілу польських бранців з Війська Польського на півдні [Закарпаття]. На Підкарпатті тоді йшли важкі бої, сотник «Хрін»¹¹⁵ досяг там кількох перемог, і одного разу віддав наказ розстріляти майже 40 солдат ВП. Один із них утік, а під впливом його оповіді на похороні військо почало серйозно боротися з УПА, його моральні активи вирости. Політичне керівництво [ОУН] завжди наполягало на тому, щоби полонених не вбивати, а відпускати.

– Ці вояки ВП були убиті, оскільки польовий суд УПА довів їхню участь в убивствах українського мирного населення Завадки Морохівської на початку 1946 р.

– Проте непотрібно застосовано засаду колективної відповідальності. Треба було зібрати нормальний суд, чого «Хрін» не зробив. І тепер перед Грубешевим

¹¹⁵ Стефан Стебельський («Хрін» (1914–1949) – командир сотні УПА «Ударники-5», що входила до складу Лемківського Батальйону на терені 26-го ТВ в VI ВО УПА-Захід.

ми мали полякам пояснювати, що це була пропагандистська брехня комуністів. Ми самі не вірили у цей вчинок «Хріна»: настільки це відрізнялося від назагал прийнятих у нас норм. Ми звільняли схоплених польських вояків, тобто навіть не польських, а комуністичних. Так само міліціантів, якщо вони не брали участі у злочинах проти українців.

– **Що вам відомо про злочин проти українців у Верховинах?**

– Я мало про це знав. Це масове вбивство стосується теренів, і наші впливи не досягали. вже перед війною були прокомуністичні, в 1944 р. чимало дали своїх до комуністичних рядів. Звісно це була помста польських шовіністів, з одного боку, над лівацькими жителями села, з іншого боку, помста ВіНу за нашу спільну акцію в Грубешеві.

– **На Підляшші переговори з поляками провадив «Мілько».**

– Інтелігентна людина, за окупації вчився в українській гімназії у Холмі. Мав налагоджувати контакти з ВіН на Підляшші, куди я його вислав разом із відділом як мого представника. Контакти на тих землях мені передав «Старух», котрий їх мав від Големб'євського. «Мілько» не прислав мені звіту із першої зустрічі з поляками. Був схоплений відразу після нього польським УБ разом із тамтешнім провідником «Хмарою».

– **Чи зустрічалися ви із Юрієм Лопатинським, коли той прибув на переговори з Делегатурою Збройних Сил на Край?**

– Я знав, що він приїде з метою розмов із поляками. Так само мав прибути до «Стяга» Святослав Левицький, брат Бориса Левицького¹¹⁶. «Шейк» мав зустріч із Големб'євським, але прийшов саме того часу, коли я перейшов на Холмщину. Виявилося також, що Големб'євський є у важкій ситуації, бо видав наказ про припинення боїв із УПА, а його керівництво цього порозуміння не визнавало.

– **Керівництво ВіН охоче пішло на те, щоб підпорядковуватися українському союзникові з УПА під час операції в Грубешеві?**

– Якби то вони мали торпеди¹¹⁷, то можливо ситуація виглядала б цілком відмінно. А ми диспонували великими німецькими ракетами, т. зв. торпедами, здатними руйнувати муровані будинки. Несли біля 50–70 кг вибухової речовини. Проте більшовики спали в окопах, а не в казармах, бо курінний «Ягода» встиг показати в Черничині чи Варяжу, як такими власне торпедами можна розвалити дім. Ми знали, що не буде легко їх атакувати у відкритому полі та в окопах, але й перемогти. Звісно, теж не планували атакувати казарми.

¹¹⁶ Борис Левицький (1915–1984) – український політик, публіцист, советолог. На той момент перебував у Мюнхені.

¹¹⁷ Торпеда – назва, яку вживали в УПА по відношенню до німецького ракетного снаряду класу Werfer. Маріуш Зайончковський припускає, що УПА на Холмщині застосовувала найлегших снарядів: Werfer-41 (вага 32 кг, калібр 150 мм, дальність успішного ураження 4–6,5 км) та Panzerwerfer (вага 34,1 кг, калібр 150 мм, дальність успішного ураження 4–6,5 км). Див.: М. Zajączkowski, Pod znakiem króla Daniela. OUN-B i UPA na Lubelszczyźnie 1944–1950, Lublin–Warszawa 2016, s. 51.

– У чому ви тоді в Грубешеві керувалися?

– Непоміченими дістатися центру міста, підійти на щонайменшу відстань до об'єктів та несподівано атакувати ті військові загони, що в них знаходилися. Це стосувалося назагал не солдат у окопах біля казарм, а біля 150 енкаведистів, бо сиділи собі у двох будинках і почувалися так певно, що навіть не виставили охорони в окопах. Біля двох «Максимів» [кулеметів] ночували *бойці*. Інші зброю тримали у шафах, спали в ліжках. Усі були повністю зненацька захоплені нашим ударом.

– Як вдалося до них підійти?

– Власне в цьому полягала головна проблема. Треба було наблизитися непоміченими хоча би на сто метрів, щоб могли прицільно вистрілити з ракети. Така відстань складала небезпеку для стрільців, бо їх могли поранити уламки стін. Мій загін нараховував понад 50 вояків. Нас вів місцевий провідник. Під час входу до містечка ми роззброїли п'ятьох міліціантів. І в якомусь моменті наш провідник сказав: «Це НКВС». Залишилося подолати якісь півкілометра, хоч наше напровадження виявилось не надто точним. Ми підходили в повній тиші. Дійшли до нібито парку в центрі містечка. «Сушко»¹¹⁸ подався наперед. За хвилину прислав зв'язкового, щоб доставити йому більше торпед, котрі треба було переносити над залізною огорожею. «Громовий» визначив, що у ньому немає проходу. «Сушко» тоді ж встановив першу торпеду та відійшов назад, кабель на це дозволяв. Сигналом початку операції мала бути торпеда, вистрілена в дворик НКВС. Зараз усе було в руках «Сушка». Вдасться чи не вдасться? Я бачив, як з будинку виходить більшовицький патруль, коли «Сушко» все зробив як належить і сказав: «Готово». Я віддав наказ вистрілити. Торпеда загуркотіла, зірвалася в повітря і за секунду пробила стіну будинку. Всередині стався вибух, від будинку мало що залишилося. Солдати були вбиті або оглушені.

– Чи закладали ви подальшу атаку на цей будинок?

– Ні, його ми зруйнували, удар був більш ніж успішний, тому після вибуху, використовуючи масову стрілянину з автоматів, можна було відступати. Під захистом цього вогню «Сушко» встиг випустити ще другу і третю торпеду. Дуже важливу і якісну роботу виконував тоді «Млот»¹¹⁹. Досяг великого успіху, здобувши будинок Управління Безпеки. Це був головний ефект, бо було звільнено в'язнів та знищено документи, поміж іншим документи слідства над Володимиром Сиваком («Зіркою»)… Завдяки нашим торпедам по переслідуванню з боку НКВС не могло бути мови. Дорогою «Громовий» ліквідував також більшовицького майора, принаймні мав такі погони, на мості залишився його труп.

– Ним міг бути й поручник Войцех Ярузельський…

¹¹⁸ Григорій Руденко («Сушко») – спеціаліст з піротехніки, деякий час член штабу 28-го ТВ.

¹¹⁹ Генрик Левчук («Млот») (1923–2009) – командир загону ВіН у Холмській Окрузі.

– Ярузельський¹²⁰ перебував тоді в Грубешеві, але Військо Польське, що базувалося на краю міста, було нейтральним. Відомо, що більшовицький офіцер забіг до казарм і вимагав, щоб польські вояки поспішили з допомогою. Ну і нічого. Польський командир не спішив. У казармах був теж Ярузельський. Виглядає на те, що майбутній генерал і президент теж був тоді у змові з УПА та ВіН. До сьогодні звісно невідомо, яку роль відіграв тоді у Грубешеві.

З-під терebinського лісу «Громовий» розбив радянську танкетку та заслоняв наш відхід¹²¹. Я поєднався вже з його людьми, ми обговорювали подальшу оборону, сонце вже над нами зійшло. І все було би в порядку, якби не снайпер ворога. Поцілів у мене за снайперським принципом: шукати людей або зі шкіряними торбами-планшетами, або з погонями. А я, на жаль, забув зняти планшет... Упав. Лікар потім сказав, що постріл був «щасливий», бо міг потрапити в серце, а не поцілів. Дуже міцно було пошкоджена діафрагма, але куля пішла в живіт. «Громовий» транспортував мене на возі з 30 км. Вхопила мене гарячка. Лікаря ми не мали. Знайшлася сестра «Магістра», раніше у Геблові була сестра законна, монахиня, а тепер медична. Мала знань от стільки, щоб очистити рану, а потім організм від гною. Я поволі відлизувався і таки відійшов, спершу у нас, а потім в підпільному шпиталі ВіН біля Гучви, за 2 км від Гдешина.

– **Це вочевидь була ваша помилка, що як керівник ви опинилися в самому центрі операції.**

– Я себе не сприймав як якогось значущого командира, але дійсно міг розділити долю «Коника», який загинув під час атаки на Бірчу¹²². Я хочу тут підкреслити, що під час повернення з-під Грубешева дезертирував «Сушко», наш спец від торпед, що походив з Полтавщини. До УПА втік із німецького полону. У Гульчі мав дівчину і виїхав з нею на Україну. Я не злюся за нього за те рішення, він нам добре прислужився.

– **Якою була реакція «Ореста» на грубешівську операцію?**

– Він від початку про все знав та дав дозвіл на напад. Я мав із ним непоганий контакт, бо його криївка знаходилася майже на нашому терені. Він дійсно побоювався, що буде провал, оскільки це була атака на добре укріпленого ворога, але конструктив польсько-української співпраці взяв гору. Як то командир: вимагав звіту, не були точно відомими втрати ворога. Ми не довідалися аж так

¹²⁰ Войцех Ярузельський (1923–2014) – офіцер ВП, під час операції на структури комуністичного режиму в Грубешеві поручник у розміщеному в місті 5 полку піхоти ВП.

¹²¹ «28 травня [1946 р.] полкова підофіцерська школа у Холмі взяла участь в акції проти банд УПА в районі міста Грубешів. В акції було участь 65 осіб на полкових машинах та ВОП-у. Акція була проведена у селах Модрин, Тератин, Мітке, Старе Село, Василів, Телятин, Ліски. Під час акції вбито двох бандитів, трьох взято в полон, їх передано відділу військ НКВД в Грубешеві. Власних втрат не було». САУ 52/10/323, Бойовий звіт № 0121 Штабу 9. зпр, 4-5-6 червня 1946 р., к. 129.

¹²² Під час атаки Перемиського Куреня УПА на гарнізон ВП та відділок МО в Бірчі у Перемиському повіті 7 січня 1946 р. поліг, м. ін. командир куреня Михайло Гальо («Коник»).

багато про деталі знищень та втрат, тому що більшовики швидко огородили будинок і нікого на територію не впускали. Групи вивезли за Буг. Акція відбулася у незалісненій місцевості, майже відкритому терені, до того ж у безпосередній близькості до кордону з Советами, звідки у будь-який момент могли прийти для відплати значні сили. Дуже важливу роль у повноті завдань, пов'язаних із організацією атаки, відіграв «Громовий».

– **Якою була реакція «Стяга»?**

– Ідею атаки він раніше узгоджував із «Орестом», тому думаю, що мав бути задоволений. Це був найважливіший, найбільший акт співпраці УПА та польського підпілля. «Стяг» носився із ідеєю видання брошури про атаку на Грубешів, але не встиг. Це була остання акція УПА за участю цілого куреня. Перед тим на Різдво 1946 р. відбувся напад Перемишльського куреня на Бірчу. Не була успішною. Поляки, які були готові до відбиття атаки, чекали на оборонних позиціях. УПА зазнала великих втрат і була змушена відступити. Знаю, що на Закерзонні в 1945 р. були й інші операції за участю куреня.

– **Що у контексті нападу на Грубешів можна думати про «Зенона»?**

– Якщо «Зенон» був агентом, то мусив повідомити Совети. І це донині змушує мене замислитись...

– **У розмові для польського підпільного видання «АВС» в 1980-х рр. ви високо оцінили позицію головного архітектора порозуміння зі сторони ДЗС-ВіН Мар'яна Големб'євського на процесі, проведеному комуністами в 1947 р.**

– Мар'ян Големб'євський під час слухань не зрікся ідеї співпраці з УПА, за що йому загрожувала смертна кара. Співпраця тривала в різний спосіб, аж до акції «Вісла» навесні 1947 р. Після проведення депортації на Перемищині Військо Польське прийшло на наші терени. Наступила блокада. Не було можливості діяти, як колись, ми були паралізовані. Зі своєї криївки я подався до Угринова. Сподівався, що зустрінуся там із загонами, але «Зенон» зробив рейд на польські терени. Я потрапив на облави. Повернувся до себе, не встановивши контакту із мережею під Угриновим. Я повертався під палючим сонцем, ліс був гарячим, малі потічки просто висохли. Я напився води із джерела і відразу дістав запалення мигдаликів. Ледве доволікся до лісу, мав гарячку біля 40°. Разом з двома охоронцями зупинився просто на долині на землі, а не в криївці. Не мав сил ступити кроку. Якби там проходило військо, то однозначно би нас викрило. По кількох днях ми дісталися криївки у Вербіжі.

Ми не мали продовольства. Подалися під сам Белз, до Цеблова. Разом нас було з п'ятеро, двоє з охорони нещодавно загинуло. Один із зв'язкових знайшов пивницю, де виявив реберця й окіст у солі. Набив ними наплічник і вже дорогою почав їсти. Вхопила його «швидка Настя». Ми повернулися до Вербіжа до криївки у хліві. Це була гарна криївка, мала запасний вихід до криниці.

Наш колега кілька днів «пахнув» так немилосердно, що мусив залишитися на горі, бо військо могло нас знайти за ... сморідом. Потім я перейшов до криївки «Громова», де чекала на мене вищеописана облава. Зв'язок функціонував, але не так, як раніше, на ситуацію я міг впливати незначним чином.

Зустрівся із «Беркутом». Він сказав, що поспішає перейти на Захід, бо надходить зима, відтак хоче встигнути. Не було відомо, як зреагують на нас аме-риканці. Він, «Чавс», «Чмелик» із документами пішли наприкінці вересня. Пішли на «Землі Одзискане»¹²³. З документами їм допомогла «Славка», уже на Підляшші. Це була колишня зв'язкова «Мікушки», її чоловік загинув на Україні, а вона разом із Куп'яком перейшла до Польщі. Він згодом просто-напросто утік за кордон, лишивши її та боївку, з якою прибув до Польщі. «Славку» перевірило СБ: чиста. Потім її взяли більшовики й використали до компрометації Куп'яка, коли той почав політичну діяльність у Канаді.

Від неї також і я почав свій шлях на Мазури. Я не пересувався сам, а з бойовою групою, що нараховувала біля 30 осіб. Дорогою ми розділилися на менші групи¹²⁴.

– **Чому ви обрали йти саме туди?**

– Треба було провести реорганізацію підляського надрайону, а точніше кажучи, ліквідувати тамтешню мережу, рятуючи людей. Підляські кадри діяли надалі, але ще раніше майже втратили зв'язок з півднем, і я знаю, що до них не могла дійти інформація про погром УПА на Холмщині. Я знав, що «Орест» і «Зенон» вислали туди своїх людей, щоб ті зайнялися демобілізацією на своїх ділянках. Я мав подібний обов'язок щодо приблизно 60 осіб, в тому числі більше, ніж 10 жінок. Ці групки зійшлися у великому лісі Охожа на схід від Парчева. Невдовзі навколо мене зібралась більша група. Головною нашою проблемою було вироблення документів.

– **Хто цим займався?**

– Я і ще один. На Підляшші ми отримали пусті бланки кенкарт, про це подбали наші вже раніше. У якомусь містечку на другому поверсі жила «Славка», а поруч власник будинку, тому зустрічі з нею належали до зручних і безпечних¹²⁵. На той час, коли «Славка» бігала у пошуку фіксаторів та інших фотомат-

¹²³ Повернуті землі (пол. Ziemię Odzyskane) – термін на позначення територій, які Польща отримала після перемоги над III Рейхом як компенсацію за втрачену Західну Україну, Західну Білорусь та Вільнюський край. Це Сілезія, Любуський край, Помор'я та південна частина Східної Пруссії. – Прим. пер.

¹²⁴ На підставі свідчень трьох затриманих повстанців УБ виокремило такі групи та їх командирів: 1. група колишнього члена охорони «Прірви» «Шугая»: «Субота», «Славко», «Чорноморець»; 2. група «Шепеля»: «Ясен», «Кривоніс», «Блакитний», «Запорожець», «Кучерявий», «Зайчик», «Лис»; 3. група «Шаха»: «Буревій», «Тяга»; 4. група «Морозенка»-«Олега»: «Квітка», «Стріла», «Грушка», «Петрусь» (колишній ад'ютант «Прірви»); 5. Група «Чавса»: «Каня», «Байда», «Палажка». AIPN Lu 08/260, t. 4, k. 31.

¹²⁵ Ярослава Капій так свідчила про зустріч із Євгеном Штендерою та його людьми: «Наприкінці листопада 1947 р. підійшло під будинок, у якому я жила, троє чоловіків, прохаючи, щоб впустити їх до помешкання. Оскільки їм ніхто не відчинив, ці люди пішли. На другий день увечері до квартири увійшов

теріалів, я кожного разу півночі та цілий день сидів на стрісі. «Славка» прекрасно дала собі раду. Фіксатор до лісу я ніс у казанку.

У контексті фотографій я мав цікавий випадок, бо по закінченні плівки треба було її намочити у розчині, котрий її укріплював та проявив. Потрібне було інфрачервоне світло, з яким у лісі явні проблеми, тому я вийшов із зафіксованим фільмом на денне світло, і побачив, що його «зафіксувало» так, що за кілька хвилин світлини... зникли. Фотографування частково треба було, на жаль, повторити, а знімкував цього разу вже я сам, хоч досвіду не мав. Потім кенкарти ми «зістарювали», щоб вони виглядали на вживані, а не нові.

Одного з моєї групи ми втратили. До продуктових запасів нам було далеко. Потрібно подолати може з 15 км, щоб дістатися до наших господарів. Одного разу міліція натрапила на слід наших, котрі поверталися до Охожі. Дійшли за ними майже до нашого таборища. Тож ми мусили змінити місцеперебування, залишаючи у таборі чимало потрібних нам речей та одного із наших, котрий був там убитий. Я провів демобілізацію. Частина людей могла легалізуватися, а частина, приблизно 17 осіб, подалася зі мною на Східну Пруссію¹²⁶. Інша група, десь з 9–10 осіб, пішла у тому ж напрямку із недавнім чотовим сотні «Галайда-2» «Шепелем»¹²⁷ та «Ясенем» на чолі¹²⁸, котрий був бойовим, але не надто кмітливим командиром боївки, не орієнтувався також у мапі. Ми вже мали адреси наших переселенців у Пруссії, бо вони встигли вислати листи до тих, кому вдалося залишитися. Завдяки цьому ми не йшли навмання.

– **Дісталися ви до Пруссії. Не можна було відразу потрапити на Захід?**

– Не дуже. Демобілізацію я закінчив пізно восени, наближалася зима. Знав, що залишатися тут на зиму було би нерозсудливо, але і так залишилася дециця людей, котрі вирішили зимувати і йти на Захід лише навесні 1948 р. Треба було ними заопікуватися. Я вирішив, що безпечніше зимувати у Пруссії.

чоловік високого зросту, сильної статури, блондин, очі світлі, ніс прямий, обличчя овальне. [...] Я запитала, про що йому йдеться. Він сказав, що їх троє і що вони дуже голодні. [...] Я йому показала, як вони можуть потрапити в мою квартиру (через дах прибудови біля будинку). [...] Дала їм вечерю. Після вечері високий блондин сказав: «А тепер вже знаєте, з ким говорите?» Коли я заперечила, він сказав: «Я «Прірва»». [...] Запитала його, чого він хоче від мене. Він сказав, що мусить купити деякі потрібні йому речі. «Сам не можу піти до міста, нікого не знаю у цій околиці, тож маєте мені з цим допомогти, добре?» Я погодилась. «Прірва» написав на аркуші, що потребує, а власне: плівки 6 на 9, ліки, цигарки, сірники, електролампи, жарівки, батареї, ковбаса, книжки до вивчення англійської мови, книжки до читання. На це все «Прірва» дав мені 14 тис. злотих. [...] За два дні, перебуваючи у місті, я купила усі речі. [...] Попрощалися всі і пішли. Згодом я написала листа до «Чмелика», у якому просила, щоб він мені описав «Прірву» [...]. «Чмелик» описав зовнішній вигляд «Прірви» та зазначив, що це дуже «гарна людина». AIPN BU 0192/337, т. 7, «Прірва», b. d. k. 85–87.

¹²⁶ Східна Пруссія – йдеться про південну частину регіону, передану Польщі з центром у Ольштині. Північна відійшла до Росії як Калінінградська обл. Регіон належав до місць найбільшого розселення депортованих в рамках операції «Вісла» українців, передусім з Холмщини і Підляшшя. – Прим. пер.

¹²⁷ Тимофій Гавалко («Шепель») (1924–1948) – командир чоти у сотні «Галайда-2». Загинув 2 січня 1948 р. біля с. Монтово у сутичці з УБ разом із іншими повстанцями, м. ін., Володимиром Мельничуком («Ясенем»).

¹²⁸ Володимир Мельничук («Ясень») – комендант надрайонної боївки СБ у надрайоні «Лиман».

Планував повернутися на Підляшшя весною.

Хотів добратися до Ольштинського регіону. Гадав, що мені вдасться нав'язати контакти із литовським та білоруським підпіллям, бо ж спільні кроки із польським уже показало свої гарні сторони. Після досвіду із АК думка про практичне створення спільного фронту проти більшовиків мене не полишала. Але я не мав ніяких контактів, і, як виявилось, мої наміри після того, як я туди дістався, не увійшли в фазу реалізації.

– *«Зенон» пішов у іншому напрямку.*

– Він мав провести демобілізацію на Грубешівщині та Белзчині. І також хотів перейти на Захід, але наступного року, бо на польських та наших теренах мало намір зимувати кілька груп. І він так зробив. Ми всі прагнули на Захід, але кожен сам міг вибрати собі спосіб і шлях. Я не зв'язувався з ним перед своїм відходом до Пруссії, а коли повернувся наступного року, ми перевірили контактні пункти: були пусті. Тому й цього разу ми розминулися. «Зенон» пішов на Захід через Чехословаччину, південним шляхом.

А ми тим часом йшли на північ¹²⁹. Вирушили у грудні, невдовзі мав впасти сніг. Польські селяни ще не відзвичаїлися від «лісових людей», як теж не спала убецька агентура в селах. Так чи інакше всюди ми вдавали поляків і польську партизанку, співали польських партизанських пісень, хоча надто широкого репертуару не мали. Не співали і назагал мовчали у польських домах ті, хто не знав польської. У вдаванні польських партизан так чи інакше ми досягли майстерності: ніхто ніколи нас не викрив або не дав по собі того показати. Із мундирами ми не мали проблем, на ринку тиковий мундир¹³⁰ коштував 500–600 злотих, англійський вовняний плащ коштував понад 1000 зл. Проблемою були черевики. Тією частиною обмундирування важко було вдавати польськість, але ще важче було здобути міцні черевики.

В одному селі на південь від Бугу колишній аківець, побачивши «своїх», при повному озброєнні і т. д., так розчулився, що сказав: «Там живе українець, можете обдерти його до нитки»... Ясна річ, що ми були гречними «поляками» і взяли від «свого» тільки трохи їжі.

Дійшли під Дорогичин, знаний мені з того, що тут у XIII ст. галицько-волинський князь Данило отримав від папи королівську корону. В околиці цього

---

¹²⁹ За даними УБ, у цій групі перебували: «Борис», «Сталевий», «Богдан», «Чумак», «Левко», «Юрко», «Клим», «Стріла», «Володар», «Метек» («Беркут»), «Богун», «Моряк», «Юзик», Шавула Петро («Кропива»), «Андрійко», «Сойка», «Володя». AIPN Lu 08/260, t. 4, Telefonogram, b.d., k. 31.

Названий УБ Роман Байляк («Богун») у слогадах «Богунова тридорога», окрім себе самого, назвав: Євген Штендера («Прірва»), Йосип Дейнека («Сковорода»), Василь Юрків («Клен»), Віктор Вакула («Андрій»), Галабурда («Стріла»), Іван Росіл («Юрко»), Михайло Титус («Богдан»), Теодор Гайдук («Беркут»), Роман Титар («Володар»), Павло Цьона («Левко»), Василь Пирка («Сталевий»), «Сойка», «Кропива», «Моряк», «Юзьо». Р. Байляк, Богунова тридорога. Кадри на скрижальях, під ред. Р. Галана, Варшава 2004. – С. 255.

¹³⁰ Тик – тип цупкої бавовняної чи лляної тканини саржевого (діагонального) переплетіння ниток. – *Прим. пер.*

містечка жило власне українське населення. Молодь уже переходила на польську мову, але старші не знали польської і говорили по-українськи. Наші мусили себе стримувати, щоб не звертатися до них по-своєму, бо не знали польської, а підляшуки теж вдавали, що є поляками, не знаючи й слова по-польськи. Бут ми форсували на човнах, узяли, здається, 5 перевізників, щоб за одним махом опинитися на іншому березі.

Ночували у лісі. Часто було так, що дня ще вистачало, щоб іти далі, але без доброї мапи не знали, чи застанемо щось під вечір. Тому залишалися у такому «пополуденному» лісі. Деякий час пересувалися білоруськими селами, після чого увійшли на Мазури. Це було дійсно зовсім інше людське плем'я, менші від наших на півдні; після Різдва їм уже не вистачало хліба. Властиво, то бідність пояснює, чому це було таке мале лісове плем'я.

На Мазурах нас застало [католицьке] Різдво. Вгостили нас капустою, картоплею, горохом, але без хліба, а також грибами, уважаними лісовими поляками за м'ясо. На Мазурах ми собі купили барана, вгощаючи при оказії мазура. Так насправді у господарствах місцевих ми бачили гусей чи курей, а свиня вже була рідкістю. Я мав враження, що ці люди не знали, або з якогось приводу не вживали навіть солі... Мазурська земля була дуже вигідна для маршу: не було проблем із лісом. І про військо анічирк.

– **Як ви були озброєні?**

– Непогано. Три автомати, кулемети і самозарядні гвинтівки¹³¹. Проблемою було не Військо Польське, а гігант із Підляшшя «Кропива»¹³². За Бугом в нього розлізлися черевики, а в переході то велике лихо. Спершу обмотував ноги онучами і шнурками, але в подальшому того не могло вистачити. Знайти взуття для «Кропиви» було неможливим. Ми в цьому переконалися, шукаючи по селах шевців, але вони навіть підшви відповідної не мали. Пізніше, уже в Пруссії, вирішили що повернеться на рідні терени, де має знайомих. Ну і власне дійшов до мети... Після прощання із нами пішов до УБ¹³³, про що я довідався пізніше, бо його ноги були дійсно у фатальному стані...

Ми опинились у Східній Пруссії. Інша ситуація, інший краєвид. Розмістилися

---

¹³¹ За даними Ришарда Яворського, автора дослідження, яке було пророблене в 1980 р. в МВС в Ольштині, це були: біля 4 РКМ, 13 автоматів ППШ, 6 пістолетів ТТ, австрійський пістолет «S auer»-«Sohn»-Suchl), 2 бельгійські пістолети, 4 пістолети «Парабеллум», 4 пістолети «Вальтер», 4 пістолети «Наган», 3 пістолети невизначеної марки, 6 10-стрільних гвинтівок «самозарядок», 18 гранат TG-42. AIPN Вi, 065/67, Характеристика банди № 62 і 112, 3 січня 1980 р., к. 2–3.

¹³² Петро Шавула (Савула) («Кропива») (1925–1948) – політичний референт І району в надрайоні «Левада», далі у боївці СБ. Арештований УБ в січні 1948 р.

¹³³ З розшукуваної від 23 XII 1947 р. групи 17 [особової] банди УПА в результаті агентурних даних та проведеної операції на терені повіту Біскупець гміна Келін 23 I 1948 р. схоплено Петра Шавулу пс. «Кропива», провідника району ОУН Володава, при якому виявлено зброю: ППШ і пістолети. Під час слідства затриманий назвав кривілки подальших членів ОУН.

AIPN Lu 08/260. t. 7, Телефонограма шефа ВУПБ в Ольштині до МПБ, 27 січня 1948 р., к. 96.

в одному селі, в якому жили нові оселенці із Польщі та корінні німці, так пограбовані тими першими, що ці, зрештою, переважно старші люди, були жебраками. Невідомо, хто грабував, бо поляки теж потребували допомоги. І відразу наткнулися на якихось військових, тому вночі пішли далі. Наступне село було заселене українцями. Ми не призналися, що з УПА. Провіант купили, також і в поляків, бо в тому селі і поляки вже щось мали. По двох днях потрапили до наших підляшуків, вони готувалися до Різдва. Потім на колонії нам трапились переселенці з Надсяння.

Нарешті, неприємна ситуація. Послали ми трьох наших до містечка на закупи, а там хтось повідомив міліцію і УБ. Облава. Я наказав втікати вздовж залізничної колії. Облава наближалася з іншої сторони, тож ми відбігли за село на луки. Заскочили до ліску, але по нас уже стріляли. Ми відповіли серіями із автоматів. Річка. Вода по груди. Ліс, котрий виявився лісочком, а в результаті лише пасмом дерев. Там чекало на нас УБ. Найімовірніше нас заблокувати допоміг їм радіозв'язок. Узбіччя дороги. Вискочили за нього, а УБ завзято прочісувало «ліс». Тим часом добралися до справжнього лісу. На собі мали подвійне вбрання, тож по виходу з річки всередині утворився шар тепла, а зовні льоду. Тіло почувалося у цій ізоляції дуже добре, навіть мої мигдалики не відізналися.

Десь під Кентшином дійшли до ставки Гітлера, де ще нещодавно змовники намагалися його вбити. Великі бетонні будівлі. Дроти. Звісно ми їх «оглянули», хоч на той момент я не знав, що це Герлож¹³⁴. На таблицку з написом «Міни» звернули увагу дещо запізно... На щастя, нічого не сталося.

І знову вийшли на українців. Вони знали назву села, до якого ми йшли. Там жив наш чотовий, зять «Білоуса», котрий повинен був організувати кінний відділ на Холмщині, але був арештований «Юрченком». Мої вояки могли там знайти свої родини. Почалося зимування. Тим часом «Кропива» нас здав. Одного дня я переховувався у дружини Вербівського (він загинув у бункері в Осердові) разом з кількома хлопцями. Раптом восьмилітній син Вербівського нас повідомляє про облаву: УБ¹³⁵! Мої люди встигли вибігти з дому, але я був відрізаний від шляху

¹³⁴ У с. Герлож [нім. Forst Görlitz] неподалік Ольштина знаходилася головна ставка фюрера III Рейху «Вовче лігво». – Прим. пер.

¹³⁵ Проведені від дня 23 до 26 пм. [поточного місяця. – Прим. пер.] операції за участі УБ, КВБ та ВОП на терені повіту Кентшин у селі Гудоки гміна Поток принесли в результаті підтвердження отриманих даних. Схоплено 3 бандитів, як яких 1 на виклик здатися здійснив самогубство. Другий натомість важко поранився. Третнього взято живцем. Це: 1. Кароль Юрковський, пс. «Клен» вел Заглоба, із зізнань звичайний член ОУН; 2. Прізвище не визначене, пс. «Володар», ройовий СБ ОУН, важко пораниений; 3. Прізвище не визначене, пс. «Субота», член ОУН, здійснив самогубство. В тому часі в оточеному селі схоплено ще двох бандитів: Цьона Павло, пс. «Левко», член СБ в ОУН; Кокоцький Михайло, пс. «Чумак», ройовий СБ в ОУН. Також арештовано подальші 3 особи, які переховували у себе бандитів, або поставляли харчі. Під час початкового слідства виявлено, що банда складалася із недобитків ОУН, яких повторно організував провідник точніше не встановленої Округи ОУН «Прірва» ще в листопаді, після чого у п'яти групах різної величини подалися на наші терени з метою продовження подальшої діяльності.

AIPN Lu 08/260. t. 7, Телефонोगрама шефа ВУПБ в Ольштині до МПБ, 27 січня 1948 р., к. 96.

до повернення. Спустився у пивницю, де знайшов кілька в'язанок соломи. Сховався під соломою. Убивці увійшли до пивниці, але її не обшукували та вийшли. Це був неймовірний порятунок. Але Вербівська була арештована.

– **Ви довідалися про долю «Ясена»?**

– Так, їх накрили відразу по приходу¹³⁶. Контактів із білоруськими і литовськими партизанами ми також не створили... Їх просто не було. Я зв'язався з «Богданом»¹³⁷. І «Зенком», тобто Зброжком¹³⁸, котрий також мав зброю і бункер. Не пішов зі мною на Захід, як «Богдан». На жаль, послухав «Зенона»... Натомість «Богдан», неперевершений воюка, після приходу зі мною до Німеччини невдовзі знову вибрався у рейд до Польщі та до «Зенона».

Ми познайомилися із білорусом, котрий раніше воював у білоруських партизанах, потім у німецьких антипартизанських відділах, згодом ховався з нашими в Пруссії. Дуже дивна особа, мав сподівання, що якось повернеться на Білорусь. Можна би сказати, що це був мій єдиний контакт з білоруською партизанкою.

Убитий у бою Володимир МЕЛЬНИЧУК («Ясен»).

¹³⁶ Володимир Мельничук («Ясен») вирушив на Мазури в I половині грудня 1947 р. Дня 27 XII 1947 р. о год. 10.00 з'явилася 9-особова банда у селі Ліпово ґміна Бараново повіт Мронґово. Банда була озброєна автоматичною зброєю та КБК. Вона пограбувала місцеве населення, забираючи продовольство та одяг, як кожухи, пальта і т. п. Проведена у зв'язку з даною справою акція Повітовою Комендатурою МО та ПУПБ принесла негативний результат, і в якому напрямку подалася банда, не вдалося встановити. [...] Дня 3 I 1948 р. о год. 02.00 групи [ПУПБ і МО в Мронґові] повернулися до посту МО Бараново без позитивних результатів. Наказано усім постам патрулювати терен та шукати контакту з бандою. [...] В той же час операційна група перебразалася з посту МО Бараново до посту Узеранки, де о год. 13.00 отримала інформацію, що операційна група ВП, до складу якої входило 7 функціонерів МО, стикнулася із бандою на межі повітів Мронґово-Ґіжницько поблизу села Узеранки. [...] Усі ці групи рушили в напрямку пострілів та після переходу бл. 600 м, зауважили бандитську групу, котра відступала до неподалік розташованого лісу в напрямку села Монтово. [...] У групі, котра першою зіткнулася з бандою, із відстані 18 м був убитий міліціант Кравчиківський Болеслав. Двоє членів банди, не відкриваючи вогонь, вирішили відступити поза поле обстрілу та сховатися в лісі, що починався 3 км від поля бою. Група під кер. офіцера ВП перекрила автоматним вогнем шлях банді до лісу. У цій групі був важко поранений другий працівник МО, рядовий Чижевський Станіслав (котрий після перевезення до шпиталю помер 20 хвилин по операції). Бій тривав бл. 30 хвилин, в результаті якої 7 бандитів було вбито, здобуто зброю та інші предмети [...]. AIPN BU 00294/49, t. 40, Звіт шефа Слідчого Відділу ВУПБ в Ольштині Стефана Банашка, 7 січня 1948 р., к. 161, 162.

Невеликі, як на вишкіл бойовиків з СБ та вояків УПА, втрати з боку ВП, МО та УПБ та відсутність інформації про довготривалий бій вказує на те, що вояки УПА здійснили колективне самогубство. Вижли тоді Григорій Федура («Кучерявий») та NN («Лис»).

¹³⁷ Михайло Титус («Богдан») (1924–1994) – член надрайонної боївки СБ в надрайоні «Лиман».

¹³⁸ Василь Зброжик («Зенко») – член надрайонної боївки СБ в надрайоні «Лиман».

Його «білоруський загін» то були ми. У домі білоруса ми провели з 2–3 тижні, але чимало часу проводили у пустих понімецьких будинках. На стріхах. Кілька наших знайшло родини й залишилися в їхніх хатах. Кілька попалися.

Із настанням весни я віддав наказ повертатися на Підляшшя. Пішло нас семеро. Ми мали знайти наших, які залишилися там на зимівлю і мали нас чекати. Пересувалися майже без перешкод. Лише під одним селом «Богдан» застрілив міліціанта, який пішов нашим слідом, а власне «Богдан» ішов завжди трохи за нами, щоб такі випадки «хвостів» не траплялися. Треба теж було [умудритися] замало заплатити одній білоруській родині торговців м'ясом.

Прийшли ми до Охожі, обійшли її всю і побачили лише мертві пункти. Нічого. На першому такому пункті взагалі застали польських солдат! Хтось посипався. Інші були безпечні, але ніхто не залишив там інформації. У такому випадку на Грубешівщину ми далі не пішли. Тепер шлях лежав на Німеччину. Був травень. З моєї вини ми пішли поганим маршрутом, на Словаччину, потім до Чехії і, врешті, в Німеччину. Я так вирішив під впливом попередніх відомостей про прохід наших відділів. Натомість хлопці із Підляшшя йшли переважно через Польщу на Сілезію, звідки було близько до Баварії. Кордон ми перейшли в районі Північної. Відразу натрапили на чехословацькі військові загоони, що вже мали досвід у стримуванні наших загонів та інших груп з 1947 р. Тож ми постановили повернутися, але Попрад раптом став непереборною перешкодою: повінь – вода несла навіть фрагменти будинків. Тому причаїлись під кордоном, поки облава минула. Потім пішли на захід. Зайшли до одного села за хлібом, але там нас уже чекали. Облава, але її ми уникнули: із гірської північної місцевості повернули на південь а потім на схід. І це увело в оману наших переслідувачів, котрі вважали, що ми вперто будемо рухатися лише на захід. Дісталися до річки Ваг. Натрапили там на канал і міст. З іншого боку мосту виднілася будка, скоріше за все вартових. Несподівано там з'явився чоловік. Я випустив по ньому серію з автомату. Ми кинулись наперед, але перебігли лише ті, хто був біля мене. Кілька залишилося на тому ж боці. Ми розділились, нас стало четверо. Перед тим була домовленість, що якщо би настав поділ, то зустрічаємося на останньому місці ночівлі. Тож ми повернулися, чекали з чотири дні. Наші побратими не прийшли. Ми пішли далі, знов мусили розділитися, і я залишився сам, хоч Німеччина вже не була далеко. «Організував» собі велосипед і за два–три дні був на кордоні. Його я перейшов 8 липня у районі Пассау. Звісно, пішки, не на двоколісному. Висока трава з одного боку і скошена з іншого дала зрозуміти, де була Чехія, а де німці. А так назагал то дійшла уся наша сімка. Йшли ми добре понад місяць.

Швидко надивав американців, котрі знали, що біля їхнього контрольного пункту можуть проходити українці. Вони не були мною здивовані. Пояснив командир, хто я є, назвав справжнє прізвище (потім через це не отримав доз-

волу на виїзд до США). Дав мені 5 доларів, щоб я мав на дорогу до Мюнхена, де перебувало більше таких, як я. Я мав адресу Башука¹³⁹, референта при Бандері. Знав його дружину¹⁴⁰ з часів, коли служив на Любачівщині. Знайшов його. І це добре, бо мої черевики вже перестали бути на них схожими. Штани просвічувалися, а де не світилися, там були латки і полотно склеєне плямами смоли. Бандерівці мені вказали на квартиру, де я був справджений Службою Безпеки, а так насправді охороною Бандери. Потім мене зобов'язали написати рапорт, історію моєї служби в ОУН і УПА. Вийшло мені з 50 сторінок, чимало повідомлень стосувалося Холмщини. Мені здається, що він не був опублікований, а писав я його зі свіжої пам'яті. Він став основою для пізнішої публікації про діяльність УПА між Бугом і Сяном. Я його передав приставленому мені на квартиру Банясу, есбітові із охорони Бандери, він був з дружиною та двома дітьми. Певний час все йому йшло добре, у рамках співпраці ОУН з англійцями він мав якісь доходи від імені Організації. Її кошторис був невеликий, десь під 10 тис. доларів. Усі, в тому числі мій співмешканець, невдовзі опинилися в бідності, оскільки момент мого приїзду до Мюнхена більш-менш збігся зі зменшенням британської допомоги та її поділом між Бандерою і Ребетом¹⁴¹.

Я перейшов до осередку біженців на Фуріхштрассе, який мав допомогу від німецького уряду. Там була зосереджена українська інтелігенція, майбутні

Тіло убитого в бою Василя ПОРОХНЮКА («Суботи»).

«двійкарі»¹⁴². Більшість з них мала ще пробандерівські погляди, деяким статус інтелігентів дозволяв видаватися нейтральними. Розпочалося життя в Німеччині, в середовищі українських емігрантів, втікачів, політиків і політиканів.

¹³⁹ Петро Башук (1911–1995) – український національний діяч, співорганізатор фракції самостійників-державників ОУН на Поліссі та на Сокальщині. Із гітлерівського табору в Освенцимі дістався в 1945 р. до Мюнхена.

¹⁴⁰ Наталія Башук (з дому Леонтович) – за професією вчителька, членкиня ОУН. У 1945–1947 рр. проживала у с. Тенятиська Томашівського пов.

¹⁴¹ Лев Ребет (1912–1957) – український політичний діяч, в 1940-х рр. член проводу ОУН. В 1948 р. «задля демократії» виступив проти Степана Бандери та авторитарних методів, що панували в ОУН на еміграції.

¹⁴² «Двійкарі» – назва демократичної фракції українського націоналістичного руху, зосередженого з 1954 р. навколо Льва Ребета та Зиновія Матли. Ними була створена нова організація під назвою ОУН за Кордоном (ОУНз).

– *Це був час баталій про політичні цінності та принципи управління в ОУН.*

– Я не втручався в ці суперечки, ще раніше почав працювати в Місії УПА при закордонному керівництві УГВР. На той час у ній перебував властиво тільки Іван Бутковський¹⁴³ і, здається, Юрій Лопатинський («Калина»). Існувала також Рада Рейдуючих частин УПА, яка зосередила найважливіших офіцерів, а з наших це були Володимир Сорочак («Беркут») та Петро Миколенко («Байда»¹⁴⁴). Їй підлягали усі, хто прибував з України. Бандера хотів підпорядкувати Раду одному з членів свого керівництва. Це спричинило наш спротив. До Бандери я мав опозиційний стосунок, хоча на початку й належав до Закордонних частин ОУН, котрі його підтримували. Коли ситуація дозріла до спроби розв'язати напругу, у Міттенвальді в 1948 р. відбулася спеціальна конференція¹⁴⁵. Я в ній засідав у президії разом із Модестом Ріпецьким¹⁴⁶ та іншими. Проте замість порозуміння поміж лідерами стався поділ.

Після Міттенвальду конфлікт тривав надалі. Члени УГВР з України, які також були членами ОУН, спершу на конференції відмовилися від членства, а потім до нього повернулися. З якимось часом провід руху спротиву з України, в т. ч. Василь Кук («Леміш»¹⁴⁷) наказав провести реформу принципів керівництва Організацією на еміграції. УГВР не звинувачували, УПА також, тільки Бандеру та його оточення вимагали реформувати. Це мала зробити колегія у складі Бандери, Льва Ребета та Зиновія Матли¹⁴⁸.

Бандера спершу на це погоджувався, але згодом змінив думку і з колегії вийшов. Таким чином залишилася т. зв. двійка, себто двоє решти реформаторів – Ребет та Матла. Дійшло до поділу середовища на «двійкарів» та бандерівців. Не лише члени ОУН, але також і колишні вояки УПА, які дісталися на Захід, розкололись на дві частини: УГВР та бандерівців. Перші, тобто демократичне крили колишньої ОУН, приймали демократію, відкритість, поступ. Другі вимагали визнання Бандери ідеологом та вождем народу. Я віддавна був на стороні перших.

---

¹⁴³ Іван Бутковський (1910–1967) – офіцер УПА. В 1945 р. в Мюнхені організував Військовий центр при Закордонному представництві УГВР та очолив Місію УПА при ЗП УГВР.

¹⁴⁴ Петро Миколенко (справжнє ім'я Микола Савченко, 1921–1979) («Байда») – офіцер УПА, командир 26 ТВ УПА «Лемко» та Перемишльського куреня УПА та терені 26-го ТВ VI ВО УПА-Захід.

¹⁴⁵ Йдеться про II Надзвичайну конференцію Закордонних частин ОУН 28–31 серпня 1948 р. в таборі для біженців у Міттенвальді. Вона мала на меті врегулювання конфлікту між Закордонним представництвом УГВР та Закордонними частинами ОУН.

¹⁴⁶ Модест Ріпецький («Горислав») (1921–2004) – референт СБ в надрайоні «Бескид» I Округу Закарпатського Краю.

¹⁴⁷ Василь Кук («Леміш») (1913–2007) – головнокомандуючий УПА в 1950–1954 рр., у 1954 р. написав лист до ЗЧ ОУН, у якому пропонував реформування керування Організацією на еміграції згідно з демократичними засадами.

¹⁴⁸ Зиновій Матла (1910–1993) – український націоналістичний політик, член керівництва ЗЧ ОУН, один з членів 3 особового колегіального проводу ОУН за Кордоном в 1954–1955 рр.

– Я зустрівся із думкою, що вояки УПА та члени підпілля із Холмицини після прибуття на Захід найчастіше ставали членами Місії УПА чи УГВР, а надсянці зосереджувалися в ЗЧ ОУН.

– Такий поділ мав місце, але вплив на вибір мало те, що холмшаки вважали мене за провідника. Я був членом Місії УПА при Закордонному представництві УГВР. Очолив Інформаційний відділ Місії. Увійшов до редакції часопису «До зброї»¹⁴⁹. Співпрацював із газетою «Українська трибуна»¹⁵⁰, потім із «Українським самостійником»¹⁵¹ та «Сучасною Україною»¹⁵². Ми мали гарні взаємини із Українською Револьюційно-Демократичною Партією¹⁵³, з групою Майстренка¹⁵⁴, котрий заснував УРДП разом із Іваном Багряним¹⁵⁵. Я мешкав разом із Майстренком на Фрайманн. Певного разу приїхав Іван Кошелівець¹⁵⁶, котрий раніше був у групі Багряного. Шукав роботу. Знав Майстренка і, здається, завдяки йому влаштувався у «Сучасності», а потім навіть став там головним редактором. Потім працював у «Сучасній Україні», на базі якої в 1961 р. виник добротний щомісячник «Сучасність»¹⁵⁷.

– Чи зустрілися ви із критикою зі сторони бандерівців за колишню співпрацю з ВІН?

Євген ШТЕНДЕРА в часи перебування у Мюнхені.

¹⁴⁹ «До зброї» – український часопис, що видавався з 1943 р. керівництвом УПА. Продовжив свій вихід у Мюнхені при Місії УПА при УГВР в 1946–1954 рр.

¹⁵⁰ «Українська трибуна» – політичний тижневик, що видавався в Мюнхені в 1946–1949 рр. середовищем, пов'язаним із ЗЧ ОУН.

¹⁵¹ «Український самостійник» – політичний тижневик, що виходив у Мюнхені під покровительством ЗЧ ОУН.

¹⁵² «Сучасна Україна» – український культурний двотижневик, що виходив у Мюнхені в 1951–1960 рр. Видавцем спершу було ЗП УГВР, з 1956 р. Українське товариство закордонних досліджень.

¹⁵³ Українська Револьюційно-Демократична Партія – демократична українська партія, заснована в 1946 р. з ініціативи Івана Багряного.

¹⁵⁴ Іван Майстренко (1899–1984) – український суспільно-політичний діяч лівого напрямку, співзасновник УРДП.

¹⁵⁵ Іван Багрянний (1906–1963) – український письменник та суспільно-політичний діяч, співзасновник УРДП, редактор її друкованого органу «Вперед».

¹⁵⁶ Іван Кошелівець (1907–1999) – український літературознавець, головний редактор видань «Українська літературна газета», щомісячника «Сучасність».

¹⁵⁷ «Сучасність» – український культурознавчий щомісячник, що виходив в 1961–1992 рр. в діаспорі, після чого до 2013 р. в Україні.

– У стосунку до польської проблеми бандерівці займали непримиренну позицію. Це середовище як цілість мене «обстріла» не піддавало.

– **Чи познайомилися з Петром Мірчуком, українським істориком, що займався на еміграції історією УПА та ОУН?**

– Так, я мав із ним пізніше цікаву історію. Лебедь переказав нам до друку текст часопису УГВР в Україні, там були статті про УГВР, хроніка подій. Текст був у друкарні, звідки Мірчук¹⁵⁸ його вкрав та додав до своєї історії УПА¹⁵⁹.

– **Чи публікувалося щось в «Сучасній Україні» з теми польсько-українських відносин?**

– Так, проте більше виходило у часописі «До Зброї». Там я публікував свої спомини про контакти з ВіН. Це видання припинило вихід перед моїм виїздом до Канади.

– **«Сучасну Україну» очолював Володимир Стахів¹⁶⁰. Як він оцінював польський напрямок?**

– Позитивно, стояв за порозуміння.

– **А його брат, згодом полонофіл Євген Стахів¹⁶¹?**

– Полонофіл? Передовсім юдофіл. Належав до єврейських організацій, які пропагували єврейсько-українське зближення. Як полонофіла я його собі не пригадую. Я дуже довго підтримував із ним контакти, майже до його смерті, але полонофілства ми не практикували. Стахів очолив львівське середовище УГВР.

На мюнхенський період, коли я був у редакції «Сучасної України», припали мої і не лише мої перші контакти із поляками з оточення часопису «Культура»¹⁶², що виходив у Франції. Тоді також в Мюнхені відбулася перша спільна конференція із поляками. Її організували люди з «Сучасної України», а точніше коло УГВР і «Культури». Я виступив із доповіддю про стан економіки Української РСР, бо про 1940-і роки там не розмовляли. Згодом цей текст у перекладі опубліковано в польських лондонських «Відомостях»¹⁶³.

У редакції «Сучасної України» я працював з перервами, бо десь із півтора роки готувався до екзамену на Українському Вільному Університеті, а пізніше повернувся до редагування.

---

¹⁵⁸ Петро Мірчук (1913–1999) – український політичний діяч, історик, автор м. ін. «Від Другого до Четвертого Універсалу» (1955), «У німецьких млинах смерті» (1957).

¹⁵⁹ Йдеться про книгу Петра Мірчука «Українська Повстанська Армія 1942–1952», що вийшла в Мюнхені 1953 р.

¹⁶⁰ Володимир Стахів (1910–1971) – український політик націоналістичного напрямку, журналіст, головний редактор видань «Українська трибуна», «Сучасна Україна», співголовред щомісячника «Сучасність».

¹⁶¹ Євген Стахів (1918–2014) – український політичний діяч націоналістичного спрямування, співтворець УГВР в 1944 р. У 2010 р. вийшла його книга «Від «гайдамаки» до «полонофіла». Спогади і рефлексії українського націоналіста з Перемишля» (польською мовою).

¹⁶² «Культура» (пол. «Kultura») – польський суспільно-культурний щомісячник, що виходив у Мезон-Ляфітт під Парижем, видавався Літературним інститутом в 1947–2000 рр.

¹⁶³ «Відомості» (пол. «Wiadomości») – польський суспільно-культурний тижневик, виходив у 1946–1981 рр. у Лондоні.

На той час я побрався із Любою Маївською, дружиною Дмитра Маївського¹⁶⁴, одного з лідерів ОУН, що загинув у Чехословаччині. Народилася в Галичині, з Дмитром мала сина, а зі мною ще троє дітей. Я працював також [на поліграфії], обслуговуючи лінотип, але ця робота небагато приносила.

– *Це змусило вас виїхати до Канади?*

– Я мав четверо дітей, а в Німеччині з роботою було важко. У Едмонтоні оселився власне мій знайомий, о. Сапеляк, і запропонував мені виїзд до Канади і роботу... при лінотипі. Я погодився і в 1956 р. виїхав із родиною за океан. Попрацював, роздивився навколо і знову швидко пішов на студії. Думав про те, щоб стати советологом, як деякі мої знайомі. Придивився до ситуації і зрозумів, що на советолога є трохи запізно, але в

Любомира МАЇВСЬКА. Світлина із радянських архівних справ Дмитра МАЇВСЬКОГО.

Америці бум тоді переживала русистика. Я закінчив славистику в Едмонтонському університеті та бібліотекознавство в Альберті. Відтак швидко знайшов роботу у штаті Саскачеван. Отримав стипендію університету у столиці штату м. Ріджайна. Там я оселився й працював.

Тривалий час очолював Братство вояків УПА. В Едмонтоні зустрівся із Миколою Лебедем, з Дарією Ребет¹⁶⁵, Богданом Кордюком¹⁶⁶, допомагав організувати їхні виступи. На той момент я сподівався зблизитися із українським середовищем на сході країни, щоб включитися до тамтешнього національного життя. На конференції бібліотекарів Канади я написав заяву щодо переведення мене до Національної бібліотеки в Оттаві. Це вдалося і в січні 1975 р. я опинився в столиці.

– *Ви стали першим редактором «Літопису УПА». Як виникла ідея цієї серії, що друкувала історичні документи?*

– У рамках УГВР ми довго думали над тим, що треба видавали літературу,

¹⁶⁴ Дмитро Маївський («Сонар», «Тарас») (1914–1945) – український самостійницький діяч, у 1943–1945 рр. один із трьох членів бюро Проводу ОУН.

¹⁶⁵ Дарія Ребет (1913–1992) – діячка ОУН, членкиня УГВР, активістка Світової федерації українських жіночих організацій на еміграції.

¹⁶⁶ Богдан Кордюк (1908–1988) – діяч ОУН, редактор українських еміграційних видань «Український самостійник», «Сучасність».

яка висвітлювала б боротьбу українців за свободу. Бандерівці вже мали у добробку хоча б видання споминів учасників боїв – а треба було видати щось солідніше. Момент був непоганий, бо десь 20 років опісля мюнхенського розколу і бандерівці, і коло УГВР вже мали досить поділів і напруги.

Так насправді ідея «Літопису УПА»¹⁶⁷ прийшла зі Львівської області України. Саме там вийшли перші два–три числа такого видання. І це оминуло поділи, оскільки УПА була надпартійна. Одного разу я поїхав до «Прологу»¹⁶⁸ на запрошення Лебеда. Побачив там масу джерельного матеріалу, впорядкованого, поділеного на документи УПА, УГВР, ОУН, Бандери тощо. Власне тоді склав видавничий план, опублікований згодом у першому томі. В принципі він відповідав поділу архіву Лебеда, бо мав чітку та втілену в життя ідею архіву, тільки що на полицях, а не в багатотомній видавничій серії. На цьому готові речі закінчилися. Я скликав конференцію з метою створення редакції, але виявилось, що майже не було з ким співпрацювати. Попри це, в наступному році перший том «Літопису УПА» вийшов. Подальші роки сплинули мені на редагуванні наступних. Допомагав син Маївського Юрій, дружина та люди, яких я про це просив. Від Тараса Гунчака¹⁶⁹ вдалося отримати німецькі документи про УПА. Допоміг Мотиль¹⁷⁰ зі студентами та Потічний¹⁷¹.

– **Чому Лебедь розпоряджався архівами українського визвольного руху?**

– Він був людиною, котра розуміла вагу документів. Збирав їх ще в Україні. Спершу кілька мішків, вивезених з України звітів, було зіскладовано у Словачині. Фронт виявився швидшим від архівів, і в якомусь моменті не можна було до них дістатися. Потім, зрештою, вдалося, але тільки частину, перевезти до Братислави, відтак до Італії, решта пропала. На початку ними заопікувався Володимир Макар¹⁷². З цієї збірки Лебедь вибрав валізу найбільш цікавих для нього документів. Подальші свіжі документи з України Лебедь вже врятував.

– **Куди потрапляли звіти з Закерзонського Краю?**

– Перед конференцією у Міттенвальді в 1948 р. потрапляли до Лебеда як референта Закордонних частин ОУН в Мюнхені, але він потім надалі отримував документи з України. Просто-напросто усе, що приходило з України, просіва-

---

¹⁶⁷ «Літопис УПА» - багатотомна видавнича серія документів та матеріалів про історію УПА. Перший том вийшов 1973 р. в Канаді.

¹⁶⁸ «Пролог» – видання, створене в США групою демократичних діячів ОУН, т. зв. «двійкарів».

¹⁶⁹ Тарас Гунчак – український історик, редагував м. ін. томи 6 та 7 «Літопису УПА», що містили німецькі документи про УПА.

¹⁷⁰ Олександр Мотиль – американський та український історик, в 1984 р. захистив докторат на тему «Етнічна стабілізація радянської мультинаціональної держави: концептуалізація, інтерпретація, приклади» (англ. «The Ethnic Stability of the Soviet Multinational State: Conceptualization, Interpretation, Case Study»).

¹⁷¹ Петро Потічний – канадський та український історик, член Видавничого комітету «Літопису УПА».

¹⁷² Володимир Макар (1911–1993) – український суспільно-політичний діяч. З 1945 р. в Австрії в ЗП УГВР; з 1951 р. в Канаді. Член Видавничого комітету «Літопису УПА».

Євген ШТЕНДЕРА, 1970-ті рр.

лося через його руки. Лебедь тримався певної засади: всі контакти зі спецслужбами інших країн особливо пильнувати та особливо трактувати. Приміром, коли до нас дійшли спогади Марічки¹⁷³, то потрапили до «валізки раритетів», оскільки Марія Савчин та Василь Галаса¹⁷⁴ пройшли через руки НКВС.

– Як сприйняли перші томи «Літопису УПА»?

– Добре. Усім сподобалося те, що це саме документи, а не щось інше. Ми викликали довіру. До видавця, яким спершу було Братство колишніх вояків УПА в США та Канаді, приєдналося Товариство колишніх вояків УПА ім. генерала Тараса Чупринки в США і Канаді. Внесли на початку 14 тис. доларів США, стільки більш-менш коштувало видання одного тому.

Моя особа як редактора видання не викликала заперечень. Принесла свої плоди попередня співпраця із Богданом Казимириою¹⁷⁵, свого часу працівником Католицького університету у Львові. Я з ним готував книгу про одну греко-католицьку парафію і чимало від нього навчився, поміж іншим того, що із розрізнених інформацій, які, на перший погляд, нічого не варті, можна зредагувати солідну книжку. Цей принцип мені товаришив весь час роботи над «Літописом УПА», тому я не сторонився різноманітності, знаючи що з часом елементи вклядуться у цілість, допускав публікацію спогадів, передруки.

– Ви теж згадували, що досить важким моментом була оцінка спогадів Марії Галаси («Марічки»). Коли вона добралася із України на Захід, їй закинули співпрацю з НКВС, не йняли віри цим спогадам.

– Лебедь, присутній на кожному щорічному засіданні ради видавництва, ясна річ був проти, але я прочитав текст і побачив, що він добре написаний, обіймає значну географію, стосується сотень людей. Лебедь наполягав, щоб почекати, поки не виявиться, що «Марічка» таки посипиться як агентка НКВС. Повівся з нею із більшою недовірою, ніж розвідка США.

¹⁷³ Марія Савчин («Марічка») (1925–2013) – в 1945–1947 рр. референтка Українського Червоного Хреста в надрайоні «Холодний яр» І Округу. В 1995 р. в постаті 29 т. «Літопису УПА» вийшли її спогади «Тисяча доріг».

¹⁷⁴ Василь Галаса («Орлан», «Зенон Савченко») (1920–2002) – в 1945–1947 рр. заступник політичного референта Закерзонського Краю Ярослава Старуха («Стяга»).

¹⁷⁵ Богдан Казимира (1913–2007) – український соціолог, суспільний діяч. У Канаді бібліотекар та архівіст Міністерства рільництва у штаті Саскачеван. Очолював роботу поміж іншим над виданням історії Української Греко-Католицької Церкви у Канаді.

– **Співредактором «Літопису УПА» від початку був Петро Потічний.**

– Потічного не було на першому засіданні редакції, але він фігурує у I томі як співредактор. Я думав над створенням редакційної колегії, але не було охочих, тільки він погодився. Потічний не був закритою людиною у колі людей колишньої бандерівської ОУН, визнавав заслуги та права «двійкарів». Довший час зі мною практично не співпрацював. Не погодився, коли бандерівці запропонували допомогу Володимира Макара як співредактора. І залишилося так, що я роками був головним редактором, а він співредактором. Прийнято було теж, що редколегія діє, але в дійсності її не було.

– **Ви підтримували тоді контакти із редакцією польського щомісячника «Kultura»?**

– Увесь час я стежив за еміграційною польською пресою, в тому числі за «Культурою» та «Історичними записками»¹⁷⁶. Постійної співпраці чи контактів не було. Опублікували переклад мого виступу на конференції в Мак-Мастері. Польські видання публікували мої статті про українсько-польську співпрацю, українські її саботували.

– **З якого приводу?**

– Не знаю. Із незрозумілих причин, але я це зауважив раніше. Українці не цікавилися цією проблемою.

– **Як відносився до польських справ Петро Потічний?**

– Потічний займав практичну позицію, але також дослідницьку – як професор історії. Поточну політику умів цікаво поєднати з наукою. Його заслугою були українсько-польська конференція, українсько-єврейська, українсько-російська. Це була якісна робота.

– **Потім ваші з ним шляхи розійшлися.**

– Я пропрацював головним редактором 25 років. Потічний підписався під багатьма томами «Літопису УПА», які підготував я. Приміром, цілий том про Кирила Осьмака¹⁷⁷ робив я, так само том про УГВР. Том про УГВР був готовий до друку, але Потічний викинув вступну статтю. Схожим чином «зредагував» том Осьмака, поміж іншим викинувши моє прізвище. У Києві вийшла теж брошура доньки Осьмака¹⁷⁸, яка потім опинилася в тому Потічного про президента УГВР Осьмака, але вже без її прізвища.

– **Чому в «Літописі УПА» не опубліковано тому документів про стосунки на лінії УПА – польський уряд та УПА-АК?**

– Ми не були закритими на польсько-українські проблеми, ми їх не уникали, але таки не підготували відповідного видання, що вважаю втратою.

¹⁷⁶ «Історичні записки» (пол. «Zeszyty Historyczne») – видавнича серія Літературного інституту, присвячена польській новітній історії; виходили у Франції в Мезон-Ляфіт у 1962–2010 рр.

¹⁷⁷ Кирило Осьмак (1890–1960) – український політик, в 1944 р. на установчому з'їзді УГВР обраний її президентом.

¹⁷⁸ Наталія Осьмак – нар. В 1941 р. суспільна діячка, біографістка, авторка праці «Кирило Осьмак – нескорений Президент УГВР», виданої у Києві в 2008 р.

– Ви зустрічалися коли-небудь із Мар'яном Големб'євським?

– Здається, від мого сина у Нью-Йорку я довідався, що він там живе. При нагоді поїздки до «Прологу» ми зустрілися у Інституті Пілсудського¹⁷⁹. Саме тоді я довідався – і здивувався – що раніше він був командиром АК на Грубешівщині і якоюсь мірою відповідальний за ті жахіття з українцями. Зустріч відбулася у добрій атмосфері. Там виникла також ідея конференцій у Любліні, Варшаві та Грубешеві, присвячених українсько-польській співпраці в 1945–1947 рр. Я сподівався, що на конференцію, яку він планував у Варшаві в 1990-х рр., розповість про створення «чорної смути» в рамках плану акції «Буря»; йдеться про очищення від українського населення коридора Варшава–Волинь. З нашого боку ніхто не підозрював про цей план, але наші загони стримували тоді АК, не тільки тому що «Буря» виявилася стратегічною нездійсненою мрією, що спричинила величезне польсько-

28 maja 1991 r.

WP Pulk. Maria Golebiewski
w Staten Island, N.Y.

Drogi Kolego!

List napisze po Ukrainsku, bo nie chce zrobic za duzo bledow.

Пересилаю обіцяну доповідь Збігнева Ковалевського на конференції у Кракові, переклад моєї доповіді про нашу співпрацю в «Зешитах гісторичних» і частину польського підпільного журналу «АБЦ», з Вашою статтею, моєю доповіддю і моїм інтерв'ю Богданові Гурському. Для «АБЦ» моя доповідь була мною виправлена, а в першому перекладі є трохи різних похибок, передусім у назвах місцевостей.

Буду вдячний, як перешлете мені копію нашої розмови, фотографії, а також – в майбутньому – інші інформації про польсько-українську співпрацю.

Сердечно здоров'ю

(Євген Штендера)

Лист Євгена ШТЕНДЕРИ до Мар'яна ГОЛЕМБ'ЄВСЬКОГО, долучений до історичних матеріалів.

українське протистояння та втрати у людях. План конференцій зійшов на пси, бо Големб'євському не вдалося їх організувати, зустрів якісь труднощі у Польщі. Наш контакт перервався, а потім Мар'ян помер.

– **Що про співпрацю із поляками думав Павло Шандрук¹⁸⁰ ?**

– Я не мав нагоди із ним познайомитися. Натомість цікаво висловлювався

¹⁷⁹ Ця зустріч могла відбутися біля 1991 р.. Див. J. Dudek, Marian Gołębiewski (1911–1996) – żołnierz, orozycjonista, emigrant, Lublin 2016, s. 152.

¹⁸⁰ Павло Шандрук (1889–1979) – воєнний командир, український політичний діяч, Контрактний офіцер Війська Польського, воював у вересневій кампанії 1939 р. проти Вермахту. Командир створеної на поч. 1945 р. за підтримки III Рейху Української Національної Армії, яка капітулювала перед військами союзників.

отаман Тарас Боровець «Бульба»¹⁸¹. Я з ним зустрівся тоді, коли жив на Фрайманна, у казармах, де раніше проходили вишкіл наші хлопці з дивізії «Галичина». Я «Бульбі» не представлявся з боку власного минулого, а як просто редактор «До зброї».

– **Чи вважаєте ви ОУН антипольською?**

– Так, але цей її вимір не був єдиним, і люди в ній були дійсно різні. Хоча би Коновалець¹⁸², котрий поглядав на Польщу з іншої перспективи. Він вважав, що у разі виникнення української держави поляки були б домінуючим фактором. Натомість Сталін цю проблему вирішив... Не часто про це говорять, але саме він до цього допроставив.

– **Стан справ між елітами двох народів був, вочевидь, кошмарний, якщо «мирна місія» залежала від Генералісимуса.**

– Я згоден, причому донині у Польщі деякі заперечують цю його «заслугу».

– **Ви мали контакти із Богданом Осадчуком, який публікувався в «Культурі» на українську тематику?**

– Ні.

– **А з Іваном Лисяком-Рудницьким?**

– Ми були знайомі з університету, я був студентом, а він професором. Цей контакт ми поновили вже в часи, коли я був редактором «Літопису УПА». Ми дискутували про польсько-українську співпрацю. Це припало на час контактів із Големб'євським, який пропонував зустрітися в рамках серії конференцій і місцях нашої співпраці та взаємодії. Я питав Лисяка-Рудницького¹⁸³, чи хотів би взяти у них участь. Він погодився, але цей проект не вдався через опозицію до Големб'євського з боку польських ветеранів, які були носіями іншої версії патріотизму.

– **Ви зустрічалися із Джоном Армстронгом, автором «Українського націоналізму»?**

– Під час роботи над тією книгою Армстронг¹⁸⁴ зв'язувався передовсім із Лебедем. Книга непогана, автор зібрав позитивні рецензії. Деякі його оцінки виглядали надто гостро, найправдоподібніше з тої причини, що легко оцінювати історію з точки зору спокійних часів та академічних умов. Армстронг не вважав також, що така над потуга, як СРСР, розпадеться і що ОУН замахнулася мотикою на сонце. Невдовзі виявилось, що ОУН правильно оцінювала перспективи СРСР. Він також застерігав від появи української держави під керівництвом ОУН, а Україна тим часом обрала інший шлях.

Запис розмови з архіву польського видавця.

¹⁸¹ Тарас «Бульба» Боровець (1908–1981) – український військовий командир, творець української збройної партизанської організації УПА «Поліська Січ», що воювала в 1941–1943 рр. проти III Рейху та СРСР.

¹⁸² Євген Коновалець (1891–1938) – український військовий провідник, з 1920 р. перший комендант Української Військової Організації (УВО), на базі якої 1929 р. виникла ОУН.

¹⁸³ Іван Лисяк-Рудницький (1919–1984) – український історик та політолог, з 1951 р. на еміграції в США. У 1971 р. виїхав до Канади, професор університету Альберти. Автор поміж іншими «Інтелектуальні початки нової України» (1958), «Україна між Сходом і Заходом» (польською, укр. видання 1966), «Націоналізм і тоталітаризм» (1982).

¹⁸⁴ Джон Армстронг (1922–2010) – американський політолог, в 1955 р. вийшла його кількарядово об'новлювана книга «Ukrainian Nationalism».

УКРАЇНЦІ ПРОПОНУВАЛИ НАМ СПІЛЬНИЙ ДІМ (Розмова з Мар'яном Големб'євським*)

– Як для вас розпочалася II світова війна?

– Після поразки, що її зазнала Польща у 1939 р. внаслідок нападу Німеччини і т. зв. Радянського Союзу, бо це Росія вирішувала і реалізовувала свої імперські цілі, я емігрував до Румунії, звідки втік із табору через Югославію та Італію до Франції.

– Ви не брали участі у вересневій кампанії?

– Я не був мобілізований, і від мене небагато залежало, хоча, визнаю, кілька разів приходив до пунктів набору, щоб мене взяли. «Ви мусите чекати». Чекати, чекати... Якщо армія не хоче когось прийняти, то важко [думати], що він дезертирує з поля. Військо виходило з країни до Румунії і з ним вийшов також я. Не тому виходив з країни, щоби сидіти та споживати добро та цінність культури у Франції. Записався до війська. Воював в Ельзасі-Лотарингії, був у I-му полку гренадерів Варшави. Вже там зустрів українців, котрі, перебуваючи у Франції, були мобілізовані.

– Як польські громадяни?

– Так, як громадяни Польщі. Це неправда, що не хотіли воювати. Навіть навпаки. Якщо йдеться про українців, то виконували обов'язок до кінця, натомість із 11 євреїв у моїй сотні на зламі 1939–1940 рр. до моменту початку боротьби дотяг лише один. Я воював, але, на жаль, не хотіла воювати Франція. Просто-напросто наступив повсюдний моральний розклад цієї держави плюс неефективність керівництва. Так я це сприймав. Дійшло до розчленування танкових сил. Наша дивізія була багаторазово атакована та розбита. Ми потрапили в полон [...].

Мар'ян ГОЛЕМБ'ЄВСЬКИЙ на світлині, подарованій ним Євгенові ШТЕНДЕРІ, котрий умістив на ньому слова: «Полк. Мар'ян Големб'євський у молодому віці».

* Магнітофонний запис розмови зроблено 1994 р. у Варшаві.

– *Українці привертали до себе увагу?*

– Ні, ми розмовляли, я від них чув: «Я українець». Було, як видається, біля 150 тис. українців, що боролися проти німців. Я не знаю, скільки воювало проти Советів, бо це все вийшло таким заплутаним... Як мінімум можу сказати, бо сам це бачив, що українці свій обов'язок виконали. А власне хотіли битися за вільну Польщу, на яку напали Москва і Німеччина. І на той момент я не зустрівся із ситуацією, коли б українці виділялися нехиттю до боротьби. Натомість пізніше чув, що як війська опинилися на сході, то якісь труднощі були, і що коли Андерс¹⁸⁵ продирався на південь, то його захист був атакований, внаслідок чого він потрапив у російський полон.

Натомість я чув, що на схід від Сяну і Бугу євреї роззброювали [наших солдат], створили червону міліцію, грабували, і були й такі, хто знав що червона міліція убивала поляків. Це діялося на теренах, які забрала Росія, бо важко сказати, що її долучено до України чи Білорусі. то були назви, а не держави, їхні уряди були комуністичні, російські. Ці землі інкорпоровалися до Радянського Союзу, імперської Росії. Ні від кого я не чув, що тоді українці роззброювали [наших вояків] разом із євреями. Одне слово, влада, яка туди прийшла, створила відразу свої комуністичні осередки, єврейські, і вони власне почали діяти. Я це відверто кажу, бо помилкою чи гідною засудження річчю є говорити неправду, що то якесь червоне шумовиння... Ні, це були євреї. Так це треба бачити.

А я власне воював у Франції. [...] До полону потрапив у ранзі підхорунжого сержанта. Фронт посувався на південь, і мене довели до досить великої місцини з назвою Баккара. У її казармах розташувався табір. [...] Коли німці втретє відчитали, що за спробу втечі нам загрожує смертна кара, то я зрозумів, що вони не спроможні за нами всіма встежити. Утік. Дорогою мусив повоювати з великою кількістю колючих дротів на укріпленнях проти німців. Годинами думав, що там залишуся, бо вже не мав сили їх підіймати. [...]

Через 16 днів ми дісталися Франції, Родану. Французи човном перевезли нас через річку. Звідти відразу до жандармерії, а та направила нас до Ліону, де після певних перипетій, бо французи хотіли нас приділити в табір осушувати Родан, я віднайшов польське консульство в Ліоні. Довідався, що під Марселем є польський табір, звідки евакуйовуватимуть до Англії, чи десь там за кордон. Поїхав туди. Зорієнтувався, що південна Франція теж буде окупована німцями і треба з неї втікати. Нав'язав контакт, що тут довго говорити, з нашою розвідкою. [...] Ми перейшли Піреней. Дісталися Лісабону, і в середині липня перебралися через Гібралтар до Глазго. Так опинились в Англії.

У Лондоні перевірка. Я покликався на керівництво, місця боїв. Мій коман-

---

¹⁸⁵ Владислав Андерс (1892–1970) – польський воєначальник, в 1939 р. командував Операційною групою кавалерії Війська Польського, у 1941 р. очолив Польські Збройні Сили в СРСР.

дир батальйону був також у Англії та підтвердив мої свідчення. [...] Друзям казав, що невдовзі буде війна між Німеччиною і Росією. Вони відповідали, що ні, бо ж мають домовленість, а я переконував, що вони один одного хочуть проковтнути. І 22 червня 1941 р. таки стався напад Рейху на Росію. Я отримав розподіл до Шотландії. Ми охороняли узбережжя. Добровільно пройшов курси парашутистів у Манчестері та інших осередках. [...] Прибули пани з Лондона, котрі почали заохочувати мене полетіти в Польщу. [...] Я погодився, і за якісь 2–3 тижні поїхав на збірний пункт.

– Якою була мета перекидання?

– Боротьба на Батьківщині. Ми пройшли різні вишколи. [...] Тоді були проти Сікорського, який підписав не вигідну Польщі угоду із Майським¹⁸⁶. [...]

– Українська справа згадувалася?

– Ні, але ми самі намагалися дізнатися, приватно. [...] Приїхав Сікорський та інші «вершки» тодішньої польської влади. Певного моменту Сікорський сказав, що можна розслабитися й почалася вільна розмова. Хтось питає: «Пане генерале, різне казали про українців, що під час війни, коли військо відступало, то були різні речі, стріляння навіть... Як уряд ці справи розуміє?» «О, я бачу що вас цікавить велика політика», – відповідає Сікорський. «Так, пане генерале, бо ж на місці нас, вочевидь, будуть про це питати». На це Сікорський відповідає: «Українців продам Сталіну». Шок. Хтось поставив запитання, чи це буде продаж із землею чи без. Другий, чи це буде обмін [населенням], як між Туреччиною та Грецією в 1920 р.: турків із островів до Малої Азії, а звідти греків на острови. Сікорський сказав, що ми забагато хочемо знати. Це означало, що не мав жодного помислу, тільки плив за вітром. [...] Враження від виступу Сікорського були якнайбільш негативні, але ми хотіли летіти і діяти для Польщі. З 1 на 2 жовтня шестеро з нас закинули між Дембліном і станцією Жичин [Підкарпатське воєводство]. [...] У Варшаві нас розділили на різні напрямки. Мене було скеровано на Замойщину, яку якраз тоді активно виселяли¹⁸⁷.

– Як у Варшаві окреслювали тоді Люблінщину?

– Радше як одну із найбільш важких. Знайомі, коли дізналися про мій напрямок, сказали, що будуть втручатися і просити, щоб я їхав деінде. Я на це не погодився, бо де мене доля пхала, там я і хотів іти. Терен дійсно був винятково важкий, арешти, виселення... Мене призначили керівником диверсій в Замойському інспектораті¹⁸⁸, тобто повіти Замостя, Білгорай, Томашів.

– У Варшаві вам нагадали про тамтешніх українців?

¹⁸⁶ Угода, підписана 30 липня 1941 р. у Лондоні між польським урядом та СРСР. Повертала дипломатичні стосунки між обома країнами, розірвані після нападу СРСР на РП 17 вересня 1939 р.

¹⁸⁷ У 1942–1943 рр. окупаційна німецька влада реалізувала план зміни національних відносин на Замойщині шляхом переселень польського і українського населення та заселення німецьких колоністів.

¹⁸⁸ Замойський інспекторат – територіальна структурна одиниця Округу Люблін Армії Крайової.

Кусекерванану; Паа

.....

Шид себе і вид імені своїх друзів, старших і воjakів УПА -
всылају Вам особисто, і на Ваши руки барцям польского протыбolszewyckiego
підпілля з нагоды Świat Rізdwa Chrystophо і Mosоho Roku, szczyri barannia
neho uspicіu u Waszј borотjbi проты okupacjј Waszоj Batjkiwszczy-
noskowskыm bolszewyckыm imperialistamy - splytkыm woroшamy ukraiňskoho
kžoho narodіw.

Nechaј Rozdestwo Chrystophоj Prawdy na zemli zaicnytј naszu wiru
arodzennia і peremohu u usіpau Świti najbilszоj Prawdy, najwyszczoho
ažu - pro wolu usіoh narodіw і wsіoh ludeј!

Chај żywe Wilna Nezalezna Polska Dersawa!
Chај żywe Wilna Nezalezna Ukraina Dersawa!
Chај żywtј Wilni Nezalezni Dersawy wsіoh narodіw!

Chrystoph rasajet, ja!

stij, "23. XII. 1946

/ Pipys wys, Łajuczoł /

Uwaha! Takі і podіbni, Ź ne wsіudy odnakowi/ pobazannia nale-
pereslaty susіdskыm kontaktamy dla polіskoho підпілля, ewentualno
dla dejakыh polіskыh hromадjan, jakі na ce zasłuhowujutј.
ysaty ukraiňskыm mowоju na łatynskыh і ukraiňskыh maszыnah, jak
nos rukоju/ polіskоju/. Підписуваты псевдamy wys, Łajuczых.

Chага Ukraini!

-h

Проект поздоровлень з нагоди латинського Різдва для «Вояків польського антибільшовицького підпілля, що борються проти окупації Вітчизни московсько-більшовицьких імперіалістів, який 23 грудня 1946 р. підготував політичний референт Закерзонського Краю Ярослав СТАРУХ, підписаний як «h». Внизу порада для підлеглих: «Такі і схожі (не завжди однакові) привітання належить переслати шляхом сусідніх контактів до польського підпілля та до деяких польських громадян, які на це заслуговують. Писати українською мовою на латинських і українських машинках, як теж рукописно (охайно). Підписувати псевдами тих, хто висилає».

– Ні, нічого, навіть в Окрузі нічого не згадали, бо йшлося про боротьбу проти німців. [...] Я мав займатися диверсіями. До українських справ не мав доступу, бо цілковито не був пов'язаний із мережею АК. [...] Я довідався про труднощі, передусім звідти, що діяла українська поліція, виселяли поляків, а на їхнє місце заселяли українців. Це створювало ненависть не лише проти німців, хоча, де українці мали бути заселені, то значить що німці забрали і їхні села так само як у поляків? [...] У зв'язку з цим на заселені села були напади. [...] Труднощі створювали усі, хто був ворогом спокійного життя тамтешніх громадян. В результаті цього ситуація перетворювалася на дуже важку. Проблеми не були ще великі, бо на Волині діяла нормальна організаційна система:

комендант АК, інспектори, коменданти округ, як по цілій Польщі. Там було ще нормально, але ситуація у нас на Замойщині, а особливо на Грубешівщині, була перегріта, в результаті чого мене залучили до ширшої діяльності.

– **Уточніть будь-ласка.**

– Я мав цікавитися не тільки диверсією, а реорганізувати повіт, перейти на військову форму, формувати взводи.

– **Де вас скерували?**

– Комендант Округу¹⁸⁹ Грубешів, а в 1944 р., коли евакуювалася 27-ма Волинська дивізія, також і Володимир-Волинський. На цій посаді я мав протистояти багатьом яким силам. Власне в Українському комітеті¹⁹⁰ на Холмщині, який співдіяв із німцями у плані окреслення сіл на виселення, був Лукащук¹⁹¹. Із ним були двоє Самохваленків¹⁹². Він та один із Самохваленків десь під Равою-Руською були ліквідовані УПА за співпрацю з німцями. Я про це довідався на зустріч із Мартинюком та професором Лопатинським¹⁹³. У лютому 1949 р. на Мокотові, коли сидів у камері для людей із відкритим туберкульозом, і це підтвердив мені також «Орест».

– **Ви з ним сиділи?**

– Я з ним сидів цілий місяць. Я не мав туберкульозу, а «Орест» говорив: «Я ще кілька місяців, півроку і так помру або мене повісять...» Німці часто атакували наші відділи. Водночас на нас нападали також загони УПА. Ми вели важкі бої. У травні 1944 р. німці розкидали листівки до українських підрозділів, щоб ті поверталися туди звідки прийшли, в Галичину, бо банда «Рися» німцями ліквідована, тож ви тут ні до чого. Це один із німецьких документів, який вказує на співдіяльність їх із УПА, або ж толерування ними українських відділів. Ми усвідомлювали, що ця боротьба нам непотрібна. [...] Я не був обізнаний в українських силах, але певні контакти із ними мав.

Так, зустрівся з людьми із загону Басая («Рися»), які грабували українців. Він

¹⁸⁹ Округа – територіальна структурна одиниця АК та ДЗС-ВіН, дорівнювала величині повіту, більшими за неї були інспекторати (кілька повітів) та обшари – згромадження регіонів. – Прим. пер.

¹⁹⁰ Український допомоговий комітет – відділ існуючого в Генеральній губернії Центрального Українського Комітету. Холмський УДП мав філію у Володаві. УДК не мали повноважень, якщо йшлося про польське населення.

¹⁹¹ Юрій Лукащук «Стрільцький» – другий (після убитого АК Якова Войнаровського-Гальчевського) комендант української добровольчої збройної формації Холмський легіон самооборони, створеної в 1942 р. в Грубешеві. Народився у с. Стрільці Грубешівського пов., де на поч. 1943 р. АК вбила його батька Василя, сестру Надію та брата Олексу. В ніч з 26 на 27 травня 1943 р. відділи БХ здійснили масове убивство українських жителів Стрільців.

¹⁹² Братів Самохваленків було п'ятеро, походили з с. Богородиця під Грубешевим. Микола Самохваленко під час окупації був учителем в Українській учительській семінарії в Грубешеві. Олександр Самохваленко – диригентом хору в Грубешеві.

¹⁹³ Йдеться про розмови, які відбулися 21 травня 1945 р. на хуторі Жар, присілку с. Люблинець Новий між представниками УГВР і УПА з делегацією ДЗС Округу Люблін.

не хотів підпорядкуватися АК і так і не пішов на це, хоч і мусив. На цю тему я говорив із делегатом уряду, себто старостою і теж комендантом БХ. Про коменданта делегат сказав, що це порядна людина, але до цієї посади не дотягує. Перед війною ще був «людовцем»¹⁹⁴, але психологічно був нульовий, не міг себе подати. А людина з БХ називала «Рися» чесною і шляхетною людиною.

Я мав би просто ліквідувати «Рися», але не було як. Більше того, з політичних мотивів я його не міг чіпати, навіть віддати під суд за те, що робив¹⁹⁵. Я мусив би зчепитися із Стронніцтвом Людовим [Селянською Партією], котрого він був підопічним, а я сприймав його як звичайного бандита, який діяв нам на шкоду, назагал провокував до різних бунтів. БХ не хотіли з'єднатися із АК. Говорили, що мають батальйон, а я їх бачив після визволення 300–350, коли тим часом батальйон налічує 600 вояків. Не показали, коли я почав вимагати, список усіх солдатів. Я він них вимагав повного підпорядкування, але аматорів, охочих керувати Польщею, було забагато. Ніколи ми не дійшли до порозуміння.

Окрім цього, у березні 1944 р. я зорієнтувався, що українці, селяни у селах хочуть примирення. Погодився зустрітися в Ощеві¹⁹⁶. Я вже тоді прагнув до цього і це показував. На жаль, під час зустрічі, не організацій, а людей, прибув загін, «Ягоди» чи ще когось. Зробили поділ: поляки – сюди, українці – туди. Два поляки вижили, були поранені¹⁹⁷. Пізніше гризла мене совість, чому я погодився, щоби ті селяни пішли на зустріч. Загинули, а якби не пішли, якимось чином могли би врятуватися. Це були старші люди, котрі не брали участі у боях і не чинили злочинів. Це була трагедія, бо усі тепер мали доказ, що якщо таким чином вирішуються справи, то ми не можемо розраховувати на повну довіру, довіру і якесь примирення. У зв'язку з цим я евакуював з цілого півдня [округи польське населення], зважаючи ще й на те, що «Рись» зі своїм загоном утік від боїв з німцями. Нас атаковано. Наскільки важкою була ситуація, свідчить факт, що головний комендант БХ Камінський¹⁹⁸ віддав наказ для свого коменданта у Любліні, щоб із повітів Красностав, Замостя і Томашів їхні люди прийшли з допомогою на Грубешівщину проти українців. Смішною або непо-

¹⁹⁴ Польський Селянська Партія [пол. *Polskie Stronnictwo Ludowe*] – політична сила, що спиралася на процес емансипації селян та їхньої участі в суспільному житті країни, лівацького ухилу. – Прим. пер.

¹⁹⁵ Загін БХ під керівництвом Станіслава Басая («Рися») відповідальний за масові убивства у багатьох українських селах на Грубешівщині, м. ін. в Пригорілому, Модрині, Мірчу, Ласкові, Колонії Гірка, Шиховичах. АК та БХ співпрацювали у напрямку кроків, які би змінювали демографічно-національну ситуацію в цьому регіоні на польську користь.

¹⁹⁶ 17 березня 1944 р. у с. Ощів мала відбутися зустріч представників місцевої польської і української громади. Обставини убивства 16 поляків, що було проведене невідомим загоном, скорше за все СБ ОУН або УПА, донині не були виявлені. Через два дні польські відділи спалили село.

¹⁹⁷ Див.: „*Bo mnie tylko wolność interesuje...*”. Wywiad-rzeka z Marianem Gołębiewskim (Nowy Jork, listopad 1988 – czerwiec 1989), wstęp i oprac. J. Dudek, Lublin 2011, s. 242.

¹⁹⁸ Францішек Камінський (1902 – 2000) – польський військовий та політик, в 1940–1945 рр. командуючий Батальйонами Хлопськими.

важною у його документі була вказівка, щоб карати тільки тих, хто винний. Це якби так, що ці хто грабував, підпалював, стріляв самі мали перехрестившись чи на розі хати сказати, що я робив те і те. Дурня. Як можна було їх вибрати, якщо їх було важко викрити. І як загін під час наскоку на село мав дізнатися, хто за чим стоїть?

– ***То може саме тому сталися ті масові убивства?***

– Ні, жоден загін БХ не прибув, жоден вояк, жоден автомат, чи особина, бо це був поділ на Польщу партійну. Кожна партія мала свою армію, навіть адміністрація делегата уряду була поділена. Я це називаю «Польщею партійною», а не Польщею як такою. Цей поділ спричинився до того, що політики взагалі не стало.

– ***А чому ті загони не прийшли з допомогою?***

– Не виконали наказ. Цінність тих загонів була для мене проблематичною. Можу підозрювати, бо не маю доступу до джерел, що вони готувалися до силового захоплення влади. І не хотіли втрачати свої сили.

– ***Як було з тою втечею Басая?***

– Ми вели тоді запеклі бої з німцями і з українцями, що були, на жаль, братовбивчими. [...] Хтось сказав, що я хочу винищити селянина. А кого я тоді захищав на тому терені? Тільки селян. Я говорив із представниками Делегатури, де були присутні також Стронніцтва Людового і комендант БХ, котрі сказали, що вони презентують «солдата-селянина». Я був обурений такою їхньою поведінкою і підходами, нерозсудливістю, тому вдав, що недочув і сказав, що ситуація є такою важкою, що подумки я весь час і так деінде. «А ми то што, пани??» – запитав, розуміючи «солдата-селянина» як комуністичний вплив. Зрештою, я так і писав у звітах, що із польськістю цей селянський рух мав небагато спільного, це були агенти Москви. «Ви не репрезентуєте солдата-селянина, а солдата Селянської Партії. Оскільки я маю більш-менш вдесятеро більше вояків з сіл, то солдата-селянина презентуємо ми, а не ви». У таких ситуаціях я мусив вживати подібних аргументів, щоб відвернути їх від шкоди.

– ***Чому «бехівські» відділи їх не дослухались, якщо українська загроза була реальна? Це мало бути вище від партійних поділів.***

– Усі хвалились на відстані. О, ми маємо стільки автоматів, патронів, кулеметів і стільки вояків... А на ділі?

– ***Боялися?***

– Ні, просто не хотіли воювати, взаємодіяти. Хай собі аківці позабиваються...

– ***Але ж той наказ про надання допомоги таки був виданий.***

– І що з того, як там воювали аківці? Басай втік, забираючи своїх людей, і теж загітував із 40–50 аківців, сказавши, що в АК нібито їх мають винищити. Втекли

в Білгорайські ліси¹⁹⁹. У с. Горощиці було з 12 тис. людей, самооборона. Послав командира батальйону «Віктора»²⁰⁰ і сотника «Чаруся»²⁰¹, щоб охороняти їх евакуацію. І я теж мав покинути той терен, бо вже не мав амуніції, то якщо на автомат було 5 штук боєприпасів, то було добре. Тим часом Басай утік, і щоб зберегти обличчя, сказав що мовби ми хочемо звести селянство нанівець. А селяни лишилися у селах. Горощиці передусім перед загрозою з боку українців я мусив евакуювати в бік Грабівця. Відтак бої перенеслися на Томашівщину, Річиця... З нашого боку воювало біля 1800 солдат. На Великдень чимало людей загинуло²⁰², від нас здається 4 офіцерів, але це була Округа Томашів, хоч того ж Замоїського інспекторату.

– Як ви розуміли значення тодішньої польсько-української боротьби?

– Був наказ терен утримувати, а ти мусиш виводити тисячі селян... Це була боротьба втриматися на цій землі.

– Більш-менш по р. Гучві проходив етнічний польсько-український кордон. Можна було б по ній встановити зони впливу і був би спокій.

– Там були польські села і польські структури... Конспіративні організації сприймалися як представники колишньої польської державної адміністрації, втримували там владу, там кругом були аківці...

– На Томашівщині вже не було цієї влади...

– Була точно, бо ж була у Раві-Руській...

– Я мав на думці те, як вона була національно представлена і які мала виконавчі можливості.

– Ага, ну то про це йдеться. Я визнаю, що був навіть готовий до плану «А», бо акція «Буря» то був план «Б». В рамках першого плану мене призначили командиром удару на Володимир–Луцьк. Я мав розробити план, як це задання виконати. Треба було мати підтримку з боку Замостя і Томашева, і теж мати взаємодію з адміністрацією.

– Як ви оцінювали ймовірні перепони з боку українців?

– То було ще перед цим протистоянням...

– Але таки враховували їхню позицію та прагнення?

– Абсолютно, так.

– І власне наскільки УПА могла завадити реалізації цього плану?

– Визнаю, що я тоді поважно не розглядав цих політичних елементів. Ми планували цю акцію як антинімецьку. Українці в ролі окремого чинника

¹⁹⁹ Загін БХ під керівництвом Станіслава Басая («Рися») після масової екстермінації українців 10–11 березня 1944 р. наприкінці місяця відійшов у Білгорайські ліси.

²⁰⁰ Стефан Квасневський («Віктор») – командир грубешівського V Лісового батальйону АК «Південь». Керовані ним відділи АК і БХ провели масову екстермінацію українського населення 10–11 березня 1944 р., м. ін., в Шиховичах, Ласкові і Сагрині.

²⁰¹ Сергіуш Конопа («Чарусь») – командир сотні АК в Окрузі Грубешів.

²⁰² Йдеться про поразку АК, яку вона понесла у бої з УПА 9 квітня 1944 р. під Посадовим.

впливли в 1944 р. План «А» власне готувався до моменту загального антипольського повстання проти німців, і передбачав атаку з Люблінщини на Волинь.

– **Історик Збігнев Ковалевський вносить гіпотезу, що грубешівська чистка була спричинена бажанням витворити коридор на Львів.**

– Ні.., це неправда, абсолютно. Ковалевський²⁰³ виключений із оцінки тодішньої дійсності. Там фактично велася взаємна боротьба за панування над тими селами чи посування кордону тощо. Зрештою, на яких би умовиводах у вересні 1944 р. я би додумався до змін у польсько-українських відносинах?

– **І на яких?**

– Я вважав, що ми опинилися під одним окупантом, яким була Радянська Росія, тож українці почули б лише політичний голос. Під час моєї попередньої діяльності я не добачав ніякого політичного елементу підходу до справи. А її суть була саме у політичному сприйнятті. Я не був готовий до політичного підходу. Звісно, я орієнтувався, мав вироблені підходи на такі теми. Доказом є те, що у вересні 1944 р., не маючи політичних повноважень, проголосив гасло повної переміни та наказав загонам замість воювати – шукати контактів і порозуміння. Я знав, що вони не вміють шукати примирення, тому відразу я надиктував листівку моєму відповідальному за пропаганду: ті, хто співпрацював з німцями, пішли, а наші народи є, і повинні між собою співпрацювати, бо ми маємо одного спільного окупанта. Я сказав, що ми не можемо воювати увесь час на всі боки. Для нас натуральним союзником є українці, Україна. Проте я із цим викликом не мав вискакувати, бо з нього впливав політичний фактор, а там ініціативи не було жодної.

– **А ви про це розмовляли?**

– Делегатура була до нічого, нуль, те саме у Замоївському повіті, в Томашівському. Делегатура сприймала ті землі як польські, а якщо хтось виступає проти польських інтересів, співграє з Німеччиною, то його так само треба розбивати, перемагати. Це було фатально. У мене своя точка зору на цю ситуацію. Ви розумієте [Богдан Гук – *Прим. пер.*], що я закидав владі, тому також Сікорському, який поділив Польщу між партіями, що не було загальнопольської політики, що окремі партії отримали воєводства, той повіт у тої партії, той у тієї...

І ви знаєте, якщо такого типу політику накиннули польському суспільству, то чи міг виникнути ширший національний консенсус щодо білорусів, литовців, українців, чехів? Не могло бути. Ніхто тим не опікувався. Що більше, я не маю доказів, але на основі пізніших подій можу стверджувати, що східною [польською] політикою керували ендеки, т.зв. народовці. Там був певний комітет, а радше східний відділ, де вони мали свої посади. Яким правом саме їм

²⁰³ Див.: Z. Kowalewski, *Kwestia polska w powojennej strategii Ukraińskiej Powstańczej Armii*, w: „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Historyczne”, z. 103: *Ukraińska myśl polityczna w XX wieku*, pod red. M. Pułaskiego, Kraków 1993, s. 201.

це віддали, замість виходити з рації загальнопольської політики? Так було на східних землях, а у Варшаві їх співтовариші вели таку ж політику. У зв'язку з цим не було шансів на порозуміння, але я це зрозумів лише після війни.

– **Були інші сили, які хотіли порозумітися.**

– Якщо «оті» мали призначення керувати східною політикою, то вони мали бути політично «найкраще» підковані, то я роблю висновок, що не керував ніхто. Візьміть для прикладу основоположний підхід, котрий особливо міцно відобразився на українцях: скільки тисяч інтелігенції ліквідувала Росія? Скільки арештували німці? Частина опинилась в таборах, емігрувала до Франції. Як на мене, Сікорський у Румунії зробив путч і там затримав тим самим польський уряд. [...] Тож я їхав до Польщі як солдат, а не як представник Сікорського.

Для мене ситуація була трагічною. У 1944 р. загальнодержавний бюлетень АК писав, щоб не роздмухувати українського питання, не напучувати настроїв ворожості. Це замало. Треба було мати певну ідею, бачити можливість розв'язання. А на самоті, коли воєначальники і делегати з політичних питань на хвилинку, були арештовані Росією, теж комендант «Мартін»²⁰⁴, розумна людина... Відбувається Варшавське повстання, а я маю задачу: вивезти селян; вивіз. А якщо немає німців, немає війни, то я повинен організувати повернення їх на свої землі.

Дійшов висновку – я цього не написав, але мав би – польські політики політично не справились. Я не міг цього написати полякам і українцям, тому сказав про співпрацю з німцями, і що такі люди відійшли, а залишились наші народи, які мають жити у згоді і сусідстві, і мають спільного ворога. Знаєте, мої вже не військові, а політичні роздуми доправили мене до рішення проявити ініціативу. Через повстання у Варшаві уряд, влада [у Лондоні] цілковито не мали контакту в регіонах. Комендант Округу арештований, командири дивізії арештовані... Уряд з Лондону вислав тільки хорали «З димом пожарів...»²⁰⁵. Хто мав зайнятися тими, хто був унизу? З цього приводу у вересні я скликав нараду у Новокастанівці під Дубенкою²⁰⁶. Прибули офіцери із Холма, Замостя, увесь вищий склад. Склали мені рапорти про ситуацію, а я українське питання закритим таким чином: наказую замість боротьби шукати контактів і порозуміння.

– **Як відреагували?**

– Зробили круглі очі. Там були теж ті, кому частково вибили родини. Я опинився перед ситуацією стукати головою в стіну.

– **Майже зрадник...**

– Зрадник.. Я мав у собі одну річ, якою перевищував багатьох тим, що цікавився політичними справами, не будучи залученим до жодної з партій. Я

²⁰⁴ Казимир Тумідайський («Марцін») (1897–1947) – в 1943–1944 рр. комендант Округу Люблін АК. Арештований НКВД в липні 1944 р.

²⁰⁵ «З димом пожарів» - заголовок вірша польського поета Корнелія Уейського, написаного в 1847 р.

²⁰⁶ Нарада відбулася 22 вересня 1944 р. Ширше див. тут: „Bo mniej tylko wolność interesuje...”, op. cit., s. 247, 248.

знався дещо на історії, цікавився, і на тему України міг також щось говорити. Дозрів до цього приватно, а не був вишколений чи навчений. Сказав у зв'язку з цим, що український народ є в неволі, оскільки за Хмельницького Україна намагалася стати незалежною. Польща тоді високо стояла і Україна також... На жаль, Хмельницький помер, велика частина України потрапила під російське рабство, а Польща втратила незалежність. Українці були у неволі і ми також. Ми мали шанс зайняти ту позицію, яку взяла Росія. Король Владислав IV, Конецпольський готували чайки у похід на південь. Смерть Конецпольського та короля були поразкою для нас, це зруйнувало приязний польсько-український поступ. У 1772 р. в межах території держави було 37% русинів, а поляків 34%, як теж євреї, литовці, німці: Польща не була Польщею, А Річпосполитою народів. Це треба було якось втримати, але і з іншою ситуацією²⁰⁷. Такі великі бунти в Україні відбувалися з того приводу, що можновладці у Варшаві потребували грошей, а свої маєтки віддавали євреям в оренду. І як Хмельницький учинив той великий переворот, то біля 300 тис. євреїв вирізали. У момент смерті короля Владислава IV-го війська Хмельницького стояли під Замостям. Кандидат на корону Ян Казимир звернувся до Хмельницького, як відноситься до того, щоб обрали саме його. Гетьман не мав нічого проти, то виступав проти магнатів. І розвернувся від Замостя до Києва.

– **Боротьба потім розгорілася знову.**

– І це вже питання того, чи був хтось здібний повернути польсько-українську єдність.

– **Аналогія із 1943–1944 рр. очевидна, але чи у XVII ст. порозуміння однозначно несло права для українців в рамках польської держави?**

– Ні, це не було в рамках польської держави, тому що вони мали своїх сенаторів, військо, йшло до Річпосполитої Трьох Народів, але мав з'явитися хтось, хто виріс би вище від власного мислення.

– **На яких принципах ви хотіли досягти примирення з українцями?**

– Спільна боротьба проти Росії.

– **У межах польської держави?**

– Ні, чому?! Діяльність українських груп перед війною, а потім УПА я оцінював, як прагнення українців до самостійного життя.

– **Чи не означало би це перенесення кордонів Польщі хоча би на лінію Бугу?**

– Я бачив загрозу з боку Росії для України і зі сторони Німеччини для нас. На нараді під Дубенкою я висунув умову: ми, як і українці, маємо потребу в друзях, бо обидва народи під загрозою, і якби ми об'єднали зусилля, то могли б захиститися.

– **На яких умовах?**

²⁰⁷ Див.: „Bo mnie tylko wolność interesuje...”, op. cit., s. 253.

– Це питання пихи і розуму, а диктувати тоді я нікому не міг.

– **Порозуміння мало бути тактичне чи стратегічне?**

– Я міркував так: наше порозуміння в регіоні може спричинити порозуміння широке, політичне, бо загрожені народи повинні триматися разом.

– **Критична формула дипломатії передбачає, що ворог мого ворога є моїм другом...**

– Я був на той час єдиним, хто так думав і мав відвагу це реалізовувати.

– **Перейдімо до цієї фази.**

– Хочу зробити один відступ. На Волині в січні або в лютому 1944 р. стояли німці та угорські підрозділи. До перших я не мав пощо звертатися, хоч знав, що Вермахт інший, ніж адміністрація. Я усвідомлював, що угорці будуть мусити перейти на землі Люблінщини, тобто до мене. З одного боку, я хотів перед ними забезпечитися, а з іншого – допомогти полякам на Волині. Склав до угорців листівки. Розвинув старе прислів'я, що «Поляк та Угорець то два племінники...» і сказав: ми – брати, тільки внаслідок війни опинилися у різних таборах, і не сприймаємо вас за ворогів, хоч і воюєте з німецького боку. [...] Листівка до них дійшла. Угорці, які приїздили з Волині, показували її полякам. [...]

– **Подібним чином ви звернулися потім до українців.**

– Власне. І я не обмежувався словами. Листівка пішла до українців від Володави аж ген поза Ярослав, майже під Перемишль, широко. І я отримав відгук.

Українське питання дуже мені лежало на серці. Визнаю, що воно інтригувало мене дуже міцно хоча би тому, що у грудні 1943 р. був убитий повітовий лікар в Грубешеві, доктор Кучевський²⁰⁸. Був там комендантом ледве три місяці. Хто це зробив? Він був мені вигідний, мав німецькі медикаменти, бо Польський Червоний Хрест німці визнавали. Шукаю. Пограбунку не було, нічого не пропало. Сидів за столом і загинув. Постріл ззаду. Серед поляків ворогів не мав. Німці би забрали й ліквідували. Тому вочевидь це мали бути українці. Шукаю серед українців. І українці з різних джерел дали знати, що це зробив українець.

– **Таємно?**

– Українець, а як українець, то мав би бути з кимось пов'язаний. З ким? Не знаю, як виглядає і як зветься, але пробую його підловити. Як його знайти? Ми мали контакти з українцями, котрі не були чужими українству і не працювали на поляків для власного інтересу, але були проти взаємознищення, яке тільки лише загорялося. Ага, зробив це такий-то. З допомогою українців почав локалізувати, де буває. Зрозумів, що буває на базарі в найбільшому тлумі. Хотів його викрасти та провести слідство, довідатися, з чийого наказу це зро-

²⁰⁸ Владислав Кучевський – лікар, член Головної опікунської ради, убитий невідомим 28 грудня 1943 р.

бив, українців чи німців. Убити його було річчю найменш важливою. Командир моїх хлопців, дуже толковий офіцер, котрий 11 разів утік з офлагу [німецькі табори для військовополонених. – *Прим. пер.*], після дослідження терену ствердив, що жандармерії та української поліції забагато, щоб його викрадати. Хлопці із Кедиву²⁰⁹ говорять: «Шеф, тільки дай наказ і ми то самі зробимо».

Так протяглося до березня. Мав охорону, коли йшов із вокзалу. Їх було троє, він посередині, двоє ззаду. Отримую донесення, що буде там і там. Не маю під рукою нікого з Кедиву. Прийшов один юнак, але винятково інтелігентний і відважний, «Пущик».

«Маєш зброю?» – «Не маю». «Що? Швидко бери парабелку, гранати і бери іншого. А решта де? Нема часу!» – «Пішли». А йшлося про патруль з вокзалу. Тож захопив ще одного хлопця 19-літнього. Тепер хтось мусив вказати. Недалеко цвинтаря, при дорозі. «Той і той». Показував поляк, що знав це від українця. Викрасти його не міг, не мав людей, йшла сотня війська, проїздили жандарми одні, другі, треті. Тому був ліквідований. Не могли тільки забрати папери. На третій день гестапо робить йому похорон із оркестром. Ким він був, якщо це єдиний випадок із мого там перебування, щоб комусь зробили таке поховання? Ким був? Звався Іван Квятковський. Такий показовий похорон утвердив мене в переконанні, що виконував для гестапо дуже різні завдання. Чи власне він убив лікаря, теж не знаю²¹⁰.

І цю нитку я далі не розмотував, то вже мав доказ: не українці були співпрацівниками, а лише деякі. Тому у вересні я став речником власне політичного польсько-українського примирення. Розумів, що якщо будемо окремо, то не маємо шансів, ані ми, ані Україна. Для Росії Україна була надто важлива, щоб погодитися на її відокремлення. А якщо буде у союзі з Польщею, хм, тоді я навіть не підозрював, що будемо у нас мати комунізм, агентуру...

– **Як ви тлумачите різанину в Сагрині?**

– Сагринь була базою. Звідти вийшло убивство 7 дітей із Туркович з дитбудинку. Поверталася монахиня із 8-ма дівчатами. Врятувалася лише одна дівчинка українського походження.

– **Хто це зробив?**

– Ми вирішили, що це вийшло із Сагрині. Українська поліція пов'язана із кимось там. Мої сили були ослабкі, щоб таке зробити. Це вчинив головно Яхимек, томашівський «Віктор»²¹¹. Він мав сили, зброю, амуніцію. Ми були радше допоміжною силою. Для мене ця річ була заважкою, морально, мав у себе різні історії.

²⁰⁹ Кедив – підрозділ Армії Крайової, що займався диверсіями та терактами. Назва походить від початків двох слів Kierownictwo Dywersji. – *Прим. пер.*

²¹⁰ Див.: Пор.: „Bo mnie tylko wolność interesuje...”, op. cit., s. 201, 203.

²¹¹ Зенон Яхимек («Віктор») (1911–1970) – командир Відділів бойової диверсії АК Округи Томашів. Його називали «Віктором» Томашівським на відміну від «Віктора» Грубешівського, Стефана Квасневського.

– Був відданий наказ?

– Це провів Замойський інспекторат, це не було моє, це не був мій терен. Це була важка справа, я був тоді ще заслабкий. У травні лише отримав 9 штук мінометів, а так то мав зброї замало. Коли я прийшов керувати на Грубешівщину в жовтні 1943 р., мав лише 7 еркаємів. Тільки тоді як закінчилась окупація, я мав уже 96 кулеметів, і це явна різниця.

– У Сагрині ж було реальне вимордовування.

– Ні, в Ощеві перед тим убили 23 людей.

– А тут кілька сочень...

– Про Сагринь панувала думка, що це база, з якої формувалися напади. І як база вона була знищена. Люди загинули раніше, справа по дітях була останньою.

Я вирішив діяти в політичному напрямку, хоч і не мав до того права, а також права вирішувати щось на інших теренах, як те ж поширення листівок аж до Володави. По 6-ти тижнях уже мав відгомін, здається з-під Любачева чи Томашева. Український священник сказав польському ксьондзові, що та листівка цілком пасує і т. д. Мене про це повідомили. Я скрізь стверджував, що стріляти не можна абсолютно, українці це наші приятелі супроти спільного ворога – Москви. Москва вивозила, арештовувала, гвалтувала, грабувала тощо. Я вважав українців союзниками проти Москви, а це гасло було людьми сприйняте. Бої припинялися.

Я пішов так задалеко, що написав до інспектора на Ряшівщині, котрий підпорядковувався Кракову, а я Варшаві, що такі накази ви дістанете так чи інакше, але я вже зараз прошу припинити будь-які напади і бої. Дещо блефував, але усвідомлював, що це єдиний вихід для нас, для обох сторін. Мушу визнати, що відгуки були цілком позитивні, лише на півдні мені трохи НСЗ підіпсули. Я не міг скінчити на тому, що після листівок бої припинились, а окупант залишився. З УГВР ми мали зустрітися у січні, але треба теж знати російські методи: вони пильнували, крім того, стежили й глибоко. Як хтось ішов, то залишав сліди на снігу, а українці не були, на жаль, птахами. І росіяни десь їх перехопили²¹². Українці сказали, що це здали поляки, але поляки не знали, кудюю вони мали йти.

– Яким чином ви контактували?

– Це були регіональні контакти. Постійні. Повідомлення польської сторони про бажання порозуміння з боку українців я отримував з різних теренів. Відізвався ксьондз із району, де боїв було мало, бо українці з поляками дійшли внеску, що навзаєм воювати це працювати на наших ворогів. Тож ця листівка була для них в самий раз. Був такий «Поляковський», Мар'ян Варда²¹³, комен-

²¹² Ймовірно йдеться про блокування нападом НКВС 8 січня 1945 р. зустрічі АК-УПА, запланованої в Тепилах.

²¹³ Мар'ян Варда («Поляковський») (1912–2007) – в 1942–1946 рр. – комендант Району V в Окрузі Томашів АК, далі ДЗС та ВіН, командир лісового відділу.

дант з Наролі. Отримав контроль над любачівською адміністрацією, там комуністів не було, і просував інтереси, які накинув я. «Поляковський» мав зв'язок із ксьондзами і за моїми вказівками укріплював контакти [з українцями]. Він ще живий, але не любить на ці теми зараз розповідати, навіть відхрещується, що «Ми політичних взаємозв'язків не мали...».

– **Можливо, накази виконував, але не розумів їх сенсу?**

– Ні, він був якнайбільш лояльний, охочий, адже ж був разом зі мною на конференції... Зустріч у січні не вдалася, натомість наступила інша. Були труднощі в терені, тож ми чекали до весни. Її організував знову «Поляковський» і, здається, Костек, командир чоти охорони, бо ми мали свою, а УПА свою охорону. Це була околиця Руди Ружанецької²¹⁴. Присутніми були «Шейк» Лопатинський, Мартинюк і ще один третій з-під Полтави. Ми говорили. Вони сказали: «Бачите, ми таких, хто співпрацював із німцями, як Лукашук, зліквідували»²¹⁵. Як потім мені підтвердив «Орест», моя поведінка була правильна, чесна. І вони також чесно рухалися в цьому напрямку, підтверджуючи, зрештою, зміст згаданої вже моєї листівки. Я можу про себе сказати, що тоді був ясновидцем.

– **Про що говорили?**

– На дуже широкі теми. Першу декларацію з їхнього боку склав Лопатинський, запевнюючи, що наше взаємознищення було великим нещастям, в той час, коли ми мали спільних ворогів, двох – німецького і російського, і що спільним ворогом наших народів, безперечно, є Росія. Ми цей висновок прийняли, оскільки і самі боролися проти Росії. Наші висновки були слухними і правдивими, але що дали? Єдина річ – це спільні кроки. Як саме? Доля хотіла, що я не міг репрезентувати Варшаву, а Лондон теж ні, тільки що я міг доповідати про такі кроки своїм пізнішим керівникам.

– **Якою була реакція на ваші повідомлення?**

– «Радослав»²¹⁶ не надто прихильно ставився, зрештою мав іншу біль у голові, його та інших повністю поглинали внутрішні проблеми. Вони керували поведінкою багатьох людей, затуляючи історичну перспективу. Я чинив навпаки, тобто я розумів і внутрішні проблеми, але бачив також перспективу, і що тільки завдяки їй можна ті проблеми переламати і усунути. Дивився далі. Я мав політичні мисли, я це бачив. Підходив до цього як до можливості і необхідності. [...]

²¹⁴ Зустріч відбулася на «нейтральній смузі» поміж українським селом Люблинець Новий та польським Руда Ружанецька (конкретно у приналежному до Люблинця, але віддаленому від села 2 км при-сілку Жар).

²¹⁵ Якщо тим «Лукашук» мав би бути командир Холмської самооборони в 1942–1944 рр. Юрій Лукашук («Стрілецький»), то інформація не відповідає дійсності.

²¹⁶ Ян Мазуркевич («Радослав») (1896–1988) – полковник АК-ВіН, з травня до липня 1945 р. командир Центрального Обшару ДЗС-ВіН.

Порозуміння з українцями було настільки вглиб посунуте, що ми навіть роздумували, чи лише говорити, писати і робити те, що є на сьогодні, чи питати: що далі? І ми дійшли висновку, на чому дуже міцно наголошував Лопатинський, – це створення в майбутньому польсько-української держави. Землі між Бугом і Дніпром були з перемішаним населенням, і якби хто хотів дослідити українську і польську кров, котрої більше, то важко було б це реалізувати. Як відповідь мала бути спільна держава. А поділ, повіти? Якби ми поділили цю державу якоюсь межею, то в кожному моменті з'явилися би претензії. Ти мені забрав той повіт, а ти мені той...

– *Аж таке обговорювали?*

– Саме так. Ми абсолютно щиро говорили також про труднощі в разі кордону поміж нами. Лопатинський сказав, що єдиний вихід – це спільна держава, спільний уряд, парламент, армія, а водночас існували б регіональні групи – Сілезія, Гуцульщина, щоб зберігати їхні традиції і звичаї. Понад те, Лопатинський сказав, що варто було б наблизити українську і польську мови. Я запропонував, щоб абетка була латинська, а не східна. І до цього ймовірно ми мали би колись керуватися. Я не можу сказати, що не був цього пропагувальником. Представники України хотіли теж, щоб польський еміграційний уряд представляв також Україну, бо вони не мали своєї репрезентації. У зв'язку з цими домовленостями я тиснув на керівництво. Особливо пізніше, коли очолив Округ Люб лін²¹⁷ і мав більше повітря. Писав рапорти. Коли капітулювала Німеччина, то із таким рапортом до Італії, до Андерса поїхав зв'язковий. Я доповідав, що є шанс відновлення польсько-української приязні, повної приязні. Андерс спершу не цілком розумів цю справу, але її йому пояснив генерал Пелчинський²¹⁸. І потім Андерс це прийняв, зустрічався з українцями.

Юрій ЛОПАТИНСЬКИЙ («Шейк»).

Також ми домовилися, що піде 6 патрулів, від Берестя до Перемишля, по 2 офіцери і 5 солдат. Мали дослідити ситуацію в Україні, охорону мала забезпечити УПА. У пресі УГВР на цю тему були повідомлення.

²¹⁷ Округ – територіальна структурна одиниця АК та ДЗС-ВіН, дорівнювала величині воєводства. – Прим. пер.

²¹⁸ Тадеуш Пелчинський (1892–1985) – генерал ВП, в 1943–1945 рр. заступник головного коменданта АК.

– Ви не мали уповноважень від польських надзвичайних органів, а Лопатинський мав мандат від УГВР.

– Так, але пізніше це було затверджене, я переконав своє командування з ВіН у цьому. Після арешту «Радослава» тиснув також на його наступника Рибіцького²¹⁹, котрий, здається, у листопаді скликав нараду комендантів округ, і, як сам хвалився, категорично заборонив контакти із українцями, з УПА. Для мене це було неприйнятне. Він не лише не розумівся на цих справах, не бачив, але й не хотів боротьби, зрештою, її і не було, тому не хотів розвивати стосунки з українцями, коли Росію не перемогти. А я бачив у різних групах під Росією тенденції, які підважували її як імперію. Що більше, я вважав, що через співпрацю наших народів Росія мусить розвалитися. Я був першим, хто це проголошував, у тюрмі на Мокотові говорив, що імперія мусить розвалитися.

– Чи були ще зустрічі після Руди Ружанецької²²⁰?

– Були, але регіональні. На півночі, як Біля Підляська, робив її «Крига», там був «Коваль»²²¹ з 27-ї [Волинської дивізії] АК, Волиняк, не дуже розумів значення тих речей. «Як хотітимуть перейти на польські села, мусять дати знати», – так говорив. Я мусив розмовляти з ним особисто, на півночі їх треба було навчити, як теж поміж іншими шефа розвідки «Пайонка»²²², бо на півдні я вже це реалізував.

Коли мене упіймали, спершу хотіли процес про геноцид, а потім за співпрацю з українцями. Я не уникав відповіді, сказав що так, добився примирення, бо це було необхідним, але про далекосяжні політичні аспекти не дуже говорив. Інші арештовані також свідчили, інакше, а в кожному разі ця справа на нашому слуханні звучала. Головуючий поставив мені запитання щодо співпрацю з українцями. Я сказав, що так, я її організував, бо у Польщі не було нікого, хто би зайнявся польсько-українськими стосунками. Я мав проявити цю ініціативу. Проте я не сказав про мою далекобіжну ідею порозуміння з українцями, то так, але говорив про необхідність заспокоєння регіону. Це використав головний військовий прокурор, іронізуючи, що «Стер» і з чортом би примирився проти Народної Польщі і СРСР. Запропонував найвище покарання. Сказав так тому, що були АК, БХ, НОВ, НЗС та УПА, і я з усіма вмів домовитися, втягувати до співпраці і боротьби. Я чувся втішеним, бо так оцінили мою роль у боротьбі проти комуни.

– Як сталося так, що ви зустрілися у в'язниці з «Орестом»?

²¹⁹ Юзеф Рибіцький («Мацей») (1901–1985) – член керівних структур ВіН, під кінець 1945 р. очолив Центральний Обшар цієї організації.

²²⁰ На стан знань у I пол. 1990-х рр., коли записувалася розмова, як місце зустрічі зазначалася Руда Ружанецька.

²²¹ «Коваль» – див. Ян Шатинський (Шатовський) «Дзірит».

²²² Владислав Нікшто «Пайонк» (з пол. «павук»), «Жук» – командир розвідки і контррозвідки Округи Люблін ДЗС-ВіН.

– Тримали мене на Мокотові²²³ в 1949 р. [...] Певного дня відкриваються двері: «Ідїть». Хумер²²⁴, Хумер, який має тепер процес²²⁵ [...]. Відкрив двері перед камерою: «Роздягатися!». Босого і голого запакував мене до бетонного бункера. Залізнi двері і два отвори для циркуляції повітря. Це був лютий. У камері для ув'язнених з відкритим туберкульозом сиділи Чернецький і Онишкевич, звісно хворий на туберкульоз. «Орест» говорить: «Пане, виглядає на те, що ви хворі на сухоти», а я ніколи цим не хворів.

Говорив із «Орестом» про ці справи. Він мені розповідав про ОУН, про політичні маніври, про боротьбу за незалежність українців, Бандеру, Стецька²²⁶, уряд 1941 р. Я не признався йому спершу, ким я є, хотів перевірити, чи моя попередня довіра до українців була вірною, чи я не був відірваним від дійсності маніяком, бо скільки я разів чув, як же можна щось там з українцями... А він розповідав, що ми перестали воювати один з одним, що співпрацювали. Сказав, що коли в 1941 р.²²⁷ Бандера був арештований німцями, то передав своїм в ОУН, що єдиним партнером і союзником для українців є власне Польща. Я пишався, що мій напрямок дій був правильним.

«Орест» оповідав про свою родину, про сина. УБ погрожувало, що виховують сина яничаром, котрий колись ще плюне на свого батька. Знав чимало справ, мав непогані контакти. Нарікав, говорив що й інші українців також – що з польського боку не було когось, щоби до цих питань підійти стратегічно, ширше. Йшлося про вищий ранг, а я не узурпував собі право, а лише бачив необхідність, про котру торочив своєму начальству. «Орест» оцінив мою ініціативу, бо переказував це в рапорті до Італії, до Андерса. А що тим часом представляли «Радослав» чи Рибіцький?..

– **У якому стані був «Орест»?**

– Він був цілком... Не мав жодної аптечки. Коли я побачив, в якому він стані, а не отримує ліки, то пчав вимагати собі лікаря. Ним був якийсь Зильборг, Цимборг? З дивізії СС. Я удав кашель, він мені дав пастилки, але я теж сказав про хворих на туберкульоз. «Орест» був у жахливому стані, шию мав завтовшки з моє передпліччя, кості та шкіра, скручений, бо усі сполучні тканини були поїдені. Сукровиця йому витікала з мигдаликів... з кількох місць, з голови, виглядав потворно. Ми лежали на підлозі поруч, бо інакше було неможливо. Лікар

²²³ Мокотув – район Варшави, де на вул. Раковецькій знаходиться тюрма, у якій за німецької окупації та ПНР, де утримували політичних в'язнів. – Прим. пер.

²²⁴ Адам Хумер (пол. Humer, 1917–2001) – високопосадовець Міністерства публічної безпеки ПНР в 1944–1954 рр., поміж ін. з 1947 р. віце-директор Слідчого департаменту.

²²⁵ Йдеться про процес Адама Хумера в сер. 1990-х рр.

²²⁶ Ярослав Стецько (1912 – 1986) – український політик, один з лідерів ОУН, прем'єр українського уряду, проголошеного в червні 1941 р. у Львові. В'язень гітлерівського концтабору в Заксенгаузен.

²²⁷ 30 червня 1941 р., використовуючи напад III Рейху на СРСР, українські самостійницькі діячі на Українському народному віче у Львові проголосили відновлення незалежної української держави.

мені давав шматок лігнину, щоб ним я «Ореста» протирав, але потім полковник Ружанський²²⁸ категорично заборонив йому до мене втручатися.

– **«Ореста» брали на слідство?**

– Так, двічі.

– **Чи тримав особисту образу на поляків?**

– Ні, звідки, ми говорили радше, жартуючи, як я зараз із вами. Ми говорили про політику, про передвоєнні відносини, нарікав, що не було зрозуміння. «Ми теж робили помилки», – сказав. Нічого дивного, що не було зрозуміння, коли такий собі Голувко²²⁹, приятель [українців], був убитий. Вочевидь, то зробив якийсь московський агент.

– **Як «Орест» оцінював майбутнє Советів?**

– Він знав на цю тему більше від мене, мав контакти із людьми з Радянського Союзу, азербайджанцями та іншими. Під цим кутом зору говорив про Польщу і Україну, що є шанс відновлення спільної незалежності.

– **Йдеться про ідею Лопатинського про спільну українсько-польську державність?**

– Так, саме про це. Він теж це обґрунтовував на тому, що переказав Бандера щодо українсько-польського союзу як єдиного виходу. І не знав, що я мав розмови з Лопатинським, бо я не признався. Я гадав, що ще про це розповім, бо часу у тюрмі багато. Аж тут певного разу мене забрали до Равича²³⁰... З іншого боку, якби Онишкевич не сприйняв думку Бандери, то вочевидь про неї і не згадав би. Натомість сказав, що після 1941 р. Бандера повністю змінив свою думку щодо польського питання.

– **Чи зустрічалися ви із іншими в'язнями-українцями?**

– Я сидів із Мазуром, Михайлом Москаликком, Ясем Дзюбою-Овсяним, з якимось політичним куратором сотні.

– **Як ви оцінюєте УПА?**

– Я сприймав цю формацію та трактую далі як національну силу, що боролася за незалежність України. Вела державницько-націоналістичну боротьбу, багатосторонню і затяту. Перехід на Забужжя²³¹ я оцінюю також як вияв національних та державницьких аспірацій, що мали на меті отримати для України якнайбільшу територію. Вони представляли націоналістичний напря-

²²⁸ Юзеф Ружанський (1907–1981) – високий функціонер МПБ, директор Слідчого департаменту.

²²⁹ Тадеуш Голувко (1889–1931) – польський політик, після травневого перевороту Юзефа Пілсудського в 1926 р. організатор Безпартійного блоку співпраці з урядом, вбитий бойовиками ОУН Дмитром Данилишиним та Василем Біласом.

²³⁰ Равич – місто у Великопольському воєводстві, поруч знаходиться в'язниця, перебудована в 1827 р. Пруссією з францисканського монастиря. У міжвоєнний період в ній утримували політв'язнів-українців. Прим. пер.

²³¹ Забужжя – назва Холмщини з перспективи Волині.

Marian Golebiewski
49 Park Hill Lane, /B
Staten Island, NY, 10304

дня 16 września 1991 r

W Pan

Eugeniusz Shtenders

Ottawa - Kanada.

Przede wszystkim serdecznie Pana pozdrawiam oraz również serdeczne gratulacje, z okazji ogłoszenia niepodległości Ukrainy. Wielkie święto nie tylko dla Was Ukraińców lecz i dla wielu Polaków.

Bo ktośby się spodziewał, że gdy myśmy tam w kraju tylko spotykali się lecz przede wszystkim walczyli o niepodległość naszych i państw, jakże to, dla b. wielu, mogliście wyglądać. Przyznam się, że jestem kiedy sięgam do mojej pamięci, w jakże trudnych warunkach przychodziło nam do opinii nie tylko naszych najbliższych przyjaciół lecz przede wszystkim ja i to udawało się nam!!

Późniejszy czas, gdy przymusowo zostaliśmy wyłączeni z walki szerszej i współdziałania, też nie był bezowocny. Każdy z nas, w miarę możliwości nadal szedł drogą, która jedynie była słuszną i okazała się słuszną. Bo w naturze i historii nic się samo nie dzieje...

Moim marzeniem jest, by drogi naszych narodów, które są splątane, często rozrywane, mogły się zejść i już nigdy nie rozdzielić. I w miarę moich możliwości w tym kierunku nadal usiłuję coś zdziałać. *Лист Мар'яна ГОЛЕМБ'ЄВСЬКОГО до Євгена ШТЕНДЕРИ. 1991 р.*

моєму розумінні: якщо ти хочеш бути вільним і я хочу бути вільним, то ми повинні знайти спільну мову. Що би не діялося на той час з боку УПА, то я не відносився до цієї боротьби як суто антипольської, а як до боротьби за самостійність. Тому мені легко було перебудувати свою боротьбу із взаємознищення на співпрацю, оскільки я володів інформацією та знаннями більшими, ніж пересічний поляк, читав книжки з бібліотек професорів. Я вмів думати, не належачи до жодної політичної партії та не будучи політиком. Я не мислив у категоріях домінування. Тому був прихильником порозуміння.

– Навіть ціною української присутності за Бугом?

– На цій землі проживало мішане населення. Це можна було використати, замість того, щоб трактувати, як перешкоду. Я знав, якою великою є територія України, але також думав про спільну державу. Йшлося більше не про кордон, а про усталення принципів взаємних стосунків.

– У тодішній польській політичній думці не дійшло до такого переосмислення.

– Існував поділ на Варшаву і Львів, але навколо структури були обсажені партійняками, ендеками, а не поляками. Партійняки це була нова польська національність, люди з вузьколобим мисленням, думали про себе, а не про Польщу, не розуміли суті польського інтересу. На той момент я був самітником. Так про Польщу думав лише я. Не було сил, які би допомогли у таких підходах. Навпаки, нам затикали рота, щоб ми не висловлювалися на польсько-українські теми. У «Бюлетені АК»²³² говорилося: не роздмухувати українського питання, тобто не думати, не втручатися, а я не хотів дати замкнутися, мене неможливо було замкнути.

– Що ви думаєте про Українську допомогову поліцію?

– Деякі з них були дундуками. Українці, як і поляки, є різними. Візьмімо розплати Басая... Можу нагадати, що Українська поліція арештувала мого шефа розвідки Аргасінського²³³. У березні 1944 р. його знайшли поруч двох інших під снігом за коліями в Грубешеві. Для мене це була велика втрата, бо я не мав уже контакту з українцями, оскільки це він мав із ними прекрасні зв'язки.

– Як ви розглядаєте справу Верховин?

– Це був злочин, яких мало. Я не мав жодних доказів, але підозрюю, що це була акція проти мене. Адже в нашій структурі націоналістів не було, може, з якимось винятком... В Обводі²³⁴ не було ендеків, націоналістів.

По фронті з Холмщини під Білополе почали прибувати групи та здобувати зброю, але від Советів чи інших, а від поляків. Це були НСЗ. Я натискав на Юзефа Смеха («Тяг»²³⁵), щоб впорядкував це у себе. Одного разу перебуваю на Томашівщині і вночі мене будять: приїхав «Тяг», їхав від Ухань, досить далеко. «Тяг» мені доповідає, що привіз... полоненого поляка. Що? Як? Виявляється, що це один з ендеків, керівник НСЗ з-під Ухань. «Тяг» мені його привіз, щоб я з ним поговорив. А як з ним розмовляти, як він арештований? Але розмову починаємо. Кажу: «Прошу пана, я не буду просити пояснень, але представлю ситуацію. Ваші люди, групки НСЗ, поводяться по-бандитськи. Не вистачає, що зброю здобули не від німців, то тепер, коли зайшли Совети, б'ють, грабують та змушують віддавати зброю з допомогою побиття. А це була зброя, здобута у боротьбі та стосована проти німців і москалів. Чи ви про це знаєте? Я не вимагаю відповіді, але прошу звернути увагу своїм підлеглим, що якщо якого-небудь мого вояка буде побито, то ваш отримає кулю в лоб, а кожен загончик, що прибуде з такою метою, буде розбитий. Пан за це несе відповідаль-

²³² «Бюлетень АК» (пол. «Biuletyn АК») – конспіративний тижневик, головний друкований орган АК.

²³³ Вацлав Аргасінський («Вірон») – командир розвідки Округи Грубешів АК.

²³⁴ Обвод – територіальна структурна одиниця АК, дорівнювала повіту. – Прим. пер.

²³⁵ Юзеф Смах («Тяг») (пол. Józef Śmiech «Śiąg», 1915–1982) – командир відділу в Обводі Грубешів АК/ДЗС.

ність». І відправив його на потяг до Холма. Виявилося, що НЗС створило угруповання на північ від Холма і показово марширують на Грубешів. По дорозі напали на гуральню, забрали три бочки спирту та спалили кілька кукурузників. Потім дірвалися до Верховин і учинили ту власне річ. Якщо з цього села й походили люди, що працювали на УБ в Холмі, то треба було зліквідувати їх, а не село. Ідуть далі, забавляються, п'ють горілку, оркестр на всю округу, залишають сліди. Зрештою, їхали табором, довгим змієм замість розділитися. Вочевидь там були провокатори, якщо так по-дурному поводитися. Наші їх попередили, що Совети вже шикуються, а ці, чи то повстанці чи злочинці, відповіли що аківці підібгали хвости. Тож Совети зібралися і під ранок, коли ці спали по забаві, їх атакували. Багато їх вбито, деяким вдалося втекти²³⁶. До мене їх прийшло з 50, усі отримали кенкарти, цивільну одіж та по 3 тис. зл. Їх керівництво за судили: смертна кара, вирок виконано²³⁷. Верховинська акція була [скерована] супроти мене, бо там не було з ким воювати. Якщо хтось сконцентрує сили і долає такий шлях, то я це оцінюю як виклик проти нас.

– Могло це бути так, щоби перешкодити подальшому зближенню польсько-українських відносин?

– Ні, це не входило в гру.

– Події 1943–1947 рр. донині висять тягарем на стосунках між поляками і українцями, так, якби не діялося нічого іншого.

– Польща була окупована Советами, відтак стала на позиції російської ідеології та політичного напрямку. Робилося все, щоб очорнити не лише АК, але тим більше УПА. Не допускалося будь-яких згадок про польсько-українське порозуміння. І власне тут пса зарито. Режим був проросійський. Чинив усе, щоб викликати до українців ненависть. Навіть акція «Вісла» сталася тому, що [українці на прикордонні] загрожували Росії. Росія не була певна України, існувала УГВР, УПА, тож хотіли відрізати впливи УПА із Польщі, бо ж кожної миті могли вони перенестися на схід. Вони мусили зліквідувати цю базу. Переселення мало в голові російську проблему. «Орест» також мені говорив, що коли НКВС оточувало ліс із загоном УПА, то ліс підпалювало, аби цей відділ знищити будь-якою ціною. Переселення здійснили комуністи, а не поляки, щоб Росія мала тил із заходу. Це не була внутрішня польська справа, бо й Чехословаччина взяла участь, а московська. Комуністи її накручували з допомогою «Заграв у Бещадах»²³⁸, у ворожій проти українців і поляків атмосфері. І

²³⁶ Загін НЗС під керівництвом Мечислава Паздерського («Шарого»), котрий вчинив різню в Верховинах, був розбитий 10 червня 1945 р. НКВС.

²³⁷ Суд виніс вирок у справі екстермінації Верховин 15 червня 1953 р., визнаючи, що відповідальність за нього несе загін НЗС під керівництвом Мечислава Паздерського («Шарого»).

²³⁸ «Заграви в Бещадах» (пол. «Łuny w Bieszczadach») – назва пропагандистської повісті Яна Герхарда, виданої в 1959 р. Оновлювалася 11 разів, у 1970-х рр. вивчалася в школах. (Бещади – польська назва високих західних Бескидів у трикутнику між Україною і Словаччиною – Прим. пер.).

звідси й далі не виникло відповідного клімату. Проводяться різні симпозиуми, але де радіо і газети, де? Окрім Вежбіцького²³⁹ та його тижневика та самі російські сили.

– *І це вони проголошують тезу, що операція «Вісла» була проведена в польському інтересі.*

– Саме так. Багато хто казав, що Катинь вчинили німці, що українці вбивали під час Варшавського повстання. [...] Я зараз був у Вроцлаві, різні земляцтва... Вони недоінформовані про властивий перебіг справ, звідки це впливало. Вони загублені, позбавлені сенсу. Ми ще не стали незалежною Польщею, тож як можемо діяти як поляки? Якби ми були незалежні, УПА повинна була дістати ветеранські права. Я про це написав статтю кілька років тому, бо боровся проти Росії, комуни.

– *Можна стрітитися із поглядом, що комуна реалізувала щодо українців [у Польщі. – Прим. пер.] передвоєнні плани ендеції.*

– Ні, комуна зробила те, що Польща майже не має меншин, але планів ендеків вона не реалізувала. Адже Пілсудський мав ширший горизонт. Дмовський мислив вузько: тільки поляки. Вони б найохочіше вирізали [українців] чи віддали Росії, а не щоби переселяти. Їм ішлося про людей, а не територію. Ендеки це категорія людей в кінських окулярах [тут: в шорах. – Прим. пер.]. Також треба враховувати те, що на той момент вирішальними були євреї.

– *Треба теж поговорити про майбутнє.*

– Моєю метою є доведення до взаємного розуміння. А основоположною умовою порозуміння є повна незалежність Польщі і України. Маємо замислитися над тим, якою є нинішня дійсність. І перспективи, а вони в моєму понятті для наших народів не змінилися.

---

239 Пьотр Вежбіцький – у 1990-х рр. головред тижневика «Gazeta Polska».

ДОКУМЕНТИ

Фрагменти трактату «Українсько-польські взаємини на тлі історії» авторства заступника політичного референта Закерзонського Краю Василя Галаса («Зенон Савченка»), що пропагують співпрацю УПА з польськими незалежницькими силами, скеровану проти СРСР.

Українсько-польські взаємини на тлі історії²⁴⁰

Українсько-польські взаємовідносини в попередніх віках

Пишучи ці рядки, ми не маємо наміру заглиблюватися в питання історично-наукового характеру, лише ставимо собі за завдання проаналізувати і сконфратувати²⁴¹ низку історичних фактів, що мають якесь відношення до українсько-польських взаємин – у позитивних і негативних наслідках²⁴².

Кожний нарід, здобувши легшими чи тяжчими зусиллями і замешкавши певну територію з її природньою різьбою, багатствами і т. ін., дістав одночасно певне історичне призначення, що впливає з геополітичного положення. З такого завдання поодинокі народи в своєму житті, звичайно, вив'язуються або ні. Залежно від того, чи збагнули і пізнали вони суть цієї геополітичної закономірності, яка в'яже, а навіть узалежнює, їхню долю від обставин в оточуючому їх світі. Бо немає на земній кулі ані одного народу, на життя якого немало б впливу геополітичне положення, а безпосередньо зовнішнє оточення.

Народи, які мешкають навколо нас, є нашими сусідами, а в практичному відношенні можуть бути приятелями, або ворогами. Очевидно, характер сусідських взаємовідносин дуже часто зміня-

Василь ГАЛАСА
(«Зенон Савченко», «Орлан»).

²⁴⁰ За основу даного документу взято україномовний оригінал трактату. Польськомовний постав пізніше і має ширше обумовлене питання українсько-польської співпраці. – *Прим. пер.*

²⁴¹ Тут: співставити. – *Прим. пер.*

²⁴² Василь Галаса («Орлан», «Зенон Савченко») (1920–2002) – український політичний діяч, в 1945–1947 рр. заступник політичного референта Закерзонського Краю Ярослава Старуха («Стяга»); відповідав, м. ін., за пропаганду та видавництва. «Українсько-польські взаємини» написав в 1945–1946 рр. від імені УГВР, котра виступала за примирення із польським антикомуністичним визвольним рухом з метою боротьби із СРСР та побудови незалежних української та польської держав.

ється, залежно від життєвих шляхів, які вибрали собі обидва сусіди, їхнього рівня культури, шляхів природної і продуманої експансії, політики поодиноких володарів чи урядів, інших моментів. Коли один з народів-сусідів посягає по територію іншого або обопільно намагаються включити в кордони своєї держави певний територіальний комплекс, що знаходиться на їхньому пограниччі (часто, насичений багатствами або важливий зі стратегічного погляду), тоді поміж такими сусідами вив'язується збройна боротьба, що закінчується перемогою одного або іншого. Це в наслідку породжує ворожнечу між ними, і, коли час не виліковує цієї рани, потрапляють в атмосферу взаїмовиключеності.

А для того, щоб надати такому загарбництву характеру національної ідеї, поодинокі володарі чи уряди забарвлюють ідею такого загарбництва національними фарбами, вибирають в шори патріотизму, вписують, як одне «вірую», в свій національний молитовник і передають його в руки своєму народові. Значить, що в головній мірі, загарбництво ставить поодинокі сусідські народи в площину крайньої взаїмовиключеності і створює такі непроходні прірви між ними. Бо всякі інші причини такого ставлення, як релігійна і расова ненависть, на сьогодні поступилися місцем політиці.

Ми однак далекі від цього, щоб пошукувати в людському світі таких ідилій, як братолюбство чи комфортний гуманізм, бо хоча такі ідеї займають багато місця в людській мові, то однак в практичному житті мають дуже скромне поле до попису. Коли б ми тепер справу ворожнечі і загарбництва взяли на лезо холодного реального розуму, то скажемо, що воно оправдується ще в таких випадках, коли приносить користі принайменше народові-загарбникові («Чия сила, того й право»). Але, коли це не приносить користі нікому, то тоді можна сказати, що два народи-сусіди (або один з них) не віднайшли свого життєвого шляху і блукають наосліп. Таке твердження виглядало б безпідставним, але покористуємося прикладом.

Є в житті народів, спеціально сусідських, така закономірність, що їх геополітичне положення, а зовнішнє окруження в певному розділі історії зокрема, так їх взаїмно узалежнює, що доля цілий час влітає однакової краски цвіти у вінок їхньої історії. Сила одних пособляє розріст других, а слабкість і упадок першого ставить в таке саме положення другого.

Подібно мається справа з життям українського і польського народів та їх сусідськими взаємовідносинами. Загарбництво Польщі по відношенню до України створило таку ярку ненависть поміж обидвома народами, що в царині настроїв можна назвати скрайною взаїмовиключеністю. Але коли віднайти природні життєві шляхи обидвох народів, то побачимо, як геополітичне положення їх обидвох узалежнює. І то так далеко, що коли Польща доложила своїх рук до розвалу української держави, то тільки з такими наслідками для себе, що опісля сама була по-

валеною. Цієї геополітичної закономірності не змінє навіть такий випадок, коли по упадку української держави доля дозволить Польщі «поцарствувати» в протягу короткого часу. На жаль, польські провідні крути ще й дотепер цієї правди не зрозуміли, хоча їх нарід пережив багато лиха з цього приводу.

[...] Польський нарід зайняв одну з найдалше висунених на захід позицій, з поміж славянських народів, та, будучи виставленим на безпосереднє сусідство з німцями (на заході і півн. зах.), дістав призначення охороняти славянські позиції перед інвазією герман. [...] Замешкавши східне пограниччя Європи, українці знайшлися в природній ролі її жандарма на тому відтинку, і мусіли цілий час відбивати многочисельні походи кочових орд, які проявляли тенденцію до просування на захід і південь Європи.

Коли ми стоїмо перед фактом, який стверджує, що природне положення заставило польський нарід поборювати доволі слабу германську експанзію на Схід, український нарід – здержувати потоп кочових орд, які грозили заливом цілій Європі, то які ж тоді відносини заіснували поміж нашими сусідськими народами?

Як відомо, що, за виїмком короткотривалих добросусідських взаємин, відносини між обидвома народами були по більшій частині неприхильними, а то й ворожими. Причиною такого стану речей була загарбницька політика тодішніх провідних верств польської держави по відношенні до України. Польські володарі покористувалися послабленням німецького натиску і виснаженням воюючої України, почали посягати по укр. землі, вбиваючи тим самим ніж в спину укр. державі, яка щойно відбила перший татарський похід на Європу. В цей спосіб Україна дістала два фронти (татарський і польський) і, врешті, внаслідок виснаження, впала, а тоді татари покотилися в Польщу і на Угорщину. Але і тоді укр. нарід продовжував боротьбу на тилах татар, що вплинуло на послаблення їхнього дальшого наступу і спричинило відворот. В дальшому татари вже не відважувалися підпринимати більшого походу на Захід, бо Україна була непевним запіллям і не могла відограти ролі їхньої випадової бази. В такій ситуації татари осілися на південно-східних областях України і своїми нищівними рейдами перемінили цю частину укр. земель в безлюдну пустиню. На добавок цього Польща, місто піддержати укр. нарід в боротьбі проти спільного ворога, покористувалася його послабленням і загарбала Західно-Українські Землі. [...] Цей переломовий 1349 рік в українсько-польських відносинах (загарбання Казимиром В. Галичини) так поглибив ненависть між обидвома народами, що й пережиті століття того не змінили. Відтоді поляки переступили ту геополітичну закономірність, яка держить долю обидвох наших народів під одною політичною планетою. – Наслідки пізніше прийшли. [...]

Що ж осягнули польські правлячі крути внаслідок ліквідації української козацької держави? Вчисліємо:

- 1) Зліквідували бар'єру поміж Польщею а Московською імперією;
- 2) Допомогли Москві порости в силу;
- 3) Засудили своє дальше державне існування на смерть і приготували власними руками потрійний розбір Польщі, який доконала Росія, Німеччина і Австрія (1772, 1793, 1795). Після цих розборів наступила 150-літня неволя з усіми її відомими наслідками для польського народу.

Ось в які обставини запроторили польські шовіністичні імперіялісти свій власний нарід, через співучасть з Москвою в розвалі Української Козацької Держави.

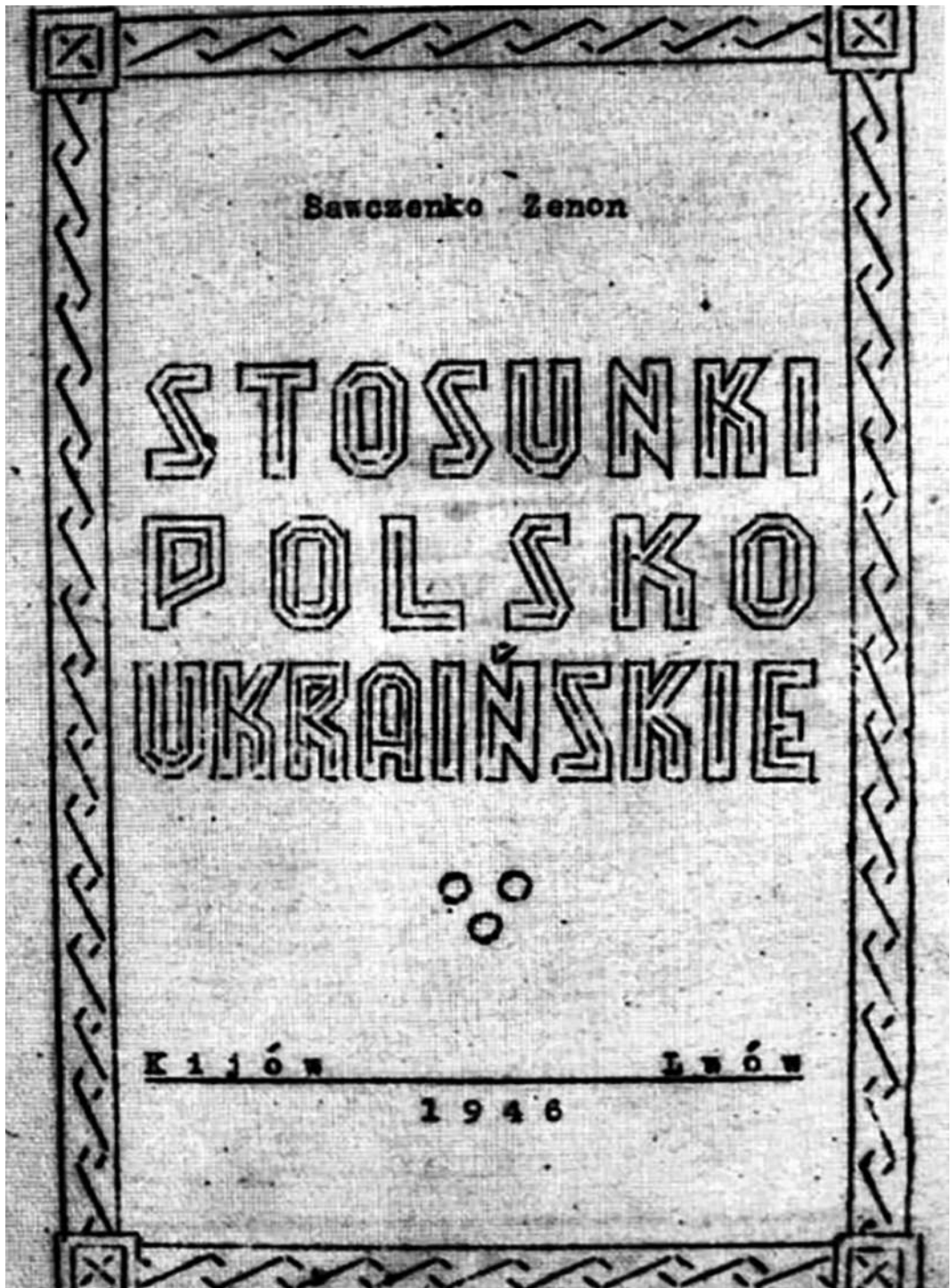
Знайшовшись під потрійним забором²⁴³, польські провідні круги й надалі не зрев'ювали і не змінили свого відношення до українців, мимо одержаної лекції з попередніх століть. Коли тільки австрійська влада дала полякам певну свободу рухів і допустила їх до державно-адміністративного апарату, то цей факт поляки використали, перш за все, для боротьби проти українців. Польські чиновники на австрійській службі всіма засобами, які були в їх диспозиції, паралізували і поборювали початкове культурне відродження українського народу в Галичині (/в школах, письменстві, журналістиці, в культурно-освітнім житті і т. п.). Це все знову скрайньо загостило українсько-польські відносини. Отже, й в такій атмосфері український і польський народи зустріли і пережили Першу світову війну, яка на кінець принесла упадок царської Росії, кайзерівської Німеччини і цісарської Австро-Угорщини. Наступила хвиля національних і соціальних революцій, які в великій мірі змінили карту Європи та характер новоповсталих держав.

Вже по перших гарматних стрілах на воєнних фронтах обидва народи розгорнули підготовчу акцію (в краю і закордоном) до рішальної боротьби за своє самостійне державне життя. Поляки знову вхопилися україножерної політики. Польська еміграція, що перебувала в державах Антанти, повела сильну пропагандивну протиукраїнську акцію, в якій взагалі заперечувала існування окремої укр. проблеми, як такої. Обоятно чи це відносилось до російської чи австрійської займанщини. [...]

Польські імперіялісти пішли на повне заперечення прав українського народу на самостійне життя, а навіть піднесли на него збройну руку, в цілі загарбання його території. Укр. нарід відповів на загарбницькі посягнення поляків збройною боротьбою, не думаючи тим виступати проти самостійности польського народу на його етнографічних землях. Вив'язалась поміж нашими народами жорстока і нерівна боротьба і то тоді, коли щойно обидва народи вирвалися з одного окупантського ярма, а на Сході видніла нова небезпека (большевизм), яка загрожувала існуванню української і польської держав. Цю небезпеку

---

²⁴³ Тут: йдеться про розбори Польщі. – Прим. пер.

Обкладинка польськомовного варіанту трактату Василя ГАЛАСИ («Зенона Савченка») «Stosunki polsko-ukraińskie».

взявся ліквідувати український нарід кров'ю і залізом, заставляючи своїми грудьми ті брами, якими червоні большевицькі банди зміряли продертися на захід і південь (Польща і Мадярщина).

Незважаючи на це, Польща завдає українській визвольній боротьбі удар в спину. Поляки виступили проти одної вітки укр. земель усіма силами свого народу, але і так їхню перемогу перерішила щойно прислана з Франції озброєна і гідно випосажена армія Галлера (мимо того, що була призначена державами Антанти тільки на протибольшевицький фронт. Україна воювала тоді на трьох фронтах – большевицький, білогвардійський та польський) і без жодної моральної, матеріальної піддержки зі зовні. І хоча програла, проте, без сумніву, поважно послабила большевизм і тим самим врятувала Польщу від поневолення. Що таке твердження не є пересадним, то свідчать про те самі факти: 1) Україна три роки в'язала руки большевикам і в цей спосіб унеможлиблювала їм загарбання принайменше тих земель, що входили в склад царської імперії (в тому числі і польські землі з Варшавою); 2) В час наступу большевиків на Варшаву в «чуді над Віслою» брала участь чисельна Українська Армія під командуванням гол. от. С. Петлюри, а в большевицькому запіллі українці послали на цей час партизанські акції, і це все разом змусило большевиків до відвороту. Значить, Польща була врятована від червоного заливу, у великій мірі коштом української крові. На це польський уряд відповів підписанням з большевиками миру в Ризі (подібний Андрусівському), на підставі якого Польща і Росія поділилися укр. землями. А рештки армії гол. от. Петлюри, які ще недавно кривавилися в обороні польської столиці, цей сам уряд запроторив в конц. табори. Так по-«союзницьки» поступила тодішня Польща з Україною.

Не буде видумкою, коли скажемо, що большевизм міг бути розгромлений на голову при співучасті обидвох народів, або хоч при умові неутральности поляків по відношенні до України. Як бачимо, недооцінила Польща (також завдяки полякам і другі західні держави) значіння укр. держави – як головної протибольшевицької сили на сході Європи. Цим самим польський уряд, таким відношенням до укр. держави, приготував четвертий розбір Польщі, який наступив заледве по двацятьлітньому її існуванні. Образові наслідки такі: не хотіли поляки ліквідувати загрози московсько-большевицького імперіялізму через сприятливе і позитивне ставлення до укр. держави, а лише протилежним відношенням таку загрозу збільшили; не пішли на розбиття тоді ще слабого большевизму разом з укр. народом, то, порісший в силу, московський імперіялізм розгромив їхню державу в 1939 р. і запроторив польський народ в жахливу неволю, в якій він перебуває і досі. Така доля Польщу стріне завсігди, коли тільки її східним сусідом буде не українська держава, а імперіялістична Росія, обоятно – біла, червона, чорна чи ще інша.

Короткозора політика як причина поразки польської держави

[...] Як відомо, що після насильного і несправедливого загарбання Польщею укр. земель: Галичини, Підляшшя, Холмщини і частини Волині, – доля цих земель була припечатана рішенням Мірової Конференції в Парижі, на підставі якої Польща дістала, так би мовити, в аренду згадані укр. землі з зобов'язанням встановити на них самоуправу за національним принципом. Польща, очевидно, навіть й цього не додержала та приступила відразу до кольтонізаторської і польонізаційної акції на них. Починаючи від мордування (голодом і прямо) інтернованих українських вояків і старшин в конц. таборах (Домб'я, Тухоля, Бересть і др.), арештів, шибениць, польонізації укр. шкіл, паралізування культурно освітнього життя, відібрання укр. мови урядових прав, розвалювання церков – польський уряд на кінець укоронував свою україножерну політику ганебною пацифікацією і декретом, який голосив: «Ані п'яди землі українцям в руки» (розуміється, що йшла мова про українську землю). На підставі вищенаведеного можна сказати, що це не була жодна національно-меншинева політика польського уряду, – це прямиий поліційний тероризм проти укр. меншини (і других), яка була насильно включена в кордони польської держави. Що український нарід при тій обстановці приступив до збройної революційної боротьби проти окупантської влади, то це зовсім зрозуміле, але, що польський уряд не передбачив наслідків з приводу такого внутрішнього стану Польщі і її зовнішних обставин та не запобіг цьому, – це хоч для нас й зрозуміле, але дивне.

В цей час, коли польський уряд провадив, так би мовити, війну проти українців (до речі, ним споводовану), тоді за східними і західними кордонами Польщі зростали в силу два грізні імперіялістичні хижаки (московсько-большевицький і німецько-гітлерівський). [...] Значить, наближалась нова війна, яка мусіла заторкнути Польщу вже в перших днях її вибуху, бо ця лежала на дорозі згаданих двох загарбників. [...]

Можемо сміло ствердити, що вона (Польща) могла оминати катастрофу 1939 р. тільки тоді, коли б її східним сусідом були не московські большевики-імперіялісти, які завдали їй по-зрадницьки удар в спину, а була б на їхньому місці українська держава. Україна була б не тільки виключила московсько-большевицьку небезпеку, але була б також політичним і мілітарним союзником для Польщі проти Німеччини. [...]

В тих обставинах союз двох держав являвся необхідною природною konieczністю. Також, врахувавши мілітарні й економічні спроможності України і Польщі, можна сказати, що протиставлення гітлерівській военній машині свої сили, мало повні вигляди на успіх, хоч би навіть західні держави (Франція і Англія) не виступили проти Німеччини вже в перших тижнях війни. Але завдяки протиукраїнській політиці, веденої польськими урядами, все вийшло не так, як могло вийти, а так як вийшло.

Такою дорогою перейшов польський нарід з короткотривалого життя під жахливе німецько-большевицьке поневолення, з якого тепер далеко тяжче вивратися, як це собі поляки зараз уявляють. Виходячи тепер зі заложення, що польський уряд вів цілий час протиукраїнську політику (помагав більшовикам, валив укр. державу і т. д.) ради цього шматка українських земель (ЗУЗ) і тим довів до упадку польську державу, то де ж тут рівновага користей, а втрат? Приймім, що поляки взяли з окупованих укр. земель поважну скількість збіжжя, нафти, вугілля, худоби й іншого добра; посиділи 20-ть років на посадах в державному апараті, пробували ці землі кольтонізувати і польонізувати, але це пішло на марно, бо від того згадані землі і так не стали польськими (ані складом населення, ані державним посіданням). А тепер втрати по тій причині: втрата державности, Катинь, Майданек, Осьвенцім, Сибір, Соловки і другі фабрики смерти; Варшава, економічне знищення і дальша жахлива неволя з її кошмарними наслідками для польського народу. Очевидно, що приходи з втратами не покриваються. Де ж тоді політичний толк польських політиків??!

Цим ми не думаємо доторкати болючих ран польського народу, і ми тут далеко від цинізму бо наш нарід переживає те саме, але хоч з тою сатисфакцією що сам себе в це пекло не запроторив, а прийшло воно шляхом фізичного насилля, проти чого веде він безперервну збройну боротьбу. Не скажемо також, що така політика польських провідних кругів являється випадковістю, бо сьогоднішні польські політики вірно її продовжують, а що гірше – її піддержує увесь польський загаль.

Українсько-польські відносини під німецькою і большевицькою окупаціями [...] Український і польський народи знайшлися під окупацією нищівного режиму обер-катів Гітлера і Сталіна, проти яких обидва народи вели і ведуть завзяту збройну боротьбу. Відомим стало вже для кожної думаючої людини, що сила і розріст цих імперіялістичних хижаків, це слабість і загибель поневолених ними народів та навпаки. З ними не договоришся іншою мовою, лише мовою зброї. А якщо так виглядає дійсність, то тоді поневоленим народам необхідно шукати спільної мови і спільним фронтом виступити проти кривавих смертоносців та на звалищах їхніх імперій побудувати власні національні держави. Така боротьба, на щастя, вже ведеться. Український і другі поневолені народи спільним фронтом ведуть нещадну боротьбу проти німецько-большевицьких імперіялістів. Ця боротьба зростає з кожним днем на силі і на кінець таки положить край всякому поневоленню та поневолювачам та принесе свободу народам і людині. [...]

Зараз по приході німців на українські землі вив'язалась жорстока боротьба поміж укр. народом, який не давав себе поневолити, а німецьким загарбником, що поневолював. Поляки, місто стати спільним фронтом проти спільного во-

S T O S U N K I
P O L S K O - U K R A I Ń S K I E

STOSUNKI POLSKO-UKRAIŃSKIE W PRZESZŁOŚCI

Celem niniejszego naszego wydania nie jest specjalna praca historyczna, czy naukowa, lecz jedynie przegląd niektórych faktów, które mają pewien wpływ na stosunki polsko-ukraińskie, tak w pozytywnym, jak też w negatywnym kierunku.

- 0. -

Każdy naród, zamieszkując pewne terytorium, z określona naturalną rzeźbą, naturalnymi bogactwami ziemi, oraz sąsiedztwem innych narodów, posiada uwarunkowane przez te czynniki mniej lub więcej sprzyjające podstawy swego rozwoju. Warunki rozwoju każdego narodu zależne są więc w wielkim stopniu od jego geopolitycznego położenia. Moment ten winien więc być jedną z podstaw polityki danego narodu w stosunku do jego sąsiadów. Nie ma bowiem na kuli ziemskiej ani jednego narodu, którego życie byłoby niezależne od wpływu geopolitycznego położenia, a szczególnie od stosunków z bezpośrednim zewnętrznym okrążeniem.

Narody mieszkające dookoła naszych granic, będąc więc naszymi stałymi sąsiadami, mogą być naszymi przyjaciółmi, lub wrogami. Zależy to od szlaków życiowych, jakie obrały sobie dane narody, od ich poziomu kulturalnego, szlaków ekspansji, polityki, rządów i drugich momentów. Jeżeli jeden z narodów-sąsiadów sięga po terytorium drugiego, albo też obydwie starają się przyłączyć do swego państwa pewien kompleks terytorialny /często bogaty, lub ważny ze względów strategicznych/, - wtedy między takimi sąsiadami wywiązuje się walka, która ciągnie się nieraz przez całe stulecia, przynosząc sukcesy

рога, пішли за кличем, що його вкинула їх шовіністична і безвідповідальна верхівка. Клич звучав: «Ренкома гестапо ніщиць українців»²⁴⁴. Цей клич вірно і консеквентно реалізували польські верховоди, запрягши до цього польські шовінізовані маси, які мешкають на українських землях. Посипались масові доноси і провокації на українців, затим пішли побої, грабіж, розстріли, палення сіл, кидання в огонь жінок і дітей та інші дикі оргії, що їх виправляли по українських селах, на спілку з озвірілим гестапом вславлені польські кріпо, зондердінст, баншуци, фольксдойчі і другі польські агенти на німецькій службі. В склад цих гітлерівських душоубів і вислужників входили також члени польського підпілля, які власне були ініціаторами в погромах укр. населення.

На добавок цього появилися на українських землях (Волинь, Полісся) сталінські партизанські банди, які розпочали мордувати, побивати, грабувати українське населення та палити його оселі. Український нарід застосував збройну самооборону проти сталінських опричників, яка перетворилася в пряму фронтову війну. Польські верховоди побоялись того, що українці тих земель врятуються перед знищенням і будуть їм далі завдавати в їхніх загарбницьких плянах. Вони вкинули на боротьбу проти українців увесь свій підпільний апарат зі збройними загонами включно та штовхнули польське громадянство до агентурного вислужництва цим передвісникам сталінського поневолення, а далі приступили до масового мордування невинного українського населення. В наслідок такої ганебної роботи поляків і самооборонних акцій українського населення створилася на цих землях відома невідрадна ситуація, яку спричинили, тільки і тільки польські шовіністично-імперіялістичні круги. Це вони і їх тероризм стали причиною українсько-польського непорозуміння, про що відомо не тільки українському і польському народам, але й цілому світові.

Все що ми вище навели мало місце тоді, коли Провід українського визвольно-революційного руху в своїх постановках (II та III-ї Конференцій та III-го Надзвичайного Великого Збору) висловився за співпрацю з усіма поневоленими народами, в тому числі і з поляками. Але польські імперіялісти відхилили простягнуту до згоди нашу руку і далі продовжували вислужницьку роботу і безглузду боротьбу проти українців.

За повідомленням польського радіо з Лондону, 5.4.44 р. польський еміграційний уряд оголосив заяву співпраці між своїми т. зв. збройними силами в краю і Червоною армією. Одночасно підтвердив, що польські збройні сили співпрацюють з наступаючими большевиками, зокрема на Волині.

Нам відомо, що така співпраця поляків з большевиками практикувалася, перш за все, на протиукраїнському відтинку. Значить, те все, що поляки виправляли на Волині і Поліссі, було офіційно потверджене. Зрештою, в наших

---

²⁴⁴ Тут: «Руками гестапо знищувати українців». – Прим. пер.

руках були також і інструкції польських підпільних органів, що цей факт підтверджують. Як самі поляки вирішили на тій співпраці, то це вже сьогодні всім відоме. Хоч поляки стараються бачити (або роблять таке вражіння), в тому дипломатично-політичну необхідність чи маневр, але ми, в тому випадку, в силі розмежувати, де тут кінчається політика а де починається божевілля. Можливо, що польські народні маси, будучи шовіністично і україножерно наставленими через своїх верховодів, ішли на нищення українства з вірою, що тим служать інтересам своєї Батьківщини і створюють в цей спосіб передумови до її усамостійнення. Однак (на жаль) це все ішло на користь Москві і Берлінові, а на шкоду Польщі. Що ж в такому разі думали ті, що штовхнули польську масу на протиукраїнську боротьбу? Чи не передбачали й не передбачають вони наслідків цього? Варто б полякам над цим застановитися.

В час поновної окупації українських земель большевиками (1944 р.), які тим разом окупували й цілу територію Польщі, український народ зосередив усі свої сили до боротьби проти кремлівських загартників. До тої ж боротьби приступили, солідаризуючись з Україною, народи Балкану, Прибалтики, Східної Європи і Азії. Українська Повстанча Армія (УПА) і Повстанчі Армії других поневолених народів ставлять здецидований і рішучий спротив червоним окупантам та в цей спосіб творять передумови до переможнього рішального остаточного бою. Український Уряд – Українська Головна Визвольна Рада (УГВР) витає в своєму маніфесті (даний в червні 1944 р.) збройну боротьбу поневолених народів, в якому заявляє: «Витаємо боротьбу інших поневолених народів за своє визволення. З ними, зокрема з нашими сусідами, бажаємо жити в добро сусідських взаєминах та співпрацювати у спільній боротьбі при умові пошанування ними визвольної боротьби українського народу..., всі національні меншини, що живуть на українських землях, закликаємо включатися в українську визвольну боротьбу. Їм забезпечуємо певні громадянські права в Українській державі».

Що ж на це поляки?

На українських землях, що включені до т. зв. Української Советської Соціалістичної Республіки (УСРСР) поважна частина поляків пішла на повну співпрацю і услуги НКВД та разом з ними мочать руки в українській крові. Також на укр. землях, які Сталін включив в кордони т. зв. «демократичної» Польщі, місцева агентурна польська адміністрація і її міліція, тільки й те робить, що грабує, мордує, розстрілює, побиває і знущається над укр. населенням та палить його оселі, кидаючи в огонь жінок і дітей. Ми знаємо, що Люблинська агентура, це шайка підлих зрадників польського народу – це вірні слуги кривавого Сталіна, але знаємо також й те, що в цій адміністрації і міліції є поляки різних суспільних шарів, та різних політичних угруповань, а навіть члени поль-

ського революційного протибольшевицького руху (АК) – але в боротьбі проти українців усі подали собі руку. Мимо того, що між собою вони поважно розходяться.

Останніми часами Сталін запланував знищити 1 міль. українців, які мешкають на українських землях в т. зв. «демократичній» Польщі і зарядив переселення²⁴⁵. Зрозуміло, що українське населення в обороні свого життя протиставляється переселенню і буде навіть збройно оборонятися. В тому випадку не слід порівнювати долі польських переселенців, які приїжджають на свої землі і в своє рідне середовище, з долею українських переселенців, яких Сталін запроторює на примусові роботи в таких обставинах, що їм там приходится тільки згинуть. Поляки, очевидно, на це не зважають і по наказу Сталіна приступили до офіційного і скритого мордування українців та палення осель, щоб в такий спосіб змусити їх до переселення. В поодиноких селах польська міліція і боївки повимордовували по кілька десятків українських родин, включно з старцями, жінками і дітьми (повіти: Грубешів, Замость, Володава, Холм, Ярослав, Перемишль, Лісько, Сянок, Коросно і ін.). В цих варварських акціях нерідко беруть участь поляки поодиноких осель, числом кількадесяти озброєних цивільних осіб.

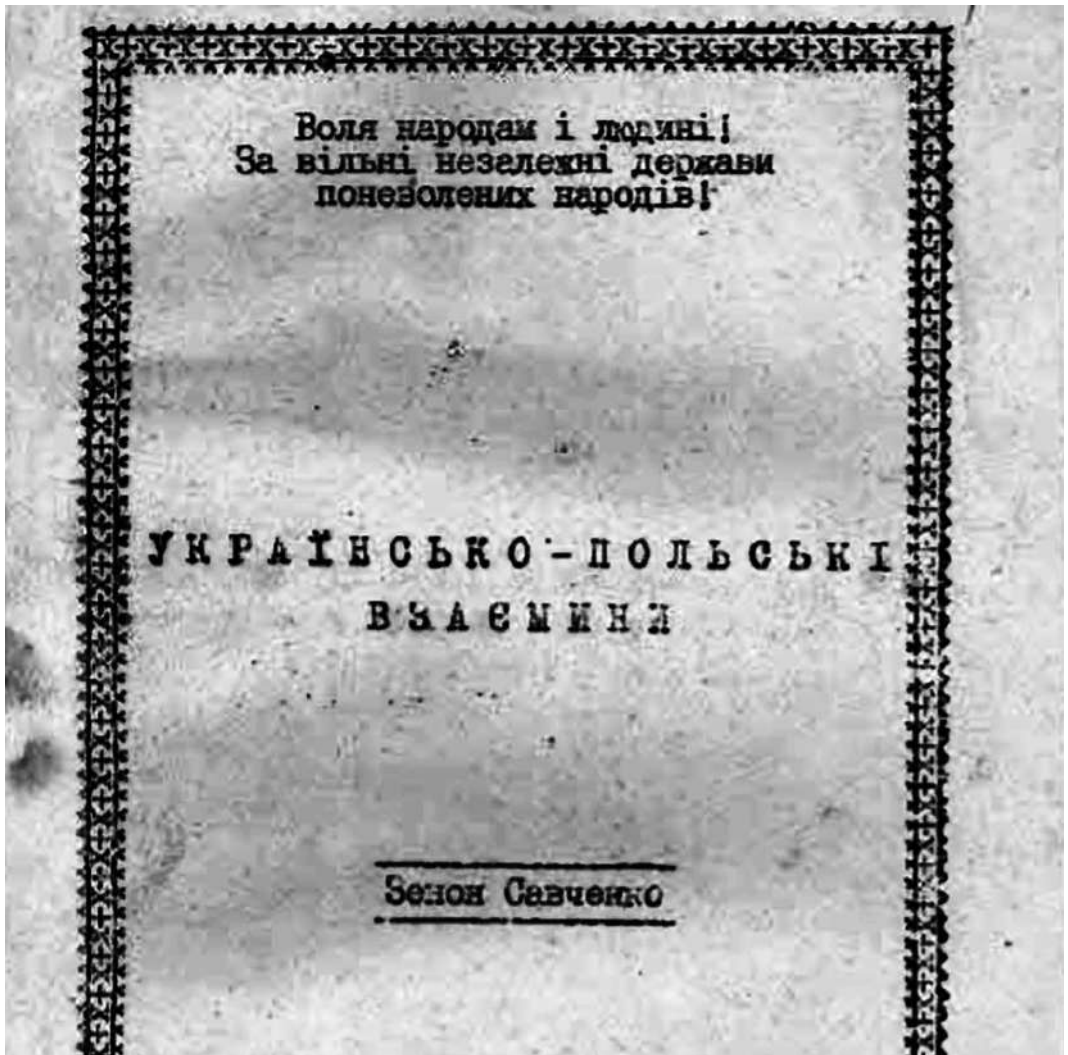
Чи поляки вирішать терором і боївками справу кордону, коли ще самої держави не мають і до її здобуття ще доволі довга і тяжка дорога – то ми маємо право глибоко сумніватися. На нашу думку справу українсько-польського кордону єдино можуть вирішити дійсні польській і українській уряди справедливим і мирним шляхом. Або вирішувати її не прийдеться зовсім, бо обидва наші народи будуть поневолені сталінським кривавим режимом. При чому ж тут терор? [...]

Чейже кожному полякови під силу зрозуміти, що Польщі ніколи не вдасться відзискати своєї самостійності при большевицькому сусідстві, а тільки на їхньому трупі. Але польський нарід сам є безсильний проти большевиків і ніколи власними силами не вирветься з під їхнього чобота. Большевики можуть бути і будуть знищені тільки спільним фронтом поневолених народів, з якого поляки виключають себе загарбницькими претенсіями на чужі землі (українські, білоруські та литовські) і тим способом переходять в табор ворогів поневолених народів.

На що ж тоді польські провідні безвідповідальні круги орієнтують себе і свій народ?

Чи думають може діждатися ситуації подібної 1918–20 рр. і дістати державу в Паризьких сальонах на слідуючій мировій конференції? Та ж тоді Австрія і Німеччина були розбиті державами Антанти, Росію розвалила большевицька

²⁴⁵ Тут: проголосив, наказав провести. – Прим. пер.

Обкладинка україномовного трактату «Українсько-польські взаємини». революція, а наступ большевиків відбила Україна. Тепер же треба буде вирішувати справу власною кров'ю і залізом в боротьбі проти большевиків (рачуючися з тим, що Німеччина вже буде розбитою). Чи думають, що допоможуть полякам розбити большевиків і побудувати державу «од можа до можа»²⁴⁶ такі держави, як: Франція, Англія і Америка? [...]

Коли тепер йде про Англію (бо Америка правдоподібно в польському питанні займе таке саме становище), то над цим дещо ширше зупинимось. Очевидним є, що Англія змушена необмеженою агресивною політикою большевиків, протиділати їхнім впливам, а також пособляти ті сторони, які пря-

²⁴⁶ Тут: «Від моря до моря». – Прим. пер.

мують до розгрому ССРСР, а одночасно не загрожують ані не противорічать інтересам англійської імперії. ССРСР являється для поневолених народів тюрмою, а для Англії – грізним суперником. Тому розвал ССРСР є для перших передумовою до побудови самостійних національних держав, а для Англії – ліквідацією небезпеки. Але всяку ціль можна досягнути лише відповідними засобами, а бажання мусять покриватися зі спроможностями і доцільністю (останнє відноситься до людей умних). В зв'язку з тим, не дуже то хочеться вірити, щоби Англія, будучи заангажована на протияпонському фронті (вже по капітуляції Німеччини) поспішала з обильною допомогою для Польщі, і щоби кров'ю своїх синів хотіла платити за чужі примхи і екстра аспірації.

Отже, союз з Україною тут необхідний. Бо при допомозі українського народу можна розвалити большевизм і побудувати самостійну польську державу, яка зможе існувати тільки тоді, коли державним сусідом на сході буде Україна. Це тим більше необхідне для Польщі, коли ще й врахувати небезпеку німецького імперіялізму, яка і по цій війні не буде повністю зліквідована.

Яка польська держава буде сильнішою?

Сила польської держави лежить в її побудові на польських етнографічних землях, а слабкість – загарбанні чужих земель з ворожим собі населенням. Мозаїкова польська держава (зрештою, як й всяка держава такого характеру) завсіди була й буде найслабшою – і тільки державою на дуже короткий сезон. Про це поляки мали вже нагоду переконатися на власній шкурі і на прикладі других мозаїкових держав (Австро-Угорщина, доля сьогоднішньої Росії і других). Вже навіть в польсько-литовській державі, хоч по відірванні частини укр. земель (1648 р.) була така диспропорція між кількістю пануючого народу та підчиненими, що при так різнобарвному складі тодішня Польща мусіла чекати тільки загибелі. [...] коли поміж Польщею і Україною наладнається географічно-політична границя, тоді відпаде антагонізм і ворожнеча, а наступить співжиття і тісний союз політичного, мілітарного, економічного і культурного характеру. Тим більше, що українська держава відсуне небезпеку московського імперіялізму, а проти евентуальної німецької (чи іншої) агресії Польща завсіди могла би числити на всесторонню допомогу Україні.

Кінцеві завваги

Накінець хочемо звернути увагу на деякі практичні моменти українсько-польського відношення в сьогоднішніх обставинах. В попередніх розділах вказали ми на джерела ворожнечі поміж обидвома нашими народами та її наслідки – спеціально для Польщі. Одначе, це не є справа до позитивного її поалагодження. Треба лише дати перше місце політичному розумові і йому підпорядкувати всякі інстинктовні стимули. Сьогодні кожному полякові треба належно розцінити конкретний стан речей, себто внутрішнє і зовнішнє поло-

ження Польщі і відставити на бік безправну, нічим не узasadнену і не покриваючуся з власними спроможностями загарбницьку орієнтацію. Бо це погубить Польщу. Сьогодні треба бути поляком ХХ ст., а головно його 5-го десятиліття і бачити політичну ситуацію такою, якою вона в дійсності являється. Бо ж хіба не є реальною думка поляків про український народ, як «людек ціхіх пйосенек»²⁴⁷ і обдурювати себе думкою про можливість поневолення його, коли це, зрештою, як ми бачили, приносить погубні наслідки для самої Польщі. Як також, нереальною і безглуздою являється протиукраїнська боротьба. Чейже можливим є, і корисним для обидвох народів, добитися такого взаїмовідношення щоби, наприклад, наші збройні відділи стаціонували побіч себе і місто вести проти себе боротьбу повернути її проти большевицьких окупантів; щоби українські і польські революціонери себе взаїмно не стріляли, а разом посилили вогонь своєї зброї проти сталінських енкаведистів і їх агентів; щоби польські патріоти, які служать т. зв. «демократичній» адміністрації і міліції, при зустрічі з українськими повстанцями не зачіпали їх, а навпаки, тоді, очевидно, і українські повстанці не вживатимуть зброї проти них та обійдеться без зайвих жертв; щоби польське населення місто доносити на українців, виказало повну солідарність з ним в боротьбі проти спільного жорстокого ворога – московських большевиків. Бо ж не личить нам бути безвольними баранами, які за поштовхом Сталіна і для його користей, себе взаїмно знищуватимуть. [...]

В тій ситуації, яка існує зараз, не поправлять долі польської проблеми ні Кримські, ні інші конференції, бо поки Сталін має силу, то він ніколи не уступить з польських земель і завсіди знайде продуманий спосіб для вдержання петлі на шії польського народу. Для такої цілі він готовий кожночасно зорганізувати внутрішню братовбивчу війну, як зробив це свого часу в Іспанії і Греції. Сталін стосуватиме найганебніші і найжорстокіші методи в поборюванні визвольної боротьби польського народу, щоби тільки вдержати Польщу, як 17-ту республіку, в складі СРСР. Для прикриття своїх дійсних намірів супроти Польщі і для замилення очей польському народові та другим народам світу Сталін створив т. зв. Люблинський уряд, зложений з покидьків польського суспільства, які, зрадивши свій нарід, пішли на підлу агентурну службу Москві. Хоча ми тим не думаємо нехтувати демократичні ідейні стремління польського народу, але можемо дати йому практичну пораду (бо ми вже мали час пізнати московсько-большевицькі «штуки»), – ЩО всякі гуманні чоловіколюбні ідеї (православ'я, панславїзм, комунізм, демократизм), які несла будь-коли імперіялістична Москва, були тільки гарно розмальованим плащиком, що служив для прикриття її дійсних загарбницьких цілей. Точнісінько так представляється справа з принесеним большевиками «демократизмом» на територію Польщі. [...]

²⁴⁷ Тут: «Народець тихих піменьок». – Прим. пер.

Отже, в такій ситуації лише співпраця польського народу з українським і другими поневоленими народами являється передумовою до здобуття польської самостійної держави. Український нарід завжди був схильний до порозуміння та співпраці з поляками. Таке його становище²⁴⁸ і сьогодні. Але до цього необхідно полякам змінити своє відношення до українців і їх державної проблеми – перш за все, в своєму інтересі. Ми не хочемо ворогувати з польським народом, а навпаки, ми хочемо разом з ним боротися проти спільного ворога, разом перемогти і після перемоги жити в добросусідських взаєминах. Але, коли поляки не зйдуть зі свого україножерного становища і піднімуть оружну руку проти українського народу, тоді його постава буде відповідати словам англійської пісні, яка звучить: «Ми війни не хочемо, але чорт бери, якщо вже прийдеться...».

Каже українська пословиця: вільному воля – спасенному рай.

Польськомовний варіант трактату: *AIPN BU 944/458, cz. III, Zenon Sawczenko, Stosunki polsko-ukraińskie, b. p.*

Україномовний варіант трактату: *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 3833, оп. 1, спр. 215, 31 арк.*

Точка доступу:

http://shron3.chtyvo.org.ua/Viatrovych_Volodymyr/Broshura_referenta_propahandy_OUN_Zakerzonskoho_Kraiu_Vasyliia_Halasa_1945_r.pdf

---

²⁴⁸ Тут: позиція. – Прим. пер.

1945 жовтень 31, м. п.

Звіт політичного референта надрайону «Левада» в III Окрузі Закерзонського Краю Івана Романечка («Володі») із зустрічі представників УПА з представниками Делегатури Збройних Сил на Край біля Хорощинки

27 жовтня 1945 р.

Звіт із зустрічі з АК повіту Біла Підляська, яке відбулося 27 X 1945 р. недалеко [Хорощинки]

Щоби нав'язатись з місцевою сіткою чи відділами АК в терені, ми через одного польського священика вислали до АК листа менш-більш такого змісту (відпис цього листа впав з «Пластуном» і тому не маю цього оригіналу. Лист був писаний польською мовою на машині):

До Команданта Армії Крайовей
на терен Холм, Володава, Біла Підляська.

Спішу повідомити Пана, що відділи Української Повстанчої Армії (УПА) – розпочали свої операції на терені Холм, Володава, Біла Підляська. Наші вищі командування інформують командування Армії Крайової про це і тому думаю, що і Пан отримав відповідні доручення (злеценя).

В цілі вияснення нашого становища до цього терену, а передовсім в цілі наладження евентуальної²⁴⁹ нашої співпраці, пропоную Панові нав'язати зі мною беспосередній зв'язок (контакт). В тій цілі Пан буде ласкавий делегувати своїх людей, з якими міг би я умовитись про нашу стрічу.

Листом цим гварантую безпеку для делегатів Пана з нашої сторони. Очікую якнайскорішої відповіді і делегатів Пана²⁵⁰.

Місце постою.

21.9.1945 р.

Командир (довудца)

оперативного відділу УПА

/-/ Крига²⁵¹.

²⁴⁹ Тут: : Ймовірної, можливої. – Прим. пер.

²⁵⁰ Пор.: На терені гміни Піщаць, Заболоття і Тучна повіту Біла Підляська виявлено від певного часу присутність української партизантки. Командир «Крига» просив письмово про контакт із нашою організацією – зустріч має відбутися наприкінці цього місяця. Поводження партизантки досить позитивне, партизантка називає себе «Українська Повстанська Армія». AIPN BU 944/120, Розвідницький рапорт [BiH] за період 20 IX – 20 X 1945 р, 23 жовтня 1945 р., к. 114.

²⁵¹ «Крига» це псевдонім Ярослава Білого («Пластуна») у рамках співпраці з BiH.

Ще коли друг «Хмара» і «Пластун» були на [в]олі, ми точно обговорили всі евентуальні питання наших переговорів. Встановили, що на переговори піде нас трьох: [сотен. «Чавс», «Пластун» і «Володя»].

Письмова відповідь наспіла щойно 24.10.1946 р. 5 Під час переговорів всі питання ставились і розв'язувались майже точно так, як ми передбачували. На забезпечення взяли ми два рої з відділу і місцеву боївку. На умовленому місці ми зустрінулися о годині 19:30 в хаті серед лісків. З одної сторони були наші забезпечення, а з другої – їхні. Коло хати була мішана наша і їхня охорона. На переговори прибуло їх двох і просили, щоби з нашої сторони було також двох найстарших. Нас пішло однак трьох: друг [Іван Романечко «Володя»] як «Морозенко», говорив по-українському, друг [Ярослав Білий ("Пластун")] як «Крига», говорив по-польськи. З їхньої сторони були «Дзірит»²⁵² і «Пайонк». Оба говорили по-польськи.

* * *

Зміст розмови

Почав «Дзірит»: Вони, поляки, знають і визнають, що ми, українці, є великим, молодим і здібним народом. Вони визнають наші права на державну самостійність та політичну незалежність і цілою душею визнають нашу визвольну, головно протимосковську боротьбу²⁵³.

«Крига»: Ніхто в світі, хто лише керується загально-людськими правами, не відмовить нам права на національну волю. Ми, українці, витаємо боротьбу всіх поневолених народів і не жалуємо ні сил, ні праці, щоби цю боротьбу об'єднати в спільний революційний фронт проти большевизму. Зложилося [так], що спільним ворогом багатьох поневолених народів в Європі і в Азії є московська імперія. Сьогодні як над поляками, так і над українцями, висить змора большевизму. Про[т]е, що діялось в минулому, знають поляки і знаємо ми. Про це зараз немає часу і користи говорити. В кожному разі, в польсько-

²⁵² Ян Шатовський (Шатинський) «Загончик», «Дзірит», «Коваль» (1907 – 1988) – комендант інспекторату ДЗС-Він Біла Підляська.

²⁵³ На той момент розвідка Він так оцінювала сили УПА, для прикладу: *За таємною інформацією, наданому вищим офіцером 28-го полку IX дивізії у районі Перемишля та Розвадова українська партизантка набуває характер національного повстання. Українці створюють групи, що перевищують 10000 осіб, оснащені танками, гарматами та зенітну артилерію. Українці розповсюджують листівки до польського населення з проханням вибачити колишні помилки та про співучасть у боротьбі з червоним наїздом. Закінчують закликами про спільну Незалежність. Росіяни масово депортують українців вглиб СРСР, переважно однак дітей і старих, оскільки усі, хто здатний носити зброю, беруть участь у партизанській боротьбі. Українські загони переходять часто на правий бік Бугу і Сяну, а навіть за Збруч, звідки найправдоподібніше отримують обладнання та боєприпаси. У районі Перемишля проти них воюють 3 дивізії ВП та 2 радянські дивізії. Дотримуються усіх бойових нагород. Полонених не беруть. Українські війська поділяються на армії (схоплено зв'язкового УПА 2-ї української армії, котрий приїхав до Любліна з метою зорієнтуватися щодо сили розташованих там відділів). AIPN BU 944/120, Розвідницький рапорт, 15 грудня 1945 р., к. 32.*

українські відносини вмішувались раз німці, раз москалі і робили все, щоб ослабити сили обох народів.

«Пайонк»: Передовсім вмішувалися москалі. Навіть [т]е, що діялось за німців, було їхньою роботою, хоча не раз виконувалося може німецькими руками. Ідея співпраці й дружнього співжиття, а властиво спільної боротьби з Москвою, не є нові. В творах Пілсудського вони є ясно виложені. Може замалі сили з наших сторін, може інші причини зложилися на [т]е, що 1920 р. вони не були зреалізовані. Пілсудський мусів [від]ступити з-під Києва²⁵⁴...

«Крига»: Природньо, що мусіло дійти до порозуміння, а теж до переговорів між нашими представниками й представниками АК. Ми дістали доручення на місці зв'язатись з АК і дійти до порозуміння, співпраці у всіх питаннях, зв'язаних з цим тереном.

«Дзірит»: Він знає, що вже кілька разів українські представники переговорювали з представниками АК. Діялось це головно на півдні в Ярославщині і Замістчині. Але такі місцеві переговори ще не скрізь відбулися. Зі сторони українців, напр., переговорювали: «Вир»²⁵⁵, «Шейк»²⁵⁶, «Граб»²⁵⁷ та інші [подав ще одно псевдо, якого ми не пригадуємо. Подав також два польські псевда, які також не пригадуємо]. Він особисто точно орієнтується у всіх тих переговорах. Його псевдо, як і псевдо п. «Пайонка», є нашим представникам знані. Властиво загального порозуміння ще немає, ще не переговорювали представники УГВР з їх найвищим командуванням [Варшавою]. Він дуже жалує, що до цього ще не дійшло. Уважає, що такі переговори повинні відбутися і то якнайскорше. Він особисто є компетентний в пасі аж по Карпати щодо терену і функції к-ра дивізії. В загальних і ширших справах, він готовий подати все [...] зв'язок до відповідних людей. Готовий все зв'язати [...] члена-представника УГВР з найвищим командуванням АК. Перша така евентуальна [...]побажання до відома до нашої гори.

«Крига»: Ми очевидно можемо передати їх побажання до нашої гори і це зробимо, однак більше зробити в цьому відношенні ми не є компетентні. Не можемо тим більше умовляти про дати, чи щось в тім роді. Ця ж зустріч є перша в цім терені і ми сподіваємось зараз договоритись про нашу співпрацю. З панамі ми будемо потребувати зустрітись хіба у виняткових випадках. А

²⁵⁴ У 1920 р. маршал Польщі Юзеф Пілсудський на чолі польського війська разом із армією Української Народної Республіки здобув Київ. Проте під натиском більшовицьких військ був змушений відступити.

²⁵⁵ В оригіналі помилково «Жир». Йдеться про Миколу Винничука («Вира»), котрий був організаційним референтом II Округу, співорганізатора та учасника переговорів 21 травня 1945 р. на хуторі Жар біля Руди Ружанецької.

²⁵⁶ В оригіналі помилково «Старик». Йдеться про Юрія Лопатинського («Шейка»).

²⁵⁷ Йдеться про Володимира Баталію, працівника СБ ОУН надрайону «Лиман», що вживав під час переговорів із ВіН псевдонімів «Граб» і «Захарчук».

сьогодні сподіваємось наладнати безпосередній зв'язок в низах, де практично будуть розв'язуватися всі теренові справи.

«Дзірит»: Командування не було повідомлене про [т]е, що частини УПА придуть в цей терен [як ми писали до них в листі]. Тому вони не отримали відповідних доручень. Вони однак знають, що частини такі прибули.

«Богун»²⁵⁸: Можливо наші представники не сказали докладно, куди рейдують відділи УПА. Але про частинні рейди відділів УПА на польські терени, напевно, була мова. Він, напевно, знає, що на півдні відділи АК рейдували по українських теренах, а відділи УПА – по польських.

«Крига»: Їх письмова відповідь на наш лист, яку ми отримали, була без підпису. Вона є в кожному разі для нас документом. Тому просимо підписати в заступництві того, що її надсилав.

«Пайонк»: (Підписав. Відповів жартом). Властиво говорячи правду, по яку хо(ле)ру туди прислано. АК хоче спокою в терені і всі свої відділи законспірували [замаліновали], а ми тим часом будемо робити рух.

«Дзірит»: Ще не прийшов час до виступу. Як польських, так і наших сил є замало, щоб досягнути ціль. Завелика сила стоїть проти нас. Мусимо, роблячи роботу на місці, трохи оглядатись на захід. А захід, напевно, виступить, як не до двох, не до п'яти, то до восьми місяців все, напевно, станеться. Їм є відомим, а мабуть, це знаємо також і ми, що сьогодні більшовики невпинно перекидають на захід тяжку зброю. Всюди в окупованих зонах зміцнюють свої гарнізони. Радіо Лондон подало, що й в Польщі мають збільшитися совітські залоги, хоча ціла червона польська преса кількома днями рішучо цьому запротестувала.

Із конференції міністрів закордонних справ не вийшло нічого. Останньою совіти відновили свої домагання щодо Дарданелів. Бо без них, як і без Польщі, совіти обійтися не можуть. Аліанти²⁵⁹ поведуть так політику, що совіти самі їм виповідять війну. Полякам тепер найбільше залежить на підготуванні кадрів, і це вони роблять. Нам також радять зберігати свої сили, не робити в терені шуму і не стягати облав. Радять нам наші відділи законспірувати, тим більше, що надходить зима. В терені вести глибоку конспіраційну, насправду підземну роботу, приготовляти ґрунт серед місцевого населення.

«Крига»: Ми прийшли сюди до тих українців, які тут живуть і які ще тут лишилися, щоби їх зорганізувати й включити в протибільшовицький фронт. Історія і географічне положення цієї землі зложилося на [т]е, що більшість українського населення на цих теренах з-посеред всіх можливих орієнтацій, виб[р]а[л]и орієнтацію на Москву. Внаслідок цього сьогодні в багатьох чисто

²⁵⁸ «Богун» – правдоподібно псевдонім Василя Краля («Чавса»), командира сотні УПА «Галайда-2» на час переговорів із ВіН.

²⁵⁹ Тут: Союзники по антигітлерівській коаліції. – Прим. пер.

українських селах є озброєні пеперовці, «ресорт» у Володаві складається майже з українців, не бракує їх і в Білій Підляській, в Парчеві, в Холмі і в самому Любліні. Те саме є і з МО. Поляки сьогодні не можуть їх зорганізувати. Ми однак чуємося на силах і маємо святий обов'язок взятися за це діло, бо якби ми цього не зробили, їх зорганізували б большевики і кинули [б] на [ц]их теренах проти поляків. Це було б ще одною неприємною терниною між обома нашими народами.

Перед українцями на цих теренах, як на всіх теренах, що належать сьогодні до Польщі, є все актуальна справа примусового виселення до ССРСР. Коли б переселення робив прав[и]й український уряд, було б все в порядку. Але це роблять сталінські бандити, які мають в тім свої політичні цілі. Українці, які виїжджають звідси, є практично призначені на фізичне знищення. Большевицький уряд не дає їм жодного забезпечення. Протівно, по дорозі їм відбирається це майно, яке везуть звідсіль. Нерідко евакованих не оселяють на Україні, [а] везуть безпосередньо вглиб ССРСР на примусові роботи. Навіть із тих, що вже оселились, за їх антисовітську «буржуазну пропаганду» переселяють аж на Сибір. Про долю тих переселенців переповідають чисельні втікачі, які поодинокі, манівцями дісталися назад до своїх сіл. Приблизно місяць тому справа переселення була більш актуальною. Сьогодні вона дещо притихла, навіть забулася, але уряд може собі пригадати. Тому також нашим завданням на [ц]их теренах є не допустити до виселення українців і навіть зброєю, як це буде потрібне, протиставитись примусовому виселенню.

«Дзірит»: Вони знають дещо про долю переселенців, знають також, що є випадки втечі евакуйованих. Знають вони і як добре знає сьогоднішній червоний уряд, що населення абсолютно не хоче виїжджати. Мимо цього уряд знову приготівляється до цієї акції. По волостях роблять списки українців після «кенкарт». Внедовзі справа виїзду стане голосною в цілім терені і буде в найвищому степені актуальною. Тому радить він нам до цього якнайінтенсивніше приготівляти населення, організувати місцеві самооборони, або де це не є можливим, приготівляти населення пропагандивно, щоби всі, як один, у слушний момент заявили, що не хочуть їхати і не поїдуть.

«Крига»: Справами виїзду ми спеціально цікавимося і робимо все, що вважаємо за слушне. Сподіємося, що до виїзду, помимо цього, не дійде. Наша пропаганда в цьому напрямі невпинно працює, а й втікачі з ССРСР є нашими гарантами-пропагандистами. Населення знає також, що відділи УПА є реальною силою, яка буде боронити його перед евентуальним терором.

«Дзірит»: Запитав, яке наше становище до поляків, і на цих теренах зокрема.

«Крига»: Наш провід вважає і про це не раз писалося в нашій пресі й у найрізномордніших інструкціях, що в сьогоднішній час немає нам найменшого сенсу ворогувати, а тим більше боротися з поляками. Большевики з їх сторони

вже кілька разів старалися провокувати таку боротьбу. З цього вони очевидно мали б найбільше користі. Вони затирали б руки з задоволення, якби їм це вдалося. Загострені відносини, які раніше існували та ще й досі існують в деяких теренах, треба старатися на кожному кроці в найменших справах злагіднювати. Із найменших справ, полагоджених у взаємному порозумінні, пошануванні і щирості, може вирости велика справа дружби і приязні двох народів. Жодні пертрактації не досягнуть цього, чого найширші маси не зрозуміють.

«Пайонк»: Вони, поляки, очікують від нас чину. Чином ми повинні показати нашу приязнь до поляків і нашу здібність з ними співжити. Не слова, а діла будуть децидувати²⁶⁰ про [т]е, як далі будуть розвиватися польсько-українські взаємини. Щоби ми їх не підвели нашими обіцянками про співпрацю, щоби в рішаючий момент не зіставили самих, як це напр., сталося в 1830 і 1861 році. Тоді поляки виступили і даремно кривавились, а наші декабристи не зробили майже нічого. Бо зрештою може знову статися так, що поляки відлучаться і здобудуть волю, а ми надаліше останемося в неволі.

«Дзірит»: В [ць]ому терені, як зрештою скрізь, вони хотять, щоби був якнайбільший спокій. Тому не повинні ми зачіпати большевиків, не повинні висаджувати потягів і мостів, не псувати зв'язку. Такі акції стягали б на терен большевицькі репресії. Рівнож не належить зачіпати міліції чи ресорту. Вони покищо сидять тихо.

«Крига»: Ми сьогодні ніде не наступаємо, лише боронимося. Отож ані не думаємо рвати совітську лучбу²⁶¹. Але відділи НКВД, ресорту, міліції, які будуть робити на нас облави, засідки, чи як інакше шкодити в терені, будемо бити.

«Дзірит»: Вони бажають, щоби всі наші збройні виступи мали оборонний чи самооборонний характер. А всі інші сили ми повинні спрямувати на уроблення терену, щоби в зимі, в тяжкий час облав, ми мали де скритись. Він уважає, що українці нас скорше зрадять і видадуть большевикам. На польських селах ми можемо бути більш певними і спокійними, навіть в найтрудніших хвиликах. Поляки нас скорше переховують, як українці. Треба лишень, щоби поляки на прикладі наших діл впевнилися, що українські повстанці є їх союзниками. Тому ми не повинні забирати у поляків коней, свиней чи більшої кількості харчів на власну руку, а повинні використовувати сітку АК.

«Богун»: Ми маємо свій досвід і свої методи партизанської боротьби з більшовиками і безумовно на цих теренах будемо їх стосувати. Тягарі нашого тут перебування будемо старатися покладати на українське населення. Однак коли нам прийдеться кватирувати по польських селах, то хіба польське населення буде розуміти, що будемо мусіти прохарчуватися.

---

²⁶⁰ Тут: вирішувати. – Прим. пер.

²⁶¹ Тут: засоби зв'язку. – Прим. пер.

«Пайонк»: Остаточно обіди чи вечері є найменша дурниця. Куди важнішим є те, щоби через брак порозуміння наші відділи при стрічі з відділами АК не відкривали боїв, а це може трапитися, коли ми внаслідок облав перейдемо в чисто польські терени, ген за Люблин чи за Ленчну, де нас зовсім не сподіваються бачити. Або коли ми будемо входити до села, в яким кватирує відділ АК, може дійти до неприємного випадку.

«Крига»: Як він вважає практично ми могли б розв'язати ці труднощі.

«Пайонк»: Якби наші відділи носили сталі однострої, або якісь розпізнавчі знаки, нас АК легко пізнавало б. І тоді висланий наш патруль до села легко би з ними порозумівся, чи то відділом, чи з людьми з сітки.

«Крига»: Цей метод в цім випадку зовсім не надається. Скорше від нас використали б большевики, пускаючи в терен під маркою АК свої провокативні відділи. Вони викривали б людей і зв'язки АК. Коли большевики задумують нас ліквідувати і повисилають свої [частини] на нас, вони напевно вживуть цього способу. Взагалі большевики вживали і вживають більше підступу, провокації, заскочення, як сили. Пани повинні остерігати своїх підвладних перед такими можливостями. Лише особисте знайомство може в таких випадках прислужитися найкраще. Дотепер нам не раз траплялася нагода зв'язатися з їх командантами пляцівок, чи районowymi, але ми цього не використовували.

«Пайонк»: Отож поки спокій, треба в терені якнайбільш зв'язків поміж самотніми нашими і їхніми людьми. Вони дуже скоро змінюються і такі особисті знайомства й таких людей можна буде використати в найскрутніший час. Зради зі сторони поляків ми можемо не боятися, аби лише не зраджували українці. Коли лише наш якийсь відділ буде мати замір іти в новий терен, треба буде перед тим повідомити їхнього районowego, щоби АК менш більш знало, кого може стрінати в терені.

«Крига»: Це ми можемо й будемо робити. Потрібно, щоб АК підготовило пропагандивно загал польського населення, щоби коли ми увійдемо в польське село, поляки не робили великий очей і щоби не ставилися до нас, до УПА, з недовір'ям.

«Дзірит»: Вони помістять в своїх виданнях кілька статей про нас, про польсько-українські відносини і про перспективи розвитку тих відносин. Хоча треба бути обережним, щоби [з] цього ворог не довідався про наші заміри.

«Крига»: Хиба найважливішою точкою нашої співпраці є справа розвідки. Взаємне інформування себе про ворожі рухи в терені, про передбачувані його заміри значно доповнить розвідку обох сторін, а тим самим значно полегшить перебування в терені.

«Дзірит»: Районові АК отримують доручення інформувати нас через встановлені пункти зв'язку про сподівані облави, наскоки, чи взагалі небезпеки в терені. Це саме маємо робити ми.

«Пайонк»: В справі розвідки їхні і наші проводи повинні перевести спеціальні переговори. АК мусить знати, що діється в Росії, на Великій Україні, недалеко за Бугом, чи в Галичині. В тій цілі їм прийдеться невдовзі вислати стежі за Буг, і вони сподіваються використати в цій відношенні наші зв'язки. «Як співпраця, то співпраця». Беремося до діла не на жарти. Не на жарти вони понесли стільки втрат, але ми на них готові.

«Крига»: Ми також не для забави проляли стільки крові, а й сьогодні її ще проливаємо.

«Пайонк» (жартом): Зрештою розвідка це є пес. Чи нам буде подобатися чи ні, їх розвідчики будуть йти в наші терени і робити потрібну роботу. Він просить прийняти листу рубрик і запитань, щодо інформації про ССРСР і переслати до нашої. Він просить, щоб наша гора дала відповідь на неї, зрештою, після своєї вподоби деякі запитання можуть нам не подобатися, тоді хай вони лишать без відповіді. Якщо ці інформації буде мати АК, буде мати їх Лондон і Нью-Йорк. А на них нам також треба оглядатися.

«Крига»: Їх листу можемо очевидно взяти і перешлемо їх до нашої гори. Однак лише стільки в[сьо]го. Який із неї наша гора зробить ужиток, не знаємо. Евентуальна відповідь може прийти не конче на встановлений зв'язок.

«Дзірит»: Справу безпеки в терені можемо розв'язати в цей спосіб, що всі справи поляків вони будуть полагоджувати самі, а українців вони будуть передавати нам, і противно. Це, очевидно, що до цього терену. Бо, українців, що живуть у Варшаві чи Кракові і є шпигунами НКВД, вони самі будуть стріляти.

«Пайонк»: Зрештою такі випадки з українцями в Варшаві, це рідкість. Там куди більше стріляють своїх собачих синів.

«Богун»: В справі українців у глибині Польщі ми не є компетентні і про таке не будемо договорюватися. Лише про українців і поляків, що живуть на цих теренах договоримося так власне, як пропонує п. «Дзірит». Зрештою, цілком так само ця справа є розв'язана в інших теренах, де співпраця між нами, а АК є давнішою.

«Крига»: В інших теренах, де вже налаштований діловий зв'язок між нами а АК, місцеві проводи ведуть обмін літератури, яку отримують з гори, або яку видають у себе. Тому добре було б, щоби і тут це мало місце. Це нам улегшить пізнати себе взаємно і буде [інформу]вати в основних напрямках підпільного життя обох сторін.

«Дзірит»: Будуть нам присилати по 50 прим. видань.

«Крига»: Ми однак хочемо їх попередити, що внаслідок дуже великої віддалі нас від нашого центру (адже ж ми знаходимося на найдальшому клині наших земель), ми не зможемо ї[м] давати багато. Зрештою і [т]е, що прибуде до нас, прибуде з великим опізненням. Наш зв'язок з горою не уможливорює поки що

переношення більшої кількості пошти. Але, помимо всього, кілька примірників «Ідеї і чину» [чи] «За Українську Державу», все знайдеться.

«Дзірит»: Просив прислати також і залеглі числа²⁶². Зараз після нашої загальної розмови побалакають собі районові. Вони виясняють зі собою деякі справи, зв'язані з тим тереном, і усталять собі перші пункти зв'язку, на які прийде також і їхня література. Через цей пункт можна буде також сконтактуватись з ним («Дзіритом») і одержати зв'язок для інших районів і до інших клітин АК.

«Морозенко»²⁶³: Пана «Пайонка» напевно цікавить все з точки зору розвідки. Так і видно, що він в ній працює. Треба розрізняти НКВД²⁶⁴ і НКГБ²⁶⁵. Сьогодні політичні справи шпигунств веде виключно НКГБ. Воно створилося в 1941 р., складається виключно з офіцерів. Натомість НКВД веде менші політичні справи, охороняє кордони ССРСР, до чого має спеціальні війська. Виконує також різні скоки економічного характеру, доручені урядом.

* * *

На цьому розмову закінчено о год. 23:10. Друг «Володя» в заступництві умовив зв'язок з районним АК.

В часі розмови п. «Дзірит» запропонував нам услуги їх «комуркі легалізаційней». Вони можуть за кожним разом дуже швидко виробити потрібні документи на всі міста Польщі. Треба лише подати знімки. Вони можуть також подати – більшу кількість польських кеннкарт для українського населення, яке сьогодні має українські кеннкарти і їм грозить виїзд. Ми подякували за їх готовність тим допомогти нам і обіцяли скористати, якщо буде потрібно, з цих услуг²⁶⁶.

Постій, 31.10.1945 р.

Слава Україні!

Зготовив: [Володя]

З особистого архіву Євгена Штендери, Торонто.

²⁶² Тут: старі номери. – *Прим. пер.*

²⁶³ «Морозенко» – псевдонім політичного референта надрайону «Левада» Івана Романечка («Володі») під час перемовин із представниками ВІН.

²⁶⁴ НКВД – рос. Народный Комиссариат Внутренних Дел – центральний орган внутрішнього порядку в СРСР в 1934–1946 рр.

²⁶⁵ НКГБ – рос. Народный Комиссариат Государственных Дел – спеціальний центральний орган внутрішнього порядку в СРСР, створений 3 лютого 1941 р.

²⁶⁶ Оригінал вперше опубліковано у Т. 39 «Літопису УПА»: Тактичний відтинок УПА 28-й «Данилів»: Холмщина і Підляшшя (Документи і матеріали), ред. Петро Й. Потічний, Торонто-Львів 2003, с. 777–784.

Поля на північний схід від села Люблинець Новий, 21 травня 1945 р.
Зустріч представників УГВР та ДЗС. Перший зліва Юрій ЛОПАТИНСЬКИЙ («Шейк»). У публікаціях його постать на тій та на інших світлинах з цієї зустрічі помилково ототожнюється із Сергієм МАРТИНЮКОМ («Грабом»).

1945 [грудень] м. п.

Протокол референта пропаганди III Округи Теодора Гарасим'юка («Дунайського») із зустрічі представників УПА з представниками ВiН

6 грудня 1945 р.

Протокол із зустрічі з представниками АК 6 XII 1945 р. о годині 12.30 вночі.

Зустріч тягнулася до 3 годин. Представники були з Т[омашів – Любельського повіту].

«Х.»²⁶⁹ – високий, бльондин, говірливий, інтелігентний, около 30 літ (правдоподібно учитель).

Зустріч мала відбутися дня 5.12.45 р. о год. 19-ій в У[...]З²⁷⁰. Коли я там прибув, застав зв'язкового, який завіз мене до У[...]. В У[...] я довідався, що нікого нема, і ми з д. «Косарем»²⁷¹ поїхали до О[...]. Там довідалися, що було двох представників, які відійшли до У[...]. Зв'язковий з О[...] забрав наші коні й поїхав до У[...] та о год. 12:20 6.12.45 р. прибули представники. Почувши, що їде фіра, усі присутні опустили помешкання. Ввійшло двох чоловіків. «Х.» попереду – подав мені руку та вимовив якесь назвисько²⁷². Це саме зробив і «З.», «Х.» був у чорному плащі, якого не скидав. Правдоподібно мав під ним зброю. «З.» був у куртці, яку скинув. Убрані були добре, добре презентувалися. Я попросив за дві години. По повороті до кімнати, я зауважив, що вони дуже поденервовані. Я хотів відразу приступити до переговорів, але «Х.» попросив, щоб вони трохи відпочили. Я спішився, тому що шеф «безпеченьства»²⁷³ з Томашева, об. Драбінські, заповів приїзд на ці терени.

Я спитався, чи вони розуміють українську мову. Вони відповіли, що не все. Я згодився їм вияснити незрозумілі слова по-польськи. Але потім я довідався, що вони навіть добре говорять по-українськи, переважно «З.». Щоб говорити, я запропонував, що будемо говорити на довільні теми. І спитав, як представляється політична ситуація в світі.

«Х.»: Англіїці та американці приготовляються до війни з совітами, але як

²⁶⁷ Євген Штендера, автор приписів до цього документу в томі 39 «Літопису УПА», вважав, що протокол споряджено округовим референтом Теодором Гарасим'юком («Дунайським»).

²⁶⁸ У машинописі назва цього та інших населених пунктів замальована. Євген Штендера розшифрував «Т» як Томашів Люблінський, «Р» як Річицю, «О» як фільварк Олика, або ж Улика біля Угнова, де знаходився фільварок із подібною назвою Уликів.

²⁶⁹ Літерами «Х» та «З» автор протоколу наділив польських представників.

²⁷⁰ За Євгеном Штендерою, зустріч відбулася в Угонові, або на фільварку в Угнові.

²⁷¹ «Косар» – голова станиці або куца в Ульгівку.

²⁷² Тут: прізвище. – Прим. пер.

²⁷³ Тут: комуністичне Управління Безпеки (УБ). – Прим. пер.

завжди, роблять це у великій таємниці й звичайно несподівано для світа виявляють тоді, коли треба буде.

«Я»: А як представляється ситуація в Європі?

"Х.": На Угорщині відбулися вибори – де перемогли дрібні рільники²⁷⁴, а комуністи провалилися, помимо зі сторони большевиків. У Франції комуністи не виграли, тому що проти них виступили солідарно соціалісти та католики. Де Голь знову прийшов до влади. Політика Де Голя супроти Польщі є розбіжна, Де Голь признав польський уряд ПКВН-у, вислав до Польщі свого представника, а рівночасно визнає польський уряд в Лондоні. Потім «Х.» оповів, що в Ірані є революція і революціоністи йдуть на Тегеран, що це є робота большевиків, а в Азербайджані було голосування. Азербайджанці виявили волю виступити з союзу ССРСР, але Москва на це не погодилася. В цій справі Англія та Америка вислали ноти до московського уряду, щоб Москва вволила волю азербайджанців. Натомість вірменці, які є під Туреччиною, заявили, що вони волять турецьку неволю, як московську свободу.

«Я»: А яка є політична ситуація в поневоленних народів большевиками?

«Х.»: Багато за це не знаю, лише представив вибори до парламенту в Угорщині.

«Я»: А чи чули ви про союз поневоленних народів?²⁷⁵

«Х.»: Ні.

«Я»: Чи польські революційні групи вступили до союзу поневоленних народів і чи хоч солідаризуються з ними?

«Х.»: Не можу нічого про це сказати, бо не знаю. Запитаюся у своєї верхівки.

«Я»: Як представляється політична ситуація в Польщі?

«Х.»: В Польщі є при уряді поплечники Москви, Берут²⁷⁶ – жид, який перед тим називався Беньковскі, в 1927 р. висланий до ССРСР за комуністичну діяльність. Потім [він] знова вернув під другим назвиськом, а дальше працював проти Польщі. Осубка-Моравскі²⁷⁷ рівнож з жидів. Так само в ни[жч]их клітинах адміністраційних є жиди, українці, росіяни. Українці – переважно на Холмщині (в «ресорті безпеченьства»). Свого часу поляки дуже цим були пригноблені, але тепер вже пройшло. І хоча дальше цей стан, але вже дальше менш загрожений. Прихильників Москви по цей бік Висли є більше в урядах, бо на це зложилися такі обставини, що фронт довго стояв над Вислою і большевики мали час зайня-

²⁷⁴ Тут: селянська партія. – Прим. пер.

²⁷⁵ Правдоподібно йдеться про Антибольшевицький Блок Народів, створений з ініціативи ОУН самостійників-державників в 1943 р., нещільна асоціація політичних організацій та угруповань Азії та Європи, що виступали від імені своїх народів проти політичної домінанції Радянського Союзу. Після війни Ярослав Стецько відновив його діяльність у Мюнхені.

²⁷⁶ Болеслав Берут (1892–1956) – польський політик, комуніст. У 1944–1947 рр. – голова Крайової Національної Ради.

²⁷⁷ Едвард Осубка-Моравський (1909–1997) – польський політик, комуніст. Очолив створений в 1945 р. Тимчасовий Уряд Національної Єдності (ТУНЕ).

тися цими польськими землями. Більша участь жидів і українців в урядах та й комуністичних поляків. За Вислою є краще, бо там менше є комуністів в урядах.

«Я»: [Як] представляється військо і генерали в Польщі?

«Х.»: Генерал Роля Жимерський²⁷⁸ був військовим, але не солідним чоловіком. Тому його з війська усунули. Солідаризував з Сікорським²⁷⁹, по смерті якого щойно зачав працювати. Ще до 1943 р. був на удержанні своєї дружини, яка мала sklep²⁸⁰ чи була в нім[ецькому] уряді у Варшаві. Досить бідно жив. Від 1943 року зачав добре жити, добре вбиратися та мати гроші, які здається походили з СРСР. У війську є старші офіцери москалі, або партійні українці, а стрільці й підофіцери москалі, або партійні українці, а стрільці й підофіцери не завжди є будуючий елемент, переважно пролетаріят і форнали²⁸¹ – тому й так зле поступають з населенням, хоч між ними є й аковці, які не можуть багато зробити, бо є в меншості.

«Я»: Чи то правда, що большевикується польська школа – викидається релігія?

«Х.»: Ні, це неправда, бо хоч і були голоси деяких учителів проти релігії в школі [«З.» – жидів], але більшість учительства виступила проти цього, так що більше цієї справи на з'їздах не порушувано (напр., учительський з'їзд у Любліні). Так само програма навчання не відбігає багато від програми з перед першого вересня 1945 р. Не змінився й устрій шкільництва, бо хоча хотіли шкільні чинники завести організацію шкільництва на зразок большевицький, однак не вдалося.

«Я»: А чи учителі далі є чинником, який є під впливами большевиків? Маю на думці процес, (з'ясований у) 25 ч. «Пломка»²⁸².

Оба представники дуже енергійно цьому заперечили. Заявили, що це була інтрига УКЦ, і що учительство завжди було патріотичне й що у визвольних змаганнях був і є великий процент учителів.

«Я»: А як представляється високе шкільництво? Чи є під впливом большевизації?

«Х.»: Ні, студенти є майже всі проти сучасного устрою в Польщі, так само й усі професори. Було кілька, які пішли по лінії нового уряду, але ці відійшли до дипломатичної служби [ректор Раабе²⁸³ і інші].

²⁷⁸ Міхал Роля-Жимерський (1890–1989) – польський воєначальник, в 1945–1949 рр. маршал Війська Польського.

²⁷⁹ Владислав Сікорський (1881–1943) – польський воєначальник, політик. У 1939–1943 рр. головнo-командувач польських Збройних Сил на Заході та прем'єр еміграційного уряду.

²⁸⁰ Тут: магазин. – *Прим. пер.*

²⁸¹ Тут: фраєр, пихатий. – *Прим. пер.*

²⁸² «Р'юмук» (пол. «Промінчик») – двотижневик Союзу Польського Учителства, що виходив перед війною у Львові. В 1936 р. вийшов його спеціальний номер, що висвітлював у позитивному світлі діяльність в СРСР.

²⁸³ В 1945 р. послом Речіпосполитої Польщі в СРСР став Генрик Раабе, котрий до того був ректором Університету Марії Склодовської-Кюрі в Любліні.

«Я»: А [як] робітничі, селянські й трудящі інтелігентські верстви ставляться до сучасного уряду?

«Х.»: Робітники більше йдуть за урядом, але в меншості, бо більшість є проти. Селянство є в опозиції.

«Я»: Чому ж в опозиції, коли дістало приділ поміщицької землі?

«Х.»: Кошява господарка²⁸⁴ сучасного уряду до цього довела, бо контингент є великий, а за нього мало платять – 27 зол. за жито, 37 зол. за пшеницю, а літра премійованої горілки коштує 100 зол. І так з податками і іншими речами. Інтелігент є теж проти уряду, бо знає до чого це все веде.

«Я»: А як є справа з радянсько-польською приязнею?

«Х.»: Є певні люди, які підтримують цю приязнь, але загал проти. Недавно у Кракові висаджено пам'ятник²⁸⁵ російського солдата, «визволителя Польщі».

«З.»: А в Ченстохові дали в руки солдатові [на пам'ятникові] пляшку горілки, а на другу насадили багато різного краму із відповідним написом (сєнс напису: «Ми тобі заплатили за визволення, можеш відійти».) В багатьох містах, де на ринках були гроби совітських героїв, хтось вночі ці гроби зрівняв зі землею.

«Я»: Як представляється господарка в Польщі?

«Х.»: Зле. Треба сподіватися, що прийде девальвація золотого, бо вже друкують 5-тисячні банкноти. Є знижена ціна – робітник і інтелігент бідує. Большевики вивозять денно 50 тис. тон вугілля до Росії, а в Польщі нема чим опалювати льокомотив.

«Я»: Як горожани з Польщі сприймають сучасну пресу, яка є большевицькою агіткою?

«Х.»: Пресу, яку видає уряд, громадяни майже не читають.

«З.»: Я був в Катовицях і хотів купити [якесь число газети], то продавець [до]дав [теж] іншу. Коли «З.» не хотів її купувати, тоді продавець сказав, що не може продати йому одної газети, бо ніхто не купує цієї другої. І так є у всіх містах.

«Х.»: Натомість уряд засипає цими газетами всі уряди, а найбільше громадські, бо господарі радо скурюють їх. Натомість тепер виходить у Кракові «Тигоднік повсехни»²⁸⁶ – тижневик ПСЛ [Польського Строніцтва Людового], де працюють навіть академіки й де поміщується статті проти статей в проурядовій пресі, а навіть проти деяких законів (напр., проти супружного права). До цього виходить в Ченстохові клерикальний часопис «Недзеля», яка є рівнож редагована в дусі опозиційнім проти проурядової преси. Обі ці газети є дуже популярні поміж всіма шарами польського населення.

²⁸⁴ Тут: недолуга економіка. – Прим. пер.

²⁸⁵ Тут: підірвано. – Прим. пер.

²⁸⁶ Заснований в 1945 р. кардиналом Адамом Сапігою «Tygodnik powszechny» (пол. «Загальний тижневик») був католицьким виданням.

«Я»: Коли прийде до виборів в Польщі?

«Х.»: Хіба аж восени 1946 р., вже в «одродзоней Польсце»²⁸⁷, бо уряд боїться тепер виборів, бо знає, що програє, бо 90% населення буде голосувати за АК. Навіть об. Гомулка²⁸⁸, секретар ППР, офіційно заявив, що опозиція при виборах мала би 80%. Тому правдоподібно вибори будуть відложені з цією думкою, що цей же уряд має різні засоби [матеріальні] і можливості й що за довший час своєю політикою приверне до себе громадян.

«Я»: А яка є сучасна політика АК? Чому АК не проявило та не проявляє виразної політики супроти совітів і большевицько-польського уряду?

«Х.»: АК не виступало й ще активно не виступає проти совітів і совітизації Польщі, бо була думка, що уряд Польщі перейде дорогою еволюції в руки АК. Тому й повернули з-за границі – Вітос²⁸⁹, Кернік²⁹⁰, Станьчик²⁹¹, Грабські²⁹², Миколайчик²⁹³ і інші та ввійшли до уряду, а до нижчих урядів також пішли люди з АК і тою дорогою хотіли заволодіти Польщею. Але це не дало жадних результатів, бо про це свідчать великі арешти серед АК.

«З.»: В одній Варшаві сидить 40 тис. ув'язнених.

«Х.»: Но, може стільки ні, але по всій Польщі є великі арешти. Поляків вивозиться на Сибір. Большевицьке військо вправді трохи вицофалосся²⁹⁴ з Польщі, але ще є НКВД. Хоч [воно] само не діє, але є «руководителями» [секретними] в слідствах та в'язницях і все робиться під їхній диктат. Це все бачить громадянин в Польщі й питається, де є та демократична незалежна Польща. Так створюється опозиція. АК змінило своє становище²⁹⁵ супроти еволюці[й]ної політики, а підготовляє революцію і чекає на весну. Тепер не виступає, бо боїться репресій, хоча знає, що УПА діє активно, але вони ще чекають.

«Я»: А чи верхівка АК вже зв'язалася з верхівками інших народів і узгіднила спосіб поступовання та боротьби супроти большевиків?

«Х.»: Не знаємо. Спитаємо вгорі. На другий раз скажемо.

«Я»: Чи це правда, що польський уряд ПКЕН-у просив маршала Рокосовського²⁹⁶ про поміч проти опозиційних банд?

«Х.»: Так, були такі чутки. Але до цього часу [це] ще не впроваджене в життя.

²⁸⁷ Тут: відроджена Польща. – Прим. пер.

²⁸⁸ Владислав Гомулка (1905–1982) – польський політик, комуніст, віце-прем'єр в ТУНЄ.

²⁸⁹ Вінцент Вітос (1874–1945) – польський політик, людовець, голова Польської Селянської партії.

²⁹⁰ Владислав Кернік (1879–1971) – польський політик, людовець, міністр публічної адміністрації в ТУНЄ.

²⁹¹ Ян Станчик (1886–1953) – польський політик, соціаліст, міністр праці та суспільної опіки в ТУНЄ.

²⁹² Станіслав Грабський (1871–1949) – польський політик, ендек, заступник голови Крайової Національної Ради.

²⁹³ Станіслав Миколайчик (1901–1966) – польський політик, людовець, віце-прем'єр в ТУНЄ.

²⁹⁴ Тут: вийшло. – Прим. пер.

²⁹⁵ Тут: позицію. – Прим. пер.

²⁹⁶ Костянтин Рокоссовський (1896–1968) – радянський та польський воєначальник, командир Північної Групи Військ Червоної Армії, котра перебувала у Польщі.

Я приготував ще багато питань відносно політики АК – або сподівання ін-тервенції ПКЕН-у²⁹⁷ та АК супроти сусідів – українців, білорусинів, литовців, чехів та німців і інше, але не було часу й я мусів перейти до інших [с]прав. Я подякував за цінні інформації та приступив до обговорення політики українських націоналістів. Я розвинув думку союзу кавказьких, балтійських, білоруського, українського, польського, а може і чеського народів проти московського та німецького імперіялізму, заторкнув історію України та Польщі і взаємні відносини між тими двома народами, політику Польщі і Москви супроти України, на якій виграла лише Росія [від Андрусівської угоди²⁹⁸ до Кримської конференції²⁹⁹], натякнув, що теперішня ситуація в Польщі є аналогічна до часів останнього короля Станіслава Понятовського³⁰⁰ – втручання Росії у внутрішні справи Польщі, поступовання амбасадора – посла Репніна³⁰¹ та Штакельберга³⁰²; потім Польща по 1815 р. [по віденським конгресі³⁰³] – допровадження Польщі до цього, що навіть назву її Росія перемінила на «Привіслянський край». Так само діється і тепер, але в дуже скорім темпі. Легенко я доторкнув справи старої польської політики на засадах політики районів та звів до цього, що Польща повинна погодитися на те, що вона мала держава й повинна йти з малими державами в союзі, коли не хоче знова впасти жертвою німецького, або московського імперіялізмів.

Оба представники на це погодилися. Потім я розвинув наші кличі «Воля народам і людині»³⁰⁴. Далше я представив нашу визвольну боротьбу з большевиками від 1918 року до тепер. Останньо в нашій зовнішній політиці є намагання створити бльок поневолених народів та узгіднити спільне поступовання проти большевиків і закликав поляків, щоб і вони пішли слідами, а не діяли на свою власну руку і не дали одуритися большевикам. Бо це вже ми перейшли – була совітська Україна зі своїм урядом, зі своїм премієром, зі своїми школами. Нам дозволено разом з росіянами виступати на міжнародних конференціях, підписувати договори 21.3.1921 р. в Ризи³⁰⁵ і т. п., а потім прийшла велика м[а]ртирологія укр[аїнського] народу, яка тягнеться дотепер. Це

²⁹⁷ Йдеться про комуністичний Польський Комітет Національного Визволення. – Прим. пер.

²⁹⁸ Андрусівська угода – корисне для російської держави перемир'я, підписане в 1667 р. у м. Андрусів між Річчю Посполитою та Московією.

²⁹⁹ Кримська (або Ялтинська) конференція – зустріч очільників США, Великої Британії та СРСР в лютому 1945 р. в Криму, на котрій було усталено повоєнний політичний лад у Європі та в світі.

³⁰⁰ Станіслав Август Понятовський (1732–1798) – польський шляхтич, як Станіслав II Август король Речі Посполитої в 1764–1795 рр.

³⁰¹ Ніколай Репнін (1734–1801) – російський воєначальник та дипломат, посол у Варшаві в 1764–1768 рр.

³⁰² Отто Магнус Штакельберг (1736–1800) – російський дипломат, посол у Варшаві в 1772–1790 рр.

³⁰³ Віденський конгрес – конференція правителів та представників держав Європи, що завершила наполеонську епоху. Відбувся у Відні в 1814–1815 рр.

³⁰⁴ *Воля народам! Воля людині* – ідеологічне гасло ОУН, прийняте в результаті III Конференції ОУН на початку 1943 р.

³⁰⁵ Йдеться про Ризьку угоду – мирний договір між Річпосполитою Польщею та Радянською Росією та Українською СРР, підписано 18 березня 1921 р.

саме чекає і польський нарід, але прискішеним темпом. З'ясував я їм і добро-сусідські взаємини на підставі плятформи УГВР та відношення до національ-них меншин, які будуть в нашій державі.

«Х.»: А як бореться український народ дальше на схід під большевиками?

«Я.»: В Галичині, Волині та на всіх українських землях діє УПА та організація.

«Х.»: А як населення відноситься до визвольних змагань?

«Я.»: Населення на всіх землях України активно попирає боротьбу проти оку-пантів.

«Х.»: А чи нема вісток, чи совіти приготовляться до війни з аліянтами?

«Я.»: Тепер не знаю, але в осені явно говорено про неминучість війни з «ка-піталістическою» Англією і Америкою. Тепер лише є знаки, що совіти думають про війну, бо майже весь державний бюджет іде на військові цілі й удержу-ється велика армія.

«Х.»: А чи відомо вам, чи діють переселенчі комісії в УРСР, які мають пере-селити поляків?

«Я.»: Такі комісії є, бо навіть українці Холмщини і інших українських земель під Польщею, які виїхали до УРСР, користають з побуту комісії і записуються назад на свої землі.

«Х.»: Чи чули, як живеться полякам в УРСР?

«Я.»: Чув я, що у Львові були арештування між поляками, які не хочуть за-писуватися на виїзд. При тім спімнув я про релігійну нетолеранцію больше-виків в Галичині, арешти серед вищого духовенства греко-католицького та насаджування урядового православія – політика Евлогія³⁰⁶ та графа Бобрін-ського³⁰⁷ і князя Львова³⁰⁸ супроти галичан з року 1914–1915.

(Тому що зістало ще півгодини часу, ми приступили до обговорення тере-нових справ).

«Я.»: Чому чинники АК не дуже активно виступають в боротьбі супроти людей в «безпеченьстві» та в інших урядах, війську і між цивільним населен-ням, які діють на шкоду й українського і польського народу [комунисти та до-нощики большевицькі].

«Х.»: Ми діємо! Ось в цій цілі ми вдарили на Томашів Люб[ельський]³⁰⁹ та випустили польських і українських в'язнів, та зліквідували багато людей, які і нам і вам шкодили. Зістався шеф «безпеченьства» Драбінські³¹⁰, якого за всяку

³⁰⁶ Василій Георгієвський (1868–1946) – російський православний священник, в 1905–1920 рр. під іме-нем Євлогій був єпископом Холмським Російської Православної Церкви.

³⁰⁷ Георгій Бобринський (1863–1928) – російський воєначальник, після окупації російською армією Галичини в 1914–1915 рр. був її губернатором.

³⁰⁸ Георгій Львов (1861–1925) – російський політик, в 1917 р. очолив російський уряд.

³⁰⁹ В ніч з 13 на 14 листопада 1945 р. загін ВiН під керівництвом Кароля Костецького («Костека») а рамках збройного нападу звільнив із арешту ПУПБ в Томашеві Люблінському біля 50 утримуваних там осіб.

³¹⁰ Костянтин Драбінський – функціонер УБ в Томашеві Люблінському. Вважалось, що таємно спів-працював із УПА.

ціну треба унешкідливити й то так ви, як і ми, маємо до цього стреміти. Крім цього, є ще кілька таких людей – справді українців, але які діють на нашу й вашу шкоду.

«Я»: А чому ви не унешкідливили Худзика та Муху в Белзі, які псують взаємовідносини поміж українцями та поляками?

«З.»: Я там був і довідався, що Худзик і Муха не є такі небезпечні – хоча їх перенесеться деінде. А треба усунути секретара ППР – Струсінського-Рибак.

«Я»: Хто відповідає за бандитські напади польського населення на українців в прикордонній полосі? Ми не є противниками, щоб польське цивільне населення замешкувало в сусідстві українців, але польське населення повинно коректно вести себе супроти українців, а не так, як дотепер. Польське населення лише займається донощицтвом на українців, або само грабує українців на власну руку (прим., поляки з Годованець – грабують селян в Динисках і Річиці Томашівського повіту, або зі Старого Села, Ликошина, Тишовець з Грубешівського повіту), або з МО – як в Варяжі, Потуржині, Кристинополі та Белзі. Тому АК повинно вплинути на цивільне населення, щоб цього не було. Винних покарати і в цій цілі нав'язати з нашою безпекою контакт, щоб спільно поборувати і бандитизм і донощицтво – сексотство, «стрибків»³¹¹ та «ресорт безпеки» і шкідливих осібняків з адміністрації. Дальше повинен бути установлений пункт, де б наші чинники безпеки з польськими чинниками безпеки сходилися та вимінювали [інформації про] підозрілих типів та вияснявали певні неясні справи. Потім я представив жажливі відносини в тюрмах, переважно в Грубешеві та Холмі, де навіть аковці знущаються над українцями. (В цім моменті оба представники заперечили щодо участі АК в знущанні) і попросив я, щоб організація АК вплинула на поправу тих відносин. Дальше я представив грабунки й вбивства наших робітників, які повертають з Німеччини, переважно в Грубешеві і Томашеві і рівнож просив вплинути і змінити цей стан. Представив можливості повороту українців з УРСР і щоб рівнож поляки добре ставилися до них.

«З.»: Повідомив, що на терен Томашівщини вернуло до 200 осіб з УРСР, переважно чоловіки без родин, з яких багато хто хоче йти до «ресорту безпеки» і діяти на шкоду поляків та запитав, як з ними поступити.

«Я»: Треба добре справу пересл[і]дити, а щойно тоді винних карати. (Ці всі справи представники записали і погодилися вплинути на зміну тих відносин). Я дальше запитався, чому до цього часу АК не виступило активно, а хоч би пропагандивно до переселення українців, або взагалі не зайняло супроти цього жадної постави.

Представники нічого не могли відповісти, хоча заявили, що АК є противне

---

³¹¹ *Стрибки* – поточна назва радянської допоміжної збройної формації «Истребительные батальоны».

виселенню, а потім додали, що вони бояться репресій зі сторони большевиків, коли б явно виступили. Тоді я їм представив, що це є большевицька політика, щоб польський та український народ ще більше роз'єднати – до цього, щоб перервати нам контакт між собою. Дальше АК повинно не допускати до переселення, хоча б в ім'я того, що вона боронить позиції політики з перед 01.09.1939 р., а дозволивши на переселення, воно уґрунтовує заграничну та внутрішню політику ПКЕН, тоді коли АК повинна на кожному кроці шкодити цій політиці. І я заявив, що наше становище є таке, щоб АК повела агітацію проти виселення поміж ВП, міліцією, адміністрацією та цивільним населенням. Представники це записали собі. Між іншим я згадав, що ми виготовили отвертий лист до всього культурного світу, як протест супроти виселення і взагалі поступовання большевиків і поляків супроти українців поза лінією Керзона. Згадав я про летючки до ВП. Дальше я просив, щоб АК вплинуло на повітові адміністраційні чинники, щоб придержувалися демократичного чинника при волосних та сільських виборах війтів та солтисів. Потім представив я їм можливість заіснування такої ситуації, що наші відділи будуть змушені перейти на терен замешканий поляками, а тоді АК повинно нам прийти з поміччю, помістити ранених та хворих на своїм терені й безпечних місцях. На – кінець я запропонував, щоб ми вимінювали часописи та свої видання, твори, зброю, одержу [за збіжжя і товщ].

Потім, що добре було б, щоб зустрінулись якнайскорше, а може й наша верхівка. Все це представники записали й визначили зустріч біля 1.1.1946 р. Дальше визначили зустріч з представниками з Грубешова на 14.12.1945 р., або 16.12.1945 р. на 14 год. в Л[...].

Я ще не згадав про лінію демаркаційну, щоб без перешкод діяла АК та УПА. Вони все це записали і сказали, що при другій зустрічі дадуть на це все відповідь. Ще раз просили, щоб усунути Драбінського та товаришів і Струсінського та на цім розмова скінчилася.

На закінчення ми скромно повечеряли і о год. 3:30 вони пішли до У[гнова] пішки, а ми від'їхали до Р[ічиці]³¹².

[³¹³].

З особистого архіву Євгена Штендери, Торонто.

---

³¹² Оригінал вперше опубліковано у т. 39 «Літопису УПА»: Тактичний відтинок УПА 28-й «Данилів»: Холмщина і Підляшшя (Документи і матеріали), ред. Петро Й. Потічний, Торонто–Львів 2003, с. 785–792.

³¹³ Підпис відсутній.

1946 січень 25, Варшава.

Протокол допиту заступника коменданта Округи Люблін ВіН Мар'яна Големб'євського («Стера») щодо встановлення співпраці між Делегатурою збройних сил на Край та Українською Повстанською Армією

Запитання: Дайте відповідь про стосунки, які поєднували конспіративну організацію, у якій ви працювали після визволення Польщі з-під німецької окупації, з українською організацією під назвою УПА.

Відповідь: Ще під час німецької окупації існували постійні протиріччя між українцями і поляками, а тепер, після визволення Польщі з-під німецької окупації, ці протиріччя тримали надалі, і щоби їм запобігти, ми налагодили контакт із українською підпільною організацією під назвою УПА та провели розмови із цією організацією з метою ліквідації українсько-польського протистояння.

Запитання: Хто, де і коли встановив контакт із українською організацією УПА та які ви вели переговори із УПА?

Відповідь: Перший контакт із українською організацією УПА був встановлений біля 20 травня 1945 р. в Любачівському повіті. На цій зустрічі були присутні з боку організації Делегатура збройних сил на Край я, тобто інспектор на інспектораті «Музей», тобто Замойському, капітан «Турія» – мій заступник і капітан «Татар» – мій ад'ютант. З боку української організації УПА були присутні «Шейк», «Граб» і «Вир»³¹⁴. Угоди, які ми заключили, мали характер пацифікаційний, суто пацифікаційний. Я запропонував примирення на цілому відтинку польсько-українського стику. Українці з УПА на це погодилися і в результаті на нашому терені не було протистояння між УПА та нами і напади на населення припинилися.

Запитання: Коли відбулися наступні засадничі контакти вашої організації організацією УПА та хто брав у них участь?

Відповідь: Другий поважний контакт з організацією УПА відбувся у Білопідляському повіті в жовтні чи на початку листопада 1945 р. і носив схожий до попереднього характер. З боку організації ВіН у ньому брав участь тереновий командир повіту псевдо «Дзірит» та його відповідник «Пайонк». З боку організації УПА брав участь чоловік з псевдом, що починалося на літеру «К».

Запитання: Чи у справі ваших контактів із УПА ви консультувалися із Головною Комендою Делегатури збройних сил на Край і коли?

Відповідь: Про всі порозуміння на місцях ми повідомляли «нагору», тож і в тих справах ми вислали організаційні рапорти. Тому і в часі від травня 1945 р. до кінця Делегатури, як теж і тепер, під час існування організації ВіН.

³¹⁴ Тут і далі в протоколах допитів Мар'яна Големб'євського: «Зір».

Запитання: Який конкретно характер мали контакти організації Делегатури збройних сил на Край, як і організації ВіН з українською організацією УПА?

Відповідь: Контакти з організацією УПА як Делегатури, так і організації ВіН мали характер суто пацифікаційний, локальний.

Запитання: Чи міжчасі тих основних переговорів з УПА, як теж після них, були інші контакти організації Делегатура і ВіН з українською організацією УПА?

Відповідь: Припускаю, що такі контакти мали місце, детально сказати не можу, оскільки мені про них не повідомлялося [...] ³¹⁵.

Големб'євський

Допитав: [...] ³¹⁶

Оригінал, рукопис.

**AIPN BU 944/114, Протокол допиту Мар'яна Големб'євського,
25 січня 1946 р., к. 122, 123.**

---

³¹⁵ Тут і далі в протоколах допитів Мар'яна Големб'євського видалено кінцеву формулу протоколу.

³¹⁶ Нерозбірливий підпис слідчого офіцера МПБ у Варшаві, ппор. Єжи Кендзьори.

1946 січень 26, Варшава.

Протокол допиту Мар'яна Големб'євського («Стера») щодо передачі звіту голові Центрального Обшару ДЗС-ВіН про співпрацю між ВіН та УПА в Окрузі «Люблін» Юзефу Рибіцькому («Мацею»)

Запитання: Чи повідомляли ви голову виконавчого комітету президії організації ВіН в Центральному Обшарі «Мацею» вел «S1» про співпрацю організації ВіН на вашому терені із українською організацією УПА? Якщо так, то у якій формі?

Відповідь: Матеріали, які надходили до мене з регіону в цій справі, я переслав звичайним трибом до голови Центрального Обшару організації ВіН «Мацея»-«S1», тим власне повідомляючи його про цю тему.

Запитання: Чи співпрацювала розвідка організації ВіН на вашому терені Округи Люблін із українською розвідкою УПА?

Відповідь: Жодної співпраці розвідок УПА та ВіН не було. УПА надавала для нас радше у загальній формі інформацію щодо умов економічного життя на теренах України (цілої) та про труднощі праці, і про втрати організації УПА. Ми, тобто організація ВіН, також надавали організації УПА загальні відомості про економічне та політичне життя у Польщі та назагал поверхово про все.

Запитання: Яким чином ви мали вислати групу польських розвідників з організації ВіН на територію України, з чією допомогою та з якою метою?

Відповідь: Здається, у листопаді 1945 р. я обговорював із командиром Округи Люблін організації ВіН «Плутом»³¹⁷ вел «Другаком» справу вислання партуля організації ВіН на терен України з метою збору інформації. Ця справа вже обговорювалася (в терені) з представником організації УПА, а я представив її «Другаку» для отримання його згоди. «Другак» був проти вислати людей на таку розвідку з огляду на невелику її користь. Тож до діла не дійшло.

Запитання: Коли і з якою метою ви переслали до «Мацея», голови виконавчого комітету президії організації ВіН в Центральному Обшарі організації ВіН, звіти проведених розмов представників організації ВіН у складі: «Стер», тобто ви, «Турія» і «Норберт» з представниками української організації УПА у складі: «Шейк», «Граб» і «Вир» влітку 1945 р. та декларації співпраці організації УПА з організацією ВіН, складеної на тому ж зібранні.

Відповідь: Звіт з тієї зустрічі, як і декларацію співпраці організації УПА з організацією ВіН я вислав до голови Центрального Обшару «Мацея» з метою ознайомлення його із моїми починаннями та прийняття ним рішення. [...]

Големб'євський

Допитав: [...]³¹⁸.

Оригінал, рукопис.

AIPN BU 944/114, Протокол допиту Мар'яна Големб'євського, 26 січня 1946 р., к. 127.

³¹⁷ Вільгельм Щепанкевич («Плуг», «Другак», «Когурт») (1901–1960) – майор АК, в 1945 р. комендант Округи Люблін ДЗС-ВіН.

³¹⁸ Нерозбірливий підпис слідчого офіцера МПБ у Варшаві, ппор. Єжи Кендзьори.

1946 січень 31, Варшава.

Протокол допиту Мар'яна Големб'євського (Стера) щодо УПА

Запитання: Кого презентує УПА?

Відповідь: Українська організація, так звана Українська Повстанська Армія, є військовою структурою законспірованого українського уряду, колишньої Української Головної Визвольної Ради. До складу тієї Ради увійшли після арешту Бандери у Львові в 1941 р. бандерівці. Окрім цього, до складу конспіративного уряду увійшли інші українські націоналісти, як бульбівці, власівці, дезертири із радянської армії, українські представники інших угруповань, як мельниківці і т. п. До лав організації УПА на мені відомих теренах вступили українські націоналісти, дезертири з радянського війська, члени націоналістичних організацій як ОУН чи УВО. Ця організація об'єднала в своїх лавах маси українських націоналістів, що проживають на польських землях та виступають проти їхньої репатріації на забужанські терени, як теж націоналістів з глибини України, навіть із задніпрянської України. Приміром, один із військових делегатів на псевдо «Вир» говорив мені на зустрічі в травні 1945 р., що походить з околиць Харкова, що в їхній організації є українці з усієї території України, передусім з переддніпровських земель.

Запитання: Яке політичне завдання поставила перед собою УПА?

Відповідь: Ця організація поставила собі за мету відлучення від Радянського Союзу земель Української Республіки, приєднання до них низки земель суто польських (аж по Луків), створення власної держави, проведення політичних реформ в напрямку реприватизації. УПА, будучи збройним запліччям т. зв. конспіративного уряду, ці завдання мала втілювати через активну збройну боротьбу з радянською та польською владою. Збройна боротьба реалізується з допомогою низки терористичних актів, експропріації, убивств представників влади, як теж людей з іншими переконаннями.

Характерною особливістю є те, що на зустрічі представників організацій АК і УПА у травні 1945 р. «Шейк», політичний представник УПА, повідомив, що вони мають контакти із підпільними рухами в Чехії та Угорщині, Румунії, Литві, Білорусі. Завданням цих рухів є посилення боротьби проти Радянського Союзу, від'єднання України, Білорусі та Литви від Радянського Союзу та реалізацію своїх подальших планів.

Запитання: Розкажіть про співпрацю вашого організаційного округу з українською організацією під назвою Українська Повстанська Армія.

Відповідь: Ще на початку 1945 р. організація УПА у своїх листівках висувала пропозиції налагодити контакти та співпраці з АК в околицях Білгорою, Грубешева та Томашева Люблінського. Наголошую, що перед тим, тобто за часів

німецької окупації між нами не було співпраці, оскільки ті українські комітети³¹⁹ повністю співпрацювали з німцями як у боротьбі проти Радянського Союзу, так і проти поляків. Я сам досить детально знаю про убивства з боку українських націоналістів на території Грубешівщини, убивствах польського населення.

Перелом у стосунках між нами і українськими націоналістами наступив лише з визволенням Польщі в 1945 р. Ініціатива співпраці вийшла від українських націоналістів, після чого наприкінці квітня 1945 р. була прийнята нами, після чого перша підготовча зустріч відбулася 2 травня 1945 р. неподалік Томашева Люблінського. Із нашого боку брав участь комендант структури організації АК у Наролі, видається «Поляковський», за моїм наказом. Тоді було встановлено термін біля 20.V.1945 р. зустрічі моєї у товаристві двох асесорів із українськими представниками, із яких двоє було політичних, а один військовий. Ця зустріч відбулася на пограниччі Любачівського і Томашівського повітів, на краю села під лісом. З нашого боку брали участь я – тодішній інспектор «Музеум» («Замойщина»), мій заступник «Турія» – теперішній районний інспектор «Музеум» та «Норберт», мій ад'ютант. З українського боку у нараді брали участь: «Шейк» та «Граб» як політичні представники і «Вир» як представник УПА.

Українські представники повідомили, що «Шейк» і «Граб» репрезентують їхню Головну Визвольну Раду, котра виникла на зруїн двох політичних концепцій, а уточнюючи: однієї, яка полягала на тісній співпраці з німцями у відбудові України, та другої, яка базувалася на власних силах та шуканні інших шляхів від'єднання від СРСР.

У зв'язку із цілковитою зміною ситуації на фронті, і тим що з цього слідує у міжнародній ситуації, виникла Головна Визвольна Рада, котра зібрала в одній структурі, за їх словами, націоналістів різних орієнтацій, народників, а навіть соціалістів та християнську партію – відповідник нашої хадеції. Говорили про те, що нібито їхнім прагненням є поява демократичної України з устроєм, подібним до Англії. Досягти цього за допомогою: 1) мобілізацію власних сил серед українців, 2) провокування антирадянських націоналістичних настроїв серед окремих відсталих елементів у сусідніх країнах, а навіть дальших, в тому числі серед таких елементів у Польщі, 3) через діяльність УПА.

У зв'язку з зазначеним, маючи на увазі певну збіжність наших інтересів та завдань, що висувала наша організація, пропонують вислати їхнього представника до наших центральних структур (АК), як також делегування [нашого] політичного представника до їхньої Головної Ради. Окрім того, просили про

---

³¹⁹ Українські комітети – йдеться про Українські допомогові комітети, котрі були повітовими відділами Українського центрального комітету в Кракові.

Розмови УГВР–ДЗС в присілку Люблинця Нового Жар, 21 травня 1945 р. Діалог Мар'яна ГОЛЕМБ'ЄВСЬКОГО (у білому плащі) та Юрія ЛОПАТИНСЬКОГО («Шейка»), що сидить навпроти нього.

допомогу у виїзді представника їхньої політичної Головної Ради до Лондону з метою актуалізації їхніх справ. Я мав враження, що хотіли зустрітися в Лондоні з нашими представниками, як теж із іншими політиками.

Переходячи до проблеми кордонів та польсько-українських стосунків, заявили про бажання погодження цих справ із компетентними властями нашої організації, а наразі тимчасово пропонують теперішній кордон, тобто лінію Керзона. Висуваючи можливість ймовірної федерації України та Польщі, стверджували, що таким чином питання кордонів могло би бути знятим.

Пригадую собі також, що говорили про те, що мають контакти із підпільними рухами в Чехословаччині, Угорщині, Румунії, Литві та Білорусі.

Потім надали кілька загальних політичних повідомлень, тобто про те, що Совети їх міцно душать, у Львові арештовано нібито 120 священників і т. п. Сказали також, що є категорично проти виселення українців із передбужанських польських земель, як теж – освідчили – поляків із Східної Малопольщі³²⁰.

Я просив українців, щоб надавали нам інформацію та матеріали з радянського терену з метою використання цим матеріалів нами. Практично ми домовилися, що наші відділи (АК і УПА) не будуть боротися один з одним, а на

---

³²⁰ Малопольща Східна – штучний термін на означення Східної Галичини, почав побутувати в часи міжвоєнної Польщі. – *Прим. пер.*

їхню пропозицію переховування їхніх загонів на наших [етнічно. – *Прим. пер.*] теренах ми не могли погодитися, з огляду на руйнування на цих землях, як теж не хочучи накликати туди пацифікації і репресії. Також ми обмінялися літературою – нашою та їхньою.

Обіцяв їм у розмові також повідомити «нагорі», тому з метою полагодження подальших поточних справ в регіоні із українцями ми встановили паролі і контакти. Справу гасел і контактів з українцями детально обговорювали «Турія» і «Норберт» з представником УПА «Виром». Паролі, як теж розпізнавальні знаки, часто змінювалися, служили до контактування з відділами АК чи УПА з метою обговорення дрібніших теренових справ. При зустрічі великих лісових загонів АК і УПА ми, приміром, домовилися про знак: кашкет на автоматі висунутого в правій руці, при чому була й відповідь: подвійне підняття автомату та опускання. Це ідентифікувало як одних, так і інших та уповажнювало до ймовірного проведення безпосередньої розмови. Визначені контактні пункти для УПА знаходилися на постоях АК в Угнові, біля Любичі Королівської, біля Наролі та ще десь. [...]

Підпис підозрюваного: Големб'євський

Допитав: слідчий офіцер МПБ [...] ³²¹, підпоручик.

Протоколював: слідчий офіцер МПБ Цесляк, хорунжий.

Оригінал, рукопис. AIPN BU 944/114, Протокол допиту Мар'яна Големб'євського,

31 січня 1946 р., к. 140–142.

---

³²¹ Нерозбірливий підпис слідчого офіцера МПБ у Варшаві, підпор. Єжи Кендзьори.

1946, лютий 1, Варшава.

Протокол допиту Мар'яна Големб'євського («Стера») щодо інформування командира Центрального Обшару ДСЗ-ВіН Яна Мазуркевича («Радослава») про співпрацю між ДСЗ-ВіН та УПА

Запитання: Розкажіть, коли та які матеріали стосовно співпраці вашої організації ВіН з організацією УПА ви передали делегатові Збройних сил на Центральний Обшар «Радославові».

Відповідь: Наприкінці травня 1945 р. я переслав службовим шляхом до підполковника «Радослава» такі матеріали, що стосувалися налагодження співпраці з організацією УПА:

1. Звіт із проведених біля 20 травня 1945 р. розмов із українськими посланцями, котрий містив детальний опис, яким чином дійшло до організування тих розмов та зміст тих розмов, у яких містилися умови узгодженої співпраці з організацією УПА;

2. Лист українців в стилі декларації про співпрацю із нашою організацією;

3. Заміщені в окремому рапорті відомості про Радянський Союз, отримані від українських представників (їх суть я більш-менш передав у попередньому протоколі);

4. Кілька екземплярів підпільної преси організації УПА.

І далі після цього дотичні матеріали – як ми її називали – «української справи» переслав як додатки до щомісячних рапортів розвідки звичайним службовим шляхом³²².

Запитання: Коли і де проходила нарада із «Радославом» щодо співпраці з організацією УПА і яким чином «Радослав» прореагував на цю справу?

Відповідь: Десь наприкінці липня 1945 р. я був на нараді голови люблінського округу (якого був заступником) із «Радославом» на конспіративному помешканні у Варшаві на Празі³²³. Тоді я згадав про українське питання та добру з ними співпрацю. «Радослав» був зацікавлений повним образом справи. Його відповідь на це була більш-менш така, що на даний момент не існує відповідних умов та атмосфери до проведення подібних переговорів. Не радив мені ані воювати [з ними. – *Прим. пер.*], ані співпрацювати.

Запитання: Чи після розмови із «Радославом» змінилося щось у стосунках вашої організації з організацією УПА?

³²² Приміром, як додаток до рапорту розвідки із листопада–грудня 1945 р. були долучені конспіративні листи УПА, звіт «Криги» про акцію УПА в колонії Голешів, звіт V району ВіН щодо УПА, листівки українською мовою (політичний документ «Платформа Української Головної Визвольної Ради» AIPN BU 944/120, Розвідницький рапорт за період від 20 листопада до 20 грудня 1945 р., 23 грудня 1945 р., к. 151.

³²³ Прага – район на правому (східному) березі Вісли у Варшаві. – *Прим. пер.*

Відповідь: Після моєї та «Другака», шефа округи Люблін із «Радославом» зустрічі нічого в наших відносинах із організацією УПА не змінилося, ми надалі підтримували контакти та продовжували співпрацю з організацією УПА.

Запитання: Чи після того, як керівництво Центральним Обшаром організації Делегатура Збройних Сил на Край перейняв колишній заступник «Радослава» «Мацей», ви прислали йому матеріали, що стосувалися співпраці вашої організації із організацією УПА? Якщо так, то в якій формі та які матеріали?

Відповідь: Подальші матеріали до «української справи» були, звичайно, заміщені у рапортах розвідки та у формі додатків до тих самих рапортів, що висилалися щомісяця, так що від моменту переходу важелів керівництва Центральним Обшаром до «Мацея» він їх отримував щомісячно. У першій половині листопада 1945 р. я надіслав до «Мацея» службовим шляхом розшифровки розмов із українськими представниками у травні 1945 р. та український лист-пропозицію співпраці. Згодом, в середині листопада, я переслав «Мацею» на його скриньку у Варшаві на вул. Козмінській звіт «Загончика» із проведеної 27 жовтня 1945 р. наради із представниками організації УПА та мій лист, у якому я представив йому пропозицію представників організації УПА, що стосувалися висилання нашого патруля на забужанські землі [тут: Волинь. – *Прим. пер.*] з метою проведення розвідки та їх прохання щодо контакту із керівництвом нашої організації з метою проведення розмов щодо тіснішої співпраці.

[...]

Големб'євський

Допитав [...] ³²⁴

Протоколював: Цесляк, хорунжий

Оригінал, рукопис. AIPN BU 944/114, Протокол допиту Мар'яна Големб'євського,

1 лютого 1946 р., к. 143, 144.

---

³²⁴ Нерозбірливий підпис слідчого офіцера МПБ у Варшаві, підпор. Єжи Кендзьори.

1946 лютий 1, Варшава.

Протокол допиту Мар'яна Големб'євського («Стера») щодо його записки про звіт коменданта округи Томашів Люблінський ВіН Яна Туровського («Норберта») про співпрацю із УПА

Запитання: Поясніть детальніше суть розвідницької інформації, переказаної наприкінці X або XI 1945 р. членом УПА, представника «українського уряду», коменданту округи Томашів Люблінський організації ВіН капітану «Татарину», занотованої вами в пункті 1, а також хто надав вам цю інформацію та коли?

Відповідь: Видається, що на поч. грудня 1945 р. на зустрічі із заступником коменданта округи Томашів Люблінський псевдо «Зруб», яка відбулася у Варшаві на вулиці, я отримав від нього усний звіт із зустрічі, яка відбулася (кінець X або початок XI 1945 р.) «Татарина» та «Зруба» із представником конспіративного українського уряду. Поміж іншим, він передав мені інформацію, отриману від цього українця, яку я собі записав на наданому аркуші паперу, який мав більш-менш такий зміст: у зв'язку із діяльністю підпільного законспірованого українського уряду та УПА на землях Переддніпровської України проти них ведеться сильна репресивна акція з боку радянських властей, у якій бере участь армія та НКВД. На теренах України на захід від Києва у зв'язку з нелегальною діяльністю УПА в операції проти них бере участь 50 000 війська та НКВД. На схід від Києва з приводу невеликої заселеності, а відтак дуже незначною діяльністю УПА, операція, скерована проти них, є слабша (пункт 1.). УПА на згаданих вище теренах веде боротьбу не на життя, а на смерть. Як інформували, знищують на території радянської України обладнання, забудови, склади зі збіжжям та інше, що належить колгоспам, і власне тим руйнуванням колгоспів руйнувати аграрну економіку Советів (пункт 2.). Потім вони повідомляли, що підпільний український націоналістичний рух (конспіративний український уряд – УПА) має контакти зі своїми ідеологічними відповідниками в Чехії, Угорщині, Румунії та Білорусі (пункт 3.). У пункті 4. я занотував повідомлення, передані «Зрубом», що той же представник української підпільної організації запропонував нам, тобто ВіН, висилку нашого патруля на терени наддніпрянської України (з їх допомогою – УПА) з метою орієнтації в існуючій там ситуації та утвердження польсько-української співпраці на тих землях. У пункті 5. на тому ж аркуші я занотував мою згоду у справі допомоги для мене членів відділів УПА, котра мала надаватися нашою організацією ВіН.

На вищеописаній зустрічі зі «Зрубом» він мені представив прохання українських представників щодо надання лікарської допомоги та медикаментів для членів організації УПА, поранених у акції, боротьбі на землях радянської

України, як теж на польських теренах у боротьбі із радянською владою та політичними противниками, як також у Польщі. Українці просили про цю допомогу, оскільки на теренах за Бугом не мали можливості ані переховуватися, ані лікувати поранених з огляду на безпеку та відсутність санітарної допомоги. Я це прохання прийняв, доручуючи «Зруб» надавати допомогу пораненим членам організації УПА. Ця допомога мала проявлятися у прийнятті, переховуванні та лікуванні членів організації УПА засобами організації ВіН у міру існуючих можливостей. Надання швидкої медичної допомоги було одним із пунктів умови про співпрацю нашої організації ВіН з організацією УПА.

У пункті 6. я зазначив собі прохання представника української підпільної організації про налагодження контакту із керівними представниками нашої організації ВіН, які могли б прийняти рішення про співпрацю у ширшому масштабі.

Запитання: Назвіть конкретно усі пункти локальної угоди про співпрацю організації УПА з організацією ВіН на терені вашої округи, затверджені на зустрічі представників організації ВіН вашої округи з представниками організації УПА 27 жовтня 1945 р.

Відповідь: Локальна угода про співпрацю організації УПА з організацією ВіН у нашій округі, заключена 27 жовтня 1945 р. з представниками сторони УПА: командиром операційного відділу «Кригою», далі керівником розвідки та іншими; із боку Люблінської Округи організації ВіН інспектором «Староства Ґарволін» – інспекторату званого також районом Біла Підляська та шефом розвідки того ж інспекторату, містила такі пункти: співпраця розвідок організації УПА та організації ВіН, що полягала на взаємному обміні матеріалів розвідки, допомозі у харчуванні та розміщенні, спільній діяльності у боротьбі з інформаторами та розвідниками управліннь безпеки, боротьбі з бандитизмом, утриманні зв'язків між організацією УПА та організацією ВіН, також взаємобміні пропагандистськими матеріалами. Ці дані вміщені у розвідувальному рапорті інспекторату криптонім «Староство Ґарволін» з дня 24 XI 1945 р., підписаному керівником розвідки «Жуком» та інспектором майором «Загончиком». Окрім того, додатковим пунктом я затвердив надання лікарської допомоги пораненим членам організації УПА з-за Бугу.

Запитання: Поясніть значення звіту, написаного олівцем командиром КВ району 5 повіт Біла Підляська організації ВіН «Щирим», адресованим до ІКВ, розміщеному в щомісячному рапорті «Інспекторату Ґарволін» за грудень 1945 р.

Відповідь: Із суті прочитаного мені документу, написаного командиром КВ району 5 повіт Біла Підляська організації ВіН виникає, що на терені цього району (5) сталося кілька випадків виходу поза рамки угоди, підписаної між УПА та організацією ВіН – з боку організації УПА, члени якої допустилися грабж-

Жар, присілок Люблинця Нового, 21 травня 1945 р., перерва під час розмов представників УГВР та ДЗС. У білому плащі Мар'ян ГОЛЕМБ'ЄВСЬКИЙ («Стер»), за ним у глибині із закладеними руками Юрій ЛОПАТИНСЬКИЙ («Шейк»).

ницьких нападів та побиття польського населення. При цьому члени УПА [значали], що співпраця з поляками є лише тимчасова, а Україна й так буде по Луків. Значення тих інцидентів мені важко пояснити, оскільки це були поодинокі випадки, а не маючи детальніших даних, я не можу пояснити, на якому тлі вони виникали.

Големб'євський

Допитав: [...] ³²⁵.

Протоколював: Цесляк, хорунжий.

**Оригінал, рукопис. AIPN BU 944/114, Протокол допиту Мар'яна Големб'євського,
1 лютого 1946 р., к. 145–147.**

³²⁵ Нерозбірливий підпис слідчого офіцера МПБ у Варшаві, підпор. Єжи Кендзьори.

1946 лютий 1, Варшава.

Протокол допиту Мар'яна Големб'євського («Стера») щодо подальшої співпраці між ДСЗ-ВіН та УПА

Запитання: Як виглядало продовження співпраці вашої Округи з українською організацією УПА?

Відповідь: На першій зустрічі з представниками законспірованого українського уряду та організації УПА, яка відбулася біля 20 травня 1945 р. на межі Томашівського та Любачівського повіту ми з ними узгодили, що по мірі можливості будемо навзаєм (організація ВіН та УПА) обмінюватися інформаційними матеріалами та щоденною пресою. Співпраця українського уряду і УПА – у повному значенні цього слова – з нашою організацією повинна була розпочатися після проведення переговорів українських представників із керівними структурами нашої організації.

Від травня 1945 р. співпраця з організацією УПА проявлялася у обміні пропагандистськими матеріалами нашої організації та підпільною пресою організації УПА, а також у обміні інформаційними матеріалами на теренах повітів Люблінського воєводства, на яких перебували відділи УПА, як, наприклад, у повітах Томашівському, Любачівському.

27 жовтня 1945 р. відбулася друга зустріч членів-представників нашої організації з представниками організації УПА. у східній частині повіту Біла Підляська. У ній брав участь з боку організації ВіН інспектор «Староства Гарволін», тобто Білої Підляської, майор «Загончик» та шеф розвідки інспекторату на псевдо «Жук», натомість з боку української організації УПА представник на псевдо «Крига» та інші. «Загончик» перед українцями виступав під псевдо «Дзірит», а «Жук» під псевдо «Павук» [пол. Пайонк. – *Прим. пер.*]. На цій зустрічі були обговорені умови локальної угоди та питання співпраці організації ВіН з організацією УПА, що мала би полягати на допомозі у харчах, розміщення, боротьбі із «шпіцлями» [тут: інформаторами. – *Прим. пер.*] та бандитизму і утриманні зв'язку. Окрім того, «Жук» («Павук») надав представникам УПА схему розвідницького рапорту, який мали надіслати із теренів з-за Бугу. Потім дійшло до зміни підпільної траси, котра й надалі впливала при тих чи інших подіях, що траплялися. Як пригадую, то на зустрічі в жовтні 1945 р. українські представники запропонували нам вислати на забужанські землі патруль з метою дослідження пануючих там відносин та підтвердження польсько-українського співжиття. Цей патруль, що складався би із 7–11 осіб із нашої організації мав бути проваджений спеціальними представниками організації УПА, які уможливили би безпечне пересування територією забужанської України, маючи контакти або паролі на цілому тому терені. Цей патруль мав в

основі своїй пройти трасою, визначеною нами на лінії, що нас цікавила, а українці у разі потреби мали би допомагати своїми контактами (мали знайти контакти) та мали надати допомогу у їжі для патруля, розміщенні та під час збору інформації. У випадку хвороби чи поранення когось із членів нашого патруля, УПА мала допомогти їм санітарною допомогою, надати прихисток. УПА, допомагаючи патрулю у збиранні інформації, мала також через це убезпечити його перед ймовірною зустріччю із відділами війська чи НКВД, або міліції. Припускаю, що якби дійшло до сутички патруля із радянськими загонами, УПА надіслала би також збройну допомогу. Цей патруль мав перебувати на землях Забужанської України з 4–5 тижнів.

Запитання: Як подавалося питання співпраці вашої організації ВіН із організацією УПА на лінії боротьби із органами безпеки, Міліції Обивательської на території Люблінського воєводства.

Відповідь: На це питання я не відповім.

Големб'євський

Допитав: [...] ³²⁶.

Протоколював: Цесляк, хорунжий.

Оригінал, рукопис. AIPN BU 944/114, Протокол допиту Мар'яна Големб'євського,

1 лютого 1946 р., к. 148,149.

---

³²⁶ Нерозбірливий підпис слідчого офіцера МПБ у Варшаві, підпор. Єжи Кендзьори.

1946 лютий 4, Люблін.

Фрагмент допиту командира сотні УПА «Вовки-3» Владислава Сивака («Зірки») на тему відносин між УПА та ВіН.

[...]

Запитання: Як у спільних акціях ви співпрацюєте разом із польськими реакційними організаціями?

Відповідь: Із польською реакційною організацією відділ УПА знаходиться у позитивних відносинах, напр., у травні 1945 р. я отримав наказ, у якому йшлося про те, що провід підписав угоду з АК про приязнь. У цьому розпорядженні також йшлося про те, що між УПА і АК не мають бути ворожі стосунки, але в ньому не говорилося про спільні акції. Цей наказ підрозділам УПА був донесений. [...]

Протоколював: мр. Богданов (-) Сівак Владислав

Копія, машинопис. AIPN Lu 08/260, t. 11 Протокол допиту Владислава Сивака,

4 лютого 1946 р., к. 38.

1946 лютий 4, Варшава.

Протокол допиту Мар'яна Големб'євського («Стера») щодо співпраці розвідки ДСЗ-ВіН із розвідкою УПА та ідеї створення польсько-української держави

Запитання: Скажіть конкретно, в чому полягала співпраця розвідки вашої організації ВіН із розвідкою організації УПА?

Відповідь: Співпраця нашої розвідки організації ВіН із розвідкою організації УПА полягала на усній передачі інформації локальними керівниками розвідки нашої організації та організації УПА.

Запитання: Чи і яким чином інформація, отримана від розвідки організації УПА, що стосується Радянського Союзу, доходила до вас, тобто керівництва Округи організації ВіН?

Відповідь: Інформація від розвідки, які отримувалися регіональними керівниками організації ВіН у нашій окрузі від керівників розвідки організації УПА щодо Радянського Союзу, до мене надходила службовим шляхом, або організаційною поштою, або усно при особистому контакті із комендантами регіонів нашої округи.

Запитання: Якого типу інформацію, котру ви отримували від розвідки УПА, ви отримували поштою організації та якого типу інформацію вам передавали усно?

Відповідь: Інформацію, яку ми отримували від організації УПА, що стосувалися Радянського Союзу-України – чи були більш-менш важливі – надходили до мене у формі письмових звітів, розвідницьких рапортах у випадках, коли я не міг отримати їх усно від комендантів відповідних повітів.

Запитання: Яку розвідницьку інформацію від організації УПА про Радянський Союз ви отримували із вашої округи і коли?

Відповідь: Основну інформацію про Радянський Союз я отримав від організації УПА в травні 1945 р. на нараді з їх представниками. Все це детально описане у звіті з цієї наради, що знаходиться тепер у архіві Томашів Люблінський організації ВіН. Подальша більш-менш важлива інформація щодо назагал так званих українських справ містилася у щомісячних розвідницьких рапортах, які надсилалися інспекторатами (районами) Округи Люблін, або ж [іх] додавали до цих рапортів у формі додатків. Що це була за інформація, не пам'ятаю.

Запитання: Чому у рапортах розвідки із терену вашої Люблінської Округи організації ВіН немає згадок про відомості щодо Радянського Союзу, які ви отримували від організації УПА? Чи ця інформація передавалася усно?

Відповідь: Інформація про Радянський Союз, отримана від УПА нами,

тобто організацією ВіН, в період від травня до кінця листопада 1945 р., має знаходитися в щомісячних рапортах з інспекторатів, а інформація, яку я отримував усно від «Зруба» на початку грудня 1945 р. на зустрічі із ним, він отримав вже після висилання місячного рапорту за листопад 1945 р., тобто до 20 листопада 1945 р. Оскільки цю інформацію щодо Радянського Союзу я отримав від «Зруба» усно, [він] не розмістив її у щомісячному рапорті. Окрім тої інформації про Радянський Союз, яку я вже наводив, жодної іншої не отримував.

Запитання: Яку інформацію про Радянський Союз, які формувалися розвідкою організації УПА, ви отримали усним шляхом – від кого і коли?

Відповідь: Перші матеріали розвідки про Радянський Союз, надані розвідкою української організації УПА, я отримав у травні 1945 р. – усно, від українців. Ця інформація сповіщала про переслідування організації УПА радянською владою, запровадження радянського ладу на землях західної України, про переселення українців вглиб Радянського Союзу, про те, що радянська влада забирає українців до армії, а відтак молодь втікає до лісу, потім про арешти 120 священників і т. д. Наступна інформація про Радянський Союз, отримана від розвідки організації УПА була, здається, та, котру мені переказав «Зруб» на початку грудня 1945 р., і яку я занотував собі на папері у кількох пунктах і детально роз'яснив у попередньому протоколі.

Запитання: Яким чином було усталене питання спільних терористичних актів організації ВіН та організації УПА на терені вашої округи в угоді, складеної 27.X.1945 р. на території повіту Біла Підляська («Староство Гарволін») з організацією УПА, на нараді якої був присутній командир так званого «операційного» відділу організації УПА «Крига»?

Відповідь: На це питання я детально не відповім, хоча умови локальної угоди, підписаної «Загончиком» із представниками УПА 27.X.1945 р. я отримав здається на початку листопада, як теж рапорт розвідки за листопад 1945 р., що надійшов наприкінці листопада 1945 р. також читав, просто не пригадую собі деталей цього питання.

Запитання: Чи були реалізовані спільні акції терористичних відділів організації ВіН та організації УПА?

Відповідь: Про спільні акції мені нічого невідомо.

Запитання: Як виглядала співпраця з організацією УПА у сфері пропаганди?

Відповідь: Частина преси, що видавала ВіН, і яка надходила до окремих локальних керівників (інспекторатів та округ), вони передавали організації УПА. З боку організації УПА їхні підпільні видання не надходили до нас регулярно, лише час від часу я їх отримував службовим шляхом як додатки до детальних організаційних рапортів.

Запитання: Яким було ваше ставлення до акції організації УПА у зв'язку з репатріацією³²⁷ українців за Буг?

Відповідь: Оскільки я був проти виселення українців з території Польщі за Буг, акцію, яку провадила у зв'язку з цим організація УПА, вважав за акт самооборони. Я також вважав, що неправильним є виселення поляків із земель за Бугом, оскільки тим самим ми втрачаємо підстави до повернення цих теренів до Польщі, і так само виселення українців з території Польщі перед Бугом на інший бік, тому що треба буде зробити місце для [тих. – *Прим. пер.*] українців. Я був противником примирення із совєцькою Україною, натомість стояв за примиренням із українцями від УПА. Я вважав, що після приходу їх до влади стосунки із УПА складуться корисними для Польщі.

Запитання: Яким був ваш стосунок до співпраці вашої підпільної організації під назвою ВіН із підпільною українською організацією УПА?

Відповідь: Я рішуче стояв за поглибленням співпраці з організацією УПА, як також за політичною співпрацею із так званим конспіративним українським урядом.

Запитання: Що вас поєднувало з організацією УПА? Які ви мали спільні цілі із організацією УПА?

Відповідь: Спільні цілі, які поєднували нашу організацію з організацією УПА, полягали на проведенні суспільно-політичних змін у Польщі, так і в совєцькій Україні та створення із Україною спільної держави. [...]

Големб'євський

Допитав: [...] ³²⁸.

У присутності протокольного:

Цесляк, хорунжий.

Оригінал, рукопис. AIPN BU 944/114, Протокол допиту Мар'яна Големб'євського,

4 лютого 1946 р., к. 150–152.

---

³²⁷ Йдеться про т. зв. обмін населенням, що відбувся між Польщею та УРСР в 1944–1946 рр., за яким з Польщі до УРСР виселено 488 тис. українців, з Галичини та Волині до Польщі 780 тис. поляків та євреїв. – *Прим. пер.*

³²⁸ Нерозбірливий підпис слідчого офіцера МПБ у Варшаві, підпор. Єжи Кендзьори.

Найправдоподібніший момент закінчення переговорів між УГВР та ВіН у Жарі 21 травня 1945 р.

1946 квітень 17, Варшава.

Фрагмент протоколу допиту Мар'яна Големб'євського («Стера»), що стосується питання співпраці ВіН та УПА на нараді офіцерів Замоївського інспекторату ВіН 16 січня 1946 р.

Запитання: Скажіть будь-ласка, яким був порядок денний другої наради³²⁹, вашої інспекційної подорожі Округу Люблін організації АК – ВіН біля Юзефова в Замоївському інспектораті [криптонім] «Музеум».

Відповідь: [...] ³³⁰ також додаю, що, окрім звичайних організаційних звітів, капітан «Турія» та капітан «Норберт» доповіли мені про «українську справу». Зокрема, що на контакт, який мали із УПА, відізналася якась важлива людина, делегат українського законспірованого уряду, котрий передав їм (при зустрічі із «Норбертом», можливо, [що] і «Турією», в умовленому місці) інформацію щодо існуючої в Забужанській Україні і далі вглиб України ситуації, про життя підпілля тощо. Цей українець просив також про можливість «відскоку» на наші терени, про надання їм харчів і медичної допомоги та уможливлення контакту та зв'язку із Заходом. Пропонували, окрім того, контакт керівних органів їх «уряду» та нашої організації. Вислання розвідницького патруля нашої організації на Україну з допомогою УПА та інших підпільних українських структур було надалі актуальним. В основному цю справу представив мені на попередній зустрічі «Норберт», і тоді я йому видав наказ надавати поміч українцям в рамках наших можливостей. Окрім цього розпорядження, я видав наказ підготувати такий патруль із наших людей до висилання його на Україну навесні 1946 р. [...]

На нараді біля Юзефова 16.01.1946 р. я наказав «Турії» та «Норберту» чекати на відповідь від конспіративного українського уряду щодо їх ставлення до питання південно-східних кордонів Польщі перед 1939 р.

Запитання: Слідству відомо, що «Турія» чи «Норберт», формулюючи українську справу з наради 16.01.1946 р., повідомили вам, що цей делегат почув умови, які виставляла наша організація українцям, і з цим виїхав до Києва, а ви видали наказ, щоб чекати відповіді українців – українського уряду?

Відповідь: До контактів із тим делегатом українського конспіративного уряду дійшло здається в грудні 1945 р. і на цій зустрічі «Норберт» передав цьому українському делегату запитання щодо їх відношення до південних Забужанських Земель та кордонів Польщі до 1939 р., що нами могло вважатися за передумову налагоджування тісніших стосунків та співпраці із конспіра-

³²⁹ Нарада керівництва ВіН Округу Люблін відбулася 16 січня 1946 р. неподалік Юзефова у Білгорайському пов.

³³⁰ Тут і в інших місцях пропущені обговорення на нараді організаційних звітів, що не стосуються співпраці з УПА.

тивним українським урядом. Бо я не виключав можливості ближчого співмешкання із тими українцями після отримання ймовірної нашої та їхньої перемоги над Советами і польською дійсністю. У зв'язку з цим запитанням я наказав «Турії» та «Норберту» очікувати на відповідь конспіративного українського уряду.

Запитання: На чому полягала співпраця вашої організації з УПА до січня 1946 р. на теренах розмежування у Томашівському регіоні?

Відповідь: До вище описаного періоду співпраця нашої організації з українцями – УПА полягала головним чином на спільній боротьбі з бандитизмом, час від часу обміном розвідницькими даними і постійному обміні підпільною пресою, нашою та їхньою.

У січні 1946 р. я погодився також і видав розпорядження для «Турії» і «Норберта» щодо надавання УПА медичної допомоги, звісно в міру можливостей. Окрім того, ми мали вислати розвідницький патруль на Україну з допомогою УПА, але лишень навесні 1946 р., коли би трохи потепліло. [...]

Големб'євський

Допитав: [...] ³³¹

Оригінал, рукопис. AIPN BU 944/114, Протокол допиту Мар'яна Големб'євського,

17 квітня 1946 р., к. 213, 214.

---

³³¹ Нерозбірливий підпис слідчого офіцера МПБ у Варшаві, підпор. Єжи Кендзьори.

1946 травень 13, Варшава.

Фрагмент протоколу допиту Мар'яна Големб'євського («Стера»), що стосується ставлення голови Центрального Обшару ВіН Юзефа Рибіцького («Мацея») щодо співпраці ВіН та УПА

Запитання: Прошу пояснити, яку позицію займав голова Центрального Обшару ВіН «Мацей» у справі співпраці вашої організації з УПА та законспірованим «українським урядом».

Відповідь: На локальну співпрацю у нашій Окрузі організації ВіН із організацією УПА ми мали повну санкцію шефа Центрального Обшару ВіН «Мацея» через те, що він її нам не забороняв, знаючи детально про масштаби цієї співпраці із наших рапортів та додатків до листопада і грудня 1945 р. включно, а на нараді зі мною в грудні перед 10-м 1945 р. «Мацей» на мою пропозицію щодо тіснішої співпраці з українцями із законспірованого українського уряду з-під знаку УПА сказав, що: «Ця справа буде розглядатися в січні 1946 р., тому ви зі свого боку поставте перед ними питання: яку мають позицію щодо Східних Земель». Я це зрозумів таким чином, що це передумова до встановлення тісної співпраці з українцями на нашому найвищому центральному щаблі. Водночас ця заява була санкцією на продовжувану до тої пори локальну співпрацю організації ВіН з організацією УПА та вступним кроком до налагодження тісних стосунків із конспіративним українським урядом – аналогічно і з УПА – на рівні керівництва організації ВіН.

Запитання: Яким чином ви виконали зазначене розпорядження «Мацея» щодо співпраці з українцями з-під знаку УПА та законспірованого «уряду» українських націоналістів?

Відповідь: Наказ «Мацея» у даній справі, що містив запитання до «конспіративного українського уряду», я передав декілька днів пізніше капітану «Норберту», коменданту obwodu Томашів Люблінський організації ВіН, котрий утримував власне контакт із УПА. Цей наказ я переказав «Норберту» у Варшаві по вул. Львівській 10, квартира 16, в помешканні на Табачинського (у кімнаті Мар'яна Букетинського).

Запитання: Поясніть, про які справи, пов'язані зі співпрацею вашої організації ВіН із УПА, доповідав вам на описаній конспіративній зустрічі капітан «Норберт», комендант obwodu Томашів Люблінський.

Відповідь: На зазначеній зустрічі капітан «Норберт» передав мені матеріали про Радянський Союз, отримані ним від розвідки УПА на одній із останніх зустрічей на терені його obwodu, та повідомив мені прохання УПА про надання їм санітарної допомоги, про що я детально розповідав вже у попередніх протоколах. У відповідь на це я розпорядився, аби «Норберт» надавав медичну

допомогу організації УПА і теж щоби передав запитання «Мацея» до «конспіративного уряду» українських націоналістів.

Запитання: Поясніть, яке прохання ви представили шефові розвідки Центрального Обшару «S1» на зустрічі із ним перед 15 грудня 1945 р.

Відповідь: на зустрічі із шефом розвідки Центрального Обшару організації ВіН «S1» у Варшаві перед 15 грудня 1945 р. я переказав йому справу співпраці нашої організації із УПА, передав йому інформацію із СРСР, отриману від «Норберта» (з розвідки УПА), справу медичної допомоги, наданої моїм розпорядженням для УПА, окрім того, я просив «S1», щоби він підтримав у «Мацея» справу позитивного розгляду співпраці із УПА. У відповідь «S1» сказав, що підтримує цю справу. [...]

Ґолемб'євський

Допитав: [...] ³³²

Оригінал, рукопис. AIPN BU 944/114, Протокол допиту Мар'яна Ґолемб'євського,

13 травня 1946 р., к. 264, 265.

---

³³² Нерозбірливий підпис слідчого офіцера МПБ у Варшаві, підпор. Єжи Кендзьори.

16 червня 1946 р. м. п.

Звіт референта пропаганди III Округу Теодора Гарасим'яка («Дунайського») про зустріч із представниками ВiН 18 травня 1946 р.³³³

Коротка інформація з зустрічі з представниками ВiН-у
Дня 18.V.46.

Зустріч відбулася згідно з умовою дня 18.V.46. у лісі³³⁴. Тривала від год. 10-ї до 20-ї.

З української сторони були слідуючі представники: «Равіч»³³⁵, «Явір»³³⁶, «Хмарний»³³⁷.

З польської сторони: «Ос[тоя]»³³⁸ — провідник делегації — [пропагандивний?]

референт з Варшави; «Аз[ія]»³³⁹ — обласний провідник; капітан «В[ир]-ва»³⁴⁰ — повітовий провідник; 5 офіцерів ВiН-у; 1 представник повіту і представники Томашівського повіту; 1 секретар.

Порядок дня:

1. Світова ситуація — реферат «Остої».
2. Ідея співпраці Польща-Україна — «Равіч».
3. Ідея співпраці Польща-Україна — «Остоя».
4. Військові справи.
5. Теренові справи.
6. Господарські справи.
7. Закінчення.

На внесок «Остої» конференція повинна відбуватися 2 дні, щоб обговорити всі справи докладно. Одначе брак харчів для польського військового відділу (який числив 100 осіб) на це не дозволив, і конференція тривала 12 годин з одногодинною перервою.

Ад. 1. П. «Остоя» в своїм рефераті з'ясував політичне становище у світі, де

---

³³³ Документ створено 16 червня 1946 р., але був поміщений серед документів, які передували 28 травня 1946 р., оскільки його суть стосується подій, які передують атаці на Грубешів 28 травня 1946 р. Так само і наступний документ.

³³⁴ Ця зустріч, за свідченням Леона Лапінського («Богуслава»), відбулася у лісі біля Аделіни (біля Вербкович на Грубешівщині – Прим. пер.).

³³⁵ «Равіч» – псевдо референта пропаганди III Округу Теодора Гарасим'яка («Дунайського») в межах співпраці з ВiН.

³³⁶ «Явір» – псевдо Миколи Лопушанського («Слоти») в межах співпраці з ВiН.

³³⁷ «Хмарний» – псевдо співробітника СБ в III Окрузі Володимира Баталії («Левка») в межах співпраці з ВiН.

³³⁸ Ян Задронг («Остоя») – керівник Бюро інформації та пропаганди Люблінської Округу ВiН.

³³⁹ Вацлав Домбровський («Азія») – комендант Округу Грубешів, другий заступник коменданта Округу Люблін ВiН.

³⁴⁰ Станіслав Ксьонжек («Вирва», «Турія») (1909–2006) – комендант Округу Томашів Люблінський ВiН.

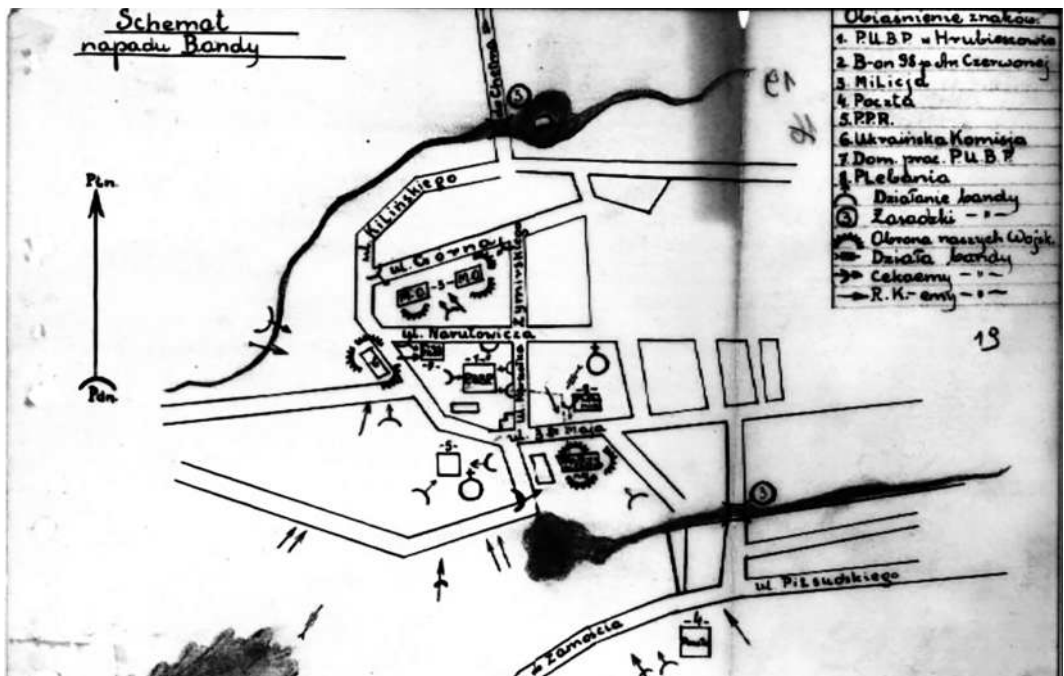

Схема атаки відділів УПА та ВіН на об'єкти комуністичного режиму в Грубешеві, виконана працівниками МПБ.

зарисовується два світи: а) правдиво демократичний, та б) світ заперечення усього, що людське, — світ варварський. Йде послідовна війна поміж цими світами і один з цих світів мусить виграти, а другий згинуть. Цей що згине, це більшовизм. По поваленню більшовизму мають постати незалежні держави, а в першій мірі Україна і Польща, які мусять зв'язатися з собою ідеєю співпраці, щоб виконати історичну місію на сході Європи і обезвладнити російсько-німецький імперіалізм, та зорганізувати усіх слов'ян до виконання певної історичної місії. Прелегент клав найбільший натиск на політичну співпрацю між Польщею і Україною, і то зараз, щоб якнайскоріше визволитися від большевицького ярма. (В словах прелегента відчувалася щирість і тривога, що коли дальше так буде, то польський народ пропаде під большевицькою дійсністю.) Прелегент добре орієнтується у справах українських, після лектур Леона Василевського³⁴¹ та сучасної дійсності.

Ад. 2. «Равіч» — представив у своєму рефераті польсько-українську співпрацю упродовж історії, від княжих часів до сучасності. Представив конечність стислої співпраці під сучасну пору не лише поміж українцями і поляками, але взагалі з усіма поневоленими народами.

³⁴¹ Леон Василевський (1870–1936) – польський політик, соціаліст, знавець східноєвропейської тематики, автор, м. ін., книги «Східні Креси – Литва і Білорусь, Підляшшя і Холмщина, Східна Галичина, Україна (пол. 1917)», «Українське питання як міжнародна проблема» (пол. 1934).

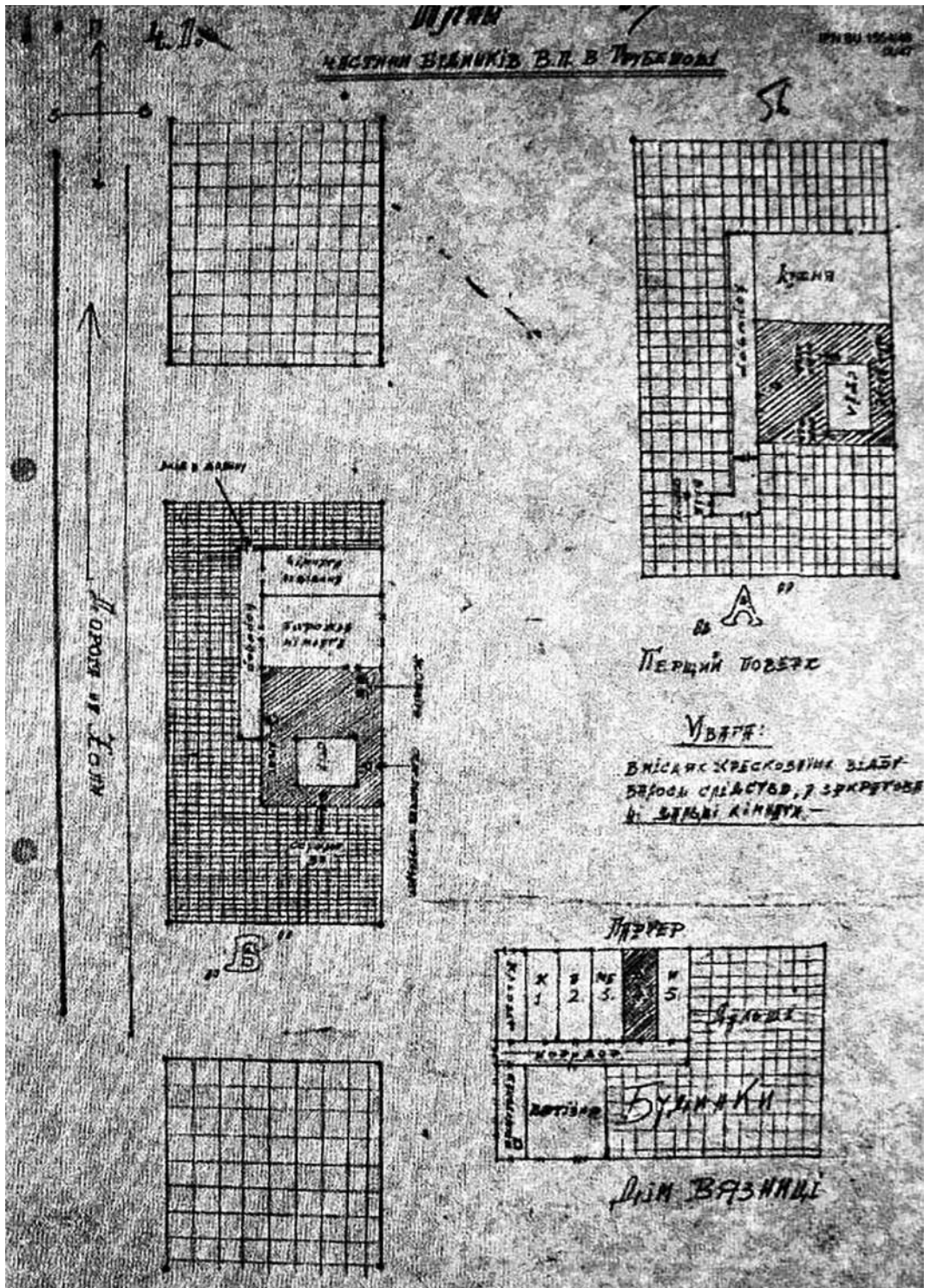

Схема казарм Війська Польського в Грубешеві, виконана штабістами УПА.

Ад. 3. «Остоя» у своєму рефераті представив етичні, економічні, психічні, суспільні, культурні й релігійні сторони українсько-польського життя, які є запорукою, що таке співжиття є можливим і кінцевим поміж обома народами.

Ад. 4. Рішено виконати спільну акцію на Грубешів.

Ад. 5. «Аз[ія]» та «Равіч» обговорили усі теренові справи і винесли певні постанови.

Ад. 6. Господарські справи відносились до торговельних взаємовідносин. Поляки мають нам доставляти усі предмети щоденного ужитку, а українці мають їм доставляти коні, вози, товщ³⁴² і збіжжя на борошно.

Ад. 7. Поставлено за три тижні знову з'їхатися, а «Остап» предложив внесок, щоб з'їхалися представники обох проводів з далекойдучими уповноваженнями і свої постанови на конференції підписали, як акти державні.

Нашу делегацію охороняв відділ 20 стрільців.

16.6.1946.

Слава Україні!

«Равіч».

Додаткові пояснення до точки 5.

а) Обговорено і полагоджено слідуючі справи: українське і польське цивільне населення може беззастережно мешкати на українській і польській території, коли не буде шкодити визвольним змаганням обидвох народів та не буде належати до ворожого (комунізуючого) табору.

б) Українські військові відділи можуть перебувати на польських територіях беззастережно, але після попереднього, або пізнішого повідомлення польського проводу ВіН.

в) Ранені та хворі українці з УПА та організації можуть перебувати на території польській, де одержують лікарську поміч.

г) Польські і українські революційні суди можуть судити після своїх прав політичних і кримінальних злочинців обох національностей, одначе про це повідомлять протокулярно другу сторону.

г) Визначено пункт, де мають бути зустрічі та зв'язки³⁴³.

[підпис відсутній]

Особистий архів Євгена Штендери, Торонто.

³⁴² Тут: тлуц, жир. – Прим. пер.

³⁴³ Оригінал вперше опубліковано у Т. 39 «Літопису УПА»: Тактичний відтинок УПА 28-й «Данилів»: Холмщина і Підляшшя (Документи і матеріали), ред. Петро Й. Потічний, Торонто-Львів, 2003, с. 798–799.

1946, червень, м. п.

Протокол із зустрічі представників УПА з представниками ВіН 18 травня 1946 р., занотований працівником реферату пропаганди ІІІ Округу Миколою Лопушанським («Слотою»).

Протокол зустрічі з представниками ВіН 18.V.1946 р.³⁴⁴

На (зу)стрічі з нашої сторони були: «Равіч», «Явір», «Хмурий».

Присутні з польської сторони: п. «Остоя» – політ[ичний] реф[ерент] з Центру, з Варш[ави]; п. «Азія» – окружний інспектор; кап. «Вирва» – повітовий комендант; 4 офіцери «ВіН»; 1 представник з пов[ітового] проводу пов. Х[олм]; 2 представники з Т[омашівського] пов[іту]; 1 секретар і 1 поручник – командир охороняючого відділу. Делегацію "ВіН" охороняв в[ідділ] в числі 100 люда. Нашу делегацію охороняв п[ідвідділ] в силі 20 люда.

Конференція почалася о год. 10-й і тривала до год. 20-ї, з одногодинною перервою (обід).

Порядок нарад:

1. Світова політична ситуація – п. «Ост[оя]».
2. Ідея фронту поневолених народів і польсько-української співпраці – д.[руг] «Равіч».
3. Ідея польсько-української співпраці – п. «Ост[оя]».
4. Військові справи.
5. Територіяльні взаємовідносини від Володави до Білгорая.
6. Господарчі справи.
7. Закінчення.

Представник «ВіН» п. «Остоя» пропонував вести відправу два дні, однак брак харчів для їхнього відділу був причиною скорочення її до одного дня.

Перед год. 10-ю до нас прийшов відділ «ВіН» в числі 8 люда зі запитом, чи ми готові до конференції.

Провідник нашої делегації «Равіч» сказав, що готові. Тоді ком[андант] польської групи вислав 2-х стрільців по польську делегацію. За кілька хвилин появилася чисельна польська делегація, в супроводі більшого відділу убраного в польські уніформи. На чолі йшло 2-х стрільців, з ними двійками делегати, за делегатами двійками решта охорони. Привитавшись з нашими та перекинувшись кількома куртуазійними словами – приступлено до конференції. Конференція відбулася в лісі. [...]

Ад. 1. Згідно з порядком нарад, п. «Ос[тоя]» реферував пол[ітичну] ситуацію у світі. На початку підкреслив значення ІІ світової війни для поневолених народів, в тім числі й для України. «Советської України ми не знаємо, бо знаємо дійсне обличчя СРСР». Дальше пролегент³⁴⁵ доводить потребу польсько-укра-

³⁴⁴ Документ створено 16 червня 1946 р., однак заміщений серед документів передуючих 28 травня 1946 р., оскільки його зміст стосується подій, що відбулися до нападу на Грубешів 28 травня 1946 р.

³⁴⁵ Тут: доповідач. – Прим. пер.

їнської співпраці. Твердить, що влада польського підпільного руху від початку робила все, щоб наступило зближення до українського підпілля, що немає основніших різниць, які б могли щодо польсько- українських відносин і запевнюємо чистість цієї ідеї. Бажаємо вільних обох наших народів у вільних державах.

2. «Ос[тоя]» вважає, що світ поділився на два ворожі табори, один табір демократичний, другий – терору й насилля. «Виринає питання: чи є можлива співпраця, або існування побіч себе [ц]их двох таборів? Ні! Один з них призначений на загибель, а впасти мусить світ безправ'я! Демократія – це наша ідея, за яку ми ідемо на смерть, не тому, що демократія має виграти, але тому, що боремося за правду».

«Які ж наші дипломатичні орієнтації?»

«Ми стоїмо за правдивою англо-американською демократією, яка біля себе скупчує ряд менших держав, які радо йдуть на співпрацю, як рівний з рівним. З другої сторони є Советський Союз – тюрма народів. Поневолені народи не мають примітивних людських прав. Самі большевики говорять, що поневолюють 70 різних народів».

Ракетні снаряди німецького виробництва до гармати класу Nebelwerfer, що використовувалися відділами УПА на терені 28-го ТВ «Данилів» (помилково ідентифіковані МПБ як снаряди V-1.

«Наш клич – Вольносьць обивателя і незалежність паньства!»³⁴⁶ Україна одна з тих народів, що не має ні одного, ні другого. Україна – це велика країна, гноблена большевиками, яка створила скристалізовану ідею і сміло змагає до визволення. Білорусь того не виказала».

Світ, по думці прелегента, упорядкує «Атлантийська Карта»³⁴⁷ – чудове діло Рузвельта». Атлантийська Карта повинна бути євангелією всіх політичних починань. На останній конференції в Ялті та наступних, відступили від засад Атлантийської Карти, але тепер помічається тенденцію її даліше реалізувати. Доказом цього може бути промова Черчіля. По словах ц[іє]ї промови орієнтуємося, що до боротьби двох таборів є змобілізовані всі сили світа. Черчіль своєю промовою підготував світову опінію морально й мобілізуючо для майбутніх світових подій. Також провадиться мобілізація матеріальних спроможностей, але поки що більш тайна, але її вже видно. В США переводиться загальний військовий перевишкіл, хоча вже рік по війні. Це значить, що там уважають, що для реалізування своїх ідей треба буде конечно вжити сили. В промові Сталіна про 25-літній плян праці, говорить, що в тім часі воєнна промисловість дійде до «вищого» рівня. Це свідчить, що співпраця по II світовій війні починається підготовкою до війни. Тому також «Комінтерн»³⁴⁸ продовжує свою працю, хоча офіційно був розв'язаний. Найінтенсивнішу працю в Польщі вів «Комінтерн» на українських землях і через те в Польщі. Опісля ці землі влучено до решти советського кольосу. Те саме зі Закарпаттям.

«Що представляє собою тепер Росія й Сталін у світі?»

Це питання прелегент з'ясовує так: Росія старалася створити такі умовини політики на міжнародній арені, щоби можна було довільно лявірувати і завжди правно себе оправдати. Тому введення представників України, Білорусії й Польщі в ООН. Має теж значіння пропагандивне, бо большевики цим доказують, що ці держави є незалежні.

«Облуда мусить зникнути. Ми стоїмо на боці боротьби за демократичний порядок у світі!»

Боротьбу двох бльоків ми вже бачимо за столом установи ООН. Там виявилось, що большевицькі представники не представляють волі поодиноких народів, а виконують безоглядно волю Сталіна.

Представники демократичних держав не є «пйонками»³⁴⁹ Англії, ані Аме-

³⁴⁶ Тут: Свобода громадянина та незалежність держави! – Прим. пер.

³⁴⁷ Йдеться про Атлантичну хартію – декларацію Вінстона Черчілля та Франкліна Д. Рузвельта від 14 серпня 1941 р. Вона окреслила головні цілі та вартості, задля яких Велика Британія та США беруть участь у II світовій війні.

³⁴⁸ Комінтерн – Комуністичний Інтернаціонал: міжнародна організація, що складалася із комуністичних партій з різних країн в 1919–1943 р., тут йдеться про комуністичний блок у Європі.

³⁴⁹ Тут: пішаками. – Прим. пер.

рики, а виступають в ООН, як представники вільних держав в обороні засад демократії і прав своїх, чи інших народів, чого доказом є світлий виступ Куби в ООН. Малі народи не бояться співпраці з демократичними країнами, бо знають, що ці пошанують їхні права. США це найбільша демократична країна світу, з якої беруть засади демократії (англо-американську демократію промовець сильно ідеалізує. – *Прим. протокол.*). ООН – це твір Англії й Америки, це досвідчувальне дерево, на яким народжуються добрі й злі овочі³⁵⁰.

Уряджено нюрнберзький процес³⁵¹ тому, щоби всі суспільні організації світа пізнали зло тиранії та тому, щоби знали, що демократичний світ бореться за правду, справедливість, що гуманність перемагає, що зло осуджується. Демократичний світ змагає до волі, спокою, справедливості. Большевизм протидіє ц[ьо]му. Большевизм ніде не запанував за згодою народу, загальним голосуванням, завжди приходив до влади підступно, по трупах і поневоленні інших народів.

Найкраще виказав большевизм своє обличчя на нашій шкірі. Скільки мусіли перетерпіти українці за 26 літ поневолення, коли вони зазнали стільки лиха за так короткий час. Як большевики додержують своїх обіцянок, найкраще послужить приклад долі України. Кожний це знає, що щорічно 10% населення мусить бути зрушен[о] з місця. Так трактуємо і теперішню репатріацію українців до ССРСР.

Тепер большевики хочуть торпедувати ООН. Англія стоїть в першій лінії боротьби з большевизмом. Америка відограє ролю вождя і старається проти большевизму мобілізувати всі народи. Большевики атакують Англію з усіх сторін. (Кампанія в Індії, Єгипт, Персія, Греція і т. д.). Але світ розкриває правдиву ціль цієї роботи. Напр., Де Голь відкрив правдиве обличчя комуністичної роботи у Франції і назвав її по імені. Він сказав, що не погодиться ніколи на те, щоби Париж був підпорядкований Москві. Італія старається відбудуватися і стати корисною в ООН, але ще потрібна квантанна³⁵², а Сталін, як може, кокетує своєю стороною. Свого часу ген. Сікорський заініціював «федерацію Слов'янських народів». Перша до цього приступила Чехословаччина, але Бенеш³⁵³ пізніше продав цю ідею тому, щоби бути при владі. Тепер спирається на Сов[єтський] Союз і не завагався продати Закарпаття. В Румунії, Мадярщині, Болгарії, Югославії також панує большевизм і вони змагають до освободження. Ще раз підкреслює прелегент, що моральна мобілізація світу вже зроблена, а тепер світ підготовляється матеріально. Кінчить свій референт клич[ами]:

«Хай живе демократія!

Хай живе Самостійна Українська Держава!

³⁵⁰ Тут: фрукти, плоди. – *Прим. пер.*

³⁵¹ Нюрнберзький процес – низка судових та слідчих дій спеціально утвореного до покарання нацистських злочинів Міжнародного Военного Трибуналу, котрий відбувся в 1945–1949 рр. у Нюрнберзі.

³⁵² Тут: карантин. – *Прим. пер.*

³⁵³ Тут: карантин. – *Прим. пер.*

Хай живе Самостійна Польська Держава!».

По короткій перерві забрав голос п. «Остоя», пропонуючи дискусію на цю тему.

Д. «Равіч» додав, як корреферат до політичного огляду. В нім підкреслив значення боротьби поневолених народів проти большевизму, виказав потребу консолідації поневолених народів та конечність орієнтації на свої власні сили та резолюцію³⁵⁴ поневолених народів.

Д. "Равіч" подав такі три питання для вияснення польською стороною:

1. Чи є можлива революція в Росії?
2. Чи є можлива революція поневолених народів?
3. Чи дійде до III світової війни?

Пускова установка ракетних снарядів німецького виробництва та використувана відділами УПА на терені 28-го ТВ «Данилів», виконана ковалем.

1. (і 2) Можна відповісти так і ні. Можна це передискутувати, бо чому ж большевики передбачують контрреволюцію. Але уважаємо, що вона без зовнішніх чинників не буде мати успіху. Ми не числимо на революцію, бо як можемо числити на те, що не розв'яже наших питань. Числимо скоріше на гірше, як на краще, щоб не розчаруватися.

3. Ясної відповіді не можна дати. Думаємо, що цього року вибухне, бо коли би відтягнулося, Росія мала би також атомову бомбу і тоді хто знає, чи дійшло би до удару зараз. Видно по всім, що війна підготовляється, а ООН, як було

³⁵⁴ Едуард Бенеш (1884–1948) – чеський політик, президент Чехословаччини в 1945–1948 рр.

сказано, експеримент, дерево доброго і злого, створена Англією й Америкою, щоби скинути зі себе відповідальність за III майбутню світову війну. Тому потрібна, перш за все, моральна мобілізація сил, а тоді можна буде робити матеріальну. По промові Черчіля видно, що морально світ вже підготований. Коли би не почалася війна, а Польща була змінена на Сов[єтську] республіку, розпочинають вони в Польщі революцію, щоби почати велику слов'янську війну, або світову війну.

Ад. 2. По обідовій перерві приступлено до дальших точок.

Д. «Равіч» виголосив реферат на тему: «Ідея співпраці Польща – Україна». Доказав історично, що було багато моментів співпраці обох народів, але багато моментів не використано й через те був завжди упадок обидвох народів, та сумним є, що польські й російські історики перероблювали історичні дані, пхаючи польський народ на імперіялізм, клич «од можа, до можа». За цими хворобливими кличами пішов польський народ і польські політики. Внаслідок цього і прийшло до упадку Польщі в 1939 р., була якраз зла розв'язка питання українського в новоповсталій Польщі та взагалі українські проблеми в світі.

Дальше прелегент доказував конечність співпраці обох народів у будучині в ім'я боротьби обох народів проти російського імперіялізму. Співжиття й співпраця мусить спиратися на щирості взаємовідносин та взаємному пошануванні своїх святощів. Ця співпраця мусить бути не лише на папері, чи в дипломатичних відносинах, але мусить вкорінитися і перейти в усі верстви суспільства. Така співпраця мусить поширитися серед усіх поневолених народів, а в першій мірі сусідів Польщі й України.

В цім місці прелегент зачитував дві статті з плятформи УГВР, про спільну боротьбу поневолених народів проти большевизму та про сусідські взаємовідносини з сусідними з Україною народами.

В дискусії п. «Ос[тоя]» підчеркнув правдивість виводів д. «Равіча» щодо мильного³⁵⁵ інтерпретування деякими істориками польсько-українських відносин, бо вони були виховані якраз на роздмухливому польському імперіялізмі й шовінізмі до українського народу.

Ад. 3. Дальше п. «Остоя» на цю саму тему виголосив реферат. До реферату підійшов з іншої сторони, а саме, які спільні інтереси польського і українського народів є підставою до стислого життя і співпраці. Реферат почав тим, що для рівноваги російського та німецького імперіялізму повинні з'єднатися всі держави Середньої Європи, включно з Грецією і поневолені Росією народи Азії. (Тут підкреслює він «Слов'янські народи». Росію він виключає зі слов'янських народів. Після його слів, границя слов'ян кінчиться на східних українських землях. За цією межею росіяни, хоча називають себе слов'янами, але є вони –

³⁵⁵ Редактор Богдан Гук подає, що в даному місці мало бути слово революція. – Прим. пер.

змішані з іншими племенами, які витворили російський тип людини не зі слов'янською психікою).

Ідея співжиття і співпраці впливає теж з географічного положення обох народів. Ці країни лежать на шляху східної і середньої Європи. Зближені економічними можливостями – український сирівець та рільничі продукти України для Польщі, промислові вироби Польщі для України. Подібне моральне, суспільне, культурне, а навіть расове життя обох народів (в іншому значінні, як німецький расизм), є запорукою, що така співпраця може бути щира і довготривала.

При кінці свого реферату прелегент закликав усіх присутніх, щоби [вони] поважно трактували цю проблему, а в першій мірі на пограничних теренах. Закликом: «Польща з Україною, Україна з Польщею – до щасливіших днів» – [він] закінчив свій реферат.

Завваги. В обох рефератах п. «Ос[тоя]» змагав, щоби дійшло до співпраці обох народів і щоби це реалізувалося практично в прикордонній смузі. Цю конференцію вважав він вступною до ширшої конференції, на яку б прибули політичні референти КП обох народів і формально завершили державний союз обох урядів. Головна конференція може відбутися вкоротці, узалежнена двома причинами:

1. Як уложаться взаємовідносини на мішаній території.
2. Як випаде референдум в Польщі 30.6.

Останньо вичувається, що польській стороні дуже залежить на устabilізуванні польсько-українських відносин і п. «Ос[тоя]» якраз призначений на те, щоби до цього довести.

Ад. 4. Обговорено справу спільної акції на м. Г[рубешів].

Ад. 5. П. «Аз[ія]» висловив бажання, щоби остаточно усі справи польсько-українського життя на терені від Володави до Білгорая, полагодити.

Рішено:

1. Цивільне населення, яке не співпрацює з НКВД, може свобідно жити на цих теренах.

2. Всіх агентів та бандитів будеться карати революційними законами одною і другою стороною.

3. Військові відділи можуть квартирувати на обох територіях, переховуватися та діяти проти большевиків та збольшевизованих елементів, за попереднім узгідненням з місцевими проводами. В тій цілі вони подали кілька пунктів зв'язку. Зазначили, що польські відділи не будуть оперувати на українській території, хіба осінню.

4. Ранених і хворих перевозити на польську територію, де будуть забезпечені сан[ітарною] опікою.

5. Спiрнi справи будуть вирiшувати обi сторони спiльно.

Ад. 6. П. «Азiя» заявив, що замовленi речi будуть на слiдуючий тиждень доставленi на умовлений пункт. Рiвно ж скоро будуть матерiяли, замовленi тепер.

Ад. 7. На закінчення визначено пункт стрічі перед акцією на м. Г[рубешів] та намічено, що після акції місцеві провідники знову зйдуться на відправи. Доброзичливою гутіркою закінчено конференцію і, сердечно розпрацавшись, представники роз'їхалися.

В червні 1946 р.

Слава Україні!

«Явір»³⁵⁶.

З особистого архіву Євгена Штендери, Торонто.

---

³⁵⁶ Оригінал вперше опубліковано у Т. 39 «Літопису УПА»: Тактичний відтинок УПА 28-й «Данилів»: Холмщина і Підляшся (Документи і матерiяли), ред. Петро Й. Потiчний, Торонто–Львiв, 2003, с. 792–798.

1946 травень 28, год. 12.00, Грубешів.

Телефонограма шефа ПУПБ в Грубешеві Влодзімежа Атласюка до шефа ВУПБ в Любліні про напад відділу УПА на інституції комуністичного режиму в Грубешеві в ніч з 27 на 28 травня 1946 р.

27 травня 1946 р. в ніч на 28 травня о год. 1.30 банда УПА провідника «Прірви»³⁵⁷ здійснила напад на ПУПБ в Грубешеві та Повітову Комендатуру ПРП, на Радянську заставу Охорони Кордону та Комендатуру МО. Під час нападу банда спалила будинок ПУПБ. Убито 2 вартових, одного взято в полон. Арештованих випущено і в Повітовій Комендатурі ПРП убито двох членів ЗВМ (СБМ)³⁵⁸ та забрано всі документи. Водночас був напад на працівників ПУПБ, розквартированих на приватних помешканнях. Під час нападу банда застосувала³⁵⁹ снаряди більшого калібру. В той момент був убитий майор, командир

Фрагмент стіни біля будинку ПУПБ в Грубешеві, зруйнованої під час нападу на будинок.

Польського Прикордоння разом із 6 солдатами. Переслідування банди реалізовано більшими силами військ, розміщених у Грубешеві. Банду знайдено у теребінських лісах біля Вербковичів, де зараз триває бій. Про подальші дані будемо сповіщати в телефонному режимі.

Прийняв: /-/ Велхнік Надаль.

Люблін, 28 травня 1946 р. о год. 12.00.

Надав: [Влодзімеж Атласюк³⁶⁰], шеф ПУПБ в Грубешеві.

Оригінал, машинопис. AIPN Lu 032, t. 9, Телефонограма шефа ПУПБ в Грубешеві до шефа ВУПБ в Любліні, 28 травня 1946 р., к. 18.

³⁵⁷ В оригіналі: Gerynik Wyrwy.

³⁵⁸ ZMW-Związek Walki Młoduch – Союз Боротьби Молодих, – польська молодіжна комуністична організація.

³⁵⁹ В оригіналі: rochowala (пол. сховала).

³⁶⁰ Влодзімеж Атласюк – шеф ПУПБ в Грубешеві з 10 січня 1946 р., після 28 травня 1946 р. переведений у розпорядження шефа ВУПБ в Любліні.

1946 травень 28, год. 21.00, Грубешів.

Телефонограма шефа Слідчого Реферату ПУПБ в Грубешеві до Слідчого Відділу ВУПБ в Любліні про напад на інституції комуністичного режиму в Грубешеві.

До справи КД №162/46/. Зміст: доповідаю, що в ніч з 27 та 28 V 1946 р. о год. 1 20 хв. невстановлена банда великої потужності напала на місто Грубешів і опанувала ціле місто. Завзятий бій тривав 2 години. Бандити мали автомати, гранати і пускові установки, були у польських, радянських мундирах та по-цивільному. Під час бою було спалено будинок ПУПБ та випущено біля 40 в'язнів³⁶¹, коменданта арешту викрали, двох функціонерів ПУПБ вбито, теж одну арештовану. Серед міліціантів з Повітової Комендатури МО немає вбитих і поранених, оскільки коли бандити були вже в коридорі Повітової Комендатури МО, але були вибиті завдяки героїчній обороні міліціантів. На вибух від гармат та гранат вирушив 9-й полк піхоти, котрий теж був атакований бандою, і в ньому загинуло біля 10 солдат, в т. ч. командир штабу майор невстановленого прізвища. Потім було спалено 6 будинків по вул. Цегляній та 1 дім по вул. 3 травня, потім бандити вбили 2 чоловіків з ЗВМ (СБМ) з невстановленими прізвищами і пограбували на пошті кілька апаратів до видачі, забираючи посилки та листи.

Після відступу банди організовано переслідування. Йде бій на терені гміни Меняни, спільно з ВП, [радянським] військом та міліцією. Бандити мали чимало поранених і вбитих, але мали санітарні вози, котрі їх забирали³⁶². Після відходу залишили двох убитих, котрих не змогли забрати.

Надав: Кайковський.

Прийняв: Бернат, ппор.

Підписав: Шеф Слідчого Відділу

Воеводської Комендатури МО

w/z Добровольський

Оригінал, машинопис. AIPN Lu 032, t. 9, Телефонограма №761 шефа Слідчого Реферату ПУПБ в Грубешеві до Слідчого Відділу ВУПБ в Любліні, 28 травня 1946 р., к. 19.

³⁶¹ Пор.: Будучи утримуваним в ПУПБ Грубешів, в ніч з 27 на 28 V 1946 р. на коридорі нас затриманих було 6 чоловіків і 2 жінки. Жінки подалися спати до канцелярії керівника. Чоловіки залишилися на місці в коридорі. Біля год. 12 я почув автоматний вистріл, далі вибух гранати і серію з важкої зброї. На звук пострілів усі затримані попадали на підлогу біля печі. За хвилину ми зауважили, що охорона зайняла бойові позиції біля вікон. Далі один з них сказав: «Загаси світло». Коли постріли почали бути щораз частішими, ми, затримані, перейшли до останньої кімнати, яка була постійно відчинена. Лежачи у цій кімнаті ми почули крик жінки, котра спала в канцелярії керівника. І тоді хтось крикнув: «Усі додолу!» На той крик вийшов один із нас, затриманих зі Строжова, Незбенцький Александер, тож ми почали йти разом за ним і коли почули, як він зойкнув і впав на підлогу, ми повернулися назад до кімнати. За хвилину

[1946 травень 28, м. п.]

Фрагмент щоденника подій 5. Колобжезького Полку Піхоти щодо участі полку у бою з загонами УПА після їх нападу на інституції комуністичного режиму в Грубешеві.

28.05.1946 р. о год. 1.20 дуже сильна банда в детально не встановленій кількості після попереднього повного оточення міста Грубешева [здійснила напад] на Управління Безпеки та комітетів політичних партії ПРП та ППС.

Банда після обстрілу кількома торпедами Управління Безпеки і батальйону Червоної Армії проникла до Управління Безпеки, випускаючи 24 арештованих, що там знаходилися, після чого підпалила будинок УБ. Одночасно увійшли до бюро ПРР, вбивши двох членів ЗВМ (СВМ). Під час проведення тих атак бандити прикрилися з усіх боків сильним вогнем з кулеметної зброї, атакуючи водночас батальйон Червоної Армії.

Із гарнізону в результаті стрілянини була вислана укріплена група числом 30 осіб з метою отримання даних про ситуацію в місті, оскільки бандити паралізували увесь телефонний зв'язок всередині та зовні міста. Одночасно організовано охорону навколо периметру казарм. Вислана група прибула на міст,

---

до кімнати влетіло біля 20 вояків у мундирах Війська Польського та з біло-червоними пов'язками на руках, котрі стояли на порозі кімнати, у якій ми сиділи, з криком «Руки догори!» і почали стріляти до кімнати. Тоді був поранений один із затриманих – Беняшевський Тадеуш. Потім нас вивели у двір. Увесь час ми тримали руки догори. Підкреслюю, що коли увійшли до кімнати, то кожного з арештованих перевірили, а далі, коли повели нас донизу, то на сходах ми побачили убитого затриманого Незбенцького та жінку. Коли ми вже були надворі, увесь час на нас були скеровані дула пістолетів та автоматів, тож ми почали просити, що ж ми тут арештовані. За хвилину один з них сказав, що ми вільні. Далі нам сказали відійти під стіну, бо буде вибух, то ми відійшли під мур біля будки, але я того вистрілу не почув. Потім хтось крикнув «Відступаємо!», тому ворота були відчинені і я пішов на інший бік вулиці. Тоді я бачив, як з одного, так і з іншого боку вулиці йшло біля 150 бандитів, котрі пішли прямо вулицею біля парканів одного і іншого в напрямку вул. Люблінської. АІРН Lu 08/260, т. 11, Протокол допиту Францішка Тарашкевича, 1 червня 1946 р., к. 49–51.

³⁶² Пор.: 28 V 1946 біля 3 год. ранку прийшли 4 особи озброєні 2 карабінами і двома ППШ [...], після чого озброєні почали вимагати від мене, щоб я запряг коней, але що мало бути далі, не говорилося. Мій син Юзеф Ясінський, 16 років, запрягав коней, я натомість збирався в дорогу. Бандити були вбрані усі в уніформу Війська Польського, як теж говорили чистою польською мовою. Кінь був швидко запряжений. На фіру сіло 9 осіб бандитів, котрі мали на руках біло-червоні опаски, наказали мені їхати далі аж до дому по вул. Рубіновій. Десять приблизно в 200 м. від місця мого проживання поклали на мого воза пораненого, котрий теж був у формі Війська Польського й наказали мені їхати до села Чортовиці, що лежить 5–6 км від Грубешева, це гміна Монятичі. Поранений мав рану в ногу вище коліна. Обслуга, що складалася із трьох бандитів, постійно мене підганяла, щоб їхав швидше. Розмови між мною і бандитами не було жодної. Приїхали ми в село Чортовиці гміна Монятичі. Бандити розсипалися по селу [у пошуках – Прим. пер.] возу. З моєї фурманки пораненого зняли ці конвоїри бандити, але перед тим підійшли до будинку, де мали зняти пораненого. Збудили господаря, після чого занесли пораненого з метою обмити рану і її забезпечити. Після виконання w/w [вище описаних] дій фіра із w/w [вище описаним] підїхала. Пораненого винесено з помешкання, покладено на фіру, і як я орієнтуюся, поїхали в напрямі Монятич. [...] На фірі було повно бандитів, до 10 осіб. Двоє з них були вбрані по-цивільному, озброєні ППШ, решта в формі Війська Польського, якою диспонували зброєю, детально схарактеризувати не можу тому що коні бігли надто швидко і не міг зауважити. АІРН Lu 08/260, т. 11, Протокол допиту Марка Ясінського, 29 травня 1946 р., к. 40–42.

на якому банди не зустріла і не була обстріляна, звідти перейшла до Комендатури міста, звідки, проваджена танкеткою заступника округи з політично-виховальних справ полк. Якеля, яка а той момент прибула, рушила в бік УПБ та батальйону Червоної Армії. З прибуттям на місце банди вже не застали, тому зазначена група, броньоване авто, взвод кінної розвідки Червоної Армії та друга група, що надійшла на той момент із казарм, розпочали патрулювання вулиць та прочісування терену, у якому відходила банда (схема ст. 32³⁶³). Банди після проведення нападу відійшли о год. 2.30 у різних напрямках, розбиваючись на окремі малі групки з метою полегшення [собі] відступу та ускладнення переслідування, обстрілюючи свій тил із західної сторони міста.

Задіяні під час нападу бандити були вбрані в польські мундири і частково в цивільний одяг, маючи на руках біло-червоні пов'язки з написом WP. Розмовляли між собою польською мовою і озброєні були переважно автоматичною зброєю, мали між собою багато жінок, котрі, ймовірно, виконували роль санітарок.

Невдовзі натраплено на слід однієї з бандитських груп, котра відходила по замойському шосе в напрямку на населений пункт Вербковичі. Банда, зафіксувавши переслідування загону Червоної Армії та нашої групи із шефом штабу на чолі, поставила на шосе два вози без коней з обладунком та двома РКМ, що на них розміщувалися, а сама рушила в південному напрямі в бік лісу біля Терєбіня. До переслідувань долучилися два броньовані авто разом із заступником командира округу з політично-виховальних справ плк. Якелем, друге з батальйону Червоної Армії, чиї відділи догнали бандитів на краю лісу. Банда після входження в ліс, використовуючи його густу структуру, змусила відкриттям вогню з кулеметів наш власний загін та загін Червоної Армії знайти укриття. У результаті відкритого вогню було вбито кілька наших солдат і з загону Червоної Армії. Не дивлячись на досить обмежені власні сили, ліс оточено, помітивши що бандити почали відходити вглибину лісу. Наші підрозділи після проходження певного шляху лісом, зупинилися з метою узгодження загального плану, котрий мав на меті оточення цілого лісу та детальне його прочісування (схема сторінка 40³⁶⁴).

На той момент надійшла допомога з Холма і Томашева Люблінського, і отримавши всі дані від наших підрозділів, продовжили переслідування. Акція прочісування лісу нашими загонами закінчилася о годині 20.00.

Наші власні втрати понесені в бою це: 3 вбитих, 2 поранених, 2 пропалих без вісті та 2 роззброєно в місті, у одного з яких відібрали одяг.

³⁶³ Схеми не знайдено.

³⁶⁴ Схеми не знайдено.

Руїни будинку, зруйнованого під час боїв у Грубешеві.

Втрати, понесені бандою: 15 убитих, котрі залишилися на полі бою та велика кількість крові свідчать про велику кількість поранених в банді. При одному з убитих бандитів знайдено план нападу на Грубешів із детальним зазначенням та розміщенням своїх позицій. [...]

[³⁶⁵]

Оригінал, машинопис. САВ 44/53, т. 539, Щоденник подій 5-го Колобжезького Полку Піхоти за період 5 X 1945–1 IX 1946 р., b.d., к. 38–39.

---

³⁶⁵ Відсутність підпису.

1946 травень 30, Люблін.

Рапорт ген. Гвідона Червінського для шефа Генерального Штабу ВП про напад відділів УПА та ВіН на інституції комуністичного режиму в Грубешеві

Повідомляю, що напад бандитів на Грубешів, здійснений 28.V.1946 р., за отриманими з терену рапортами мав такий перебіг: напад здійснила банда силою в 300 людей, озброєних переважно автоматно-кулеметною зброєю: РКМ-ми, кілька СКМ-ів та торпеди. Організація нападу була спланована і ретельно проведена.

Метою нападу було знищення Безпеки та звільнення 24 затриманих там в'язнів, ліквідація членів [повітових. – *Прим. пер.*] осередків партії ПРП, ППС, МО та батальйону НКВД ЧА, розміщеного в місті Грубешів.

З метою запевнення собі свободи дій частина бандитів, вбраних в польські мундири з червоно-білими пов'язками на рукавах та літерами WP, встановивши 5 РКМ-ів на мосту, відрізала казарми 5 п.п. та Заставу 32-го відтинку ВОП від міста, далі перекрила вогнем із кулеметів із головних напрямків та торпедами будинок, у якому розміщувався батальйон ЧА, унеможливаючи йому швидке входження в дію.

Вибухом торпеди о год. 1.20 28.V.1946 р. були підняті на ноги: 5 п.п. та Застава 32-го відтинку, котрі відразу зайняли оборонні позиції в районі своїх розташувань. З метою роз'яснення ситуації о год. 1.45 були вислані розвідувальні патрулі з 5 п.п. та Застави 32-го Відтинку напрямом до міста. Слідом за патрулями виїхала танкетка, що перебувала службово у штабі 5 п.п. полк. Єкеля (заступника округи з політично-виховальних справ). Після отримання інформації про масштаб нападу полк. Єкель, командир 5 п.п. та шеф штабу полку ЧА терміново організували переслідувальні групи, залучаючи частину людей до боїв у місті, надання допомоги Безпеці та гасіння пожеж. [...]

4.06.1946 р. Машинопис, односторонній, аркушів 2.

Копія, машинопис. AIPN BU 1559/349, Спеціальний рапорт командира ВО [військового округу] Люблін до Командира Головного Політично-Виховального Правління ВП щодо нападу УПА на Грубешів, 27/28 травня 1946 р. к. 1, 2.

1946, травень 31, м.п.

Фрагмент звіту командира сотні УПА «Вовки-1» Петра Лагоди («Громого») про бої загону у рамках нападу на інституції комуністичного режиму в Грубешеві

[...]

24.V.1946 р. командир вибрав з відділу [...] ³⁶⁶ хлопців, убраних в польські уніформи, які мали йти на розбиття Грубешева.

26.V.1946 р. над ранком прибули ми до ліса [...], де вже були інші частини, що мали йти на ту саму роботу. Робота мала бути переведена в спілці з АК.

27.V.1946 р. зійшлися ми з відділами АК та вечором пішли групами на Грубешів. Наші сили виносили около [...] людей й сили АК приблизно стільки само. Завдання було таке: знищити три будинки, де містилося НКВД, штаб НКВД й магазини його [тут: склади] (це мав зробити наш відділ в спілці з хлопцями): знищити ресорт, здемолювати пошту та зайняти виселенчу комісію. З огляду на те, що тяжко було посуватися з торпедами, яких не можна було підвезти під саме місто, акція припізналася й не багато лишилося часу на саму акцію.

Наступ почався о год. 01.30 27.V.1946 р. пущенням торпеди. Підхід до місця, де було НКВД, був несприятливий, тому що це є в центрі міста. Здавалося, що ще перед часом нас запримітять. «Ярослав» зі своїми хлопцями розложився на улиці Нарутовича та по довжині ул. Ридза Сміглого і мали завдання шахувати огнем ворога, коли б він намагався йти навпроти на торпедуючу групу. «Перемога» ³⁶⁷ зі своїм військом зайняв становище в безпосередній близькості від будинків НКВД при ул. 3 мая в огороді. Він мав нищити ворога та не допустити йому зайняти становищ, коли б ворогові вдалося вирватися з торпедованих будинків. «Дорошенко» тримав заставу від заду. Загальний наступ усіх сил мав початися, отже, з вибухом торпеди. Зараз же по викиненні першої торпеди можна було завважити, як один з будинків НКВД [завалився] від гірного рога до середини. Почався огонь на всіх відтинках акції. Ворог був заатакований одночасно на всіх відтинках так, що не міг іти собі взаємно на поміч. Були забезпечення також із застав.

Акція тривала тільки годину, з 1.30 до 2.30, й треба було відступати. Відступ ослоняв «Чаус». Під час відступу на холмському мості вбито ще двох більшовиків, між тим одного майора й трьох польських вояків. При тому зостав ранений «Перемога», одинока жертва в нашому відділі. Трьох інших залапаних

³⁶⁶ Тут і в двох наступних місцях дані або ж назви, подані у квадратних дужках, в оригіналі були заковані.

³⁶⁷ Теодор Іванойко («Перемога») – командир чоти в сотні УПА «Вовки-1». Див. його спогади в цій книзі нижче.

Фрагмент руйнувань у помешканні працівника ПУПБ в Грубешеві на території міста, здійснених під час нападу.

польських вояків відразу відпущено. Двох пол. вояків забрано з собою, але потім застрілено під час заскочення більшовиками. На холмському мості здобуто один пістоль ТТ.

Акція на Грубешів не вдалася в 100%. Розвалено дім НКВД, дім resortу, де випущено також в'язнів. Не зайнято комісії переселенчої. Вистріляно амуніції російської 312 штук, крісової 218 штук до ППШ. Наш відділ перший перейшов шосе Грубешів–Замостя. Ледве перейшов за шосе, коли почулися стріли на шосі. Ми дійшли до теребінського ліса, коли вже було видно відступаючих хлопців «Дуди»³⁶⁸ та «Давида»³⁶⁹. Наш відділ зайняв становище на березі ліса та чекав. В погоні були більшовики. Незабаром під'їхало під ліс панцерне авто, яке одначе незабаром завернуло назад. Була год. коло 4.30 ранку, бій ще тривав коло 1 год. З нашого відділу тільки дехто з правого крила стріляв. На лівому крилі не було ворога. В нашому відділі заряджено відступ. Тому що згублено зв'язок з 7 хлопцями командира «Верещака» на час. Наші долучилися до інших відділів. На підставі розвідки впало під лісом до 30 більшовиків і 6 поляків, які також наступали. З нашого відділу ніхто не впав, ані не був ранений. Ранено було коменданта польової жандармерії. З командиром «Верещаком» з нашого

³⁶⁸ Євген Ящук («Дуда») (1919–1947) – старший сержант УПА, командир сотні «Вовки-3». Його прізвище відоме також у варіанті Янчук.

³⁶⁹ Семен Приступа («Давид») (1914–1947) – командир сотні «Вовки-3».

відділу було 7, та пізніше ще по дорозі долучилося 8 хлопців, разом 15 хлопців. День пройшов вже до кінця спокійно. Але 29.V.1946 р., коли ця групка заквартирувала в телятинському лісі, була гонена поляками та більшовиками майже цілий день. О год. 6 ранку вчинено алярм. Командир наказав ввійти глибоко в ліс, де занято становища оборони. По 1 год. чекання було чути голоси поляків, які зближалися до наших становищ. Тоді командир зарядив дальше йти в ліс. Поляки, почувши наш відділ, віддали з кріса один стріл та завернули.

Ми хотіли продертися до радківського ліса. Дійшли до вивозу³⁷⁰, над яким росте лісок вузесенький, на кілька метрів. В напрямі до радківського ліса пішли поляки, попід телятинським лісом поляки, за нами більшовики, а через вивіз на нас йдуть поляки. Ми заняли становища. Командир сказав: «Хлопці, коли маємо згинуті, то згинемо по-геройськи». Та чекаємо. Поляки підійшли до нас до 20 м та пішли попід телятинський ліс. Ми тоді в телятинський ліс. За нами стрілила польська застава кілька разів, не роблячи нам шкоди. Час до вечора зійшов на маневруванні по лісі.

Писар в. о. «Гучава».

«Громовий»³⁷¹.

Оригінал, рукопис. AIPN Lu 26/80, т. 2, [Звіт «Громового»] 1–31 травня 1946 р., к. 26–32.

---

³⁷⁰ Тут: узвіз. – Прим. пер.

³⁷¹ Петро Лагода («Громовий») - командир сотні «Вовки – 1», згодом командир штабу 28 ТВ «Данилів».

1946 травень 1931, Грубешів.

Спеціальний рапорт шефа ПУПБ Влодзімежа Атласюка для шефа ВУПБ в Любліні про перебіг нападу відділів УПА на інституції комуністичного режиму в Грубешеві, а потім їх відходу

Вночі з 27 та 28.V.1946 р. на місто Грубешів напала банда УПА куреня «Пріриви». Головними об'єктами нападу були наступні місця, а саме: 98-й полк Внутрішніх Військ Червоної Армії, Повітове Управління Публічної Безпеки, Повітова Комендатура Міліції Обивательської. Другорядними: Повітовий Комітет ПРП, Переселенська Комісія, пошта, радіовузол та приватні помешкання працівників Безпеки. Даних про підготовку Безпека не мала. Проте були дані, що у теребінському лісі гміни Вербковичі банда має постій, а детальніше: 25.V. 1946 р. інформатор «Корінь» повідомив, 20.V.1946 р. [о год.] 23.30 банда в кількості 20–25 осіб на чотирьох фурманках проїхала через село Малиці до залізничної станції в Конопному гміни Вербковичі, звідки протягом півгодини було чути постріли з автоматичної зброї. Інформатор за останній місяць бачив 6 разів, як бандити проїздили на 3 фурманках через село Малиці. Із розмов місцевого населення вияснив, що бандити виїзять із теребінського лісу гміни Вербковичі.

25.V.1946 р. міліціанти з посту МО Вербковичі Подганський і Сокульський повідомили, що із розмов жителів їм відомо, що в теребінському лісі перебуває банда великих розмірів. Також 23.V.1946 р. бандити в лісі затримали двох жителів села Теребінь (прізвищ не зазначено), котрі приїхали до лісу за деревом. Були попереджені, щоб до лісу більше не приїздили. При чому з деяких взяли по 100 зл. покарання. 25. V.1946 р. після повідомлення керівництва 98-го полку внутрішніх військ Червоної Армії, які вислали людей до прилеглих сіл теребінського лісу, [...] вдалося вияснити, що у цьому лісі має базу банда УПА, в складі якої сотник «Роман» колишньої сотні «Кропиви» («Кропива» [був] убитий 4.V.1946 р.³⁷²) і що кількісний склад банди перевищує 100 осіб.

На [основі] вищенаведених даних, тримаючись контакту 98-го полку Червоної Армії, було вирішено провести силами вищезазначених військ та Безпеки операцію, при цьому керівництво в/з полку Червоної Армії почало вимагати допомогу від округу, і ця допомога прибула трьома авто 27.V.1946 р. на чолі з майором Соколовим. Виїзд на операцію був призначений на 3 ранку 28.V.1946 р., але о год. 1.30 банда здійснила напад на місто Грубешів.

Батальйон 98-го полку Червоної Армії був обставлений з боку банди 7-ма РКМ. З двох боків були виставлені ручно ковані підставки до запуску торпед важкого калібру. Водночас бандою УПА були обстріляні Управління Безпеки,

³⁷² Помилкова дата. «Кропива» загинув 14 травня 1946 р. у бою з військами НКВД у лісі біля Угринова.

Міліція Обивательська, ПРП, пошта та радіовузол. Сигналом до нападу банди став вистріл з саморобної пускової установки торпеди важкого калібру, котрий потрапив прямо до кабінету шефа управління, внаслідок чого виникла пожежа.

Одночасно банда проломила паркан подвір'я Безпеки, обстрілюючи будинок зі зброї РКМ, ППШ та КБК, щоб паралізувати організацію оборони. Через деякий час банда увірвалася до Управління Безпеки, вбиваючи одного вартового, другого референта із Управління Безпеки повіту Гавролін, котрий перебував в тутешньому управлінні з метою завантаження картоплі на станції та двох затриманих, одного важко поранено. Працівники Безпеки після вибуху торпеди та виникнення пожежі та раптового вогню з кулеметів почали губитися в орієнтації, не даючи належного спротиву банді, а шукаючи переважно [виходу з] ситуації по окремо. Так, приміром, референт Драпа Роман, що виконував на той момент службу інспекційного офіцера, відстрілюючись з карабіну, майже до останнього набою запас майже до кінця нападу. Тільки після того, як бандитське керівництво оголосило про мінування будівлі, в/з зіскочив, як і охоронець Ковальчик, котрий йому на даху товаришив, зіскочив також. Бан-

Стан будинку ПУПБ в Грубешеві після підпалу загоном ВіН під керівництвом пор. Генрика ЛЕВЧУКА («Млота») та боївкою СБ ОУН під керівництвом Володимира МЕЛЬНИЧУКА («Ясена») (у описі створеному в МПБ, помилково подано, що був спалений під час нападу УПА).

дити ввіймали чергового арешту Васильчука Владислава, наказали йому відкрити арешт, випускаючи 22 затриманих, з яких 15 було в камерах, 9 неоформлених, і які знаходилися в коридорі під охороною на 2 поверсі, і з яких в/з було двох убито, і один важко поранений.

Працівника Безпеки ВУПБ Люблін Врону Романа, робітника німця, що перебував із працівниками з ПУПБ Гарволін, які прибули за картоплею, банда теж викрала. Врона Роман зі Спеціальної Пошти ВУПБ Люблін нібито назвався арештованим, оскільки документи викинув на підвір'ї, його згодом звільнили. Васильчук Владислав також 29.V.1946 р. з'явився в ПУПБ, стверджуючи, що втік із лісу. Таким чином, втрати у вбитих Безпеки складають дві особи, це 1. Левандовський Стефан, охоронець, 2. Кемпчинський Казимир, референт з ПУПБ Гарволін.

На місці дислокації батальйону в той же час УПА також випускала снаряди важкого калібру та вогнем важкої автоматної і кулеметної зброї. Кількісний склад 98-го батальйону полку Внутрішніх Військ Червоної Армії відразу не міг вступити у боротьбу. Через півгодини часу солдати військ Червоної Армії перейшли до наступу на банду. Ведучи бій, бандити почали відходити і, ймовірно, о год. 3.30 боротьба в місті почала затихати. Використовуючи нічну пору, бандити відступили в різні сторони міста. Під час боїв у місті командир ВОП майор Ісаков разом із трьома солдатами з казарм, намагаючись дізнатися, що відбувається, побіг до міста і потрапив на мосту на бандитську засідку, при чому усі четверо були вбиті.

Під час боїв у місті було поранено начальника розвідки 98-го полку лейтенанта Соловійова. Бандити, перебуваючи у місті, вдерлися до повітового комітету ПРП, забираючи всілякі документи, 3 ППШ, 2 пістолети, також убито двох членів ZMW (СБМ).

Окрім того також тут оточений дім працівника Безпеки по вул. Нарутовича, причому бандити понищили ціле помешкання персонального референта Пастора Казимира, котрий вистріляв увесь набій, і був змушений вискочити з балкону разом із дружиною на нижній балкон. У помешканні заступника шефа та референта Каспшака Казимира, у якому викрадене кращі мундири, заблокувалися в квартирі заступники голови поручика Блажейчика, унеможливаючи вхід бандитам до квартири.

У результаті нападу бандити принесли матеріальні втрати:

1. спалено будинок Безпеки, 2. спалено 6 цивільних будинків, 3. пошкоджено приміщення ПРП під час наступу із торпедою на батальйон військ Червоної Армії з 98 [полку] Внутрішніх Військ.

На світанку силами батальйону були вислані окремі похідні групи у двох напрямках. Група, котра обрала напрямок в бік Вербковичів, у районі села Мете-

433
 2

С П И С О К

СПИСОК УВІДНОВАНИХ ПІДРОЗ'ЯДІВ І ІМЕНА ЧЛЕНІВ ІХ З АРЕШТУ ТЕРЕБІНСЬКОГО РАЙОНУ ПУПБ

№	Ім'я та прізвище і місце народження	Дата і місце арешту	Місце заарештовування	Дата затримання і повна назва	У що перейшов
1.	Борислав Пидекас с. Сіверин	12-12-1922 с. Мухоморова	Сіверин с.п.	20-12-1922, пр. Мухоморова	ввійшов в арешт пр. Мухоморова і пр. Мухоморова
2.	Міхалович Степан с. Сіверин	15-1-1923 с. Мухоморова	Сіверин с.п.	17-12-1922, пр. Мухоморова	Грушевський
3.	Кіш Роман с. Данилів	... с. Криштопа	Сіверин с.п.	17-12-1922, пр. Мухоморова	с.п. в арешт одного з членів ПУПБ
4.	Міхалович Степан с. Мухоморова	1922	Сіверин с.п.	20-12-1922, пр. Мухоморова	Сіверин А.К. Сіверин В.П.
5.	Сіверин Степан с. Мухоморова		Сіверин с.п.	20-12-1922, пр. Мухоморова	Сіверин Степан
6.	Сіверин Степан с. Мухоморова		Сіверин с.п.	20-12-1922, пр. Мухоморова	" "
7.	Сіверин Степан с. Мухоморова		Сіверин с.п.	20-12-1922, пр. Мухоморова	" "
8.	Сіверин Степан с. Мухоморова		Сіверин с.п.	20-12-1922, пр. Мухоморова	Сіверин Степан
9.	Сіверин Степан с. Мухоморова		Сіверин с.п.	20-12-1922, пр. Мухоморова	Сіверин Степан
10.	Сіверин Степан с. Мухоморова		Сіверин с.п.	20-12-1922, пр. Мухоморова	Сіверин Степан
11.	Сіверин Степан с. Мухоморова		Сіверин с.п.	20-12-1922, пр. Мухоморова	Сіверин Степан
12.	Сіверин Степан с. Мухоморова		Сіверин с.п.	20-12-1922, пр. Мухоморова	Сіверин Степан
13.	Сіверин Степан с. Мухоморова		Сіверин с.п.	20-12-1922, пр. Мухоморова	Сіверин Степан
14.	Сіверин Степан с. Мухоморова		Сіверин с.п.	20-12-1922, пр. Мухоморова	Сіверин Степан
15.	Сіверин Степан с. Мухоморова		Сіверин с.п.	20-12-1922, пр. Мухоморова	Сіверин Степан
16.	Сіверин Степан с. Мухоморова		Сіверин с.п.	20-12-1922, пр. Мухоморова	Сіверин Степан
17.	Сіверин Степан с. Мухоморова		Сіверин с.п.	20-12-1922, пр. Мухоморова	Сіверин Степан
18.	Сіверин Степан с. Мухоморова		Сіверин с.п.	20-12-1922, пр. Мухоморова	Сіверин Степан
19.	Сіверин Степан с. Мухоморова		Сіверин с.п.	20-12-1922, пр. Мухоморова	Сіверин Степан
20.	Сіверин Степан с. Мухоморова		Сіверин с.п.	20-12-1922, пр. Мухоморова	Сіверин Степан

Фрагмент опрацьованого в УБ списку осіб, звільнених з арешту ПУПБ в Грубешеві.

лин помітили банду в кількості 150 осіб, котрих почали переслідувати, при цьому запустивши ракету щодо підмоги, яку відразу було надано. Група у кількості 70 осіб та броньоване авто на краю теребінського лісу пішла у бій біля 5 год. вранці. За півгодини дійшла підмога: 30 осіб з Війська Польського. У результаті бою, що тривав 3 год., було вбито 5 радянських солдат, поранений начальник штабу 98-го полку військ Червоної Армії майор Соколов та фельдшер батальйону і ще 3 солдат. Біля 3 год. дня було вислано допомогу: 37 осіб з МО та 16 працівників Безпеки. Біля 4 год. дня з метою оточення лісу підкинута 38 осіб військ Червоної Армії, що прибули з Томашева та 70 осіб з Холма Війська Польського.

Десь через годину з Холма прибуло 76 осіб Війська Польського, котрі теж були скинуті до околиць теребінського лісу. Загальними силами в лісі було проведено операцію, причому банда до моменту оточення лісу відійшла окремими групами. Обов'язково варто зазначити, що Військо Польське, що надійшло з Холма, не було забезпечене провіантом, і також, як і всі війська, було втомлене. Під час прочісування лісу було знайдено 7 вбитих бандитів та взято трофеї: 2 КБК, 2 КБК маузери та 1000 штук набоїв. У Грубешеві вбито 5 бандитів, частину трупів вивезено.

Наші втрати.

Вбито 5 осіб з 98-го полку Внутрішніх Військ Червоної Армії. Один офіцер

ВОП та 3 солдат. В/з убиті в місті Грубешеві. Поранено 3 офіцерів, одного сержанта і 2 солдати Війська Польського. Вбито двоє працівників Управління Безпеки.

Сфотографовано документи бандитів:

1. план нападу на Забужжя, район Сокаля;
2. план нападу на Варяж;
3. інструкції по агентурній роботі УПА;
4. списки роїв, кущів та груп;

Виведено із тимчасового арешту ПУПБ в Грубешеві арештованих, за підлоєм: членів УПА – 5, членів АК – 15, фольксдойчів – 1, співпраця з німцями –

1. Разом: 22 особи.

Грубешів, 31.V.1946 р. Шеф ПУПБ в Грубешеві

/-/ Атласюк Влодзімеж

Власноручний допис з підписом В. Атласюка:

Підпис без державної печатки вважати дійсним, оскільки остання [знаходилась] у сейфі, котрий не відкривається.

Оригінал, машинопис. AIPN Lu 08/260, t. 8, Спеціальний рапорт шефа ПУПБ в Грубешеві Влодзімежа Атласюка, 31 травня 1946 р., к. 24–26.

1946 червень 1, Люблін.

Спеціальний рапорт шефа ВУПБ в Любліні Францішка Пьонтковського для Міністерства Публічної Безпеки про напад відділів УПА та ВіН на інституції комуністичного режиму в Грубешеві

В ніч з 27 на 28 травня 1946 р. банда УПА курінь «Прірви» спільно в відділом пс. «Віктор» з-під знаку ВіН у загальній кількості біля 500 осіб здійснила напад на повітове місто Грубешів.

Головними об'єктами нападу для банди були: 98-й полк Внутрішніх Військ Червоної Армії, Управління Пошти, радіовузол, Українська Переселенська Комісія, натомість для банди ВіН – ПУПБ, Повітова Комендатура МО, Повітовий Комітет ПРП та приватні помешкання працівників Безпеки.

Даних про підготовку до нападу ПУПБ не мало, натомість мало дані, що в теребінському лісі гміна Вербковичі банда має свій постій, а точніше: 25 травня 1946 р. інформатор «Корінь» повідомив, що 20 травня 1946 р. о год. 23.30 банда у кількості 20–25 осіб на чотирьох фурманках проїхала через село Малиці в напрямку залізничної станції в Конопному гміна Вербковичі, звідки протягом півгодини було чути постріли з автоматичної зброї. Інформатор протягом останнього місяця бачив з 6 разів, як бандити проїздили на 3-4 фурманках через село Малиці, і з розмов проведених із місцевими жителями визначив, що бандити виїздили з теребінського лісу гміна Вербковичі. Також дня 23.V.1946 р. бандити в теребінському лісі затримали 2 мешканців села Теребінь невстановлених прізвищ, котрі приїхали до лісу по дерево і які були попереджені, щоби до лісу більше не приїздили, причому від деяких взяли по 100 зл. штрафу.

ПУПБ в Грубешеві, отримавши ці дані, негайно, 23.V.1946 р. встановило тісний контакт із керівництвом 98-го полку Внутрішніх Військ Червоної Армії, яким було вислано до прилеглих сіл агента «Самостійного», котрому вдалося встановити, що в цьому лісі перебуває банда більшої кількості під керівництвом сотенного «Романа» колишньої сотні «Кропиви» («Кропива» був убитий 4.V.1946 р.). На підставі в/з даних було погоджено із керівництвом 98-го полку ВВ Червоної Армії проведення силами того полку і силами Безпеки операції, про цьому керівництво в/з полку ВВ Червоної Армії почало вимагати допомоги по своїй лінії з Любліна і ця допомога прибула на трьох автомобілях на чолі з майором Соколовим, шефом штабу цього ж 98-го полку ВВ, дня 27.V.1946 р. Виїзд на операцію був призначений на год. 3 вранці дня 28 травня 1946 р., але о год. 1.30 дня 28 травня 1946 р. банда їх випередила і здійснила напад на місто Грубешів.

Батальйон 98 полку Червоної Армії дислокувався на краю південної частини

міста Грубешева. Банда, маючи детальні дані про дислокацію в/з полку та його кількісний склад, обставила батальйон з південно-західної частини 14-ма РКМ та одною саморобною пусковою установкою важкого калібру, поставленою з південно-західної частини, натомість з південно-східної частини обставила 7 РКМ та перекрила виходи з міста через міст.

Друга саморобна пускова установка важкого калібру була виставлена напроти будинку ПУПБ на відстані 100–150 м від будинку в саду біля будинку плебанії, в якому живе ксьондз парафії Грубешів.

Перша торпеда з важкої саморобної пускової установки, поставленої біля плебанії, була випущена на будинок ПУПБ і ця торпеда водночас служила за сигнал початку акції на заплановані об'єкти. Вистріл поцілив безпосередньо в кабінет шефа ПУПБ. Після вибуху торпеди банда вдерлася в двох місцях через паркан на подвір'я ПУПБ, обстрілюючи будинок ПУПБ з автоматичної зброї РКМ, ППШ, карабінів, з метою паралізувати можливу акцію організації оборони. Організуванню оборони було дуже утрудненим, оскільки в будинку ПУПБ знаходилося тоді лише 14 охоронців. Охоронець, котрий стояв у дверях на варті після вистріляння усіх набоїв був бандою вбитий, решта вартових, бачачи переважаючу кількість бандитів з одного і з іншого боку двору, розпоширилися, не маючи можливості організувати масову оборону, рятувалися кожен по окремо, хто як міг.

Банда увірвалася в будинок ПУПБ, схопила перебуваючого там референта ПУПБ Гарволін, котрий прибув на той час з метою вантаження картоплі зі станції Грубешів, якого вбила, та двох людей серед затриманих, що знаходилися всередині, також убила, одного затриманого важко поранила. Референт Драпа Роман, котрий виконував на той момент службу інспекційного офіцера ПУПБ, відстрілювався з карабіна, після чого виліз на дах ПУПБ, звідки стріляв до останнього набою, потім сховався і пересидів до кінця нападу. Почувши наказ керівника банди, щоби замінювати будинок, зіскочив з даху із вартовим Ковальчуком, котрий також там сховався, і втекли. Бандити спіймали чергового арешту Васильчука Владислава, якому наказали відкрити арешт. Випустили 22 арештованих, з яких 15 було в камерах, а решта перебували під охороною на поверсі, з яких власне, як вищесказано, двох убито, а одного тяжко поранили.

Працівника зі Спеціальної Пошти ВУПБ в Любліні, Врону Романа та одного німця, робітника прибулого з ПУПБ Гарволін для вантаження картоплі, банда забрала з собою. Працівник ВУПБ в Любліні, Врона Роман, котрому вдалося викинути свої документи на подвір'я, сказав, що він з арештованих, тож його банда звільнила. Викрадений Васильчук Владислав повернувся 29.V.1946 р. до ПУПБ Грубешів, стверджуючи, що йому вдалося втекти з лісу. Таким чином,

втрата ПУПБ Грубешів виносять 2 людей (Левандовський Стефан та Кемпчинський Казімеж, референт ПУПБ Гарволін).

На місце дислокації батальйону 98-го ВВ Червоної Армії банда також випустила артилерійський снаряд та обстрілювала з кулеметів та автоматів, що від початку утруднило дати бій. Через півгодини однак солдати Червоної Армії перейшли до наступу. Ведучи бій, бандити почали відступати і, ймовірно, о год. 3.30 боротьба у місті добігла кінця. Бандити, використовуючи темноту, відступили й відійшли: УПА – в південний бік, а ВіН – у північний бік.

Під час бою в місті керівник ВОП, майор Ісаков разом із трьома солдатами, прагнучи дослідити ситуацію, пішов до міста і натрапив на бандитську заставу, якою усі четверо були вбиті.

Під час боїв у місті був поранений начальник розвідки 98-го полку ВВ Червоної Армії лейтенант Соколов.

Бандити, перебуваючи у місті, увірвалися до Повітового Комітету ПРП, забрали усі документи, 3 ППШ, 2 пістолети і вбили двох членів СБМ.

Бандити оточили дім працівників Безпеки на вул. Нарутовича, розгромили цілу квартиру персонального референта Пастора Казімежа, котрий після вистрілення усіх набоїв мусив разом з дружиною скакати із балкона на нижчий балкон і таким чином врятуватися.

Помешкання заступника шефа, референта Каспшака Казімежа, також було захопленим бандою, звідти були забрані кращі мундири, працівнику ж вдалося втекти.

Під час нападу бандити завдали таких матеріальних втрат:

1. Спалили будинок Безпеки;
2. Спалили 6 приватних будинків;
3. Пошкодили будинок ПРП торпедою, випущеною під час нападу на Війська Червоної Армії, будинок ПРП та повітового староства.

Із настанням світанку вислано з допомогою 98-го полку ВВ Червоної Армії похідні групи в двох напрямках, одна в напрямку Вербкович в районі села Метелин, котра зауважила банду в кількості біля 150 осіб, котру почала переслідувати, даючи водночас ракетний сигнал про допомогу, котру відразу надіслано. Ця група в кількості 70 осіб із одним броньованим авто вступила у бій з бандою на краю терebinського лісу біля 5 ранку. З впливом півгодини надійшла допомога в кількості 30 осіб з ВП. Після 3 годин бою було вбито 3 радянські солдати та був поранений начальник штабу 98-го полку ВВ Червоної Армії майор Соколов, фельдшер батальйону та 3 солдат.

Біля 3 год. дня пополудні вислано допомогу 37 осіб з МО та 16 осіб з Безпеки. О год. 4 пополудні підкинуто ще 38 осіб [Внутрішнього] Війська Червоної Армії, прибулих Томашева та 70 осіб ВП з Холма з метою оточення лісу, у якому

Стан арешту в будинку ПУПБ в Грубешеві після нападу відділу ВіН під керівництвом Генрика ЛЕВЧУКА («Млота») та бойвки СБ ОУН під командуванням Володимира МЕЛЬНИЧУКА («Ясена»).

знаходилася банда. З упливом години прибуло із Холма ще 70 осіб, котрих кинуто на оточення лісу, після цього проведено операцію в лісі, під час якої виявилось, що банда покинула ліс окремими групами. Зазначається, що прибуле військо було дуже змучене переходом, і було без провіанту. Під час прочісування лісу було знайдено 7 убитих бандитів та 3 РКМ, 2 карабіни, «Маузер» та 1000 штук набоїв. У самому Грубешеві було теж вбито 6 бандитів, але трупи банда забрала з собою.

Забрано від бандитів документи:

- План нападу на Забужжя (район Сокаля);
- План нападу на Варяж;
- Інструкція про агентурну роботу УПА;
- Списки роїв, кущів і груп;
- Платформа Української Головної Визвольної Ради;
- Присяга для членів УПА;
- Декларація створення Організації Українських Націоналістів після закінчення II війни у Європі (з 1945 р.);
- Суспільно-політичний огляд (з 1945 р.).

Документи та зброю, які банда забрала, наразі не виявлено, оскільки допіру ведеться слідство, а після отримання даних надамо спеціальним рапортом.

Виведено із арешту в ПУПБ в Грубешеві арештованих, за поділом:

членів УПА – 5, членів АК – 15, фольксдойчів – 1, співпраця з німцями – 1.

29 травня 1946 р. вдень проведено операцію силами 98-го полку ВВ Червоної Армії, КВБ з Любліна потужністю 150 осіб, батальйону 5-го колобжезького полку, батальйону ВП з Холма, ПБ та МО. Операцію проведено в районі від Грубешева на південь трьома групами. Група натрапила на банду коло села Вершин на віддалі біля 22 км на південь від Грубешева в напрямку Долгобичева і під час бою вбила двох бандитів одного важко поранила, котрого доставлено до шпиталю в Грубешеві. Затримано 2 підозрюваних у співпраці з бандою. Вилучено зброю: 1 РКМ, 1 карабін, 1 автомат, 2 пістолети.

У місті Грубешеві війська 98-го полку Червоної Армії вилучили дві установки до випускання снарядів V-1 та 12 снарядів V-1.

І надалі батальйон 98-го полку Червоної Армії веде операцію в районі Долгобичева, натомість Військо КВБ виїхало з терену повіту Грубешів, мотивуючи це тим, що не мають провіанту і що їх є замало, [щоби] вести операцію.

Власні втрати:

- 5 убитих прикордонників з 98-го полку Червоної Армії;
- 5 убитих вояків ВОП, в тому числі один майор;
- 2 убитих працівників ПУПБ;

Втрати бандитів:

- 15 бандитів убитих;
- 1 бандит важко поранений.

Серед випущених арештованих:

- 2 вбитих;
- 1 поранений.

Про подальші результати повідомимо спеціальним рапортом.

Наприкінці додаю, що телефонний зв'язок із Замостям, Холмом і Любліном був перерваний, у зв'язку з цим бажано, щоб МПБ надало для загрожених повітів радіоапарати.

Шеф Воеводського Управління Публічної Безпеки
в Любліні

/ - / Пьонтковський Францішек³⁷³.

Оригінал, машинопис. AIPN BU 00231/95, т. 53, Спеціальний рапорт шефа ВУПБ в Любліні Францішка Пьонтковського, 1 червня 1946 р., к. 3–9.

---

³⁷³ Францішек Пьонтковський – шеф ВУПБ в Любліні в 1946–1947 рр.

1946 червень 3, Грубешів.

Фрагмент допиту члена боївки СБ надрайону «Лиман» Петра Кравчука щодо його участі в нападі відділів УПА та ВіН на інституції комуністичного режиму в Грубешеві

[...] **Питання:** Чи були ви під час нападу дня 28.V.1946 р. на місто Грубешів, під чийм керівництвом, де вищеназвана банда була сконцентрована, яка була мета нападу, на якому об'єкті ви були під час нападу, і в якому напрямку подався ваш загін після нападу?

Відповідь: Так, був³⁷⁴ під час нападу банди УПА на місто Грубешів під керівництвом «Горіха» (Білика Василя) дня 28.V.1946 р. у повному комплекті, як вже назвав, боївки «Горіха». Наша боївка займала позиції за містом, де, в якому місці, я не орієнтуюся, оскільки був у Грубешеві вперше. Оскільки була ніч, я про це не можу детальніше говорити. Ми мали завдання, як хтось буде втікати, затримати і привести до «Горіха». Це була так звана застава. Затриманих ніяких ми не мали. Керував усім нападом «Прірва», курінний разом із об'єднаними силами польських банд під керівництвом якогось капітана, якого я не знаю навіть з псевдоніму. З підрозділу «Прірви» було до 300 осіб, які диспонували від 6 до 8 підставками до запуску торпед, «дегтярьових» було теж немало, але точного числа надати не можу, ППШ могло бути до ста, або більше, решта [то] були карабіни. Нам говорили, що польської банди могло бути біля тисячі осіб. Чи була це фактична цифра, про це сказати не можу. Про озброєння польської банди також нам говорили, що мали досить поважне озброєння. Я бачив особисто 27.V.1946 р. у теребінському лісі п'ятьох, але як дійсно той ліс називається, але в тому лісі була наша концентрація. Вищезгадані 5 осіб мали таке озброєння: 1 карабін, дегтярьов і ППШ. Один був у кашкеті підпоручика з одною зіркою.

Перед світанком 28.V.1946 р. наша група відступала під командуванням «Горіха» спереду, сама у кількості 13 осіб, мала за завдання дійти до долгобичівських лісів та затриматися [щоб почекати] на решту сил, які йшли з тилу. Після входження нашої групи до в/з лісів група зупинилася, і за годину чи дві долучилася решта відділів. Говорили, що було 3 убитих, поранених також говорили, що було 4 особи.

Під час концентрації я вперше бачив командира «Прірву», котрий розмовляв із 5 бандитами. «Прірва» середнього зросту, блондин, овальне обличчя, вбранний по-цивільному, сірий плащ, років має 25. Я чув від тих, хто прибув до нас в долгобичівські ліси, що за ними гналося польське і радянське військо. У дол-

---

³⁷⁴ Петро Кравчук – нар. в 1928 р. в Павловичах, член боївки СБ в надрайоні «Лиман».

гобичівському лісі наш загін «Горіха» був роззброєний, зброя захована, тільки де, я точно не знаю, оскільки наші провідники конспіруються з тією метою.

Протокол закінчений, прочитаний вголос і згідний, що підтверджую власним підписом.

Протоколював: Атласюк Влодзімеж

Свідчив: / - / Петро Кравчук

За згідність із оригіналом пр. слідчий (підпис) Данкевич

Копія, машинопис. АІРН Lu 08/260, т. 1, Протокол допиту Петра Кравчука, 3 червня 1946 р., к. 17–19.

1946, червень.

Вступний звіт командира Холмського куреня УПА Євгена Штендери («Прірви») для командира Групи «Сян» Мирослава Онишкевича («Ореста») про перебіг нападу на інституції комуністичного режиму в Грубешеві.

Друже командир!

Висилаю коротке повідомлення про останню акцію. Я є ранений в груди, але рана вже починає гоїтися і є досить легка, хоча куля пішла рикошетом. Лише трохи ушкодила ребро, так що чуюся можливо. Треба буде лікуватися около місяця, як стверджують «медичні чини».

Сама акція на Груб[ешів] була вдатна. З наміченого виконано: розбито НКВД, розбито ресорт, будинок ППР, пошту. Не вдалося зліквідувати виселенної комісії, бо не було доброї розвідки. Представники ВіН-у стверджували, що там є комісари лише з пістолями, а фактично мали свою сильну охорону. А наша [опергрупа] БСБ³⁷⁵ не була на це приготована.

Втрат ворога не стверджено, бо немає доброї розвідки. [Лише] можна подати приблизно. НКВД було правдоподібно 250, лишилося понад 30³⁷⁶. Решта згинула в грузах, разом з штабом і архівами. Знищено коні й авта НКВД. Танкетка здається згоріла. В НКВД була якраз інспекція мав бути генерал, чотири майори та інші вищі старшини, разом 15 люда. Це подав працівник УБП у Варяжі й говорить польське населення. УБП розбито. Випущено в'язнів, понад 30 люда. В бараках (НКВД і УБП) знищено около 70 автомашин. Акція почалася 1:30 рано. Скорше не могло бути, бо було опізнення. ВіН в боях пописувався добре. Наші втрати в місті — один ранений.

Відступ був майже вдень. Марширували приспішеним темпом. Коли [відділи] — «Чавс», «Давид», «Дуда» і дві боївки — переходили через шосу Грубешів-Вербковичі, і вже кінчили переїжджати фіри, з Груб[ешева] над'їхало кілька автомашин НКВД і ресорту, здається з Люблина. І почали з ровів з шоси вогонь по ліску. Фіри й новобранці вігналися [ззаду] між решту відділів. І помішалися люди зі всіх в[відділів] докупи. Розвинулися не було де, щоби прийняти оборону — не було сенсу наступати, бо ходило о час. Розтягнуено сяку-таку розстрільну і так відступали полями аж до Терєбінського лісу, стріляючи до ворога, коли зближався. По дорозі було трьох ранених.

В лісі вже чекав на нас «Громовий». Тут прийнято оборону на краю ліса й по-

³⁷⁵ БСБ – Боївка Служби Безпеки.

³⁷⁶ Мирослав Онишкевич («Орест») у листі до «Прірви» 20 червня 1946 р. скритикував окремі дані, розміщені в одному із його звітів на тему грубешівської операції. Правдоподібно, йшлося власне про опублікований тут звіт. «Орест» сказав, що в звіті «Прірви» подано 200 убитих із залоги НКВД, а тим часом у звіті командира «Петра» видніло лише 10 убитих енкаведистів; за неточність вважав і те, що в дійсності будинок НКВД не був знищений разом із гаражем, як доводив «Прірва». AIPN BU 1552/7, Друже Нерв! 20 червня 1946 р., к. 77.

чато упорядковуватися. Втім я був ранений. На краю ліса відбито три рази наступ ворога. Унешкідливо танкетку й поодинокі в[ідділи] вицофувалися³⁷⁷ в інші ліси. Наступ після цього ведуть вороги даліше. Був на цій [погоні] НКВД Замість, Томашів, Холм, жандармерія з Люблина й ресорт з тих міст. В[ідділи] вчасно вицофувалися й замаскувалися в інших лісах.

Жандармерія з Любл[ина], а опісля ресорт з Замостя налізли [на другий день] ще на «Дуду». Але цей, вбивши около 80 ворогів, вицофав. Загалом наших втрат около 6 забитих і 10 ранених. Повного звідомлення ще не маю. Здається, що згинув друг «Горинь»³⁷⁸. Він відступав з боївкою СБ і його «Ікар»³⁷⁹ вислав з 3 стрільцями на розвідку. Поляки відтяли їх від ліса й ці втікли до Метелина. Двох вернуло[ся], а «Гориня» й ще одного стрільця нема й до сьогодні. Повний опис бою вишлю пізніше, бо не можу більше писати.

Сьогодні приїхало повних 40 авт НКВД на облави. У Василеві й Переводові ВП знайшло багато криївок на полях. У Василеві в криївках по полях впало 16 люда і [в] Перевод[ові]. Села від Холмщини заломилися. Виїхав Василів, Переводів, Ліски [й] сьогодні Костяшин. Нагляд над в[ідділами] передам д. З., але ще його не стрінув. Від Вас д. «Юрко» передав зарядження для відділів, але ще боевої роботи не виконано. Зараз ворог вештається всюди по селах, лісах і Холмщині³⁸⁰.

[³⁸¹]

Копія рукописного відпису.

Архів видавництва на збереженні в Є. Штендері, Торонто.

Всеволод ПШЕПЮРСЬКИЙ («Ікар»).

³⁷⁷ Тут: відступали. – Прим. пер.

³⁷⁸ Михайло Думка («Горинь») (1924–1946) – старший сержант УПА, писар в штабі 28 ТВ «Данилів».

³⁷⁹ Всеволод Пшепюрський («Ікар», «Скоб») (1921–1998) – працівник СБ ІІІ Округу. Під час атаки керував боївками СБ.

³⁸⁰ Оригінал вперше опубліковано у Т. 39 «Літопису УПА»: Тактичний відтинок УПА 28-й «Данилів»: Холмщина і Підляшся (Документи і матеріали), ред. Петро Й. Потічний, Торонто–Львів 2003, с. 458, 459.

³⁸¹ Відсутність підпису. У тексті звіту, опублікованого в т. 39 «Літопису УПА» як автор прописаний «Нерв», тобто Євген Штендера.

1946 червень 8, м. п.

Звіт працівника СБ III Округи Всеволода Пшепюрського («Скоба») про події 27–28 травня 1946 р., пов'язані з нападом УПА, СБ та ВіН на інституції комуністичного режиму в Грубешеві

Відступ та перебіг зустрічі з АК в днях 27.5 і 28.5.1946 р.

Дня 27.V.1946 ранком відділ УПА розложився постоем в Обровецькому лісі, недалеко від Грубешева, в цілі злуки з відділом АК і виконання разом боєвої акції на повітове місто Грубешів.

О год. 10-й приїхав ровером до лісу комендант польської оперативної групи 2, щоб сконтактуватися з командою нашого відділу. Командант АК, званий до-вудца, його псевда собі не пригадую, літ 35–40, середнього росту, поставний, військова ранга правдоподібно поручник, оперативний комендант відділів АК на повіт Грубешів.

При його розмові з нашими людьми я не був. Знаю тільки, що ціллю його розмови було визначення години стрічі їхньої команди з нашою в справі виготовлення спільного пляну боєвої акції на Грубешів з 27.V. на 28.V.46.

В год. 12-й я пішов якраз до наших стійок, щоби дати накази в разі приїзду аківців, коли вже здалека побачив їхню підводу, яка їхала в мою сторону. Підвода була цивільна. Приїхали: згаданий вже вище «Довудца», кап. «В[ирва]» — районний «ВіН» на р-н Грубешів, пор. «М[лот]» і пор. «Сьлепи»³⁸². Коли я підійшов до фірманки, вона стала, поляки позлізали, і ми привітались поданням руки, не вимінюючи своїх псевдонімів. Я запровадив їх на місце розмов, де був вже к-р «З[енон]» д. «Левко». По їхнім привітанні, всі разом засіли на землі, застеленій коцями.

Кап. «В[ирва]», літ до 40, по-цивільному, в чоботах, інтелігентний і, на мою думку, в розмові щирий.

Пор. «Мл[от]», літ до 35, середнього росту, убраний на цивільному, в чоботах. На верха перепасаний військовим пасом, на яким були магазинчики до МП, через ліве плече перевішений пістоль у німецькій кобурі, правдоподібно «парабеллюм». Крім пістоля узброєний в МП. Виглядав на спортсмена, чоловіка маломовного, але веселого, інтелігентний, освіта найменше середня.

Пор. «Сьле[пи]», літ до 30, більший як середнього росту, убраний в польський сукняний уніформ, без відзнак. На голові роґативка³⁸³, звичайний військовий пояс на уніформі, з пістолею. Узброєний також в Мп-43 звана у нас «комісаркою», півкрісівкою, або кбг, з професії народний учитель, інтелігент-

³⁸² Чеслав Гайдук («Слепи», «Сліпий») – поручик ВіН, командир відділу в Району III ВіН Обводу Грубешів.

³⁸³ Польська військова шапка. – Прим. пер.

ний. Форма мови поручників до своїх зверхників передвоєнна, польська, військова форма з питомим для неї «Пане команданце, мельдуем послушне...»³⁸⁴. До командирів наших підвідділів, як рівний до рівного звертались через: «Пане колего!».

По хвилині приїхав к-р «Пр[ірва]» і д. «Дунай[ський]». Останній вже був полякам знаний з давнішніх стріч. К-р. «З[енон]» представив к-ра «Пр[ірву]» як команданта нашої боєвої групи в плянованій акції. Один по одному сходились командири поодиноких наших пвд.: дд. «Г[ромовий]», «Д[уда]», «Давид]», «Ч[авс]», «О[стап]» і «Я[сень]». Вони зголошували свій прихід своєму командирові і не витались з поляками. К-р «Пр[ірва]» і д. «Дунай[ський]» говорили по-українському, всі інші по-українському і по-польському. З початку атмосфера наради була досить офіційна й штивна, а згодом вона перемінилась у незв'язану жодними іншими формами, крім військової. Я не був присутній через цілий час наради з причини службових обов'язків, тому буду подавати тільки поодинокі картини тої наради і інших стріч з аківцями в днях 27.V і 28.V. 1946. Рівнож не буду подавати слів поодиноких людей, однак буду старатись віддати сенс проваджених розмов.

Нараду розпочав к-р «З[енон]». Він пояснив ціль плянової акції і він, хоч не вибраний ніким на провідника наради, таким являється фактично. По к-рові «З[енонові]» забрав голос «довудца» оперативної групи АК-ВіН, який при помочі пляну міста описав терен акції, поодинокі об'єкти, які мали б бути зліквідовані, силу й узброєння ворога, підхід до описаних ним об'єктів. Його опис не все був вірний, часом навіть хаотичний, тому дуже мало завдавалось йому питань, або з нашої сторони були впроваджені поправки людьми, які добре знають місто. Оживлена дискусія почалась при приділюванні завдань поодиноким командирам відділів УПА й АК.

Підвідділи УПА й БСБ одержали такі завдання:

Будинок НКВД — командири «Г[ромовий]», «Д[уда]», «Д[авид]», «Ч[авс]» і «С[ушко]» з двома торпедниками.

Будинок виселенчої комісії — БСБ II, к-р «Ос[тап]»³⁸⁵.

Пошта, — БСБ III, «Ол[ег]»³⁸⁶.

Застава на мості від кошар ВП — БСБ I, к-р «Б[агрянний]»³⁸⁷.

Надрайонова БСБ, к-р Я[сень] — застава на вулиці, яка йде з півночі на південь та виходить напроти НКВД і забезпечення паралельної вулиці, при якій міститься НКВД. Рівночасно забезпечення цих вулиць при помочі ПТР-а перед евентуальним рухом танкетки.

Відділи АК одержали будинки: УБП, ППР і МО. Вони рівнож мали держати застави на шосах: Грубешів–Вербковичі, Грубешів–Холм, Грубешів–Володи-

³⁸⁴ Тут: «Пане коменданте, слухняно доповідаємо». – Прим. пер.

³⁸⁵ «Остап» – комендант боївки СБ в районі II надрайону «Лиман».

³⁸⁶ «Олег» – комендант боївки СБ в районі III надрайону «Лиман».

³⁸⁷ Євген Дацюк («Багрянний») – командир сотні «Вовки-2», згодом в СБ надрайону «Лиман».

мир. З початком акції їхнім завданням є спалити мости: в Вербковичах, на шосі Грубешів–Володимир і від кошар [казарм ВП].

Головне командування відступлено комендантові АК. К-р Пр[ірва]³⁸⁸ мав бути при нім. Поручникові «Мл[отові]» призначено будинок УБП. Запитаний, як він думає його зліквідувати, відповів, що візьме його штурмом. Коли йому доказувано про труднощі його пляну, як рівнож можливість невдачі, він сказав, що він вірить у поведження його штурму, бо він має за собою вже кілька подібних акцій, а тепер тим більше певний цього, [б]о йому приділено до помочі одну нашу групу з торпедами.

Ще один цікавий випадок під час [ціє]ї наради, який характеризує дисципліну в відділах АК і їх відношення до населення. Наша стійка задержала одного члена АК — плутонового й одержала його вже дві години. По якимсь часі задержала гайового³⁸⁹ з малим його синком і фірою, наладованою дровами. Сійка повідомила командира про [ц]их людей і запитала, що має з ними робити. Коли аківці довідалися, що є там плутоновий, розсердилися його появою в лісі. Ще більше розсердилися появою в лісі гаєвого, до якого не мали повного довір'я. Тоді я [попросив] пор. «Сьлепи» перевірити цих людей. Вже під час дороги до стійки пор. «Сьлепи» погрожував плутоновому, уживаючи при цьому грубих слів: «Цо тен с... с... хце тутай! Он ве, же не вольно кренціць сен в тим лесе. Он юж оде мне достане!»³⁹⁰. Прийшовши на місце, сейчас звернувся до плутонового: «Цо ти тутай робиш, с... с...? Кто тебе казал психодзіць?» — «Пане поручніку, мельдуем послушне же...». «Не маш мі цо мельдоваць, тилько поведз мі, гдзе ест твое мейсце?»³⁹¹ Плутоновий через цілий цей час стояв на струнко, червоний, як буряк, і старався пояснити своє поступовання, але безуспішно. Вкінці поручник закінчив з ним, наказуючи йому зголоситися до карного рапорту.

Тепер прийшов час на гаєвого.

— А цо ти тутай робиш с... с...?

— Пане поручніку, пшиехалем видаваць людзьом джево.

— К... т... м...! Ти не веш, — кричав пор. «Слепи» — же в тим лесе ест партизанка і же нікому не вольно до теґо лясу пшиходзіць! Зараз зато достанеш в д[упе], жебись на другі раз ведзял, як маш сен заховиваць!»³⁹².

³⁸⁸ Інформація неправдива. На чолі цілості бойової операції у самому місті став командир Холмського Батальйону Євген Штендера («Прірва»).

³⁸⁹ Гайовий – лісничий. – Прим. пер.

³⁹⁰ Тут: «Що той с[курвий] с[ин] тут хоче? Він знає, що не дозволено крутитися в цьому лісі. Дістане вже від мене». – Прим. пер.

³⁹¹ Тут: «Що ти тут робиш, с[курвий] с[ину]? Хто тобі велів приходити?» – «Пане поручнику, доповідаю слухняно, що...». «Не маеш мені що доповідати, тильки скажи мені, де твое місце?». – Прим. пер.

³⁹² Тут: «А що ти тут робиш, с[курвий] с[ину]?» – «Пане поручнику, я приїхав видавати людям дерево». «К[урва] т[воя] м[ама]! Ти не знаєш, що у цьому лісі партизантка і що нікому не дозволено до цього лісу приходити! Зараз натомість дістанеш в д[упу], аби на інший раз знав, як маеш поводитись!» – Прим. пер.

Кажучи це, взяв від нього патика, якого він мав у руці. Тоді я почав інтерв'ювати в польській мові, з огляду на конспірацію.

— Але ж пане поручнику, нащо так одразу остро! Нех пан бендзе ласкав мене справев позоставіць.

— Я вем, що мам з ним зробіць!³⁹³ — відповів мені на це поручник. Я ще раз звертаюся до поручника, і він якось успокоївся. Я знову звертаюся до гаєвого:

— Пан естесь гайовим і навет суменним. Але дзісйя сов таке часи, же гайовий седзі в дому. З дому пшез окно обсервує ляс і з него видає квіти на джево!³⁹⁴

Ми відпустили обох домів, заборонюючи про цей інцидент кому-небудь говорити. Поручник, зокрема, погрозив ще гаєвому, що коли хто довідається про його стрічу з нами, то не тільки його майно знищить, але і його цілу родину. В поворотній дорозі поручник мені сказав: «Я вем що робілем. Я бим го не біл, але хцялем го настрашиць»³⁹⁵.

В год. 16:30 від'їхали представники АК до свого відділу, для його приготування до злуки з нашим відділом. При від'їзді пор. «Слепи» просив, щоби йому показати «Торпеду». Його бажання сповнено. Питав чи можна порівняти силу торпеди з силою такої самої ваги артилерійського стрільна. Йому відповів д. «С[ушко]», що сила торпеди є багато більша. Аківці з цікавістю приглядались. Про спосіб вистрілу не питали.

Коло год. 20-ї, коли наші відділи стояли в чотирикутнику і к-р «Пр[ірва]» видав останні накази, прийшов відділ АК, зложений зі 150–160 людей. Убрані були в літні польські уніформи. На правих раменах мали нові біло-червоні опаски. Одна з їхніх груп була на роверах. Узброєні дуже добре. Давалось зауважити велику кількість машинової зброї, як ЛьМГ, дехтярі, РК-еми. Майже що третій був узброєний одною з родів тої зброї. Відділ АК став з боку нашого відділу. Їхні командири видавали останні накази своїм підвідділам. Спільне командування приділюване польських теренових для наших підвідділів. До польської групи пор. «Мл[ота]» приділено нашу спец. групу з «торпедником»³⁹⁶ і кількома торпедами.

З відділом АК прийшов також інспектор з Команди Глуней АК, з Варшави. Таким він представився. Мужчина літ понад 35, середнього росту, убраний поцивільному. Його вбрання вказувало занедбання про елеґацію, часту в поляків. В поведінці чоловік простий. Говорив і куриє багато. Його прибічник, літ до

³⁹³ Тут: «Але ж пане поручнику, навіщо так відразу остро! Хай пан буде ласкавий залишити мені цю справу». – «Я знаю, що я маю з ним зробити». – *Прим. пер.*

³⁹⁴ Тут: «Пан є гайовим і навіть сумлінним. Але нині такі часи, що гайовий сидить вдома. З дому через вікно дивиться на ліс і з нього виписує квитанції на дерево!» – *Прим. пер.*

³⁹⁵ Тут: «Я знаю, що робив. Я би його не бив, але хотів його настрашити». – *Прим. пер.*

³⁹⁶ Торпедник – йдеться про саморобну пускову установку, виконану ковалем, до вистрілу ракетних снарядів класу Werfer, званих в УПА – з огляду на їхню видовжену форму – торпедами.

28, середнього росту, убраний по-цивільному, зелена куртка, через плече перевішений МП.

З інспектором розмовляв к-р «Зенон» і д. «Дунайський». Час до часу я був при їхній розмові. Цікавіші уривки з цих розмов відносились до розмови, яку мав інспектор з їхнім емісаром, який недавно повернув з-за границі, і до нашої співпраці. Інспектор розказував, що їхній емісар говорив таке про евентуальний вибух війни: Справа Персії є справою льокальною і її полагодять. III світову війну вирішить не вона, а Туреччина. Війна не почнеться на Заході, а на Сході. Большевики до неї приготовляються і стягають свої війська близько запального пункту — Туреччини. Припускаємий речинець вибуху війни — кінець літа, початок осені.

«ВіН» не покладає надій на поміч Заходу. Числять на себе самих. Політика Миколайчика цілковито завела³⁹⁷. Його хотили зробити політиком світової слави, тому він в Англії перебував і вчився, але то завело. На еміграційний уряд в Лондоні не покладають надій. Зрештою, їхня політика й ідеологія дуже різняться.

Інспектор заявив, що він приїхав на ті терени в цілі упорядкування відносин між обома організаціями, «ВіН»-у і нашою на тих теренах. Звернув увагу, що треба також упорядкувати співпрацю на Підляшші, так, як є нав'язана тут. Сказав, що вправді обі організації між собою на Підляшші співпрацюють, але це має локальний характер, і собі не перешкоджають. Їхня співпраця виглядає, як співжиття двох сусідів, які собі не роблять взаємної шкоди. Їм, «Командзе Глуней», дуже залежить на упорядкуванні спільних відносин в цілім надбужанським пасі. Він говорив, що на Підляшші діють дуже сильні відділи УПА.

В товаристві того інспектора, його прибічники і кап. «В[ир]ва», по відході відділів на акцію, був я до год. 2:30. разом з ними, другом «Дунай[ським]», «Г[оринем]», «Ск...» і ще одним придивлялись ми акції на Грубешів з Богородицького ліска, віддаленого від міста біля 1500 м. Під час дороги до Богородицького ліска, я не прислухувався розмові. В ліску розмова провадилась на тему акції. До ліска прийшли ми о год. 23:30. Початок акції був заповіджений о год. 24:00. Однак вона почалась о год. 1:30. Підчас того, на правду нервового, напнятого очікування, ми заховували спокій, не показували по собі жодного нервування. Натомість поляки виявили свої почування дуже голосно. Інспектор заховував більше зимної крові, але кап. «Вирва» вже перед год. 24:00 не міг себе опанувати. Він щораз запалював нову цигарку. Друг «Дунай[ський]» і я успокоювали їх, а впершу міру кап. «В[ирву]», кажучи, що як довго немає в місті жодних стрілів, то все ще є в порядку. Коли перед вибухом «торпеди» не буде жодних стрілів з піхотної, машинової зброї, то акція вдасться. Кап.

³⁹⁷ Тут: привести до невдачі. – Прим. пер.

«В[ир]ва» говорив щораз, що там мусить щось злет іти, мусять бути якісь непередбачені перешкоди, жалував, що не пішов особисто зі своїми людьми. Вірив дуже в успіх наших «торпед» і від них узалежнював передусім успіх цієї акції. До перва вибух торпеди і початок акції о год. 1:30 перервав це нервозне напруження. Вибух «торпеди», неприємних до її гуку поляків, змусив дещо прилягти. Вибух і лет одної з «вирваних» торпед, яка полетіла в напрямі Черничина, кинула поляків на землю. Вона змусила їх схватись в глибокий рів, на яким вони стояли і придивлялись акції. Коло год. 2:30 повернули перші відступаючі відділи АК з міста. Вони були дещо спаніковані. Говорили, що акція не дуже то вдалась, бо на їхні стріли ворог відповів сейчас стрілами, значить, що він був на акцію приготований. Була це група, яка мала за завдання зліквідувати штурмівку і МО розброїти. Вона однак спанікувала і нічого не зробила, а стрінувши підчас свого відвороту одну нашу боєву групу при будинках «переселених» комісарів, сказала їй, що вже давно був сигнал до відвороту. Командир, почувши це, почав відступати з міста разом з тою групою АК. Невдовзі по тій першій групі почали приходити інші.

Де від'їхав інспектор і кап. «Вирва» не знаю, бо по приході першої групи я долучив до к-ра «З[енона]».

Дня 28.V. частина БСБ в силі 60 чоловік під командуванням «Дунай[ського]», як теренового і моїм як безпосереднього зверхника заквартирувався вдень в терещанському лісі. В недалекому селі замовили ми в АК обід. Однак ми його не дістали, бо замовили пізно. Але за те вечером ми мали приїхати до села і перед нашим відходом в свої терени з'їсти вечерю. Перед заходом сонця вислав я дд. «Б[агряного]», «Я[сеня]» та «Г[ориня]» в село, щоб приготували все до приходу відділу. По заході сонця цілий відділ помаршрував до села. Я для справдження зарядження виїхав попереду відділу верхом до села. Там стрінувся я з своїми друзями, які вже справу вечері полагодили. Ще заки прийшов відділ, ми всі вступили до кооперативи («Спудзельні»), щоб купити тютюн, папірців, пасти до чобіт і т. п. Ми конспірувались, як АК і говорили тому польському. В склепі було кілька людей, між ними один господар з дитиною в руках. Я купив цукорка і дав тій дитині. Господар подякував. Д. «Го[ринь]» купив рівнож цукорки, скликав щось біля 8 дітей, які бавились на недалекому вигоні і роздав їм цукорки. В міжчасі я довідався, що село знало, що ми є УПА. Тут я стрінув плютонового, з яким ми мали описану історію попереднього дня. Він здалека пізнав мене і сказав до д. «Б[агряного]»: «Я юж знам теґо команданта». «Сконд?» — спитав д. «Багрянний» — «Вчорай в лесе бил з пор. «Сл[епим]»³⁹⁸.

Тоді підійшов до мене, зголосив по-військовому, що вечеря приготована.

³⁹⁸ Тут: «Я вже знаю цього коменданта». «Звідки»? «Учора в лісі був із пор. «Слішим». — Прим. пер.

Коли прийшов відділ, він його розквартирував. Командирів підвідділів, разом з д. «Дунай[ським]» і мною запровадив до «шефа» — Ск., який є його безпосереднім зверхником. В нього мав вечеряти «штаб», нас було 7 осіб. Друга «Дунай[ського]» кликали майором, а нас поручниками, мене, крім того, комендантом.

«Шеф» — Ск. — літ 45–50, малого росту. По званні рільник.

Ми для конспірації говорили по-польськи, але тому, що я зауважив, що в селі люди говорили, що ми є «бульбаками», я хотів довідатись, яку назву дасть нам шеф. на мій запит, чи він знає, хто ми є, він не дав ясної відповіді, кажучи: «Я вем, хто панове сов, бо зосталем повядомйони о коляції для панув. А позатем естем жолнежем і мне не вольно ніц мувіць». Однак, коли я його просив, щоби він таки сказав, відповів: «Панове сон з УПА»³⁹⁹.

Перед вечерею ми всі вичистили собі чоботи, вмились до половини і засіли до стола. Вечеря була добре приготована і подана кожному в осібній тарілці.

В дотеперішніх моїх зустрічах з поляками я запримітив, що наші люди, мимо заборони пиття горілки перед чужинцями, п'ють, коли не бачать зверхників. На вечеру шеф постарався 1 літру горілки. Коли приніс, сказав: «У нас теж піць не вольно, але мали келишечек не зашкодзі»⁴⁰⁰. Всі присутні, крім мене і д. «Ясеня», випили по 3 келишки. Перед і по вечері ми заспівали кілька козацьких, стрілецьких і повстанських пісень. На кінець заспівали одну польську пісню: «Як то на воєнце ладне, кеди улан з коня спадне...»⁴⁰¹.

З шефом багато ми не розмовляли, бо він був зайнятий приготуванням до нашого від'їзду. Я замовив три фірманки, бо наших нам не вистачало. Він покликав до нас солтиса. Солтис, середніх літ, був дуже зденерований і видно було по нім, що радо був би сховався в мишачу діру, коли б міг. Солтис нічого не говорив, випив на запрошення господаря один келишок «за здорове УПА» та відійшов організувати фірманки.

Ми з шефом не дуже входили в розмову, однак мимо цього заторкнулись співпраці УПА з АК. Шеф, між іншим, сказав: «Жилем на Волиню, знам добже людзі і тільки сприт немцув поружніл нас. Ёдиби наша вспул праца мяла почонтек зараз по войне польсько-немецкей, не било би тиле непотшебних офяр в людзях і крві. Дай Бог, жеби то наше збліжене, яке тераз настонпіло, било тривале». Ми відповіли: «Цо било, то мінело. Мисьльми о пшишлосьці»⁴⁰². Ми хотіли оминуту розмови на тему Волині і Холмщини.

³⁹⁹ Тут: «Я знаю, хто ви є, бо був повідомлений про вечерю для панів. А окрім того, я солдат і мені не дозволено нічого говорити». «Панове з УПА».

⁴⁰⁰ Тут: «У нас теж пити не дозволяється, але малий келишок не зашкодить». – *Прим. пер.*

⁴⁰¹ Тут: «Як то на війнонці гарно, як улан з коня впадне». – *Прим. пер.*

⁴⁰² Тут: «Я жив на Волині, знаю добре людей і тільки хитрість німців нас роз'єднала. Якби наша співпраця мала початок відразу після польсько-німецької війни, не було би стільки непотрібних жертв у людях і крові. Дай Боже, щоби це наше зближення, яке зараз прийшло, було тривалим». Ми відповіли: «Що було, то було. Думаємо про майбутнє». – *Прим. пер.*

По вечері ми подякували, розпращались з господарями і дітьми та відійшли до війська. Перед відходом я дав дітям цукорки. На замовлені підводи ми чекали ок. 45 хвилин. Замість замовлених три, дістали ми 5-ть підвод. З нами їхав заступник шефа і плутоновий, які мали розвідати в поближких селах про обставини в [...], куди ми мали переїздити і мали спровадити нас на властиву дорогу. Перед самим від'їздом «шеф» прийшов до д. «Дунай[ського]» і зголосив: «Пане майже, мельдуем послушне, розказ виконани. Фурманкі, живносьць готове. Висилам з п. майорем обивателя Па..., мого застєвпце і плутонового»⁴⁰³. Д. «Дунай[ський]» подякував за звіт, за вечерю. Ми розпрощались та від'їхали.

Польське населення поставилось до нас добре. Стрільці говорили, що вечеря і ціле прийняття були добрі. В селі говорили вже про спільну акцію на Грубешів. Про наш відділ висловлювались: «Але бульбакі бійом, бійом! Але оні бійом, бійом!»⁴⁰⁴. Польське цивільне населення мало уживало означення УПА, переважно — «бандеровци» і «бульбакі».

Ми виїхали 10 підводами, щоб дістатись в свої терени. Всіх у моїй групі було до 65 осіб. 5 підвод було зорганізованих у польському селі і 5 наших. Крім того, нас 6-х мало верхівців. Польські підводи завезли нас за село [...] Було вже коло год. 3-ї рано.

Польські підводи ми відпустили, а самі пільними дорогами пішли до найближчого лісу.

Я обезпечив відділ подвійними стійками і алярмовими при кожній БСБ. Перед сном я зарядив одногодинне чищення зброї, яку сам особисто переглянув. В год. 6-й стрільці положилися спати. Я положився спати коло год. 7:00, перед тим, однак я справдив стійки. Коло год. 13-ї стрільці дещо з'їли і знову положилися спати, або потихо розмовляли. Коло год. 14:45 почув я крісовий стріл. Я збудився і спитав д. «Багряного», в якій стороні був стріл. Він показав напрям північного сходу. Я встав і вийшов на лінію. Тут до мене підійшов д. «Горинь» і сказав, що чув стріл в південно-східньому напрямі і чув, як дорогою, яка була в тому самому напрямі, їхали фірманки. Для певности питаю його, чи певне він чув у цьому напрямі. Він потвердив. Додав ще, що добре було б вислати стежу. Я звернувся до нього, може б він пішов на стежу. Він чоловік військовий, перейшов фронт, і не раз мав подібні завдання, має практику. Він погодився. Я наказав д. «Ясеневі» визначити 3-х людей зі свого БСБ. Вони мали піти на стежу. Разом з «Горинем», д. «Ясінь» вислав на стежу ще трьох своїх — стр. «Хмару» — ройового, «Ігоря» — кулеметника і «Малого». Завдан-

⁴⁰³ Тут: «Пане майоре, слухняно доповідаю, наказ виконано. Фурманки, провіант приготовлені. Висилаю з п. майором громадянина Па., мого заступника і плутонового». – *Прим. пер.*

⁴⁰⁴ Тут: «Але бульбакі луплять, луплять! Але ж вони луплять, луплять!». – *Прим. пер.*

ням стежі було вийти на східній край лісу і ствердити, хто стріляв і які підводи їхали. Стежа відійшла о год. 14:50. Крім того, я зарядив сейчас приготувитись до відходу і запрягти коні. Зараз по відході стежі прийшов один зі західньої стійки і повідомив, що вони чули стріл, але подавав в противний бік від попередніх.

Перед год. 15 прийшла західня стійка і зголосила, що на 30 м. від себе бачила польського вояка в уніформі. Майже в тій самій хвилині ми всі почули польську команду в західньому напрямі, але не могли її зрозуміти. Я дав наказ машерувати за д. «Дунайським», який знав терен. Усі маршерували у визначеному порядку, на кінці — 5 підвод. Заднє обезпечення держав к-р «Я[сень]» зі своєю БСБ. По дорозі ми стягнули східню стійку. Я спочатку остався зі заду, очікуючи на поворот стежі. Однак вона не приходила. Тому що терену ніхто з нас не знав, крім одного д. «Дунайського», зрештою, в гущавині були дуже малі вигляди на це, я здався на досвід д. «Гориня». Він мусів чути рух в лісі і команду голосну чи то польську, чи нашу, та потім міг зорієнтуватися.

Переходячи гостинець Тишівці–М'ягке ми стрінули польські цивільні підводи. Вони вертали з Тишівець і сказали нам, що стрічались на вузькаторівці⁴⁰⁵, коло Липівця з автом повним ВП. Ми тепер мусіли іти північним краєм молоджівського ліса. Перейшовши гостинець М'ягке–Липовець, прямуючи краєм ліса на південь, побачили у віддалі до 1000 м. польських вояків, які йшли в напрямі М'ягкого, а самі йшли північним краєм молоджівського лісу. Перейшовши гостинець, ми мусіли перейти велике півколо, і коли відбилися на схід від гостинця, коло 500 м. почули зліва скорострільні серії. Було їх може 5. Це тривало може п'ять хвилин від першої. Втім, ми почули вистріл торпеди. Я оглянувся в напрямі стрілів, але нічого не міг побачити. Стрільці говорили, що наша стежа, яку ми були залишили в лісі, вийшла з південносхідньої частини лісу перед гостинцем. Стежа побачила нас на противній стороні гостинця в молоджівському лісі та пустилась до нас бігом. В бігу одержала з краю ліса вогонь. З оповідання д. «Малого», якому вдалось втечи, виходить, що стежа побачила нас у віддалі 2 км. і хотіла до нас долучити. Від ворожого вогню впали «Горинь», «Хмара», а «Малий» відбіг вліво і добіг до нас. Про «Гориня», «Хмару» та «Ігора» немає досі жодної відомости. Виходить, що вони вбиті.

Д. «С[ушко]», коли почув стріли з кулемета, зразу зорієнтувався в ситуації пустив одну «торпеду» в напрямі ворога. Ворог сейчас заперестав стрілянину і рачки відступив до лісу. Як я згадував, ми ішли північним краєм молоджівського лісу, тому мали цілий час на оці наші фіри, які їхали в напрямі М'ягкого. Коли вони були за М'ягким і їхали в напрямі Мірча, почули ми з тої сторони стріли і побачили, як наші підводи завернули, доїхали до М'ягкого і польовою

⁴⁰⁵ Тут: вузькоколіяка. – Прим. пер.

дорогою спрямувалися до лісу, яким ми ішли. Їх однак ми в лісі не стрінули, крім одної, яку фірман залишив на краю ліса, а сам десь подівся. Ми її забрали зі собою. Стрільці були змучені спекою і форсованим маршем. Треба було дати більший відпочинок. Ми змінили напрям маршу. Тепер ішли на південний схід, щоб в околиці Діброви вийти в дібровецький ліс.

Ми перейшли гостинець Мірче–Старе Село. На південному краю лісу наказав я відпочинок. БСБ залягли розстрільною. Ми відпочивали може 25 хвилин. За 5 хвилин мали рушити далі. Втім, з правого крила подано: «Ворог справа». Дійсно, на правім крилі польські вояки. Ми в тім самім порядку, в яким ішли, почали кущами посуватися в напрямі дібровецького лісу. Підводу мусіли залишити, бо кущами не могли переїхати. Коли вийшли на східній край молоджівського лісу, треба було перейти 500 м. широкую сіножать.

Вже останні стрільці входили в дібровецький ліс, коли побачили кількох чоловіків в польських уніформах, які ішли краєм лісу в напрямі с. Діброва. Вони були віддалені від нас ок. 200 м. Ми взяли тепер під увагу, що то можуть бути наші відділи, можуть бути аківці, але може бути і ворог, який за нами ішов від год. 15. Для всякої безпеки половина нашого війська залягла за спаленими забудуваннями села в розстрільний, а друга частина продовжувала йти вправо на ту розстрільну в лісі. В середині д. «С[ушко]» поставив торпедник у напрямі незнаного війська, і приготував торпеду до вистрілу. Д. «Дунайський» виступив наперед нашої лінії і почав переговорювати. Для пізнання себе, як приятеля, вживав клички з боєвої акції на Грубешів: «Чи то ти, В.?» Запитаний мав відповісти: «Не, то я Т.» Уживав рівнож псевда, яке знають аківці, думаючи, що це може аківці, але безуспішно. Виявилось, що то «жандармерія з Люблина». Ми себе подавали за військо з Варяжа.

Тому що на віддаль було важко договорюватись і себе пізнати, обі сторони погодились вислати по одному чоловікові, які мали стрінутись по середині, між обома відділами. З противної сторони вийшов один і пішов в нашому напрямі. Ми, коли пізнали, що маємо перед собою ворога, не думали нікого вислати, однак старались, щоб він наблизився до нас. Ми відпустили польських вояків на 150 м. Тоді, «Сушко» пустив торпеду, а цілий відділ відкрив сильний вогонь і кликнув: «Вперед! — Слава!». Ми, не знаючи сили ворога: і тому що до вечора було ще доволі далеко, а наше військо було перемучене, не хотіли приймати бою. Тому помимо того, що кличемо «Вперед» — ідемо назад, уживаючи в тому випадку партизанського підступу. Ворог на наш вогонь не відповів вогнем, тільки, заскочений цією несподіванкою, — відпустив. Чи мав втрати, невідомо. Наш відділ відступив на південно-східній ріг ліса. Ми залягли на краю ліса і тут думали перечекати до вечора. Майже дві години мали спокій.

В год. 20-й ми вирушили в напрямі ласківської колонії, щоб получитись з підводами. Виступили стрілецьким рядом з лісу на сіножаті. У віддалі 100 м. від ліса ішли понад ровом. Коли відділ почав взноситися на хребет рова, чоло зауважило групу 25–30 чоловік в польських уніформах, які ішли з північного напрямку сіножаттю і прямували на південний схід. Вони були від нас у віддалі до 120 м. К-р «Дуда» дав наказ наvertати в ліс, але розстрільною. Поляки нас зауважили й почали іти до нас. К-р «Дуда» дав наказ правому крилові стати, а лівому заходити, щоб могли спертись в ліс і звернутися цілою лінією до ворога. Коли ліве крило опреться на ліс, тоді під його охороною праве крило буде могло покинути чистий терен та ввійти до лісу. Тому що ліве крило почало безладно бігти до лісу, я побіг до нього й упорядкував. Коли вже праве крило ввійшло до ліса, сейчас відділ заляг та зайняв становища і приготувався до евентуального бою.

Поляки йшли дальше до нас. Обі сторони почали перекликатись, щоби себе розпізнати. Д. «Дунайський» знову переняв ролю «парляментаря» здалека. Виявилось, що це є войско «безпеченьства». Ми подали себе, як ВП з Варяжа, яке шукає за «бандеровцями». Подали прізвище капітана Пенцкого, який дійсно був у Варяжі. Від них впало прізвище: пор. Ясінскі. Почалась подібна процедура з висланням з обох сторін підпоручників, як на Діброві, з тою однак різницею, що ми нікого не висилали. Ворог, не зорієнтувавшись, підходив до нас. Ми дали зблизитись йому на віддаль 70 м. Поляки тільки дещо розтягнулись, як впав наказ «Вогня!». Ціла наша лінія відкрила вогонь. Поляки попадали і не відповідали. Праве крило виступило з лісу, чоловіків, з 10–12 і пішли розстрільною на ворога, щоб його окружити. Я був на самім краю правого крила. Ворог кілька разів пробував слабо відстрілюватись.

Коли праве крило було від лісу яких 150 м. і вийшло на гору, звідки вже треба було іти тереном «рівним, як стіл», ворог почав нас обстрілювати автоматним вогнем. На право від нас, за маленькою горою, виднів між деревами вишавецький фільварок. Звідтам вистрілено дві білі ракети. Щоб ворог нашого правого крила не зайшов зі заду, ми відступили, до лісу. Бій почався в год. 10:30. Ми не мали жодних втрат. Ворог мав вбитих і ранених. Докладне число невідоме. Трьох наших стрільців пішло на поле бою, щоб провірити вбитих та забрати документи. Вони відійшли і були може яких три хвилини неприявні, як ворог почав обстрілювати з кулеметів рів, а з гранатометів край лісу. Ми мусли відступити вглиб лісу. Зі собою взяли ми одного полоненого.

Полонений років до 25, належав до «корпусу безпеченьства вевнетшнього»⁴⁰⁶. Тип зацофаного⁴⁰⁷ мазура, який не міг дати жадної ясної відповіді. Він недавно

⁴⁰⁶ Тут: Корпус Внутрішньої Безпеки. – Прим. пер.

⁴⁰⁷ Тут: Забитий, затюканий. – Прим. пер.

був приділений до КБВ. Їх частина приїхала з Гдині до Любліна для боротьби з «бандитами». Коли з 27.V. на 28.V. зроблено акцію на Грубешів, вони в полудне 28.V. виїхали до Грубешова 4-ма автами, ціла компанія, 80–100 люда. В Грубешові вони переночували, а ранком 29.V. виїхали в терен, щоб по лісах шукати «банд».

Кожний з них мав на шапці причіплену картку білу з правої сторони. Коли вони нас зауважили, думали, що це їхні люди та думали разом з нами злучитися і піти разом на місце збірки, до авт, які чекали на шосе Варешин–Грубешів. З його розмови виходить, що група КБВ, яка нас заскочила в аделінським лісі, була інша. Інша була рівнож та група, яку ми обстріляли в дібровецькому лісі. Отже, ворог пустив в пошукуванні за відділами УПА й АК по акції на Грубешів кілька різних груп КБВ по 80–100 люда. Крім того, в тих пошукуваннях брали участь большевики. Полонений говорив, що перед ними шосою Варешин–Грубешів їхало три авта большевиків. З тими стрільцями, які ходили провіряти поле бою, я стрінувся аж в неділю 1.IV. Вони оповідали, що тоді, коли ворог обстріляв рів, вони пішли до лісу. До рову під'їхали авта і освічували поле бою рефлекторами. ВП шукало за своїми вбитими. Чули, як поляки говорили: «Добже шукаць!»⁴⁰⁸. Того дня я говорив зі зв'язковим, який через цілий час того тижня був у Варешині. Він оповідав, що поляки в цьому бою мали втрати вбитих і ранених. Цивільне населення, на другий день, це є 30.V., знайшло ще 9 вбитих польських вояків, які лежали в рові, або в високій траві.

Вкоротці після того ми дійшли до бажаних нам пунктів⁴⁰⁹.

Постій 8.6.1946 р.

«Скоб»

Слава Україні!

---

⁴⁰⁸ Тут: «Шукати добре!». – Прим. пер.

⁴⁰⁹ Оригінал вперше опубліковано у Т. 39 «Літопису УПА»: Тактичний відтинок УПА 28-й «Данилів»: Холмщина і Підляшшя (Документи і матеріали), ред. Петро Й. Потічний, Торонто–Львів 2003, с. 461–471.

1946 червень, Грубешів.

Цілком таємний звіт командира 3. Батальйону з 98 стрілецького полку Внутрішніх Військ Міністерства Внутрішніх Справ СРСР капітана П. П. Прокопенка про бої з УПА та ВіН 28–29 травня 1946 р.

Цілком таємно
екз. № [410]

Опис бойових дій 3 батальйону стрілецького полку Внутрішніх Військ МВС, полкової школи і підрозділу кавалерії 98 стрілецького полку, що стосується відбиття атаки бандитської групи УПА і ВіН (керівник «Прірва», керівник банди ВіН нествановлений) на місто Грубешів 28.5.1946 р.⁴¹¹

Карта 1 – 200 000.

І. Положення.

За даними відділу розвідки батальйону, 26 травня 1946 р. ми отримали інформацію про те, що в лісі на південний схід від Тереміня (2090) знаходиться від певного часу бандитська група УПА кількістю біля 120 бандитів на чолі з «Романом», «Дудою», «Кропивою». З того лісу бандити здійснили напад на [залізничну] станцію Конопне (2090), а також серію грабунків місцевого населення. Жителі прилеглих до лісу сіл наставлені до бандитів вороже, але залякані бандитами, не передають нам даних на їхню тему.

Терен у районі діяльності бандитських груп різномірний, присутність лісових масивів із густими кущами, що утруднюють пошук бандитських груп та сприяють їх укриттю. Операція пошуку і ліквідації бандитських груп розпочалася 28.5.1946 р., закінчилася 2.6.1946 р. Погода тепла, ночі темні, дні сонячні.

ІІ. Висновки.

1. Власних сил, що дозволили б оточити і ліквідувати бандитські групи – недостатньо, існує потреба виклику допомоги з полку з метою відповідного оточення лісу;

2. Можливість переходу банд із тереміньського лісу до іншого; після прочистки тереміньського лісу необхідність прочистки шиховицького;

3. Бандити вночі виходять з лісу, на день входять до лісу: операцію варто починати на світанку;

4. 3-й батальйон та органи польської влади не диспонували іншими даними (радіограми №338 і 340 про те, що у лісі знаходиться банда, надійшли до штабу полку 26.5.1946 р. [...])⁴¹²

⁴¹⁰ Номер екземпляра відсутній.

⁴¹¹ В оригіналі помилка внаслідок переставлення дати дня і місяця: 25.8.46 р. Звіт супроводжував вступний лист командуючого 98 полком ВВ МВС СРСР підполковника Медведєва та командира штабу полку Белозьорова від 10 червня 1946 р.

⁴¹² Опущено опис плану операції. Із включеного до документу опису сил, котрими диспонувало командування операції виникало, що на момент нападу УПА та ВіН це було: 177 солдат, підофіцерів і офіцерів. Озброєння та обладнання: 4 важких кулемети, 16 ручних кулеметів, 150 карабінів, 38 автоматів, 3 радіостанції і 8 ракетниць.

III. Перебіг бойових дій.

Біля 22.00 27.5.1946 р. у місці розташування 3/98 стрілецького полку знаходилася школа МВС, підрозділ кавалерії розміщався в казармах ВП, батальйон 3/19 стрілецького полку не прибув.

О 2.20 в районі розміщення 3/89 стрілецького полку роздався вибух снаряду «V», випущеного бандитами. Водночас вартовий із західного посту №9, червоноармієць Халматов зауважив повзучих бандитів, які у відповідь на крик Халматова закидали подвір'я батальйону гранатами і з усіх боків відкрили вогонь з карабінів та кулеметів в напрямку місця розташування батальйону. Після вибуху снаряду поблизу батальйону і в зоні безпеки бандити почали стріляти в різних частинах міста (Безпека, дім ПРП, будинок переселенської комісії, пошта, дорога на Холм і т. д.).

Особовий склад школи і батальйону під керівництвом командира штабу полку, майора Соколова, зайняв оборону та відбивав напад бандитів. Водночас вулицею до переселенської комісії було вислано бронетранспортер під командуванням лейтенанта Соловйова.

З метою встановлення зв'язку із підрозділом кавалерії та Військом Польським вислано групу зв'язку з лейтенантом Бондаренком. Не дивлячись на те, що кінь Бондаренка був убитий, він досяг до казарм взводу кавалерії, звідки виїхав бронетранспортер Війська Польського.

Вогонь особового складу батальйону та полкової школи не дозволив бандитам на запуск наступних снарядів «V» і вони почали відступ. Бронетранспортер 3 батальйону, наближаючись до мосту на дорозі до Холма, зустрівся із вогнем бандитів (саме тоді було поранено лейтенанта Соловйова). Вогонь транспортера змусив бандитів відступати. До місця, де знаходився батальйон, під'їхав транспортер ВП і кавалерійський взвод, котрі почали виловлювати бандитів, що відступали вулицями.

О 3.30 бандити без втрат почали відхід з міста. В погоню за ними дорогою на Замостя була вислана 30-а особова група командира роти лейтенанта Андрієвського. Дорогою на Слав'ятин була вислана 25-а особова група під керівництвом лейтенанта Шишки. Група Андрієвського після того, як добралася до хащів біля шосе Грубешів–Замостя (5 км від Грубешева), зауважила банду і вози, які були обстріляні.

Бандити поспішно відходили в бік Метелина (2000). Ведучи вогонь в марші, група Андрієвського розпочала погоню і подала сигнал до батальйону. Бандитам вдалося відірватися на відстань 800 м. З батальйону вислано 44-у особову групу (взвод полкової школи) лейтенанта Волкова і взвод 8 роти лейтенанта Зубарева під командуванням старшого лейтенанта Іванова, котра після добирання на місце вищезазначених хащів надала допомогу групі молодшого лейтенанта Андрієвського.

Взвод 8 роти був висланий вліво з метою оточення з флангу відступаючих бандитів з метою перекриття шляху відходу до чернічинського лісу (2000).

У районі Метелина групи Іванова і Андрієвського об'єдналися і обидві перебіжками швидко рушили у погоню. На той момент біля 120 бандитів утворило розстрільну та, повертаючись, вели одиночний та автоматний вогонь в бік атакуючої їх групи. Бандити відходили в теребінський ліс.

З батальйону до лісу заїхав бронетранспортер 3/98 полку під керівництвом майора Соколова та транспортер ВП із групою солдат. Бандити зайняли північну частину лісу і відкрили сильний вогонь з автоматів та кулеметів у бік атакуючої їх групи та транспортерів.

З лівого боку з метою оточення атакував взвод 8 роти із групи Іванова під керівництвом лейтенанта Зубарева. Частина школи і група ВП після входження до лісу були привітані вогнем бандитів і після зайняття оборони продовжували бій.

Група Іванова, що атакувала північну частину лісу, на відстані 100 від неї була зупинена автоматним і кулеметним вогнем банди, зайняла позиції лежачи і вела бій.

Транспортер 3/98 під командуванням майора Соловійова наблизився та вступив у бій з бандою. На той момент атакуючі групи мали 3 убитих і 2 поранених.

До місця бою підїхала на бронетранспортері група ВП під керівництвом командира штабу 5 полку ВП майора Фоміна. На транспортері 3/98 був поранений майор Соколов і один кулеметник. У групі Зубарева один отримав важке поранення. Групи надалі вели бойові дії.

Бандити під прикриттям сильних вогньових запор продовжували відхід. З метою перекриття дороги Теребінь–Сагринь була вислана група ВП із бронетранспортером під керівництвом майора Фоміна. Група Іванова мала охопити північну частину лісу. Разом із підходом підмоги у вигляді 3/18 стрілецького полку та ВП розпочато прочісування лісу в південному напрямку.

З метою зайняття доріг [на] Модринець, Модринь, Сагринь виїхала група школи МВС, взвод 3/98 стрілецького полку і міліції на чолі з капітаном Прокопенком – командиром 3 батальйону.

Пошкоджений транспортер 3/98 виїхав до Грубешева, забираючи убитих і поранених.

О 14.00 разом із групою 19 осіб з Безпеки, котра приїхала на одному авто, група Іванова в кількості 106 осіб прочесала ліс у південному і східному напрямках, не зустрічаючи ворога. Потім група вийшла на східні околиці Модрина, де зустрілася із 3/18 та групою ВП з Холма.

Виявлено, що бандитська група вийшла із лісу, поділилася на групки і віддалилася в західному напрямку, а частково залишилася в лісі.

На світанку 29.5.1946 р. група у складі 3/98 стрілецького полку (70 осіб), полкової школи (60 осіб), взводу 3/18 (37 осіб), Безпеки з Любліна (150 осіб), підрозділи ВП (200 осіб), разом 517 осіб, прочесала терен від Терєбіня до Угринова і від Угринова до Лісок. Банди не викрито. Виявлено, що бандити малими групами втекли в напрямку Белза, а також розпорошилися по селах.

IV. Результати бойових дій.

У результаті бойових дій в рамках відбиття нападу на місто Грубешів банда понесла втрати: 5 убитих; під час погоні і боїв в терені бандити втратили 7 осіб, а потім внаслідок дій об'єднаних загонів було вбито 2 бандитів, 2 поранено. У криївках затримано 8 осіб, в лісі 4 особи. Загальні втрати банди: 15 вбитих, поранених 2, затриманих 12. Здобуто: 3 кулемети, 3 карабіни, 1 автомат, 2 маузері, 2 пістолети, 11 снарядів «V», 2 пускові установки до них, 1000 штук набоїв, карабін 1.

Кількості поранених бандитів не встановлено. Частину з них, а також убитих бандити забрали з собою.

Наші втрати: вбитий 1 сержант, 2 рядових, поранених 3 офіцерів, 1 сержант, 2 рядових, вбитих коней 5, поранених 2, збіглий [...] ⁴¹³. Втрат у автомобілях та озброєнні не понесено.

Особливою рисою дій противника було те, що банда УПА діяла разом із бандою ВіН (із агентурних даних випливає, що банда УПА нараховувала з 300 осіб, банда ВіН не менше, ніж 700).

Під час нападу бандити використовували снаряди «V». Причиною відсутності тактичного успіху батальйону був його невеликий кількісний склад та відсутність рухомих засобів боротьби і комунікації, що дало можливість бандитам втечі возами з міста в різних напрямках та відірватися від погоні.

П.П. командир 3/98 стрілецького полку
капітан Прокопенко ⁴¹⁴.

Затверджую: [...] ⁴¹⁵

САW VIII.800.20.49, Описание боевых действий 3 сб 98 СКП ВВ МВД, пол-ковой школы и кав. взвода скп по отражению нападения банд группы «УПА» и «ВиН» (главаря «Прирва», главарь банды «ВиН» не установлен) на г. Грубешув (Польша), b.d., k. 62–65.

⁴¹³ Частини тексту не видно.

⁴¹⁴ Відсутність ручного підпису.

⁴¹⁵ Невиразний ручний підпис.

1946 червень 18, [м. п.]

Звіт працівника СБ III Округу Всеволода Пшепюрського («Скоба») про наслідки нападу УПА, СБ та ВіН на інституції комуністичного режиму в Грубешеві

Що мені відомо про вислід акції на Грубешів у дні 28.6.1946.

Під час акції на Грубешів у ночі з 27.V. на 28.V. я в місті не був, а тільки приглядався з недалекого ліску. Про перехід цієї акції знаю дещо з оповідання деяких командирів підвідділів і БСБ.

Про відтинок НКВД говорив мені «Сушко» таке: *«Моїм завданням було знищити торпедами будинок. Це мав бути сигнал до початку акції. Крім своїх кількох хлопців, які були завжди зі мною, мені було приділено кількох з відділу для несення торпед. Дали найгірших стрільців, рекрутів, які коли почули вибух торпед і стрілянину, покидали торпеди і порозбігалися. Крім того, дістав я теренового поляка, бо сам Грубешева не знаю. Вправді він дуже крутив мною по місті, і ми зробили який кілометр більше дороги, як було потрібно. Однак він був чоловік відважний.*

Тіла вояків УПА, полеглих під час відходу з Грубешева.

Мав тільки пістоль. Він говорив до нас: «Як тільки ktoś бендзе уцекал, теґо застшелім»⁴¹⁶. Я пускав торпеду зі саду, який був по противній стороні вулиці, в яким

⁴¹⁶ Тут: «Якщо хтось буде втікати, того застрелю». – Прим. пер.

містився НКВД. Першу торпеду пустив я в кошари НКВД. Торпеда попала в середину. Перед випускненням торпеди, в будинку було світло, та видно було, що в середині кімнати робиться. Отже я бачив, як двох большевиків милось, а пізніше убирались. По вибуху торпеди, я не бачив вже жодного світла, ані людей в кімнаті». Після слів «Сушка» дві торпеди, які пустив на будинок, були цільні і його, якщо цілком не знищили, то сильно пошкодили.

К-р под. «Вовків II» – «Дуда» оповідав, що від сторони будинку, де він був зі своїм підвідділом, пущено також одну торпеду, яка мала потрапити в один з будинків НКВД. Большевики мали пускати ракету за ракетою зі стриху, через кришу будинку.

Один з поляків, який був під час акції в Грубешові, оповідав:

— Єстем жолнежем, билем на фронті подчас першвей войны съвятовей, але такей стшеляніни не слишалем, ані бою такего не відзялем. Будинек НКВД розвальони аж до подвалін. До розбітего будинку совеці нікого не допушайом. Первей на рогах будинку стало тилько по єдним вартовніку з карабінем на плечах, а тераз стої по двух з карабінем до стшалу. Оба будинкі сов в грузах. Вицьонгайом трупув⁴¹⁷.

«Остап» говорив мені, що неофіційна розвідка подає, що мало впасти в кошарах 80 большевиків, правдоподібно також генерал НКВД, який був якраз приїхав до Грубешева. З тієї нагоди мала бути забава в НКВД. Така забава в ніч з 27.V. на 28.V. була.

Про ліквідацію будинку УБП я чув з оповідань д. «Левка» і «Ясеня», які були при тім. УБП був призначений відділові АК, пор. «Млотові». Будинок цей взято штурмом. Перед початком акції аківці обставили його кругом. Це робили спритно. Ззаду УБП були якись понімецькі бараки. В одну мить були вони на даху бараків, з кулеметами. Коли почалась акція, АК-овці обстріляли будинок. Однак група, яка ішла до штурму, збилася в купу на площі, рівній мов «стіл», яка дуже добре могла бути обстрілювана большевиками з будинку НКВД. Тоді «Левко», який був одинокий з наших людей при групі, кликнув: «Розбіць сен!»⁴¹⁸. А коли побачив нездичидованість⁴¹⁹ групи, кликнув: «Ясень», давай своїх людзі!» — Друг «Ясень», який зі своїм БСБ забезпечував вулицю від НКВД, кинув ще свій рій на УБП. В однім моменті разом з АК розбили якусь прибудівку коло будинку, висадили двері і д. «Левко» перший вбіг до середини. Залога «безпеченьства» вийшла на поверх. Наші стрільці роззброювали «ресортівців». Але АК-овці з насолодою стріляли їх. При

⁴¹⁷ Тут: «Я солдат, був на фронті під час першої світової війни, але такої стрілянини не чув, ані такого бою не бачив. Будинок НКВД розвалений до фундаменту. До розбитого будинку совіти нічого не пускають. Спершу на кутках будинку стояло лише по одному вартовому з карабіном на плечах, а тепер стоїть по двоє із карабіном на вистріл. Обидва будинки розвалені. Витягають трупів». – Прим. пер.

⁴¹⁸ Тут: «Розбігтися!» – Прим. пер.

⁴¹⁹ Тут: нерішучість. – Прим. пер.

тому кричали: «Ти с... с..., комуніст, вчорай за мною стшелялесь, маш тебе!», бо: «То ти мі забралесь ЛьМГ». АК-овці показали тим, як сильно ненавидять червоних. Так вистріляно усіх, що були в будинку УБП.

Застрілили рівнож одну зі секретарок. 25 в'язнів, які були в льохах, — звільнили. По очищенні будинку з в'язнів, — будинок підпалено зсередини. Три торпеди, які важко було з поворотом забрати, вкинено у вогонь. Вони одна по одній вибухали. Будинок УБП цілий зруйнований. Зі сторони нашої і АК не було втрат.

Будинок ППР мали забрати АК-овці. З оповідання поляків цивілістів, Аковців і наших стрільців-очевидців, виходить, що будинок ППР цілком здемольований⁴²⁰, а присутніх в будинку постріляли. Поступали так само, як в УБП. Дім виселенчих комісарів приділено БСБ під ком. «Остапа». Польська розвідка подавала, що виселенчі комісари узброєні тільки в «панську бронь», це є в пістолі. Охорона комісарів — 15 советів. Стійка стоїть день і ніч перед будинком. Будинок обгороджений високим парканом. Десять хвилин перед початком акції погасили світла в Будинку. «Остап» обставив будинок стрільцями. Через паркан нам можна було перелізти, бо стійковий стояв біля дверей. Він і так зауважив якийсь рух, бо кілька разів повторив: «Кто шляется». Коли почалась акція, БСБ відкрили вогонь. Однак сейчас посипались на них стріли з кулеметів і автоматів, з вікон. Виселенчі комісари були значить узброєні «по зуби». Незадовго надійшла група АК, яка мала здобути будинок МО, вона сказала, що вже давно був сигнал до відступу. Тоді д. «Остап» відступив разом з тою групою. При тім впав кулеметчик БСБ.

МО і «штурмівку» група АК, як я вже згадував, не зліквідувала.

Пошту мала знищити одна наша група. На жаль, вона не мала досвіду, як нищити пошту. Централі, отже, не здемолювала, забрала 4 радієві апарати, втім один надавчовий, але їх мусіла залишити в ліску недалеко Грубешова з причини обтяження й скорого маршу. Каси не могла розбити, бо була вцементована. Пошту, яку забрали також не довели, бо підвода, на якій вона була, обстріляна панцирним автоматом большевицьким на шосі Грубешів–Вербоковичі вивернулася і її залишено. Група к-ра Б[агрянного] держала заставу на шосі від сторони кошар. Там було спокійно. Польсько-советський капітан, який ішов з двома стрільцями польськими на «поміч» місту — зістали розстріляні через стрільців «Вовки І». Капітан ранив роєвого «Перемогу», стріляючи до нього трикратно з пістолі.

За відступаючими відділами УПА і АК ворог зараз кинув погоню. Відділ УПА мусів прийняти бій в теремінському лісі. Тут було кількох раних. Бій випав для поляків і большевиків невдало. З оповідань польського населення,

⁴²⁰ Тут: зруйнований. – Прим. пер.

яке бачило, як возили трупи, та з інших джерел виходить, що большевиків мало впасти 40 осіб, а поляків 60 осіб. Загальні втрати ворога в місті і в часі погоні за нами числяться до 200 осіб вбитих. Крім того, багато ранених. За моїми обчисленнями з нашої сторони, зн. відділ УПА і БСБ втратило вбитими 7 осіб.

З дотеперішньої розвідки виходить, що ціль боевої акції на повітове місто Грубешів вдалась, бо: знищено будинок НКВД, ППР, УБП, як найважливіші ворожі об'єкти.

Наші відділи УПА понесли втрати тільки під час відвороту. Але і в тому часі ворожі втрати, понесені у кількох сутичках, були багато більші⁴²¹.

18.VI.1946.

Слава Україні! [...] ⁴²²

---

⁴²¹ Оригінал вперше опубліковано у Т. 39 «Літопису УПА»: Тактичний відтинок УПА 28-й «Данилів»: Холмщина і Підляшшя (Документи і матеріали), ред. Петро Й. Потічний, Торонто–Львів 2003, с. 471–473.

⁴²² Відсутній підпис.

1946 липень 7, [м. п.]

Звіт командира Холмського куреня УПА Євгена Штендери («Прірви») для командира Групи «Сян» Мирослава Онишкевича («Ореста») про перебіг нападу УПА та ВіН на інституції комуністичного режиму в Грубешеві

Звіт з акції на місто Грубешів, переведеної в ночі з 27 на 28 травня 1946 р.

На конференції представників УПА з представниками «ВіН» – у дні 18 травня 1946 р., представники «ВіН»-у запроєктували спільну акцію на м. Грубешів в цілі знищення тих ворожих інституцій, які шкодять для обох народів, які тероризують польське та українське населення і підпільні організації і в цілі надання нашій співпраці конкретного характеру. Усталено, що акція має відбутися з 27 на 28 травня 1946 р. В акції в місті мали взяти участь відділи УПА. Розвідку, застави і теренових провідників мав дати «ВіН». Представники «ВіН»-у настоювали головно на знищення НКВД, перед яким явно зраджували панічний страх. Обіцяли взяти участь в акції в силі одної сотні. Усталено збірний вихідний пункт і розпізнавчі знаки. Представники «ВіН»-у передали плян Грубешова з зазначенням ворожих об'єктів і подали стан ворожих сил.

1) НКВД – 150 люда – квартирує в двох бльоках домів. Обдротовані і підготовані окопи. Стійка від улиці і від городів поза дротами. (Ці дані різнилися від наших даних – 250 НКВДистів, які ми дістали на підставі зізнання НКВДиста, зловленого в бою з УПА дня 14 травня 1946).

2) УБП – коло 60 осіб. Будинок мурований, обдротований від улиці, має мурований паркан висоти 2 м.

3) МО – до 60 осіб – 2 малі будинки.

4) Штурмівка – до 20 осіб.

5) Охорона команданта міста («штурмівка») – до 40 осіб.

6) Виселенча комісія – 12 осіб (з пістолями).

7) ВП за містом в кошарах – до 300 осіб.

8) Дім ППР.

Представники «ВіН»-у ствердили, що ВП участі в бої не візьме. Всі дані об'єкти були сконцентровані в одному бльоку міста, дуже близько себе, що дуже ускладнювало оперування поодиноких наших груп.

Наша підготовка.

На відправі з к-ром «Б[огданом]»⁴²³ дня 24 травня постановлено акцію перевести. Акцію ускладнювало те, що наша розвідка донесла, що «ВіН» – голосно про акцію говорить. Знає багато польського населення. На 24 травня замовлено збірку членів АК. Це все грозило, що наші пляни ворог розшифрує.

На відправі вирішено, що на вихідному до акції збірному пункті буде д. «Пет[ро]»⁴²⁴, «Дун[айський]» і спільно обговориться з представниками «ВіН»

⁴²³ «Богдан» – один з псевдонімів командира Групи УПА «Сян» Мирослава Онишкевича («Ореста»).

⁴²⁴ «Петро» – псевдонім Леона Лапінського («Зенона»), прийнятий на період грубешівської операції.

плян акції. Д. «Пет[ро]» відповідає за організування оборони перед акцією. За переведення акції відповідає і керує акцією д. «Пр[ірва]». Назначено збірний пункт в [ідділів УПА] на день 26 травня і боєві розпізнавчі знаки. Постановлено, щоби взяли участь в акції кращі вояки, добре одіті, належно пропаґандивно підготовані, щоби гідно зарепрезентувати наші збройні сили перед сусідами.

Дня 26 травня 1946 на збірному пункті зібралися відділи УПА, з кожного вибрана кількість стрільців і БСБ. К-р «Б[огдан]» перевів перегляд і спільно відсвятковано свято 23 травня⁴²⁵. Ніччю перемаршеровано на збірний пункт, 6 км. від Грубешева, де мали бути відділи «ВіН»-у. Стріча з їхньою стежею мала бути на мості на р. Гучва. Але там нікого не було. Як виказалось пізніше, їм сприкрилося чекати і пішли спати. Розложено в [ідділи УПА] в боєвооборонному характері. Приготовано кулеметні гнізда. В лісі в [ідділів] «ВіН»-у не було. Їх представник приїхав 27 травня рано і сказав, що в [ідділи] є в дальших лісах, прийдуть вечером, а в 12 год. прийдуть командири «ВіН»-у для обговорення пляну наступу.

Стріча з сусідами і обговорення пляну акції.

Представники «ВіН»-у, офіцери, приїхали фірою на означений час. Представилися: капітан «Віктор», довудца обводу, командир їхнього війська, кап. «Вирва» – до усталення пляну, пор. «Млот» – к-р оперування в місті, пор. «Сьєпи» – к-р застав поза містом. Всі вищі, як середного росту. «Віктор» брунет, не підголений, лице грубих рис – вигляд типового різника. «Вирва» – темно бльондин, лице кругле, інтелігентні черти лица, середня будова. Оба вбрані в цивільнім убранні, скромно. Пор. «Млот» (з Холмського району) – брунет, «тлустий» панок, кругле лице, черти лица нормальні, «кругленький». Подібний «Сьєпи», в окулярах. Оба в військових уніформах. Убрані скромно. Всі узброєні в пістолі, кап. «Вирва» – ППС, «Сьєпи» і «Млот» – НКБ.

Привітання відбулося в приязній атмосфері, взаємно частували себе тютюном. Скликано командирів поодиноких груп, постелено коци і розпочато укладання оперативного пляну. Представники «ВіН»-у представили теренові умовини і розклад ворога. Укладення оперативного пляну передали нашим представникам, кажучи, що не знають нищівної сили «торпед» і можливости їхнього поцілу. Заявили, що на себе беруть забезпечення поза містом, будуть брати участь в акції в місті, самі хочуть нищити УБП, розброїти МО, знищити ППР і дадуть провідників до всіх інших опірних пунктів ворога, гарантували, що ВП не візьме участі в жаднім випадку, а будуть сидіти тихо. Проектів було

⁴²⁵ Свято 23 травня – II Великий Збір ОУН в 1941 р. постановив, щоб 23 травня був щорічним святом Днем Героїв. Історичною підставою був замах на провідника Української Військової Організації Євгена Коновальця 23 травня 1938 р. в Роттердамі.

багато, в чім представники «ВіН»-у займали становище більш пасивне, але з їхнього говорення вичувалося, що в укладанні оперативного пляну стоять нижче від наших представників. Врешті, укладено поверховний плян акції. К-р «Пр[ірва]» з командирами відділів УПА усталили подрібний плян акції на НКВД і розміщення застав і інших боєвих груп і передано це до дискусії, що прийнято. На УБП призначено ще одно технічне звено з «торпедами».

Підвідділи УПА в силі 120 осіб, плюс два технічні торпедні звена – наступ на НКВД. 30 люда резерва, плюс 15 люда – боївка «Ясеня» – обстріл з крила. Командир наступу – «Пр[ірва]».

Боєва група «ВіН» – 25 люда плюс технічне торпедне звено – на УБП. Командир пор. «Млот».

МО – розбріть «ВіН» сам.

Виселенча комісія – 20 люда – б. СБ. Командир «Остап» (наші).

ППР – 5 з «ВіН»-у.

Приватні мешкання «асів» з УБП – 1 з «ВіН»-у плюс 2 з наших.

Знищення пошти і застава, щоби нас не окружило НКВД – боївка «Хоми»⁴²⁶.

Застава на холмським мості – б. СБ. – к-р «Багрянний» – [забезпечення також] від ВП.

Застава в метеленському лісі і спалення моста в Вербковичах – «ВіН» в числі 25 люда, узброєні в 15 кулеметів (як вони заявляли).

Застава від Холма – на роздоріжжі Грубешів–Холм–Городно – 25 люда «ВіН», 15 кулеметів.

Черничин – застава від Сокаля – «ВіН» – 20 люда, 10 кулеметів.

Застава від Устілуга – на мості зі східної сторони Грубешева – 20 люда «ВіН», 10 кулеметів. Дрібніші застави – «ВіН».

Подано боєві клички і завдання поодиноким групам. Усталено час наступу. Починати мала група, яка атакує НКВД. Враховано всякі евентуальности. З нашої сторони – командир акції «Пр[ірва]», з польської сторони – кап. «Віктор».

Представники «ВіН» від'їхали. З командирами поодиноких груп зроблено відправу⁴²⁷ і точно пояснено плян акції, розміщення ворога і завдання поодиноких груп. Опісля це саме зроблено з роевими. Перед вечером зроблено збірку з усіма боєвими групами, повідомлено про акцію і назначено завдання поодиноких груп. Передано плян Грубешева кожному з командирів, і він познайомлював свою групу зокрема.

Перед заходом сонця прибули відділи «ВіН»-у, зайшли на поляну, де була

⁴²⁶ Олександр Бобко («Хома») (1915–1949) – комендант боївки Служби безпеки ІІІ району в надрайоні «Лиман».

⁴²⁷ Тут: нараду. – Прим. пер.

наша збірка і дістали команду «свобідно». Посідали і курили. Веселі, убрані в військові уніформи ВП, або шиті з дреліху. Виглядали репрезентативно. Наші відділи вже також мали «свобідно» і між стрільцями нашими і «ВіН» почалася розмова, пізнавали себе, оповідали про минулі стрічі – коли ми ще були ворогами. Варта підмітити, що зверхній вигляд відділу «ВіН» був більш репрезентативний, як наших. З відділами прибув політичний референт з Варшави п. «Остоя».

Кілька хвилин спочинку, останні накази. Відділи «ВіН»-у як розпізнавчі знаки насадили на рукави приготовані попередньо червоно-білі опаски. Наші стрільці зробили опаски з хусточок (білі). Відійшли. Перед Грубешевом остання розвідка – в місті спокій, ніхто нічого не сподівається.

Переведення акції.

- 22 -

8	9	10	11
пошир при отіах. с баню УПА 11.5.46.	2. Любеш. /мояша/	Отця: Станіслав об. Мадан коласки р.ч. с Чинькова Шолохови Явнильа	Матрушківська РВК. Отіа сиваха об.отіа УПА ш/ч-197 23-5-46.
11.5.46 пошир при сій с баню УПА	2. Любеш /мояша/	Мать: Тодил Андриш Зодя Московская обл. д. Волосинск аос. Невагова. 9.19.7.	Вознесенский РВК Московской обл. УПА ш/ч. 152. 23-5-46.
16.5.46 пошир при абарии Буреліа. м.т.т. /мояша/.	2. Грубешув Мобильного воєн.ска по листу розуезд.	Отця: Богдан Іван. Мать: Кристина Родулла по листу розуезд.	Вулк-Китменковск РВК. Кірилскій обд ш/ч-200 23-6-46.
подозрива на баню 16.5.46.	2. Грубешув Мобильного воєн.ска /мояша/	Мать: Кристина Родулла по листу розуезд.	Бурганский РВК Зам. Косовск. обд. УПА ш/ч. 201 23-5-46.
19.5.46 пошир при отіах с баню. УПА	2. Мамча. Мобильного воєн.ска 18.5.46. /Волосинск /мояша/	Сестра: Полинна Федора Іван. Курск обл. Шибовскі с/с 9. 9 роуекни.	Удатовский РВК Курск обд. УПА ш/ч. 199. 23-5-46.
пошир при отіах с баню. УПА	2. Грубешув Любан- ского сел.ска /мояша/ 26.4.46.	Мать: Мокорова Тараска Мокорова, Моск. обл. Звенигород. р.ч. 9. Звениво.	3 мая 1946 год В Звенигородский РВК ш/ч. - 143.
пошир с баню 26.5.46 при отіах с баню. УПА	2. Грубешув по отіах. Волокоста /мояша/	Мать: Марьяновка Котляг Евдотья Рязанская обл. Вязовск. р.ч. (м.т.т.)	3-6-46. Вязовск РВК. ш/ч-01034.
-	-	Отця: Антоніан Андрей Орлянтков. с. Топрозадод РВК. Ул. Улицког дом 150/10.	3-6-46. Ветрозаводский ш/ч-01015.
-	-	Мать: Кутитя Адаха Косовский, Сушково обд. дубовязовский р.ч. с. 10. с.ска	3-6-46. Вудб & Зодовский РВК. ш/ч-01016.

Схема нападу на ПУПБ в Грубешеві, виконана працівниками МПБ.

Всі бойові групи увійшли непомітно в місто. Ворожі варти недописували і ніхто нічого не сподівався. В місті зловлено 5 вояків з МО і придержано (група «Вовки» І.). Відділи прийшли на призначене місце багато пізніше, як було передбачено (12:50 год.) До того провідник «ВіН»-у, який проводив на призначене місце групу «Вовки» І, помимо кількакратного пояснення де мав завести, завів її в таке місце, де грозив сильний обстріл ворога і своїх. (Ця група мала зачати наступ). Група хотіла перейти в згори призначене місце, але не було можливо; заняла лише більш вигідне місце.

Початок, год. 1:30.

НКВД: Група УПА з півдня підсунулася під самі драти, а деякі і в окопи НКВД. Поставлено торпедник на становищі. Наші становища були розложені півколом довкруги НКВД. Друга група, 2 рої, була з півночі (не згідно з пляном) – «Вовки» І. Один – як охорона «торпед» перед штабом НКВД, другий на становищах, на яких мав бути «Ясінь». Перша «торпеда» вдарила в будинок, де було військо НКВД. Зразу почалася стрілянина в цілому місті. Будинки НКВД вкрив пил з мурів вибухнутої «торпеди». Другу «торпеду» пускає стрілець «Володя» і бунчужний «Вовки» ІІ – «Шпак». Також цільна. Ще пущено 4 торпеди, з цього 2 цільні. Частина НКВД вибігла на становища з південної сторони і відкрила вогонь з двох «Максимів» і іншої зброї, але їх зразу знищено перехрестним кулеметним вогнем, гранатами і гавлачем. Вкінці стріляв лише один «Максим», але його становище було призначене на обстріл другої, східньої частини терену і через зле поле обстрілу не робив жадної шкоди нашим відділам. Північна група к-р «Громовий» («Вовки» І) лише завважила, як деякі НКВД-исти втікали на схід у місто. Другий рій обстрілював втікачів з будинку УБП з віддалі 30 м. (кулеметник, «Стець»). 2 впало, 3 вернуло назад. Вкоротці НКВД почали пускати ракети з міста. Як ми довідалися опісля, в місті ще було коло 20 авт ЧА, які вертали десь з Німеччини. Бій тривав коло півтора год. Як почало світати, дано знак до відступу.

УБП: 3 гуком першої торпеди група «Млота» і БСБ «Ясеня» почала наступ на будинок УБП. УБП-істи втікли на гору, де їх нищено кулеметним вогнем; решта втікла з кам'яниці, або їх знищено всередині. Будинок здобуто приступом. Випущено в'язнів, а будинок зі всіма актами спалено. Аківці билися дуже добре.

МО – не роззброєно.

Виселенчої комісії не знищено, тому що там була сильна охорона з кулеметами і не дали доступати до будинку, а розвідка «ВіН»-у донесла мильно (з пістолями).

Приміщення ППР: Знищено, забрано документи, зліквідовано кілька працівників, які там були.

Знищено пошту.

З нашої сторони був ранений інструктор «Вовки» ІІ «Березинський»⁴²⁸, 2 вояки з «ВіН»-у – при здобуванні «ресорту», один з БСБ «Остапа» – вбитий під час перестрілки з переселенчою комісією.

На знак ракети почато відступ. На холмському мості група «Вовки» І вбила майора НКГБ (пізнано по пагонах) і 3 вояків з ВП. Вони ранили роєвого «Перемогу». Тут же танкетка заатакувала відступаючу групу пор. «Млота». Був з нашої сторони вбитий д. «Віктор», підреферент СБ, зі сторони «ВіН»-у – 4 вбиті і три ранені. Задня частина «ВіН»-у розбіглася і пізніше одинцем пробилася додому.

Втрати ворога: УБП і ВП – понад 30 осіб.

Розброєно 5 МО. Вбито кілька працівників ППР. НКВД: не стверджено: здемпольовано⁴²⁹ «торпедами» майже цілі приміщення.

НКВД. Розвалено будинки в двох місцях і частину барак. Вбитих забрано ніччю, а не знати, що було в тих частинах будинку, що знищено.

Бій в теребінському лісі.

Найперше відступив відділ «Вовки» І. Опісля відступали інші відділи і БСБ. На збірному пункті лишився ще д. «Петро», д. «Дунайський» і «Горинь», бо не вернув ще БСБ «Ясеня». Коли відділи перейшли шосе в метеленському ліску, надїхало кілька авт НКВД і ВП з Грубешева (ворог вже вспів опам'ятатися і зорганізуватися) і обстріляли відділи. Ми скоро розтягнули розстрільну, в часі якої частинно помішалися зі собою боєві одиниці, тому що було багато без військового вишколу. В тім місці не було сенсу приймати бою і дано наказ до відступу в напрямі теребінського лісу. В 2 км. від лісу ворог вже був на віддалі цільного стрілу і почав обстрілювати відступаючу рострільну. Відстрілюючись, відступлено аж до теребінського лісу. В часі відступу були 2 наші ранені – один легко, другий тяжче. На краю лісу скоро привернено бойовий порядок і прийнято оборону. Наспіла ворожа танкетка. Наступ відбито, скоростріли на танкетці знищено. Тут також був вд. "Вовки" І. В бої було 3 вбитих і 3 ранених, в тім к-р «Прірва» був ранений. Ворог заліг, обстрілював наші становища і не наступав. Відділи почали відв'язуватися. Наостатку лишилися ще відділи «Вовки» ІІ і ІІІ. Вони вицофали до яких 200 м. в ліс і залягли. За якийсь час зі сторони ліса в напрямі нашої розстрільної почав зближатися ворог, який хотів нас обкружити. Ворога підпущено на близьку віддаль і прийнято гураганним вогнем. Ворог почав панічно втікати. Наші відділи відв'язалися в іншому напрямі. Бій тривав від 4:20 до 6:30 год.

Втрати ворога: 32 НКВД і 6 ВП вбиті (подали з «ВіН»-у).

Втрати наші: 3 вбиті, 5 ранені.

⁴²⁸ Петро Шоп'як («Березинський») – нар. в 1928 р. в Лещкові, вояк сотні «Вовки-2».

⁴²⁹ Тут: поруйновано, розбито. – *Прим. пер.*

28 травня коло 8 год. ранку ворог дістав підкріплення з Люблина, Холма та Замостя і почав нагінку за відділами, але не попав на сліди відділів.

Група «Ясеня» під командою «Дунайського» та «Ікара» відступила в метеленський ліс. Під лісом почав хтось стріляти. Д. «Ікар» вислав 4 боєвиків в розвідку на кольонію, щоби розпитали, що діється довкола. Ворог був уже на краю ліса, і коли стрільці вийшли на поле, почали по них вогонь. Тут згинули 2, в тім д. «Горинь».

Група вицофала до лісу коло Діброви, де получилися з частиною вд. «Дуди», на чолі з к-ром «Дудюю». По обіді подано, що зближається ворог (КБВ з Люблина). Розложено розстрільну. Підпущено ворога на близьку віддаль. На наказ к-ра «Дуди» прийнято гураганним вогнем. Ворог почав панічно втікати. Відділ відв'язався. Як почало смеркати, відділ почав відступати в південний терен. Коло кольонії Вишнів запримічено, що в нашу сторону зближається ворог. Частина відділу залягла, частина ще стояла. Д. «Дунайський» почав перекликатися з ВП, питаючи: «Хто є?» ВП відповіли «КБВ з Люблина, а то хто».

«Войско з Варенжа – пор. «Дунайський». Ворог не сподівався підступу, маршерував дальше. Коли ворог зблизився на близьку віддаль, прийнято його гураганним вогнем. Ворог панічно втік, лишаючи коло 10 вбитих. Наші відділи відв'язалися.

Втрати ворога: (перший бій – не перевірено). Другий бій – коло 10.

Втрати наші: 3 вбиті, один ранений – забрав ворог⁴³⁰.

Постій, 7.7.1946. Слава Україні.

«Нерв».

---

⁴³⁰ Вперше опубліковано в «До зброї», 1946, №7–8.

1946 липень 17, [м. п.]

Звіт невідомого командира чоти про бої сотні УПА «Вовки-3» під час нападу на інституції комуністичного режиму в Грубешеві

[...] дня 26/ [...] року відділ вовків враз з відділом окремого призначення урочисто відсвяткували своїх героїв, які впали за волю України. Відкрив свято провідник політвиховної праці Дунайській, по святі вечором цілий відділ перемаршрував на друге місце постою, що знаходилося около шість кілометрів від Грубешова, там таборувалисьмо один день, перед вечором. Командири зробили збірку усіх підвідділів та здавали вечірній звіт кор. Прірві. На звіт Прірва дав наказ дальшої праці, сказав котрий підвідділ, де і як мав знайти становище. В Грубешові в тім часі я довідався, що ми йдем на раз з польським відділом А.К. Занім малося смеркати, відділ рушив в дорогу на Грубешів, а маршруувалисьмо до ліску в яким був [...] від Грубешова, та звітам перейшли під Грубешів, наперед підносили торпеди [...] а затим підсувався відділ.

До Грубешова наш відділ підсунувся понад 50–100 мт під дім, де квартирвало совіцьке Н.К.В.Д., зайнявши становище на [...] під дахом зі сторони ріки і чекали вибуху торпеди, який був умовним знаком. По вибуху торпеди починався наш огонь зо всіх сторін на ворожий дім, совіцьке Н.К.В.Д. панічно утікали через вікна і через двері темних кімнат, бо лампи вже не світили. Так ворог, користаючи з хвилі перерви нашого огню, сипав огнем з максимів [...] наші стрільці, та підсувалися обкидати гранатами наші становища, пр. Давид дав наказ, щоб слідити за ворогом та не дати йому піднести голови. Бой Крук взяв в руки гармача та обстрілював ворожі місця гранатами. Бунчужний Шпак, незважаючи на ворожий огонь, щосили відри[...] коло него від стрілів, Шпак бігав попід дротом, що був обведений дім НКВД, і кричав бій-бій підсувається скурвий син або втікай і т. д., і справ огнем по ворогові, в тім часі хтось крикнув – друже командире пр. Березинський ранений в голову. Пр. Дуда дав наказ дати йому поміч.

Пр. Давид дає наказ щоб унести ще одну торпеду на дім, відповідь надійшла що торпеда не чинна, пішов до неї Давид, Шпак та їх добре попросили то торпеда пішла в означену ціль, що аж обидва перевернулися на землю від воздуха, який зробила торпеда, та не довгому бою.

Пр. Дуда дає наказ праве скридло до нападу, та ліве скридло до нападу. По якімсь часі пр. Дуда дає наказ відступати, але Давид не почув його враз зі стрільцями бив по ворогу. Нараз він завважив умовлений наказ відступу, і на наказ командирів відділів, почали відступати, щоправда, я вже був надолі під [...] горі під домом, котрий горів від совіцьких куль, чувім голос Давида і Шпака і ще когось – они придержували ворога [...], но огнем підчас нашого

відступу, по короткім часі побачили їх кагебісти, і [...]тів потай відступати, а ворог обстрілював ракетами та сипав огнем з максима.

Ми долучили до цілого відділу та остали на дорозі і устали в організаційному порядку форсовим маршем машерувати, домаршерували до шосе і через шосе нараз розвідка донесла що іде авто поляків в той же час посипався на нас огонь від ворога. Пр. Давид дає наказ, щоб розстрільною оточити авто і зліквідувати поляків,

Пр. Дуда, щоб на єго наказ відступати. Ми відступали, ліс тягнувся до 100 метрів і вийшли з лісу на відкритий терен поміж пострілами поляків і рушили розстрільною в ліс з вер[...] Гура, ми більше подібно до розчленованого відділу [...]к до розстрільної, йшли полем у бік [...]кій, був около 4–5 кілометрів від шосе поміж збіжа. Ворожий вогонь не шкодив нам нічого, але скінчилося орне поле, ми вийшли на сіножать, яка рівниною до великого ліса, що мав бути нашим спасенням.

Стрільці в більшому безладно бігнуть до ліса, що мають сили, а з браку сили опинився дехто в заді, аж чуємо недалеко від мене лівого крила дадуть наказа розтягнути відділ на широку розстрільню, команду подавав [...]ний командир відділу, хоч кождий ледво волік ноги за собою від утоми та спраги, бо день був соняшний і горячий. Чую пр. Давид звертається до пр. Прірви щоб віддав наказ відділовий, щоби відділ зробив бойовий порядок в марші. На наказ пр. Прірви відділ зробив марш бойовим порядком, з ново[...]с полі доходить, що оден стрілець ранений, ранений легко в ногу. Пр. Прірва пр. Давид та інші дають наказ кулеметний огонь на ворога, щоб ранений мав змогу прийти ближче та забрати єго, та подали накази ішли далі, за якими ішли виконано, ще трохи ішли в лісі, наказ подав Давид в перших корчах зайняти становище, щоб ворог не вдерся до ліса, і в марші перестрілі тривав далі, і була аж доки ми не зайшли в ліс, зайняли становище, напроти нас. На ліве крило напірають поляки, а праве крило подають, щоб дати П.Т.Ра, а іде танкетка, П.Т.Р. страчений, під танкетку кидали гранати, бій триває далі. Кулемети грають, танки наступають і відступають під нашим огнем, вже і танкетка стала на нашому правому крилі, наказ огнем по танкові по максимумі [...] совіти [...] слова в період, не рухатися з місця. Це може бути їх зрада, огонь прий[...] хлопці відступати, пр. Давид дає наказ на становища, пр. Прірва ранений, треба притримати ворога, щоб уділити поміч.

І далі війна, по короткому часі наказ відступати планово, відступа [...] я побачив Петренка, тяжко раненого, несли його Канарок і Сагайдак від[...]в до Крук робити перев'язку. Пімста був ранений через груди і плечі, Петренкови вже зробили були перев'язку. Пірвану [...] в праві руці і був безпритомний, відступ [...] дальше під обома ворожими, я за[...] та з нашого відділу стрільців

і питаю, що я, сидимо і чекаємо на ворога. Наперід нас крик і легка говор[...]
]віцькою та польською мовою. За хвилину часу приходить пр. Давид і говорять
добре маєм па[...]ні поляк ів, на плечах тримає два совіцькіх кріси і говорить
[...] раз будем відступати.

**Великодні свята у відділі УПА, правдоподібно «Вовки-2», у якому служив
Петро ШОП'ЯК («Березинський») – перший зліва, 1946 р.**

Втихли ворожі стріли, і прийшов наказ почати відступати в недавній дорозі. Орлик натякнув про раненого Петренка, що залишено його в лісі непритомного, інші ранені були з нами. Шпак, почувши про стрільця, дає наказ Орликові, щоб взяв кілька стрільців і йшов забрати Петренка, Орлик наказ виконав, і принесли Петренка мертвого і покаліченого, тимчасово похоронили Петренка недалеко в лісі, а наш відділ і частина [...]ового з долученням Орлика відступали вглиб ліса і там пересиділи до надвечора. Над вечором вирушили далі в дорогу, обережно пересувалися, на ранок булисмо знову в лісі, в тому буде відпочинок та підкріплення до далекої дороги, [...] но зорганізували трохи харчу [...] з'їли, нараз загули авта, наша варта подала що недалеко дорогою їдуть авта навантажені військом і фіри, алярм збірки [...] маршу, вже били поляки до нападу в лісі, як ми відступали.

Відступаючи під край лісу, то почувся сильний кулеметний огонь, [...] зарані [...] вернулись на другий край лісу, там перебули до вечера. У вечір мар-

ширували далі і зайшли до села Жабче, відїжджаючи зі села Ж і фірами зі сила Кости[...] на дорозі стрінулисьмо командира Дуду і провідника Дунайського і тоді я нагадав собі що командир Дуда не був до кінця зі своїм військом, по короткій розмові між командирами ми з пр. Давидом поїхали далі на місце де мав бути відпочинок⁴³¹.

[...] ⁴³²

17/VII/46

Рукою дописано: Znalezione u mnie. Onyszkiewicz⁴³³.

---

⁴³¹ Оригінал вперше опубліковано у Т. 39 «Літопису УПА»: Тактичний відтинок УПА 28-й Оригінал вперше опубліковано у Т. 39 «Літопису УПА»: Тактичний відтинок УПА 28-й «Данилів»: Холмщина і Підляшшя (Документи і матеріали), ред. Петро Й. Потічний, Торонто–Львів 2003, с. 479–482.

⁴³² Відсутній підпис.

⁴³³ Тут: «Знайдено у мене. Онишкевич». – Прим. пер.

1946 липень 19, [м. п.]

Звіт командира сотні УПА «Вовки-3» Семена Приступи («Давида») щодо перебігу боїв цього підрозділу під час нападу на інституції комуністичного режиму в Грубешеві

Опис грубешівського бою⁴³⁴.

По відсвятк[у]ванні свята Героїв, дня 26.7.46 р. вечером, відділи відмаршували з ліса Т[ишовецького] до ліса Обровецького. Зайшлисьмо на ранок, де наказ к-ра П[рірва] заквартирувалисьмо. Відділи були розложені навколо гори перстеном, виставилось відповідні стійки.

Дня 27.5. около год. 12-ої прийшли до нас представники АК. Наш к-р П[рірва] зібрав усіх ком[андирів] відділів на відправу разом з ком[андирами] АК. Зі сторони Ак було два капітани й два поручники. На[ша] зустріч з ком[андирами] АК була дуже сердечна, як з нашої сторони, та[к] з їхньої. Вони говорили, що їм дуже радісно з нами говорити по такій довгій взаємній боротьбі одних з другими, котра виходила ворогам на користь, а нам на страти. Тем[ою] нашої відправи було обговорення розбиття Грубешева та приділ праці [завдань] для поодиноких відділів.

По загальній відправі к-р П[рірва] зібрав нас ще раз та розділив подрібно завдання для кожного відділу зокрема. По з[а]кінченні відправи зроблено збірку цілого відділу. К-р П[рірва] говорив до стрільців, яку ціль має розбиття Грубешева та яке велике значення це [буде мати] в розв'язці українсько-польської проблеми цих теренів.

В часі нашої збірки, над заходом сонця, прийшли на наше місце постою відділи АК, котрі зробили на нас дуже добре [вражіння]. Їхній ком[андир] уставив [їх] напроти нашого відділу, здав звіт своєму командирові і зробив розхід. Ми також зробили розхід. Наші стрільці виталися разом з ними. Були такі випадки, що пізнавали одні других з колишніх боїв, як в с. Діброва й інших.

По тих всіх церемоніях зроблено збірку до відмаршу. До кожного нашого від[ділу] був призначений один тереновий з польськ[ої] сторони. Ми вирушили в дорогу, починало смеркати. Зайшли до Грубешева від с. Богородиці. Я разом з к-ром «Дудою» та «Чавсом» мали наступати на будинок НКВД з південно-західної сторони, ві[д] сторони річки. К-р «Д[уда]» мав зайняти становище від улиці та обстрілювати вздовж по дверях, коли б вороги хотіли вискакувати на вулицю. Я зайняв становисько направо від него, на огороді⁴³⁵,

⁴³⁴ Пор. оперативний звіт Семена Приступи «Давида»: Оперативний звіт за місяць травень (1946 р.), в: т. 39 «Літопису УПА»: Тактичний відтинок УПА 28-й «Данилів»: Холмщина і Підляшшя (Документи і матеріали), ред. Петро Й. Потічний, Торонто-Львів 2003, с. 178–180.

⁴³⁵ Тут: Огород – сад (з пол. ogród). – Прим. пер.

напротил будинку НКВД. А від мене направо зайняв — к-р «Чавс», отружуючи отород півколом від річки. Становища були досить невидітні, бо яких 40–50 м. від будинку отород спадав остро вділ, так що не було доброго поля обстрілу. Отород був обведений навколо колючим дротом.

Ми тихенько підсунулись під дрiт та піднесли «торпеди» і станки до «торпед». Підходити було досить тяжко, бо, доходячи до отороду НКВД, треба було перелазити через дрiт, котрим був відгороджений військовий отород. Як перетягалисьмо станок через дрiт, почув стійковий та закричав: «[К]то ходiт?» Ми притишились на часок та підходили дальше. Розложивши відділ попід дротом, я зі своїм бунчужним «Шпаком» та «Володею» підсунули «торпедник» під сам дрiт і вложили в нього торпеду, чекаючи на вибух торпеди з противної сторони будинку, [що] було нашим умовленим знаком до стрілу.

За яких 15 хвилин зашуміло-загуділо. «Торпеда» вибухла, вдаряючи в будинок з противної сторони. Я дав наказ «Володі» пускати «торпеду». «Володя» кричить: «Не можна пустити, бо якийсь файталапа, йдучи, перервав дрiт!». Бо торпеда мала бути пускана електрикою. «Володя» ріже кавалок шнура бікфорда. Хочє [за]палити. Шнур не хоче горіти. Б[у]нч. «Шпак» каже: «Дай, я запалю!» Я, лежачи з «Володею» близько «торпеди», даю наказ: «Вогонь по вікнах і дверях!», не зважаючи, що «Шпак» бавиться в «монтера». В тім часі страшний шум та гук. Мене щось відкидає вбiк, та хтось мене придавив до землі. Стріпуюсь, а то «Володя» лежить коло мене та каже: «Я раньон». А «Шпак» сміється, кажучи до «Володі»: «Бач, я ліпший ма[й]стер як ти, бо «торпеда» пішла прямо в середину будинку».

І справді. «Торпеда» вцілила всередину будинку, так, як я з «Володею» вимілив. Світла в вікнах погасили й чути було, як бляха і цегла загуркотіли, падаючи додолу. В тім часі зачиняють грати два ворожі «Максими» по наших становищах та большевики, повзучи, зачинають підсуватись пі[д] наші становища та кидати гранати, котрі тріскають кілька кроків перед нами. Я дав наказ ройовому «Крукові» брати «гарлач» та бити гранатами по гніздах «Максимів», а стрільцям — по ти[х] ворога[х], котрі підсувались під нас. По кількох гранатах один «Максим» затих. Бив тільки один. Огонь нас не разив, бо він, ховаючись у яму, би[в] зависоко, так що к[у]лі летіли понад нами. Одна граната вцілила в саме вікно, бо чути було, як скло посипалось на хідник, лямпа загакала. А з других віко[н] зачали вискакувати вороги.

Стрільці завзято били по вікнах і дверях. «Шпак» бігав, як скажений, від становища до становища та кричав: «Бий проклятих! Аво, лізе чортів син!». Та сам стріляв бе[з]упинно, навіть не зігнувшись, незважаючи, що ворожі кулі його цілком освітили, а листя з корчів облітало разом з галузками.

Зачинало помало сірити. До мене підходить к-р «Дуда» та говорить: «Відсту-

паймо, бо день!» Я не погоджуюсь кажу, що не можемо ще відступати, бо не було умовленої ракети до відступу. «Може решта війська ще в середині міста. Мусимо разом вицофуватись, щоби їх в місті не замкнули». Стрільці хочуть наступати на будинок НКВД. В тім часі завважено ракету до відступу. Даємо наказ пляново відступати. Вороги зачинають щораз більше пускати ракет та сильніше нас обстрілювати. В місті чути гуркіт танкетки та авт. Помало стрільці відступають. Я зі «Шпаком» ще стріля[ємо] по ворогах на конях, котрі бігали по подвір'ю. [Енкаведисти почали наступати], пад[али] що крок та кричали: «Бандьора!».

Здоганяючи військо на долині коло річки, впорядковуємо в ході наші відділи. Скорим маршем до с. Богор[одиці]. В Богор[одиці] доганяємо інші відділи, котрі відступили скорше.

К-р П[рірва] дає наказ скоро відступати. Маршруємо щосили, бо день робиться, а ворог пускає за нами ракети. Буде погоня. Перед нами яких 2–3 км. метелинський лісок над шосою Грубешів–Замість. Добігаємо до ліска. К-р П[рірва] висилає кіннотчиків наперед, на шосу. Один скоро вертає. Голосить, що на шосі нічого нема. Відділи скоро переходять шосу, вбігаючи в ліс з другої сторони шоси.

Як відділи були вже за шосою, зі заду їхали [наші] табори. Як дві останні фіри підїжджали до шоси, надїхало два ворожі авта, повні ВП, разом з большевиками. Останні фіри наворачнули назад. Військо в безладі зачало бігти щодуху вглиб ліса, котрий ма[в] до 200 м. Поляки з авт зачали стріляти. Я кричу, що треба ті авта зліквідувати. Другі кажуть, що скорше втікаймо, щоб нам не перетяли дороги до другого [великого] лісу. Я зі «Шпаком» вертаюсь до шоси, за [нами] ще кількох [вояків]. Стрілилисьмо кілька раз. Вертаємось назад. Беремо по дорозі по плащеві з фіри, котра була перевернена на дорозі, бо коні випрягли фірмани та на верхах повтікали. [Доганяючи своїх], вибігаємо з лісу на чисте поле. За нами чути ворожі [голоси й] крики: «Гу-ра! Гу-ра!».

Як ми відбігли [від лісу] яких 900–1000 м., за нами показалися перші ворожі постаті. Ми бігли збіжками [на] південь, в сторону Теремінського лісу. На нас посипались густі ворожі стріли, не разячи, бо ми були далеко та в збіжжях. Кожний з нас перемучений до краю. Я досить тримався, але зачав приставати. Даємо наказ, щоб відділи упорядкувались та зробили широку розстрільну, бо ворожі стріли щораз зближались та густіли.

В скорому марші зроблено сякий-такий порядок. Виходимо зі збіжжів на сіножать. Ворог щораз [більше] зближається до нас та починає цільніше стріляти. Підходимо під якусь малу кольонію (кілька хат). Я зі своїми хлопцями машерував посередині, по [лівій] стороні к-р «Чавс» по правій — Д[уда]. Я зі своїми був майже позаді. Оба крила [розстрільної] були впереді. Стрільці за-

чинають приставати. Я цілий час кричав: «Вільніше!» Звертаюсь до к-ра П[рірви], щоб дав наказ [затриматися] та дати вогонь по ворогові, бо він [за]відважно за нами гонить. Ком[андир] дав [такий] наказ. Ми почали потрохи стріляти по ворогах. Вони зачали падати. Тим способом було нам краще відступати, бо вони позістали трохи більше позад і від нас. Нараз кричав мій кулемет[н]ик: «Я ранений в ногу!» Я зі «Шпаком» підбігли до н[ь]ого. «Шпак» взяв кулемет, а я його під руку. Побачили стрільці, підбігли та забрали його від мене. Наказуємо знов ударити по ворогові. Посипались стріли. Вороги припали до землі, [але] знов вставали й бігли за нами.

До ліса ще який кілометр дороги. Чути гуркіт танкетки. Подають, що танкетка нас хоче збоку заїхати. Біжимо, що маємо духу. Я звертаюсь до к-ра П[рірви], щоби лісом розтягнути широку розстрільну та на краю зайняти становища. Ком[андир] дає наказ. Добігаємо до ліса. Під лісом терен трохи спадає в долину. Я з-під лісу вертаюсь під горбок, до рову, та обсервую, як ворог у скорому темпі підходить до ліса. Даю наказ: «Один кулемет до мене!». Прибігає кулеметник «Петрусь» з почоту к-ра П[рірви]. Кажу залягати за корчем коло ме[не] та бити по ворого[ві], котрий бу[в] на яких 300 м. від нас. [Він] потягнув замок дозаду, тягне за язичок, [а] кулемет затявся. Беру від нього кулемет, пробую сам. Нічого не вдієш. З великим жалем мушу відступати. А їх там можна було кількох положити.

Працівники ПУПБ в Грубешеві, вбиті вояками ВіН з відділу Генрика ЛЕВЧУКА («Млота»).

Ворог підсувається до ліса. Даємо наказ підпус[ти]ти близько. Брати добре на мушку. Наказ: «Вогонь!». Вороги по[па]дали до землі. Кількох вже не стало. Бій. Вони стріляють до нас, а ми до них. З правого крила під лі[с] під'їжджає танкетка. Між стрільцями легке замішання, бо відділи були помішані з рі[з]ними [боївками], так що ці починали втікати. Вдержуємо порядок, як можемо. Я кричу: «Не бійся! Куля не бочка, всіх не ціляє!». Танкетка починає стріляти по нас густим вогнем. Даю наказ: «Вогонь по танкетці та по «Максимах!». Даємо сильний вогонь, танкетка стала. Один «Максим» ушкоджений. Москалі вискакують з «танкетки». Хтось з правого крила подає: «Танкетка горить». Даю наказ в наступ.

В тім час[і] один москаль підсунувся до [танкетки] та з «Максима» зачав дальше дуже цільно стріляти. Я стояв коло свого кулеметника Петренка. Кажу йому, куди стріляти. В тій хвилині по нас довга серія. «Петренко» ранений тяжко в праву руку, стр. «Пімста» — праве лице. Куля пішла через шию й вийшла лопаткою. Кричу: «Санітар! Нема, зістав на фірі в лісі. Прибігає рой. «Крук», [що] має коло себе малу аптечку. Робить обом перев'язку, бере кулемет та б'є по ворогах. Подаємо наказ: «Тепер, до перед[у]! Би[ти] по танкетці!».

Чав з правого крила зачинає відступати. Ворог вдирається до ліса. К-р Дуда прилітає до мене та каже відступати. Я кажу, що нема наказу. Вороги в лісі на правому крилі заходять на[с] з збоку. Паніка. Я призначив до раненого Петренка стр. Канарика, Фалю та ще дво[х], щоб з ним відступати вглиб ліса.

Помало починаємо відступати. Подають, що к-р П[рірва] тяжко ранений, остав[ся] на березі ліса. Даю наказ своєму від[ділові]: «Розстрільна взад! Забрати командира!» Підбігаю до берега. Біжить стрі[лець]. Голосить, що ком[андира] забрав к-р Громовий та в[же] давно вицофав з ліса.

Ме[не] починають оточувати з правого крила вороги. Кричу: «Вогонь по гадах!». А там з ними вже говорить бунч. «Шпак» та ройовий «Орлик» зі своїм роєм з усього зброї. Вороги втікають. Мій стр. «Щигол» був трохи відбився, побачив їх, думав, що то наші — біг з ними яких 30 метрів. Зорієнтувався, що то вороги — вжарив по них з папашки [й] добив до своїх.

Я побачив, [що] я сам остався [тут] в лісі, бо к-р «Дуда» також вицофав, не повідомивши ме[не]. Да[ю] наказ потихо, щоби вороги не чули: «Відступити!».

Відступилисьмо яких 60–70 м. Чую, що вороги близько на[с], чують куди ми йдемо. Підходимо до великого рову. Даю на[ка]з: «Все до рову! Занимати становища! Ворог не буде зна[ти], де ми поділись». Сидимо тихо як миші та відпочиваємо, бо кожний ледво дише. Хлопці в рові прокопали [ями, до яких] дісталися води. Понапивались. Чекаємо на ворога, щоб його привитати, а становища малисьмо добрі. Недалеко від нас було чути ворожі голоси совітської та польської мови. Наші становища доходили до головної лінії [лісу], котра

йде з півночі на південь. (Коло тої поляни, де ми святкували свято Героїв). На лінії були наші дві застави. Підходжу до застави. Нараз, просто до нас іде двох польських вояків. «Шпак» кричить: «Хто є? З якого відділу?». Вони кричать: «То ми, од Цавуса!». Ми відразу зрозуміли, що то вороги. Я зі «Шпаком» біжу до них та кричу: «Руки вгору!». Вони ст[оя]ли не підносячи рук. Прискаку[ємо] до них і роззброюємо їх. Висилаю розшуків вперед (через ту поляну) до наших місць таборування.

Відступаємо. В дорозі ройовий «Орлик» нагадує, що вмираючого Петренка, котрий кінчив життя, оставили на полі бою. Вертається б[у]нч. Шпак і Орлик зі своїм роєм. Я затримую відділ, поки не принесуть трупа. Я за той час почислив, скільки нас всіх є. Моїх стрільців було 28, Дудови[х] 20 та Хома мав також своїх вопників 22. За якої півгодини принесли Петренка неживого. Мав опріч своєї рани [з]ломану ліву ногу і пробитий бік.

Знеслисмо трупа на місце таборування, віднесли в корчі та накрили гіллям, попрощались з ним зі сльозами в очах, і з пімстою в серці. [Тоді] потягнули даліше в глибину ліса. Знайшли відповідне місце та заквартирували, залягаючи в чотирикутник. Все готове в кожній хвилі прийняти ворога кулеметним вогнем.

І так з напруженням чекали. Коло 10 год. було чути, як кругом ліса гули авта. Я вислав розвідку на край ліса. Розвідка донесла, що кругом ліса пороблені застави та їздять авта. Дочекались вечора. висилаю передне забезпечення й помало виходимо на край ліса з полудневої сторони. Розглянувши терен, [ми] знайшли місця, де лежали ворожі застави. [Пі]шлись[мо] прямо на південь, до ліса званого Загайник. Хлопці відпочили. Перевели розвідку на кольонії — вдень їздили поляки. Шукали за «бандьорами». З Загайника прямувалисьмо до с. М'яжке. В селі знайшовім коні для раненого стрільця «Ромка» з від[ділу] Дуди, котрий ішов зі мною. [Він] був ранений у ногу, [так] що хлопці мусіли його нести.

[Ми] роздобули пару бохонців хліба, перекусили та й пішли даліше.

В с. М'яжку відлучився від мене ком. Хома зі своїм військом і попрямували в свою дорогу. А я зі своїми дійшов до рана до кол. Борсуки. Заквартирували на краю ліса, бо були перемучені. Коло год. 12-ї виславім двох стрільців. Принесли два відра кави і кілька бох[анців] хліба. Перекусили та відпочивали даліше. Десь біля год. 15-ї зі західної сторони загуркотіли авта й посипались стріли. Гостре поготівля. Збираємось до відмаршу. Відходимо в сторону с. Діброва, з ліса до ліса. Доходимо до краю ліса під Діброву. Даю короткий відпочинок. Хочу вислати розвідку до села. Нараз з другого ліса, від сторони шоси Верешин, почались густі кулеметні стріли. Ми зробили розстрільну вздовж рову від с. Діброви. Там щораз густіші стріли. Було чути один вибух «торпеди». Ми не знали хто там б'ється і так лежали аж до заходу сонця.

Надійшла одна жінка. Ми розпитались, хто це б'ється. Вони сказала, що якесь військо переходило з того ліса, що ми лежали. Та перейшли через село в ліс і почалась війна. Ми здогадалися, що то наші відділи, що пе[ре]д нами пішли, зустрілись з ворогом. Пізніше ми довідалися, що так було. Вечером я вислав розвідку до Старого Села. Прийшли [й] зголосили: «Вдень були совіти та поляки вештались. А тепер спокійно. «Увійшли [ми] в село, перекусили і попрямували на південь. На ранок дійшли ми до Жабча. Тут військо «Дуди» від мене відлучилось. А я своє військо післав у терен робити бункери та в тім часі, щоб облишились. Та[кож] декотрі поробили чоботи. Скіру я їм роздав, бо мав їм трохи своєї [зорганізовано].

Слава Україні — Героям Слава!

Ком. підвід.

Давид.

20.VII.1946 р.

При переслуханні тих двох поляків, що я в лісі злапав, вони зізнавали: що рано 28.V. заїхали по них авта, забрали їх около 140 вояків. Їдучи попри дім НКВД, [вони бачили, що] він був майже цілий в грузах, на подвір'ю було багато трупів. Дім обступили енкаведисти та нікого не пустили. А ті більшовики, що за нами гонили, приїхали з Володимира-Волинського. Зізнавали, що в будинку згинуло багато більшовиків, а в наступі на ліс і в лісі згинуло їх разом з більш[овиками] більше як 30 вояків. Що всі були у великому страху.

«Давид».

[додано рукою М. Онишкевича:]

Кухар НКВД казав вже в липні 1946, що в будинках НКВД згинуло 63 більшовиків⁴³⁶.

---

⁴³⁶ Оригінал вперше опубліковано у Т. 39 «Літопису УПА»: Тактичний відтинок УПА 28-й «Данилів»: Холмщина і Підляшшя (Документи і матеріали), ред. Петро Й. Потічний, Торонто–Львів 2003, с. 474–479.

1946 серпень 25, [м. п.]

Опис нападу УПА та ВіН на інституції комуністичного режиму в Грубешеві авторства командира Групи «Сян» Мирослава Онишкевича («Ореста»)

Опис акції на місто Грубешів у кінці травня 1946 р.

Підготовка, плянування й вимарш

В ночі з 25 на 26 травня 1946 р. збірка відділів УПА у сагринському лісі. Всі відділи «Вовки» і БСБ тактичного відтинка УПА «Данилів» мають зіставити в терені мало вишколених, слабше одітих-взутих, хворих, ранених, [а решта] святочно одіта, добре озброєна має прийти в умовлене місце й час на збірку. Такий наказ дістали командири відтинка Данилів під кінець місяця травня 1946 р.

Ніч була тепла й тиха. Тишину переривали тільки пугачі й сови та далеке тарабанення підвод виповняючих наказ повстанців. Їхали й ішли з усіх закутин відтинка «Данилів» привиклі до далеких маневрів повстанці. Таємничих тарабанень, умовлених свистів найбільше було чути чим ближче було до місця збірки. А вже у самому місці збірки, [...] під кінець партизанського дня – то таки було чути добрий гамір та невиразне говорення. Найбільше заколочували нічну тишу підводи й верхові. Кінь для партизана нераз незаступимий, [але й] небажаний. Це почасти «сексот». Він вам порскне тоді, коли вимагана є найбільша тишина. Але, трудно. На цю збірку без них не можна було обійтися. Деякі відділи чи БСБ мали таку далеку дорогу, що пішки ніяк не були б прийшли на час. Це ж відкритий [безлісний] терен! Посуватися можна тільки ніччю! А вона в травні така коротка! Коби в околиці місця збірки були замешкані села – то по [приїзді ко]ні віддано б зараз до переховання [населенню]. Але тут ні! Це ж від року вже холмський пустар. Тому ніде коней діти. Мусіли бути при стрільцях. З тої причини командири часто [...] кричали [...]: «Заткай морду коневі!» [...], «Не галасуйте, бо не знати, що тут є!». Це дещо помагало. Ставало тихше та брязки і говорення здавались більш таємничими. Навіть і коні, здається, розуміли це й гейби потихше порскали.

До рана всі в[ідділи] Вовки та БСБ були в умовленому лісі. Тільки один відділ Галайда II не дійшов, бо день його захопив і він, зобачивши наліво від своєї лінії маршу ліс, зайшов до нього. Показалось, що це аделінський ліс, а потрібний ліс сагринський, хоч ближче був, але схований за горбком невидний був для к[оманди]ра і то його спантеличило. Думав, що сагринський ліс ще далеко, а день робиться, тому спішив до найближчого, що його бачив.

Почало дніти. Таємничі ліси закрили, заховали під свої крила все життя партизан. Тільки стійкові та стежі не сплять, а вартують та з-за темних корчів зорять далеко, чи де-небудь не видно якихось підозрілих ворожих рухів. Тихо

навкола. [...] Щойно по сході сонця почало оживати життя «людське». Стежі зголошували, [що] в західньому напрямі їхало стільки-то підвод з «святочно вбраними цивілями». По тих зголошеннях к[оманди]ри брали карти та устійнювали куди то вони могли їхати. При допомі місцевих стрільців устійнено, що то місцеві поляки їхали до Туркович до костела, бо це неділя.

Присутній при від[ділі] «Галайда» П к-р Б[ілій]⁴³⁷ наказав вислати перебраних на цивіля двох стрільців на умовлене місце до сагринського ліса, щоб за всяку ціну устійнити, чи всі прийшли. О 12-й год. зв'язківці вернули, але вже підводою разом із зв'язківцями к-ра П[рірви]. Той зголошував: «В терені спокійно, всі прибули, можете їхати до місця ще за дня». Тоді к-р Б[ілій] зробив перегляд в[ідділу] Галайда П, наказав почистити усім зброю, взуття, деяким стрільцям попришивати бракуючі гудзики, чи малі дірки в убраннях позашивати – бо це ж сьогодні наше велике свято – Свято Героїв. Треба до нього бути належно вбраним та чистим. Оставивши к-рові Ч[авсові] матеріяли на Свято Героїв та давши накази коли і в якому порядку, в[ідділ] «Галайда» П має долучувати до решти відділів – к-р Б[ілій] сів на підводу та поїхав

Мирослав ОНИШКЕВИЧ («Орест», «Білий»).

із зв'язківцями к-ра П[рірви]. Чотири кілометри віддалі між аделінським і сагринівським лісами просмикнули добре годовані коні протягом кільканадцяти хвилин. На умовленій гаївці не було вже нікого. Всі підтяглися в глибину лісу, щоб там остаточно підготувитися до спільного відсвяткування Свята Героїв. Зв'язківці к-ра П[рірви] мусіли їхати вже кроком по крутих, повних ям, запустілих лісних дорогах. Так що коротшу дорогу лісом – їхалося втрое стільки, що дорогу з одного ліса до другого ліса.

Вже було коло 15 год., як к-р Б[ілій] зустрівся з к-ром П[рірвою]. «Як там конспірація? Чи вояцтво догадується про властиву ціль нашої збірки?». Це були перші слова к-ра Б[ілого] при зустрічі з к-ром П[рірвою]. – «Все в порядку, друже к[оманди]р.» – «Ну то добре – давай [заклич] к-рів З[енона] і

⁴³⁷ «Білий» - один з псевдонімів Мирослава Онишкевича «Ореста».

Д[унайського] на остаточну нараду». Через півгодини вже сиділи, відсунувшись дещо далше від цікавих очей вояцтва, над розложеним пляном м. Грубешова к-ри Б[ілій], З[енон], П[рірва] і Д[унайський].

По вислуханні думок присутніх к[омандир]ів, к-р Б[ілій] сказав таке: «Хоч як [...] «наші союзники» вже розконспірували серед [населення] нашу спільно пляновану акцію на м. Грубешів – то все-таки ми мусимо вийти на ту роботу, щоби вже раз назавжди [?]пізнати] щирість «наших союзників» та задокументувати перед світом, що ми не тільки «на папері» хочемо співпрацювати з всіма поневоленими народами, але й кров'ю треба задокументувати те наше хотіння, нашу лінію політичну. Хочби й була яка-небудь зрада з боку «союзників» – то нема що їй так дуже боятися, бо нас тут багато та озброєні по зуби. Один день бою видержимо, а ніч – наше право. Тому завтра, коли будете квартирувати ще ближче міста Грубешова, без мене, а вже разом зі «союзниками» – то треба бути дуже обережному, вибрати собі окреме місце таборування, відразу все військо поставити на становища, забезпечити добре, числити тільки на власні сили.

Щодо самої акції, то треба, як я вже говорив попередньої наради, зробити так: на нас припадає найтяжче завдання – розбити НКВД. Тому розділити в[ідділи] на три самостійно діючі групи – тим самим приготуватись до есентуальних вранішніх боїв, а до кожної польської групи приділити хоч по кількох наших боеків, бо не вірю в боєвість польської партизанки. [На]віть до застав навколо міста, що мають робити поляки, додати наших мінерів, щоб помінували шоси. Докладного пляну діяння не будемо тут складати, бо не маємо найсвіжшої розвідки та немає присутніх к[омандир]ів наших союзників. Тому [...] назначаю к-ра З[енона] начальним к[омандир]ом [ц...]істю. Він відповідає за остаточне уложення пляну спільного діяння та перебуття завтрішнього дня. По уложенні остаточного пляну він має від'їхати в терен. Нач[альним] к[омандир]ом у місті підчас акції буде к-р П[рірва].

У всіх випадках треба пам'ятати про репрезентаційну сторінку тієї нашої першої спільної справи. Треба показати нашим союзникам, що ми належно вбрані, взуті, озброєні, носимось чисто, а також і наші старшини – це дійсно фахівці, знають своє діло. Тому при укладанні пляну треба говорити мало, [але] до речі, по-фаховому. А тепер для певного замаскування нашої сьогоднішньої збірки відбудемо «Свято Героїв». Тим самим «освятимось», як колись наші предки робили. [...] ⁴³⁸

Нарада скінчилася, к[омандир]и розійшлися, [щоб пови]давати накази. По якомусь часі к-р Б[ілій] в асисті к-рів З[енона], П[рірви] і Д[унайського] пішов переглядати поодинокі відділи. По обличчі к-ра Б[ілого] було видно, що він був вдоволений з перегляду. Вояцтво назагал добре репрезентувалося. [...]

⁴³⁸ Опущено опис Свята Героїв.

К-р [Білий] відїжджає зі своєю кінною охороною, а к-ри З[енон] та П[іріва] дають останні накази та цілість около 22 год. машерує на умовлене місце, в [якім мають] получитись з відділами польського підпілля.

Про дальший перебіг д. Д[унайський] описує так⁴³⁹: «Веч]ером 25.05.46 по відсвяткуванні Свята Героїв в сагринському лісі частини В[ідтинку] Данилів разом у [?]хвилині] рушили в сторону м. Грубешів через кол. [та с.] Терebinь. Перейшовши шосе Грубешів–[Вербков]ичі, звернули на північ на кольонію [Алейзів]. Різними полевими доріжками підійшли [до села] Гоздів. Дальше під[...] на півночі помашерували до [?]Бродзиць...] всі в великому порядку, бойовим обезпеченим маршем, дуже тихенько, «колективно одним словом, «по-партизанськи». Цим командував к-р З[енон], який разом з к-ром Дудою їхали верхи разом із переднім обезпеченням. Інші командири йшли чи їхали «верхи» коло своїх частин. Я їхав підводою. Ніч була тиха, [теп]ла та темна. В с. Гоздів табори та «к[іннот]чики» поїхали дорогою, а решта помашерувала стежкою навпростець до підгірського мосту на річці Гучва. Зійшовшись біля моста разом, скрутили за р. Гучва направо та подалися в напрямі обровецького ліса. Я був дуже здивований тим, бо ми з представниками польського підпілля умовилися, що будемо дня 27.05.47 стаціонувати разом у леопольдівському ліску (на північ від підгорецького двора), а дорога до нього вела наліво за р. Гучва, а не направо. Одначе я думав, що поляки змінили місце постою і зв'язкові, які мали стояти на поломаному колейовому мості на р. Гучва (шлях колейки Гоздів–Неледів–Ухані) мали нас зв'язати з відділами польського підпілля (WIN) коли ми входили до ліса, що називається Гоща – Світ[...]. Ліс той є віддалений від м. Грубешів яких [6 км у] простій лінії. Ми вїхали в ліс і чекали на краю ліса. Коли зовсім розвиднілось, подалися тоді в глибину ліса яких 1 км та стали [...] поперерізуваних глибокими проваллями. Табори підтягнуто під дерева, а всі ко[...]чались на одноморговій полянці на [...] навпроти дороги, яка ділила ліс на дві частини і при якій були розложені наші частини. [...] я ніде не видів польських підпільників і тим був дуже збентежений. Першого стрі[чногого] [Д]уду спитав: «Де поляки?». Він мені нічого [не відповів], лише заляв та пішов дальше. [...]

[...] в кожному рої вартував. Провіривши південну частину забезпечення – ми мали перейти на вів[...]. Коли прийшов гінець – доніс, що прибув якийсь поляк і хоче з нами говорити. К-р З[енон] казав привести його до нас. Це був поручник Гель⁴⁴⁰ (як пізніше оказалось, оперативний старшина на Грубешів польського підпілля). Він сказав нам, що їх відділи знаходяться в терещанському

⁴³⁹ У цьому документі з огляду на потребу редакції його якнайбільш читальним, курсивом виділено фрагменти, які автор взяв із звітів командирів УПА. Вони не становлять повністю точних цитат, у багатьох місцях їх стиль був змінений Мирославом Онишкевичем.

⁴⁴⁰ Казімеж Вітриляк («Гель») – заступник коменданта Обводу Грубешів ВІН.

лісі (на північний захід від с. Підгорець) і що зараз прийдуть польські командири, призначені до акції на м. Грубешів, щоб обговорити остаточний плян спільного діяння. На наше питання, що нового в місті, відповів, що все спокійно й що ніхто не догадується про наш наскок. Зрештою, він вислав ще розвідчика і перед вечором будемо мати докладну та свіжу розвідку. Потім він від'їхав, к-р [Зенон і] к-р П[рірва] пішли «проверити дальші забезпечення», а я пішов до «своїї підводи» спати. Це було около год. 7.00.

Пробудився я около год. 10.00 і пішов зараз [принес]ти води, щоб вмитися та почистити чоботи. Зійшов у долину та там біля підводи ком. Ясеня помився і почистив чоботи. І тільки що хотів з'їсти кусок хліба, як прийшов гонець від к-ра З[енона] та сказав, щоб ішов до к-ра З[енона], бо приїхали к[оманди]ри польського підпілля. К-р П[рірва] саме тоді мився. Ми зараз у двійку пішли до к-ра З[енона]. Там чекали вже на нас представники поль. підпілля на чолі з капітаном Вирвою пров. повіту Грубешів. З ним були: 1. пор. Гель, 2. підпоручник Млот, 3. підпоручник Сьєпи. Всі вони були вбрані різно та [мали] пістолі, а пор. Сьєпи крім того мав МКБ. Привітавшись з ними, ми всі пішли в ліс на південну сторону дороги, там підшукали відповідне [місце], посідали на розстелених коцах та гуторили на різні теми. Про плян наскоку на м. Грубешів ми ще не говорили, чекали доки не посходяться к[оманди]ри наших п[і]двідділів]. Наші к[оманди]ри дуже гарно презентували. Гарно були вmundировані, побриті та мали добру зброю. Кожний зголошував свій прихід. Накінець прийшли всі: к-р Дуда, к-р Давид, к-р Громовий, к-р Чавс, к-р Ясень, Остап, Ікар, Багрянний, Хома, Олег, Левко. К-р З[енон] просив усіх сідати.

(Дальший опис береться зі звіту к-ра З[енона]).

[Він] витягнув плян м. Грубешів, що його передали нам поляки ще на зустрічі в дні 18.05.46. Комендант польської боєвої групи «ВіН» витягнув узуповнюючі пляни з бльоків домів, де містилося УБП і НКВД, з узглядненням огороження і оборонних та вогневих точок ворога, та ми приступили до плянування наскоку. Я говорив по-польськи тому, що знаю добре польські військові терміни; решта друзів говорили по-українськи. На вступі я представив присутнім слідує: З нашої сторони безпосередньо наступом на НКВД буде кермувати к-р П[рірва]. Капітан Вирва заявив від себе: "Я до цієї роботи зовсім не пхаюся, я тут є як гість. З нашої сторони відповідає за цю акцію поручник (тут показав рукою на цього, що прибув до нас перший ровером, – якого к-р Д[унайський] в своєму звіті назвав пор. Гель)". Я відповів: «Добре» і продовжав дальше. «Формальним командиром цілості наскоку на м. Грубешів то будете Ви» (тут звернувся до пор. Геля). «Пан поручник як господар цієї околиці і як комендант м. Грубешів очолить цілий наступ». «Добже» відповів пор. Гель. «А тепер я хочу представити всім зібраним колегам наш підхід до справи цього наскоку, що має

відбутися сьогоднішньої ночі. Перша робота наших відділів, відділів УПА з боєвими відділами «ВіН» має для нас, для обох сторін, велике значення. Робота ця без огляду на це, як вона піде, який вона буде мати успіх, стане реальним потвердженням наших спільних прямувань до знищення спільного нашого і вселюдського ворога НКВД і всього режиму. Відділи УПА, які знаходяться поза лінією Керзона, відрізані від свого головного материка за кордоном, а оперуючі в рамках польської червоної держави знаходяться тут не по то, щоб воювати з польським народом, але по то, щоб спільно з ним, з найкращими його синами, польським підпіллям, іти у спільному фронті й нести собі взаємну поміч у боротьбі проти московського гнобительського імперіялізму. Ми б'ємо і будемо бити московських гнобителів-імперіялістів, без огляду на те, де б вони не були. Нам є обоятно чи битися в Україні, чи в Польщі, чи в Румунії, чи в Мадярищині, бо ми віримо в єдину правильну засаду, що консолідація всіх моральних і фізичних сил поневолених Москвою народів доведе до розвалу спільної тюрми й дозволить нам зажити як «вільний з вільним, рівний з рівним».

Після цього пор. Гель подав дані про ворожі сили:

- Баталіон НКВД: 250 людей, в двох бльоках, бльоки задротовані, окопані.
- УБП – до 60 людей.
- МО – до 60 людей.
- Штурмівка – 15 людей.
- Виселенча комісія – 20 людей.
- Команда міста – 40 людей.
- ВП в касарнях – 300 людей.
- ППР – до 15 людей.
- Наші сили: 150 людей WiN-и і відділи УПА Вовки I, Вовки II, Вовки III та БСБ.

У висліді плянування прийнято слідує рішення:

Відділи УПА заатакують будинки НКВД. В цій цілі поділяться на самостійні групи, які будуть наступати, одні від сторони сіножаті, а головний удар піде від сторони будинку старіства. Перший удар сторпедує будинки НКВД від сторони старіства.

Підпоручник Млот з 25 стрільцями заатакує будинки УБП та випустить в'язнів. До цього додано йому одно технічне звено з БСБ і два рої боєвиків.

Третя група з 10 людей WiN-и заатакує дім МО.

Четверта група з 10 людей WiN-и плюс два працівники БСБ заатакує приватний дім, де мешкають урядники УБП.

П'ята група з БСБ заатакує пошту та знищить телефонічну централю.

Шоста група з БСБ заатакує дім виселенчої комісії.

МО, ВП, команду міста та штурмівку ізольовано заставами. Узглядно застави від сторони Замостя, Холма, Володимира, Сокаля. Спалиться міст за-

Вояки УПА та ВіН на полях біля Люблинця Нового, де 21 травня 1945 р. охороняли представників УПА та ВіН.

лізничний у Вербковичах, щоб забезпечитися ґрунтовніше із сторони Замостя.

Перше обговорено докладно всі можливості ліквідації НКВД. І як виходить з описів різних звітів в остаточності, по довгій дискусії, та нараді тільки наших командирів устійнено такий плян наступу на НКВД. В наступі на НКВД візьмуть участь відділи Вов[ки] I, Вов[ки] II, Вов[ки] III та гостючий з ВО Буг пвд. Галайда II. Крім того, до вд. Вов[ки] I приділено торпедне звено під командою ст. бул. Сушка, а до пвд. Вов[ки] II, Вов[ки] III приділено торпедне звено під командою д. Володі. К-р П[рірва] мав знаходитися при вд. Вов[ки] I. Цілий тягар акції спочивати мав на вд. Вов[ки] I та торпедному звені ст. бул. Сушко. Ця група власне мала зайти до забудовань старіства (колиш. ККО); що міститься при вул. 3-го Мая по противній стороні забудовань НКВД і звідтам або з-за рога будинку, або таки з котрогось із вікон будинку мала торпедувати будинки НКВД. На південь від неї мали зайняти півколом становища такі групи: Вовки II і Вовки III; переднім звеном д. Володі, та Галайда II й останній мав витягнутися чимдалше на південь та своє праве крило «закинути» по можності якнайбільше на схід (поза полудневою огорожею будинків НКВД) і там зорганізувати вогонь на випадок, коли б енкаведистам хотілось туди втікати. Група середуца (Вов[ки] II і III) мала також торпедувати та обстрілювати вікна кошар НКВД. Багато дискутувалось над тим, чи йти до середини будинків НКВД, чи залишитися тільки при торпедуванні та обстрілі й накінець рішено остатися тільки при торпедуванні та обстрілі».

Дальше обговорювано докладно ліквідацію УБП. Про це к-р З[енон] пише у своєму звіті так:

«Коли ми прийшли до обговорювання ліквідації УБП я запитав поручника Млота: «Як мисле виконаць [то] заданє?» Млот відповів: «Я мисьлем так зробіць: пуйдем на будинок штурмом. Як опа[нуєв] подвуже, пуйдев до сьродка і випуще в'єзнєв. Аа безпеченство бендев ліквідоваць там [гдзе оно] бендзе»⁴⁴¹. Він кількокрратно зазначував, що він передовсім випустить в'язнів «бо там сом свої людзі». «Торпедувати лише треба в остаточності, бо торпеда може побити в'язнів», - говорив він. Хоча його плян, – пише к-р З[енон], – був дуже простий і ризиковний наступати від фронту на будинок УБП, [де] від фронту було більше вікон, но й високий [цегляний] мур – то сама духова постава Млота і серіозна головна думка визволити арештованих людей в цій роботі, щоб їх забезпечити перед смертю подобались мені. Я уважніше глянув йому в лице. По фізіономії обличчя побачив я, що він сильно перенявся своїм завданням, він хотів знати кожну дрібничку. В остаточності рішено зробити наступ на УБП з боку, а головний удар з заду будинку».

Як виходить з різних звітів, на спільній нараді не обговорювано докладних плянів наскоку на інші об'єкти, а тільки призначено к[оманди]рів, які собі могли докладно уплянувати та виконати. І так: дім ППР – сам WiN; приватні мешкання – WiN плюс наших 2-х з СБ під командою WiN, пошта й застава зі сходу від НКВД – БСБ к-ра Хоми; виселенча комісія – БСБ к-ра Остапа; застава на холмському мості від кошар ВП – БСБ к-ра Багряного; [...?5] застав поза містом WiN власними силами. До [?міста] мали підійти всі відділи разом з південної сторони та обсадити призначені їм відтинки. Вибух торпеди мав бути початком цілої акції. Ту першу торпеду мав випустити ст. бул. Сушко на будинок властивого НКВД (канцелярія). Треба старатись це розпочати чимскоріше, щоб ще за ночі вицофатися з міста. Устійнено навіть, що якщо б день застав ще при акції – всі відділи мали вицофувати разом (наші і польські), щоб на випадок погоні дати спільну відсіч. Наколи б акція скінчилася ще за ночі, відділи WiN-и та відділи УПА мали відв'язуватися в свої сторони. По устійненні клички у Вовків, знаків порозумівавчих знаку закінчення акції, нараду закінчено.

Після того к[оманди]ри розійшлися до своїх частин, а представники WiN-у від'їхали. Наші к[оманди]ри, діставши конкретні завдання, скликали відправи своїх ройових та обговорювали з ними докладно свої завдання.

Около год. 19, – пише к-р Д[унайський], – зроблено збірку цілості. Все військо уставлене в трираменне «каре». Коло год. 20.00 к-р П[рїрва] покликав до себе

⁴⁴¹ Тут: «Я думаю так зробити: Підемо на будинок штурмом. Як опануємо подвір'я, піду всередину і випущу в'язнів. А [представників] безпеки буду ліквідувати там, де воно буде». – Прим. пер.

Присілок Люблинця Нового Жар, 21 травня 1945 р. Під час розмов представників УГВР та ДЗС говорить Юрій ЛОПАТИНСЬКИЙ («Шейк»). Навпроти нього у білому плащі Мар'ян ГОЛЕМБ'ЄВСЬКИЙ («Ірка»). Другий з лівого боку в глибині нотує Микола ВИННИЧУК («Вир»).

усіх к[оманди]рів п[ідрозділів] і пригадав ще раз де хто має свій відтинок, та як співділати зі сусідами. К[оманди]ри зазізнавалися якраз з пляном акції та інформували свої п[ідрозділи] про відтинки діяння. На пропозицію к-ра З[енона] я (к-р Д[унайський]) пішов промовити до зібраного вояцтва та вказати значіння нашої спільної акції з поляками. Однак коли ми (к-ри Д[унайський] і З[енон]) приближилися до «каре», то побачили, що к-р П[рірва] вже говорить до вояцтва. Тому, що к-р П[рірва] у своїй промові підкреслив значіння спільної акції, я не промовляв вже, а разом з к-ром З[еноном] стали прислухуватися промові к-ра П[рірви]. Він поучував вояцтво, як має заховуватись [у місті], як мають поступати з вояками польського підпілля, з якими вкоротці получаться, як поступати з польським цивільним населенням. Вояки були задоволені, що йдуть на м. Грубешів. Видно було вдоволені міні та молодечі постави к[оманди]рів та стрільців.

Перед 21.00 год прийшли перші польські відділи. Були трохи по-цивільному. Видно було, що прийшли зі сіл, з праці. Дальші відділи були вбрані по військовому. Найкраще презентувався відділ пор. Млота. Молоді хлопці, вбрані в зелені дреліхові сорочки, рукави позакочувані по лікті – добре узброєні. По [рухах] та обличчях видно було, що це «лісові», та люди, що не одно бачили та

чули. Були між ними, як оповідав к-р Чавс, і до лінії Керсона. [Іх] к[оманди]ри змішались з нашими, питали: «А хто зе Львова, хто зе Жулкиви, Ровна» і т. п. Польські відділи примостилися за нашим правим крилом. Не було жадних промов до всіх відділів. Впала команда: «Свобідно. Можна сядець». І вояцтво вимішалось.

Польські і наші командири пішли собі на бік та гуторили між собою. Вояки тоже повимішувалися. Частували один одного папіросами та оповідали собі взаємно про різні свої партизанські пригоди. Здавалось, що вже навіки з'єднались, як вільні з вільними, рівні з рівними. Що вже перестали ворогувати нарід польський з українським. На жаль, не так. Це тільки малий відлам навіть польського підпілля, що дійсно тверезо думає та починає з нами навіть [само]чинно співпрацювати.

[...]. Кожна наша самостійно діюча групка в місті дістає по одному тереновому, яких призначили нам представники WiN-и. К-р З[енон] з малим почотом та к-р Д[унайський] з кап. Вирвою та інсп. Остоею відходять в терен. Вони участі в самій акції не брали.

Тепер слово за самими військовиками-виконавцями. Маршируючу колону забезпечує к-р Громовий з вд. Вовки І. З ним іде також к-р П[рірва]. За Вовками І ідуть підводи з торпедниками й торпедами, а за ними решта підвідділів. Маршкують скороспішно, щоб почати акцію чимскорше. Піхотинці полями [навпростець], чи більшими пільними доріжками, а підводи де треба, то об'їжджають дорогами – але всі мають один напрям: лісок на південь від м. Грубешів між приліски (а зглядно вже передмістя) Побережани – [...]ресівка. З цього ліска вже треба буде посуватися дуже обережно, тихо та безшелестно. Посувались вулицею Замойською.

По переході моста на каналі поодинокі п[ідвідділи] почали зі своїми тереновими розходитись у різні сторони міста, прямуючи до своїх відтинків. Всі зайшли на свої призначені відтинки (після пляну) за виїмком вд. Вовки І, при яких був к-р П[рірва].

Тереновий з WiN (як пише к-р П[рірва]) став блудити по місті. Спочатку завів під будинки Старіства (мав так завести), пізніше щось йому покрутилось [...] він став на всіх спільно [...], що на північ від НКВД і ним майже рівнобіжно вул. 3-го Мая завів нас аж на схід від будинків НКВД. Прийшовши туди к-р П[рірва] подумав, що щось не в порядку, бо нема де розложитись з торпедами, ні заняті добрих становищ. Питається теренового: «Де ми є? Чи коло старіства?» – Той каже, що ні, що на схід від НКВД. «Мимо кількакратного пояснення де мав нас вести, – пише к-р П[рірва], – він завів нас в таке місце, де [мав бути] сильний обстріл ворога і своїх. Що ж робити? Вертати назад? Пізно. Певно всі вже чекають на своїх становищах на вибух нашої торпеди (ми

мали почати акцію), а тут тобі як на злість йолуп якийсь водить нас кудись по цілому місті. . К-р П[рірва] не вертає вже під старіство, бо й так вже є спізнення [на пів] години – проводить групу в сад, що на північ від НКВД і там займає становище та уставляють торпеду. Через те наступило спізнення цілої акції. Замість о сподіваній 12-й (найдалі 1) годині, – перша торпеда вибухла [щойно] о год. 01.30.

Перебіг самої акції.

Як там було в Грубешові пише к-р Давид таке: «Зайшли ми до Грубешова від сторони с. Богородиця. Тихенько підсунулись під будинки НКВД. Підходити до своїх відтинків було досить тяжко, бо, доходячи до огороду НКВД, треба було перелізати через дрiт, котрим був огорожений город, [положе]ний (на захід від кошар і конюшні НКВД), на якому так припадало зайняти становища. Як перетягали ми торпедник через дрiт, почув большевицький стійковий та закричав: «Кто то ходіт?». Ми притишились на хвилинку та почали дальше перелазити через дрiт. І по якомусь часі таки ми заняли приділені нам відтинки. І так к-р Дуда (пвд. Вовки II) зайняв становища від вулиці (по північний захід від кошар НКВД), та організував свій вогонь так, щоб обстрілювати двері, що виходять на ту вулицю. Я зо своїм пвд. Вовки III заняв становища на право від того, при огороді напроти будинків НКВД. А від мене на право зайняв к-р Чавс (пвд. Галайда II), окружуючи енкаведівський город півколом від к[...]. Становища були досить не вигідні, бо яких 40–50 м від будинків енкаведівський город спадав на південь остро в діл так, що не було доброго поля обстрілу. Розложивши свій підвідділ попід дротом, я з моїм бунчужним Шпаком та з Володею присунули й підсунули торпедник під сам дрiт і вложили в нього торпеду та чекали на вистріл торпеди з напрямку вд. Вовки I, бо це було умовним знаком початку акції.

За яких 15 хвилин загуділо-зашуміло, торпеда вибухла, вдаряючи в будинок з противної сторони. Даю наказ Володі: «Пускай торпеду». Володя кричить, що не можна пустити, бо якийсь фйталалапа ідуци, перервав дрiт (електричний провід, що йшов від батарейок до запальника). Тоді Володя наскоро ріже кусок шнура бікфорда, запалює, шнур не хоче горіти. Бунч. Шпак каже: «Давай я запалю». Я лежачи з Володею коло торпеди, даю наказ: «Вогонь по вікнах і дверях!», не знаючи, що бунч. Шпак бавиться «в монтера». В тім часі страшний шум і гук. Мене щось відкидає в бік та хтось мене придавив до землі. Зтріпаюся, а то Володя лежить коло мене, та каже: «Я раньон». А Шпак сміється, кажучи до Володі: «Бач я ліпший майстер як ти, бо торпеда пішла прямо в середину будинку». І справді, торпеда вцілила в середину будинку так, як я з Володею вимірів. Світла в вікнах погасли і чути було як бляха і цегла бряцали і гуркотіли. В тім часі почали грати два ворожі «Максими» по наших становищах, а біль-

Будинок на вул. 3 Травня в Грубешеві, пошкоджений вибухом ракетного снаряду УПА (стояв недалеко будинку, де розміщувався батальйон 98 полку піхоти Червоної Армії.

шовики, повзучись, підсуваються під наші становища та кидають гранати, що вибухали кілька кроків перед нами. Я дав наказ рой. Крукові брати крісового гранатника та бити по гніздах «Максимів», а стрільцям стріляти по тих, що підсуваються до нас. По кількох гранатах один «Максим» затих, бив тільки один. Вогонь його нас не разив, бо максимчик, ховаючись в яму, бив зависоко, так що кулі летіли понад наші голови. Одна граната з гранатника вцілила в саме вікно, бачилось як скло посипалось на хідник і лямпна згасла, а з других вікон почали вискакувати большевики. Стрільці завзято били по вікнах і дверях. Шпак бігав як скажений від становища до становища та кричав: «Бий проклятих, аво лізе чортів син!» та стріляв без упину, навіть не зігнувшись, не зважаючи, що його ворожі кулі цілком освітили, а листя з корчів облітало разом з галузками».

А знов к-р Ікар описує з іншого відтинка боїв в Грубешові таке:

«Про ліквідацію будинку УБП чув я з оповідань д. Левка і к-ра Ясеня, які були при тім. Об'єкт УБП був призначений, як відомо, групі пор. Млота. Будинок цей взято штурмом. Перед початком акції польські партизани обставили його навкруги. Це робили дуже спритно. Іззаду будинку УБП були якісь понімецькі бараки. В одній секунді були вони на дахах тих бараків з кулеметами. З того і подібних картин видно було, що це якась спецгрупа до завдання «бращь штур-

мем». Коли почалась акція, поляки сильно обстріляли будинок, однак група, що йшла до середини, збилась в купу на площі рівній як «стіл», де то легко могла бути обстрілювана через большевиків з будинків НКВД. Д. Левко, який був при групі пор. Млота, крикнув: «розейсьць сен»⁴⁴², а бачучи нездисциплінованість групи, крикнув: «Ясень, давай своїх людзі!» К-р Ясень, що зі своєю БСБ забезпечував вулиці від НКВД і УБП, кинув свій рій на УБП. В однім моменті разом з польськими партизанами розбили якусь прибудівку коло будинку, висадили двері і д. Левко перший вбіг до середини. «Безпеченство» повтікало на поверх. Наші стрільці не дуже стріляли «ресортовців», вони їх тільки тероризували, а коли [підніс] котрийсь руки в гору, то все знайшовся під боком "аковець", що з насолодою стріляв вже безборонного. При тому мусів все щось сказати до своєї жертви: «Ти с... с... комуніст вчорай за мною стшелялесь, маиш тебе», або "То ти мі забралесь ЛьМГ, маиш ЛьМГ". Все «Безпеченство», що було в будинку УБП, вистріляно. Понад [30] в'язнів, які були в льохах УБП, звільнено. По випущенні в'язнів – будинок підпалено зсередини. Три торпеди, які тяжко було з собою брати, при відвороті вкинено в вогонь, які одна по одній вибухали. Будинок УБП цілий в грузах. З нашої сторони ані зі сторони «АК» не було втрат в людях (в акції на УБП)».

Або тойже к-р Ікар пише про інший відтинок боїв в Грубешові таке:

«Про відтинок НКВД говорив мені ст. бул. Сушко таке: Моїм завданням було торпедами знищити будинок. Це мав бути сигнал до початку акції. Крім кількох своїх хлопців, які все зі мною, приділено мені ще кількох «з терену» до несення торпед. Дали найгірших стрільців – рекрутів, які по вибуху торпеди «десь ділися». Крім того, дістав «теренового» поляка. Вправді він дуже крутив нами по місті й ми зробили якийсь кілометр більше дороги, як було потрібно, однак був він чоловік відважний. Мав тільки пістоля. Він говорив до нас: «Як ктось бендзе уцекал, застшелім». Я пускав торпеду зі саду, який є по противній стороні вулиці, при якій міститься НКВД. Першу торпеду пустив в кошари НКВД. Торпеда попала всередину. Перед випущенням торпеди в будинку було світло й видко було, що в середині діється. Отже я бачив як двох більшовиків мились, і пізніше вбирались. По вибуху торпеди я не бачив вже жодного світла, ані людей в кімнатах. Після слів ст. бул. Сушка дві торпеди, які пустив на будинок, потрапили, й його як не цілком знищили, то сильно ушкодили».

Відступ

Таки день застав всі відділи в місті. Умовна ракета засвітила аж о год. [?02.30]. Відступ наших відділів за малими виїмками (група, що атакувала виселенчу комісію) почався нормально. Кожна група почала відступати на умовлене місце повільно, зорганізовано. Тільки відділи ВіН у [...]брати почали дещо

⁴⁴² Тут: «Розсипатися!» – Прим. пер.

хаотично. [...] Це найкраще. Подає у своєму звіті к-р Д[унайський] (к-р Д[унайський], кап. Вирва, інсп. Остоя) з охороною, яку дав к-р З[енон] к-рові Д[унайському]. [Вони як] знаємо відокремились були від цілості перед маршем до Грубешова, переїхали до с. Богородиці, там підібрали відповідне місце й обсервували⁴⁴³ звідти бій в Грубешові. Отже к-р Д[унайський] пише таке:

«По 02.00 год. прибігло до нас 2 стрільців ВіН. Кап. Вирва остро запитався їх, чому вони прийшли самі і що там діється. Вони були залякані і сказали, що їх к-р Гель казав відступати. «Він хотів зайняти МО, але не заняв, бо МО відбивалось, а що зі всіх вікон стріляють [силь]но і що був сигнал до відступу (ми його не бачили) ... но ...». Но й я вже не чув, що дальше говорив на своє оправдання той стрілець, а слухав і обсервував. Бій йшов дальше. Зачало шось горіти ліворуч від НКВД – це певно УБП. Мотор ревів – а кулемети навипередки перебивляють його – хто голосніше, «чия візьме». Прибігли ще польські стрільці, а з ними ком. Остап. Я зараз запитав його, як там з виселенною комісією, чи зліквідовано? Він відповів, що ні, бо там казали (розвідка WiN) що там стоїть лише один вартовий, а всі члени комісії мають лише пістолі. Тим часом показалося, що з вікон дому стали грати кулемети, так що він не міг підійти до того будинку; тамже втратив одного бійця. На моє питання чому відступив – сказав, що його в блуд ввели бійці WiN-у, які втікали. Вбитого бійця він лишив на луках під Грубешовом».

Як наші відступали з-під будинків НКВД говорить звіт к-ра Давида: *«Зачало помало сірїти. До мене підходить ком. Дуда та говорить: «Відступаймо, бо день». Я, не погоджуючись на це, кажу, що не можемо ще відступати, бо не було умовної ракети. Може решта війська ще в середині міста, – мусимо разом вицофуватись, щоб їх в місті не замкнули». Стрільці хочуть наступати на будинок НКВД. В той час завважаю ракету до відступу. Даємо наказ пляново відступати. Вороги зачали щораз більше ракетувати, а большевики щораз більше нас обстрілювати. В місті дець дальше чути гуркіт танкетки та авт. Помало стрільці відступають. Я з Шпаком ще стріляю по большевиках та конях, що бігали по подвір'ю. Большевики, падаючи, що крок, вигукували: «Бандьора!». Здоганяючи військо на долині коло каналу, впорядковуємо наш відділ у ході та скорим маршем відступаємо до с. Богородиці. Там доганяємо інші відділи, що скорше відступили». І тут, саме на умовленому місці збірки починається «малий хаос». День, що наближається скорим темпом, «гонить» наші поодинокі вицофуючі групи й вони, не чекаючи одні на одних, починають більшими та меншими групами вицофувати до більших лісів, аби скорше та дальше від міста». Про те вицофування пише к-р Д[унайський] у своєму звіті таке:*

⁴⁴³ Тут: спостерігали. – Прим. пер.

«Світало, до кап. Вурви прийшов польський стрілець і сказав, що вже біля фірманок є їхні війська, щоб ішов, бо вони від'їжджають. Ми пішли. До нас під'їхав к-р Ікар, що його мені к-р З[енон] приділив до охорони, і сказав, щоб я спішився, бо к-р З[енон] чекає на мене. Я пішов у напрямку умовленої могили. По дорозі здавалось, що всі фірманки були заняті військами ВіНу. Я попросився з капітаном Вурвою та інспектором Остоєю та пішов спільно до місця. Коло могили нікого не було. Вже робився день. Я попрямував через городи і поля збіжжями до дороги Волиця–Підгірці, на якій стояли фіри й вершники. Військо ВіНу від'їхало в напрямі ліска Гоздівського. Наші відділи пішли [на південь]. Я зустрів к-ра З[енона] на коні. К-р П[рірва] стояв та давав якісь накази-зарядження. Я сів на якогось коня, при ньому їхав якийсь боевик, та під'їхав до к-ра З[енона] і здавалось мені, що гейби всі наші були. Але все-таки сказав до к-ра З[енона]: «Хай відділи відходять і від'їжджають помалу, а ми з кількома кіннотчиками чекатимемо на остаток». Відділи відходили, фіри їхали, а з ними к-р П[рірва]. Нас зістало 11 кіннотчиків. Було вже добре видно. В місті Грубешові стріляли. Почувся гук моторів в стороні шоси Грубешів–Замість. Це їхали авта шосою, повні, щоб перетяти дорогу нашим відділам. К-р Зенон порозсилав кіннотчиків, щоб перевірити, чи немає де відірваних якихось груп. Сам і ще з одним кіннотчиком поїхав у сторону Волиці, бо там показалося кількох піхотинців. Йшли змучені українці й поляки. Сідали на останні фіри та їхали за відділами. Якийсь незнаний польський відділ хвалився, що вистріляв усіх ППР-овців. На останку прийшла дальша група людей. Це відділ НБСБ на чолі з д. Гришею. З ними йшли в'язні: поляки й українці.

Прибіг один зі села Богородиця босий, без шапки, мокрий. Це д. Клен, який, переїжджаючи р. Гучву, вивернувся до ріки й мало не втонув. Всі його речі втонули, він вихопився сам. Коли останній відділ з в'язнями був вже біля ліса – від нас около [кілометра], а більше нікого не було видно, щоб ішов від Грубешова, а підпіллям стверджено, що всі наші відділи відійшли – ми помало від'їхали».

Від того місця, від збірного пункту в с. Богородиця цілість змушена обставинами почала відв'язуватися й діяти трьома групами: одна – ВіНу поїхала й пішла в північно-західному напрямку, «в свої сторони», друга, більшість наших всіх відділів (відділи Вовки I, Вовки II, Вовки III, Гал[айда] II та дещо з БСБ) під командою к-ра П[рірви] попрямувала на південь в напрямку «своїх сторін» – до Сагринського та Теремінського ліса, – третя, НБСБ⁴⁴⁴ та інші БСБ під командою к-ра З[енона] не знала ще куди йти. І по такому розплануванні дійсно, як пише у своєму звіті к-р З[енон] «наскок на гнізда [...] НКВД і бій в м. Грубешів, можна сказати, перемінився в дводенний бій між підвідділами УПА (бо групи ВіН – ці поза наскоком в боях участі не брали), та військами НКВД, КБВ

⁴⁴⁴ НБСБ – Надрайонна боївка Служби Безпеки.

і ВП, що тривав з різними фазами напруги від 1-ї год. в ночі дня 28 травня до 21-ї год. вечора дня 29 травня 1946 р.»). Тому тепер описувати будемо бої та пережиття нашої першої групи під командою к-ра П[рїрви], а пізніше бої й переживання другої групи під командою к-ра З[єнона].

Теребінський бій дня 28 травня 1946 р.

К-р Давид, що відступав разом із нашою першою групою [...] з к-ром П[рїрвою], пише: «На збірному пункті в с. Богородиця – к-р П[рїрва] дає наказ скоро відступати. Машеруємо щосили, бо день робиться, а ворог пускає в нашу сторону ракети, буде погоня. Перед нами за 2–3 км метелинський лісок над шосою Грубешив–Замістья. Добігаємо прямо до ліска. К-р П[рїрва] висилає кіннотчиків наперед, на шосу. Скоро вертає один та голосить, що на шосі нічого нема. Відділи скорою ходою переходять шосу, вбігаючи в лісок, що з другої сторони шоси. Відділи вже всі були в ліску, за шосою, а табори, що їхали зі заду, переїжджали щойно шосу. Як дві останні фіри підїжджали до шоси, шосою надїхало з Грубешова два ворожі авта повні ВП і большевиків. Ці дві фіри навернули назад. Військо в безладі стало бігти щодуху вглиб ліска, що мав всього около 200 метрів. Вороги з авт почали стріляти. Я кричу, що треба ті авта зліквідувати, інші кричать, що скорше треба вицофувати, щоб нам не перетяли дороги до другого ліса. Я зі Шпаком тоді вертаємося до шоси, за нами ще кількох стрільців. Постріляли трохи та, вертаючи до цілості, забрали по дорозі по одному плащеві з фіри, яка була перевернена на дорозі, але вже без коней, бо коні випрягли фірмани та верхи вицофували.

Напів панічно вибігає цілість з ліса на чисте поле. За нами чути ворожі говорення, крики: «Гура, гура». Коли були ми вже яких 900–1000 метрів на південь від метелинського ліску, показалися за нами перші ворожі постаті. Ми бігли збіжжями, в південному напрямку, в сторону Теребінсько-Сагринського ліса. На нас посипались ворожі стріли. Однак не разили нас, бо ми були далеко та ще й до того ж досить високо і вже збіжжями. Кожний з нас перемучений вже до краю. Я досить тримався, але зачав таки приставати. Подають накази, щоб відділи упорядкувались та зробили чим ширшу розстрільну, бо ворожі кулі нараз зближались та густішали. В скорому марші зроблено сякий-такий порядок. Виходимо зо збіжжя на сіножать. Ворог щораз зближається до нас та починає цільніше стріляти.

Підходимо під якусь малу кольонію (кілька хат). Я зі своїми хлопцями машерував по середині розстрільної, по лівій стороні к-р Чавс, по правій к-р Дуда. К-р Громовий разом з к-ром П[рїрвою] були дещо попереду цілої розстрільної. Оба крила були впереді, а я зо своїми посередині дещо ззаду. Стрільці почали приставати. Я цілий час наказував: «[Ві]льніше!»⁴⁴⁵. Звернувся до к-ра П[рїрви], щоб

⁴⁴⁵ Тут: «Повільніше!» – Прим. пер.

дав наказ з[аляг]ти та дати вогонь по ворогові, бо він надто відважно за нами гонить. К-р П[рірва] дав ці накази. Ми почали потрохи стріляти по ворогові. Він тому почав час від часу падати, а нам тим самим легше відступати. Нараз закричав мій кулеметчик: «Я ранений в ногу». Я зі Шпаком підбіг до нього. Шпак взяв кулемет, а я його під руку. Побачили стрільці, підбігли та забрали його від мене. Наказуємо знов вдарити по ворогові. Посипались стріли. Вороги припали до землі та знов вставали та бігли за нами.

До ліса ще який кілометр дороги. Чути гуркіт танкетки. Подають, що танкетка хоче нас збоку заїхати. Біжимо, що маємо [духу]. Я звернувся до к-ра П[рірви], щоб під лісом розтягнути широку розстрільну та по краю ліса заняти становища. К-р П[рірва] дає накази. Добігаємо до ліса. Під лісом терен спадав трохи в долину. Я з-під ліса вертаюсь під горбок до рова та обсервую, як ворог в скорому темпі підходить до ліса. Даю наказ: «Один кулемет до мене!». Прибігає кулеметчик з почоту к-ра П[рірви] Петрусь. Кажу йому залягати за корчем коло мене та бити по ворогові, що був від нас яких [300 м]. Потягнув замок до заду, тягне за спуска, – «Кулемет затявся». Беру від нього кулемета, пробує сам. Нічого не вдієш! З великим жалем мушу відступати. А їх там можна було кількох положити.

Вороги підсуваються до лісу. Падає наказ підпустити близько, брати добре на мушку. Наказ: «Вогонь!». Вороги попадали до землі, кількох вже не встало. Почали большевики та ВП приступати, бій розгорівся на добре. На наше праве крило (к-р Чавс) підїжджає танкетка. Між стрільцями легке замішання, бо між поодинокими відділами були й боєвики з БСБ. Вдержується порядок, як можна. Я кричу: «Не бійся, куля не бочка, кожного не вцілить!». Танкетка починає стріляти по нас густим вогнем. Даю наказ: «Вогонь по танкетці та по «Максимах» на ній!». Даємо сильний вогонь. Танкетка стала, один «Максим» ушкоджений. Москалі вискакують з неї. Хтось з правого крила подає: «Танкетка горить» (пізніше показалося, що це були «штучки» большевицькі). Даю наказ в наступ. В тому часі один большевик підсунувся до неї [танкетки] та зачав даліше з одного «Максима» дуже цільно стріляти. Я стояв коло свого кулеметчика Петренка. Кажу йому куди стріляти. В тій хвилі по нас довга серія. Петренко ранений тяжко в праву руку, стрілець Помста в праве лице. Куля пішла через шию і вийшла лопаткою. Кричу: «Санітар!» Деся нема. Прибігає рой. Крук. Маючи коло себе малу аптечку, робить обом перев'язку. Потім бере кулемет та б'є по ворогові. Подаємо наказ: «ПТР до переду, бити по танкетці». Нема, зістав в лісі на фірі. Чавс з правого крила починає відступати, ворог вдирається до ліса. К-р Дуда прилітає до мене та каже відступати. Кажу: «Нема наказу». Вороги в лісі на правому крилі заходять нас з боку. Паніка. Я призначив до раненого Петренка стр. Канарика, Фалю і ще двох, щоб з ним відступали

углиб лісу. Помало починаємо відступати. Подають, що к-р П[рірва] ранений тяжко остав на краю ліса. Даю наказ своєму відділові: розстрільна взад, забрати командира. Підбігаю до краю лісу, біжить стрілець та голосить, що к-ра П[рірву] забрав к-р Громовий та відступив [у глибину] лісу. Мене починають окружувати з правого крила. Кричу: «Вогонь по гадах». А там уже з ними говорять, але оловом, бунч. Шпак та ройовий Орлик зі своїм роєм. Мій стрілець Щигол був трохи відбився, побачив більшовиків, замисився між них, думаючи, що це свої та біг з ними яких 30 метрів. Зорієнтувався, що то ворог, вжарив по них з папашки та долучив до своїх.

Я зорієнтувався, що сам в лісі зостався, бо к-р Дуда вицофав, не повідомивши мене. Потихенько, так, щоб ворог не почув, дав наказ та з частиною своїх стрільців відступив. Відступили ми яких 60–70 метрів, – чую, що ворог близько так, що чують куди ми ідемо. Підходимо до глибокого рова. Даю наказ: «Всі до рова, займати становища!». Думаю, ворог не буде знати, де ми поділися. Сидимо тихо, тихенько, як миші, та відпочиваємо, бо кожний ледве дишить. Хлопці в рові прокопали та дістали води і понапивались. Чекаємо на ворога, щоб його привитати, а становища маємо добрі. Недалеко від нас було чути ворожі голоси совітською й польською мовами. Наші становища доходили до головної лісної лінії, що йде з півночі на південь (коло тої поляни, де ми святкували Свято Героїв). На лінії були наші дві застави. Підхожу до застави. Нараз прямо на нас іде двох польських вояків. Шпак кричить: «Ви з якого відділу?». Вони відповідають: «То ми, од Цавуса» (хотіли сказати Чавса). Ми відразу зрозуміли, що то по[ляки]. Я зі Шпаком біжу до них та кричу: «Руки вгору!» Вони стали, не підносять. Прискакую до них та роззброюю їх. Висилаю розшуки вперед (через ту поляну, де святкували Свято Героїв) до наших б. місць таборування перед акцією на Грубешів. Відступаємо. В дорозі рой. Орлик нагадує, що вмираючого Петренка оставили на полі бою. Вертається бунч. Шпак і Орлик з своїм роєм. Я задержую відділ, поки не принесуть раненого чи трупа. За той час почислив я, кілька нас є всіх. Отже моїх було 28, к-ра Дуди 20, но й к-р БСБ Хома мав своїх 22-х. За якої півгодини принесли Петренка неживого. Мав крім своєї рани вломану ліву ногу і пробитий правий бік. Занесли ми його тіло на місце таборування. Віднесли в корчі та накрили гіллям, попрощавшись з ним із слізами в очах та з німотою в серці, а самі потягнули дальше в глибину ліса. Знайшли відповідне місце та заквартирували, залягаючи в чотирикутник. Все готове прий[ня]ти ворога вогнем. І так з напруженими нервами чекали.

Коло год. 10.00 було чути, як кругом ліса гули авта. Я вислав розвідку на край ліса. Розвідка донесла, що кругом пороблені застави та їздять авта. Дочекались вечора. Висилаю переднє обезпечення й помало виходимо на полудневий край ліса. Розглядаючи терен, знайшли місця, де лежали ворожі застави. Ми

пішли даліше на південь, прямо до ліса, званого Загайник. Хлопці відпочили. Перевели розвідку на кольонії. Там сказали: «Днем їздило ВП, шукали за «бандьорами!»». Зі «Загайника» пішли до села М'яке. В селі знайшов я коня для раненого стр. Ромка з вд. Дуди, котрий ішов рядом зі мною (був ранений в ногу, так що хлопці мусіли його нести). Роздобули кілька боханців хліба, перекусили та пішли даліше на південь. В селі М'яке відлучився від мене к-р Хома зо своїм БСБ та пішов у свої сторони, а я з рештою до рана дійшов до кол. Борсуки.

Закватерували на краю ліса, бо були перемучені. Коло год. 12.00 дня 29 травня вислав 2-х стрільців, які принесли 2 ведра кави й кілька боханців хліба. Перекусили та відпочивали даліше. Деся біля год. 15.00 зі західнього напрямку загуділи авта й почувись стріли. Бистре поготівля, збиратись до відмаршу. Відходимо в сторону села Діброва. Переходимо з ліса до ліса та дійшли на край ліса під с. Діброва. Даю короткий відпочинок. Хочу висилати розвідку до села. Нараз з другого ліса від сторони шоси, що переходить через с. Варешин, почуви ми густі кулеметні стріли. Ми розтягнули розстрільну вздовж рову від с. Діброва. Там щораз густійші стріли. Було чутно один вибух торпеди. Ми не знали, що там за «война» і так лежали аж до заходу сонця. Надійшла якась жінка. Ми запитали її, що це за «война». Сказала, що якесь військо переходило з того ліса, де ми [перебу]вали через село в другий ліс і почалась «война». Ми здогадувались, що це, певно, наші відділи, що перед нами пішли, зустрілись з ворогом. Пізніше ми довідались, що дійсно так було. Вечером вислав я розвідку до села Старе Село. Розвідка донесла, що в день були большевики та ВП автами, а тепер спокійно. Ввійшли в село, перекусили та подались на південь. На ранок дня [30] травня дійшли до с. Жабче. Тут військо командира Дуди відлучилось від мене, а я своїх також розчленував в терені».

Про відділи з першої групи під начальною командою к-ра П[рірви] (як к-ра Чавса, Дуди) нема що писати, бо вони вже по Терєбінському бої без жадних пригод дійшли до своїх теренів. Згадаю тільки про к-ра Громого, який мав з частиною свого війська таку пригоду на другий день, то є 29 травня. Він пише у своїому звіті про це так:

«Біля год. 06.00 я з меншою частиною свого відділи Вовки І разом із раненим к-ром П[рірвою] відв'язався від ворога з Терєбінського бою та вицофав до Старосільського ліса, де перебули день 28. V спокійно. Коли вже смеркало відставив я раненого к-ра П[рірву] в безпечне місце, а сам став посуватися даліше на південь. В селі Старе Село стрівув к-ра Чавса, забрав частину своїх хлопців, що вицофала з ним (разом тоді було нас два рої) та потягнув до телятинського ліса, де залишилися днювати. [Цього] дня 29. V. було вже майже цілий день «гонення» большевиками і ВП. О год 06.00 заряджено алярм. Я наказав [відійти] глибше в ліс, де зайняли ми оборонні становища. По одногодинному чеканні по-

чули ми голоси ВП, що наближалось до наших становищ. Тоді я наказав ще даліше посунутися в ліс. ВП, почувши [наш] гук, віддало з кріса один стріл та завернуло. Ми задумали продертися до радківського ліса. Дійшли до вивозу, над яким росте вузесенький на кілька метрів лісок. В напрямі радківського ліса пішла також частина ВП. І вийшла така ситуація: попід телятинським лісом ВП, за нами большевики, а в вивозі до нас іде знов ВП. Ми заняли становища. Я сказав: «Хлопці, коли маємо згинутти, то згинем по геройськи» та ... чекаємо. ВП підійшло до нас до 20 м та скрутило під телятинський ліс. Ми тоді назад в телятинський ліс. За нами стріляла польська застава кілька разів, не роблячи нам шкоди. Решта дня зійшла нам на маневруванні по телятинському лісі та не було вже білше таких напружених ситуацій».

[Відступ боївок СБ]

Тепер – що діялось з другою нашою групою під начальним командуванням к-ра З[енона].

К-р Д[унайськ]ий даліше пише у своєму звіті таке:

«До шоси ми мали яких 6 км. Значить з нашого пункту в с. Богородиця до шоси між сс. Альойзів–Вербковичі, там де було іще можливо, на мою думку, перейти шосу. Чи вдасться нам її проскочити? Під лісом на роздоріжжі Гоздів–Богородиця–Підгірці ми догнали відділ д. Гриші. ВіН-овці, яких ми намовляли, щоб ішли з нами, пішли до с. Підгірці – а ми всі до Гоздова. В дорозі відлучився від нас к-р З[енон] і поїхав скорою їздою в напрямі с. Гоздів, а за ним кількох кіннотчиків. В с. Гоздів решта кіннотчиків також відлучилась від нас. Я лишився з д. Левком при відділі Гриші. Ми їхали селом, за нами марширував відділ. Мешканці с. Гоздіва, які, здається, сприяють теперішньому урядові ППР, вихилялись з хат та цікаво приглядалися нам. А під Терєбінським лісом чути було, йшов бій. Авта їздили шосою попри кол. Альойзів. Відділ БСБ хотів взяти фіри, але на це не було часу. Я думав проскочити пільними доріжками через шосу та вийти до с. Мал[іце], а як треба буде, то й за р. Гучву до с. Которів чи с. Вакіїв.

Ми виїхали за гоздовецький двір. До шоси було около 1 1/2 км. Нараз з гори побачили ми куряву, а потім пізнали наших кіннотчиків. Попереду їхав к-р З[енон], а за ним решта. Я думав що за ними погоня і по[...]ців відділ. Поцікавився, скільки нас та яка зброя. Досить мали [...] та всього один ЛьМГ, кілька крісів. [На] щастя, погоні не було. Надїхав к-р З[енон] і [сказав], що через шосу вже не пройдемо, бо вона обставлена ворожими заставами. К-р З[енон] дав наказ машерувати через підгорецький ліс до Гучви і через р. Гучву до с. Підгірець. Я наказав хлопцям напрям білі стіни зруйнованої палаки в Підгірцях. Відділ пішов роздолами через Ко[...]йку до [...], а ми швидко поскакали окружною дорогою [...] до Підгірець й [...] провадив [...]. На горбі за р. Гучва побачили якихось

озброєних людей, а біля них вози. Вони, побачивши нас, вже хотіли засістися на нас, але пізнали к-ра З[енона], а потім і ми їх пізнали. Це були майже всі відділи БСБ та ст. бунч. Сушко зі своїми торпедниками та торпедами.

По довшій задумі рішили ми скритися в трещанських лісах, а як буде треба, то зманевруємо й до грабовецьких лісів. До цього ж знали ми, що в тому напрямі подався пор. Млот і ми хотіли побачитися з ним.

Пробуємо на перше роздоріжжя до с. Підгірці: відділ затримався, а ми з ком. З[еноном] поїхали в напрямку р. Гучви і підгорецького ліска, по групу Гріші. Групи Гріші ніде не було видно. К-р З[енон] лазив на дерево на підгорецькому цвинтарі, дивився далековидом, та все одно Гріші не видно було. До нас під'їхав дд. Левко й Багрянний і ми всі чотири поїхали [під] церкву (в другий напрямок) шукати Гріші. Ніде нікого не виділи, то ж долучили до [наш]их відділів БСБ та попрямували до трещанського ліса (північний захід від с. Підгірці). Під лісом стрінули ми польських стрільців ВіН-у, які їхали до с. Трещан. К-р З[енон] сказав їм, щоб вони постаралися прислати для нас обід. Вони приобіцяли. Потім ми ввійшли в ліс і стали в ньому в полуднево-східній частині. К-р З[енон] розставив стійки, подбав про охорону цілого відділу – вислав стежу, а потому ми полягали спати. День був гарний та теплий, сосновий ліс пах позпаленою живицею. Збудились ми десь біля год. 14.00 та чекали на обід. Обіду ВіН-овці не винесли й [ми] почали їсти що хто мав. Переважно нічого не їли, бо в більшості нічого не мали. Пили воду з цукром і порошком УНРА. По такому то «обіді» стрільці спали, а командири читали газети, які [взяв з] Грубешова (підчас акції) д. Олег. Біля год. 16.00 к-р З[енон] сказав мені, що він хоче відвідати родинні сторони в замійському повіті й що від'їде о год. 17.00, а щоб я перебрав за нього команду. Я згодився на це. Помагати мав мені к-р Багрянний та к-р Ікар. О год. 17.00 5 вершників, перебраних у польські уніформи, поскакало у напрямі с. Підгірці. Це ком. З[енон] і Левко, Олег, Тадей, Клен. Я вийшов глянути на них з краю ліса. 5 вершників віддаювались щораз більше від нас. Діти пасли корови довкола ліса – в околиці було спокійно.

Коло год. 18.00 я вислав до с. Підгірець двох вершників (к-р Ікар, к-р Багрянний), щоб приготували вечерю та замовили підводи для відділу, а о год. 19.00 вислав я к-ра [Женя] та ще одного стрільця (Кл[...]), щоб повідомили, що ми вже виходимо з ліса. За півгодини [...] о 19.30 ми вирушили з ліса. Я їхав на переді, за мною кінний зв'язківець, а даліше машерував відділ: 5 кроків один від одного. Потім 5 наших підвод – а на кінці знов відділ. До села прийшли ми на захід сонця. Хлопці понापивались води та напоїли коней. Мешканці (поляки) з порогів поглядали на нас, але до нас не підходили. Довженько до мене ніхто не навідувався. Потім хлопці пішли до місцевої «спулдзєні» купити тютюну. По мене прислали одного коня д. Недобитого і казали їхати в сторону школи. Прийшов

я там з відділом. Зараз відділ сів спочивати, а я поїхав на вечерю. Відділ тепер стали розводити по 6 до одної хати на вечерю. Нас вечеряло 8-х в одного господаря-поляка. Його кликали «шефом». Був це слюсар – осадник Волині, що в році 1943 втік з Волині «на захуд». На мої питання, чому не загосподарював в Підгірцях, сказав, що чекає, бо думає, що скоро вернеться на Волинь. Перед вечерю ми всі упорядкували обув, одяг та помились. Вечеря була добра. «Шеф» спитав, чи я дозволю випити горілки, але не багато. Я дозволив. До нас долучились ще двоє поляків: солтис і заступник «шефа». Розмова йшла на різні теми, але переважно крутилась біля питань нашого співжиття та співдіяння. Підчас вечері спитав я, як там з підводами. Оказалось, що підвод ніхто не визначив. Щойно я тепер нагнав «шефа», його заступника й солтиса за фірманками. Перед вечерю ми проспівали пару пісень.

Зараз по вечері подались ми на збірний пункт. Там вже сходився відділ. Була год. 22.00. Треба було рушати, а фірманок не було. Відділ заховувався тихо. Перші фірманки приїхали щойно о год. 22.30. Решта дотягнула по 23.00, так що ми вирушили з села Підгірець щойно о год. 23.30. Їхали через с. [Вільків] до Вербкович. Приїхали пільною доріжкою на край села й там спитали, що там. Сказали, що був бій, що большевики авт[ами везли] трупів, що з Замостя перед вечером приїхали 7 авт ВП і поїхали на ніч під Теремінський ліс. Один із польських ВіН-овських провідників поїхав до коменданта МО і цей потвердив це саме. У Вербковичах натомість було тихо. Перейшовши Вербковичі, пішли ми до с. Лиса Гора, а відтак до с. Малиці, де знову провели розвідку. Показалось, що в терені спокійно. Від Малиць подались до с. Пасіка (кол. Вроновице). Там запитали якоїсь жінки, що чувати. Сказала: «Спокійно».

На роздоріжжі Пасіка–Турковичі–Сагринь я відпустив підводи. Вже розвіднювалось. Наставав день 29 травня 1946. Ми подалися в сторону Туркович, а коли побачили, що підводи нас не бачуть – скрутили на кол. Сагринь. Я ішов з к-ром Ікаром. Йшли досить скоро, щоб нас не застав день на відкритому терені. З роздоріжжя кол. Сагринь–с. Сагринь--с. М'яке–с. Аделіна скрутили ми до с. М'якого. Перед м'яковецьким двором повернули до поляни, до м'яковецького ліса (на південь від с. Аделіна). До ліса ввійшли незаметно. Пройшли старий ліс, пішли в молодняк і станули яких 700 м від дороги М'яке–Липовці–[Тиші]вці. Вози заставили задом в ліс – дишлями до дороги. Коней фірмани повели пасти. К-р Ікар виставив стійки і ми пішли спати. По 12.00 годині ми побудилися. Вже більше було їсти, як вчора, бо забрали харчі з с. Підгірці. По обіді прочистили зброю. Я читав газети, д. Горинь (писар КВ) писав щось. Було тепло і тихо. По якомусь часі д. Горинь повів пасти коня. Другий кінь, що остав – почав ржати. Гориня теж заржав. Я вийшов на лінію та звернув увагу другові Гориневі, щоб не дозволяв коням ржати. Розмовляючи зі стрільцями, я довідався, що

вони, будучи на стійці, бачили коло год. 13-ї лісника, який щось робив у шкільці. Вони його не задержували, як той відходив, бо їм вдалось, що він їх не бачив. Зараз подумав, що може бути клопіт. Зарядив поготівля. Коні були при возах, [речі] поскладано на вози, хлопці кінчили чищення зброї. Коло год. 14.30 посунули в напрямі с. Аделіна.

К-р Ікар зарядив алярм. Коні таки запряжені. О год. 14.50 прибіг (без шапки) стр. Богдан зі стійки і зголосив, що недалеко нас в лісі ВП. Я наказав відділові виходити на лінію, а возам виїздити. К-з Ікар вислав рій Малини наперед, вози рушили за ним. К-р Ясень зі своїм відділом держав заднє [забезпе]чення. Машеруючи, побачив я, що кінь д. Гориня стоїть прив'язаний до дерева, а його речі лежать біля коня. Тому спитав я к-ра Ікара: «Де Горинь?» Той відповів мені, що вислав його з 3 стрільцями на стежу в напрямі с. М'яке тоді, коли був стріл. Не було часу до втрати. Я пішов наперед (бо зо всіх знав найкраще той терен) лінією до дороги М'яке–Липовець. За мною посувався Малина з роєм, як переднє обезпечення, а далі цілий відділ. Посувалися ми дуже обережно. Наказав я звертати увагу направо і на зади. Думав за дорогою М'яке–Липовець зачекати на стежу, яка мала прийти з напрямі с. М'яке до краю ліса. Щасливо пройшли ми до дороги М'яке–Липовець. Я завважив на дорозі якогось чоловіка, що йшов з М'якого. Коли він підійшов до мене, я по-польськи (бо тут ще «польські» терени) спитав, звідки він іде? Відповів, що з М'якого до Тишівець. Сказав також, що в селі М'яке й околиці спокійно, що нема жодних військ. Я його затримав. І вже мав я переходити дорогу, коли придержаний (він стояв ще на дорозі) сказав, що з Липівця їдуть якісь фірманки. Наказав я зробити засідку по правій стороні дороги і чекати. З-за корчів побачив, що це цивільні й догадався, що їдуть з ярмарку з Тишівець. Здержав їх, розпитав, що нового в Тишівцях і чи бачили по дорозі якесь військо. Відповіли, що не бачили нікого. К-р Ікар позачисував їх назвиська, наказав, щоб нікому нічого не говорили та пустив їх. Вже мали переходити дорогу, коли знов надїхала фіра. Здержали й її та фірман сказав, що в Липівці є авто ВП, а одно авто з ВП ще раніше поїхало до с. Аделіна. До с. Липовець було всього 1 км дороги. Можна було догадуватись, що нас оточують. Задержаного [вилігтимовано] та відпущено, але назад до М'якого, а не до Тишівець.

Відділові наказав я перейти в другий лісок, за дорогу та машерувати в південно-східному напрямі аж до лугів, а сам з фірманками поїхав на край ліса в напрямі с. М'яке, щоб переїхати до лугів та зустріти стежу. Стежу не зустріли. Мусив спішитися, щоб [перебратися] через болота до другого (Моложівського) ліса. А багна там велико так, що людині тяжко пройти, не те що коням, ще й з вантажом. Провів я фірманки до річки, на щастя, в те місце, де селяни наклали гияляк й перший переїхав, а за мною фірманки, хоч коні грузили

по животу, а за нами пішов відділ під командою к-ра Ікара. Я дав наказ зачекати на стежу на задньому краю ліса (коло кол. М'яке). Вже фірманки та частина відділу там стали, решта йшла лісом стрілецьким рядом. Ми тут були безпечні на якийсь час. Від ворога ділили нас долина й річка. Я виїхав [з лісу] й обсервував та чекав, може побачу стежу. Якраз стежа вибігла з ліса в напрямі дороги на М'яке. Я почав до ньої кричати й махати шапкою, щоб побачили мене. Всі чотири бігли скоро. Вже відбігли яких 200 метрів від ліса, коли заграли по ним з ліса кулемети. Вони всі попадали, потім підірвалися й побігли. Я завернув коня до відділу. Фірманки пішли без мого наказу до дороги М'яке–Моложів. Я повів відділ лісом до тої самої дороги. На лузі за [нами ішло] ВП групами по 10–20 людей. Було таких груп 6–7, шукали переходу через болото. Нараз почувся вибух і торпеда полетіла десь біля мене в сторону ВП. Я думав, що це ВП б'є з гранатомета по нас, але показалося, що це к-р Сушко пустив гостинця ВП. Заки я доїхав до фір – д. Сушко поїхав до кол. Моложів. Я повів відділ до старосільського ліса через м'якіцько-моложівські ліски та через Клебанщину (плебанищина). Ще біля дороги М'яке–Моложів ми задержалися, бо полями до нас біг один із стежі – д. Піхтар. Долучивши, нічого не знав нам сказати про решту з стежі. Їх не було видно. ВП було від нас 800 м. Ми пішли полудньювою стороною лісів у східньому напрямку. Бачив я, як д. Сушко з фірманками виїхав на гору біля останніх хат кол. Моложів і скрився за горою. Була це година 16.00.

Я їхав на коні, а відділ ішов за мною. Однак [мусив] що раз здержуватись, щоб піхотинці не так дуже мучились скорою ходою. Нараз побачив я, що д. Сушко вертає дуже скоро з-за горбка назад. Здавалося, що він побачив нас і хоче прилучитись до нас. В той час хтось із стрільців сказав, що на краю Тучинського лісу біля с. Моложів є якісь відділи. Я через далековид⁴⁴⁷ ствердив, що це ВП. Воно було від нас на 2 км і [дуже] не страшне, якщо не поїде за нами автами. Д. Сушко був уже на долі і прямував до Клебанського [лісу], ми також туди. Виїхавши на галявину між лісками М'яке–Клебанщина – я завважив, що з півночі від с. М'яке їде ВП. Я повернув коня і, нікому нічого не кажучи, повів відділ до старосільського лісу. Так ішли ми до 30 хвилин. Поглянув я по хлопцях чи можуть даліше йти. Сонце пекло немилосердно. Хлопці не пили цілий день. Коли я виїхав наперед, побачив, що якийсь чоловік втікає від нас в сторону кол. Андреївки і є від нас яких 400–500 м. Дав я коня одному стрільцеві, щоб догонив та привів втікаючого. Показалося, що це наш стрілець, що відбився від свого відділу.

Підійшли ми до старосільського ліса. Недалеко діти пасли корів і стояла фірманка. Ми пройшли через озеро. Хлопці понапивались води і я дав кількахви-

⁴⁴⁷ Тут: бінокль. – Прим. пер.

линний відпочинок. Командири розповіли, що [польське] військо боєво й оборонно займає становище з полуднево-західньої та північної сторони. Я післав стрільців по ту фірманку, що [була] в лісі без фірмана. Фірманку привели. Показалось, що це фіроманка д. Сушка. Всі напилися досхочу води та відпочивали. По 25 хвилинах відпочинку, коли ми мали вже йти, прибіг стрілець з полуднево-західньої сторони й д[оніс], що видно ВП. Я вийшов на край та дійсно побачив на яких 150 метрів від себе ВП. Було їх до 30 осіб у трьох групах, а за ними йшло більше. Наказав я відступати за мною в ліс. Ми тут же відступили за дорогу Мірче–Борсуки–Старе Село–Телятин. На дорозі від Старого Села 1/2 км від того місця, де ми переходили, була польська застава. Ми таки перейшли дорогу без перешкод. Була год. [...] Фіру ми були змушені оставити. Видно було, що нас оточують й коли нам не вдасться проскочити до вишнівського ліса (біля с. Діброва), то мусимо прийняти бій. Можна було догадуватися, що нас хтось зрадив: або той лісник з Туркович, або фірмани з с. Підгірці. Лісник більш правдоподібне, бо почали нас оточувати о год. 14.30, а не з рана. Вкоротці були ми на краю старосільського ліса від дібровецьких піль.

Вийхав я децю з ліса та побачив, що на північній стороні полянки є біля 60 ВП. – Це було від нас коло 600 м. Подався я назад до ліса та повів відділ на південь до с. Діброва. На щастя, zobачив я заглибину (щось в роді глибокого рову) впоперек полянки й нею в віддалі 5 м один від другого пішли скорим маршем до вишнівського ліса. Я вже був в лісі, коня віддав стрільцеві, а сам вернувся на край ліса дорогою [зорієнт]уватися в ситуації. Побачив, що ми є оточені. На півночі на 500 м від нас ВП, з північного сходу на 400 м прийшло 5 військових з кутими дашками. Зі старосільського ліса з південно-західньої сторони знова прийшли якісь військові – 1 км від нас. Відділові наказав я скоро машерувати краєм ліса до с. Діброва, а тим, що ще були на полі, бігом проскакувати до ліса. Зараз побачив, що й з с. Діброва йдуть якісь військові. «Но то ми таки зовсім оточені» – подумав. Остався один вихід – іти в чисто східньому напрямі, до Вершинського ліса, але там, напевно, [...] були застави. Ті хлопці, що були вже в лісі, заняли становища, а інші бігом проскакали до ліса. Ті військові, що йшли до нас від с. Діброва під Вишнівським лісом почали до нас махати й щось кричати. Мені сказали, що це к-р Чавс та кличуть рой. Малину. Я дуже зрадив. Обережно підійшли ми до себе. Вже всі наші проскочили до ліса та помашерували до с. Діброва. В Діброві люди (там також вже самі поляки, кілька родин) стояли біля керниці й на це все дивилися. Дехто робив на полі, дехто їхав фірою. Була год. 19.00. Я з к-ром Дудою пішли краєм ліса до с. Діброва. За нами посувалося ВП яких [...] м. На Діброві к-р Дуда (я передав йому командування) (26) наказав займати становища. І ми яких 30 м в глибину ліса заняли становища фронтом на північ. Ст. бул. Сушкові к-р Дуда наказав приготувати

до стрілу торпеду. Я завважив, що то можуть бути наші або ВіН-овці, тому вийшов наперед, щоб з ними поговорити. «Кто там?», – кричу я. «А ви хто?». Я нічого не відповів, тільки дав [клич]ку ще з Грубешівського бою: «Чи то ти Владку?». «А якого ти Владка хцеш, бо ту єст кільки [...]», – відповів я. На це ніхто не відізався. Я запитав чи єст капітан Вирва. Також без відповіді, тільки спитали мене, хто я? Я сказав: «Майор Дунайський». – «А сконд то войско?» - «З Варенжа, [шу]ками бандеровицув»⁴⁴⁸. Потім спитав їх, хто вони, сказали: «З Любліна, жандармерія».

К-з Дуда сказав мені повернутися, бо буде стріляти. Поляки вислали на поле одного парляментаря. В цей час к-р Дуда скомандував: «Вогонь!». Вибухла торпеда, посипались стріли. Видно було, що торпеда полетіла понад голови поляків та впала десь в модринецькому лісі, бо там щось загорілось. Пострілявши кілька хвилин, ком. Дуда скомандував: «Вперед!». Хлопці крикнули «Слава» і подалися назад, на південь, [до] рога лісу – між с. Діброва а кол. Вишнів. Я дивився, чи де не видно поляків, але ніде не бачив. На краю ліса, забезпечившись добре, – стали ми відпочити. Було над заходом сонця, стало холодно. Я хотів одягнутись в светер і маринарку⁴⁴⁹. Однак не довелося, бо фіри, на одній з яких були мої речі, к-р Дуда відіслав до другого вишнівського ліса (за [...] там, де маємо переходити). О год. 21.00 ми відійшли з Діброви через ліс в напрямі с. Вишнів. Перейшовши ліс – я і к-р Дуда пішли попід ровом до другого ліса, де були наші фірманки. Напроти нас ішов якийсь вояк у польській уніформі та став кричати по-польськи, що хоче говорити з майором Дунайським. Ми думали, що це вояк з тої групи ВП, що ми їх о год. 19.00 настрахали. Я обізвався до нього по-польськи, він вже почав бігти до нас. Але побачивши надходячий відділ, завернув та почав втікати до Вишнева. Оказалось, що це фірман к-ра Сушка біг повідомляти нас, щоб ми вже йшли. Хлопці його злапали та завернули. Тим часом відділ вже підійшов до нас.

Ми почали маширувати в напрямі ліса, до фірманок, аж тут побачили, що з того самого ліса, що ми в ньому були, виходить якесь військо та прямує до того ліса, де наші фірманки. Ми зорієнтувались, що це ВП, а може й [...]ти. Вони побачили нас та зараз повернули до нас. Нас ділила яких 500 м віддаль. К-р Дуда сказав вертати під ліс та займати становища. До ліса було яких 500 м – тільки через горбок. ВП однак не стріляло, а тільки свистали до нас, гукали, кричали та йшли скоро до нас. Коли ми були під лісом, я почав знова говорити з ВП, а к-р Дуда розставив тим часом військо. Сказав я їм, що ми з Варяжа. Вони знова говорили, що з Любліна і т. п. Один старшина чи підстаршина

⁴⁴⁸ «А якого ти хочеш Владка, бо тут маємо кілька». «А звідки це військо?», «З Варяжа, шукаємо бандерівців». – Прим. пер.

⁴⁴⁹ Тут: піджак. – Прим. пер.

йшов до нас на переговори. Решта йшла за ним у різних віддальх. Він був би таки прийшов аж до нас, але коли був на яких 100 м, к-р Дуда скомандував: «Вогонь!». Застукала зброя, затарахкотіли кулемети. Поляки попадали на землю. Цей, що йшов на переговори, [не хо]вався, та хтось «посіяв» по ньому й він впав та вже більше не встав. Решта не підводилася. К-р Дуда скомандував: «Вперед!». Всі пішли вперед, стріляючи. Зі сторони поляків хтось десь стріляв. Пправе крило наше підійшло вже близько до с. Вишнів. Смеркало. Я сказав к-рові Дуді, щоб відступав, бо ще за [...], а в полю далеко від ліса можуть нам наробити шкоди.

Відділ відступив під ліс. Темніло. Привели одного полоненого. Взяли кріса та 160 штук набоїв. Був це поляк з Познаничини – стрілець 3-ї Поморської дивізії з КБВ (Корпусу Безпеченства Вевнентинного). Убраний у військовий уніформ, черевики, советська пілотка, з правої сторони пілотки пришитий білий папірець. При допиті сказав, що привезли їх з Гдині до Люблина, а з Люблина вчора до Грубешова. Сьогодні 3 авта приїхало їх до недалекої місцевості і там стоять, а вони пішли до ліса шукати за бандитами. Зі слів полоненого дов[ідався], що на акції є й большевики. Більше я його не допитував, ним мав зайнятися к-р Багрянний. Я порадив к-рові Дуді не йти на с. Вишнів, бо туди відступило ВП, та чути там було гуркіт моторів. Радив іти на с. Василів (холмський). Стр. Мороз підійшов до к-ра Дуди та просив дозволу піти на побоевище позабирати зброю від побитого ВП. К-р Дуда дозволив. З Морозом пішов ще стр. [Левко] та ще 3-х стрільців. На відхідному к-р Дуда наказав їм вертати, як тільки почують його наказ. Коли віддалилися вони від нас яких 200–300 м, [він] крикнув, щоб вертали. Але вони, мабуть, не чули, бо не повернули. Ми підійшли до полоненого.

Нараз затарахтіли кулемети. Крім «папашки», почала стріляти гармата від сторони Вишнева. Розуміється, стріляли по нас. Ми відступили назад на с. Діброва. Довго гукав я на стр. Мороза й інших, щоб ті йшли [за на]ми. Гарматні стрільна розривалися далеко за Дібровою. Здається, недобрі мали стрільна, бо з тих вистрелів тільки 3 розірвалися. Вернули ми на давнє місце. Коли всі вже стягнулися, пішли полем між Дібровою і лісом до Старосільського ліса. По дорозі ствердив к-р Дуда, що стр. Мороза і тих з ним, що пішли на побоевище, не було. За[...]но відділ. За лісом ВП стріляло та пускало ракети. К-р Дуда вислав 3-х стрільців шукати за Морозом і іншими.

Ми чекали на полі. Рішили йти повз Старе Село на Ликошин до телятинського ліса. Було досить холодно. Трьох стрільців вернуло та Мороза не знайшли. Повернувши оповідали, що бачили, як ВП ходило зі світлом на побоевищі та шукали трупів. Їхні команданти кричали: «Добже шукаць!» К-ри Дуда, Ікар та Багрянний та ще 2-х стрільців пішли до с. Діброва шукати за Мо-

розом і іншими. Вигукували вони по Діброві: Мороз, Левко, [але] ніхто не відзивався. Потім все стихло.

Ми [пішли] полем. Ніч була зоряна – холодна. Деякі бійці спали. Не було коло нас також д. Сушка з фірманками. Не долучив. Чути було гук моторів на шосе Варашин–Мірче. Кидали ракети, та чути було кулемети та кріса. [Хлопці] здогадувалися, що це певно Сушко дає [знати]. Довго не верталися к-ри із Діброви. Нам вже [...] спати. Хотіли навіть з к-ром Ясенем йти самі, [...] к-р Дуда, Ікар, Багряний та з ними 2-х стрільців вернули з Діброви. Вийшли ми о год. 24.00 у напрямі дороги Вишнів–Старе Село. Перейшовши ту дорогу, пішли в напрямі с. Радостів (там тепер вже самі поляки, всього кілька хат). Там довідались, що в терені спокійно. Спочили, понапивались води та попрямували до Василева (холмського). Під Василівським ліском зібрав я усіх командирів та вирішили, хто куди має розходитись. Полоненого приділено до роя Гамалія. І так то щойно [30] травня рано закінчили ми свій похід на Грубешів».

Вислід боїв.

(Подаю те, що точно нам відомо).

Грубешівський:

Ворожі втрати: вбитих около 20 енкаведистів, 15 ППР і УБП, 3 ВП (в тому числі майор-большевик), ранених невідомо, крім того, залапано і роззброєно 5 МО в полон.

Поважно ушкоджено кошари й конюшні військ НКВД. Зовсім знищено та спалено разом з [акта]ми та всім майном УБП. Знищено поштову централю. Спалено міст на р. Гучва в с. Вербковичі. Крім того, большевики мали поважні втрати в таборах (коні).

Власні втрати: 2-х вбитих (з БСБ в тому д. Віктор), 1 ранений (рой. Перемога з вд. Вов[ки] І).

Здобуто: 1 ППШ.

Випущено і звільнено около 30 в'язнів (поляки й українці).

Теребінський:

Ворожі втрати: вбитих 15 большевиків і 6 ВП; ранених невідомо. Взято 2-х полонених з ВП, ушкоджено танкетку, знищено 1 "Максима".

Власні втрати: 3-х вбитих (1 з вд. Вов[ки] ІІ, 1 з вд. Вов[ки] ІІІ, 1 з вд. Гал[айда] ІІ), 4-ох ранених (1 з вд. Вов[ки] ІІ, 1 з вд. Вов[ки] ІІІ, 1 з вд. Гал[айда] ІІ та к-р П[рірва]).

Здобуто: 2 кріси й муніцію⁴⁵⁰.

Дібровецько-вишнівський:

Ворожі втрати: 15 вбитих ВП, ранених невідомо. Взято в полон одного поляка з КБВ.

⁴⁵⁰ Тут: набой. – Прим. пер.

Власні втрати: 2-х вбитих (з БСБ та писар КВ Горинь), 1 ранений з БСБ, якого ворог забрав.

Здобуто: 1 кріс, 150 шт. крісових набоїв.

Разом:

Ворожі втрати: 74 вбитих, з того 35 енкаведистів та 39 поляків, виступників Сталі[на]. Ранених невідомо. Взято в полон 8 (5 МО [...] 1 КБВ).

Поважно ушкоджено кошари й конюшні НКВД, причому большевики втратили чимало коней вбитими і раненими. Цілковито знищено та спалено разом з [акта]ми та всім майном УБП.

Знищено поштову централю.

Спалено міст на р. Гучва в с. Вербковичі.

Ушкоджено танкетку.

Знищено 1 «Максима».

Власні втрати: 7 вбитих (в тому писар КВ Горинь); 6 ранених (в тому к-р П[рірва]); ра[...]редні.

Здобуто: 3 кріси; 1 ППШ з набоями до нього.

Випущено і звільнено около 30 в'язнів (поляків і українців).

Втрати і здобутки ВіН-у невідомі.

Вище подані висліди боїв – це ск[...] цифри, подані учасниками тих боїв. Однак успіх тієї акції, акції об'єднаних двох підпільних організацій в пов. Грубешів був багато більший. З[...] польська суспільність воеводства Люблинського [широ]ко та довго коментувала той наскок. Розказував один поляк, який підслухав таку там розмову. Зі станції до станції колієвої подавано зараз таки в часі [погоні] за нашими відділами: «Wielka sila banderowcow zajela Grubieszow i maszeruje w kierunku Zamoscia i Lublina»⁴⁵¹. З тієї причини мало бути заряджене, так казав цей поляк, гостре поготівля в Люблині та Замості. Або знову «Sztandar Ludu»⁴⁵², здається, з 30 травня 1946, під [шумним] заголовком описував по своєму цю акцію, а закінчив цю статтю словами: «Walka trwa»⁴⁵³. [Далі] видно, що йому большевики (бо понесли значні втрати) заборонили писати про цю акцію, бо вже в слідуючих газетах цей «Sztandar Ludu» не сказав, чи скінчилися ці «walki czy trwaja»⁴⁵⁴. Один поляк, що був саме тоді в Грубешові, як наші атакували, розказував таке (він утік з Грубешова над ранком, коли наші вже вицофувалися, [тільки в мештах та в блюзочці]: «Jestem zolnierzem, bylem na froncie, ale takiej strzelaniny nie slyszalem, takiej walki nie widzialem. Budynek NKWD rozwalony do podwalin, do rozwalonego budynku [teraz] nikogo nie

⁴⁵¹ Тут: «Велика сила бандерівців зайняла Грубешів та марширує в напрямку Замостя і Любліна». – Прим. пер.

⁴⁵² «Sztandar Ludu» – «Прапор народу». – Головний друкований орган ПРП. – Прим. пер.

⁴⁵³ Тут: «Боротьба триває» – Прим. пер.

⁴⁵⁴ Тут: чи закінчилися ці бої, чи тривають. – Прим. пер.

puszczaja. [Przedtym] na rogach stalo tylko po jednemu wartownikowi z karabinem na plecach, dzisiaj widzialem po [dwoch] z karabinami gotowymi do strzalu. [Dwa] budynki sa w gruzach. Bolszewicy [wywoza] swoich trupow»⁴⁵⁵.

...А один навіть якийсь [...] з Варяжа в перших днях говорив, що з 250 НКВДистів залишилося тільки 80. Вже у липні 1946 р. кухар НКВД мав казати, що в будинках НКВД загинуло 65 большевиків.

Всі ці голоси прийmano за дуже перебільшені – але однак [вони] мають свою вимову.

Дня 25.VIII.1946,

Зібрав та доповнив, к-р Б.

---

⁴⁵⁵ Тут: «Я солдат, був на фронті під час першої світової війни, але такої стрілянини не чув, ані такого бою не бачив. Будинок НКВД розвалений до фундаменту. До розбитого будинку совіти нічого не пускають. Спершу на кутках будинку стояло лише по одному вартовому з карабіном на плечах, а тепер стоїть по двоє із карабіном на вистріл. Обидва будинки розвалені. Большевики витягають своїх трупів». – *Прим. пер.*

1946 вересень 1, Грубешів.

Фрагмент допиту вояка сотні УПА Івана Новосада («Балана») щодо його участі в нападі УПА та ВІН на інституції комуністичного режиму в Грубешеві

[...] **Питання:** Скажіть мені, яким чином ви готувалися зробити напад на Грубешів? Які були ваші цілі в цьому нападі?

Відповідь: Ми мали таке завдання: разом із польською партизанкою розбити ПУПБ, НКВД, переселенську комісію і пошту⁴⁵⁶. Наряду для нас робило наше українське командування, «Прірва». Командир польської банди робив свою нараду. Ця нарада була спільна, але командир польської банди вів нараду польською мовою, а наш українською мовою. Суть така, сказав там так: кожна окрема група має пильнувати своє завдання. Українська група силою в 150 людей мала за завдання розбити переселенську комісію і НКВД, а польська група разом із провідником групи «Ясенем» мали розбити безпеку і пошту. Польський командир надав нам проводирів до кожної групи. Нас було 4 групи, «Ясень», «Дуда», «Ярослав» і четверта група була УЗБ⁴⁵⁷.

Наша група мала завдання тримати варту на місті від сторони Замостя. «Дуда» наступав на НКВД, «Ясень» разом з польською партизанкою на Безпеку, а УЗБ на переселенську комісію разом із польськими партизанами. Польські чоти мали варту на холмському мосту і біля казарм, і по головних пунктах.

Питання: Після розбиття Безпеки, скажіть мені, як ви дістали наказ відходити, на яке гасло і в якому напрямку?

Відповідь: Ми мали гасло: червона ракета «прискай». Напрямок наш був від початку за селом Слав'ятин, відходити на теребінський ліс.

Питання: Скажіть, чи мали ви бій із військом, чи була за вами погоня?

Відповідь: За нами була погоня і за рештою груп, і в цій погоні був убитий «Ярослав» і десятеро з цілої нашої групи.

Питання: Скажіть, коли ви згруппувалися у дібровському лісі і який дістали наказ подальшої вашої діяльності?

Відповідь: Ми дістали наказ, щоб розходитися по селах в 2–3 і сильно конспіруватися до другого наказу, коли буде виклик назад. Ми порозходились, кожен у свій бік. Я зі своїм другом «Малиною» пішов до села Миців. Ми пішли до села Миців ґміна Белз повіт Грубешів. У цьому селі я перебував біля 5 тижнів, протягом всього виселення. В цих тижнях я пішов до угринівського лісу, де зустрівся з групою УЗБ. Ця група була збірна, навіть не мали свого командира. Був із ними біля 5 днів, а потім від них ми від'єдналися і пішли в тихо-

⁴⁵⁶ Іван Новосад – нар. в 1925 р. в Гдешині. Під псевдо «Балан» служив у сотні УПА «Вовки-1».

⁴⁵⁷ УЗБ (UZB) – скорочення незрозуміле. – Прим. Богдана Гука.

борські ліси. Там знайшов знайомих і повернувся назад до угринівських лісів, де зустрівся в провідником «Прірвою» – головним нашим командиром. Він мав при собі у лісі охорону, при ньому був «Крилатий» і моя сестра як санітарка ВіН. Провідник «Прірва» від'єднався від нас разом зі своєю охороною і пішли в іншому напрямку. А лишився «Крилатий», моя сестра, ім'я Олександра пс. «Дара» і друга санітарка пс. «Галя» і «Дубина», прізвища не знаю, і я п'ятий. «Малина» залишився коло «Прірви» [...] ⁴⁵⁸.

Допитав дня 2 ІХ 1946 р.

Колтуняк

На цьому закінчую свої свідчення,

Після прочитання протоколу

складаю власноручний підпис ⁴⁵⁹.

Оригінал, машинопис. AIPN Lu 08/260, t. 11, Протокол допиту Івана Новосада, 1 вересня 1946 р., к. 57–59.

---

⁴⁵⁸ Опущено фрагмент про сестру Івана Новосада і кількох знаних йому членів загону.

⁴⁵⁹ Підпис відсутній.

1946 вересень 1, Томашівщина.

Виконаний в МПБ переклад на польську мову протоколу невідомого працівника III Округу про агітацію проти польсько-української співпраці у селі Василів в період липня–вересня 1946 р.

Протокол складено 10 вересня 1946 р.

Ми, нижче підписані, стверджуємо, що від певного часу зауважується агітація проти польсько-української співпраці. Організатором цієї акції є пан Леонович Ян, колись мешканець Потуржина, нині виступає під псевдонімом «Бурта». 26 липня 1946 р., перебуваючи у Василеві, після товариської зустрічі з відділом УПА виніс претензію до деяких сучасних жителів села (поляків), що вони співпрацюють або допомагають «бульбівцям бандитами». Потім із великою погрозою наказав, що не дозволено поставляти жодних товарів «бандерівцям». Заборонив у Лашеві купувати вудженину, якщо вона має йти в руки «бандерівців». Особам, які будуть купувати товари «бандерівцям», їх реквізує. Стверджував, що жодної співпраці між ВІН та УПА немає і вороже відгукувався про таку співпрацю.

26 серпня у Василеві почав нову кампанію проти тих, хто має контакти з бульбівцями. Заборонив купувати хати, говорячи, що ті, які вже привезені, спалить. Будинки купуються по мінімальній ціні по 30-40 тис. за дім тому, щоби допомогти біднішим польським господарям. Заборонив давати вози «бульбівцям», провіант та помешкання. Дівчаткам, які будуть розмовляти з «бандерівцями», буде обтинати коси, а потім і голови.

Коли у злодіїв відібрали корови, одна з них була повернута українцеві. Про ту корову «Бурта» сказав, що краще було би пропити ту корову, як віддати українцеві. Нарешті, УПА назвав бандитами, злодіями і говорив, що ще буде її сам бити. Стверджував, що УПА має контакти з УПБ та НКВД в Томашеві Люблінському.

На той момент, тобто під час перебування «Бурти» у Василеві, у Янка Лепьонки був поставлений «Яворенком» із УПА кінь, котрий таємничим чином пропав. Видається, що це була научка, щоб не тримати бандерівських коней. Коли про це почали говорити голосно, що то «Бурти» справа, «Бурта» пістолетом побив Євгеніуша Лепьонку, що той тримав бульбівського коня і тому крадіжка падає на нього. Нарешті, що кінь не викрадений, а реквізований.

8 вересня 1946 р. побив Сільницького Станіслава без жодних підстав, маючи претензії про якісь коні, котрі сам вислав командирові УПА «Дуді» і сам усе залагоджував, тобто коні були лише претекстом, щоб побити Сільницького Станіслава. При побитті погрожував, що його застрелить і ще 20 осіб, що живуть у згоді з українцями. Стверджував, що Сільницький Владислав переводить звіти від УПА до НКВД в Томашеві, складається, що такі факти це абсурд. Говорив, що ще буде сам стріляти бульбівців і прийдуть відділи з Заходу, то ми їм покажемо.

Оригінал, машинопис. AIPN Lu 08/260, t. 7, Протокол, 10 вересня 1946 р., к. 40.

1946 листопад 23, Томашів Люблінський.

Фрагмент допиту вояка сотні УПА «Вовки-2» Михайла Підгірського («Хмари»)⁴⁶⁰ щодо його участі в нападі УПА та ВіН на інституції комуністичного режиму в Грубешеві

[...] **Питання:** Де ще брали участь в якомусь нападі і в якому населеному пункті?

Відповідь: У місяці наприкінці травня 1946 р. брав активну участь у нападі на ПУПБ в Грубешеві і тоді був озброєний карабіном, у тому нападі брав участь під керівництвом «Дуди», справжнього його прізвища не знаю, де проживав цього не знаю, здається що походить з села Богородиця коло Грубешева, за німецької окупації перебував у німецькій жандармерії.

Під час нападу на ПУПБ в Грубешеві брала участь УПА і ВіН. З боку УПА було нас біля 400 осіб, точніше 4 групи під керівництвом командирів:

1. «Дуди»;
2. «Давида», справжнього його прізвища я не знаю, походить з Туркович повіт Грубешівський, мав біля 80 людей;
3. «Чавса», справжнє прізвище Краль, імені не знаю, під час німецької окупації був в українській поліції на пості Щеп'ятин;
4. «Громового», Кухальський, імені не знаю, походить з села Шмитків повіт Грубешів.

Я на той момент перебував під керівництвом «Дуди», який у своєму загоні мав 35 осіб. Головнокомандувачем цілої тієї групи був «Прірва», справжнього прізвища я не знаю, походив з закордону, з СРСР.

Під час цього нападу з боку поляків, тобто організації ВіН, було біля 500 людей. Командиром групи були «Млот», справжнього прізвища я не знаю, «Сліпий», «Скшидлатий»⁴⁶¹, «Німий», прізвищ командирів я не знаю і не знаю, де живуть. Хто був головнокомандуючим з боку поляків організації ВіН, цього не знаю. Зброєю ціла ця група УПА і ВіН була забезпечена – карабіни і автомати, кулемети. Тих, останніх, було багато, важко окреслити.

Питання: Опишіть весь перебіг того нападу на ПУПБ в Грубешеві.

Відповідь: Надійшов наказ від провідника «Прірви», щоби все військо УПА стягнути до роботи. Збірний пункт був у теребінському лісі недалеко Грубешева. У теребінському лісі зібралася вся наша група і вночі ми перейшли до підгорецького лісу під Грубешевим. У цьому лісі ми перебували весь день. Перед вечором прийшли польські відділи з ВіН, і вночі ми вирушили на Гру-

⁴⁶⁰ Михайло Підгірський («Хмара») – нар. в 1928 р. у Корчмині, вояк УПА в сотні «Вовки-2».

⁴⁶¹ Псевдонім «Скшидлатий» міг виникнути як переклад на польську мову псевдоніму «Крилатий». Тоді би йшлося про Євгена Несторука («Крилатого») (1924–1946), командира сотні «Вовки-1».

бешів за посередництвом кількох людей з Грубешева, котрі нас провели на позиції. Початок бою був обумовлений знаком: випуск торпеди на казарми радянського війська. Названі групи мали свої завдання, а точніше: група, у якій був я, під керівництвом «Дуди», «Громового», «Давида» напала на казарми радянських військ. «Чавс» з одним загonom ВіН пішли на советське НКВД, «Ясен» мав розбити пошту, а решта загонів пішла на Управління Безпеки та Міліцію Обивательську. Бій тривав біля 2 годин часу.

Після нападу ми почали спокійно відходити аж до замойського шосе. На тому шосе надїхали 3 машини війська, якого я не знаю. Почали по нас стріляти, ми відстрілювалися, відходячи на свої пункти та місця. Під час того нападу я також стріляв з карабіна. Вистрілив багато разів, цього не пам'ятаю.

Питання: Назвіть прізвища і імена людей, місця проживання тих людей, які брали участь у нападі на ПУПБ.

Відповідь: Знаю такі прізвища [людей], які брали участь у нападі на ПУПБ Грубешів, а саме:

1. Шоп'як Петро, син не знаю [чий], пс. «Березинський», замешкує Лешків гміна Варяж повіт Грубешів, озброєний був МП, в УПА є стрільцем;

2. Гнідик Семко, син Максима, псевдо «Вовк», проживає Корчмин гміна Тарношин повіт Томашів Люблінський, має карабін, перебуває надалі в загоні у лісі;

3. Тадра Гриць, син Івана, пс. «Циган», проживає Корчмин, має карабін, перебуває в лісовій групі;

4. «Грізний», справжнього прізвища не знаю, проживає Шмитків гміна Варяж повіт Грубешів, мав дегтярвова;

5. «Журавель», справжнього прізвища не знаю, проживає Завишня гміна Забужжя повіт Грубешів, мав дегтярвова;

6. «Кавка», справжнього прізвища не знаю, проживає Городиловичі гміна Забужжя повіт Грубешів, мав дегтярвова;

7. «Сурмат», справжнього прізвища не знаю, [проживає] Себечів гміна Варяж повіт Грубешів, мав автомат ППШ;

8. Знаю по псевдах як «Мороз», «Явір», «Сокіл», «Яворенко», «Хоробрий», «Соловій», «Гонта», «Левко», «Прибулий», «Циган», «Кавка», «Ворона», «Беркут», «Горобець», «Вістун», «Грізний», «Сорока», «Лисий», «Пімста», «Калина».

Цих усіх, кого я назвав, справжніх прізвищ, ані місць проживання, не знаю, всі походять зі сходу.

Питання: Чи ще ви брали участь у нападах чи грабунках?

Відповідь: У нападах більше ніде участі не брав. Був ще раз із «Круком», командиром нашої групи, у Тушкові біля Белза, де ми збирали одяг для партизан УПА, для тих, у кого нема дому. Це було у місяці серпні 1945 р. і в тому ж місяці

у селі Корчмин ми забрали 2 свині, в Махнівку 2 свині, в Будинині 2 свині від господарів для банди УПА. Цих свиней ми привезли до села Корчмин до Буршти Андрія. Ми їх закололи, з м'яса зроблено ковбаси, а сало перетоплене і це все забрав Квасний Микола пс. «Малий», що проживає Василів повіт Томашів Люблінський, де м'ясо залишив десь у складі.

Питання: Коли ви останній раз бачилися із «Прірвою», «Круком»?

Відповідь: Із «Прірвою» я бачився ще в травні 1946 р. відразу після нападу на Грубешів, у селі Костяшин гміна Варяж повіт Грубешів. Виглядає він [на] років 20, високий блондин, худорлявий. Є досить молодим, бо ще не голиться, найбільше перебуває в селі Гільче гміна Варяж, Костяшин гміна Варяж повіт Грубешів. Найчастіше перебуває в селі Костяшин у Шаворського, яке має ім'я, цього також не знаю. У Жнятині у Козака, імені не знаю, у нього є схрон, на подвір'ї є діл для сміття, а поруч знаходиться схрон. [...]

Допитав: / - / Маринчак

Свідчив: / - / Підгірський Михайло

Копія, машинопис. AIPN Lu 08/260, t. 11, Протокол допиту Михайла Підгірського, 23 листопада 1946 р., к. 69–72.

1947 січень, Варшава.

Фрагмент стенограми свідчень Мар'яна Големб'євського («Стера») на процесі І Головного правління ВіН на тему співпраці ДЗС-ВіН із УПА

Оскаржений: [...] У середині квітня [1945 р.] українці у Томашівському та Любартівському повітах розкидали листівки, які закликали до порозуміння між поляками і українцями. Я мав тоді два шляхи до виходу: або надати польським селянам на тих теренах збройну охорону, тобто створювати самооборону, або дійти до примирення з тими, хто на цей момент простягає руку до миру, а до цього часу атакували та знищували польське населення. Я вважав, що радше повинен простягнути руку до тих, хто в цій хвилині вже не хоче з нами воювати. І тут ми підходимо до питання т. зв. співпраці з УПА. У зв'язку зі згаданими листівками я вийшов з ініціативою через моїх підвладних у терені, котрі мали контакти з українцями, щоби зустрітися із їх представниками. Прийшли двоє представників їх головного виконавчого комітету, що мало надати зустрічі політичний характер, а також військовий командир регіону «Вир»⁴⁶². Ці події Високому Суду знані хоч би зі справ, у яких сказано, що пропонували нам певну політичну співпрацю.

Це був перший крок, який є найважчим. За тим кроком, на жаль, пішли інші. Ця моя співпраця мала не лише характер охорони населення. Подальші перегини, подальші, так би мовити, виходи за рамки цього – це вже свобода дій окремих людей і – назвав би це – гіперзавзяття терену. Із українцями я більше не зустрічався. Це була єдина зустріч, як видається 21 травня 1945 р. Українці однак, маючи вже певний до нас контакт, діймали нас настільки, що постійно кружляли навколо, яка буде відповідь, що буде, як буде і т. д.

Свідченням тих зустрічей є записки, що був якийсь представник їх підпального уряду, котрий розпитував, як ці справи будуть позитивно розглянуті. Звісно, у процесі розвитку тих наших взаємин я мусив в подальшому весь час дбати про те, щоб не було загострень, оскільки добре знав, що на землях Ряшівщини й надалі тривали бої між загонами УПА й існуючою конспірацією. Я то такої боротьби не хотів допустити. [...]

Головуючий: Чи може пан ближче змалювати організацію УПА?

Оскаржений: Самостійницький український рух складається із низки груп. Одна із них це УПА. УПА не була лише воєнною формацією, але також мала за собою політичне підґрунтя. Це угруповання мало головний український комітет, перейменований на український конспіративний уряд, котрий був тимчасовим представником цього військового угруповання, натомість військове крило було збройним представником цього уряду.

⁴⁶² В оригіналі «Зир».

Головуючий: Чи говорили пану представники УПА, із ким мали контакти за кордоном?

Оскаржений: Так є. Сказали, що мають контакти в Литві та Білорусі, в Румунії і навіть в Угорщині.

За пропозицією головуючого Суд читає уривки зі свідчень оскарженого у слідстві з аркушів 140–142 та 127–130 том III: «Ще в 1945 р. УПА висунула пропозицію першого контакту з АК. Перед тим, під час німецької окупації, такої співпраці не було, оскільки УПА разом із німцями гнітила польське населення. Я знаю цілу низку фактів убивств поляків бульбівцями в період окупації».

Перелом у відносинах наступив в 1945 р., після визволення Польщі. Співпрацю запропонували упівці. Ця ініціатива була сприйнята нами через мого підвладного Поляковського, котрий в терені мав контакт із українцями. Я сприяв зустрічі із їх представниками. Зустріч відбулася 2 травня 1945 р. Прибули 2 представники їхнього головного виконавчого комітету «Шейк»⁴⁶³ і «Граб», а «Вир» репрезентував військову організацію. Сказали, що вони є членами націоналістичної організації Визвольної Ради⁴⁶⁴, котра виступає за від'єднання [України] від Радянського Союзу та тісної співпраці з Німеччиною. Українці просили про делегування представника польського підпілля до Визвольної Ради та про можливість зустрічі із кимось з наших представників у Лондоні. Як вихідну точку до переговорів вони пропонували визнання лінії Керзона як кордону між Польщею та Україною і зазначили, що виступають проти виселення українців з Польщі. Ми навзаєм погодились, що один проти одного не воюватимемо. Були затверджені паролі для контактів відділів ВІН та УПА в локальних проблемах. Таким паролем було піднесення кашкета на автоматі та дворазове підняття автомату догори. Після такого гасла обидві сторони розпочинали переговори. Я просив представників УПА про надання інформації з територій за лінією Керзона. Ця інформація, яку я отримав, і ту, яку їм навзаєм надав про Польщу, були загального характеру та стосувалися усіх сфер життя».

Головуючий: Це ваше свідчення?

Оскаржений: Так.

Головуючий: Згідно з правдою?

Оскаржений: Так. Є певна неточність формулювань, але назагал в головних напрямках все згідно.

Головуючий читає протокол з допиту 1 лютого 1946 р., уміщений на сторінках 145-1947 т. III: «У листопаді 1945 р. ми мали вислати наш вінівський па-

⁴⁶³ В оригінал «Штік».

⁴⁶⁴ Йдеться про УГВР – Українську Головну Визвольну Раду.

труль на Україну з метою збору інформації. Цей патруль мала супроводжувати УПА. Справа вже була залагоджена з УПА. Я її обговорював із головою Люблінського округу. Проте згодом висилання патруля не знайшло результату, оскільки я визнав його реалізацію надто важкою. «Зруб» мені доносив усні звіти із переговорів, які вів із УПА. Упівці нарікали, що влада Радянського Союзу застосовує до них репресії, що несуть чимало втрат. У них було багато поранених, відтак просили ВіН про надання допомоги їхнім пораненим. Я на це погодився і розпорядився для «Зруба», щоб пораненим надавати таку підтримку, яка їм буде потрібна. УПА також просила про контакт із ГК ВіН, оскільки вони хотіли обговорити умови співпраці в ширшому масштабі. У моїй Грубешівській окрузі вже була підписана локальна угода 27 жовтня. У цій умові було закріплене надання навзаєм інформації та обмін матеріалами, як теж був окремих пункт, що стосувався медичної допомоги та опіки над пораненими».

Головуючий: Ви надавали такі покази? Це згідне з правдою?

Оскаржений: Так, надавав. Якщо йдеться про висилання патруля, я охоче підтримав ідею українців вислати такий патруль, але виразно підкреслив, що цей патруль мав досліджувати умови життя поляків, які там були.

Головуючий: А щодо медичної допомоги?

Оскаржений: Не було навіть можливості.

Головуючий: Чи говорилося про це?

Оскаржений: Зверталися із такою пропозицією.

Головуючий: Чи було підписано угоду 27 жовтня, що коли хтось буде поранений, то ви будете надавати допомогу?

Оскаржений: Не відповідає.

Головуючий зачитує ще один уривок зі свідчень Ґолемб'євського у слідстві, записаних 3 вересня 1946 р.: «Я стояв за порозумінням з УПА, оскільки після їхнього приходу до влади на Україні мали поставитися до нас, тобто підпілля, прихильно. Я виступав за поглиблення співпраці. Нас поєднували спільні цілі: проведення суспільно-політичних змін в Польщі, з нашого боку, і таких же на Україні – з їхнього боку. Існувала також можливість створення разом із Україною спільної держави».

Оригінал, машинопис. АІРН ВU 1568, т. 4, Свідчення Мар'яна Ґолемб'євського b.d, k. 86–90.

1947 січень 16, Варшава.

Фрагмент стенограми свідчень Мар'яна Големб'євського («Стера») на процесі I Головного правління ВіН щодо ролі співпраці з УПА в діяльності ДЗС-ВіН

[...] Мені також повідомляли тоді про українську проблему. Мені говорили, що українці щораз більш нетерплячі і той, хто був у грудні, сказав, що вони очікують якоїсь конкретної відповіді. Маючи на увазі думку, сказану мені паном Рибіцьким на зустрічі в листопаді чи грудні, я відповів їм, що конкретно треба триматися здалека, але, тим не менш, не робити з ними якоїсь війни, бо якщо порвемо відносини, ситуація може погіршитися, але ж власне метою, якою я керувався в травні 1945 р., було саме заспокоєння того регіону. Тому, щоби відволікти справу, щоби не допустити якоїсь ймовірної провокації з боку українців, я говорив запитувати просто-напросто – аби мали чим зайнятися – яким є їхній стосунок до польських земель, тобто до Волині, Східної Мало-польщі тощо. Ці питання для українців були заняттям на довший період часу, бо передача від Томашівщини до їхнього головного уряду йшла від трьох до чотирьох тижнів⁴⁶⁵. Так само їхня відповідь, а потім ймовірна наша відповідь, тож ми вигравали в часі і позитивні стосунки підтримувалися з користю для нас і майже перманентно. Це було майже все. [...]

**Оригінал, машинопис. AIPN BU 1568, т. 3, Свідчення Мар'яна Големб'євського,
16 січня 1947 р., к. 16.**

---

⁴⁶⁵ Відповідь надійшла вже в січні 1946 р. і найправдоподібніше була передана представникам ВіН. Невідомо, хто був її автором і на якому політичному рівні була зредагована. «Вельмишановний Пане «Татар», на Ваше побажання щодо вияснення нашої позиції з приводу кордону України і Польщі відповідаємо: цю справу у деталях можуть пояснити компетентні працівники нашого керівництва на конференції з представниками Вашого підпільного керівництва, якби така конференція могла швидко відбутися. [...]». (Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА, під ред. В. В'ятровича. Львів 2011. – С. 1133).

1947 січень 16, Варшава.

Фрагмент стенограми свідчень Мар'яна Големб'євського («Стера») на процесі I Головного правління ВіН щодо його співпраці як коменданта ДЗС-ВіН Замоїського Інспекторату з УПА

[...] **Адвокат Палатинський**⁴⁶⁶: Чи вважаєте ви цю діяльність за шкідливу для організації, чи за позитивну?

Оскаржений Големб'євський: За шкідливу не лише для організації, але і для суспільства.

Адвокат Палатинський: Це ваша теперішня думка, чи тодішня?

Оскаржений Големб'євський: Це моя стала думка, як попередньо, так і згодом.

Адвокат Палатинський: Пану було зачитано умови, котрі «Дзірит» вислав до «105» (криптонім УПА). Суд поставив пану питання, але пан не повністю точно відповів, котрі із цих пунктів відповідають інструкції, а котрі були вже власною ініціативою «Дзірита». Прошу Високий Суд повторно показати цей документ.

(Суд зачитує [з] течки справи відповідний документ).

Оскаржений: Можна сказати, що ця умова є ніби продовженням того, що сталося в травні 1945 р. на півдні Люблінського воєводства в Томашівському повіті. Виявом цих тенденцій є підкреслення, що вона є тимчасовою та локальною, далі охороняє населення, що власне головним і мала на меті. Подальші пункти є тут власною ініціативою цього командира, котрий хотів це собі краще організувати. Виявом того, щоби був спокій на тих землях, щоби дати населенню охорону, є те, щоби не починали жодних провокацій і бажання підпорядкування відділів УПА щодо акції рішення «Дзірита», тобто «Загончика». Це «Загончик» мав на меті. Подальші справи це вихід поза межі.

Адвокат Палатинський: Які справи є виходом поза рамки (недочуте).

Оскаржений: Ця справа не була порушена. Не можна накидати односторонні умови, якщо хочеш, щоби інша стороною дотримувалася умов. [...]

Оригінал, машинопис. AIPN BU 1568, т. 4, Свідчення Мар'яна Големб'євського,

16 січня 1947 р., к. 30.

⁴⁶⁶ Ян Зильбер-Палатинський (1904–1975).

Jan Zylber-Palatyński (1904–1975) – adwokat, specjalista prawa karnego, od 1946 r. prowadził w Warszawie własną kancelarię adwokacką.

1947 січень 17, Варшава.

Фрагмент стенограми свідчень голови Центрального Обшару ВіН Юзефа Рибіцького («Мацея») на процесі I Головного правління ВіН на тему співпраці ВіН із УПА

Головуючий: Прошу розповісти про відношення пана до угоди, підписаної з УПА. Те, що пан учора сказав, є незрозумілим. Пан отримав рапорт, що угоду було заключено, були названі ратифікаційні документи, подані умови, з певними застереженнями. Зараз пан згадує, [що] не видано жодних письмових постанов, котрі би зупиняли цю акцію. Я пану поясню, чому я ставлю це питання. Під час допиту пан назвав (читає речення з аркуша) ...«стримане надихання»...).

Оскаржений Рибіцький: Для мене це справа виразна і зрозуміла. Наприкінці вересня [1945 р.] комендант Люблінського Округу [ВіН] звернувся з запитанням, тому немає відповіді на складені рапорти у справі порозуміння з УПА. Ці рапорти були надіслані полковнику «Радославу», здається, наприкінці червня чи на початку липня. Я сказав, що про цю справу нічого не знаю і в цій справі не орієнтуюся. Порадив прислати усі документи, які були, зробити копії. Вони надійшли на мій пункт наприкінці жовтня. Оскільки тоді я раніше виїхав з Варшави, щоби бути в Лодзі окрешною дорогою на з'їзді 4 листопада, ці всі документи були мені привезені до Лодзі. Перед з'їздом я їх отримав 3 надвечір чи 4 рано. Так чи інакше, міг з ними ознайомитися якраз перед з'їздом. Після ознайомлення передав справу на з'їзді полковникам Жепецькому⁴⁶⁷, Санойці⁴⁶⁸ і «Славбору»⁴⁶⁹, виносячи рішення – не знаючи схвалення Жепецького – з негативною пропозицією: відкинути це. Дискусія тривала не знаю чи 5 хвилин. Усі, Жепецький, Санойця, «Славбор» підтримали мою пропозицію: категоричне припинення будь-яких справ із УПА. Я мотивував це таким чином, що ми не є організацією, котра може пов'язуватися із зовнішніми чинниками, провадити закордонну політику, і додав з емоційного боку, що хто був у Варшавському Повстанні, хто чув про Зеленька⁴⁷⁰, то йому вистачить. Адже УПА, як це впливає із цих [слідчих] справ, це і є СС «Галичина», це ті самі типи. Я тут не говорю про мою особисту негативну позицію, а як голова організації. Ухвала була прийнято одностайно 5 листопада. Як вже говорив, після з'їзду я поїхав облаштовувати свій дім. Повернувся 15 чи 16 до Варшави, довідався про арешт Жепецького, викликав на зустріч «Когурта», бо якраз закінчувалася його 3-тижнева відпустка. На зустріч прийшов капітан Големб'євський, зустріч була на вулиці, і я чітко і ясно висловився: увесь контакт повністю зірвати, не дозволяється будь-яких контактів, категорично безумовно розірвати, без жодної дискусії. На це відізвася капітан Големб'євський: «Добре вам це згори гово-

рити, а ми уже перев'язалися, сплуталися». Я говорю: «Я розумію ваше тяжке становище, але прошу зрозуміти, у яку ситуацію ви поставили Головну Комендатуру ВіН. Коли це вийде на яв, я вас офіційно здам, бо ви не мали права». «Добре, я постараюся це розв'язати, але як?». Не наказом, а йти в терен і пояснювати, бо лист заховається до кишені і буде й надалі утримувати контакти, тим більше, що виглядає на те, що він промовляв, як щирий прихильник, він в то вірить. Як отримає лист, наказ, то сховає його до кишені. Треба пояснити, хай пан його витягне на розмову і побачить, що то шовініст більший від кого-небудь, він пану ще Холм відбере. Окрім цього, це рішення підтвердив також з'їзд у Познані.

Після цієї розмови капітан Големб'євський відійшов дуже пригнічений, відчував, що буде мати важкі розмови в терені. Я щось на початку грудня отримав... І це мене розгнівило, що знов із тим приходять, доказом того є, можливо, моя прикра постава, що не хочу говорити. Я хотів пришпилити «Когурта», щоб остаточно розібрався зі своїм заступником. Це є вся справа із УПА. [...]

Оригінал, машинопис. АІРН ВU 1568, т. 3, Свідчення Юзефа Рибіцького, 17 січня 1947 р., к. 78, 79.

---

⁴⁶⁷ Ян Жепецький «Презес» (1899–1983) – полковник АК, з 7 травня до 6 серпня 1945 р. очолював Делегатуру Збройних Сил на Край, 2 вересня створив на її ґрунті організацію Воля і Незалежність та її очолив.

⁴⁶⁸ Антоні Санойця (1899–1990) – полковник АК, з березня 1945 р. очолив Південний Обшар ДЗС-ВіН.

⁴⁶⁹ Ян Щурек-Церговський «Славбор» (1897–1972) – полковник АК, в 1945 р. делегат ДЗС, голова Західного Обшару ВіН. Арештований УБ 5 листопада 1945 р. Тут прізвище вписане олівцем, невиразне.

⁴⁷⁰ Зеленьяк – популярна серед мешканців Варшави назва рогу вулиць Гроецької і Опачівської, де під час придушення Варшавського повстання в 1944 р. члени бригади СС Російська Народна Визвольна Армія допустилися військових злочинів. Чимало років утримувалася думка, що до злочину причетні українці із німецької дивізії «Галичина», котра, однак, не брала участі у боях у Варшаві.

1947 січень, Варшава.

Фрагмент стенограми свідчень голови ВіН Яна Жепецького щодо співпраці ДЗС-ВіН та УПА

[...] **Прокурор:** Перейдімо до наступного питання. Оскаржений сам вчора розповідав, що після повідомлень йому про контакти в тереновій роботі із українською фашистською організацією УПА зайняв таку позицію, що проблеми треба вирішувати полюбовно, не стріляти один в одного, бо це непотрібно. Якщо я правильно зрозумів, то оскаржений цим власне хотів показати свою негативну позицію до такого типу контактів?

Оскаржений Жепецький: Вислів, що «це непотрібно» є ніби незакінченим, бо не треба творити собі ще одного противника.

Прокурор: Якою була позиція оскарженого щодо співпраці з УПА?

Оскаржений Жепецький: Негативна⁴⁷¹.

Прокурор: Як оскаржений узгодить цю свою заяву із документом, що міститься у томі VII на аркуші 42, де йдеться про завдання групи «С» про стриману інспірацію діяльності українських, білоруських та литовських організацій.

Оскаржений Жепецький: Цей аркуш є компіляцією однієї з розмов, що відбулася у березні [1945 р.] з тодішнім комендантом генералом Окуліцьким⁴⁷² на тему ймовірного утворення такої групи, яка, зрештою, ніколи не була створена, і цей аркуш мав стати підставою для наших подальших розмов, які так і не відбулися.

Прокурор: Але ці концепції таки нуртували.

Оскаржений Жепецький: Так є.

Прокурор: І це знайшло свій вияв у письмовій формі.

Оскаржений Жепецький: У кожній конфігурації існувала програми граничного існування з тими організаціями.

Прокурор: Сусідство це одна річ, а надихання це інша річ. Окрім того, не йдеться про українську чи білоруську національність, а про польську. Я далекий від ототожнення УПА з українським народом.

Оскаржений Жепецький: Цілком. [...]

Оригінал, машинопис. AIPN BU 1568, t. 4, Свідчення Яна Жепецького, b, d, k. 85.

⁴⁷¹ У справі обвинувачення Яна Жепецького знаходиться, м. ін. твердження: В останні дні липня 1945 р. оскаржений Жепецький зустрівся із комендантом Центрального Обшару «Радославом», котрий повідомив оскарженого Жепецького як головного коменданта організації Делегатура Збройних Сил на Край, що Люблінський Округ організації Делегатура Збройних Сил на Край налагодив співпрацю із українськими бандами під назвою УПА. Оскаржений Жепецький співпрацю з УПА прийняв та порадив «Радославу», щоб цю співпрацю надалі підтримувати. AIPN BU 1568, t. 5, k. 26.

⁴⁷² Леопольд Окуліцький («Неджвадек, «Ведмедик») (1898–1946) – головнокомандуючий АК в 1944–1945 рр. Розформував її наказом 19 січня 1945 р.

1947 квітень 8, [м. п.]

Пояснення працівника СБ III Округу Володимира Баталії («Блавацького») для ВіН у справі долі 5 осіб польської національності

Роз'яснення у справі пропалих [або] вбитих поданих нижче осіб польської національності з Грубешівського повіту

1. Село Кадлубиська гміна Долгобичів – ранньою весною 1946 р. 1946 р. пропали двоє братів Кондратюків;
2. Село Лещків гміна Варяж – Гриць Гладкий (а не Гжегож Козловський, як подано) та його мати полька, які пропали 17.I.1947 р.;
3. Село Гонятин гміна Долгобичів – Запаль Пьотр, який пропав 16.I.1947 р.;
4. Четверо братів Квятковських – відсутні детальніші дані відносно їх місця проживання та обставини, за яких мали пропасти;
5. Село Ощів гміна Долгобичів – Дунайчук Зигмунт і його зять Шамбеляк Фелікс, пропали 16.X.1946 р.

Ад. 1. У червні 1946 р. капітан із польського підпілля ВіН «Віктор»–«Вирва» заявив нашому представнику, другові «Захарчукові», що підозрює, що двоє братів Кондратюків з села Кадлубиська були ліквідовані відділом УПА «Ангела» («Гайди»). Свій погляд опирає на тому, що цей відділ під час пропажі цих братів мав оперувати в даному терені. Друг «Захарчук», а також локальне керівництво УПА не могло надати капітанові «Вирві» в цій справі жодного задовільного пояснення, оскільки «Ангел» («Гайда») загинув разом з цілим своїм відділом у бою з більшовиками НКВД дня 26.II.1946 р. у селі Ліски. Тож у цій справі немає жодних свідків. І тому сьогодні у цій справі неможливо надати детальної інформації;

Ад. 2. Гладкого Петра і його матір Катажину українська революційна справедливість покарала на кару смерті через розстріл як підлих зрадників Українського Народу за співпрацю на користь УБ в Грубешеві, МО в Варяжі і ВП в Варяжі;

Ад 3. У справі пропалого Запаля Пьотра з села Гонятин місцеве керівництво УПА провадить постійне розслідування, проте в цій справі не можна надати конкретних пояснень, оскільки маємо відсутність доказів на причетність якихось людей. У цій справі УБ арештувало одного господаря з села Гонятин, котрий донині сидить у в'язниці в Грубешеві;

Ад. 4. Відносно пропалих 4 братів Квятковських виявляється, що до сьогоднішнього дня нам про це ніхто не повідомляв, тому місцеве керівництво УПА нічого про це не знає. Варто подати детальніші дані відносно походження, місця проживання та обставини, за яких могли пропасти названі особи.

Ад. 5. Дунайчука Зигмунта та його зятя Шамбеляка Фелікса, що жили у селі

Ощів, українська революційна справедливість покарала на кару смерті через розстріл. Першого за активну співпрацю з ВП, що мала на меті ліквідацію наших збройних відділів і нашого визвольного руху. У вересні 1946 р. Дунайчук Зигмунт доніс ВП інформацію про місце проїзду загонів УПА. Спираючись на його донос, ВП організувало дві засідки на дорозі Ощів–Гонятин. На засідку наїхали дві фіри повстанців (в двох різних місцях і в два проміжки часу). Завдяки обережності повстанців ніхто з них не загинув, втрачено лише 2 пари коней, радіо, обладнання, акумулятори, шкіру, матеріал на одіж.

На цій підставі Зигмунт Дунайчук був засуджений як підлий зрадник, служка польського бандитського війська, його спільник у боротьбі з нашими відділами і як злочинець (але не як поляк) був покараний на смерть.

Шамбеляк Фелікс був розстріляний як грабіжник, професійний злодій, котрий здійснював крадіжки на шкоду українському населенню в гмінах Долгобичів і Потуржин. У цій справі долучено протокол.

Увага: відносно пункту 4 залучені додаткові пояснення.

Дня 8.IV.1947 р.

Слава Україні!

«Блавацький».

Додаткові пояснення

Ад. 4. У пункті 4 йдеться про якихось пропалих 4 братів Квятковських, котрі мали би пропасти у січні 1946 р. (так подає польське підпілля АК). Нам нічого про це невідомо і назагал відносно тих осіб нічого детальнішого не подано, але, можливо, це йдеться про 4 особи польської національності, котрі бандитським чином були вбиті з ініціативи більшовицького агента, з походження українця, з села Костяшин. Це діялося в селі Костяшин, гміна Варяж, дня 1 червня 1946 р. під час найбільшого посилення виселенського натиску, безпосередньо після нашої акції на Грубешів, що відбулася 28 травня 1946 р. Згадані вище 4 особи польської національності (прізвищ не знаю, серед них була жінка) перед першим днем червня 1946 р. мали прийти до села Костяшин з Варяжа, містечка, де живуть поляки, де стояв польський виселенчий гарнізон. Перед першим днем червня Військо Польське поширило у терені повідомлення, що в Костяшині загинули 4 особи польської національності, що хотіли захищати українців від виселення. Цивільне польське і українське населення не хотіло в це вірити, оскільки ВіН і УПА налагодили приязні стосунки, які закріплено кров'ю під час спільної операції 28 травня 1946 р. на ПУПБ та НКВД в Грубешеві. Проте стверджено, що такий факт мав місце і гадалося, чи це є якась провокація, чи з боку більшовиків, чи ВП з метою розсварити українців з поляками. Місцеве командування УПА зробило у цій справі слідство. Донині немає в цій справі письмових документів, оскільки це розслідування

велосся швидко в моменті перенасичення терену [загонами] ВП. Наш зв'язок був тоді зірваний і не було можливості проведення у тій справі справжнього слідства.

Було лиш вияснено наступне: названі 4 поляків були ліквідовані; ліквідацію здійснили два бандити, з походження українці – Іван Думка і Фоман (ім'я не-знане) зі Львова, з ініціативи Володимира Смолія з села Костяшин, більшовицького прислужника. Окрім того, разом із Фоманом крали коні переселенців. За це Івана Думку зі Жнятина і Фомана зі Львова покарано на смерть через розстріл на полях між Костяшином і Лісками. Натомість головний ініціатор ліквідації, Смолій Володимир, утік на сторону більшовиків.

Прикінцеві зауваги: про всі наші вище описані зусилля польське підпілля поінформоване, але вже за фактом, при цьому друг «Захарчук» поінформував капітана «Віктора» – «Вірву», поручника «Геля» та районного на Долгобичів «Вілка». Цьому останньому показано окремі протоколи, з яких він зробив собі нотатки (Дунайчук і Шамбеляк). Не можу собі пригадати, якого дня це було, але це мало місце в грудні 1946 р.

Якщо йдеться про порозуміння із повітовим керівництвом ВіН Грубешівщини у справі ліквідації усіх злочинців польської національності, що проживають на терені діяльності УПА, то додаю роз'яснення друга «Равича».

В дні 8 квітня 1947 р.

Слава Україні!

«Блавацький».

1947 жовтень 29, Варяж.

Фрагмент протоколу допиту члена боївки СБ в надрайоні «Лиман» Степана Бриля («Жука») про його участь в нападі УПА та ВіН на інституції комуністичного режиму в Грубешеві

[...] До банди УПА я вступив в 1943 р.⁴⁷³ Завербував мене Лагода Теодор пс. «Калина»⁴⁷⁴, підрайоновий цивільної сітки ІІ району (на сьогодні, дня 13.IX.1947 р. був спалений у Мошкові). Тимчасово я не отримав псевдоніма ні зброї, але ми в селі Мошків приготувалися до вибуху революції таким чином, що два рази на тиждень відбувалися зібрання та лекції на тему майбутньої «самостійної України». На ці лекції я ходив до квітня 1946 р.

Лише 22 квітня 1946 р. «Калина» забрав мене в угринівський ліс⁴⁷⁵, де передав мене командирі ІІ району СБ «Феденку»⁴⁷⁶ із Конотоп⁴⁷⁷. Отримав від нього німецький карабін та 60 штук набоїв і псевдонім «Жук». Відділ «Феденка» нараховував тоді 20 осіб і був поділений на 2 рої. Першим роєм керував Лагода Теодор пс. «Калина» з Мошкова, другим «Славко» з Шихторів, котрий виїхав за Буг після грубешівської операції. [...]

У травні 1946 р. командир «Феденко» повів нас у теребінські ліси, де відбулася концентрація всіх відділів УПА та ВіН. Підкреслюю, що відділи ВіН були добре вmundуровані та озброєні, а відділи УПА вбрані абияк і мали, на мою думку, гірше озброєння. З боку УПА були такі командири військових відділів та боївок СБ:

«Дуда», сотник зі своїми людьми;

«Давид», сотник зі своїми людьми;

«Громовий», заступник сотника «Кропиви»;

«Ясен», командир боївки надрайону СБ;

«Феденко» з Конотоп, командир боївки СБ ІІ району;

«Хома» командир боївки СБ ІІІ району;

«Зенон», командир надрайону СБ і «Прірва», командир військових відділів УПА.

Командиром відділів ВіН мав бути «Яструб». До відділів УПА промовив «Прірва». Поміж іншим сказав, що отримав наказ згори, щоб разом із ВіН організувати напад на Грубешів з метою розбиття УБ та НКВД, а також переселенської комісії. І призначив кожному бойове завдання. Наша боївка, тобто «Феденка», мала взяти переселенську комісію в Грубешеві. До кожної боївки

⁴⁷³ Степан Бриль («Жук») – нар. 1922 р. в Мошкові, член боївки СБ району ІІ в надрайоні «Лиман».

⁴⁷⁴ Теодор Лагода («Калина») – комендант боївки СБ ІІ району надрайону «Лиман».

⁴⁷⁵ В оригіналі помилково українського.

⁴⁷⁶ Тимофій Шурах («Ференко») – референт СБ району ІІ в надрайоні «Лиман».

⁴⁷⁷ Йдеться про с. Конотопи Сокальського р-ну Львівщини. – *Прим. пер.*

були призначені вінівці, по 3 людей, які показували дорогу і мету нападу. Домовленим знаком початку нападу був вибух торпеди. Ми підійшли до будинку переселенської комісії і відкрили вогонь з карабінів та автоматів. Із будинку посипалися постріли на нас, в результаті чого був убитий бандит «Варшава» (пс. «Міша») з Угринова.

На знак двох зелених ракет ми вийшли з Грубешева до лісів. Там розмістилися боївки СБ, а військові відділи УПА пішли до терebinських лісів. На другий день вінівці принесли хліб та сало та замовили вечерю в селі (не пам'ятаю назви). Після споживання вечері нам подали фірманки, котрими ми поїхали до Чорного Лісу, де розмістилися. За певним часом вартовий зауважив відділи ВП. «Ясен» скомандував збиратися, і ми втекли до лісу Діброва. З іншого боку нас оточило Військо Польське. Ми відкрили вогонь. На той момент був впійманий 1 польський солдат, якого забрав «Хома», командир III району СБ. Що з ним потім сталося, не знаю. У цьому лісі ми зустріли сотника «Дуду» з 10 людьми. Цілу ніч ми відходили до лісу в Гільчу. У тому лісі ми розміщувалися один день, звідки розійшлися по своїх районах.

Допитав: Сендек, підпоручик.

Бриль Степан.

Копія, рукопис. AIPN Lu 08/260, t. 10, Протокол допиту Степана Бриля, 29 жовтня 1947 р., к. 26–29.

1948 лютий 13, Варшава.

Протокол допиту референта СБ Закерзонського Краю Петра Федоріва («Дальничча») щодо співпраці УПА та ВіН

Питання: Прошу розповісти про контакти ОУН і УПА з польським підпіллям.

Відповідь: Вже від 1943 р., тобто від моменту появи УПА на теренах Закерзонського Краю були серйозні зіткнення між польським підпіллям, тобто АК, БХ із УПА. Багаторазово доходило до затятих боїв між польським підпіллям і УПА. Після капітуляції Німеччини, коли польсько-радянський кордон проліг по лінії Керзона і Головним Проводом ОУН було створено т. зв. Закерзонський Край, що обіймав східні терени Польщі, Головний Провід ОУН, що перебував в УРСР, постановив за всяку ціну дійти до порозуміння з польським підпіллям, тобто з колишньою АК–ВіН як масовою, поширеною в засягу діяльності УПА організацією, а тим самим [до] усунення непорозумінь та взаємознищення між обома організаціями, тобто ВіН і УПА, а налагодження співпраці.

Співпраця УПА з ВіН мала бути налагоджена в рамках спільної боротьби проти демократичного ладу Польщі та боротьби з Радянським Союзом. Також відразу після приїзду «Стяга» до Польщі Головний Провід ОУН в травня 1945 р. вислав з УРСР до Польщі «Шейка» як свого представника до пошуку контакту із ВіН та узгодження співпраці між УПА і ВіН. «Шейк» отримав завдання дітатися Головної Комендатури ВіН і там провадити розмови на тему співпраці.

На території Польщі наприкінці травня 1945 р. «Шейк» вийшов на контакт крайовим провідником ОУН «Стягом» та зі мною, «Дальничем», представляючи «Стягові» план і завдання, з якими він був присланий з УРСР. На той момент «Вир»⁴⁷⁸, організаційний [референт] II Округу ОУН, залишався у контакті з комендантом ВіН на повіт Любачів, псевдоніму його не пам'ятаю.

«Вир» за дорученням «Стяга» попросив коменданта ВіН Любачівського повіту, щоби той домовився про прибуття когось із керівних структур ВіН, оскільки з ним хоче говорити представник УПА. Ця зустріч відбулася наприкінці травня чи на початку червня 1945 р. в повіті Любачів у селі Руда Ружанецька. На цю зустріч пішли «Шейк» і «Вир» з чотою охорони і говорили з ВіН зі «Стером» та ще двома іншими з ВіН, їхні посади я не знаю.

З усного звіту «Шейка», який він представив після повернення «Стягові», і я також був там присутній, що «Шейк» зі «Стером» дійшли до порозуміння, тобто узгодили, що обидві організації перестануть боротьбу одна з іншою, а коли відділи ВіН зіткнуться з відділами УПА, то не будуть стріляти. Для розпізнання відділів ВіН і УПА усталений знак «кашкет на карабін», точніше його не пам'ятаю. Потім усталили, що [відділи] УПА без порозуміння з тереновими

⁴⁷⁸ В оригіналі «Zir».

комендантами ВіН не будуть забирати інвентар, продовольство у польського населення і навпаки щодо відділів ВіН. Відносно тісної співпраці УПА та ВіН «Стер» мав порозумітися з керівництвом ВіН, натомість «Шейк» із крайовим проводом. З цією метою домовилися про наступну зустріч за 3 чи 4 тижні на тому ж місці. «Шейк» на умовлену зустріч ходив, але не було «Стера», був хтось інший, менш компетентний в цих справах від «Стера». «Шейк» і надалі намагався нав'язати контакти з керівництвом ВіН через знаний йому контактний пункт у Любачівському повіті, але безрезультатно і влітку чи восени 1945 р. «Шейк» перейшов до ЧСР.

Після розмови «Шейка» зі «Стером» «Стяг» видав розпорядження до округ, щоб не поборювати лісові відділи ВіН і членів цієї організації в терені. Таке ж розпорядження мало бути виданим командуванням ВіН, оскільки від травня 1945 р. організації ВіН та УПА не взаємознищувалися. Навпаки, організовували спільні акції скеровані проти ВП, УБ і Червоної Армії.

Одною з таких спільних операцій був напад на повітове місто Грубешів при таких обставинах. Біля 25 чи 26 травня 1946 р. повітовий комендант ВіН на Грубешівщині (з рапорту знаю, що фігурували там «Млот» і «Азія») вийшов на контакт із «Дунайським», шефом пропаганди [III] Округу ОУН, він якого хотів збройної допомоги з метою здійснення спільної акції на тюрму, УБ та казарми Червоної Армії. План нападу на Грубешів «Дунайським» – після попереднього узгодження з «Прірвою», провідником III Округу та «Зеноном», референтом СБ цієї ж Округу, було прийнято і визначено термін виконання операції на день 28 чи 29 травня 1946 р.

В умовлений день в обраному місці з'явилися відділи УПА: «Дуда» зі своєю сотнею, «Чавс» з сотнею, надрайонна боївка СБ «Зенона». З тими відділами був також «Прірва». З ВіН на умовлене місце у лісі під Грубешевим підійшов більший загін, котрий приїхав роверами⁴⁷⁹, решта з ВіН доїхала фурами та пішки. Керівництво цілістю акції взяв на себе якийсь член ВіН, чийого псевдоніму я не знаю, були там також «Азія» і «Млот». Відділи ВіН нараховували 200 осіб.

Акція на Грубешів мала початися о [год.] 22.00, але з невідомих мені причин почалася о год. 23.00 і тривала до ранку. Знаю, що зруйновано будинок, у якому були розміщені солдати Червоної Армії. Цей дім відділи УПА з допомогою торпед підірвали разом із солдатами Червоної Армії. Далі розбито в'язницю, випускаючи в'язнів. Будинок, де містилося ПУПБ, не був здобутий (так мені відомо).

Вранці з Холма до Грубешева прибуло ВП, і відділи УПА відійшли, ведучи боротьбу із ВП. Загони ВіН початково відступали разом із УПА, а пізніше розійшлися по польських селах. Про цю акцію знав «Стяг» і я, «Дальнич», із рапортів.

⁴⁷⁹ Тут: велосипедами. – Прим. пер.

Після розмови «Шейка» зі «Стером» з ВіН в округах ОУН на рівні районів були утримувані контакти з ВіН, тобто з повітовими комендантами ВіН. У тих районах ОУН, де існувала співпраця УПА-ОУН з ВіН, були організовані спільні контактні пункти УПА-ВІН з метою усування напружень, котрі з одного чи іншого боку [між] організаціями виникали. Знаю, що в I окрузі ОУН навесні 1945 р. підтримувався контакт УПА з ВіН. Із УПА контакт мав «Борис»⁴⁸⁰, районний провідник, з повітовим комендантом, капітаном «Дражою»⁴⁸¹ (чи інакше, точно не пам'ятаю). Зустрічі відбувалися у селі Селиська повіту Березів чи Ліско. Восени 1945 р. мав контакт із ВіН капітан «Пірат»⁴⁸² із командиром сотні УПА, псевдонім не пам'ятаю, в повіті Перемишль. Як довго той контакт існував, не знаю. В II Окрузі «Вир» в 1945 р. залишався у контакті з повітовим комендантом ВіН у Любачівському повіті, це контакт утримувався до весни 1946 р. З 1945 р. «Заруба»⁴⁸³, районний провідник ОУН, до весни 1947 р. підтримував контакт із повітовим комендантом «Вжосом»⁴⁸⁴ в повіті Томашів Люблінський («Вжос» походить з околиць Белжцю).

У районі «Заруби» підтримував також контакт із ВіН «Фірман»⁴⁸⁵, кушовий провідник ОУН. В III Окрузі ОУН шеф пропаганди «Дунайський» підтримував зв'язок з «Млотом» і «Азією» із ВіН. Цей контакт був дійсним до весни 1947 р., тобто до акції розкриття⁴⁸⁶ ВіН. У надрайоні «Левада» III Округи взимку 1945/1946 р. «Ярий»⁴⁸⁷, провідник надрайону і «Чавс», командир сотні УПА, нав'язали контакт із якимось керівником розвідницької групи організації ВіН на псевдо «Кораб». Той «Кораб», член розвідки ВіН у розмові з «Ярим» і «Чавсом» звернувся до них, щоб організація ОУН та УПА через них поставляла їм розвідницькі матеріали з теренів, охоплених діяльністю УПА і з теренів УРСР. Потім «Кораб» з розвідки ВіН передав «Ярому» інструкцію розвідки, за якою мали бути збирані розвідницькі матеріали на терені Закерзонського Краю та УРСР. Цю інструкцію «Прірва» надіслав до «Стяга» з метою її затвердження та надання відповіді «Корабові» у справі співпраці по лінії розвідки УПА з розвідкою ВіН. «Стяг» не надав жодної відповіді на інструкцію, внаслідок чого

⁴⁸⁰ «Борис» – один із псевдонімів політичного референта III району в надрайоні «Холодний Яр».

⁴⁸¹ Драган Сотірович («Дража») (1913–1987) – керівник сотні D-14 Угрупування АК-ДЗС «Варта» в Березівському повіті в 1945 р.

⁴⁸² Ришард Крашек («Пірат») – поручик АК, в 1945 р. командир відділу в Угрупуванні АК-ДЗС «Варта» в Березівському повіті.

⁴⁸³ Теодор Рембіш («Заруба») – політичний референт району V в II Окрузі Закерзонського Краю.

⁴⁸⁴ Стефан Кобос («Вжос») (1900–1976) – командир сотні АК-ДЗС-ВіН «Нароль» у Томашівському повіті.

⁴⁸⁵ Іван Радавець («Фірман») – політичний референт куша району V в II Окрузі Закерзонського Краю.

⁴⁸⁶ Йдеться про «легалізацію» польського підпілля, проведену комуністичною владою. Проте Чимало членів підпілля було засуджено і випущено на волю лише після смерті Сталіна. Українського і німецького підпілля «легалізація» не стосувалася. – *Прим. тер.*

⁴⁸⁷ «Ярий» – один із псевдонімів Івана Романечка («Володі»), референта СБ надрайону «Левада».

контакт «Ярого» із членом розвідки «Корабом» було перервано взимку 1946 р. Також цей контакт розірвався, бо член розвідки «Кораб» не з'явився більше на домовлену зустріч.

Про всі факти співпраці ВіН із УПА на рівні району чи надрайону Крайовий Провід ОУН, тобто «Стяг», я «Дальнич», «Орлан», «Олег» знали, оскільки отримували доповіді з терену, так звані теренові «звіти». Співпраця ВіН із УПА на кожному відтинку Крайовим Проводом Закерзонського Краю була підтримувана і «Стяг» був готовий до того, що дійде до розмови Крайового Проводу ОУН із головною комендатурою організації ВіН з метою узгодження повної співпраці обох організацій, вироблення програми спільної боротьби проти теперішнього ладу в Польщі та СРСР і двосторонньому обміну матеріалами.

Питання: Прошу сказати, за яких обставин прибув із УРСР «Шейк» і яким чином вийшов на контакт зі «Стягом».

Відповідь: «Шейк» з УРСР прибув на територію Польщі в район «Заруби», тобто в Любачівський повіт в травні 1945 р. разом із відділом «Перемога», котрим керував сотник «Куліш». В околицях Монастиря повіт Любачів «Шейк» вийшов на контакт із «Зарубою». «Заруба», за попереднім повідомленням «Стяга», сконтактував «Шейка» у травні 1945 р. зі «Стягом». Ця зустріч відбулася в Гуті Любицькій, селі повіту Томашів Люблінський. Зі «Стягом» був також я. «Шейк» повідомив, з якою метою його прислав Головний Провід ОУН до Закерзонського Краю. На цій зустрічі був також «Вир», котрий домовився про зустріч «Шейка» із представниками ВіН. «Шейк», ведучи переговори з ВіН, знаходився в околицях Люблінця повіт Любачів. Залишаючись у тісному контакті зі «Стягом» та мною після узгодження «Шейком» співпраці з ВіН, у вересні місяці 1945 р. «Шейк» повідомив «Стягу», що виїздить до американської зони з метою зустрічі із Закардонним Представництвом УГВР і від «Стяга» отримав контакт на «Орлана», шефа пропаганди Закерзонського Краю, що перебував в I Окрузі в повіті Перемишль. У «Орлана» «Шейк» перебував досить довго і в грудні 1945 р. з допомогою «Орлана» «Шейк» налагодив контакт із «Демидом», котрий через Чехословаччину із американської окупаційної зони за розпорядженням УГВР змонтував кур'єрську лінію до Закерзонського Краю з метою утримання постійного зв'язку УГВР з Закерзонським Краєм та Головним Проводом ОУН в УРСР. Наприкінці 1945 р., чи на початку січня 1946 р., «Шейк» разом з «Демидом» подалися через Чехословаччину до американської зони, з тим, щоб «Шейк» перейшов до американської зони, а «Демид» залишився в Чехословаччині з метою обслуговування кур'єрської лінії. Про те, що «Шейк» добрався до УГВР в американській зоні, знаю з рапортів «Орлана», котрому про це повідомляв кур'єр УГВР Мороз Ярослав.

Питання: За чиїм дорученням і з якою метою «Шейк» виїхав до американської окупаційної зони з метою контакту з УГВР?

Відповідь: За чиїм наказом «Шейк» їхав до американської окупаційної зони, цього не знаю. «Стяг» не мав права йому видавати будь-яких розпоряджень, оскільки він в Закерзонському Краї виступав як посланник Головного Проводу ОУН, незалежний від «Стяга». Мети, з якою виїхав до УГВР «Шейк», я не знаю. [...]

Допитав: Мар'ян Кравчинський.

Федорів Петро.

Оригінал, рукопис. AIPN BU 944/456, Протокол допиту Петра Федоріва, 13 лютого 1948 р. к. 112–116.

1948 березень 9, Варшава.

Фрагмент протоколу допиту командира Групи УПА «Сян» Мирослава Онишкевича («Ореста») про співпрацю УПА та ВіН

Питання: Що вам відомо про контакти ВіН з організацією ОУН чи те ж УПА?

Відповідь: Особисто я контактів із ВіН жодних не мав. Мені є лише відомо, що окремі районні ОУН, а навіть кущові, мали контакти з ВіН. У травні 1945 р. «Стяг» видав інструкцію, щоб усі суперечки, які були до травня 1945 р. із польським населенням, пішли у небуття, а у випадку появи нових належить їх вправляти по організаційній лінії із польським підпіллям.

Знаю два випадки таких порозумінь у рамках району «Заруби», котрий зустрічався із представниками польського підпілля з метою вирішення сусідських суперечок, а також «Фірман», кущовий району «Заруби», котрий також бував на зустрічах з вінівцями.

В 1946 р., коли я перебував в III Окрузі ОУН і зустрічався з «Прірвою», він мене запізнав із проектом пропозиції від ВіН у справі виконання спільного нападу на Грубешів і просив про моє рішення в цій справі. Я остаточного рішення не приймав у цій справі, оскільки не був у тому компетентний, але висловив свою особисту думку, що цей проект варто би було прийняти. «Прірві» я порадив стримати цю справу на деякий час, а сам сконтактувався зі «Стягом», хочучи довідатися його думку в цій справі. «Стяг» проект спільного нападу з вінівцями на Грубешів прийняв без особливого ентузіазму, але порадив однак спробувати провести цю спільну акцію.

Детальний план міста Грубешева та об'єктів, котрі мають бути атаковані, я отримав з боку ВіН, без подання становища їх сил, котрі мали брати участь у нападі. Я зі свого боку висунув думку, щоб не було спільного керівництва, а з уваги на можливість вуличних боїв цілість вінівських і УПА сил мала бути поділена на групи з відповідними завданнями для кожної з них. Окрім того, з огляду на відсутність із нашого боку конкретнішої мети як та, щоби задокументувати нашу співпрацю з ВіН і ліквідацію переселенської комісії, і теж пам'ятаючи про економію наших сил, не хотів давати до тієї операції більшої кількості сотень. Детальний план нападу на Грубешів обговорили із представниками ВіН «Прірва» і «Зенон». Поза тією єдиною операцією на Грубешів разом із ВіН більше вже не проводили. [...]

Онишкевич Мирослав.

Оригінал, рукопис. IPN BU 1063/85, t. 2, Протокол допиту Мирослава Онишкевича, 9 березня 1948 р., к. 39, 40.

1948 травень 25, Варшава.

Фрагмент протоколу допиту командира Групи УПА «Сян» Мирослава Онишкевича («Ореста») на тему нападу УПА та ВіН на інституції комуністичного режиму в Грубешеві

[...] **Питання:** Прошу розповісти далі про свою діяльність в УПА та організаційних контактах в період від травня 1946 р.

Відповідь: [...] На початку травня 1946 р. за посередництвом «Юрка» на полях біля Ріплина⁴⁸⁸ відбулася моя зустріч із «Прірвою», котрий прибув зі своєю охороною. [...] Далі «Прірва» поінформував мене, що залишається у контакті з польським підпіллям, тобто з ВіН, яка власне організація має пропозицію здійснити спільну операцію на місто Грубешів, запитуючи мене, чи я приймаю цю пропозицію. Я сказав «Прірві», що конкретну відповідь дам йому з певним часом на наступній зустрічі. [...]

Через кілька днів через «Зарубу» я зв'язався із крайовим провідником «Стягом» у лісі біля Любичі-Князі повіт Томашів Люблінський. Як собі пригадую, на цій зустрічі був також «Дальнич», крайовий референт СБ. «Стягові» представили ситуацію, яка панує в III Окрузі у зв'язку із переселенською акцією, яка там триває. Потім я відповів «Стягу» про запроєктовану ВіН-ом спільну збройну операцію на Грубешів, тобто відділів ВіН і УПА, питаючи про його погляд на цю справу. «Стяг», знаючи про порозуміння між ОУН-УПА та ВіН у налагоджуванні співпраці, підтримав спільну збройну операцію об'єднаних збройних відділів ВіН із сотнями УПА на Грубешів.

Після цієї розмови від «Стяга» я подався в околиці Ріплина і там за посередництвом «Юрка» з моєї охорони в середині травня 1946 р. у селі Костяшин повіт Грубешів зустрівся з «Прірвою». «Прірві» я сказав, що спільну збройну операцію УПА–ВіН на Грубешів можна провести.

За два дні в тому селі ми зустрілися із «Зеноном», округовим референтом СБ III Округу. Тоді разом ми приготували план дій. «Прірві» я довірив керівництво над цілістю відділів УПА і СБ під час нападу на Грубешів, натомість «Зенону» поручив організацію боївків СБ, котрі також візьмуть участь в операції та визначити із ВіН її термін. Відділам УПА та боївкам СБ збірний пункт був визначений у теребінському лісі на день 26–27 травня 1946 р. Також я тоді довідався, що розвідку в Грубешеві веде ВіН, а план наступу на Грубешів буде опрацьований спільно.

У визначений день, тобто 26 чи 28 травня 1946 р. в теребінському лісі було зведено 4 сотні УПА з III Округу ОУН: сотні «Давида»–«Сокола», «Дуди», сотня «Чавса» і «Яра», якої керівництво тоді здійснював інший сотенний, приз-

⁴⁸⁸ Йдеться про Ріплин (Риплин) в повіті Томашів Люблінський, гміна Ульгівок. – Прим. пер.

вища ані псевдоніму не пам'ятаю, а також боївки СБ з III Округу. Загальне число виносило біля 300 осіб, озброєних зброєю автоматичною і рукопашною.

У цьому лісі я зробив огляд тих сотень. Провів нараду із «Прірвою» і «Зеноном», надаючи їм інструкції щодо проведення акції на Грубешів, до якої готувалися, а передусім щодо убезпечення відділів УПА. Операція мала на меті розгром в Грубешеві ПУПБ, реквізицію документів, розбиття частини радянських військ, розбиття в'язниці та випущення в'язнів, розбиття переселенської комісії, взяття в полон її членів, забирання переселенських листів та справ.

Наступної ночі мало наступити об'єднання відділів УПА із відділами ВіН у ліску коло Грубешева, що й відбулося. Які відділи були з організації ВіН і хто ними керував, цього не знаю, а радше не пам'ятаю їх псевдонімів. У останні дні травня 1946 р. поєднані сотні УПА та СБ із відділами ВіН о год. 24.00 вдарили на Грубешів. Операція тривала до ранку, в результаті розвалений будинок ПУПБ і спалено; будинок, у якому містилася частина радянських військ, був зруйнований відділами УПА; тюрма була розбита і випущено в'язнів. Знаю, що втрати були також з боку ВП, УБ та МО, але кількісно не пам'ятаю, як теж були втрати з боку УПА та ВіН.

Вранці під натиском Війська Польського, котре приїхало з околиць до Грубешева, відділи УПА під керівництвом «Прірви» відійшли в теребінські ліси, водночас ведучи бій з ВП. Відділи ВіН із Грубешева відійшли на свої терени. Як мені відомо із рапортів «Прірви», завдання в Грубешеві на було виконане повністю, оскільки не розбито будинку, де перебувала переселенська комісія. У цій операції «Прірва» був поранений у правий бік, котрий певний час лікував. [...]

В середині червня 1946 р., перебуваючи із «Шумом» в чоті «Гонти»⁴⁸⁹, я отримав послання від «Стяга», доставлене мені особисто «Зарубою». У ньому «Стяг» викликав мене на зустріч до себе. Наступного дня із «Зарубою» я подався до лісу біля Монастиря повіт Томашів Люблінський, де «Заруба» нам влаштував зустріч зі «Стягом» і «Дальничем». «Стягові» я склав звіт із проведеної збройної операції на Грубешів, висвітлив йому ситуацію в III Окрузі ОУН, тобто у «Прірви».

Допитав: [...] ⁴⁹⁰

Свідчив: Онишкевич Мирослав.

Оригінал, рукопис. AIPN BU 1063/85, t. 2, Протокол допиту Мирослава Онишкевича, 25 травня 1948 р., к. 131–133.

⁴⁸⁹ Іван Гіль («Гонта») – старший сержант УПА, керівник чоти в сотні «Месники-3».

⁴⁹⁰ Підпис невиразний.

1948 серпень 10, Варшава.

Фрагмент власноручного зізнання агента МПБ Леона Лапінського («Богуслава») щодо встановлення співпраці УПА та ВіН

[...] Окрім тих вище описаних інструкцій [про працю в СБ], я отримав інструкції щодо потреб налагодження співпраці між УПА та польським підпіллям. Тоді це «Дальнич» дав «Дунайському» та мені адресу до польського вчителя в селі Малиці повіт Грубешів із паролем: «Передаю пану привід від вуйка Степана». [Відгук:] «Від того зі Львова». «Ні, зі Станіслава». Від кого «Дальнич» мав ту адресу, цього мені не сказав. За допомогою тієї адреси ми нав'язали контакт із тим вчителем, а окрім нього, з організацією ВіН. [...]

Лапінський Леон.

Копія, машинопис. IPN BU 0259/64, t. 1, [L. Łapiński], «Dalnicz», 10 серпня 1948 р., к. 181.

1948 вересень 4, Варшава.

**Фрагмент опрацювання агента МПБ Леона Лапінського («Богуслава»).
Виникнення та організаційні форми Організації Українських Націоналістів, що містять інформацію про співпрацю УПА та ВіН**

Контакти ОУН і УПА з польським підпіллям

Головний Провід [ОУН], перебуваючи в УРСР, постановив за всяку ціну дійти до порозуміння із польською підпільною реакцією, тобто з АК та ВіН, а тим самим усунути непорозуміння та [припинити] взаємознищення між тими організаціями, а [з метою] налагодити співпрацю. Співпраця ОУН і УПА з ВіН мала бути налагоджена в рамках спільної боротьби проти демократичного ладу у Польщі та боротьбі із Радянським Союзом. Відразу після прибуття до Польщі «Стяга» Головний Провід ОУН в травні 1945 р. вислав з УРСР до Польщі «Шейка» як свого представника до пошуку контакту з ВіН та узгодження співпраці між УПА та ВіН.

«Шейк» мав завдання дійти до Головної Комендатури ВіН і там вести переговори на тему співпраці. На території Польщі наприкінці травня 1945 р. «Шейк» встановив контакт зі «Стягом» та «Дальничем», представляючи їм свій план і завдання, з якими прибув з УРСР. На той час вже «Вир», організаційний [референт] II Округу ОУН, утримував контакт з комендантом ВіН на повіт Любачів. «Вир» за розпорядженням «Стяга» запропонував комендантові ВіН, аби він спричинився до прибуття когось із керівної структури ВіН, оскільки хоче з ними говорити представник з УПА. Така зустріч відбулася наприкінці травня чи початку червня 1945 р. в повіті Любачів у селі Руда Ружанецька. На цю зустріч пішов «Шейк» і «Вир», і зустрілися з представником ВіН «Стером».

«Шейк» зі «Стером» дійшли до порозуміння, тобто узгодили, що обидві організації перестануть взаємну боротьбу. Для розпізнання відділів ВіН і УПА придумане гасло: кашкет на карабін. Потім усталили, що УПА без узгодження з тереновими комендантами ВіН не буде забирати інвентар, продовольство від польського населення, і навпаки відносно щодо відділів ВіН.

Щодо тісної співпраці УПА і ВіН «Стер» мав дійти згоди із керівництвом ВіН, а «Шейк» з Крайовим Проводом. З цією метою домовлено про наступну зустріч зі «Стером», але до тієї зустрічі не дійшло. Не дивлячись на подальші потуги «Шейка», домовитися в Головній Комендатурі ВіН «Шейк» своєї мети не досяг і літом подався до ЧСР, а звідти до УГВР за кордоном. Після розмови «Шейка» зі «Стером» «Стяг» видав розпорядження до округ, щоби не боротися із лісовими відділами ВіН і членів цієї структури в терені. Таке ж розпорядження отримали керівники відділів ВіН.

У квітні місяці 1946 р. доходить до порозуміння між комендатурою ВіН та округовим референтом III Округу в Грубешівському повіті «Дунайським» Гарасим'яком Теодором. 18 травня 1946 р. представники ВіН і ОУН зустрілися у

лісі Аделіна повіт Грубешів. З боку ВіН були: округовий референт пропаганди «Остоя», поручник «Рен», капітан «Вирва»–«Віктор», «Азія» та інші. З боку ОУН референт пропаганди «Дунайський», його заступник «Певний» і заступник округового референта СБ «Левко».

На цій зустрічі референт «Остоя» та референт «Дунайський» виголосили два реферати про польсько-українські стосунки в останні часи, про політичну ситуацію в Польщі та СРСР та про політичну ситуацію в світі. Вирішено припинити політичну та збройну боротьбу та надавати один одному інформацію політичного характеру. Крім того, представники ВіН запропонували членам ОУН взяти участь в планованій ВіН операції проти УБ та частини Червоної Армії, розміщеної в Грубешеві. Така операція відбулася в ніч на 28.5.1946 р.⁴⁹¹

У надрайоні «Левада» в III Окрузі взимку 1946/1947 р. «Ярий» – провідник надрайону та «Чавс» – командир сотні УПА вийшли на контакт у повіті «Володава» з «Пайонком» – розвідником ВіН. «Пайонк» у розмові із «Ярим» і «Чавсом» попросив від них, щоб організація ОУН поставляла йому розвідницькі матеріали з теренів, охоплених діяльністю УПА в Польщі та в УРСР. З цієї метою «Пайонк» дав «Ярому» відповідну розвідницьку інструкцію, а цей останній передав її «Стягові», проте «Стяг» у цій справі не дав «Пайонку» жодної відповіді, так що цей контакт зірвався взимку 1946 р. Окрім в/з контактів були також інші контакти між районними провідниками ОУН та окремими комендантами відділів ВіН локального характеру.

У місяці серпні відбулася зустріч членів ВіН з англійським кореспондентом Дерекком Селбі у Грубешівському повіті⁴⁹². На цю зустріч капітан ВіН «Вирва» запросив членів ОУН – «Левка»–«Граба» і «Олега». На цій зустрічі члени ВіН і УПА інформували англійського кореспондента про підпільну боротьбу організацій та лісових банд проти Польщі і Радянського Союзу, надано інформацію про політичну ситуацію в Польщі і СРСР. Ці всі порозуміння і консолідації усіх реакційних сил, що діють на території держав демократичного ладу не були випадковим явищем. Зі свого боку Селбі зазначив щодо цілеспрямованості у веденні подальшої боротьби проти комунізму та заохочував її продовження та стійкості⁴⁹³. Діялося це за дорученням центральних реакційних вогнищ, скупчених за кордоном, в Англії та США. [...]

4.9.1948 р. Леон Лапінський.

Оригінал, рукопис. AIPN BU 00170/12, t. 1, [L. Łapiński], Powstanie i formy organizacyjne Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów OUN, 4 вересня 1948 р., к. 96–97.

⁴⁹¹ В оригіналі: 29.5.1946 р.

⁴⁹² Зустріч із Дерекком Селбі, кореспондентом «Sunday Times» в Польщі відбулася 3–4 серпня 1946 р. у Владзині в Грубешівському повіті.

⁴⁹³ Між рядками рукопису ручний допис синього кольору: У 1947 р. ці контакти були розірвані внаслідок ліквідації органами безпеки головної комендатури ВіН та керівництва ОУН-УПА.

1948 вересень 13, Варшава.

Фрагмент власноручного Мого життєпису агента МПБ Леона Лапінського («Богуслава») щодо співпраці УПА та ВiН

Мій життєпис

[...] Навесні 1942 р., їдучи додому, зустрів на шляху коло села Лабунки свого друга зі вчительської семінарії Яна Туровського, поляка зі Щебрешина. Туровський Ян був кадровим офіцером польської передвересневої армії. У розмові зі мною признався, що належить до польської підпільної організації, працює в повітовій комендатурі Замойського повіту. Він зі мною багато говорив про різниці, що вимальовуються між польським і українським суспільством, про взаємну ненависть тощо. Запитав мене, чи я маю контакти із якоюсь підпільною українською організацією. Оскільки ми між собою були добрими приятелями і найкраще вчилися у школі, навіть разом готувалися до випускного екзамену з фізики, у мене була до нього повна довіра і я йому сказав, що контакти маю. Тоді він мені запропонував, щоб спершу налагодити співпрацю у Замойському повіті, а потім на терені Галичини. Ми мали повернути боротьбу проти німців. У нашій організації почав формуватися теж антинімецький курс. Я зобов'язався впливати на вчителів, щоб не вели антипольську пропаганду по селах у Замойському повіті і звести його з керівництвом ОУН в краю Галичини. Я повідомив про своє рішення «Німфу»⁴⁹⁴.

За якийсь час я був викликаний до Львова і там зустрівся з Павлишиним Лукашем «Вовком»⁴⁹⁵, котрий був призначений крайовим референтом військових справ. Нашу розмову із Туровським Яном я повторив «Вовкові». «Вовк» постановив справу обговорити у політичному Проводі. Я повернувся до Замостя і знову зустрівся з Туровським. У відповіді сказав йому, що справа співпраці української підпільної організації з польською підпільною організацією буде вирішена правдоподібно позитивно. Скажу відповідь наступного разу. Про назви підпільних організацій ми нічого не говорили. Він не запитував мене, до якої організації я належу, я не запитував його. Потім я поїхав знову до Львова в цій справі (дат собі не пригадую) і зустрівся з «Вовком». Він сказав, що політичний Провід готовий розпочати такі розмови. За пару днів я повернувся до на пункт у селі Лабуні, де мав зустріти Туровського. Саме тоді німці виселяли село Лабуні, тому там не вийшло зустрітися із Туровським Яном (котрий в 1946 р. під псевдонімом «Татар» зустрічався із «Дунайським» в Угнові), і більше його не бачив. Проектоване порозуміння не вийшло.

⁴⁹⁴ Микола Никифорук («Німфа», «Дуб») – нар. в Богородиці, політичний референт Холмської Округи ОУН.

⁴⁹⁵ Лукаш Павлишин («Вовк») (1907–1987) – військовий референт Округи Дрогобич Західньо-Українських Земель ОУН.

Я довчив[ся] ще до кінця шкільного 1942 р. Отримав звільнення і виїхав на студії до Львова. Там був організаційно пов'язаний із «Вовком», котрий в 1943 р. втягнув мене в роботу І Військового Штабу ОУН на Край Галичина як зв'язкового від штабу до військових округів. Із часом був визнаний членом штабу. Таким чином, помаленьку сам перебіг фактів вивів мене на високу організаційну посаду і ані не зауважив, який тягар я взяв на свої плечі. Над тим, чи є це фашистська організація, чи співпрацює з німцями, не задумувався взагалі. Для мене вистачало, що готувалися до боротьби із Німеччиною, і в це я свято вірив. У політику Проводу я не заглиблювався, не аналізував – я мав вчитися військових предметів і виконувати обов'язки шефа зв'язкових. [...]

Взимку 1943/44 р. наш штаб як малоактивний був розформований Крайовим Проводом, а я перейшов на контакт із «Чорнобілем»⁴⁹⁶, котрий працював у Крайовій Референтурі СБ. Він мав мене вишколити та вислати на інспектора СБ Краю Холмщина. У місяці травні 1944 р. я отримав розпорядження їхати на Холмщину, [точніше] Грубешівщину. Моїм завданням було збирати відомості на основі різних слідств, протоколів за допомогою організаційного розвідки про чужі підпільні організації польські, прорадянські, мельниківські, [споряджувати] описи загальної ситуації в Холмській Окрузі і [вести] спостереження праці самого округового проводу та підлеглої йому сітки. Наприкінці місяця я писав рапорт і завозив його до Львова, і вручав його або «Чорнобілю», або «Мікушці», крайовому референту СБ. Видається, що завіз 2 такі рапорти.

У місяці липні застав мене на Грубешівщині фронт. Фронт я перебував у селах Терebinь, Черничин, Угринів зовсім легально без зброї. З переходом фронту прийшов додому у село Кадлубиська. Тут уже повернулася мама, котра в 1943 р. навесні із моєю сестрою Марією та швагром Парлашем Дмитром були виселені з Замойського повіту до Грубешівського як українці. У селі у нас стояла залога Червоної Армії, то було спокійно. У місяці вересні мій сусід Куштала Владислав, а властиво його дружина сказала моїй мамі, що її чоловік чув від поляків з нашого села, що мене польська організація хоче ліквідувати за те, що я засновував українські школи, працював в Комітеті⁴⁹⁷ і був в українській підпільній організації. Я в це не вірив, оскільки вважав, що жив із людьми в згоді і маю 2 швагрів поляків, які не допустять цього. Проте я помилявся. Одного разу ввечері, повертаючись додому, я зауважив, що за мною йде 2 особи. Ці люди слідкували за мною, куди я піду спати, але я вдома не ночував. Я переконався, що дійсно можу бути вбитий, тому на другий день після розмови з мамою, яка сказала мені, щоб я пішов до своєї двоюрідної сестри в Конюхах

⁴⁹⁶ Тимофій Галів «Чорнобіль» (1916–1944) – підреферент СБ у крайовому керівництві Західньо-Українських Земель ОУН.

⁴⁹⁷ Йдеться про Холмський Допомоговий Комітет. – Прим. пер.

повіту Грубешів, там власне і подався. Посидів там тиждень і вирішив повернутися до організаційної роботи.

Пішов до села Богородиця і зголосився до «Німфи». «Німфа» мене звів із округовим референтом «Юрком», котрий призначив мене своїм заступником, бо контакт із «Мікушкою» і «Чорнобілем» мав зірваним. Після виходу з дому про свою роботу своїй матері нічого не говорив. Як заступник «Юрка» працював у Грубешівському повіті. Це була радше розвідницька робота по лінії агентури НКВД в ОУН і терені. На цій посаді я працював до квітня 1945 р. На той час ми виявили всіх агентів в ОУН і УПА. Частина агентів була ліквідована СБ. Я нав'язав контакт із колишнім старостою Грубешівського повіту, Вовком⁴⁹⁸, котрий походив із села Гостинне повіт Грубешів, і який пропонував нам, щоб організація вийшла з підпілля і почала будувати демократичну Польщу та мирну співпрацю. Але так чи інакше Провід на це не погодився. З часом Вовк був найправдоподібніше вбитий польською підпільною організацією.

У квітні 1945 р. я був призначений делегатом із Волинського Краю «Вадимом» провідником III Округу і референтом СБ. Функцію провідника III Округу у липні я передав «Прірві» за наказом «Дальнича», із яким я мав організаційні зв'язки, а наша Округа перейшла до Закерзонського Краю. Від того часу я працював виключно як референт СБ III Округу. На першому етапі роботи я взявся до впорядкування реферату СБ. На той момент у серпні в руки СБ потрапили розлогі матеріали НКВД Сокаль, здобуті сотенним «Ягодою» в бою з радянською розвідницькою групою. Це був список агентів НКВД в середовищі ОУН, УПА та українського суспільства. Там було біля 73 активних агентів та біля 50 неактивних. Я до цього питання підійшов дуже обережно. Реферати СБ ліквідували біля найбільш обтяжених 12 осіб. Були це переважно українці. Решта була допитана й звільнена. Ці матеріали опрацьовувалися аж до виселення українців в УРСР в 1946 р.

У квітні 1946 р. разом із округовим референтом пропаганди «Дунайським» ми вийшли на організаційний контакт із керівництвом ВіН у Грубешівському повіті за допомогою паролю, отриманого від «Дальнича». Контакт був мною налагодженим із членом ВіН, вчителем загальної школи в Малицях повіт Грубешів пс. «Рен». Подальші справи контактів і реалізації співпраці з ВіН вів «Дунайський», а я, зі свого боку, для контролю надав свого заступника «Левка».

28 травня 1946 р. був організований напад на УБ та залогу Червоної Армії в Грубешеві об'єднаними силами ВіН і УПА. Я був присутній при обговоренні цієї операції. Тоді мав можливість познайомитися із деякими комендантами і працівниками організації ВіН. Відтак я познайомився із окружним референтом пропаганди ВіН «Остоєю», капітаном «Вирвою», «Хелем», «Млотом» і

---

⁴⁹⁸ Олександр Вовк – передвоєнний член КПЗУ, перший після війни грубешівський староста.

«Сліпим». Безпосередньо участі в цій операції я не брав, бо цілістю керував поручник ВІН «Хель», українськими відділами «Прірва», а польськими «Млот».

Під час репатріації українців в 1946 р. з Польщі до УРСР я видав розпорядження на підставі інструкції Крайового Проводу усім боївкам СБ саботувати виселення. Тоді боївки СБ провадили антирепатріаційну пропаганду, щоб українці не виїздили до УРСР. Крім того, боївки знищили кілька важливіших мостів на лінії Христинопіль–Угнів з метою сповільнення переселення.

Після переселення українців я взявся за запровадження порушеного порядку організації, бо під час цієї акції всередині організації з'явилися симптоми морального розкладу, а навіть індивідуального бандитства і злочинства. У зв'язку з цим зазначаю, що, крім справ політичного характеру, осередок СБ вів чимало кримінальних справ, котрі мали місце як в організації, так і цивільного населення. Для прикладу приведу такі справи: справа вбивства чотого «Оленя» з колишньої сотні «Голуба», інспірована бунчужним «Соколом» цієї сотні; справа убивства сотенного «Недолі», вбитого стрільцем «Чорним» з метою грабунку; справа викрадень коней та свиней у терені членами організації зі зброєю в руках тощо. Таким справам я присвячував багато часу. Винних організаційний суд карав, переважно смертною карою, за вбивство, крадіжку чужого майна зі зброєю в руках тощо.

У місяці вересні у селі Тудорковичі гміна Хоробрів окопався ВОП, паралізуючи усі наші пересування в угринівських лісах. Ми почувись під ударом, оскільки в цьому місці наш рух був найсильнішим з огляду на більший сконцентрований лісовий масив. По розмові із Проводом III Округи я постановив виперти ВОП із Тудоркович за будь-яку ціну. ВОП був міцно окопаний і обведений дротом. Ми постановили не атакувати окопи, а тільки знищити торпедами 3 дерев'яні будинки. Під час операції, видається 5.10.1946 р., ми знищили будинки ВОП⁴⁹⁹. Окопів ми не здобували, жодних жертв як з одної, так і з іншої сторони, видається мені, не було. На другий день ВОП, не маючи приміщень, перейшов на Забужжя. Таким чином ми розблокували угринівський ліс і мали далі свободу в пересуванні.

У 1946 р. влітку я вислав свого працівника «Ікара» до надрайону «Левада» з метою організації роботи СБ в цьому надрайоні. «Ікар» перейшов на «Леваду» і там зорганізував надрайонний реферат СБ, слідчий осередок, боївку СБ і райони, провів теж вишкіл. Таким чином праця СБ в надрайоні «Левада» покращилася і стала подібною до праці в надрайоні «Лиман».

«Ікар» після організації реферату СБ в надрайоні «Левада» переїхав до Варшави і створив пункт зв'язку для ОУН із закордонними кореспондентами. Я на створення такого пункту погодився і утримував з «Ікаром» зв'язок, постав-

⁴⁹⁹ Операція на пост ВОП у Тудорковичах відбулася 21 вересня 1946 р.

ляючи йому літературу в іноземних мовах. Згодом, щоб зорієнтуватися, що робиться у середовищі АК, я вислав до Польщі іншого свого працівника СБ, «Багряного», якого завданням було слідкувати за політикою АК, окремо мав зондувати погляди керівництва АК щодо українського питання. На ведення такої роботи я отримав дозвіл від свого керівника «Дальничча». Сам «Дальничч» провів зі мною низку навчальних нарад, знайомлячи мене із роботою, передусім слідчою, чужих органів безпеки.

Зима 1946/47 р. минула мені в провадженні різних слідств, яких не пам'ятаю. Надійшов 1947 р., весною ми отримали інструкції на час переселення, що наближалось⁵⁰⁰. По-перше, робити запаси провіанту і бункери; по-друге, почати боротьбу з переселенською операцією; по-третє, спалити села, залишені українцями. Щодо підготовки продовольчих складів і бункерів не зробив майже нічого, бо вже в квітні місяці відділи ВП спаралізували нашу діяльність у цьому напрямку. У травні почалося переселення. Усі організаційні контакти були розірвані. Терен був обсаджений частинами ВП. Тоді я із групою 37 осіб залишив свою округу і подався у замойські ліси з метою перечекати критичний для нас момент. Окрім цілей, пов'язаних з безпекою, ми хотіли своєю діяльністю звернути на себе увагу ВП, щоби відтягнути увагу від власного терену і сподіваних там операцій.

З цієї метою була теж проведена акція нападу на пасажирський потяг на лінії Белжець–Варшава біля Звіринця 27.6.1947 р.⁵⁰¹ Після того, як потяг було зупинено, ми роззброїли 14 залізничних міліціантів, 4 солдат з 14 ОГ, 1 капітана Людвіка Бучацького. Ця вся операція відбулася без пострілу. Після неї солдати і міліція були відпущені, а капітана затримано для допиту. Нам ішлося про те, щоб отримати інформацію про мету переселенської кампанії і її масштаби і час завершення. Після отримання таких відомостей капітана Бучацького відпустив. В день звільнення капітана Бучацького у Красноброді 1 липня 1947 р. у сутичці загинув мій заступник «Левко», а я з групою пішов на терени II Округу.

---

⁵⁰⁰ Йдеться про операцію «Вісла», що тривала у квітні–червні 1947 р. і мала на меті виселення решток українців Польщі на північ і захід країни. – *Прим. пер.*

⁵⁰¹ У результаті проведеної операції [14 пп. 34 ДП] проти банди, котра здійснила напад на пасажирський потяг, що слідував зі станції Белжець в районі 0442 виявлено: банда УПА (не, як припускалося, «Запори») кількістю в 60 людей (не 150, як подано) невстановленої приналежності, що походить з повіту Грубешів, після нападу на поїзд, головною метою якого було роззброєння відділу СОК, швидко віддалася в напрямку міста Красноброд (0256) і спинилася у лісі (0254) з метою допиту затриманого ними командира Ш/14 рр. кап. Бучацького. Названа банда запитала кап. Бучацького, звідки він походить, чи є офіцером Радянської Армії, скільки війська є в Томашеві, які є офіцери, хто вони, де живуть, хто такий командир дивізії, шеф штабу, офіцер інформації, шеф зв'язку, чи вони є польськими офіцерами, чи Радянської Армії, як далеко від них квартирує військо, чи вони жонаті, де їхні жінки, на якому поверсі живуть, хто керував операцією у Вербиці проти банди «Шума», який безпосередній командир і хто був зі штабу дивізії на тій операції. АІРН ВУ 00231/92, т. 4, Розвідувальний звіт штабу ГО 3 ДП до командуючого ГО «Вісла», 1 липня 1947 р., к. 70.

15 липня був уже в угринівському лісі. За кілька днів зустрівся із «Прірвою» і «Дунайським» і на нараді ми вирішили перейти до спалення сіл, залишених українцями. По селах вже були озброєні населенці⁵⁰², організовані в ОРМО⁵⁰³. Ми постановили роззброювати ОРМО. Під час роззброювання груп ОРМО ми палили села. Ми спалили такі села: Угринів, Тудорковичі, Войславичі, Старогород, Верешин, Витків, Річиця. Таким був наказ з Крайового Проводу.

Під час тих наших операцій ми мали сутички з ВП в селах Угринів, Турковичі та, не пам'ятаю дати, на засідку ВП по дорозі П'ясечно–Угринів, в переході від долгобичівського лісу до угринівського. Засідка була нами помічена, тож ми підійшли на відстань меншу, ніж 10 м. Тоді ми отримали вогонь спереду. Засідка була оточена відділом з тилу, тому про відступ не було мови. Ми були змушені прийняти бій. З нашого боку ми закликали солдатів скласти зброю, але солдати на це не погодились. Бій тривав до кінця. Тоді загинуло до 9 вояків ВП.

Два тижні потому ми з «Дунайським» організували засідку у верешинському лісі. У засідці з нашого боку брало участь до 70 осіб. У бою під Верешином загинув сотник «Дуда», найбільш активний і старший член УПА нашої округи і 3 було поранено. Боєм під Верешином ми закінчили свою діяльність на терені III Округу. Біля 18.9.1947 р. до мене прибув «Орест» з метою розформування організації ОУН і відділів УПА. Ми порахували, що по нашому боці в III Окрузі було вбито до 70 осіб і ще стільки ж було живих. Ми постановили за інструкцією з дня 5.8.1947 р. розформувати Організацію та відділи УПА. Біля 20 осіб, хто хотів, пішло на територію УРСР, біля 30 пішло зимувати на «Леваду», а решта розійшлася по родинах на Відновлених Землях⁵⁰⁴.

Таким чином я закінчив один із найтрагічніших періодів у моєму житті. Потім надійшли дні подальших пошуків та рефлексій. Спершу я не мав часу думати про себе, мав на гадці лише наказ і мислив тільки над тим, яким чином нам його краще виконати. Щоденна боротьба зі смертю не допускала в мені забагато роздумів. Лише потім, вже у осінні та зимові місяці, я почав думати про себе і про пройдений мною шлях.

Ми з «Орестом» і «Борсуком» та іншими ще переховувалися по лісах і селах Томашівського повіту, ми жили зі збирання, вечорами заходячи до польського населення по провіант (про місця перебування писати не буду, про це вже подавав в окремих листах). В середині листопада ми з «Борсуком» вирішили виїхати в Ольш-

---

⁵⁰² Йдеться про польське населення, котре переміщали з польських етнічних теренів на Закерзоння. – Прим. пер.

⁵⁰³ ОРМО – з пол. Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej – Добровільний резерв Міліції Обивательської. – Прим. пер.

⁵⁰⁴ Тут: один з варіантів перекладу терміну Землі Одзискане – території, що дісталися Польщі після перемоги над III Рейхом.

тинське [воєводство] до знайомих. Я поїхав до Марії Адамус, а «Борсук» до села Бонково. У своїй мандрівці по Відновлених Землях я був у Марії Адамус село Рудвани повіт Мронгово, Василя Коваля село Венжовніца повіт Гданськ, у Катажини Лозінської-Жулкевської в Сянові повіт Кошалін, біля 10 днів жив у села Чарнув гміна Здрое повіт Грифіно серед лісових працівників. На початку квітня 1948 р. зареєструвався на фальшиве прізвище Мечислав Томашевський у «Багряного» - Євгена Ліскевича у Вроцлаві, вул. Наддворжанська 17/7, і там був 3 дні.

На початку місяці квітня, після виїзду з Вроцлава, перебував ще у батька «Багряного» в Біскіпій Волі гміна Чарноцін повіт Лодзь, звідти поїхав до сестри в Кадлубиськах гміна Комарів повіт Томашів Люблінський. Під час моїх блукаючих днів по Відновлених Землях думав над моїм колишнім життям. Читав чимало газет та інших видань, придивлявся, як кипіла робота по польських містах і селах. Зауважив великий розмах в роботі над відновленням знищеної окупантом національної економіки. Зрозумів, скільки зусиль Польська Держава мала вкласти в те, щоб піднести країну з руїни і засміченості, залишених минулою війною. Порівняв також, що подібно має бути тепер і в Україні. У результаті роздумів я дійшов висновку, що своєю нерозважною поведінкою пхнув себе в оточення українських фашистів, зрадників, я втратив свою первісну душу і народні ідеали, які мав у своїй молодості і перетворився на сліпе знаряддя авантюристів, котрі мене привели на шлях політичного злочину.

Інакшого виходу я не мав. Відчував, що у Польщі жити не маю права, тому мусив вийти за кордон і там шукати роботу. З цією метою після відновленню контактів із Балієм Михайлом, Ващуком Олександром, Прокопчуком Михайлом і з Дубецьким Володимиром, членами ОУН з III Округи, ми виїхали поїздом 13.6.1948 в напрямку польсько-чеського кордону. Кордон ми перейшли в ніч з 19 на 20.6.1948 р., а 27.6.1948 р. були схоплені із короткою зброєю чеськими органами безпеки. У Чехії ми перебували біля місяця. Коло 22 липня були передані польським властям. До Варшави ми прибули біля 28.7.1948 р.

До Варшави я наближався з почуттям страху та готовності на все. Я знав, що мушу подати рапорт про свою ганебну діяльність. Після короткої розмови із вищими офіцерами МПБ, котрі простягли руку до братерського поєднання, я був перейнятий до глибини. Ніколи не сподівався такого прийому від польської влади. Цей момент став поворотним пунктом у наступному моєму житті. На представлену пропозицію щирості у моїй подальшій поведінці я погодився без вагання. Я зрозумів, що йдеться про завершення моєї подальшої злочинної діяльності і діяльності інших членів ворожих цілому слов'янському світу фашистської організації ОУН. На це я погодився у повному почутті свого обов'язку. Зазначаю, що не йдеться мені тут про порятунок власного життя, а

йдеться про порятунок свого духовного я. Тому я постановив виявити усіх членів організації, котрих знаю, як організації злочинної, і діяльності якої мусить надійти кінець.

Подальше моє слідство після прибуття до Варшави не було нічим іншим, як політичною школою доведення фактів про злочини, вчинені організацією ОУН, через прислужництво ворожим силам, а передусім фашистській Німеччині, а тепер ворожому капіталізму та розпалювачам війни західних держав.

Варшава, 13.9.1948 р.

Лапінський Леон.

Оригінал, рукопис. AIPN BU 00170/12, t. 1, [L. Łapiński], Mój życiorys, k. 15–21.

1948 грудень 4, Люблін.

Фрагмент протоколу допиту вояка УПА Василя Климчака («Сурмача») на тему його участі в нападі УПА та ВiН на інституції комуністичного режиму в Грубешеві

[...] **Питання:** Прошу сказати, коли громадянин вступив до УПА і під чийм керівництвом?

Відповідь: До Української Повстанської Армії я вступив в 1945 р.⁵⁰⁵ Мій вступ до УПА відбувся таким чином: в 1944 р. наприкінці травня місяця прийшов до мене Ухила Григорій, житель села Себечів, котрий повідомив мені, що я маю звернутися до пс. «Громового» Петра Лагоди, жителя села Шмитків, котрий призначить мене у відділ «Зайця», прізвища не знаю. Відділ мав завдання робити склади для банди УПА. Наш відділ зорганізувався у куличківському лісі, командиром відділу був пс. «Заєць». До складу відділу входило 40 осіб. Прізвищ, як теж псевд не пам'ятаю. У цьому відділі я був біля 1 місяця часу, тобто до приходу Червоної Армії. Після приходу Червоної Армії я втік додому. Вдома перебував до часу переходу фронту.

Після переходу фронту прийшов до мене кущовий Ухила Григорій разом зі стрільцями банди УПА і забрав мене до відділу під керівництвом «Зайця». Командир наказав нам збирати залишені німцями речі, тобто набої, мундири, котрі ми складували у куличківському лісі. Цих складів ми зробили два. Наш відділ не був озброєний, його називали робочим відділом. До складу цього відділу входило до 30 осіб, прізвищ не пам'ятаю. Наш відділ розміщувався постійно у Куличкові в місцевих українців.

[...] В середині травня 1946 р. Військо Польське разом із радянськими військами провело операцію на угринівський ліс. Командування зненацьким нападом було вражене. Бій ми прийняли, тривав біля 1 години часу. У цьому бою з нашого боку були вбиті командир і сотні «Кропива» і житель села Нісмичі. Наш відділ відійшов до тихобузького лісу. Там ми перебували пару днів.

Після закінчення облави на угринівські ліси наше керівництво повернулося назад до угринівського лісу, готуючись до удару на Грубешів. В угринівському лісі відбулося зведення відділів. В тій операції брали участь «Громовий» зі своїми людьми, «Чавс», «Дуда» та боївка СБ під орудою «Ясеня», загальна кількість наших людей складала біля 300 осіб. З угринівського лісу наш відділ вирушив до теребінського лісу, де зустрівся із відділами «Громового». Звідти ми рушили під Грубешів, де зустрілися із відділами польських банд. Командування банд УПА, як «Дуда», «Давид», «Ясен», «Чавс», «Прірва» і «Зенон» пішло

⁵⁰⁵ Василь Климчак («Сурмач») – нар. в 1928 р. в Себечеві, стрілець в різних відділах УПА на терені 28 ТВ УПА.

із керівництвом польських банд на край того лісу. Що вони там планували, того не знаю. Звідти ми вирушили в напрямку міста Грубешів. Керівництво прийняв «Прірва», зі сторони польських банд не знаю, хто на себе взяв. До Грубешева ми прийшли біля год. 23.00.

Питання: Прошу сказати, які позицій зайняли польські банди, а які ви, і від якої сторони ви пропустили удар, і хто розвів відділи?

Відповідь: Наш відділ обстрілював дім, у якому були Совети та оберігав тили зі сторони мосту. Польські банди мали свій відтинок, мені невідомий. На позиції нас привели зв'язкові з польських банд. У цій операції ми розбили Управління Безпеки і випустили в'язнів. Наше керівництво говорило, що загалом убито 30 солдат Червоної Армії.

Із закінченням операції на місто Грубешів наш загін під керівництвом «Прірви» відступив до терebinського лісу. В терені відступу ми прийняли бій з ВП, яке над'їхало, переслідуючи нас. Щодо польських банд, мені не говорили, кули вони відійшли. Під час переслідування з боку ВП загинув один член нашого відділу пс. «Петренко», Козак Ярослав, житель села Шмитків, та було двоє поранених: «Беркут», житель Козерів, «Пімста» (Сильвестр), житель Жужеля⁵⁰⁶.

Після відбиття від війська наш відділ був розчленований. Після поділу ми дісталися лісу під Старим Селом, де розмістилися. Де привезли поранених, цього не знаю. Мені відомо, що поміж пораненими був і «Прірва», легко поранений. [...]

У червні місяці 2 числа «Давид» вийшов до села Шихтарі⁵⁰⁷, де мав [змінну] білизну, й був убитий засідкою ВП. Разом з ним були «Богун», «Мирний» і «Іван». В/з втекли. Наступного дня ми пішли по його тіло і поховали в Турковичах⁵⁰⁸ на цвинтарі. На похованні був присутній провідник «Шах», прізвище Грондзаль, житель села Конотопи.

Після «Давида» командування над відділом перейняв «Орлик», ім'я Роман, житель села Шмитків. «Орлик» видав наказ, щоб вийти з лісу до сіл і там переховуватися до своїх бункерах. Разом із «Орликом» я пішов до села Шмитків, де ми мали бункер біля села. Там перебували 2 дні. На другий день [він] пішов до села. Я залишився у лісі. У цьому селі ВП проводило облаву. Я відійшов до себечівських лук, йдучи до своєї тітки. Там перебув 1 день. У Себечеві я зустрів «Пімсту», «Смеренка», «Юрка» і «Вістуна». Разом із ними подався до Вербіжа. Там ми зустріли «Прірву», котрий наказав нам йти до утринівського лісу.

Після приходу до лісу ми зустрілись із «Зеноном». «Зенон» мав біля 1[...] людей. У лісі зробив нараду і дав розпорядження палити села після українців.

⁵⁰⁶ Нині Жужеляни Сокальського р-ну Львівщини. – Прим. пер.

⁵⁰⁷ Нині Сокальський р-н Львівщини, пол. Szychtory, («Шихтори»). – Прим. пер.

⁵⁰⁸ Ймовірно йдеться про Тудорковичі Сокальського р-ну.

Операцією керував сам «Зенон». Після повернення до лісу, коли [як] Угринів був спалений «Зеноном». У місяці липні разом із відділом «Зенона» ми спалили Тудорковичі і потім Річицю, Витків. З закінченням паління «Зенон» скомандував зробити засідку на військо на шосе біля Верешина. Це було наприкінці серпня 1947 р.⁵⁰⁹ Скільки вбили солдат, цього не знаю. У цій операції загинув «Дуда», «Мороз» був поранений.

Звідти ми порозбивалися на малі групки і разом із стрільцями від «Орлика» під керівництвом «Кармелюка» з села Городиловичі подалися до угринівського лісу. «Зенон» зі своїми людьми відійшов. У цьому лісі ми перебували до половини вересня 1947 р. У цьому лісі я зустрівся із «Орликом», з яким ми почали робити бункер [...]. Там викопали бункер, де зимували до кінця березня 1948 р. Цей бункер був викопаний за зимові часи до кінця березня 1948 р. в руїнах після спалених будинків. Бункер був довгий, мав біля 2,5 м до 3 м довжини з коридором і криницею. Після того, як ми зробили цей бункер, спалили будинки, щоб затерти сліди нашої роботи.

У квітні місяці 1948 р. після виходу із бункера ми зустрілися з групою «Юрка» в угринівському лісі, де обговорили мертвий пункт. [...] Йдучи в північному напрямку із нею на стику лінії з правого боку стояв стовпчик, збоку біля нього ми клали аркушик, прикриваючи його патином з написом, де буде зустріч. Підписувався «Орлик». До цього місця ми мали заглядати кожні 14 днів. На третю зустріч прийшов «Громовий» Петро Лагода, котрий був на Відновлених Землях. «Орлик», «Смеренко» і «Громовий» десь подалися на тиждень часу. Йдучи, сказали, що йдуть випробовувати ноги, чи дійдуть до Америки. Це було в липні місяці 1948 р. Після того, як повернулися, сказали, що йдуть до американської зони, забираючи з собою «Орлика», «Смеренка» і мене, «Сурмача». «Пімста» і «Юрко». Через кілька днів пішли на Відновлені Землі, Ольштинське воєводство. [...]

Допитав: [...] ⁵¹⁰

Свідчив: Климчак Василь.

Оригінал, машинопис. AIPN Lu 08/260, t. 11, Протокол допиту Василя Климчака, 4 грудня 1948 р., к. 262–263.

---

⁵⁰⁹ 22 серпня 1947 р. група членів СБ та вояків УПА здійснила напад на три авто, що перевозили працівників ПУПБ в Грубешеві та солдат з операційної групи 3 Дивізії піхоти ВП. Внаслідок цього загинуло 16 солдат та убивців, 32 було поранено. З боку атакуючих смертельні поранення отримав сотник Євген Ящук «Дуда», легші рани отримали 3 інших.

⁵¹⁰ Підпис перозбірливий.

1949 листопад 7, Варшава.

Нотатка агента МПБ Леона Лапінського («Богуслава») про рапорт працівника СБ надрайону «Лиман» Володимира Баталії («Левка») із зустрічі з комендантом Замоїського Інспекторату ВІН Станіславом Ксьонжеком («Вирвою»)

Пояснення до листа «Захарчука» з дня 23 XII 1946 р.

Округовий провідник ОУН-УПА в Грубешівському повіті отримав на весну 1946 р. від закерзонського проводу ОУН доручення налагодити контакт із польською підпільною організацією ВіН, що діяла на терені того ж повіту. Метою зближення цих двох фашистських підпільних організацій в Польщі було: припинення взаємної боротьби між собою та розвертання своїх спільних сил на боротьбу проти народно-демократичного ладу в Польщі. Налагодження співпраці між цими фашистськими підпіллями країни було лише ілюструванням тенденцій у керівних закордонних українських та польських осередках, що мають свої операційні бази в Мюнхені та Лондоні.

Українське керівництво ОУН-УПА в Польщі зі Старухом Ярославом на чолі пс. «Стяг» було не лише зацікавленим у формальному налагодженні співпраці між ОУН-УПА та ВіН, але також прагнуло прозондувати щирість цих відносин та зорієнтуватися щодо тенденцій, які панували в польському суспільстві та його стосунків до проблеми т. зв. «української визвольної боротьби». Це завдання на себе взяла СБ (служба безпеки ОУН-УПА). До виконання практичного зв'язку між ОУН та польською організацією ВіН з боку ОУН був призначений «Зеноном», тодішнім окружним референтом СБ його заступник, Володимир Баталія пс. «Левко»–«Захарчук».

Дане пояснення стосується рапорту «Левка»–«Захарчука» із його візиту, який він провів 13–22 VII 1946 р. до коментанта ВіН у Грубешівському повіті, капітана «Вирви» («Віктора» грубешівського, справжнє прізвище найімовірніше Стефан Квасневський). «Захарчук» був висланий «Зеноном» із завданням провести розмову щодо ідеології сил організації, планів і завдань польської підпільної організації ВіН, а також зрозуміти настрої польського цивільного населення до т. зв. «українського визвольного руху».

У проведеній «Захарчуком» розмові з «Вирвою» цей останній повідомив його, що за кордоном, найправдоподібніше в Лондоні, має виникнути спільний польсько-український уряд, завданням якого буде боротьба за польсько-українську федерацію в рамках т. зв. Міжмор'я. У зв'язку з цим Головна Комендатура ВіН у Польщі отримала з Лондона доручення вислати представників ОУН-УПА до «польського уряду» в Лондоні з метою налагодження безпосереднього контакту із українським рухом у Польщі та в СРСР. Виїзд тих пред-

ставників ОУН-УПА до Лондону мав би бути узгоджений із англійськими колами.

«Захарчук» після повернення склав письмовий рапорт «Зенону», а той відіслав його крайовому референту СБ «Дальничу». У відповіді на рапорт «Захарчука» «Дальнич» під час своєї зустрічі із «Зеноном» та «Захарчуком» надав такі роз'яснення: від певного часу польський «уряд» в Лондоні намагається приєднати до своїх планів створення польсько-української федерації деяких українських політичних діячів за кордоном. З українського боку напрямок такої політики репрезентує колишній депутат польського сейму Василь Мудрий⁵¹¹ та колишній люблінський єпископ православної церкви Сава⁵¹². Проте як закордонні кола ОУН-УПА, так і в Україні ніколи на жодну федерацію України з Польщею не погодяться. Обіцянки українцям польським «урядом» в Лондоні кількох міністерських папок в ймовірному польсько-українському уряді є лише тактичним ходом польських закордонних політиків. У дійсності полякам йдеться про щось інше. Полякам і політикам з «польського уряду» в Лондоні йдеться про те, щоби через налагодження контактів із українським підпільним рухом в Польщі та в Радянському Союзі показати свою силу, свій вплив на Україну та принести втіху порадам англійських кіл щодо припинення боротьби між польським і українським підпіллями та скерування їхніх сил на боротьбу проти Радянського Союзу та демократичного ладу в Польщі. «Дальнич» сказав, що проект вислання представників ОУН-УПА до Лондону з допомогою контактів ВіН є звичайною «балаканиною», у яку він не вірить, але «Захарчук» повинен поінформувати «Вирву», що керівництво ОУН-УПА в Польщі прийняло до відома проект вислання своїх делегатів до Лондону в разі, якщо ця справа буде актуальною, надасть у свій час відповідної відповіді, яку позицію керівництво ОУН-УПА в Польщі займе щодо того проекту.

У наступних зустрічах «Захарчука» з членами ВіН справа висилання членів ОУН-УПА до Лондону більше вже не звучала. Про подальші польсько-українські стосунки мала вирішити конференція комендантів ВіН, яка мала відбутися восени 1946 р. і під час якої був скорше за все арештований «Вирва».

У цілості польсько-українських стосунків було прагнення доведення до зустрічі керівництв усіх підпіль у Польщі, тобто Проводу Закерзонського Краю ОУН-УПА та Головної Комендатури ВіН у Польщі, до чого однак не дійшло.

Пояснення скорочень: капітан В – комендант Грубешівського повіту ВіН «Вирва» («Віктор» грубешівський); село В – Ульгівок; село Т – Телятин; районний ВіН Ш – невстановлений; М – Монятичі, поручник С – «Сліпий»; Т – район-

⁵¹¹ Василь Мудрий (1893–1966) – український політик, передвоєнний депутат Сейму РП IV і V каденцій.

⁵¹² Юрій Советов (1896–1951) – православний священик, як Сава єпископ Польської Автокефальної Православної Церкви в РП у 1932–1939 рр.

ний ВіН Ш – невстановлений; М – Монятичі, поручник С – «Сліпий»; Т – село Тератин; село О – Орнатовичі; село П – Пересоловичі; секретар гміни в селі М – Молодятичі або Монятичі; пор. К – «Каліф».

За згідність: В. Ц.

Копія, машинопис, АІРН Lu 08/260, т. 6, Роз'яснення до листа «Захарчука» від 23 грудня 1946 р., 7 листопада 1949 р., к. 178, 179.

1948 серпень 14, Мюнхен.

Звіт Євгена Штендери («Прірви») про перехід з Закерзонського Краю до Західної Німеччини

Звіт д. «Прірви»

**з дороги до Німеччини (за час від 10 жовтня 1947 до 6 серпня 1948 р.)
від виходу з терену**

На останній зустрічі з к-ром «Орестом» я дістав доручення зреалізувати інструкцію про «демобілізацію» кадрів в надрайоні Підляшшя. Докінчити реалізацію інструкції в надрайоні Грубешів мав пров. СБ при нашій окрузі д. «Зенон» і з ним лишився також д. к-р. «Орест». Про це я довідався опісля (реалізації інструкції).

В рейд на Підляшшя вирушив я 10 жовтня 1947 р. і при кінці місяця був я вже в Володавщині. Зі мною було 7 люда, між ними 4 з мого почоту, один районів і двох з відділу, які були довший час на Підляшші і знали там терен. Районового (Буряка, що був до речі хворий) я звідтам хотів вислати до жінки в Польщу. На Підляшшя ішли ми около 3 тижні. Зараз по приході я пов'язався з групою к-ра Шепеля (бунчужного з вд. Галайда II), який пішов на Підляшшя з групою 8 людей, а за кілька днів з надрайоновим провідником Підляшшя д. Чубою (він перебрав пост надрайового провідника два місяці перед мої приходом, по смерті попереднього провідника д. Шпиля (Ярого)).

На Підляшші – хоча було також багато ворожого війська – терор ворога не дався так взнаки, тому що там багато лісів, великий терен, невелике підпілля. Крім того, були магазини харчів і харчування можна було ще оперти на польському населенні. Інструкція про «демобілізацію» прямо з недовір'ям, бо тут ворог не кинув стільки сил, щоби цілковито спаралізувати наш рух. (Про все точніше в Загальному звіті⁵¹³). Після одержання інструкції, провідник Підляшшя почав переводити її в життя. Тоді працювало в підпіллі в надрайоні Підляшшя 33 люда, в тому дві жінки. Двох людей відійшло на Україну, 10 від'їхало на зах. Польщу, 3 в міжчасі впали (між ними районий Лобода) 4 пішло на «Земе Одзискане» зі зброєю, а 14 залишилось в терені і мали зимувати серед польського населення в формі польського підпілля. З ними я мав умовлений зв'язок і мав зустрітисся на весну. Ця група (14 чол.) мала на весну відійти в американську зону Німеччини.

З Грубешівського надрайону до нас долучила ще надрайонова боївка СБ в числі 16 людей і декілька людей з УПА і сітки, які мали документи і хотіли від'їхати в зах. Польщу, а хотіли від'їхати з Підляшшя, бо звідси було безпечніше. Разом біля 40 люда. Звідси в зах. Польщу від'їхало з документами 8 люда,

⁵¹³ Ймовірно йдеться про опублікований в цьому виданні звіт Євгена Штендери «Революційно-постанська боротьба українського народу за своє визволення на Холмщині і Підляшші в 1943–1948 рр».

між ними к-р штабу Громовий, рай. пров. Буряк, к-р вд. Галайда II, хор. Чавс і бунчужний вд. Вовки І. Хмелик. Дві групи до 5 люда пішли на Східні Пруси до українських родин пішки, зі зброєю. В терені залишилося 14 люда з надрайону Підляшшя та 26 люда з надр. Грубешів. Люде з надр. Підляшшя мали перезимувати серед польського населення, вдаючи польську боївку. Люде з надр. Грубешів почали підготовку до перезимовування в лісах. (Копання землянок, заготівля харчів і всього іншого, потрібного до життя). Однак ворог розшифрував нашу акцію і почалися облави. Вперше була застукана боївка СБ 16 листопада 1947 р. в лісі Макошка коло Парчева. З нашої сторони був один вбитий (стр. Чумак). На другий день ворог застукав у цьому самому лісі цю саму групу разом з групою Шепеля. Була перестрілка, наші відступили. Оба рази я не був присутній. Ще перед тим був ранений стр. Лис з групи Шепеля в с. Завада, пов. Янів Любельський під час заготівлі свиней. Ворог розшифрував, що на цьому терені є більші групи УПА і почав облави. Було ще більше дрібних сутичок, але ми втрат не мали. Це перекреслило наші плани (зимовання) та змусило шукати іншої розв'язки. Лишатися в польських теренах і вдавати боївку ВІН було важко, бо мало-хто говорив по-польськи, а вже вдавати ВІН-інців не вмів таки ніхто. Залишалось рейдувати на зиму до українських родин на Східні Пруси.

Від вояків з б. СБ, які прийшли з надрайону Грубешів по мені, я довідався, що розпущено з терену вже всіх людей. Одні виїхали в Польщу, інші відійшли на Україну. Залишився лише к-р Орест, д. Зенон і один вояк з почоту Зенона д. Борсук. Крім того, ще реф. пропаганди при холмській окрузі д. Дунайський було около 10 людей, з якими д. Зенонові не вдалося пов'язатися. Але д. Дунайський інструкцію про демобілізацію мав ще скоріше. Опісля я, перебуваючи вже у Прусах Східних, мав дві розбіжні відомості про д. Дунайського. Перша, що д. Дунайський ще з двома вояками впав в с. Войславичах, Грубешівського пов.; друга, що хтось мав би його бачити в Данцігу. Однак мені до кінця не вдалося ствердити, котра вістка правдива⁵¹⁴. К-р Орест виїхав опісля в Польщу, д. Зенон перебував у своїй сестри (в Замістськім пов.), яка виїшла заміж за поляка, а частинно їздив до Польщі. Значить, на зиму не залишилося в терені вже нікого.

Українців в терені залишалось дуже мало. Лише в деяких селах лишалася одна, в других до 4 українські родини, але то в таких селах, де майже ніхто не

⁵¹⁴ Теодор Гарасим'як («Дунайський») загинув у бою з КВВ вночі з 28 на 29 жовтня 1947 р. біля Скербешева. У протокол з огляду тіла написано, м. ін.: [...] чоловік високого зросту – 180 см, грубої статури, обличчя кругле, лисий, волосся нагадує сивий колір, віком біля 40 років, ніс великий, має характерні зуби у горішній частині, які є вигризеними у формі півкола, вбраний у зимову шапку-вушанку, куртку перероблену з німецького пальто, штани до черевиків так само, руки досить охайно задбані, про що свідчить те, що має чисті нігті, без жодних зовнішніх впливів. З цього випливає, що ця людина не працювала важко. AIPN Lu 08/260, t. 9, Протокол огляду. 30 жовтня 1947 р., к. 152.

перебував. Села, які мали славу наших центрів, були виселені ворогом цілковито. Ворог виселив навіть поляків, які повернулися на наші землі. Це в надрайоні Грубешів. В надрайоні Підляшшя залишилося українців більше, але це елемент, під політичним оглядом безвартісний. Ворог заселив колоністів із заходу приблизно стільки, скільки було нашого населення перед останньою висилкою. Однак самі колоністи вважали свій побут тимчасовим (хотіли зібрати жнива) і наші акції проти заселення ударемнили намагання уряду заселити терен. Колоністи залишилися лише в кількох ворожих опірних пунктах, решта втекли додому. В Підляському надр. заселили дещо більше, по кілька родин в кожному селі, переважно поляків з Волині. За час блокади і опісля ворожа агентура старалася розбити залишене українське і польське населення так, що перебувати там в майбутньому було дуже небезпечно.

Рейд на Східні Пруси

В рейд вирушили ми з радзинського ліса (на північ від Радзина). Вирушити мали люди з Грубешівського надрайону трьома групами. Моя мала 9 люда, група д. Сквороди (з Підляшшя, але був в нашому терені) 8 люда і д. Шепеля 9 люда. Я зразу вирушив разом з групою Сквороди в напрямі Межиріччя–Дрогічин, Шепель на Соколів і Седлец. Це було 10 грудня. Розуміється, умовилися з групами на зв'язок на весну. Наша група: моя і Сквороди в числі 17 люда, вже не розлучалася і йшла разом до кінця.

Скорше, як говорити про наш рейд, треба ще схарактеризувати польське населення – це допоможе краще орієнтуватися в самому рейді. Ми проходили крізь Підляшшя, поза Межиріччя, попри Дрогічин, Чижів, через ліс «Червоний Бур» повз Снядово, Новогруд і між Мушицем а Кольоном вступили на Східні Пруси. Майже по Чижів – це терен донедавна білоруський, або український, в якому донедавна, тобто до виселення українського і білоруського населення до ССРСР в 1944/45 рр. ще було біля 20% українців, або білорусів. Польонізація тих теренів остаточно завершувалася від 1918 р., а закінчилася аж тепер. Зараз там живуть лише поляки, хоча де-не-де зустрінеться ще «україняків» або «белорусінов» – як їх називають поляки, вони вдають зараз також поляків. Польське населення можна зараз поділити на три групи: I – це поляки-автохтони, які жили на тих землях перед тим, II – це польські колоністи з центральної Польщі, що тут осіли за часів польської держави 1918–39 рр., III – це калакути, перевертні з українців і білорусів на поляків. Сам процес полонізації тих земель відбувся тут, як і всюди, зрештою, на Холмщині – внаслідок царської політики в останньому столітті: полонізації і советської: вивіз не поляків до ССРСР, та ще й умовини, в яких жило населення під час діяння польського підпілля. Про недавнє походження цього населення свідчать говір населення:

вживають багато українських, або білоруських слів, старі говорять своєю матірною мовою (українською або білоруською), а також свідчать прізвища людей, напр. всякі Гарасимовичі, Григоровичі, Остапчуки і т. п. Про границю між українцями і білорусами та відсотковий стан калакутів годі говорити, бо я там був лише переходно, а це рішуче замало, щоби про це можна було говорити. Однак можу сказати, що калакутів живе там, напевно, більше, як поляків іншого походження – взятих разом. Однак ті всі три категорії поляків підводжу до одного знаменника – польське суспільство, бо засадничої різниці політичного характеру я між ними не запримітив.

Цей терен (північна частина Люблінського воєводства, Білостоцьке і Варшавське воєводства) – це терен, де до часу амністії в Польщі діяли сильні відділи ВІН-у. Під час амністії ВІН всюди уявився. Однак залишилося ще польське підпілля і боївки. Це відчували ми у наших зустрічах з населенням, і членами польського підпілля і розвідки, але про це даліше. Польське населення села до теперішнього польсько-більшевицького уряду ставиться вороже. Розуміє, що варшавський уряд – це лише агентура Москви, а Польща зараз не має самостійности. Консолідується з польським підпіллям. Вірить, що вже от-от має початися війна і завжди в терені кружляють якісь вісті з точно означеними датами початку війни. Населення вірить, що дорогою виборів вдасться партії Міколайчика в теперішніх умовах щось вибороти. Має вже досвід з «виборів» і «референдум», які переводив теперішній уряд в Польщі. В своїх політичних розчисленнях числять на міліарну поміч Англії і Америки, які мали би повалити СССР та створити демократичну Польщу. Кружляють рівнож різні вістки про всякі польські армії і підготовку до війни в Англії та Америці. Щодо українських справ, то польське суспільство, мабуть під впливом польського підпілля, мріє даліше про «креси всходне». Про нашу визвольну боротьбу знають і знають, що УПА є сильна. Знають також про перемир'я тимчасове і загально говорять, що з українцями прийдеться ще змірятися. Щодо прилучення до Польщі німецьких земель (Земе Одзискане), то з тим в загальному погоджуються, однак віра, що ці землі залишаться надальше при Польщі, під впливом голосів про вислови західноєвропейських дипломатів, заломалася. Однак вже можна було завважити подекуди вплив на населення большевицької «демократизації». На цю частину людей вплинула земельна реформа, амністія, заспокоєння урядом, що буде колективізації, можливості заробітків, чи знайдення посад і не без впливу тепер терор поліційних чинників. Серед польського населення зачувається також перемучення війною і партизанською діяльністю та в багатьох випадках помічується бажання спокою. Бачуть можливість загосподаритися після знищення, але загал населення все-таки не хоче погодитися з теперішньою польсько-більшевицькою державою. Серед насе-

лення діє багато агентів УБП і часто УБП арештує людей і робить «скоки» на хати, де квартирують підпільники.

На цьому відтинку рейду можна було вичути всюди, що діє польське підпілля. В підпіллі мав би залишитися сам здоровий, ідейний елемент. На жаль, з членами підпілля нам не довелося говорити. Говорили ми лише з членами польських підпільних організацій, які живуть легально. Діяли також боївки. Про політичні тенденції і моральну вартість польського підпілля в тих теренах не можу нічого сказати, хіба це, що можна було вичути в розмовах з населення. Можна було завважити, що польське населення не ставиться так з респектом до підпілля і його командирів, як, напр., українське населення до УПА. В дуже багатьох випадках можна було почути нарікання на колишніх ком. ВІН-у, які уявилися напр. що вони їли, пили і ходили з жінками, окрадали організацію, а конкретно нічого не робили. Внутрішня дисципліна пол. ВІН-у була оперта на польських військових засадах, але не дала кадрам моральних якостей. Про це свідчить велика кількість всяких грабункових банд, що діяли перед амністією і після неї, які рекрутувалися якраз з підпілля і підпілля не могло собі з ними дати ради – явище, майже не видне на українських землях. Політичне вироблене підпілля – слабе, коли порівняємо його з українським. Це зумовлене почасти браком політичного виховання кадрів, а почасти браком політичної програми польського підпілля взагалі. Напр., вони говорять, що їх демократія має бути побудована на взір американської, але яка вона може бути в практиці на польському ґрунті, не знає ніхто. Може я забагато при цій характеристиці вживаю слова «польське підпілля». Під цим розумію таке саме підпілля, хоча я говорив лише з «уявленими» колишніми членами ВІН-у і з кількома членами підпільної організації. Це роблю на підставі даних про колишню внутрішню організацію і практику ВІН-у, а я зорієнтувався також, що засадничо в внутрішній структурі підпілля нічого не змінилося, лише перейшли з революційно-боевої у підпільні форми боротьби. Населення всякі накази ВІН-у приймає з респектом і всюди привикло до партизанки, хоча всюди, де ми були майже рік, а то й більше, не стрічалися з боевими групами.

Після проголошення в Польщі амністії, польсько-большевицький уряд – що так скажу – почув ґрунт під ногами і зараз щораз то більше закріплює свої позиції. Зразу польське підпілля мало опановану в більшості адміністрацію, поліцію, кооперацію і т. д. Амністія, агентура, арешти, погоня за працю, зміна урядників, стале перекидування поліцистів, терор УПВ і інші прийоми уряду змінили основно цей стан і зараз позиції підпілля в державній адміністрації слабі, та підпілля обмежилось звичайне лише до вдержання розвідки в поодиноких клітинах адміністрації.

Сам наш рейд випав в поганий час – це вже, можна сказати, був початок

зими, хоча в цьому році зима остаточно «стабілізувалась» щойно в м. лютому. Таки першої ночі почав падати сніг, щоправда над раном він стопився, але така погода вже була цілий час. Падав сніг, то дощ, часто сніг лежав через кілька днів, то знову топився. Рейд в таку погоду важкий. Люди були одягнені по-зимовому, це все промакало, як рівнож і чоботи. До рейду використовували ми цілі ночі. За ніч вдавалося зробити найбільше 35 км. , але люди вже були перемучені. По дорозі ми не вступали ніде, щоби не розшифрувати, що туди переходила якась група. Це було безпечніше. Звідси треба було числитися з цим, що може бути злив з даного постю, а нам ішло про те, щоби ворог втратив можливості віднайти наші сліди. В ночі, хоч би нас хто і заважив, то не знав, хто це, і найкоротше буде думати, що проходило УБП і тому, якби навіть заважити, донощик, можна припускати, що не зголосить. Зразу ми примінювали квартирування по хатах. До цього змусила нас негода, а за короткий день треба було відпочити, осушитися, виспатися, а це не завжди можна було зробити в лісі, до того не завжди можна було попасти на ліс. Треба додати, що ми не мали жодних карт, почавши від Межиріччя, крім адміністративної карти Польщі з поділкою 1:1000.000. До кватирування ми вибирали по можности віддалені кольонії в лісі, чи під лісом, однак, нараз, як таких не було, ми були змушені кватирувати в селі. Цілий час вдавали польську боївку, аби не розшифрувалися, заборонено говорити тим, що не знали добре польської мови, хіба з конечности мало, навчилися «АК-овських пісень і інших польських, та старалися у всьому наслідувати ВіН. Чим дальше – ми набирали досвіду, стрільці опановували польську мову, з розмови з населенням довідувалися про тактику і спосіб поведінки польських вояків підпілля і це все зразу примінювали в життя. Коли ми заходили до селян, то звичайний селянин – коли тільки переконався, що це не є УБП – зараз розговорювався, починав нарікати а теперішній уряд, говорив, що тільки знав про польське підпілля, питав, коли буде війна і т. д. На маргінесі треба зазначити, що підложжа для діяльности провокації є дуже добре. Квартируючи, бльокували ми хати, тобто задержували всіх, хто прийшов чужий і не випускали господарів. Часом у зв'язку з цим були різні ускладнення і треба було справу розв'язувати в інший спосіб, це вже залежало від ситуації. Звичайно, всі задержані скоро виказували свою «благонадежність», однак в більшості ми їх придержували, вияснюючи, що мусять вибачити, але ми в терені є переходово, особисто нікого не знаємо, а що нам уже в нашій боевій практиці траплялося різне, то мимо довіри до даної людини, мусимо задержати. Зрештою, така є партизанська засада. Перший раз стрінулися ми з членом польського підпілля ще перед Бугом, назви села не пригадую. Вечером ми на колоніях вступили на вечерю. Якраз ми, себто я, Сковорода ще кількох вояків, зайшли до хати, в якій був парубок, по фаху кравець, досить

інтелігентний хлопець. Він досить скоро зорієнтувався, що це не є УБП і між нами скоро почалася розмова. Ми представилися йому, що ми з Бялосточчини і тут є лише переходною. Упімнули його, щоби задержав це в тайні і заявили йому, що ми також зорієтувалися відразу, що він є членом польського підпілля. Цей кравець прийняв нас дуже гарно, розуміється з горілкою, бо це в них обов'язкове. Зорієтував нас докладно в терені та про можливості переходу через Буг. М. ін., ми довідалися, що тут в терені стало оперів УБП з Соколова і Седлец, часами з 1 до 60 люда. Минулого тижня вбили в селі одного підпільника. Рівнож за Бугом (пов. Більсько) стало квартирує в Дрогічині і Сем'ятичях військо і шукає за якоюсь боївкою.

Буг перепливали ми човном вечором 18.XII, під містечком Дрогічено (Дрогичин). Без пригод перепливали ми також р. Нурець. Вечером, після переправи через р. Нурець, налізли ми на одного підпільника. Ми вечером підійшли до одної хати під лісом. Там мали ми заждати, а один вояк мав взяти в господаря коня і вернути на денну квартиру, бо там забув пістолю. Коли ми підходили над раном до хати, щоби закватувати, то наперед окружили хату, а тоді щойно стукали. Це зробили тому, що лучалося, що господар думав, що це якась рахункова шайка і зараз тікав з хати і алярмував сусідів, або могли бути в хаті якісь інші типи, які могли би втекти і зголосити про це, що бачили, поліції. Щойно, коли ми збудили господаря і він зорієтувався, що йому нічого не грозить, ми «зносили» це окруження. Так само і тепер, прямо з привички, хлопці окружили хату і кількох увійшло досередини. В цій хаті якраз був польський підпіляк. Коли почув, що в хаті є якісь військові, та побачив, що другі окружили хату, думав, що це УБП, збив вікно і почав з пістолі стріляти до нашого вояка, який був під вікном і втік. Ми за ним не стріляли. Опісля ми хаті всіляко старалися доказати, що ми не є УБП і нав'язати розмову з господарьом і його дочками, однак до кінця нам це не вдалося. Не повірили.

Коли ми квартирували під містечком Чижевом (на двох колоніях під селом), якраз в ночі польська боївка забрала товарі в «спулдзельні» в Чижеві, і УБП робило в терені пошукування за тою боївкою. Лазили і переїздили біля нас, але нас не напали.

Після цього квартирували ми в двох колоніях на краю ліса «Червоний Бур», коло Замброва. Коло нас була ще одна колонія. Над раном почав падати сніг і падав через цілу добу. Біля 11-ї год. прийшло на ці колонії 2-х поліціантів шукати, чи не женуть самогонки. Ми всі спали, лише в двох хатах не спали алярмові. Наш алярмовий якраз голився, як увійшов до хати поліціант. Алярмовий скочив до другої кімнати, де ми спали, вхопив за зброю і побудив нас. Поліціант рівно зорієтувався, що тут в хаті є якісь люди і то більше, та можуть бути зі зброєю, вискочив на двір, сховався за ріг хати і вимірив з кріса в двері. Ми

зразу не знали, що є, зібралися і почали вискакувати через вікна, бо думали, що є якийсь донос і нас оточили. Вискакували якраз з протилежного боку від місця, де був поліціант. Ще скорше алярмовий і двох вояків скочило до другої кімнати і алярмовий вихилився через двері. Тоді поліціант стрілив, але не попав у нього. Один вояк Сойка, завважив через вікно (вікна були замерзлі, лише вгорі була вузька, не замерзла смуга вікна) шапку поліція і влучною серією з автомата вбив його. Це було якраз в час, бо поліціант приготував кинути до хати гранату. Другий поліціант був в тій хаті, де не квартирував ніхто, і йому вдалося втечі. Ми відступили в ліс і пішли в напрямі Сьнядова. Від того дня почалася зима. Сніг стопився, аж ми були вже в Східних Прусах. Ріку Нарву переходили ми в Новгороді. Дальше ми вже йшли без пригод. Лише був випадок, що господар поїхав оголошувати до гміни, що в нього квартирує «боюфка», але це було вже вечером, коли ми збиралися відходити, десь на середині дороги між Нарвою, а колишньою німецькою границею. В пов. Остроленка ще до того часу діяли вд. ВІН-у (в пущі Крутовській). Тут в кожній гміні квартирувало б. 30 люда ВП, присланих на поборення польського підпілля і там було досить активне УБП.

Я переконався, що найкраще живе польське населення на «колишніх» українських і білоруських теренах. Там мали всюди хліб, було м'ясо, товщ і т. д., та вища культура села: вміють краще зварити, в хаті чистіше, кращі хати. Багато нижче стояли вже автохтонні польські землі – повіти Високе Мазовецьке, Острів Мазовецькі, а вже дуже низько пов. Остоленка, а головно Курпйовска пуца. В останньому хліб був рідкістю, також товщ. Населення живиться переважно картоплею і капустою. Хати примітивні, люди ходять в старій курпйовській носі.

22.XII ми були під колишньою польсько-німецькою границею недалеко с. Лемон, менш-більш посередині дороги між Мушенцем, а Кольном. Тому, що почалася гостра зима, та зближалось польське Різдво і ми «зв'язалися» з польською підпільною організацією, вирішили тут пересвяткувати польське Різдво. Нам на Різдво було не вигідно пхатися в німецькі терени. Місце постою змінювали ми щоденно, підсуваючись щодня по кілька кілометрів на захід. Рівночасно вели, розуміється дуже обережно, розвідку про поселених українців в німецьких теренах, бо мали лише кілька адрес і то далеко від кордону. Конкретно таки нічого не довідалися. Свят-Вечір відсвяткували з усіма ритуалами, які є в звичаях місцевого населення: всі розцілювалися з господарями, були і промови, навіть згадували про «наш Львув». Різдво було бідне. Найбільший богач в селі міг собі дозволити на один разовий пшеничний хліб, м'ясо з кількох гусей і літру горілки та кілька бохонців гречаного хліба. Найбідніший їв, як звичайно: картоплю з капустою, трохи з м'ясом з курки, або крілика.

Східні Пруси

Німецьке населення зустрічається ще в південних повітах, тобто в Мазурському «поєзежу» до 15 % колишнього населення. Після приходу на ці землі ЧА більша частина німців втекла на захід. Большевики тут, як зрештою і всюди, почали терор і грабїж населення. Опісля ці терени віддали Польщі. Чого не зробили большевики, то закінчили поляки (військо, адміністрація, і цивілі). Остаточо викинули решту німців за Одру, лишаючи лише в вищезгадані терени. Ці німці зараз цілковито ограблені з усього і дуже бідують. Більша частина з них переписалася на «мазурів» (нові «фольксдойчі»). Ці зараз дістають харчові картки і можуть одержати працю. Німці, які не переписались на мазурів, можуть найвище заробити, працюючи десь у селян. Харчевих приділів не дістають жодних. Готуються до виїзду за Одру.

Крім німців, в Ольштинському воєводстві (Сх. Пруси) є поляки, переселені з ССРСР і колоністи з центральної Польщі; українці, білоруси і мала кількість інших народів, переважно тих, що разом з переселеними поляками приїхали з ССРСР, як поляки. Ольштинське воєв. Весною 1948 року було заселено в околo 60%. Всі ці народи трактують свій побут на цих землях, як тимчасовий (з винятком німців) і прямо годі стрінити людей, які старалися би там загосподаритися, з винятком хїба білорусів. Кожний старається налагодити собі життя так, щоби могли пережити цей переходовий час. Розтягають до решти всяке, залишене ще майно, як: сільськогосподарські машини, меблі, користають з усяких державних позичок та допомог, не дивлячись на те, що їх треба буде платити (це все відноситься до поляків, бо інші мало користають з цього).

Польське населення різко поділяється на дві групи, а це: поляки-«центральяки» і поляки т. зв. «кресів». З центральної Польщі наїхало найбільше безземельних селян, серед них є багато партійних і цей елемент наставлений до уряду в більшості прихильно. Більша кількість серед них неписьменних.

Поляки з «кресів» – це переважно господарі. Знають уже на практиці большевицьку дійсність і тому до уряду наставлені вороже. Не люблять «центральяків» тому, що вони даються «ловити на большевицьку вудку», а дальше тому, що «центральяки» їх зле прийняли в центральній Польщі, коли вони виїхали з українських земель. Вони також числяться з можливістю, що їм прийдеється вертатися на Україну або Білорусь і тому намагаються жити в згоді з українцями, чи білорусами, бо може якраз там буде українська чи білоруська держава (тут треба зазначити, що «центральяки» ставляться до українців дуже вороже) і ще покутує там – що так я скажу – «класова нерівність» – мовляв «центральяки діди, а ми господарі».

Найгірша доля таки українців (по німцях). Українці з Лемківщини і частинно з Підляшшя не криються з тим, що вони українці, говорять по-українськи, на-

зивають себе українцями, святкують українські свята і т. д. Українці з інших теренів вдають поляків. Щоправда, уряд старається роздрознювати національних різниць із того строкатого збору людей зробити польське «сполеченство», а майбутньому зпольонізувати. Населення з акції «в» (виселеної) є поліційно сліджене. Але в практиці є інакше. Заходи уряду в тому напрямі анітрохи не зм'якшили польського шовінізму і не змінили ворожого наставлення поляків до українців. Поляки: чи то населення, чи члени адміністрації, стараються якось пошкодити українцям (українцями вважають всіх з акції «в» – мимо того, що виселено також багато поляків), називають згірдливо «україняками», українцеві не вільно переноситися до іншого повіту, тяжко дістати іншу працю, навіть фізичну, не вільно бути в вищих від гміни урядах, не можна дістати запомоги, дістають гірші мешкання і меблі та інше. Заходи уряду в тому напрямі, напрямі ані трохи не зм'якшили польського шовінізму і не змінили ворожого настановлення поляків до українців. Багатьох селян призначили до радгоспів (майонтек паньствова). До того поліційні нагляду часті арештування. Одначе це все довело до ще більшої консолідації населення. Селяни між собою політикують. Всякі видумані і правдиві вістки, напр., про бої УПА, про війну, про те, що хтось з УПА приїхав на «одзискане» – переповідає один одному і потішають себе, як можуть. Це було б дуже позитивне, якщо це не було би в умовах большевицької дійсности. Ворожа агентура починає щораз більше ангажувати агентів серед населення, і в майбутньому грозить основне арештування всіх людей, які були в УПА, або мали взагалі щось спільного з нашим визвольним рухом. Економічно українці стоять зле, хоча не гірше від більшости поляків. Коли виселювали, з дому не можна було багато з собою забрати. Люди приїхали на Помор'я перед жнивими, або таки в самі жнива, тобто по сівбі. Тому ніхто не міг вже нічого засіяти. Зібрали лише сіно і тому лише худобу мають чим кормити. Самі селяни живуть тим, що привезли з дому, а я вже згадував, що з дому не могли багато забрати. Як поміч від уряду, діставали дещо пшениці, кукурудзяної муки, на дітей трохи цукру і ще дещо, але всього дуже мало. Зараз кількості усього цього я не пригадую, але діставали стільки, що місячний приділ на одну родину можна було привести з міста в точці. Збіжжя на засів дістали в формі позички. Частину селян приділено до радгоспів. Ці вже мають можливість заробити. Також ті, що пішли до ліса, чи деінде до праці у ремісники. Однак заробіток є важкий і праця одного члена родини абсолютно не вистарчає на одержання (скромне) навіть невеликої сім'ї 3–4 люда, коли хтось не має запасів, з окремих українців комусь вдалося дістати працю в урядах, звичайну працю гмінних секретарів, бугалтерів по радгоспах, чи в кооперації, але їхня платня ще менша як фізичних робітників.

Білоруси живуть як поляки, хоча говорять рідною мовою. Білоруси приїхали

переважно з Білостоцького воев., втекли звідси перед переслідуванням польського підпілля. На білоруських землях діяла перед війною комуністична партія. Коли почалася німецько-большевицька війна, почала діяти большевицька партизанка, і білоруське населення активно її піддержувало. Після приходу ЧА багато комуністів пішло до урядів, большевицька партизанка перестала існувати, а ВіН почав переслідувати білоруське населення. Частина білорусів виїхала до ССРСР, а частина на «Земе Одзискане». Тому, що білоруси приїхали найскоріше, вже встигли загосподаритися і їм зараз живеться найкраще з усіх інших. Переважно польське населення трактує їх, як українців і називає «україняками». Серед білорусів на «одзисканих» пробольшевицьких настроїв не помічається.

Більшість теренів Східніх Прусів ще до 1947 року не була охоплена нижчою адміністрацією і багато сіл було незаселених. Зараз уже адміністративний апарат діє всюди. Уряд урухомив лише ті промислові підприємства, які були в доброму стані. Ті підприємства, що для їх урухомлення потрібно капіталу, ще стоять даліше нечинні. Рівнож досі урухомлений ще залізничний рух на багатьох залізничних лініях. Також багато землі лежить облогом. Загосподарування лісів щойно в початках.

26.XII.1947 р. перейшли ми на «Одзескне» в с. Карпа і заквартирували в двох хатах в с. Курв'я Мала, у німців. Тут ми розвідали, що недавно до повітового містечка Піна приїздила автом польська боївка і забрала кооперативу. Німці нас дуже боялися. На другий день ми квартирували знову на двох колоніях, у німців, вже в пов. Мронгово. Німці до нас ставилися прихильно. З нашої поведінки зорієнтувалися, що ми не є поляки (в тому повіті вже перебувала група УПА 5 люда з нашого терену і про що вже знали німці, і тому ставилися до нас добре, але не зрадилися, що знають про перебування тут УПА). Про українське населення не довідалися ми нічого конкретно, хіба те, що недалеко звідтам, по селах є по кілька українських родин. На третій день ми квартирували знову у німців, 7 км., від містечка Рен (на схід від Мронгова, по нім. Сенсбург). Вечером нас трьох зайшло до 4-х українських родин, що мешкали недалеко нашого місця постою над шосею. Це були якраз родини з села з Монастира Равського пов. Один господар пізнав мене і стр. Сталевого. Зорієнтував нас, де є українці, яка є ситуація і оповів про те, що ВП в лісі коло Монастиря знайшло якогось нашого «генерала». Звідтам, з Монастиря вернулася якась жінка, яка оповідала, що ВП зловило одного вояка з УПА, який мав би бути в охороні пров. Стяга (той господар псевдо не знав). Цей вояк мав би підмінювати криївки пров. Стяга. Він це всипав, криївки розмінував і ВП мало витягнути пров. Стяга – чи живого чи мертвого – то цей господар не знав. Після оповідання цієї жінки, витягнутий з криївки «генерал УПА» мав бути серед-

нього росту, сивий, біля 50 літ. З цих даних виходило б, що це мав би бути пров. Стяг⁵¹⁵.

На другий день випало нам ще квартирувати таки в німців, на четвертий ми попали до українців, тобто 30.XII. На них попали ми ще з вечора і рішили заквартирувати. Це було в Кентшинському пов. (по нім. Растенборг), 10 км. На схід від Кентшина. Одна родина була з Перемищини, друга з Любачівщини. Рано 30.XII господарі хотіли їхати на ярмарок. Люди зробили на нас добре враження і ми, довіряючи їм, пустили їх на ярмарок. Однак ми перечеислилися. Біля 11-ої год. вже почало нас оточувати УБП і поліція. Вони терен мали знаменитий. І якщо були би нас оточили, пробитися з оточення було б прямо неможливо. На щастя, алярмовий завважив ворога, коли він лише розгорнувся за залізницею і почав обходити колонії, щоби відтяти нам відступ до ліса. Ми вискочили з хат і почали вогонь по ворогові так, що унеможливили йому відтяти нам відступ. За цей час одне наше крило зайняло край ліса. Перестрілка тривала около 1/2 год. Остаточно нам вдалося без жодних втрат зникнути під покровом ліса і відв'язатися. Тоді ми цілий день лавірували поміж ворожими групами по маленьких лісах, два рази переходили по пояс ріку, але вдруге воювати вже не прийшлося. Великим приятелем противника був свіжо впавший сніг і сліди на ньому. Як пізніше ми ствердили, ворог мав двох убитими. Ніччу ми обмерзлі зробили 30 км. і щойно на ранком заквартирували на одній колонії, 8 км від міста Срокова (Дренгфурт). Попали якраз на хату колишнього АК-овця з Ряшівщини, який донедавна був в УБП в Любачеві. Дуже багато нам оповідав про українців, УПА, свої подвиги в боротьбі з УПА. Я його розпитував про все в подробицях, ніби й цікавлячись УПА і українцями, фактично ішло мені про це, як він те все інтерпретує. АК-івці ішли на українських теренах до УБП і МО в дорученні польського підпілля, щоби під плащиком польсько-большевицьких поліційних формацій нищити наш рух і взагалі все, що здавалося українським. Про УПА оповідав досить вірно: що добре воювали, що ВП боялося УПА, бо не знали, звідки, де і коли вдарять, а як потрапити на засідку УПА, то годі вже вийти живим. Рівнож досить вірно оповідав про українське населення: що українець – то запеклий ворог Польщі, від українця нічого не довідаєшся, там навіть малі діти ведуть розвідку. Дещо оповідав про криївки, однак про це, мабуть, чув тільки з оповідання. Їхніми (польськими) подвигами перехвалювався, оповідав про різні речі, яких не було взагалі, а про поразки ВП чи УБП майже не згадував. Оповідання його були досить живі і всі під кутом, що їх (українців) треба нищити на кожному кроці, бо то «страшний» нарід в боротьбі, а вони всі – від найменшого до стариків – запеклі вороги Польщі.

Коло Срокова я мав адресу одної певної родини з Грубешівщини, однак вва-

⁵¹⁵ Ярослав Старух «Стяг» загинув у бою з КВБ 17 вересня 1947 р. неподалік Монастиря.

жав за відповідне вилявірувати звідси даліше, через те, що ми вже трохи розконспірувалися і я цієї адреси не використав. Даліше ми пішли попри теперішню польсько-советську границю і я біля Скандави (Скандав) стрінув 2.І.1948 р. знайомих селян з Грубешівщини. Вони нам сказали, що недалеко, на південь звідси є люди з Грубешівщини, біля м. Корші (Коршен) і через ті родини можна зв'язатися з нашою групою (5 люда, що прийшли перед нами вони відійшли від нас уже з Підляшшя). До 6.І. ми дісталися до тих родин і заквартирували вже конспіративно в stodолі на колонії. Там були 2 українські родини. Свят Вечір був дуже скромний і без жодних церемоніалів. Вечором уже розійшлися по українських родин, які були в тому і в сусідніх селах, щоби перебути через Різдво. За цей час я хотів пов'язатися з стрільцями, які прийшли тут скорше, і від них та від селян довідатися, де є українці з наших теренів, зорієнтуватися в ситуації і по Різдві розмістити людей в терені, щоби перебути зиму. Треба зазначити, що більша частина стрільців, беру вже тут від увагу 22, думала легалізуватися.

На другий день, на Різдво, долучив до нас стр. Шугай і Субота з групи, яка прийшла скорше в Ольштинське поле воев. Після розмови з ним, я поділив нашу тепер 20-ку на 3 групи. Перша в числі 7 люда відійшла зі Славком до укр. родин в пов. Бартошиці і Ліцбарк Вар. Він там мав адреси до багатьох українців і кількох уже був особисто. Опісля 3 з них пішли ще даліше, в пов. Бранєво, вже над морем, до своїх родин, що там мали залегалізуватися. Друга група, в числі 7 люда лишилася на місці. Тут мали нав'язати контакт з 2-ма стрільцями, які поїхали з документами, і від них дістати адреси. Я з рештою 5 людьми пішов на південь в пов. Мронгово, де ми мали тимчасово розміститися. З ком. поодиноких груп умовлено зв'язок та поінструктовано стрільців, щоби конспірувалися, бо інакше годі буде перезимувати, і ми можемо спровокувати арештування українців.

Ми (6 люда) зайшли в Мронгівський пов. Розмістилися в

Тіло вбитого Тимофія ГАВАЛКИ («Шепеля»).

Тіло вбитого NN, пс. «Моряк».

селян по 2-х. В тому повіті були ще 2 стрільці з групи Шугая. Від селян ми довідалися, що коло Мронгова УБП заскочило 9 наших стрільців на квартирі і 7 з них впало, а 2-х втекло. Поляки мали 4-х вбитих – 2 УБ-істи і 2 поліціанти. Виявилось, що це розбили групу Шепеля, бо при одному воякові знайшли адресу його сестри, УБП сестру арештувало і вона пізнала свого брата. Згинув, мабуть, і сам Шепель та ком. надрай. боївки СБ, Ясінь.

УБП після того випадку почало «гонити» по цілому повіті і робити труси по українцях. Безперечно, на це вплинуло також і те, що 5-ка Шугая зразу не конспірувалася. До того часу, добре конспіруючись, можна було сидіти по хатах, тепер треба було вже цілий день сидіти в криївці, бо кожної хвилини могло наскочити УБП. «Скоки» були також вночі. Тому, що в цьому терені УБП розшифрувало наш побут, ми хотіли перенестися в інші повіті. Вислали одну дівчину, яка тут перебувала з лівими документами, в східні повіті Ольштинського воев., щоби дістати адреси людей з наших теренів. В неділю, тобто 18.I. я був на «зв'язку» з попередніми групами в місцевості, де ми розходилися. Двох вояків мало ще залишитися в цьому повіті (Кентшин), двох ми забрали, для трьох родини виробили документи і вони мали скоро від'їхати до своїх родин. Коли я вернувся з Мронгівського пов., сформував групу з 6 люда, яка мала відійти на схід, а з трьома вояками мав залишитися ще поки що в пов. Мронгово. Це було від 17 до 24 січня. Однак в міжчасі УБП зловило стрільця Кропиву (з Підляшшя). Він почав сипати, а знав також, де я квартирую. Я квартирував з двома стрільцями: Сталевим і Чорноморцем разом, назви села не пригадую.

В суботу 24.I. Кропива привів на нашу домівку УБП. Сталевий був на вишках в сіні, ми оба з Чорноморцем в хаті. Перед вечером приїхало перед хату 3 авта УБП, окружили господарство і вскочили до хати. Ми з Чорноморцем уже не встигли сховатися в сіно, лише скочили з хати до пивниці і то вже в останній момент. УБП перешукали будинки, шукали по сіні, були і в пивниці. В цій хаті

Тіло вбитого NN, пс. «Моряк».

Тіло вбитого NN, пс. «Блакитний».

був колись «Гастгавз»⁵¹⁶ і було багато пивниць. УБП-істи зайшли до першої, знайшли там якісь вишніяки, напилися і далі не лізли. Вечером ми з цієї домівки вибралися.

Тіло вбитого Тимофія ГАВАЛКИ («Шепеля»).

Тіло вбитого NN, пс. «Запорожець».

⁵¹⁶ Тут: заїзд, мотель.

Тіло вбитого NN, пс. «Кривоніс».

Кропива знав 7 домівок. На нашій домівці арештували господиню. Грозило, що він приведе ще й на інші домівки і треба буде попередити стрільців, щоби вибралися. Шугай з своєю шісткою був на домівках, про які Кропива не знав, і вже дістав усі інструкції та був

готовий до відходу в східні терени. Лишалася ще домівка, з якої ми розходилися. Там квартирували 3 стрільці. Вона була віддалена 40 км. від нас. Я рішив якнайскоріше іти там, щоби попередити перед небезпекою. Однак за одну ніч нам не вдалося туди зайти і ми закватували законспіровано від господаря на якихось вишках в сіні, вже недалеко від місцевости, куди йшли. Вечером від знайомих українців я довідався, що в селі, куди ми йшли, була облава, але висліду облави господар не знав. Щойно пізніше я довідався, що на цій домівці ще були стрільці (ці, що мали легалізуватися) їх знайшло УБП. Один з них застрілювався, а двох попало живими в ворожі руки, однак один із зловлених був так важко ранений, що скоро помер. Застрілювався стр. Субота, помер від ран д. Володар⁵¹⁷, що був попередньо ком. боївки СБ, здався живим слідчий СБ Клен⁵¹⁸. Наша трійка перейшла в повіт Бартошиці і тут, при кількох українських родинах перебувала більше, як місяць.

Тут я бачився з Дишкантом⁵¹⁹, десь біля 10–15 лютря і получився з групою

Тіло вбитого Василя ПОРОХНЮКА («Суботи»).

⁵¹⁷ Роман Титар («Володар») – комендант боївки СБ у III районі надрайону «Лиман».

⁵¹⁸ Василь Юрків («Клен») (1916–1948) – референт СБ III району в надрайоні «Лиман».

⁵¹⁹ Василь Дишкант («Деркач») – член реферату пропаганди та зв'язку Закордонних Частин ОУН, в грудні 1946 р. висланий до Польщі кур'єром.

(7 люда), яка перейшла сюди. Зараз було з цієї групи 4 люда, стало вони перебували в пов. Ліцберг /Гайльсберг/. При кінці лютого ми (3) перейшли також в цей пов. І так уже перебували до нашого дальшого відходу в рейд, тобто до 5-го квітня. Квартирували ми цілий час конспіративно, більше в криївках, в сіні, дещо по хатах. В цьому терені вдалося нам добре конспіруватися і УБП не розшифрувало нашого побуту до кінця. Ми мали дещо грошей і давали селянам на товщі і на хліб, щоб легше було їм нас прохарчувати, бо населення вже сильно збідніло і харчуватися на кошті господаря було за тяжко. Мали ми також одну домівку в поляка «Віленьщизни», в якого двох стрільців перебували більше, як половину зими, як члени польського підпілля.

Тіло вбитого Тимофія ГАВАЛКИ («Шепеля»).

Щодо можливостей легалізації з «З.О.» і в Польщі взагалі

В Польщі зараз заведений досить складний спосіб поліцейного мельдування населення – так, що залегалізуватися майже неможливо з лівими документами, на взір большевицький. Документи «Довуд особісти» видає кожна гміна. В гміні залишаються знімки, відбитки пальців і всі дані. Коли хтось хоче змінити місце перебування, вимельдовується з гміни і дістає карту вимельдування, з якою зголошується до гміни в новім місці перебування. Згідно з приписом, гмінний уряд робить відписи⁵²⁰ документів і відсилає до гміни, де видано документи і вимельдовано дану особу для ствердження, чи документи є правдиві і чи уряд гміни не має застережень щодо даної особи. Це в більшій частині Польщі ще не практикувалося прямо через недбальство, чи недолугість адміністрації. Однак на «З.О.», а спеціально в Східніх Прусах на це звертає уряд спеціальну увагу і цього допильнує. Спеціально ще після поселення на ці терени українців, коли уряд різними дорогами довідався, що йдуть легалізуватися члени УПА з лівими документами. Тому на тих теренах спеціально залегалізуватися найважче (з лівими документами).

⁵²⁰ Тут: копії. – Прим. пер.

Можна це зробити, нав'язуючи знайомства з потрібними урядовцями і їх підкупити, але це непевне, бо бояться провокації і скоро на випадково знайомого не зловляться, хоча підкупство – навіть у високих урядах – є на порядку денному. Коли уряд різними дорогами довідався, що виїдять до родин УПА-істи, почав слідити наші родини: хто де їздить, чи хтось приїздить до даної родини, чи перебуває в даної родини і т. п. Так, нашим стрільцям, які виїхали після виселення до своїх родин, прямо неможливо залегалізуватися, багато скорше вже можна тоді, коли хтось здалека держався від українців, а ще краще, в центральній Польщі. Хто того в час не зрозумів і не зробив відповідних заходів, а заражений на арештування, якщо його не арештували ще досі.

Не можна поминути ще факту, що серед досить поважної частини українського населення відчувалися вже бажання зажити спокійно (щоби ніхто його не чіпав). Це явище спричинене перемученням довготривалою боротьбою, яку вів нарід з окупантом на рідних землях, бо, безперечно, тягар боротьби падав найбільше таки на плечі населення. Зараз на «З.О.» населення зажило спокійніше і почала творитися інша атмосфера. Щоправда, наша боротьба населення дуже виробила і створила в людей високе почуття людської гідності, та помимо того – це явище – атмосфера бажання спокою – є досить негативне, бо це стане в багатьох випадках причиною співпраці з ворогом.

З групою Шугая мені нав'язати зв'язку не вдалося, бо внаслідок всипи Кропиви арештували якраз тих людей, через яких ми мали зв'язок. Крім того, арештували селян, голов родин, де ми мали домівки (7 родин), про які знав Кропива і ще кілька члені родин інших, яких уже всипали, мабуть, самі арештовані. Рівнож не вдалося мені зв'язатися з двома стрільцями, які лишилися недалеко місцевості, де наша група розчленувалася. Я мав лише відомості, що вони переховувалися в цій околиці цілу зиму і виробляли документи.

В рейд вирушила лише наша група (7 люда), які були ще зразу (в осені) здепидовані йти на американську зону. Ми вийшли з ліса коло Доброго Міста (Гудстадт) Ліцбарського пов., 5 квітня. Це були: Сталевий, Богдан, Славко, Чорноморець, Юрко⁵²¹ і Богун⁵²².

Рейд через Польщу

В рейд ми вирушили вже обідрані і виснажені через зле харчування і труднощі зими. Була рання весна, зробилося вже тепло, умови до партизанського діяння першорядні, поминаючи один мінус весни – короткі ночі – не можна перейти багато кілометрів. Це було для нас якраз найголовніше. В перших днях рейду не обійшлося без пригод:

⁵²¹ Теодор Галайко («Чорноморець») – член надрайонної боївки СБ в надрайоні «Лиман».

⁵²² Роман Байляк («Богун») – член охорони заступника референта III Округи Ярослава Білого «Мілка» в 1945 р., згодом член надрайонної боївки СБ в надрайоні «Лиман». Автор спогадів: Р. Байляк. *Богунова тридорога. Кадри на скрижлях*, під ред. Р. Галана. – Варшава, 2004.

8.IV, коли ми йшли якраз шосою, недалеко містечка Вартемборг, наїхав на нас ровером поліціант, що мав якраз стежу. Ми приховалися в бур'ян коло шоси. Але поліціант завважив когось з нас, а може почув, що хтось шосою іде, бо ще один стрілець, Богдан, залишився і якраз нас доганяв. Поліціант його задержав. Стр. Богдан вбив його серією з напівкрісівки. Поліціанта ми сховали в бур'яни, щоби зараз зрана ніхто не попав на його сліди, і за нами не було погоні, ровер вкинули в ріку і пішли самі далше.

Мабуть, 10 квітня вислав я Богдана і Славка в цивільних уніформах купити хліба. Ми чекали на них під селом. Щоби купити хліба, мусіли зайти до кількох хат. В селі якраз було кілька поліціантів. Їм хтось доніс, що якісь незнайомі ходять по селі і купують хліб. Поліція хотіла зловити їх живими. Саме Богдан зі Славком виходили з подвір'я, як з дороги поліціанти спрямували до них кріси і почали кричати «ренце до гури». Наші, відстрілюючись, втекли живі і здорові. Це було на північ від Щизна (Ортзбург), недалеко від цього міста. Коло містечка Митниця ми увійшли на терен властивої Польщі і вже до Нарви йшли більш-менш цією самою дорогою, що і на «Одзискані». Нарву ми переплили коло Збуйної, це буде до 15 км від Новгороду на захід.

Підчас теперішнього рейду ми застосували цілком іншу тактику, як під час рейду на «Одзискані». Зараз кватирували лише в лісі. Коли ми вирушили в рейд, зареквітували в одного поляка з Віленщини більшу кількість сала і вже ошаджували, щоби це вистарчило нам якнайдовше. На «Одзисканих» вступали до людей лиш по двох, а то й по одному і хліб купували. Так ми перейшли німецькі терени. Так поступали тому, що був там різношерстий елемент, а ми не хотіли, щоб УБП мало якісь дані, що переходила якась група. На корінно-польських теренах ми вже часто вступали на вечерю і забирали харчі.

Ще до Червоного Бору ішли більш-менш цією самою дорогою, що попередньо, звідси взяли напрям на південь, прямо до Буга. Буг ми перепливали також човном коло містечка [...]. Не хотіли ми йти правою стороною Буга до Милинця, тому що це був безлісний терен, а в Соколовському і Седлецькому повіті було багато лісів. Це ми розвідали, ще як ішли на «Одзискане». По цій стороні Буга ми зареквірували в селян дещо одежі і взуття, щоби бодай змінити це, що вже цілком розліталосся. В Радзинський ліс ми прийшли 29.VI. Перед самим лісом зареквірували ми в «спулдзельні»⁵²³ кілька тисяч злотих і набрали товарів, які були нам потрібні. В цьому лісі ми хотіли відсвяткувати Великдень. Коло Радзиня ще була одна наша дівчина, через яку я хотів пов'язатися з Підляшшям і затягнути розвідку. Але її не було дома. Чи поїхала десь на свята, чи може звідтам вона вибралася – я не довідався, бо не хотів вступати до господарів – поляків, де вона мешкала, щоби це часом їй не пошкодило. 5-го

⁵²³ Тут: кооператив.

травня ми були на умовленому пункті, з провідником Підляшшя в лісі Плента, біля містечка Комарівки, але там з ніким не пов'язалися і це був останній мертвий пункт⁵²⁴ з провідником Підляшшя. В цьому лісі кватирували ми 3 дні: 4, 5 і 6 травня. Всі три дні ми збирали в с. Рудно (село, довге на 7 км.) харчі. Опісля виявилось, що був донос і 6.V. УБП з Радзиня разом з МО робило в лісі облаву. Вечером 6.V. ми відходили далше і ще вступили до с. Рудна, щоби зібрати дещо харчів. В селі ми налізли на поліцію. Поліціанти стояли разом з дівчатами і хлопцями на вулиці. Ми були приготовані на всяку евентуальність⁵²⁵, зразу сипнули по всіх по них вогнем і втекли. Коли ми були вже кілометр за селом, противник отямився і почав стріляти, розуміється, що «Богові в вікна». Противник мав, правдоподібно, 2 вбитих, однак ми цього вже не ствердили. Цієї ночі ми зайшли до ліса [...], тут також кватирували 3 дні і звідси перейшли в Люблинський ліс, коло м. Володави. В цьому лісі ми мали знайомого лісничого, в якого осінню залишили кілька метрів муки і мануфактуру. Ми хотіли це йому продати і довідатися від нього дещо про підпілля цього терену. Та він нічого конкретного нам не сказав, лише те, що військо вибралося з терену в половині зими 1947/48, а від грудня нічого про наше підпілля не чув. 11.V. ми вирушили з підляського району в дальшу дорогу. Ще 15.V. ком. боївки СБ мав зв'язок з окружним провідником СБ в Грубешівському надрайоні. Та де є цей зв'язок, ніхто із стрільців, що йшли зі мною, точно не знав, а зрештою, іти на цей зв'язок було вже запізно. Значить, можливість зв'язатися з Зеноном відпадала. Всі наші відомості про Грубешівщину зібрав я ще на «Одзисканих» від українського населення і мені вже непотрібно було йти в терен. По-друге іти українським тереном – було не вигідно і небезпечно: брак населення, а тим самим можливості харчуватися, було там військо і то військо насторожене, умови відкритого терену і більше, як населення, справно діючих агентів ворога. Тому ми від Холма пішли на захід, попри Красностав, поза Замість, Білгорай, коло Крешова переплили через Сян. В Замістьському і Красноставському повітах від переходу фронту вже діяло польське підпілля і тут нас населення трактувало, як якусь урядову боєву групу УБП або ОРМО. В цих двох повітах було багато комуністів. Сян перейшли ми біля 23.V.

По переході Сяну в зустрічі з польських населенням я зорієнтувався, що тут вже існування і оперування збройних груп підпілля «вийшло з моди». Щоби ворог не розшифрував нашого переходу, ми знову обмелилися з харчами і частину харчів прямо крали. За Сяном ми пішли поза Соколів, Шендзішів, Дембіну і коло Тухова увійшли в долину р. Білої. Цю віддаль пройшли ми досить скоро.

Коло Тухова почалися вже гори. До того, після переходу залізничної лінії

⁵²⁴ Тут: йдеться про контактні конспіративні пункти, які не потребували присутності людини. – Прим. пер.

⁵²⁵ Тут: ймовірну можливість. – Прим. пер.

Ряшів–Тарнів почалися безперервні зливні дощі, які спричинили в Карпатах повені. Гори, дощі, болото і дуже темні ночі сильно утруднювали нам дорогу і вперед посувалися ми дуже помало. Долиною Білої йшли близько Грибова, перед Грибовом перейшли ми долину Попраду, якою дійшли аж до границі біля Північної. Границю перейшли ми 12.VI. Щойно в пов. Горлиці й Новий Санч я зорієнтувався, що тут ще недавно діяли польські підпільні збройні групи і ми знову почали заготовляти харчі під маркою польського підпілля. Рівнож заготовили ми дещо з одежі і взуття, щоби цього не треба було робити зараз після переходу кордону на Чехословаччині. На сліди польського підпілля ми там не попали.

Організація охорони пограниччя Польщі всюди однакова. Границю стереже ВОП (Войсько⁵²⁶ Охорони Пограніча). Сама внутрішня організація ВОП опирається на тотожні організації большевиків – погранвійськ НКВД, однак польки під оглядом досконалости охорони границі стоять далеко позаду большевиків. З охороною пограниччя я стрічався в Східних Прусах – в терені і тут, Карпатах. Станиці ВОП-у віддалені від себе на «долах» 10–16 км і на кожній станиці є 30–50 люда. В горах віддаль станиць одна від одної 5–10 км. ВОП стереже кордону і веде розвідку в терені навіть на 30 км. від кордону. Пограничний пас є широкий на 2–4 км. від самої границі. В пограничному пасі треба бути обережним, бо тут можна всюди наткнутися на пограничників. ВОП має також побудовану сильну сітку агентів серед населення, яке кожного підозрілого може скоро всипати. На цьому відтинку не вільно перебувати нікому без спеціального дозволу команд ВОП-у. Засадничо сама границя добре стережена є. ВОП-істи роблять засідки в місцях, вигідних для переходу, або там, де часто хтось переходить і вздовж кордону, в пограничній полосі ходять стежі. Вищою клітиною від станиці ВОП-у були команди «участків» (це з російської) і відтинків. До участка належало 3–4 станиці, команд відтинків, напр., на границі з УСРСР було дві: в Холмі і в Перемишлі. На теренах дій УПА ВОП не використовував властивої своєї функції і не кватирував в місцях призначення, а звичайно кватирував в ворожих оперативних центрах і спільно з іншими ворожими групами вів боротьбу з нашим рухом.

Під час переходу польсько-чеського кордону ми задержалися під лісом вже з чеської сторони. Границею переходила польська стежа ВОП-у – 3 вояки. Нас не завважили. Тільки ми й бачили пограничників на кордоні.

* * *

На українських землях в Закерзонщині мала залишитися організація в вузьких формах у Любачівській і Перемиській округах. Скільки саме людей і чи залишилися в обох цих округах – не знаю. Лише з розвідки в польських теренах

⁵²⁶ Невірне тлумачення. Правильно Війська. – Прим. пер.

я довідався, що в Карпатах ще були якісь збройні групи. Навесні було кілька випадків, що виганяли польських колоністів і палили залишені українським населенням хати. З Любачівщини – терену, який сусідував з Холмщиною (колишній Равський повіт) відійшли всі люди до УССР, або виїхали в Польщу. В Холмській окрузі рівнож в терені ніхто не залишився.

З сторони уряду є тенденція українські терени заселити і загосподарити. В Карпатах узбічча гір, де були поля лемків, на весну засаджували лісом. З преси довідався, що уряд призначив великий бюджет (скільки – зараз не пригадаю) на відбудову сільського господарства в повітах: Любачів, Ярослав, Перемишль в Ряшівському воєводстві. Весняні засіви реалізував уряд при допомозі війська. Ще в зимі почалась пресова кампанія, щоби заохотити населення до колонізації українських теренів. Звичайно підчеркали, що УПА вже зліквідовано, що на тих теренах є дуже добра земля, що багато господарств ще стоїть не зачеплених і що уряд даватиме матеріальну допомогу колоністам. Як з весною поступила колонізація Закерзонської України – не знаю. В Варяжському (цей повіт створив польсько-большев. уряд з частини Грубешівського повіту від 1. VII. 1947 р.) і Грубешівському повітах залишене в виселці українське і польське населення мали з весною зігнати до кількох осель. Решту сіл мали заселявати колоністами з заходу, або творити радгоспи.

Військо стягнув уряд з терену ще зимою: з Підляшшя цілком, в інших теренах частина ВП ще залишалася надальше, щоби цілковито зліквідувати наш визвольний рух і допомогти адміністрації загосподарити ці терени.

З організаційних людей, які виїхали в Польщу, мав я зв'язок з ком. вд. Га-лайда І Чавсом, та через нього міг відшукати ком. Ореста. К-р. Орест мав зв'язок із Зеноном. Разом з Чавсом був к-р. Громовий, Хмелик і рай. пров. Хмель. Однак в зимі арештували Чавса і Хмелика, а також жінку ком. Ореста. Ком. Орест, Громовий і Хмель опісля втекли. Через це я зараз не маю зв'язку з ніким. Ще знаю, де є районий Буряк⁵²⁷.

---

⁵²⁷ Пор. фрагменти цього звіту, опубліковані як додаток в: I. Hałagida, Członkowie ukraińskiego podziemia na Warmii i Mazurach po 1947 r. (zarys zagadnienia), w: «Echa Przeszłości», nr V, Olsztyn 2004, s. 225–234.

1948 вересень, Мюнхен.

Звіт Євгена Штендери («Прірви») про УПА на Холмщині та Підляшші на терені 28. Тактичного відтинку «Данилів» в 1943–1948 рр.

Командування відтинку.

Революційно-повстанська боротьба українського народу за своє визволення на Холмщині і Підляшші в 1943–1948 роках.

Звіт д. Прірви.

Холмщина і Підляшшя перед 1944 роком.

Заки приступити до опису революційно-повстанської боротьби на Холмщині і Підляшші 1943–1948 рр., треба побіжно перейти стани, в яких жило українське населення перед тим, його політично-національний розвиток, його боротьбу за своє національне обличчя, свої національні права і цінності. Треба зазначити, що ці процеси проходили тут дещо інакше, як на інших українських землях. Це мало свій вплив на розвиток події в будучині. Це допоможе краще зорієнтуватися в подіях, які в зв'язку з цим опісля виринули. Вплив на формування національного життя Холмщини і Підляшшя в цей період, крім внутрішніх конструктивних, чи деконструктивних факторів, мали: зустріч з польською живловою експансією на схід, політика царського уряду, Перша світова війна і революція в Росії, політика польського уряду в часі польської окупації та відносини, які заіснували в Другій світовій війні.

В добі революційно-визвольних воєн за часів козаччини і Української Держави за цей час, Холмщина і Підляшшя як терени, найдалше віддалені від центрів державно-творчих процесів нашого народу, багато менше, як інші українські землі брали участь у цій боротьбі. Ці землі не були рівнож включені в козацьку державу. Тому-то державні традиції серед українського населення цих земель далеко скорше завмирили, як на інших українських землях в умовах польської, а опісля царської держави. Населення далше заховало унію, і традиції греко-католицької церкви були дуже глибокі. До кінця ХІХ ст. Ці землі під національним оглядом були чисто українські, за винятком панських дворів і більшої частини служби в дворах, які були поляками. Процес полонізації починається з хвилиною насильного заведення царським урядом православної віри на цих землях. Одинокими факторами, які рішали про національну приналежність населення на українських землях в цей час, була мова, народні звичаї і релігія. Можна навіть сказати, що релігійність, а радше прив'язання до своєї релігії, були національною свідомістю в нашому розумінні. Прив'язання до традицій і своїх національних цінностей українського народу були чи не одинокими чинниками, які допомагали українському народові відбити всі удари ворога в часах політичного занепаду і не втратити свого національного обличчя.

Насильне заведення православної віри потрактував нарід, як наступ на його національні цінності і під проводом одинокої провідної еліти – уніатських священників, почався завзятий спротив народу. Однак царський уряд в поборюванні унії вжив усіх засобів тотального режиму і спротив народу мусів скінчитися невдачею. Багато священників опинилися на Сибірі, інші втекли на українські землі (Австро-Угорщина), деякі перейшли на римо-католицизм, бо римо-католицька віра була толерантна до Росії. Населення під впливом уніатських священників воліло переходити на римо-католицизм, як на православному схизму. Це явище показалося дуже негативним, бо внаслідок його ми втратили дуже багато населення на Холмщині і Підляшші. За римо-католицизмом приходять польські священники, починаються сильні польські впливи, римо-католиків вважають вже поляками і цей елемент поволі полонізується.

Крім віри, народ мав ще й інші національні цінності: мову, народні звичаї й обичаї. Нарід, керуючись здоровим національним інстинктом, скоро бачить у римо-католицизмі щось чуже, польське, а в православній вірі щось більш органічно зв'язане з собою, рідне і починає переходити до православного табору. Однак головню на польсько-українському пограниччі більша частина українців залишається таки подальше при римо-католицизмі і вона поволі підлягає полонізації. Цей етап полонізації в остаточнім своїм етапі триває і до сьогодні.

Вплив на скріплення польських національних позицій мала таку ж I-а світова війна. Коли відступав російський фронт, російський уряд повів пропаганду серед населення, що німці нищать всіх православних і почав евакуацію населення. Поважна частина населення опинилася поза фронтом і повернулася щойно по розвалі східного фронту, а то й пізніше, або й взагалі залишилася на СУЗ. Частина тих українців, які залишилися з страху перед німцями, переходили на римо-католицизм і так залишалися, а пізніші події вплинули на їх полонізацію.

Визвольна боротьба українського народу в 1917–1920 рр. відбила також сильним відгомном на цих, найдалше на захід окупованих землях і пробудила наново національну свідомість народу. Однак ці землі найскорше опинилися в польській займанщині і приходять до польської окупації цих земель від 1918–1939 рр. Державні польські чинники поставили собі за ціль зполонізувати ці терени в першу чергу. Починається скажений наступ польської адміністрації, різних суспільних організацій на всі прояви українського національного життя Холмщини і Підляшшя. Польський уряд скоро закриває всі політичні суспільно-освітні організації, українські видання, школи, забороняє навчання українською мовою, забороняє поширювання будь-якої української преси і книжки. Одним словом – всеціло нищать всі прояви національного життя, яке так гарно почало розвиватися після визвольної боротьби 1917–1920 рр.

В решті починається наступ на православну віру, яку поляки вважали останньою перешкодою в колонізації. Різні півмілітарні польські організації (кракуси, стшельці) беруть це завдання на себе. Узброєна польська товпа нищить церкви, побиває священників. Розуміється, що український нарід боронить усі ці свої національні здобутки, однак легальними дорогами це неможливе. Найзавзятіша боротьба ведеться в обороні православної церкви. Вона приймає характер організованої самооборони. Селяни творять варти, які мали пильнувати, чи не йдуть польські банди. Організують зв'язок з сусідніми селянами. Узброюються в заховану зброю, та косу, вила і ціпи. Роблять засіки дрютяні і з бором, уряджують засідки і в багатьох випадках розбивають польські банди. Боротьба ця триває до самої польсько-німецької війни 1939 р. До останнього часу вдалося населенню в дуже багатьох місцевостях оборонити свої церкви.

Польський наступ на національне життя на цих землях не дозволяв легальними засобами розвиватися політично і суспільно українському народові і тому твориться політична пустка. Пробуджений під впливом визвольних змагань і кличів революції, нарід, а головню молодь шукає різних шляхів до себе вияву. Брак національно-визвольних легальних, чи нелегальних організацій гуртує молодь в комуністичній партії КПЗУ⁵²⁸. Комуністи, знаючи добре психіку і настрої населення цих земель, не йдуть в розріз з боротьбою, яка тут ведеться, а намагаються її очолювати, або бодай попірати активно чи морально (пропагандою), незалежно від того, чи є це згідне, чи не згідне з комуністичною ідеологією. Цією тактикою з'єднують собі симпатії населення і воно в більшості так залишилося аж до безпосередньої зустрічі з большевицькою дійсністю.

Перед Другою світовою війною, коли ОУН сильно поширюється на ЗУС, є тенденція опанувати також Холмщину і Підляшшя. Однак до війни вдалося опанувати лише деякі терени, і там ОУН не здобула собі тоді домінуючого значення, тому що там вже КПЗУ своєю тактикою здобула собі довір'я населення.

По приході німців і злученні Холмщини і поважної частини Підляшшя до т. з. ГГ⁵²⁹, створюються нові умовини розвитку цих земель. Більша частина комуністів (членів КПЗУ) втікає до ССРСР, як до своєї держави. Так вони стрічаються безпосередньо з большевицькою дійсністю і розчаровуються. Бачать, що комунізм у практиці інакший, що це інше, ніж голосили комуністичні ідеї. Ідейний елемент цих членів КПЗУ оздоровлюється від комунізму і починає шукати іншої розв'язки, яка лежить в інтересах українського народу. Інший елемент втягається в російсько-большевицьку державну машину і стає до її

⁵²⁸ Комуністична партія Західної України – утворена в 1923 р. комуністична партія в РП. Проголошувала ідею створення соборної України з комуністичним правлінням.

⁵²⁹ Тут: Генерал-Губернаторство.

послуг. До цих зачисляємо безхребетний елемент, який керувався лише наживою, або елемент, некритично думачий, який прийняв большевицьку політику, як добро, слухаючи большевицької пропаганди.

За часів німецької окупації 1939/44 рр. національний розвиток українського народу цих земель іде скорим темпом вперед. Зникають заборони польського уряду, які гальмували національний розвиток, з СРСР втікає багато свідомих українців, інтелігентів, в першій мірі членів ОУН. Відновлюється українська православна церква, школа, і починається праця в суспільно-освітніх товариствах. Процес розвитку національної свідомості і політичної думки іде дуже скорим темпом вперед.

Одиноким мінусом в цьому процесі було те, що елітою, яка керувала цим процесом, були звичайно емігранти, які після вибуху німецько-большевицької війни вернулися додому. Всі більш вироблені члени ОУН пішли рівнож в інші частини українських земель – а на Холмщині і Підляшші залишилися дуже слабкі сили, які вели суспільно-політичну роботу, в багатьох випадках рішуче ослабі, щоби могли надати відповідний імпульс суспільно-політичному життю (Володавщина, Радзинщина, мала частина східної частини пов. Біла-Підляська). ОУН в деяких теренах мала так мало вироблених членів, що праця там ледве животіла. Найкраще ще діяла юнацька сітка ОУН серед шкільної молоді (середньошкілля, технічні і торгівельні школи та гімназія у Холмі).

До закріплення польських позицій на Холмщині причинилися також і німці. Німці виселили українське і польське населення з Красноставського і Замійського повітів, а там поселили фольксдойчів. Частина українців з цих повітів була переселена в Грубешівський і Томашівський повіти, а більшість в Білгорайському повіті у білгорайську пущу, на місце виселених звідси поляків. Так думали німці унеможливити діяльність у цих лісах польської партизанки (насадили терен ворожим населенням). Однак населення муіло звідси втікати перед терором польської партизанки в південну Білгорайщину. В цей спосіб викинено українців з повітів Замість, Красностав і більшої частини пов. Білгорай.

З хвилиною вибуху німецько-совецької війни ослаблюється контрольність німецького запілля, і це створює підложжа до партизанської боротьби. Це використовують большевики і поляки. Вже 1942 р. діють на мішаних теренах українсько-польських сильні відділи АК – пов. Білгорай (північна частина), Томашів (північна і західня), Холм (західня) відділи БХ і СЛ та совається партизанська з пов. Володава, Біла Підляська, Радзінь. Останні три повіти були в цілості вже опановані большевицькою, а частинно польською (БХ – польські комуністи) партизанкою до переходу фронту. В Радзинському повіті діяла в більшості АК. Польська партизанка вже своїми, партизанськими методами

проводить даліше полонізацію українців, тобто кінчить це, що робив уряд Польщі 1918–1939 рр. В мішаних теренах, де українці становили меншість, ці українці, що вже були схильні до полонізації перед тим, полонізуються до решти під натиском колького підпілля, інші вдають поляків, що втікають в чисто українські села. В південній частині Холмщини, в пов. Холм, Грубешів і Томашів українці шукають шляхів до самооборони. Творяться боївки під проводом ОУН, які починають керувати самообороною, але 1948 році вони ще заслабі, щоби стати на висоті завдань. Це також старалися використати німці, створили холмську самооборону проти поляків⁵³⁰, але це самооборона – як явище неорганічне і не зв'язане з інтересами українського народу, не виконала своїх завдань, але ще гірше загострила україно-польські відносини. Починається цілий ряд польських терористичних акцій проти українського населення. Поляки почали стріляти, в першу чергу, в національних українських суспільно-громадських діячів, почавши від активу села, а скінчивши на чільних діячах, які тоді були на Холмщині (полк. Струтинський, др. Павлюк⁵³¹ та ін.). Такий стан існував протягом 1943 року.

З початком 1944 р. починають на цілому терені діяти озброєні боївки УНС-у⁵³². Оборону населення беруть на свої плечі перші, новостворені відділи УПА в південній Грубешівщині і Томашівщині.

Польсько-український фронт (1944 р.)

З початком 1944 року штаб АК з своєю оперативному пляні поставив собі за ціль опанувати українські терени по р. Буг, щоби лісами від р. Солокії, даліше полігонами (большевицькими) і лісами, та польськими селами в Кам'янецьчині і під Львовом мати зв'язок зі Львовом. Ціль пляну – була опанувати Львів, як стратегічний ключ до опанування Галичини.

Поляки, знаючи з розвідки, що на перешкоді стоять лише нечисленні відділи УПА в околиці Угнова і Рави Руської та боївки УНС-у в північній Грубешівщині, приступили до наступу. Розуміється, з переважаючими силами, щоби вконтати плян опанування цього терену.

Однак терор АК змобілізував довкруги УПА цілий народ і народ з чим мав, разом з нашими збройними силами виступив на фронт боротьби. Наступ АК почався пр. кінці зими 1943 р. і з початком весни 1944 р. Наперекір очікуванням, АК натрапила на рішучий спротив з нашої сторони, якого вона не сподівалася.

---

⁵³⁰ Холмська Самооборона, повна назва Холмський батальйон Самооборони – українська збройна формація, контрольована окупаційною владою в 1942 р. з метою захисту українського населення на Холмщині від терору АК і БХ. Існувала до 1944 р.

⁵³¹ Михайло Павлюк – член штабу Холмського Легіону Самооборони.

⁵³² Українська Народна Самооборона – назва української збройної формації, яка діяла в галицькій частині Західної України в 1943 р. Надалі влилася в УПА.

К.Б.
РЕВОЛЮЦІЙНО-ПОСТАНСЬКА БОРОТЬБА
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЗА СВОЄ ВИЗВОЛЕННЯ
НА ХОЛМЦІНІ І ПІДЛІШІ В РР. 1943-48,
/Звіт х.Пріри/

ХОЛМЦІНА І ПІДЛІШНА ПЕРІОД 1944 р.

Звичай приступити до опшоу революційно-постанської боротьби на Холмщині і Підляшші в ур.1943-48, треба бодіи побліно керуєти понородні оташи, з яких шило українське населення керех тми, його політійно-національні розвнток, його боротьбу за своє національне обліччя, за свої національні права і цінності, реба зазначити, що ці процеси проходили тут ходо іншчю, як на інших українських земліх. Це махо свій вплив на розвнток подій в будучинні. Це допоможе краще зорієнтуватис в подіях, які з об'язку з цим опіоєм вкрянули. Вплив на формування національного хвття Холмщини і Підляшша в цей період, крім внутрішніх конструктивних, як доконструктивних факторів, мав: зусотріч з польськом хивловом окупацією на охід, політика царського уряду, перна спітота, війни і революція з Росією, політика польського уряду в часі польської окупації та відносини, які заіснували в другій світовій війні.

В добі революційно-визвольних поєє за часів козаччини і Української Держави в цей час, Холмщина і Підляшша, як і черем, найдашпо відделені від центрів державно-творчих процесів нашого народу, багато моншо, як інші українські землі брамуєчуть у цій боротьбі. Ці землі не буди рівних злічені в козацьку хоризвту. Тому-то державні традиції серед українського населення цих земель далеко околи змиврали, як на інших українських землях в умовах польської, а оісля царської держави. Населення дальше захоовало упів і традиції греко-католицької церкви були дуже глибокні. До кінця XIX ст. ком панських дворів і біжньої члостини служби в дворах, які були по зякши. Проєєс полонізації починається з хивливом насильного завовдення царськом урядом православної віри на цих землях. Одніою з факторами, які рідкал про національну приналежність населення на українських землях в цей час, була нове, зародні звичаї і релігія. Пошка навіть оказати, що релігіозність, а рідко прив'язанк до своєї релігії, була національним свідоміть в нашоу розумінні. При'їзди на до традицій і овоїх національних цінностей українського народу були як не одніою з чинників, які допомагали українському народові відоткн вої ударк ворога в часех політичного венопаду і неітратити своєї національної обліччя.

Насильно завовдення православної віри погракуєвал парід, як наступ на його національні цінності і під проходом одніою провідної оліти - уніятських овлченників, почався завзятий опротив мировьного режиму і спротив народу муоів охінчється повдачом. Багато овлченників опинилося на окопірі, інші втчки на українські землі /Австро-Угорщині/, дежні перошли на римо-католицзм, бо римо-католицька віра була толерована в Росії. Населення під впливом уніятських овлченників волико переходити на римо-католицзм, як на право. Ного не втратила дуже багате населення на Холмщині і Підляшші. З римо-католицзмом приходить польські свідчення на Холмщині і Підляшші. Зані польські впливи, римо-католицкі свідчення, починається ослзмент новолі польонізуються.

Крім віри, народ мав до і інші національні цінності: мову, на родні звичаї й обичаї. Парід, коруччись одвороні національним інстинктам, оскоро бачити в римо-католицзмі дось чуже, польське, а в право олавній, вірі і ослзобіть органічло зв'язанк з ообов'язуєти...

Вдесятеро менші наші відділи виказали незвичайну боєвість і опанованість в бою, та здержали офензиву АК. Щоправда, в перших місяцях боїв відділи АК осягнули певні теренові успіхи. В Грубешівщині, вище села Долобичева фронт посунувся аж р. Буга, на півдні осягнули села с. Костяшин, Ліски, Василів і дальше до села с. Річище, Журавці. Але ті позиції були такі непевні, а втрати АК так великі, що АК на південному відтинку відступила трохи взад.

За цей час в теренах, опанованих УПА, організується революційним порядком адміністрація, нові відділи, очищується терен від німців і від гнізд польського імперіалізму, скоро перевишколюються новостворені відділи УПА і в часах, коли заломлюється перший наступ АК, командування УПА вже має нові резервові відділи, які кидає на фронт. Приходить підкріплення і з Волині (загін Острізького). На цілому відтинку фронту, УПА приступає до офензиви і в кількох боях (Нобруж, Посадів) на польський Великдень, та в Діброві і Річешах розбивають польський фронт, і в українських руках опинився терен по р. Гучву від Грубешева аж до Лещова. Дальше більш-менш по довгій лінії фронту аж до с. Люблинця коло Чесанова в Любачівському пов.

Чисельно менші наші сили виказалися незламними, і ми були здатні зайняти дальший терен, бодай чисто український. Однак командування УПА не вважало за відповідне займання нових теренів. Головними причинами, мабуть, було не допустити до реалізація пляну АК – зайняття Львова, а при поширенні фронту треба було б розкинути наші сили на ширшому відтинку і тим самим ослабився би фронт. Командування УПА вважало за невідповідне звертати головну увагу на польський фронт, натомість звернуло головну увагу на боротьбу з німецьким окупантом і підготовку до боротьби з большевицьким імперіалізмом. Це й було причиною, що майже ціла Холмщина і Підляшшя лишилися дальше в руках польських імперіалістичних вд. і большевицької партизанки. Розуміється, що АК дальше тероризувало залишене в їхньому запіллія українське населення, знищило озброєні українські села, мордюючи поголовно українців. Лише в північній Грубешівщині УПА, мимо наказу опанувала терен по лівій стороні Гучви аж до містечка Грабівця.

Командування АК і надалше не зрезигнувало⁵³³ з свого пляну і сконцентрувало в білгорайській пущі біля 16 000 тис. – нові відділи з центральної Польщі, які там перевишколювалися, щоби почати наново наступ «на Львів». Реалізації цього перешкодили німці. В травні кинули вони проти тих відділів армію Власова (туркестанців) і ці розбили і розігнали АК. Так польсько-український фронт залишився на поданих вгорі позиціях з малими змінами аж до відступу німецького фронту в половині 1944 р.

Під час переходу фронту відділи УПА дістали наказ відступати на дальше в

⁵³³ Тут: Не відмовилося. – Прим. пер.

своє запілля і в лісах переждати, щоби фронт перейшов даліше. Деяким відділам прийшов наказ запізньо так, що їх перехід фронту застав у відкритих теренах, і вони мусіли з відступаючими німцями чи з большевиками зводити бої (з ЧА). В цих боях деякі відділи були роззброєні (стрільці розбіглися по селах).

Зупинюся ще над долею українського населення Холмщини і Підляшшя в часі від початку дій УПА до переходу фронту.

Українське населення, яке опинилося на теренах адміністрації УПА, виказало величезну державну зрілість. Нашу адміністрацію зразу прийняло, як свою і зараз після створення нашої, так би сказати легальної адміністрації, вповні їй підпорядковалося. Нема випадку, щоби хтось з населення ішов розв'язувати будь-які справи до чинників німецької адміністрації. Населення вповні консолідується з усіма нашими потягненнями і замикається в собі перед зовнішнім ворогом. В ці терени втікає також дуже багато українців з-поза фронту перед терором польських банд. Наша адміністрація розміщує їх серед населення. Місцеве населення підпомагає втікачів чим може так, що ніде в терені не чути жалів втікачів, що їм бракує якихось засобів до життя, або, що хтось їх нерадо приймає. Все йде під кличем: «Усе для визвольної боротьби українського народу!».

З теренів, опанованих АК, які були близько теренів боротьби, втікають майже всі українці за фронт, на українську сторону. Кому не вдалося втекти, підпорядковується польському підпіллю і вдає, що готов перейти на польське, та багато з них падає жертвами терору. На північ від Холма і на Підляшші залишається надаліше все українське населення. Там чисто українські терени і більшість мішаних українсько-польських теренів займають большевицькі партизани. Большевицька партизанка прийшла в ці терени з Білорусі, а та також зорганізувалася з втікачів з німецьких таборів полонених червоноармійців. Також комуністична партизанка мобілізує партизан з місцевих селян. Населення мусить шукати в большевицьких партизан захисту перед польським терором. Зі своєї сторони большевицька партизанка нищить прояви національної свідомости серед населення, старається населення комунізувати.

Діяльність ОУН в теренах, опанованих АК і большевицькою партизанкою, до переходу фронту паралізується майже цілком. До самого переходу фронту діє тільки Юнацтво серед шкільної молоді в Холмі, Володаві, Білій Підляській.

В теренах нашого впливу ОУН перебирає в свої руки всю підпільну адміністрацію і керує всіма ділянками народного життя.

Холмщина і Підляшшя по переході фронту до травня 1945 р.

Після переходу фронту Холмщина і Підляшшя, а також частина Сокальського повіту по р. Солокію і Буг – згідно з умовою між Сталіном а комуністичним польським урядом – входять в склад комуністичної Польщі. Тепер на

формування відносин на цих землях мали вплив: політика польського комуністичного уряду, польське підпілля і наша визвольна боротьба.

Після переходу фронту відділи АК, як і адміністрація АК, припинили, розчленувалися в терені, і командування АК почало студіювати нові відносини, щоби опісля прийняти відповідну тактику боротьби з новим, большевицьким окупантом. Тактика АК більш-менш оформилася так: АК порозумівається з іншими підпільними організаціями в Польщі і в цей спосіб твориться ВіН. Боеві відділи і боївки, як також уся підпільна адміністрація, залишаються надалі і далі ведуть боротьбу з новим наїзником. Треба відмітити, що були спроби зі сторони польських підпільних організацій переговорювати з большевиками (СССР), щоби увійти в склад Тимчасового Уряду Польщі і цією дорогою опанувати ситуацію в Польщі. Большевики ніби на такі переговори пішли, але фактично їм ішло про щось інше. В цій акції (спроби переговорів) НКБГ розшифровує польський головний штаб ВіН-у і його арештує – і це все кінчиться загальновідомим процесом Окуліцького⁵³⁴ і інших членів штабу АК в Москві. Арештування польського головного штабу вказує дійсні наміри Москви, і ВіН далі революційно-повстанською боротьбою веде боротьбу проти нового імперіалізму. ВіН також старається своїми людьми опанувати адміністрацію, міліцію (МО), УБП і Військо Польське. Підпілля не ставить рішучого спротиву зарядженням Тимчасового Уряду, лише старається опанувати всі ділянки життя новоутвореній польській державі. На таку тактику пішли поляки тому, що керівні польські політичні чинники вірять, що в справу Польщі вмішаються Англія та Америка і змусять більшовиків відступити та віддадуть Польщу в руки польського імміграційного уряду (лондонського). Рівнож і ВіН не хотів перешкоджати фронтам.

Щодо українських справ, то старалися серед польського суспільства піддержати погляд, що Польщі належаться, крім новоприєднаних до Польщі німецьких земель на заході, також й інші терени, в тому числі і українські, які до 1939 р. належали до Польщі. Щодо українських земель за лінією Керзона (на захід), ВіН постановив в рамках польського комуністичного тимчасового уряду знищити наш самостійний рух (ОУН, УПА). Члени польського підпілля ідуть до адміністрації і різних мілітарних чинників на українських землях і тут консолідується з комуністами в боротьбі проти нашого визвольного руху і всього,

---

⁵³⁴ Леопольд Окулицький, пс. «Недзвядек» («Ведмедик») (1898–1946) – польський воєначальник, останній комендант АК; у лютому 1945 року представники емігрантського польського уряду, що знаходилися в Польщі, більшість делегатів Ради Національної єдності (тимчасового підпільного парламенту) і керівники АК були запрошені «генералом радянських військ Івановим» (генералом НКДБ І. А. Серовим) на «конференцію з приводу можливого входження керівників підпілля в новий уряд». Незважаючи на гарантії безпеки, 27 березня вони були заарештовані в Прушкуві і доставлені до Москви. Окулицький був засуджений до 10 років позбавлення волі, а в 1946 р. помер на Луб'янці від серцевого нападу, інші учасники процесу стверджують, що «Недзвядка» було розстріляно.

що можна назвати українським взагалі. Там хочуть бодай опанувати український терен в Польщі. Цей факт виказує засліпленість польської імперіалістичної політики, що, зрештою, виказували поляки вже зараз, бо єднаються навіть з найбільшим ворогом – московським більшевизмом, щоби лише нищити наш визвольний рух. Тому наша боротьба за лінією Керзона і надалі має вигляд боротьби з большевицьким і польським імперіалізмом.

Українське населення після переходу фронту повертається з теренів нашої адміністрації до своїх сіл: Білгорайщина, Томашівщина, Грубешівщина, західня Заміщина і Красноставщина. Частину цих теренів на північ від Гучви опановує наша адміністрація. Большевики (СРСР) використовують момент нашого приголомшення, а радше розсіяності після переходу фронту і це, що Холмщина і Підляшшя були слабо опановані нами, – переводять там мобілізацію до ЧА, членів большевицької партизанки включають до польсько-большевицьких поліційних частин і адміністрації. Польські большевицькі банди (МО, УБП), зложені, до речі, з самостійників даліше тероризують українське населення. Населення вічно напружене, непевне, перемучене боротьбою, вже хотіло б якось зажити спокійним життям. Це також використовують большевики і починається виселення українців з Холмщини до СРСР. Населення їде без спротиву, щоби вже раз позбутися польського терору. Виселення почалося в осені 1944 р. і тривало до весни 1945 р. Українське населення почало також виїздити з теренів, опанованих УПА. Тут можна було виселення здержати, бо виселення було добровільне, але організація ще зайняла до цього рішучої постави, а радше потурала виселенню, мовляв ми і так не потрапимо оборонити населення перед польсько-большевицьким терором. Лишилося лише небагато родин по деяких селах на схід від р. Гучви і кілька цілих сіл над р. Бугом та Сокальському повіті (Галичина). Рівнож не виїхало українське населення на північ від м. Холма та пов. Володава і Біла Підляська. Ці терени до переходу фронту були опановані комуністичною партизанською, а опісля в УБП і МО були звичайно українці з цих теренів, колишні члени большевицької партизанщини. Польське підпілля (самостійники) перед переходом фронту тут не дійшло і почало формуватися щойно тепер. Тому на цих землях не було спеціально сильного терору над українським населенням і тому українське населення звідси не виїхало, а большевики ще тоді (1944–45 р.) насильно не виселявали. Українці виїхали там лише в п. Радзінь і Янів Люблінський, де було їх уже дуже мало. В цей спосіб дійшло до виселення Холмщини. Виселені села сколонізували (зайняли) поляки, виселені з СРСР. Так польське населення опанувало цілу Холмщину, виключаючи терен на схід від р. Гучви, що був даліше під виключною контролею УПА.

Праця організації (ОУН) обмежилася також до теренів діяння УПА – Со-

кальський, Томашівський і Грубешівський пов. по р. Гучву. В Холмському і Володавському повітах організаційна сітка по останніх подіях була нечинною, лишилися лише поодинокі члени організації, частина з них виїхала до ССРСР. Вернулися також зі шкіл члени колишнього Юнацтва ОУН і сиділи дома. Частина членів ОУН, юнацтва і людей в УПА з тих теренів була в терені діяння УПА Провідник Холмської округи Жен робив спробу зараз по переході в сторону zorganizувати ці терени наново і вислав у тій цілі боївки Яструба і з нею членів організації з ціллю змонтувати наново сітку ОУН. В цій групі були переважно люди з цих теренів. Цим людям виконати завдання не вдалося, по до-розі мали вони якісь сутички з ВіН-ом і, врешті, мусіли вертатися назад.

Щойно пізньою осінню 1944 р. відійшло з Грубешівщини 5 люда перед тим члени Юнацтва з Холм і Володава, а тоді Влодко⁵³⁵ – член пропагандистської референтури при окрузі, інші члени боївки СБ при повіті. Ці люди започаткували наново – роботу ОУН на Підляшші. Завдяки їхній ідейності, жертвовності, працьовитості, незламності і амбіції праці – наша визвольна боротьба на цьому відтинку набрала розмаху.

На Підляшші приходилось робити від початку. Від освідомлення населення, що вони є українці, і що це є Україна. Підчеркую, що організація ніколи не стала там на висоті завдань. Робота організації обмежувалась до вузького гуртка членів ОУН, до речі, в більшості людей з Галичини, які з різних причин не могли здобути собі довір'я населення. Населення, обманюване впродовж довгих років різними політичними спекуляціями, було замкнуте в собі і осталося з недовір'ям. Впродовж зими 1944–45 р. занотовувався щораз то більше терор зі сторони польського підпілля, а також зі сторони польсько-большевицького уряду. Тут також поляки «білі» і «червоні» хотіли тероризувати народ, щоби витворити відповідну психозу, до виселення. Населення, прив'язане до рідної землі, шукало розв'язки. Цю розв'язку старалися дати большевики, а дала ОУН втягувати народ у визвольну боротьбу в останніх роках 1944–45.

Большевики, як вже згадував, частину населення виселили до ССРСР, серед решти населення почали творити ППР, дали ППР-івцям зброю для оборони перед польським підпіллям. Цим хотіли паралізувати діяльність польського підпілля.

Однак населення, яке виїхало до ССРСР, пізнало фактичний стан в ССРСР – нужду, рабство, неволю, і про це писали до своїх рідних і знайомим. Багато з них втікало назад і веде живу пропаганду про відносини в большевії. НКВД вивезло цих людей, тероризує і силою викидає назад до ССРСР. Бояться, щоби не було таких живих людей, які сказали би правду про ССРСР. Втікачі в ССРСР

⁵³⁵ Йдеться про Володимира Теслю («Хмару»).

криються, злякані всякими оголошеннями опираються, щоби лишитися на своїй землі. Ці власне люди провели найбільше освідомчу акцію серед населення і вони наставляють населення ворожо до ССРСР.

Влодко і чотирьох його товаришів нав'язують організаційну сітку, виловлюють в терені поодиноких колишніх членів ОУН-Юнацтва, яких знали зі школи. Здобувають зброю, машини до писання і перші матеріальні засоби. Ведуть серед населення пропаганду. Говорять, що вони є передова боївка збройної сили українського народу – УПА, що УПА прийде з весною і оборонить населення перед терором, говорять правду про ССРСР, а це потверджують опісля втечі з ССРСР. З початком 1945 р. починають робити летючки, відозви і т. п. І поширювали їх серед населення. Населення, розчарувавшись в ССРСР (менш свідомо частина) та свідомі українці (одні і другі), приймають ідеї нашої визвольної боротьби, однак переконані, що самими революційними силами українського народу не вдасться повалити ССРСР. Ставлять, звичайно, запитання, що зробить УПА, як буде війна. Це початок створеного опісля надрайону Підляшшя (пс. «Левада»).

Після переходу фронту в північній частині терену далше існує наша адміністрація. Польсько-большевицька адміністрація також була заслаба, щоби могли бодай трохи контролювати терен, і там після переходу фронту панував відносний спокій. За організаційним поділом було тут два повіти: Грубешівський і Белзький, що становили тоді Холмську округу. Точного складу проводів не знаю. Окружним провідником була тоді Жен, заступником Святослав, реф. СБ Юрко, реф. пров. Ярополк (може Гуцул), військовиком Юрченко, інших членів проводу не знаю. Командиром сотні УПА, яка стало перебувала в терені, був Ягода-Черник. Інші відділи УПА відійшли на українські землі в ССРСР, а якщо тут перебували, то лише доривочно. Зв'язок з проводом був пірваний і окружний провідник Жен діяв довший час з власної ініціативи. Внаслідок цього деякі справи були зле розв'язані – напр., Організація не повела жодної боротьби проти виселення Холмщини. І переведено дорогою загальної мобілізації організацію куреня УПА (чотири бувші сотні). Це був інший підхід до справи, бо мобілізоване військо не надається до партизанських дій у підбольшевицьких умовах боротьби. Цей курінь очолив Юрченко і мав перейти у волинські ліси, там перевишколити і вернутися на Холмщину. Мобілізація була дуже голосна і це розшифрувало НКВД. НКВД було рівнож поінформоване про план переходу куреня на Волинь, і тому большевики розбили курінь зараз після переходу Буга. В бою згинуло дуже багато стрільців (були без примітного військового вишколу). Це сильно відбилося на настроях населення і наставило критично до провідника Жена багато членів ОУН, УПА, а також населення. Зараз після цього Юрченко відійшов за Буг до команди групи УПА. По дорозі

зловило його живим НКВД. Юрченко пішов в НКВД на співпрацю і разом з НКВД починає облави на цілий терен. Треба зазначити, що Юрченко знав майже всіх людей, які вели активно визвольну боротьбу, зв'язки, найсвідоміших і активних селян. Внаслідок облав падає багато людей. НКВД тероризує населення, організує сильну донощинську сітку, родяться нові провокатори. Сам акт, що пішов на співпрацю високий старшина УПА і наслідки провокації – сильно залякують населення, воно втрачає довіру до малознаних членів нашої визвольної боротьби. Варто підмітити, що населення цих теренів ще ніколи не було в большевицьких умовах боротьби і тому цей перший, та так болючий удар ворога, так сильно відбивався на настроях населення. Однак можна з гордістю підчеркнути, що ані народ, ані наші кадри в своїй масі не зреклися своїх самостійницьких позицій. Після першого проголошення починають всі щораз то більше приходити до рівноваги і з бігом часу наша робота наново упорядковується і прибирає відповідно темпо. Це тривало впродовж пізньої осені і зими 1944–45 р. Як наслідок цих подій залишився лише – якщо це так можна назвати – роздор між окружним провідником Женом і тими, що одобрювали його потягнення – та наставленням до Жена критично, які прописували це все – як наслідки потягнень Жена. Все це прибирає щораз гостріші форми і унеможлиблює правильний хід нашої визвольної боротьби. Ком. Ягода і його сотня вдержали найбільшу рівновагу і виказали найбільшу боєздатність та здібність до праці. Ком. Ягода старався держатися осторонь від внутрішнього тертя в організації.

Внутрішнє тертя ослабило внутрішню дисципліну в організації, шириться недовіра внаслідок безконтрольності і «балагану» повстанського життя (організація мала великі матеріальні засоби для Холмського фронту). Це все ще більше ускладнює відносини. Провідник Жен робить різні намагання, щоби уздоровити відносини, але це, мабуть, їх ще більше загострює.

Ранньою весною 1945 р. приходять на контролю в команди УПА-терену ком. Вадим в цілі налагодження відносин і прилучення цього терену до Волині. По довшому переслуханні сторін розв'язує справу в цей спосіб: забирає на Волинь Жена та інших членів окружного проводу, які були чоловічими особами незгоди, а також забирає більшу частину сильніших індивідуально членів, (треба зазначити, що в терені було багато сильних індивідуальностей, які тут прямо марнувалися). Оформлює новий окружний провід, які до того часу заховали найбільше нейтральности. Окружним провідником був назначений д. Святослав, до того часу заступник Жена, д. Зенон, до того часу член пов. реф. СБ з пов. Грубешів, реф. пропаганди д. Ярополк військовик – д. Атос, до того часу пов. пров. Бельського пов. членів проводу не знаю. Тепер створено надрайон Грубешів, якому підлягали безпосередньо райони. Підляшшя ще не брано тоді під увагу, бо творення було щойно в початках і він мав підполягати Грубешівсь-

кому надрайонові. Перед своїм відходом ком. Вадим скликав відправу⁵³⁶ надрайонного і районного проводів в долгобичівському лісі (мабуть, кінець квітня). Тоді, коли була заповіджена відправа, НКВД робить наскок на збірний пункт (колонії Корчинок під лісом) і там гине надрайоновий провід, крім д. Зенона і Атоса, які були в лісі разом з членами райових проводів. Згинуло 14 осіб. Це була, мабуть, всипа, але хто всипав – досі не відкрито. Ком. Вадим перед своїм відходом назначив надрайоновим провідником д. Зенона.

Щоби окріпити дисципліну і почуття обов'язковості серед членства, ком. Вадим видав кілька вироків смерті на тих членів, які допустилися надужить, цілковито занедбалися в праці або тих, що не прослухати останнього наказу – відходу на Волинь. Вироки якраз впали на тих, що були критично наставлені до пров. Жена, а доручення виконати їх – дістав д. Зенон. Вироки виконано на 4 чи 5-х членах, вже по відході д. Вадима. Це наставило противно до цієї розв'язки справи критично до Жена наставлених членів. Говорили, що справу розв'язав д. Вадим під впливом Жена і що, мовляв, Зенон той самий, що і Жен.

Д. Зенон створив новий провід і робота набрала нормального розмаху, але дальше ще покутувало недовір'я в організації, що створювало нездорову атмосферу праці.

Впродовж цього часу (до травня 1945 р.) терен, заселений українцями, звився, майже до Белзчини, а пустирі по Гучву сули під нашою контролею. Виселення Холмщини стало доконаним фактом, але ще частина населення була на станціях Белз, Угнів, Кристинопіль, Грубешів.

Впродовж цього часу польська адміністрація почала охоплювати терен. Уряд створив сильні відділи МО (30–50 осіб) в Черничині, Крилові, Долобичеві, Варяжі, Белзі, Кристинополі і Забужжі. Ці відділи МО за допомогою спецвідділів «штурмівки» і співпраці з НКВД почала тероризувати і грабити українське населення, ніби в цей спосіб посорюючи наш визвольний рух. Також НКВД, використовуючи заломлення українського населення, в перших днях провокацій Юрченка, створило з колишніх прокомуністичних елементів в с. Махнівці «істребітелів» – помічний НКВД відділ, зложений з українців. Ця група скоро виросла в силу і давалося населенню в знаки більше, чим саме НКВД.

Відділ Черника-Ягоди знищив ворожі центри в Черничині, Крилові, Махнівці і опісля в Варяжі. Цим знищено найголовніші ворожі центри і спаралізовано ворожу діяльність, бо решта ворожих груп, крім НКВД і «штурмівки», зі страху перед УПА заперестала свою діяльність, перестала тероризувати українське населення. Ці наші акції привернули цілковиту рівновагу населення і створили нормальні умови нашої праці. Населення переконалося, що УПА фактично в силі протиставитися ворогові і оборонити народ перед нищівною акцією ворога.

⁵³⁶ Тут: нараду. – Прим. пер.

Наша визвольна боротьба після травня 1946 р.

Я прийшов в терен (Холмську округу) в м. травні 1945 р. зразу з дорученням наладати з нашої сторони співпрацю з польським підпіллям на цьому відтинку нашої визвольної боротьби, поінструктувати відділи групи Буг (в УССР), які від командування УПА-Захід дістали доручення іти в рейд в Польщу, на Підляшшя і од Підляшшя на Полісся, та приглянутися до відносин в терені, а також привести Жена до КП⁵³⁷ на відправу. КП мав відомості про внутрішні тертя в нашому нутрі в терені і що не знав про цю розв'язку, яку дав к-р. Вадим. Рівнож мав прилучити цей терен до КП Закерзонської України.

В цей час д. Жен відійшов уже за Буг. На терені діяли групи МО Варяж, Долобичів, Белз, Кристинопіль, Забужжя і провокативна група Юрченка на чолі з ст. лейт. НКВД Леоновим та штурмувка. Польсько-українські відносини наладано скоро (відносно). В цей час ком. Ягода робить акцію на Варяж, де нищить МО. Решта МО (вищі вичислені станиці) заперестають свою діяльність, трохи зі страху, а трохи унаслідок українсько-польської співпраці, бо в цих станицях МО був елемент АК-івський (самостійний). Терен майже цілковито очищується від ворожих груп. Діє в терені лише провокативна група Юрченка, на чолі з Леоновим. Ця провокативна група Юрченка поки що збирала в терені матеріали, мабуть готовилася до якихось основніших облав.

Тереновим провідником Грубешівського надрайону, а рівночасно реф. СБ був д. Зенон, реф. пропаг. Чмелик, господарчим реф. Нечай-Батько, військовим д. Атос, УЧХ д. Світлана.

По моему приході я зв'язався з ком. Ягодою і Зеноном, опісля і з іншими членами надр. Проводу і рейдуючими відділами в УРСР: з відділом Галайда II під командуванням Ворона (попередньо командування к-р Куліш, згинув уже по переході кордону, на Любачівщині, в боях з НКВД), відділом Шпиля і Шумського. Ці відділи по-

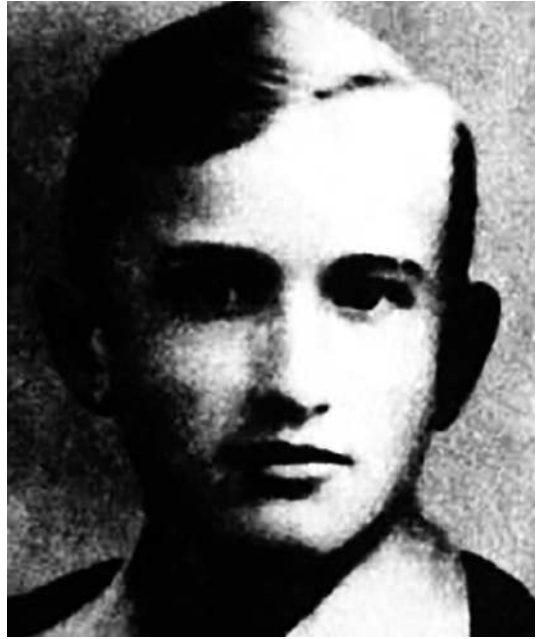
Петро ЛАГОДА («Громовий»).

інструктовано про відносини в польських теренах та на Підляшші, і вони пішли в рейд. Відділ Ворона вернувся ще назад. В цьому відділі по смерті к-ра Куліша було невдоволення з новоназначеного к-ра і дійшло до цього, що ці

⁵³⁷ Тут: Краєвий Провід. – Прим. пер.

стрільці вбили к-ра Ворона коло с. Шихович (чи Тихобіжа) на Холмщині, в Грубешівському повіті. В цій справі переведено слідство. Слідство проводив представник ВО Буг д. Ярич, я, к-р Зенон і к-р Ягода. Винних покарано та назначено новий командирський склад. Опісля прийшов в УССР к-р ВО-Буг Вороний. К-р Вороний розділив відділ на підвідділи і один з ком. Чавсом відійшов в рейд на Підляшшя, другий пдв. під командуванням к-р Сивого відійшов назад до УССР.

Володимир СИВАК («Зірка»).

У відносно скорому часі наладжано також польсько-українці відносини і прийшло де активної співпраці на польсько-українському відтинку. Переговори з ВіН-ом провадив д. Дунайський, опісля реф. проп. З ВіН-ом ми мали обмінюватися розвідкою, літературою, взаємно собі помагати в боротьбі з УБП і НКВД, через них робити закупи потрібних нам матеріалів та мало дійти в майбутньому до цілковитої координації боротьби з большевиками. З нашої сторони були домагання, щоби дійшло до переговорів між нашими та їхніми керівними чинниками, та щоби ВіН вступив до фронту Поневолених народів. Представники ВіН-у ніби одобрювали це і говорили, що їхні провід також мав ці самі наміри, але завжди з цим відтягали і остаточно до таких переговорів з представниками польського підпілля не дійшло.

Після надання цих справ я був на стрічі з пров. Стягом і після того приїхав вперше д. Дальнич (реф.) з Грубешівського надр. І я в липні був призначеним провідником терену. Терен знову став округою, в склад якої входив Грубешівський і Підляський надр. Окремого проводу округи не створено. Я і д. Зенон були членами окружного проводу і рівночасно керували Грубешівським надр. Щоби остаточно спаралізувати діяльність ворога, потрібно було ще знищити провокативну групу Юрченка, яка була дуже активна, розпоряджала сильно розгалуженою донощицькою сіткою.

Це вдалося зробити к-рові Ягоді. В половині серпні він робить засідку на шосі на північ від містечка Варяж і нищить цю групу НКВД. Тоді згинуло 17 найактивніших членів цієї групи, в т. ст. лейт. Леонов і Юрченко. Живим утік лише провокатор Габдомко. В наші руки попадають різні вартісні матеріали

НКВД, в т. ч. ціла донощицька сітка в терені. У цей спосіб донощицька сітка НКВД була розшифрована. Найбільш активних донощиків НКВД, через яких впали якісь люди, ліквідовано (кільканадцять – на сто шістдесят кілька, серед решти проведено освідомлюючу роботу, щоби їх направити). [...]

Ще в 1945 р. робить боївка СБ заїмку на шосі Варяж-Белз і нищить славного терориста, ком. МО в Белзі Баліцького⁵³⁸, членів УБП з Грубешова і двох поручників УБП з міністерства, та членів МО, разом б. 20 осіб. Населення переконується, що УПА потрапить оборонити його перед ворогом і це ще більше єднає народ з визвольним рухом. [...]

Євген СИВАК («Гайда»).

Внаслідок припадку наша визвольна боротьба потерпіла поважну втрату: під час облави у с. Жнятині (мабуть половина вересня) згинув к-р Ягода-Черник. К-р Ягода був дуже поважною індивідуальністю, тишився великим авторитетом серед населення і революційних кадрів, вславився в багатьох боях і втрата його дуже болюча, сам він був незступимий. [...]

Поява відділів дуже корисно впливала на населення і сприяла нашій роботі. Відділи УБП зразу бояться показуватися в терені, після починають діяти, але свою діяльність спрямовують не просто на населення, а проти УПА. Тим населення відпружується. З початком осені рій Кіндрата, а вд. Крапки нищить в терені ком. склад ПУВП Володава і АК-істів, разом з 20 осіб. Від того часу УБП майже не показується в терені. Поява на Підляшші також змушує ВіН числитися з нашим рухом і доходить до переговорів з представниками ВіН-у і до населення польсько-українських відносин. Тим самим польське підпілля перестає тероризувати українське населення. УПА і місцева організаційна боївка роззброюють в деяких селах, інші самі здають зброю на УБП. Рівнож УПА, чия

⁵³⁸ Зигмунт Баліцький – комендант постерунку МО в Хороброві. Загинув разом із 18 іншими функціонерами апарату примусу у засідці, організованій надрайонною боївкою СБ Володимира «Ясеня» під Русиним 1 вересня 1945 р. Працівник СБ надрайону «Лиман» залишив таку характерну оцінку Баліцького: [...] член ППР, комуніст і співпрацівник НКВД, великий ворог українського народу, відомий в околиці Белза терорист. Цит. за: : M. Zajączkowski, Pod znakiem króla Daniela..., s. 330.

боївка ліквідувала кілька польських грабункових банд, які під маркою польського підпілля грабили українських селян. Українське населення, бачучи конкретно, що УПА стоїть в його обороні і фактично силою, почала консолідуватися з нашим визвольним рухом і щораз та більша частина не селян активно у всьому співпрацювали з нами. Зразу населення ще хитається, не є стає, під впливом різних подій змінюється, та чим далі, щораз більше гартується в боротьбі і стає щораз кріпше на визвольних, самостійницьких позиціях.

У другій половині 1946 р. з рейдуючим вд. УПА пішов на Підляшшя д. Пластун (орг. реф.) з Грубешівського надр. Для проведення контролі в надр. Підляшшя і налагодження орг. роботи. Коли д. Пластун поладнав уже всі справи і мав вертатися назад на Грубешівщину, був разом з надр. пров. Підляшшя Хмарою (Влодком) заскочений через УБП, і оба здаються живими в руки ворога. Опісля д. Хмара втікає, і його вбивають УБП-істи, а Пластун засуджено на кару смерті і розстріляно. Оба видержали тортури і не зрадили організаційних таємниць. Д. Хмара був найбільшим авторитетом, а тому його втрата на цьому відтинку нашої боротьби була дуже болючою. Провідником цього терену по його смерті був д. Шпиль (Ярий), до того часу реф. СБ.

Треба підмітити, що наша визвольна боротьба на Підляшші мала цілком інший характер, як в інших українських землях за лінією Керзона. На інших українських землях за лінією Керзона наша боротьба мала фактично характер державний і наш підпільницький уряд не сповняв ролю державного уряду над українським населенням. На Підляшші ведено боротьбу з підпіллям, а не нищення польсько-большевицької адміністрації, і польсько-большевицький уряд далі діє.

У 1944 р. вже було відомим, що польсько-большевицький уряд, щоби знищити наш визвольний рух за лінією Керзона, змушує виселити силою українське населення до ССРСР, щоби тим разом знищити базу нашого руху. Між т. зв. Урядом ССРСР з польським комуністичним урядом приходить у тій цілі до договору. Від міністерства заклд. Справ т. зв. УРСР приїздить виселенчі комісари, польська урядова преса починає пропагандивну кампанію за виїздом до ССРСР і в парі з цим ідуть заяви великих офіційних чиновників. Організація стала на становищі, щоби всякими силами боронити права українського народу до своєї землі. УПА і ОУН пригтовляються до рішучої боротьби із силами ворога, які мають насильно викидати українське населення з рідної, батьківської землі на тулачку до ССРСР. Українське населення зайняло також рішучу постанову до виселення. Ніхто не хоче їхати. Населення рішається всякими способами ухилятися від виселення.

В Грубешівському надр. ще від початку зими 1945 р. діє Грубешівський вд.

НКВД та «компанія» БП. Ціль ворога – розробити терен (побудувати донощицьку сітку) і стероризувати українське населення, щоби тим разом підготувати ґрунт для виселення до ССРСР. НКВД діє до кінця виселення до ССРСР. Однак розробити терен ворогові не вдалося. Ці ворожі сили граблять українське населення, тероризують найвідоміших селян, а головно тих, на яких мають якісь дані, що вони співпрацюють з нашим визвольним рухом. Вд. УПА і боєві групи організації мали ряд дрібніших сутичок і кілька поважних боїв з ворогом. В зимі, з початком 1946 р. був в терені к-р Орест і я перебрав з його доручення КВ на час, доки на цей пост не буде присланий якийсь командир. (КВ я мав керувати, крім свого поста теренового провідника). До УПА також приділено боївку Зірки, яка діяла від Грубешовом, бо її характер був цілком військовим. До цього часу та боївка належала до СБ і підлягала д. Зенонові. Цей відділ носив назву Вовки III. В цьому часі (перед виселенням) УПА мала бій з НКВД в Шиковицькому лісі, де вбито майора, командира НКВД в Грубешеві, опісля в Долобичівському лісі знищено частину ПУВЛ в Варешині, опісля ПУВП до бою між відл. Вовки III з НКВД в с. Ліках (26 лютого). НКВД окружило наш півд. і знищено. Згинув к-р півд. Вовки III Гайда і к-р вд. Вовки I Крапка і майже цілий відв. Вовки III, разом, мабуть, 38 люда. Це була дуже поважна наша втрата. Люди, які згинули, вславилися в боях з окупантом в обороні українського населення, і населення цю втрату дуже переживало. Перед виселенчою акцією змінено референта пропаганди – місце д. Чмелика зістав надр. Проп. Д. Дунайський, який цього року на відправі осені, яку переводив пров. Стяг, був назначений членом окружного проводу. Ще від зими розпочато підготовку до боротьби з переселенською акцією. Переведено пропагандивну кампанію серед населення в цілі піддержки населення на дузі і інформовано населення, яку воно має зайняти поставу до виселення. Населення було децидоване⁵³⁹ не їхати, втікати, ховатися і різними іншими способами ухилитися перед населенням.

Ранньою весною ворог кидає в терен уже більші сили: два полки ВП і кілька компаній ВОП, які разом з цими, що вже стаціонували в терені, починають тероризувати і грабити українське населення та наш рух. Однак акція була звершена, в першу чергу, проти населення, щоби його стероризувати, зневірити в можливості оборонятися і цим створити відповідну психозу для переведення самої акції. Сама виселенча акція почалася рівночасно з терористичною акцією з двох сторін: від Грубешова від Угнова. Польсько-большевицький уряд, щоби краще використати ВП в акції, розгорнув серед вояків національний шовінізм і наставляв на боротьбу з українством взагалі. В грабіжницьких акціях давали волю воякам. Польські вояки граблять селян, насилують жінок, вбивають ба-

⁵³⁹ Тут: Рішуче. – Прим. пер.

гато невинних людей. В тому числі жінок і дітей. Ця акція зразу захитала стійкість українського населення, і воно починає виїздити з околиць Угнова, Грубешова і в чотирикутнику Белз–Варяж–Забужжя–Кристинопіль. Але даліше під впливом боєвої постави наших кадрів та боїв, які введено з ворогом та бачучи конкретно, що можна ухилитися від виселення, населення починає втікати на пустирі на Холмщині, в польські терени і, де були ліси, – то в лісі, щоби там перебути час акції. Вищезгадані частини терену (звідки їхало населення), крім північної Грубешівщини, були в такому положенні, звідки не було куди населенню втікати.

В час виселеної акції на боєву роботу, крім відділів УПА, переставлено також усі боєві групи організації – СБ (які в цьому терені були великі і мали характер також боєвих одиниць) і теренові боївки. Почато нищити мости, залізничні рейки і залізничні пости, але найважливішого залізничного моста на Бузі вже не можна було знищити (був добре стережений ворогом). Знищено лише на Солокії. Проведено ряд дрібніше: боїв і кілька більших боїв та дві акції на бази ворога (Вербковичі і Хоробрів). Однак наші сили були ослабі і умовини відкритого терену не дозволяли цілковито спаралізувати виселенчу акцію. Ворог старався скоро направити всякі пошкодження в комунікації і куди лише було можливо, відсилав населення до СРСР. Такий стан тривав до кінця травня. При кінці травня від польського підпілля ВіН була пропозиція проведення спільної акції на ворожі сили і установи, які шкодили польському і українському народові в м. Грубешові. Нам було під цю пору не вигідно робити таку акцію, бо після того можна було сподіватися поліційної нагінки зі сторони ворога – це відтягало наші сили на який час від боротьби з виселенням. (Треба було скупчити боєві групи і відповідно підготуватися до своїх акцій і хоч би до зустрічі з сусідами, щоби бодай трохи вийти репрезентативно). Але акцію рішено перевести, щоби закріпити працю з польським визвольним рухом і щоби було опісля відповідно використати на політичному відтинку. Чи після буде подібна можливість, годі було передбачити. Акцію проведено 28 травня. Зараз після акції ворог кинув в терен нові сили в вогню за нашими відділами. Ворог, воюючи з нами малими групами, мав враження, що малі сили розбиті, а радше розвинуті і під його натиском діють не скоординовано, відірвано. Зараз побачив ще іншого. В пошукуванні за нашими групами ворог кидає також частини ВіН ВП, призначені виселювати населення. Після акції на Грубешів ще на слідуючий і третій день були бої з поодинокими групами УПА чи б. СБ, але остаточно наші боєві частини відійшли і зникли.

Облави, які проводив ворог, дуже некорисно відбилися на дальшому ході виселеної акції. Населення з пустарів і лісів музіло вертатися додому, бо всюди оперувало ВП, як також з теренів, а яких були лише поляки. В цих теренах по-

чалось також облави і польське населення боялося передержувати наших селян. В дальшому ворог, не попадаючи в наш слід, почав дальше виселювати, рівночасно оперуючи в терені, де попередньо ховала населення, не бачучи можливостей дальше втікати, населення заломлюється і починає виїздити. Однак реченець виселення до 15 червня, і ворог не вспів уже вповну використати заломання населення. Польсько-більшевицький уряд ще під час виселення приготував колоністів, звичайно, поляків, виселених з ССРСР, яких зараз по виселенню українців мали поселювати на залишені господарства. Щоби запобігти цьому, почато палити залишені українцями господарства, а перших колоністів вигнано. Решта, бачучи палаючі села, не мали вже охоти їхати на Україну.

Після закінчення виселення (18.VI) було в терені 2 тижні спокійно. ВП вибралося з терену майже зовсім. Це час використано на реорганізацію організації і відділів УПА та переставку в такі форми, щоби було можна діяти в нових відносинах. В загальному залишилося ще до 19 населення. Разом з населенням виїхали майже всі низові члени організації, а також більшість проводів низових клітин – станиць: станичні, станичні інформатори, кущеві. З членів вищих орг. клітин виїхав (зdezертував) д. Батько – госп. реф. при надр. і д. Сушко – зброю при КВ. Згинули в боротьбі з ворогом: надр. орган. реф. д. Атос, к-р вд. Кропива, к-р под. Лев (оба в боях з НКВД), (рай) реф. СВ Віктор, рай. орг. реф. д. Височан, рій Вишні в шмітківській лісі (пострілялися в криївці). Цей рій складалося в більшості зі стрільців з СУЗ і мав за собою легендарну славу. Крім того, загинуло ще багато підстаршин і стрільців УПА і членів ОУН, чи боївок – в різних облавах, сутичках чи заскоченнях, однак точного числа зараз не можу подати. Само українське населення і частина кадрів зразу чулися якось непевно. Але згодом почали привикати до нових відносин.

У першій половині липня почав ворог нову акцію, яка залишилася під назвою жнивної кампанії. Акція була звернена, в першу чергу, проти нашого визвольного руху. Ворог почав облави на цілому терені, почавши від р. Гучви, опісля закватував по селах і одна частина оперувала по селах в терені, друга зайнялася збором жнив. Наша визвольна боротьба, щоправда, поважних втрат не мала, але терен був так зашахований, що з нашої сторони не можна було провести широко закроеної акції проти збору жнив. Ворог кинув в терен також багато робітників з центральної Польщі, але більшість з них, бачучи нашу діяльність, скоро з терену повтікала. Ворогові вдалися вповні жнива лише в кількох селах, де ще залишилося військо, а решту зібрало таки українське населення, чи польські селяни в сусідуючим з нами тереном польських сіл в порозумінні з нами. Частина жнив лишилася на полі.

В часі жнивної кампанії, крім дрібних сутичок з ворогом, проведено акцію (УПА і б. СБ) на станицю ВОП в Тудорковичах та на БП в Варяжі і Гільчі. Ворог

намагається далі заселити терен польським населенням, але наша протидія це перекреслила. Населено лише два села під Грубешевом над Бугом: Сліпче і Чомів і звідти ми вже колоністів не виганяли, бо ці села під стратегічним оглядом не мали для нас жодного значення.

Виселенча акція на Підляшші почалася дещо пізніше, як в Грубешівщині, і обмежилася лише до кількох волостей в пов. Володава точніше до терену, де сконцентрувалися осередки нашої боротьби. За зиму і початок весни підпілля на Підляшші збільшилося до 70 люда, крім цього, були ще районні випадкові боївки, члени яких жили легально. Коли почалося виселення, організація була заслаба, щоби могли ставити збройний спротив ворогові, тому саме виселення виглядало інакше. Однак організація підготувала відповідно населення, яку воно має зайняти поставу до виселення. Зразу населення під впливом терору ворога починає виїздити, але опісля виходить зі стану першого приголомшення і, піддержуване організацією, починає втікати в ліси, в польські села і багна, та там ховається під ворога. Це перешкодило ворогові в плинні переселення акції, і до 15.VI.1946 р. ворогові вдалося виселити лише частину Володавського пов., а решта терену була неторкнута. В той же час, що і в Грубешівський надр., починається тут жнивна кампанія, з нашої сторони знаходиться провокатор, д. Чумак, стрілець в вд. Шпиля, залишений тут на лікування. Він був якийсь час к-ром б. СБ і знав особисто всіх членів підпілля, багато певних домівок, орган. зв'язки, зв'язкові пункти і ін. Коли він зголосився до УБП, зараз почав їздити з УБП і робити облави. Почалися наскоки на домівки, де перебували різні наші осередки, арештування людей, які з нами співпрацювали, терор населення. Удар був несподіваний, і ворог бив у найбільш чулі місця. На зв'язку з арештуванням почалися нові всипи. Це захитало довір'я населення і моральний стан членства та підпілля. Організація в часі жнивної кампанії почала на Підляшші першу пробу поважного натиску ворога. Ситуацію ще ускладнювало це, внаслідок провокації пірвалися зв'язки, поважна частина людей не могла добитися зв'язку зі своїми зверхниками, бо попадали також в старі постої і домівки стріч, чи квартир. Це довело до заломання долішньої частини членів підпілля, вони дезертирують і стараються легалізуватися, а кілька зголосилися до УБП і пішло на співпрацю з ворогом. В часі жнивної акції ще перебував в терені вд. Чавса. Ситуація для нашого визвольного руху була дуже прикра, але організація, як цілісність, витримала цей натиск і лишилася загартована до дальшої боротьби. Внаслідок дії ворога згинуло кількох членів підпілля і вд. УПА та попала в руки ворога реф. УЧХ при надр. д. Оксана. Жнивна блокада закінчилася в половині осені і в терені вже до останньої виселенчої акції в 1947 р. був відносний спокій. Діяло лише ПУБП Володава і Біла Підляська.

Після закінчення німецько-більшевицької війни польське підпілля почало активно діяти проти тимчасового польсько-більшевицького уряду, що також старався шляхом проникання в нутро, опанувати адміністрацією, МО і УБД, а також ВП. Це, звичайно, вдалося зробити в більшості випадків. Польсько-більшевицький уряд кидає на боротьбу з самостійним рухом НКВД і старається опанувати УБП своїми людьми (комуністами), найбільше такі старшинами НКВД. У 1946 р. ідуть торги в справі Польщі між ССРСР і західними великодержавами. Польське підпілля в цьому році дуже активне, щоби доказати світові, що польський народ не погоджується з польсько-більшевицьким урядом. В половині 1946 р. доходить до «референдум», опісля в зимі до виборів в Польщі. Польське населення і підпілля переконалися, що дорогою виборів не вдасться нічого вибороти в умовах виборчої практики з большевії, але лише дорогою боротьби. Упродовж 1946 р. ще загально вірили в інтервенцію Англії і Америки в польській справі, а по виборах, що Англія і Америка змусять до перепроведення нових виборів під їхньою (англійською контролею), щоби мати відповідний вплив на населення, польське підпілля діє далі. А коли вже було ясным, що большевики не підуть на уступки, а Англія і Америка не думають воювати за польську справу, командування ВіН-у шукає іншої розв'язки. Орієнтація на посторонні сили, а опісля їх постава до польської справи розчаровують польський народ і самостійницьке підпілля. Це використовує уряд і проголошує амністію (акція «уявлення підземля»⁵⁴⁰). Керівництво ВіН-у починало після амністії переставлятися з революційно-повстанської боротьби на керування визвольною боротьбою з підпіллям. Після заключення співпраці з УПА–ВіН резигнує і на даліше в українських землях, які входили в склад Польщі до 1939 р., але нашому пограниччі цієї справи не видвигають, щоби не роздрознювати польсько-українських відносин. Про це також не пишуть в теренових виданнях, які могли би попасти в наші руки. Однак пропаганду серед кадрів і населення в цьому напрямі ведуть даліше, і в цьому часі стараються бодай опанувати українські землі за л. Керзона. Це роблять різними дорогами, а стараються робити так, щоби ми не могли цього помітити, але «шило з мішка вилізе», також і це можна було запримітити.

До найбільшої співпраці в нашій окрузі дійшло в 1946 р., в Грубешівщині. Українське населення ховається перед виселенням у польських селян, спільні акції, наші ранені лікуються в польських теренах, по виселенні польські селяни на оцінку збирають для УПА залишене українцями збіжжа. Після виселення за порукою ВіН-у вертаються польські селяни на українські терени (звідки втекли в 1944 р.) і опісля так співпрацюють з нашим визвольним рухом, як і українці.

⁵⁴⁰ Тут: самовикриття підпілля, легалізація. – Прим. пер.

В надрайоні Підляшшя польське населення було помішане з українським цілим часом, і співжиття між населенням не змінилося внаслідок порозуміння ВіН-у з УПА. Хоча була співпраця з ВіН-ом, однак рівні елементи з ВіН-у, як лише бачили, що це може пройти безкарно (коли не було в терені УПА), дальше грабили населення по різних закутках терену. Найбільше дався взнаки населенню терор зі сторони польського підпілля на північ від залізниці Бересть–Межиріччя, де не сягав наш рух.

При кінці зими 1947 р. в сусідніх польських теренах ВіН-у вже не було (збройних відділів) і тим самим перериваються офіційні зв'язки з польською визвольною боротьбою.

У другій половині осені 1946 р. ВП, яке переводило т. зв. пожнивну кампанію вибирається з терену (Грубешівщина). В кількох місцевостях залишилася ще невелика кількість, яка зайнялася виключно молоченням і відставлюванням збіжжя (Себечів, Гільче, Хоробрів). Організація і УПА скоро впорядкують свої внутрішні справи, розміщується відповідно в терені людей і приступається до підготовки до зими. Ми сподіваємося, що в зимі ворог розпочне нову поважну акцію в цілі нищення нашого визвольного руху. Спеціально Грубешівський надрайон був би на випадок такої акції в дуже трудному положенні. Це терен безлісний, в якому цілість нашої роботи опиралася на населення. Тепер, коли була лише частина населення, було б ворогові дуже легко перешукати залишені господарства. Новою нашою базою мали бути криївки, незалежні від села і землянки по лісах, де мали б ми перебути час натиску ворога. Примінити це в широких масштабах було майже неможливо, але інших можливостей не було. Мінусами криївкарської системи були: замалий час їх будови, матеріальні недостачі і найголовніше – кадри не були при звичаєні до криївкарської системи.

Та зима пройшла спокійно. Крім кількох поїздок УБП і ВП чи ВОП – до речі слабих – ніхто не показувався в терені. Ще зимою почали широко говорити, що большевики, щоби остаточно знищити наш визвольний рух у Польщі, викинуть всіх українців з українських теренів, щоби УПА позбавити бази (народу), на які опирається наша діяльність. Приходить до офіційного договору між ССРСР, Польщею і ЧСР в цілій співпраці і поборюванні нашого визвольного руху. Тоді вже стає ясним, що ворог задумує розпочати остаточно боротьбу проти нашого руху. Врешті, ранньою весною приходять вістки про виселювання Лемківщини. В терені йде гарячкова підготовка до виселенної акції. Найбільшим браком у підготовці був брак товщів на роблення більших запасів і на коротший час. Наші завдання були такі ж самі, як попереднього виселення: не допустити до викинення українського народу з рідної землі і до заселення колоністами. Тепер командування над вд. УПА перебрав в-д Беркут (Ворон), осінню 1946 р. присланий з ВО. Рішенням окружного проводу всі бо-

йові групи на час першого натиску ворога мали відійти в польські терени і звідтам робити наскоки на ворожі групи, які будуть виселявати (ішло про поширення терену боротьби) українське населення. Було загальне переконання, що зараз не вдасться зберегтися перед виселенням, хоча багато було здецидованих за всяку ціну не їхати. Наша тактика – рейди вд. – опиралася на тім щоби розкинути якнайширше терен і тим самим мати більші шанси бути невловимими, і мати більшу свободу діяння.

Однак перед самим початком був у терені ком. Орест і згідно з його вказівками вд. мали залишатися в терені і звідси вести боротьбу. Це становище опиралося на тім, щоби не залишати населення, піддержувати його в боротьбі з ворогом. Головна наша ціль, якщо і не вдасться вдержати населення, маніфестувати нашою боротьбою насилля большевиків над українським народом.

В перших днях червня появилися в терені Грубешівщини перші частини ВП, а за тиждень була ціла дивізія. ВП зразу опанувало цілий терен, кватирувало по селах, що кілька днів змінюючи місце постою. Почалися облави на ліси, ліски і села. Сили ворога і його тактика не дозволяли нам сконцентрувати наших, чи навіть вповні їх зібрати і робити якісь поважніші протиакції. В перших днях акції з нашої сторони були поважні жертви. Кількох стрільців ломиться на тортурх і починають сипати, тому з цих місць, чи осередків, які вони знали, мусять всі втікали і, звичайно, такі люди йдуть самостійно на польські терени. В рейд у польські терени пішов лише д. Зенон (реф. СБ) з двома боївками СБ і частина вд. Чавса відійшла на Підляшшя. ВП тероризує населення, арештує багато селян за співпрацю з УПА, граблять села і починають виселявати «на захід». Населення, бачучи, що не має жодних можливостей ухилитися, їде (сховатися, чи втекти з ріднею було неможливо, бо терен було так зашахований, що – не маючи відповідних криївок – не можна було ніде навіть поодиноким людям сховатися від ВП). Виселення ішло дуже скорим темпом так, що за місяць був виселений цілий терен. Зразу ще в кожному селі залишилося по кілька родин. Рівночасно поважну частину сіл заселено колоністами і в більшості випадків уряд давав їм зброю (ОРМО) для боротьби з нашим рухом. З нашої ініціативи в час виселення не було жодних поважніших боїв з ворогом. Були лише дрібні сутички з ворогом, накинені ініціативою ворога. Лише реф. СБ д. Зенон в часі рейду задержав поїзд на лінії Белжець-Замость, роззброїв охорону штабу дивізії, а з цивільними подорожніми зробив мітинг, та зробив наскок на містечко Краснобрід (пол. Замость). При кінці липня д. Зенон перевів акцію в ОРМО і ВП в Угринові, опісля на ОРМО в Старому Селі і Річиці. Рівнож поодинокі групи почали в цілому терені палити залишені українські господарства і виганяти колоністів. Цією акцією вигнано майже всіх колоністів з терену, з винятком лише кількох сіл, які були голов-

ними опірними пунктами ворога (Жилтин, Угринів, та містечка, де перед тим були опірні пункти ворога). Акції з нашої сторони зроблено в час, коли послабилась чуйність ворога (говорю про акції на ВП чи ОРМО, бо інші – палення – роблено через цілий час). Після перших основних облав ворог думав, що наші сили вже розбиті, поодинокі групи ще сидять по криївках чи криються в інший спосіб. Після акцій з нашої сторони вд. розпорошувалися в терені, або рейдували в Польщу, бо ворог знов почав основні облави по лісах і лісках. Опісля ще зроблено програмнішу засідку на шосі Грубешів–Варяж, де розбито 3 авта ВП. Ворог мав ок. 30 люда вбитими. З нашої сторони згинув к-р Дуда. В загальному наше положення було дуже важке. Внаслідок облав і жертв рвалися сталі зв'язки, багато вояків лявірувало стало між ворогом, чи на польських теренах, без жодного зв'язку з своїми зверхниками. В жнива ворог виселив ще решту населення (майже всіх), не було харчів, а якщо щось ще десь і можна було дістати, то завжди їх треба було прямо здобувати і дуже часто це коштувало жертви в людях. Всюди можна було налізти на засідку. ВП в боротьбі з партизанкою здобуло вже великий досвід, а неможливість більш планово протидіяти з нашої сторони – додавала йому відваги. У вересні приходять в терен ще нові сили ВП і починаються ще більш ґрунтовні облави. Згідно з інструкціями, організація мала приготувати засоби і криївки, щоби можна було перезимувати якійсь частині людей, які мали лишатися для дальшого ведення боротьби, що зробити з рештою людей – мав рішити КП. Справа людей була дуже актуальна, бо зближалася зима, і щоби цю справу розв'язати, треба було часу (беру під увагу, що треба було получитися з усіма групами, з якими не було зв'язку) і щоденно падали жертви. Інструкція про розв'язку справи людей прийшла у вересні. Згідно з нею організація мала залишатися на Закерзонні і далі. Лишити людей, які б собі в тих умовинах дали раду. Головна маса має відійти в українські землі в ССРСР для ведення дальшої боротьби. Людям, яким не відповідає ані перша, ані друга розв'язка справи, допомогти залегалізуватися. Підготувати до перезимовання бодай частину членів і можливості дальшої діяльності, беручи під увагу відносини в терені (відкритий терен, акція ворога) – не було можливим, і за рішенням члена КП д. Дальнича і к-ра Ореста ми мали терен опустити зовсім. Цю децизію передав к-р Орест. Можливостей переходу до ССРСР, щоби там включитися в боротьбу, не було через брак зв'язку, тому закликалося легалізуватися у Польщі, або в ССРСР. К-р Орест так само дав дозвіл іти в американську зону Німеччини, але примінити це в ширшому розмірі не було можна тому, що вже йшло до зими, а треба було розв'язати справу з людьми. До ССРСР відійшла по зв'язку (з одним зв'язковим) лише частина вд. Чавса, щоби там легалізуватися. Остаточну справу людей в Грубешівському надр. мав розв'язати д. Зенон, і з ним лишався к-р Орест. Біля

40 людей залишилося ще в Польщі зі зброєю і метою йти весною в американську зону Німеччини. Справу людей на Підляшші розв'язував я.

На Підляшші також пройшла зима спокійно. Виселенча акція почалася також у червні. Виселення і боротьбу з нашим рухом проводила спершу одна дивізія, опісля два полки ВП (крім інших поліційних одиниць – УБП, ВОП, МО). Ворогові вдалося стероризувати українське населення і виселити його на захід. Однак наші кадри не потерпіли сильно в часі акції тому, що терен є відносно великий, є багато лісів, а кількість членів підпілля не була велика, не було всип, харчуватися було можна у польського населення. Це все дозволило примінити відповідну тактику і лавірування поміж ворожими групами. Тут не було потреба проводити «демобілізацію» кадрів. В боротьбі з ворогом в часі виселенчої акції згинув пров. терену д. Шпиль, госп. реф. при надр і до 8 стрільців боївки. З Підляшшя виселили також усіх українців. Залишилися лише родини, які були між поляками, і тепер у чисто польських селах є деякі родини з українських сіл, але це дуже рідко. [...]

Під час мого приходу на Підляшшя залишилося там ще 33 люда в підпіллі, в тому числі 2 жінки. Про розв'язку справи кадрів подаю в звіті з рейду.

Слава Україні!

Прірва.

РОЗМОВИ (2)

– Нині Богородиці немає, є Броджіца⁵⁴², порозмовляймо одначе про те перше село.

– На всіх мешканців припадало з 10 польських родин, але таких поляків як Гаєвський, було з 5, а решта, як Антонюк, Ващук, це було так, що один брат був поляком, а другий українцем.

Іван БІЛЯНЧУК («Зенко»).

леко броду на Гучві, де колись було село. Як йшли тудою війська Хмельницького, знайшли ікону Богородиці у лісі. Назва села від тієї ікони. [...]

– **Поляки говорили польською?**

– Я б сказав, що ці польські поляки говорили по-польськи, а такі, як я сказав раніше, то могли намагатися, бо перед війною була колонізація, хотіли насильно перегнати людей на польське.

– **Якісь поляки з Богородиці загинули під час війни чи після неї?**

– Ніхто з них не загинув, тільки моя якась далека тітка, сам не знаю як, а з тих, що то як Гаєвські, ніхто не загинув. Жили ми між собою добре.

– **А якщо йшлося про євреїв?**

– Їх не було.

– **Село поділялося на частини?**

– Так, було село і т. зв. Куток. За Кутком було Селисько або Селище, неда-

⁵⁴¹ Іван Білянчук («Зенко») (1923–2002) – нар. в Богородиці Грубешівського повіту. В УПА з 1944 р. Під кінець 1946 р. призначений політичним інструктором сотні УПА «Вовки-2». Влітку 1946 р. переведений до боївки СБ IV району надрайону «Лиман», далі до надрайонного реферату СБ. Запис розмови відбувся в 1995 р.

⁵⁴² В 1400–1934 рр. Броджіца мала українську назву Богородиця, відповідну її історичному родоводу. В 1934 р. адміністрація РП надала їй польську назву Броджіца (в роки II світової війни німецька адміністрація застосовувала колишню назву Богородиця). За переписом 1921 р. на 463 її жителів 314 подало українську національність (це були особи православного віровизнання; римо-католики були потомками тих русинів, котрі не прийняли нав'язаного Росією в 1875 р. російського православ'я і в 1905 р. перейшли на латинський обряд). Село було організованим, мало непогані культурні контакти з українською елітою у Грубешеві, що лежить за 2 км далі, а також у Холмі.

Проживало тут п. ін. подружжя Самохваленків, що займалося національним розвитком села. Власті РП 6 липня 1938 р. зруйнували місцеву православну церкву з 1858 р. Українські жителі села взимку 1944/1945 рр. утекли з нього до Української РСР залякани терором польських збройних державних формацій. В ніч з 18 на 19 травня 1945 р. сільську забудову, зайняту поляками прибулими з-за Бугу, підпалив відділ УПА, вбиваючи не менш, як 8 осіб. Під час нападу на Грубешів у травні 1946 р. у селі знаходився спостережний пункт частини командування відділів УПА і ВіН. З Богородиці походили м. ін. Євген Ящук («Дуда») – командир сотні «Вовки-2»; Олександр Ващук («Гучава») – політичний інструктор сотні «Вовки-1».

Була у нас велика могила борців за волю України в 1917–1920 рр. Насипали її в 1941 р. Після переходу фронту округовий провідник Микола Никифорок («Дуб») наказав вкопати камінь у цю могилу, але щоб його не було видно. Цвинтаря теж нема, це був старий цвинтар. Вже в 1949 р. так було.

– **Село сьогодні існує?**

– Мене від того часу не було в селі, але «Зірка» і «Дуда» оповідали, що як люди виїздили, сказали: хлопці, хай село перестане існувати. І так сталося, але перед входом загону до села, як говорив «Гонта»⁵⁴³, там вже оселились волиняки⁵⁴⁴. Наші скликали їх на збір і сказали так і так. Репатріанти повиносили з домів речі, а наші спалили все. Залишився мій дім, Волоха і сусіда, дім сусіда «Дуди» теж згорів. Потім мій дім був розібраний, я це бачив в 1948 р.

– **Чому богородичани виїхали в Україну?**

– Організація, можливо, могла щось зробити, а може і нічого б не вдіяли? Мого провідника брата, Никифора Никифорука, дружину і дітей застрелили на подвір'ї. Приїхали у білий день і на людських очах повбивали.

– **Хто?**

– Невідомо. Підпілля? УБ? Міліція якась? Їх дім стояв на віддалі від села, бо після комасації⁵⁴⁵ будинки ставили в різних місцях. Це сталося восени 1944 р. Це був головний привід виїзду людей з села. Черничин спалили наполовину, Підгірці, а на півдні вже був степ і руїна, все випалене... Одна родина виїхала до Грубешева, почала жити там. Матвійчук, його син, «Болек», був у Німеччині, повернувся до Богородиці, вступив до УПА, загинув на засідці «Юрченка», такого командира, знав його ще до фронту. «Юрченко» їхав тоді до Сокаля, вже їздив по терені, з «Габданком»⁵⁴⁶, котрий за окупації був у Грубешеві у якомусь німецькому управлінні від контингентів. Був у нашій організації і разом з «Юрченком» перейшов на бік НКВД. Забирали людей, Геню таку. Це було якесь свято, він був у селі. Ми, ще як «Вовки-1», розміщувалися в угринівському лісі. Отримали повідомлення, що «Юрченко» перебуває в Угринові, або десь там. У відділі був тоді «Ягода». Він, «Дуда», Ваня Теребус, «Зірка», котрий був тоді у штабі «Ягоди», відразу зорганізували хлопців і поїхали. Не знаю коли то було,

⁵⁴³ NN («Гонта») – бунчужний сотні УПА «Вовки-2»; по демобілізації Холмського батальйону очолив групу, котра восени 1947 р. перейшла на терен Української РСР.

⁵⁴⁴ Волиняки, пол. Wołyniacy – поточна назва на окреслення поляків з Волині. – *Прим. пер.*

⁵⁴⁵ Процес утворення (наділення, пільгова покупка) більших укрупнених ділянок землі для середніх і заможних селян (нерідко власне з паралельним будівництвом будинку на цій землі). У Польщі цей процес розпочався в 1925 р., одним з положень закону був обов'язок поміщиків, які володіли землею в розмірі понад 60 га в районах великих міст і 160 га в інших місцевостях, продавати — при посередництві держави — селянам і осадникам ділянки землі по 15 га в самій Польщі і по 26 га в Західній Україні та Західній Білорусі. – *Прим. пер.*

⁵⁴⁶ Володимир Бискаль («Габданко») – перед завербуванням в 1945 р. НКВД з Сокаля був розвідником грубешівської ОУН.

здається в 1945 р., бо я пішов [до УПА] 4 вересня [1944 р.], а ще було школіння в Лісках, потім зима, тобто то було в 1945 р.⁵⁴⁷ Як повернувся, то ми довідались, що убили «Юрченка», «Габданк» був поранений.

– **Повернімося до Богородиці. Це було багате село?**

– Гаєвський і його брат мали до 30 моргів. Таких багатших було може з 5, решта, то середняки і з 5 бідняків, що наймалися до роботи.

– **Пам'ятаєте якихось цікавіших жителів? Може, хто де воював?**

– Один, Зінь, був на японському фронті. Мій батько був у царській армії, в артилерії, потрапив до полону, був у Німеччині.

– **Хтось отримав перед війною освіту?**

– Так, Никифорок, потім [мав псевдонім] «Дуб», який вчився в Грубешеві, його не допустили до здачі матури⁵⁴⁸, бо був активним членом [товариства «Рідна хата»⁵⁴⁹].

– **Село було свідомим, українським?**

– Це називалося по-різному, але головним є те, що десь перед 1936 р. Самохваленки повернулися з Волині до Богородиці. Він був учителем на Волині, жінку мав з нашого села. Тут оселилися, а це була свідома українська родина. Мали 6 синів, спричинилися до процесу усвідомлення села. Як тільки в 1939 р. пройшов фронт, вже виникла школа, їхній син Володимир Самохваленко вчив української мови. А раніше, перед війною, такі добрі господарі, як Антонюк та інші, підтримували наш рух. Організовані були урочисті читання, річниці. Ми мали «Рідну хату», але її заборонили. Репетиції на Шевченківські річниці відбувалися по людях. Хор вів син Самохваленоків Олександр. Був ще Євген, потім поет. Вже тоді передплачував «Дзвіночок»⁵⁵⁰ для дітей.

– **А інші сини Самохваленоків?**

– Наймолодшим був Юрко. Разом із нами прийшов на вишкіл УПА в Лісках. Закінчив його, але мав щось зі здоров'ям. Виїхав потім в Україну, як і Микола, Володимир. Олесь взяв за жінку Нінку Теребус, теж виїхав в Україну, в Луцьку вів хор. Захар був поручником у Війську Польському, від початку війни я його не бачив, не повернувся.

Не знаю, як в сусідніх селах, але у нас церква була замкнена, не дозволяли. Ключ мав староста, іноді на свята давав, приїздив тоді наш священик з Грубешева. Церкву розвалили у 1938 р. Першого дня приїхали, але люди наробили галасу, й відїхали. Це були цивільні на возах. Люди їх не допустили. На другий день приїхали кракуси, поліція з псами.

⁵⁴⁷ УПА ліквідувала Василя Левочка 28 серпня 1945 р. під Варяжем. Разом із ним загинуло 6 солдат військ НКВД та 8 членів «істребительних батальйонів» (т. зв. «стрибків») із Сокаля.

⁵⁴⁸ Тут: атестаційних екзаменів. – *Прим. пер.*

⁵⁴⁹ «Рідна хата» – українське культурне товариство на Холмщині і Підляшші в 1919–1930 рр.

⁵⁵⁰ «Дзвіночок» — часопис-місячник для дітей з бібліотекою «Ранок», заснований у 1931 році Іваном Тиктором у Львові. Видавався до 1939 року.

– Ким були кракуси?

– Було таке село Обровець, в більшості поляки. Їх пан поділив майно і організував загін із 20 осіб на конях⁵⁵¹. Дефілював із ними на конях, ніби частина, хоч не військова, але мали карабіни. Вони приїхали на допомогу поліції. Пси не допускали людей. Я десь читав, що якийсь священик виносить святі дари, а потім церкву руйнували. Церква була з часу після Берестейської унії, купол був малий, були лавки, з чого видно, що наше село переходило на унію. Була фотографія, як падає баня. У інших селах насильно робили з церков костели⁵⁵². У Вакієві церква вціліла, там священиком був мого діда брат Гнат Космій, був потім на Лемківщині, бо лемки не піддалися. Жінка розповідала, що завели їх до костелу і вже мали стати поляками. Так само в Черничині.

– Ви пам'ятаєте священика, який приїздив до Богородиці?

– Приїздив перед окупацією і під час окупації. Сагайдаківський⁵⁵³, добрий священик.

– Ви мали школу?

– Була, вчителем був Ян Патковський з Обровця, поляк, їм нічого не сталося. За німців наше село було на рахунку, був Курінь Молоді, зброї не мали, вчилися муштри з киями в руках.

– У якому дусі вчив дітей той вчитель?

– Я йому не дивуюся, вони хотіли нас сполонізувати. Одягав дітям рогатишки... У Черничині того не було, бо вчитель був іншим.

– Як поводитися сама молодь?

– За німців стосунки людей до чогось такого змінився цілком. Ненависті між українцями і поляками й так не було, тож чому вони мали таке вороже ставлення до Богородиці? Я запитував про це Гаєвського...

– Траплялися випадки переходу з православ'я на католицизм?

– У 1904 чи 1905 р. була така ситуація, що можна було перейти на православ'я, бо на початку... нас називали уніатами, греко-католиками, але, здається, була якась сильна пропаганда, що краще вже замість на православ'я, то йдіть до костелу. У нас на «захід» перейшло може лише з 5 родин. Тобто на тих 10 родин, про яких я згадував як про польських, 5 було власне з тих. Ващук вже звався Станіслав...

⁵⁵¹ Казімеж Крицький, власник маєтку Обровець, в 1930-х рр. організував парамілітарний кінний загін, пов'язаний із 2-м полком кінних стрільців у Грубешеві. Це була формація, створена із залежного до фільваркових дворів римо-католицького селянства, займалася м. ін. тероризуванням православного населення.

⁵⁵² Руйнування православних церков на Холмщині було започатковане в 1929 р. державною адміністрацією на чолі з військовими колами та при підтримці Костелу. Апогей цієї акції, званої як колонізаційно-ревіндикаційна, припав на 1938 р. Загалом було зруйновано 127 храмів.

⁵⁵³ Віталіан Сагайдаківський – православний священик, в 1927–1944 рр. працював у парафіях на Волині та на Холмщині, потім у Канаді. Автор спогадів: *В. Сагайдаківський, Правди не втопити. Спогади з 50-річчя пастирства. 1927-1977. Торонто 1977.*

– **Як виглядало ваше навчання?**

– Я вчився 7 років, а закінчив 4 класи. У 1936 р. я почав вчитися в Грубешеві, в 5 і 6 класі. І війна.

– **Скільки вчилося українських дітей?**

– Допоки священик міг приходити, то вчив релігії в класі, а потім йому заборонено. Тоді, як у школі була релігія, православні діти були поза школою. З села і з Грубешева було нас із 10 в моєму класі.

– **Яким було відношення вчителів і ровесників?**

– Спокійним. Школа ділилася на три частини в одному будинку, на трьох поверхах. Я був у школі номер три, для середнячків. На першому вчилися діти панів, землевласників, їх привозили на бричках чи доріжках, ходили в уніформах, як і школа №2, а ми то вже по-різному.

– **Чи вчили руської мови?**

– Ні, тільки те, що в церкві. І то залежало від священика. Як був москаль, то говорив по-російськи, а як був такий, який відчував приналежність до власного народу, то по-українськи. Літургія велася зі староукраїнським акцентом.

– **У національному сенсі вас виховав Самохваленко?**

– Ще не було Самохваленка, як я і двоє сусідських хлопців передплачували українське [дитяче] видання. Це нас підбудовувало. Ще перед приїздом Самохваленків мене та Степана Тилимона почав вчити гри на мандоліні Василь Гій. Потім разом із Самохваленками ми зробили оркестр, згодом хор, і це дійсно вже підбудовувало. Перед війною ми збудували будинок «Рідної Хати», треба було його закінчити, бо вже був покритий бляхою, але почалася війна.

– **Чи ви чули про польську військову паціфікацію 1930-х рр.?**

– У нас її не було, але в селах на захід від Богородиці, якщо не хотіли перейти на католицизм, то приїздили, все в домі перевертали, в борошно ляляли нафту, вибивали шиби, розбивали кухні, змушували. Як я був на вишколі у Лісках, то розповідали про цю паціфікацію у тамтешніх селах, як Ріплин чи Ліски.

– **Як далеко на захід сягали українські села?**

– О, далеко, далеко, аж по, як то кажуть «Від Тиси по Кавказ». А Тиса то там, як Білгорай, де є наші люди.

– **Чи проживали у вас перед війною комуністи?**

– Їх було з троє, Стефанюк, Антонюк, який потім був в УБ в Грубешеві, належали до КПЗУ, і інші. Перед війною їхня організація сиділа тихо.

– **А ОУН?**

– Якась група, м. ін. «Дуб», котрий був навіть арештований перед якимось святом.

– **Як почалася війна?**

– Знаю, що в 1939 р. був арештований «Дуб» і Володимир Самохваленко. І

до Берези⁵⁵⁴. Повернулися, Коля поліг потім у Шиховичах⁵⁵⁵. До війська від нас забрали одного, іншого на лікаря, Антонюка який не повернувся. Так само Захар Самохваленко, як пішов на війну, то не вернувся.

Я пішов у торгову школу в Грубешеві⁵⁵⁶. В 1942 чи 1943 р. став провідником шкільної молоді в рамках ОУН.

– **Хто вас увів в ОУН?**

– Затягнув ще на селі «Дуб». А в школі Михайло Семенець («Новина») з Берестя, був [потім] убитий, також Генек Оленюк («Остап»). Він був арештований, як і я... Ми в Грубешеві, раптом з'являється зельбштутц⁵⁵⁷, чи польова жандармерія і нас на вулиці забирає. До магістрату. «Остап» втікає, але забрали в нього посвідчення. Тоді провідником шкільної молоді стає Семенець («Новина»). Потім Семенець відходить до пропаганди, а після нього номінують мене, тобто «Орлика». «Новина» тоді мав псевдонім «Марко», Оленюк тоді ще не був «Остапом»...

– **Якою була його доля?**

– Отримав інші документи і був висланий до Закопаного. Там надалі вчився у торговій школі. Як прийшов фронт, опинився там, де і я: в УПА.

– **Звідки походив?**

– З Берестя або з Гдешина. Перейшов до СБ, до «Зенона». Справлявся добре. Потім пішов на Володавщину. Брав мене з собою. І разом вертаємося аж до Угринова. Зізнався по дорозі, що має дівчину з П'ясечного, Зою, була в моєму класі і в організації. Я його попередив, що це небезпечно, що існувало правило непов'язування одним домом, квартирою. «А то нічого, то на колонії, нічого не буде», – сказав. То добре. Через кілька днів я довідався, що потрапив там на засідку і був убитий, не дався взятися живцем. Наші потім арештували Зою. На мою думку, дарма її ліквідували, бо була наша. Його помилка і її убивство то була робота «Зенона», бо «Остап», напевно, йому повідомив, куди піде. Заретушував це убивством Зої.

– **«Зенон» вже тоді співпрацював?**

– Так. Був такий тижневик «Polityka», то там була мова про його цілу діяльність⁵⁵⁸.

– **Які ви мали завдання як провідник молоді у школі в Грубешеві?**

---

⁵⁵⁴ Береза Картузька – містечко в Білорусі. Тут: синонім польського концентраційного табору Місце Відособлення в Березі Картузькій в 1934–1939 рр.

⁵⁵⁵ Шиховичі – село в Грубешівському повіті. Тут йдеться про місце колективної екстермінації, проведеної Армією Крайовою 10 березня 1944 р. Жертвами тоді стали не менше 137 осіб української національності.

⁵⁵⁶ Це була німецька середня школа торгового профілю з українською мовою навчання.

⁵⁵⁷ Зельбштутц (нім. Selbstschutz) – німецька парамілітарна організація під час II світової війни.

⁵⁵⁸ У 1983 р. в №40 варшавського тижневика «Polityka» вийшла стаття Ю. Рождинського *Знак тризуба. Відходячи, «вчинив самогубство»*.

– Моїм завданням була підготовка молоді до виконання конспіративних завдань. Мали пройти випробування, приміром донесення документів, шифрів. Придумували їм штучні виклики. На цій підставі можна було зорієнтуватися, чи хтось надається, щоб нікого не провокувати до членства в Організації.

– **Хто навчав у школі?**

– Директором був Петро Кузьмук, говорив із ним у Луцьку в 1964 р. Навчав також Микола Самохваленко. Професори⁵⁵⁹ «Смерека», Іванина походили з Галичини. «Смерека» то властиво був Паниця, офіцер Українських Січових Стрільців⁵⁶⁰. Колишнім вояком був також Грюнвальд, поранений у голову, показував рану. Історії навчала Богунова з Великої України.

– **Де містилася ця школа?**

– Ідучи з заходу на схід, ми проходили з лівого боку церкву, з правого – костел. Школа була відразу за костелом, в приміщенні колишньої польської гімназії.

– **Яких ви мали знайомих?**

– Окрім тих із мого села, то зі Слав'ятина був Володимир Гаврилук, зараз він у Львові очолює Товариство «Холмщина»⁵⁶¹, в УПА не був. Микола Байківський, зараз лікар у Ківерцях. Романюк, теж є в товаристві «Холмщина», Семенюк з Черничина, Попко з Гоздова.

– **У 1943 р. уже було видно завірюху в польсько-українських стосунках?**

– Так, від лютого до травня я був у баудінсті⁵⁶² в Ставках коло Дембліна. Забрали мене, не дивлячись на школу. Там були в таборі самі українці, [працювали] над боєприпасами. У Грубешеві спершу був убитий Войнаровський⁵⁶³, полковник української армії, у Гостинному. Оборонявся, кидав гранати, але, врешті, загинув. Потім убили одного у школі, Степана, вчився у торговій школі. Поляк його догнав по дорозі додому і застрелив. Потім Струтинського⁵⁶⁴, голову Українського допомогового комітету. На похорон прийшло багато людей. Загинули й інші. Усіх українських в'їтів вже убили, приміром у Городлі швагра «Дуба», священників. Наші тоді у відповідь за Струтинського вбили повітового лікаря в Грубешеві, поляка. Почалася така тиха війна, а під кінець 1943-го і ран-

⁵⁵⁹ Тут: професорами в міжвоєнній Польщі та за окупації називали також вчителів. – *Прим. пер.*

⁵⁶⁰ Українські Січові Стрільці – утворена в 1914 р. австро-угорська військова формація, що складалася із вояків української національності.

⁵⁶¹ Товариство «Холмщина» – українське суспільно-культурне товариство, що об'єднує українців, що проживали на Холмщині до 1944 р. та їхніх нащадків. Створена в 1990 р. Основні центри у Луцьку, Рівному, Києві, Львові. На момент виходу книги в 2019 р. львівське товариство очолює Ірина Гринь.

⁵⁶² Баудінст (нім. Baudienst) – німецька організація Будівельна Служба у Генеральному Губернаторстві в 1940–1945 рр.

⁵⁶³ Справжнє прізвище Яків Гальчевський (1894–1943) – український військовий діяч; у червні 1942 р. створив у Грубешеві українську Холмську Самооборону. Убитий АК 22 березня 1943 р. в Пересоловичах. Прізвищем Войнаровський послуговувався в міжвоєнний період.

⁵⁶⁴ Микола Струтинський (1898–1943) – адвокат, український суспільний діяч, голова Українського допомогового комітету в Грубешеві під час окупації. Убитий АК.

ньою весною 1944 р. запалали села, частина Черничина. Берестя добре трималося, тому поляки його спалили⁵⁶⁵.

– **Які були жертви в інших селах?**

– У Ласкові загинуло 805 осіб⁵⁶⁶. У 1944 р. УПА [ще] не було, лише боївка СБ Володимира Друзя, він походив з Гоздова, перше псевдо «Орел». У ній був Ващук з мого села. На той момент його були послали до Ласкова, мав завезти передачу. А село було уже оточеним. Потрапив на засідку... не повернувся. І ніхто не вийшов з того села, не втік, а з Сагрині втекли, з Мірча.

– **Звідки відомо, що у Ласкові було стільки жертв?**

– Ми робили списки, я запам'ятав 805 осіб у Ласкові, понад 1000 в Сагрині. В установленні допомагали сини й дочки убитих, котрі вчилися у торговій школі в Грубешеві. Люди говорили, що за загонами йшли цивільні. Забирали коні, вози – людей катували, а самі все виносили і скидали на вози.

– **Які жертви були в Богородиці?**

– Убитий був брат Колі Никифорука, був застрелений на власному подвір'ї. Був убитий Іван Павлюк. Про інші жертви я не знаю.

– **Що сталося на станції в Гоздові⁵⁶⁷?**

– Це село «Орла», командира боївки, тоді він керував і «Залізняка». По дорозі з Гоздова зупинявся у мене вдома. Казав, що забрали апарат...

– **А про жертви?**

– Не говорив.

– **Коли виникла перша наша боївка?**

– Боївка існувала вже в 1943 р. Десь так на осінь, бо в Богородиці квартирувала, командував... здається ще не «Орел». Він очолював вже в моменті акції на Гоздів, але боївка була та сама. Виникали і самооборони, але не мали зброї, вдавали, що стріляють, а коли виникали відділи, то забирали навіть ту зброю. У Малкові завзято захищалася боївка «Рися», але потім розвалили їх всіх⁵⁶⁸.

– **Як то сталося?**

– Коли ситуація вже нагадувала «перед пенальті», горів Черничин, Масломичі, дивізія «Галичина» була розставлена на кордоні по Бугу. Тоді наші звернулися, щоб [німці] допомогли, бо хлопці з дивізії теж знали, що діється, і німці дозволили. Разом із нашими відділами їх було кілька сотень, бо і з Волині прийшов курінь на допомогу. Вдарили власне на Малків і пішли ген-ген, аж під Замостя.

⁵⁶⁵ Вояки АК 21 березня 1944 р. убили в Бересті не менш як 160 жителів української національності.

⁵⁶⁶ Відділи АК і БХ вчинили масову екстермінацію українського населення Ласкова і спалили село 10 березня 1944 р. За даними тодішніх українських джерел, кількість жертв склала 186 осіб.

⁵⁶⁷ В ніч з 14 на 15 травня 1944 р. боївка СБ ОУН вбила на станції вузькоколійки в Гоздові 21 особу польської національності.

⁵⁶⁸ 14 лютого 1944 р. на загін БХ, що стояв у Малкові, вдарила німецька каральна експедиція разом із відділом німецької Української помічної поліції. Загін під керівництвом Станіслава Басая «Рися» не був тоді ліквідований.

– **Що ви знаєте про бій на Діброві?**

– Це був цікавий бій, я в ньому участі не брав. Вони повилазили на дерева і з дерев... Були розбиті.

– **Приходить фронт.**

– Раніше, в травні, я втік із баудінсту. Приїхав по мене «Дуда», як шупо⁵⁶⁹. «Дуда» поїхав до Грубешева, а я вискочив із потягу перед містом. Там, у Грубешеві, діяв ще такий Балко «Святослав»⁵⁷⁰, працював у книгарні. Працював спершу із «Дубом».

Я мусив переховуватися у Богородиці, бо поліція могла прийти додому, хоч «Дуб» поінформував їх, що не мають права мене арештувати. По фронті контакт із «Святославом» урвався, походив [він] з Галичини, звали його, як видається, Петро.

– **Що далі?**

– Вже повністю перейшов до підпілля. Взяли мене на курс⁵⁷¹. Літо. Потім був другий курс, в Угринові, в 1944 р. Навчали нас двоє, від війська і від політики. Був я там із Рудковським⁵⁷² з Богородиці, який загинув в Тучній. Його брат пішов на підофіцерський курс в Карпати і там загинув.

– **Хто тоді був вашим командиром?**

– «Дуб» і «Святослав». Перший займався господарчими справами, другий був провідником. Я не служив тоді у жодному відділі. [...]

Під час [переходу] фронту УПА була розпорошена. Ми вели пропаганду серед вояків Червоної Армії і багато українців, як «Гонта», «Андрюша» з Харкова, перейшло до нас.

Розпочалося виселення. Ми переконували, щоби замість на залізничну станцію, люди завертали у сусіднє село, де не було виселенської комісії. Багато людей залишилися у Гонятині.

І так 4 вересня [1944 р.] я попрощався з батьками. Знав, що мене призвуть до Червоної Армії. Зібралось нас більше, це був я, Теробус Ваня, «Семенко», Юрек Самохваленко, Олександр Ващук «Гучава», його брат Петро Ващук і ще інші. Ми пішли на Кузьмин, присілок Черничина з боку Шихович. Раніше всі були членами самооборони.

– **У Богородиці?**

– Ні, там її не мали, бо що з того, що люди ходили навколо села, як не мали чим її захищати. Кілька обрізів то не зброя. З Кузьмина ми пішли до Лісок в

⁵⁶⁹ Тут: Шутцполіцай, шутцмани (букв. «Охоронна поліція») – помічна поліція при нацистській владі з місцевого населення, різновид «гіпо», «гільфсполіцай» – допоміжна поліція. – *Прим. пер.*

⁵⁷⁰ Петро Балко («Святослав») – в 1944 р. до приходу фронту був заступником політичного референта Холмської округи ОУН.

⁵⁷¹ Тут: вишкіл. – *Прим. пер.*

⁵⁷² Іван Рудковський «Шрам» – референт СБ в І районі надрайону «Левада» від 1945 до поч. 1946 р.

Галичині. Військовий вишкіл. На чолі «Кропива» і ще один. Було нас із 40. Я мав псевдонім «Зенко», а раніше «Орлик».

Я перейшов до відділу «Крапки», де «Кропива» був чотовим. На той момент пересування відділу із 3 чот було утрудненим. Ми поділились на менші: менше слідів, швидший рух, менше труднощів з провіантом. У «Крапки» нас було з 60, з 2 чоти. Коли восени 1945 р. ми йшли на Володавщину⁵⁷³, то відділ складався із 2 груп, «польської» і «москоської», бо ми були одягнені як ВП і НКВД.

– **А перед тим щось відбулося?**

– Ми розташувалися під лісом на сагринській колонії, де будинки не було спалено. Ранок. Раптом хтось стріляє в селі. Хтось з села приїхав [каже], що є поляки. Ми відійшли до лісу й зайняли позиції. Вони підійшли під ліс. Ми випустили по них кілька серій. Відповіли і відступили, залишаючи одного на полі. Трафив його Петро Мороз з Богородиці, бо той підніс голову. А «Семенко» чудово стріляв. «Новина» вискочив і забрав у поляка карабін. Були якісь засідки...

– **Хто із Богородиці вступив до УПА?**

– Микола Никифорок («Дуб», «Сатана»), організатор і провідник організації на Холмщині, поліг в бою з НКВД в Шиховичах взимку 1945 р. Мій сусід Євген Ящук, син Івана, народжений в 1921 р., член організації, псевдо «Дуда». Очолив відділ самооборони, потім УПА. Брав участь у боях під Наброжем і Посадовим із польськими партизанами, назагал дуже активний.

– **Що ви знаєте про родину Ящуків?**

– Родина селян, там було три брати. Євген найстарший. Володимир виїхав до Німеччини. Іван був членом організації, вбитий поляками в серпні 1944 р. Його забрали німці разом із іншими як фурмана. На Замойщині їм перекрили дорогу польські партизани і його вбили.

[Далі] Степан Тифонюк, народився 10 березня 1925 р., член організації. Носив псевдонім «Жорж», загинув у бою з НКВД в лютому 1945 р. під присілкою Кузьмин, похований під тихобозьким лісом. То було так, що командиром був «Карпо»⁵⁷⁴, перед «Крапкою». Ми стояли на Кузьміні, «Жорж» стояв на варті. Повернувся і збудив мене. Я став на варту. Світало, коли зауважив озброєних людей. Дав знати «Карпові». Ми вийшли перед присілок, виставили кулемети. Йшли з боку лісу і відскочили після наших серій. І почали відповідь. Одна з куль потрапила в «Жоржа». Про цей бій була складена потім пісня, де є мова, що «Зенко», високий хлопець, сказав командирі, що йдуть більшовики».

⁵⁷³ Відділ «Вовки-1» отримав наказ перейти до північної частини 28 Тактичного Відтинку «Данилів» (Південне (Люблінське) Підляшшя) у жовтні 1945 р. і залишитися там як місцевий відділ УПА. Проте запліччя у постаті сітки ОУН не змогло забезпечити його утримання, і в грудні «Вовки-1» повернулися до південної частини 28 ТВ.

⁵⁷⁴ Павло Пилипчук («Карпо») (1914–1944) – командир сотні УПА «Вовки» в 1944 р.

Наступним членом УПА з Богородиці був Петро Борис, син Василя, народжений в 1925 р., член організації, псевдонім «Семенко», стрілець відділу «Вовки-1». Поліг під Лісками в лютому 1946 р. Загинув там також Павло Волох «Осика».

Олександр Ващук «Гучава», політичний референт сотні «Вовки-1». Учасник багатьох боїв. Його брат Петро Ващук служив у сотні «Вовки-1», в 1947 р. перейшов на Волинь. Був також Іван Ващук з 1926 р., член організації, в березні 1944 р. увійшов до оточеного поляками села Ласків і там загинув.

Микола Рудковський, народився в 1922 р., був у баудінсті, член організації, в 1946 р. перейшов на Володавщину, був провідником району III, загинув в Тучні разом із двома іншими в сутичці з УБ. Володимир Кос («Ворон»), загинув у бою з відділом Ковпака⁵⁷⁵ в Карпатах, перебував там на підофіцерській школі. Олександр Теребус («Ваня»), син Івана, з 1924 р., вбитий у засідці убивців у селі Ласків. Петро Ожеховський, молодий стрілець відділу, здається, «Вовки-2», загинув у бою з НКВД в 1945 р. Петро Матвійчук, син Василя, народився в 1924 р., псевдо «Боря», стрілець відділу «Вовки», загинув під час операції на зрадника «Юрченка». Петро Марциха («Ванька») з відділу «Вовки-3» під керівництвом «Зірки», загинув у 1946 р. під Верешиним і був там похований. Це було так, що я, «Новина» і «Осип» пішли по щось на Вільку коло Верешина. Один пішов до дівки, а цього самого вечора пішов у село «Зірка» і, мабуть, заночував, бо мав там дівчину. Сталася трагедія. Постріл. І тиша. То, мабуть, його убив «Зірка». Говорили, що ще колись убив одного хлопця, котрий бачив, як це деморалізував стрільців, бо йшов на їхніх очах із дівчиною в куці... Як так можна?

Був також Микола Марциха, народжений в 1918 р., член відділу самооборони, разом з Ящуком Дудю служив у шупо, загинув в 1944 р. Про Юрка Самохваленка я говорив. Іван Гуменюк, син Івана, стрілець відділу «Вовки-1», загинув у лютому 1945 р. в Богородиці. Мав сестру, але щодо неї були підозри, що приїздять до неї якісь непевні. Була ліквідована, може зашвидко.

А Іван часто ходив додому, раз ішов без зброї і «Зірка» взяв його на мушку. Був такий Дмитро, прізвища не пам'ятаю, мав псевда «Вітя», «Чорний», служив у «Вовках-2», загинув у бою з НКВД⁵⁷⁶.

– **Хто перебував у цивільній сітці?**

– На початку станичним був я.

– **Як був спійманий «Рись»?**

– «Ягода» організував своїх: наскок на Крилів. Я був тоді у супроводі. Увійшли

⁵⁷⁵ Сидір Ковпак (1887–1967) – радянський військовий командир, в другій пол. 1943 р. очолив рейд великого партизанського з'єднання Західною Україною, котрий мав на меті дезорганізацію німецьких тилів фронту.

⁵⁷⁶ Названих вище осіб та їхні дані автор зачитав зі списку, котрий правдоподібно є копією відомостей із невідомої публікації.

[ми] в формі НКВД. Хотіли його знайти. «Дуда» зайшов і його схопив. Випустили ракету, що операцію скінчено. Ми повернулися до долгобичівського лісу. «Рись» знав Петра Марциху «Ваньку», говорить: «Пьотрек, поціль мені в лоба». «Я не можу, я тут ніякого значення не маю, ти сам знаєш, що тебе чекає», – говорить той, але ніхто його там не бив. Забрали його, повезли по всіх спалених селах, щоб люди його бачили, бо де-не-де ще [українські] села збереглися. Він стільки людей змарнував, скільки сіл спалив. Не знаю, що з ним сталося, де лежить.

– **Якою була мета рейду на Володавищину?**

– Мета була така, щоб місцеве населення усвідомило собі, ким є, а не, як вони говорили, що вони «тутейші» чи «православні». Не знали чи є євреями, чи «русскими».

– **Вдалося їх переконати?**

– Так, не тільки наш відділ ходив. І «Дуда» ходив, і «Чавс». [...]

– **Як протікав той рейд?**

– Ми дійшли до лісів, якісь 5 км під Володавою. Ми мали місцевого зв'язкового, котрий наступного дня завів нас до Королівки. Моя група була у формах ВП. Ми взяли провіант і повернулися. Вечеря. Мене і ще одного послали на варту. Раптом почув постріли з кулемету, з дуже близької відстані, дістав у праву ногу. Упав, відділ мене забрав. У «Новину» теж поцілили. Був там похований місцевою сіткою. А мене відправили до Голешова. Солтисом там був поляк Червонка. Опікувалася мною місцева санітарка «Орися». Лежав там ще один поранений. Охороняв нас «Місяць». Певного разу зять⁵⁷⁷ Червонки помітив санітарку, як виходила зі стодоли. Полетів до УБ у Володаві. А увечері прийшла на те обійстя група наших, та що в польській формі. Про це мені [потім] сказав знайомий Петро Борис з цієї групи. У домі була дівчина, щось там цілу ніч діялося, може якийсь почастунок...? Під ранок я почув звук куль у патронташі. «Ми оточені», – говорить мій напарник – через шпарину побачив, що діється. Я встав і пішов на тік. Тим часом просвистіли перші постріли, бо наші, котрі власне ночували в домі Червонки, почали діяти. Поляки не знали про наших в домі. Власне по черзі їх знімав «Семенко». Усі були вбиті, пораненого капрала і слідчого Гарасим'яка, разом, здається, з 20⁵⁷⁸. Хлопці потім прицмокували і казали: «Але то була чиста роботка». Ніхто не вирвався завдяки «Семенку» і його дуже вправній «десятці».

Мене зразу ж поклали на фіру і з ЛГМ, дегтярем, набоями перевезли до голешівського лісу. А до того господарства десь біля 10 год. приїхало УБ, арештувало зятя Червонка, старого вбили, обійстя спалили.

⁵⁷⁷ Броніслав Червонка – агент УБ пс. «Бжоза».

⁵⁷⁸ Описане сталося 2 листопада 1945 р. на Колонії Голешів. Відбувся бій між 14-особовою чотою УПА сотні «Вовки - 1» та 18-особовою операційною групою ПУПБ з Володави: загинуло 5 працівників УБ і 6 міліціантів МО Володава.

Ми перейшли до Вільшанки. Там я перебував із іншим пораненим у господаря Ярмошука. По сусідству був поранений «Осип», але невдовзі разом із «Крапкою» пішли назад [на південь]. Я залишився у Вільшанці до січня 1946 р. Був призначений до району II. Вільшанка була в районі III. У районі II були села Любень, Вирики, на захід від Володави. Провідником був «Славко», походив з Любави, його сестра теж належала [до цивільної сітки], потім виїхали на Україну. Я очолив районну боївку СБ, мав кількох людей. Коли Коля Рудковський, провідник району III, загинув у Тучній, то «Славка» перевели на III район, а я став провідником замість «Славка». На моє місце прийшов хлопець з Любена, син православного священика, хотів побачити життя.

– **Хто був провідником району I?**

– «Артур», загинув на колонії, мало про це знаю, бо це не мій терен, зрештою, я там перебував до жовтня 1946 р.

– **На Підляшші діяла надрайонна боївка СБ?**

– Так, її очолював спершу «Чумак», з Полтавщини⁵⁷⁹, але провідник «Володя» його вичув і відсунув. Передав його мені і надав йому охорону й сторожа водночас. Це було, здається, в лютому. Одного вечора той боївкар прийшов вночі поранений, куля прошила йому вуста, але жив. Повернувся додому до Любена. Я вернувся із Сухави і довідався, що він сидить у stodолі поранений. Мати плаче. Хлопець розповів, що вночі заснув під палаткою, а той з Полтавщини вистрілив у нього. Сам пішов до УБ у Володаві. Поклали ми пораненого на віз і завезли його аж до Матяшівки, на колонію під лісом. Не знаю, яка була потім його доля.

– **А що робив «Чумак»?**

– Ходив із УБ по лісах і селах, був і в Матяшівці.

– **Ви згадали про низьку національну свідомість населення Підляшшя. На той момент щось змінилось?**

– Приміром, Любень був свідомим селом.

– **Як ви поверталися в надрайон «Лиман»?**

– Прибув до нас із боївкою СБ «Остап», мій друг зі школи. Пройшов рейдом

---

⁵⁷⁹ Володимир Федченко («Чумак») – політичний референт сотні УПА «Кочовики» в період, коли вона оперувала на терені 28-го ТВ «Данилів»: влітку 1945 р. був висланий на терен надрайону «Левада», м. ін. служив там як комендант боївки СБ району I. У серпні 1946 р. зголосився на ПУПБ у Володаві, загинув 22 жовтня 1946 р. під час нападу ВiН на це УБ.

На основі його зізнань начальник III Відділу ВУПБ в Любліні розробив план розпрацювання та ліквідації «Левади». У плані м. ін. йшлося, що на основі свідчень командира боївки СБ «Чумака» та зв'язкової II району «Фірки» виявлено, що на території Володавського і Білопідляського повітів діє II надрайон III Округи ОУН, що поділяється на чотири райони. [...] На в/з терені організація ОУН і УПА органами Безпеки є слабо розпрацьована, внутрішньої агентури немає, особистий склад надрайону і окремих районів невстановлений. Відомо натомість, що при надрайоні функціонує боївка СБ силою в 20 осіб під керівництвом «Максима». АІРН Lu 08/260, т. 2, Лист начальника Відділу III ВУПБ в Любліні до міністра публічної безпеки, 21 вересня 1947 р., к. 170.

по всій Володавщині, бо там не було такого села, де б не було наших партизан. «Зенон» переказав йому, щоб я повертався на південь. Район я передав «Лободі» з Любенья, [він] був і провідник, і комендант. Провідник син священика пішов додому. У 1944 р. привів його разом із «Левком» до Богородиці Коля Никифорука («Дуб»). Білевич («Борсук») говорив, що на початку не вмів навіть добре говорити українською, бо походив із земель, де українська не була надто поширена.

З півночі я прийшов до Гонятина. Прикріпили [спершу] до боївки «Остапа». У цьому селі я був уперше. В околиці, а радше у цьому районі СБ, я крутився до Миколая, 19 грудня, коли прийшов наказ надійти до Угринова. Там був «Зенон», котрий погодився, щоб я перейшов до «Дуди» на політичного [референта].

– **Вам відомо про розмови з поляками?**

– Я про це чув від хлопців. З ними, здається, щомісяця зустрічалися провідники. В період, коли я був на Володавщині, відбувся спільний напад на Грубешів. Ми підтримували дружні відносини з польським підпіллям, їздили один до інших.

– **Яким був «Зенон»?**

– Нерідко був знервований, але вмів себе опанувати. Як віддав хлопців, котрих вів на Захід⁵⁸⁰, його погляд вже не був прозорий. Надалі був стриманий, але нерви давали знати про себе.

– **Його шанували?**

– Люди його шанували, так. «Наш старий, наш старий», – говорили.

– **Хто був у штабі «Дуди»?**

– Бунчужним був «Гонта». Петро Шоп'як («Березуля»⁵⁸¹ [був] писарем, походив з Лешкова. Одної ночі влітку 1947 р. – людей із Сушова, здається, мали вивозити, чи вже вивезли – під лісом розміщувався наш відділ, але я був деінде. Усі сплять, а «Березуля» стоїть на варті. «Дуда» прокинувся, а його нема. Підняв відділ. Відразу вислав «Петю» і «Гонту» до місця, де був архів, щоб закопали його у іншому місці. А вранці «Березуля» прийшов там із військом... Потім виправдовувався дружині «Дуди», що нікого не скривдив, лишень хотів архів передати. Нікому вже не міг нашкодити, бо людей вже по селах не було. Шоп'як вже не живе, жінку мав із Сухави.

⁵⁸⁰ 27 червня 1948 р. «Зенон» разом із 4 партизанами був схоплений у Чехії і після цього переданий властям РП.

⁵⁸¹ Петро Шоп'як («Березинський») – вояк сотні «Вовки-2», дезертирував в липні 1947 р. Завербований 15 січня 1948 р. до співпраці з III Відділом ВУПБ в Любліні. Після передачі до ВУПБ в Щецині як «Рись» допоміг арештувати багатьох членів ОУН і вояків УПА, а також свідчив проти них. В 1948–1950 рр. написав 216 доносів, суголосних зі свідченнями іншого інформатора, Ярослава Ткачука, колишнього «Загуляя». Пор. AIPN BU 00231/132, т. 1, Характеристика інформатора пс. «Рись» – Шоп'як Петро, 13 січня 1951 р., к. 169.

– У вас був лікар?

– Так, походив з Жабча, не було довго, бо як вивезли людей, то був висланий на лівих документах.

– А ройові?

– «Гонта», Нев'ядомський («Юрко»⁵⁸²) з Масломичів.

– Яким був «Дуда»?

– Мав поміркований характер, не був холериком, спокійний. Трохи по-галицьки затягував.

– Що відбувалося у 1947 р.?

– Обходилося без більших подій. В бої ми не вступали, бо нам це не приносило користі. Лише у випадку атак на наші позиції ми захищалися. Після виїзду людей організували кілька засідок на Військо Польське. Готувалися до другого нападу на Грубешів. Підвезли навіть 3 торпеди в кущі терену під містом. Назад ми їх потім забрати не встигли. Не могли також вийти на зв'язок з поляками, навіть «Юрко» не міг відшукати «Віктора».

У відділі нас було з 30. Не трималися гуртом. Частина перебувала з «Юрком» у шиховицькому лісі, звідки йшла розвідка у напрямку Грубешева, наші тамешні люди відразу давали знати, а звідти інформація йшла на південь.

– Як відбувалося виселення?

– Почалося на Підкарпатті. Бої були спорадичними. Одного разу мене, Івана Нев'ядомського і «Гонту» командир вислав до села Підгірці, аби встановити контакт із ВіН, там мав бути польський провідник «Віктор». Проте того ж дня, коли ми чекали у ліску під селом, «Дуда» був смертельно поранений у живіт. Вивезли його фірою до Верешина, через Мірче, боком, до шиховицького лісу. Там одначе таки помер. Відвезли ми його на цвинтар до Шихович. Без командира було важко що-небудь планувати.

– Хто керував після «Дуди»?

Усе було поділене на групи. «Юрко», «Дунайський» і «Гонта» мали свої групи. «Гонта» пішов на південь. «Дунайський», як я думаю, повів свою групу у повіт Красностав. Там вдомовилися, але їх криївку вислідили та оточили. «Дунайський» загинув. Не здалися і ніхто не був витягнутий живим на поверхню. Решта розбіглася, там був «Петя» і «Шах». Ми про це дізналися пізніше, коли дійшли до контактного пункту в шиховицькому лісі.

Я був у групі «Юрка» разом із Михайлом Павонським («Палієнком»), Степаном Новосадом («Жуком»), котрий до нас добрався після того, як АК розбила у Замості в'язницю. Кружляв по шиховицькому лісі, повному нашої розвідки. Спершу був у СБ у Євгена Ліборського («Романа»), потім у групі Володимира Теслі («Хмари»), який походив з Туркович, був провідником району,

⁵⁸² Іван Нев'ядомський («Юрко») (1922–1989) – комендант боївки СБ в III районі надрайону «Лиман».

що охоплював, м. ін., Гонятин. Був із нами також «Дубина», здається, походив з Шихович, Олександр Ващук («Гучава»), політичний референт у «Крапки», в 1946 р. врятувався з братом з-під Лісок. Його брат Петро тоді був поранений у шию, але його забрав і вивів з бою. Ліборський («Роман») також тоді врятувався. Був ще Євген Колпак («Стріла»), Варениця Петро («Байда»), Іван Рачинський («Явір») з Волині....

Ситуація така, що людей вже немає. Ми мали зустрітися в Угринові. «Зенон» був на Замойщині. Проходимо коло Старого Села і Мірча і йдемо дорогою на Ласків. Відділ, як то відділ, розтягнувся. Я змінив якого еркаеміста. Доходимо до села, я йду спереду. Хтось мене спиняє й каже, що мене замінить. То був Олександр Теребус («Ваня») з мого села. Я залишився ззаду, бо еркаеміст звичай ішов спереду. Раптом постріли! Прямо на нас. Власне це було наше свято Петра і Павла, світало. Бій. Не триває коротко, Варениця («Байда») поранений. Падають у тій засідці «Ваня», «Вишня» і Іван Ващук з мого села. Ми потім намагалися у Верешині довідатися, куди забрали їхні тіла. Ніхто не сказав, але везли їх до Верешина. Ми пішли до стрілецьких лісів. Збудували там землянку у соснівці, на піднесенні. Вхід вів через прогнилий пеньок дуба. Влаз накривався другою частиною того пня, від був біля основ підпиляний. Ми мали пічку, дим виходив через комин, топили ми вночі. На нарах я спав із «Явором», «Гучава» сам, «Палієнко» з «Юрком», «Хмара» із «Дубиною». Якись 100 м далі йшов стрілецький рів, там ми влаштували туалет та студню.

Одного разу на варті стояв «Палієнко». Повідомляє, що хтось йде в напрямку нашої криївки. Сидимо, а той хтось підходить і сокирою бух! бух! у пеня на впазі. Пеня удари витримав, але той чоловік зорієнтувався і почав утікати. Тоді я і ще один його догнали, але виявилось, що там є ще з 10 осіб. Про їх знешкодження не було мови, тобто ми підійшли і представилися як...

– **Унівці?**

– Ні, партизани з АК. Ми їх зібрали, списали дані, включно із родиною. І кожен підписав, що нікому нічого не скаже. Попри це не було жодної певності і ще тої самої ночі ми зібрали манатки і перейшли на інше місце. Це був густий молодняк, в тому ж лісі, але з іншого боку. Ми викопали землянку, але простішу, таку, як ковпаковці на Володавщині, я бачив її рештки. Трохи вкопана, трохи з дашком. Надворі лютий 1948 р. Знову хтось на нас вліз і втік. Перейшли на інше місце. Не було виходу, повернулися ми до першої криївки. Березень. Як зробилося тепліше, ми повернулися до тихобузького лісу.

– **Як ви діставали харчі?**

– На різний спосіб. Восени ми збирали картоплю на полі, вибирали з куп до торб. Вряди-годи задушили яку свиню.

– **Ви мали контакт із іншими нашими партизанами?**

– Ні, допоки нас не знайшов «Зенон».⁵⁸³ Приїхав, намовляв, потім збирав із собою окремо «Юрка», «Хмару», Рудковського. Давав документи, звільнення з тюрми. Залишився я і «Явір», ми його таки підозрювали у зраді.

– **Ви могли його ліквідувати.**

– Ми не мали доказів. Приїздив ніби нормально, ми не знали про події в Чехословаччині. Убити без слідства, то теж не було так, як по-правильному.

Наприкінці і ми отримали документи й виїхали в лютому 1949 р. Сіли на потяг з Грубешева на Вербковичі, де я купив білети, бо «Явір» не міг говорити по-польськи. Варшава, потім Ольштин, Будри і Вілково.

– **Ви мали адреси?**

– Здається їх дав «Зенон». У Будрах я був Пупця. Знайшов Головача з Гонятина. Разом із «Явором». Ми отримали контакт на Олесницю, де я зустрівся з «Зеноном». Він сказав, що я буду жити у «Зарембського».

– **Хто це був?**

– Родина матері «Дуди», вони жили в Генрикові коло Олесниці. Я зареєструвався у солтиса. Пройшов військову комісію, отримав військовий квиток, потім метрику та паспорт. Я зустрівся із Козою («Богуном»), колишнім партизаном, потім Тимкевичем. Приходили до нього наші. У нього, у домі на узбіччя під лісом, був потім арештований Левосюк. У нього перебував також Ліборський («Роман»), був хворий. «Зенон» сказав, що завезе його до Олесниці до лікарні, але замість того застрелив його по дорозі. Застрілив також «Явора»⁵⁸⁴ і «Хмару». Я повернувся до Вілково, отримав роботу в ППР⁵⁸⁵ та працював до 1954 р.

– **Як «Зенон» подав долю «Явора»?**

– Я пішов до ППР, а він працював у пекарні. Я довідався потім, що в Елку було зібрання, я не був на ньому. Там його застрелили і вкинули до озера. «Зенон» потім сказав, що «Явір» не давав собі ради, що з його боку була загроза деконспірації нас усіх і...

– **А що з «Хмарою»?**

– Нібито збожеволів, так я чув, але чи так було..? І був ліквідований нібито з метою порятунку решти.

– **Із ким ви підтримували контакти?**

---

⁵⁸³ Восени 1948 р. зв'язок із групою Івана Нев'ядомського («Юрка») відновив агент МПБ Леон Лапінський («Богуслав»), що вдавав колишнього референта СБ III Округу «Зенона». Члени групи погодилися на його пропозицію легалізації на Відновлених Землях і під кінець 1948 р. та на поч. 1949 р. по черзі виїздили.

⁵⁸⁴ Іван Рачинський («Явір») – вояк сотні УПА «Вовки-1». Після переїзду на Відновлені Землі в сітці Леона Лапінського («Богуслава»), з наказу якого був убитий в 1951 р.

⁵⁸⁵ ППР (PGR) – аналог колгоспу в Польщі, більш легшої форми. З пол. «державне рільниче господарство». Побутували на землях, де не було автохтонних поляків – передусім на звільнених від німців і українців територіях. Де жили автохтони, зберігалася приватна власність на землю, єдина у соцтаборі. – Прим. пер.

– Приїздив «Зенон», він перевіряв, чи я на місці. Ми зустрічалися над озером в Елку із Левосюком, Боровиком, «Палієнком»...

– **Ви знали лише частину його сітки?**

– З Камінським, Гойсаном⁵⁸⁶, Пташником⁵⁸⁷ я познайомився лише у тюрмі в Стшельцах Опольських. Співставляли мене із Думкою⁵⁸⁸. Ми не зналися, про Камінського мене питали у слідстві, але я його не знав.

– **Яким чином ви були арештовані?**

– Дуже просто. Я був на конференції «Селянська самодопомога» в Лодзі. Прийшов на станцію, хотів вислати листівки до знайомих. Мав уже писати, але бачу двох військових, які до мене придивлялися. «Ага, вже тримають мене на оці», – подумав я, але поїхав до Кентшина. Я купив цигарки в кіоску, біля мене весь час був один незнайомий. Поїхав до Венгожева. Доїхав додому до Вілкова. Ліг спати, думаючи, чому так довго їх немає. Врешті, чую туп-туп-туп. Увійшли, з пістолетом. «Збиратися». Прийшла дружина. Обшук. Завезли мене до Венгожева, потім до Ольштина⁵⁸⁹.

– **Як протікало слідство?**

– Один слідчий не орієнтувався, але вже були арештовані Павонський і Новосад. Один наговорював на іншого, вони на мене наливали, але деяких випадків я не знав, як із таким одним в лісі коло Тихобожа. Два рази мене возили

---

⁵⁸⁶ Петро Гойсан («Ворон») (1927–2000) – член боївки СБ ІV району в надрайоні «Бескид», в 1947 р. дістався до Мюнхена. В 1950 р. був висланий ЗЧ ОУН до Польщі як спеціальний кур'єр з метою налагодження контакту з УПА в УРСР. Арештований в 1954 р.

⁵⁸⁷ Євген Пташник («Голуб») (1926–1993) – кур'єр ЗЧ ОУН в Мюнхені, агент англійської розвідки; прибув до Польщі в 1953 р. Арештований в 1954 р.

⁵⁸⁸ Іван Думка – українець з с. Жнятин в Сокальському повіті. Депортований в 1947 р. до с. Чарнувка коло Гіжицька, допомагав членам мережі Леона Лапінського («Богуслава»).

⁵⁸⁹ Затримання Івана Білянчука сталося 16 квітня 1954 р. За описом функціонера УБ, відбулося таким чином: «15 IV 1954 р. разом із операційною групою та групою КВБ я виїхав до повіту Венгожево, де після приїзду склав короткий план арешту в/з та перешикоджання можливій втечі в/з. 16 IV 1954 р. о 5.30 разом зі згаданою групою КВБ ми вирушили до помешкання Білянчука вел. Завісяка пс. «Зенко», тобто до села Вілково гміна Ольшево повіт Венгожево. Будучи у цьому селі, я обставив будинок проти можливої втечі в/з, а далі разом із двома працівниками рушив до помешкання Гурського Анджея, у якого проживав Білянчук вел Завісяк. Після того, як ми увійшли до помешкання та зорієнтувалися, що застали в/з, я увійшов до кімнати, у якому спав Завісяк пс. «Зенко». У зв'язку з цим я його збудив, наказуючи йому, щоб він одягся, одяг перед тим я обшукав, чи немає у нього нотаток чи інших документів. [...] Після перевірки та певності, що це особа, яка підлягає арешту, я одягнув йому наручники, а після цього розпочав обшук в домі, під час якого у мене виникли питання до певних предметів, про які я повідомив у протоколі обшуку від 16.IV.1954 р. Від початку [моє] прибуття на місце Завісяк поведився нормально, не видаючи своєї знервованості. Тоді, коли я йому повідомив про арешт, зауважив у нього певну знервованість, яку намагався приховати, заявляючи при цьому, що він ні до чого не причетний, і що сталася якась помилка. Під час проведення обшуку Завісяк два рази кивнув своїй дружині Гурській Євгенії. Це означало, що нічого не скаже, а також при прощанні з нею намагався їй щось сказати, проте внаслідок заборони вести будь-які розмови, стримався. Як говорили солдати, котрі були на оточенні з боку лісу, згаданий намагався утікати в бік лісу, проте, зауваживши військо, що наближається, повернувся до помешкання. Цього факту я підтвердити не можу, оскільки йшов до в/з із боку села». AIPN Lu 34/2, t. 1, Рапорт ппор. З. Карголя із проведеної реалізації справи, 17 квітня 1954 р., к. 9, 10.

до Варшави. В УБ на Раковецькій я зустрів Нев'ядомського, а раніше у слідстві мені сказано, що він вже мертвий. Інші з цього приводу також зливали все на Нев'ядомського. Я йому відразу сказав, що ми на нього все зливали. Мав бути небіжчиком, а повернувся із Сибіру.

– **Як попався?**

– Його арештували в Болеславці. Привезли до Варшави. У камері його відвідав «Зенон». І літаком до Києва. Отримав 25 років. Сидів, здається, на Воркуті. Після смерті Сталіна звільнився. Повернувся до Польщі, де був повторно засуджений. Після виходу з тюрми жив у Олесниці. Жінку мав із Тихобожа.

– **Як протікали судові засідання?**

– Мене судили із Павонським, «Стрілою», Новосадом⁵⁹⁰. Я отримав вирок 12 років ув'язнення. 18 травня 1959 р. я вийшов на волю.

---

⁵⁹⁰ Разом із Іваном Білянчуком були засуджені Володимир Боровик, Євген Колпак, Микола Павонський і Степан Новосад.

Володимир БОРОВИК
(«Незабудько»).

час захисту села. Поляків було з 4–5 родин, 2 родини євреїв, а решта – все укра-

– *Яке псевдо ви мали в УПА?*

– «Незабудько», весь час.

– *Хто вам вибрав псевдонім?*

– Відразу після того, як був прийнятий. Вибрав його для мене командир «Хома», говорячи, що маю гарну пам'ять.

– *Хтось із вашої родини загинув під час війни?*

– Ні.

– *Батько може був на I світовій війні?*

Служив в Українських Січових Стрільцях, він та інші. У читальні [в Ульгівку⁵⁹²] висіли їхні світлини.

– *Хто із Ульгівка служив в УПА?*

– Ууу, багато, дуже багато. Я не назвав би прізвищ, позабував, бо у своєму селі я жив тільки до 18 років. Село було дуже великим, затятим, як то говорили поляки, «столиця України». Хотіли її знищити, 5–6 загинуло під час захисту села. Поляків було з 4–5 родин, 2 родини євреїв, а решта – все укра-

⁵⁹¹ Володимир Боровик («Незабудько») (1923–2005) – нар. в Ульгівку, член боївки СБ III району в надрайоні «Лиман». Запис розмови відбувся у 1993 р.

⁵⁹² Ульгівок – село в Томашівському пов. В історичних документах вперше згадується в 1388 р. Церква вперше згадується в 1472 р., в 1865 р. була збудована остання церква св. Миколая. До середини XIX ст. Ульгівок був шляхетською приватною власністю. У 1880 р. у ньому жило 967 греко-католиків, 81 римокатоликів (двір із найближчою обслугою), 14 юдеїв. На поч. XX у селі існувала греко-католицька парафія (до неї також належав Тарношин), 1-класна школа з українською мовою навчання, каса Стефчика, Народний дім, діяв Союз українок, «Рідна школа». Під час захисної боротьби Західно-Української Народної Республіки з Військом Польським недалеко села проходила лінія фронту. У міжвоєнний період в Ульгівку з'явилася колонія із 10 господарств та відділ польської парамілітарної організації «Стшелец» («Стрелець»). З 1932 р. тут діяла комірка ОУН, траплялися випадки арештів її членів поліцією РП. Директор місцевої школи, українець, опинився в концтаборі у Березі Картузькій. Під час окупації Ульгівок опинився Генерал-губернаторстві, два роки тут існував пост німецької Української помічної поліції, замість читальні «Просвіти» виник осередок Українського освітнього товариства. За переписом населення в 1943 р. у селі проживало 1296 українців і 159 поляків. Того ж року виникла самооборона проти нападів відділів АК. У 1946 р. уряд РП вигнав до Української РСР більшість українських жителів села, в 1947 р. під час операції «Вісла» з села депортовано 268 польських громадян української національності. В 1964 р. державна влада розірвала церкву і перенесли до Турівця як матеріал до побудови римо-католицького костелу. З Ульгівка походить Микола Кухарчук («Буревій»), референт СБ в III районі надрайону «Лиман».

інці. Костелу не було, була церква, велика читальня, нова, незакінчена. Поляки її потім розібрали і поставили плебанію польському ксьондзу в Тарношині. – **Чому ви залишили Ульгівок у такому молодому віці?**

– У березні 1940 р. добровільно виїхав до Німеччини. Нас багато поїхало, ми хотіли заробити. Зрештою, спершу думали, що німці дадуть Україні свободу, але помилилися, сталося навпаки. Вже в 1941 р. я вступив до ОУН мельниківців.

– **Як це сталося?**

– Нас було багато, ми мали зібрання у лісі біля Касселю, проводили вишколи. Німці проводили арешти, Семен Нотко з мого села десь пропав. Після проголошення уряду у Львові⁵⁹³ я перейшов до бандерівців. Ми отримували таємні машинописи. Я їх привіз потім до Ульгівка цілий зшиток, УПА це забрала.

– **Хто вас навчав?**

– Хлопці, які служили у Війську Польському. З села Брайтау нас було 4, м. ін., Натан Кітор з Ульгівка, був хлопець з Василева, потім в УПА мав псевдо «Зимний», був убитий. У брошурах нас намовляли, щоб ми вступали до армії. Йшлося про те, щоб оволоділи засадами бою. То я і «Зимний» записалися до тієї дивізії. До німецького війська СС, але то був лише претекст, щоб з тої Німеччини вирватися. Я мав прийти в Кассель на комісію, але попросив бауера, щоб мені дав відпустку. Поїхав, вступив до Української поліції, але вона не була цілком українська, ми носили німецьку форму, мали сутички із польською партизанткою. Школили нас у Дембиці, потім реорганізували в галицьку дивізію, яка потім була розбита.

Утворено другу дивізію. Дали нас до Нойхаммер в Німеччині. Там ми довго не були, вивезли до Словаччини. Ми вже були вишколені. Мали справу із комуністичною партизанткою. Скільки я налазився по лісі, мій Боже, скільки того кулемета на плечах наносився... Словаки зробили повстання. Послали на них наших хлопців, але не хотіли воювати. Говорили, що це не Україна і не їхній інтерес. Командири, фест хлопці після німецького вишколу переконували, що це не важливо, що комуністів можна бити скрізь. Зі Словаччини влітку почались перші втечі, бо вже була УПА. «Зимний» втік. Німці зорієнтувалися і наказали нам йти пішки з Жиліни через Австрію до Югославії.

– **Хто був вашим командиром?**

– Я не мав командира, бо служив у взводі розвідки. Був якийсь підпоручик-українець, заступник німця, але хто то згадає... До цього відділу вибирали найкращих. Що це означало? Добра орієнтація, компас, добрий зір стріляти.

– **Ви мали добрий зір?**

– О курче! Я мав німецьку дванадцятку і пістолет, був добрим стрільцем...

⁵⁹³ Українські Національні Збори у Львові проголосили 30 червня 1941 р. Акт відновлення Української держави.

Пам'ятаю з того часу Малиняка Влодка. Він загинув у Югославії. Ми були найближчими друзями. Були й волиняки. Після лиж нам вручили ровери. Ми завжди йшли попереду. Дійшли до Югославії. Наступного дня вже пішли у розвідку. Там були холерні гори, узвози, потоки. Ми пройшли з 5 км. Поверталися іншим шляхом, а ці зробили засідку. Задали нам такого перцю, хай шляк то трафить! Перша зустріч із югославською армією. Поранили мене в ногу. Ще один був поранений в живіт, помер. Там загинув Малиняк. Я теж би загинув, бо він десь 10 хв. перед засідкою взяв від мене кулемет. І ці скурвисини цілилися в командирів і стрільців кулеметів. Кулемету їм так я і не віддав. Ми випустили ракету. Наш батальйон відразу зробив широку облогу і перестріляв комуністів.

Ми пройшли Чехію і Австрію. Співали українських пісень. На шляху було чимало українців, виходили, вітали нас, українське військо. Ми не були есе-сівці, ми мали лева⁵⁹⁴. Ішла вся дивізія, сотня за сотнею, полк за полком! Артилерія! Через Чехію ми весь час йшли на лижах.

Завезли мене до шпиталю, але вже в Австрії. Лежало там маса поранених, наших і німців, бо югослави валили так, що най їх чорти візьмуть. Я був відзначений хрестом за те, що не віддав кулемета, і за поранення. А в той час наші не хотіли воювати і дезертирували до партизантки. Я не хотів ризикувати, не вірив югославам. Німці побачили, що з українців толку мало, тож вивели дивізію до Австрії. Мабуть, хотіли нас роззброїти, ми могли потрапити в табір. Наші командири хотіли воювати на західному фронті, але німці знали, що щось є не так. І кинули нас на східний фронт. Не скажу, ми не зрадили, билися як шайтани! Було таке містечко Крайзенберг в Австрії. Гора, на ній замок. Його тричі брали росіяни і тричі наші! Пам'ятаю, яким завзятим був на росіян наш сотник Козак...!

Увечері ми потрапили до одного будинку. Випадково кількох із нас сприйняли за мародерів. Командир питає, із якої зброї я вмю стріляти. «З якої хочете», – кажу. Я попросив про легкий автомат (LMG), бо як його мав у руках, то був відважний. Це була така зброя, що як коли з нею десь засядеш, то жодна курва, перепрошую, не пройде... Тож мені це дали. Пішли ми з одним на варту. Говорить мені: «Знаєш, Влодку, хай то чорти візьмуть, щоб я за Гітлера вмирав!» – «Що ти маєш на думці?» – «Щоби ми втекли!».

Виявилося, що він про це продумав раніше, мав приготовлене вбрання. LMG я лишив іншому, від нього взяв автомат. Тому сказав, що йдемо у розвідку за руську лінію. Вдалося пройти. Росіяни були змучені, спали в окопах у лісі. Тієї ночі йшов дощ, а ми на ліктях повзли мабуть з 10 км. Наткнулись на артилерію,

⁵⁹⁴ «...ми мали лева» – на формі вояків дивізії «Галичина» носили шеврони з левом, символом української Галичини.

потім на танки. Під ранок дійшли до якоїсь стодоли. Стодола була пуста. Там ми передяглися і вдень пішли просто вперед по дорозі. Ніхто нас не знав, що могли нам зробити? Зустріли поляків, разом із ними дійшли до Угорщини. Дорога до Польщі нам зайняла з три тижні, але ми також їхали залізницею, окружною дорогою, бо багато мостів було підірвано.

Пам'ятаю, як приїхали до Сянока⁵⁹⁵. Ми не мали паспортів, не мали нічого, а поляки як чорти бігали по вагонах і перевіряли. Не знаю, кого шукали, українців чи гестапівців, чи ще когось? Не одного витягли з вагону, може хтось їм показував. Ми вдвох між собою говорили польською. Що робити? Мій напарник не був дурний. Ми пішли у міліцію. Це була така міліція, що одні мали пов'язки, а інші рогативки. Ми сказали, що під час бомбардування втратили усі документи та вбрання, і що нам потрібне підтвердження, що повертаємося з Німеччини. І цей дурний міліціант це виписав.

Це вже добре, маємо папери з печаткою МО, все в порядку. Потяг із такими як ми, їхав до Варшави. Напарник каже: «О ні, я їду прямо до Львова». А я сів на товарний до Любліна. Доїхав до Замостя. Їхав із одним поляком. З Грубешева до Ощева вела вузькоколіяка, я міг підїхати під Ульгівку, але поляк хотів, щоб я заночував у нього в Грубешеві, а зранку піду в свій бік. Я йому не признавався, що я з Ульгівки, говорив, що я з Тарношина, польського села, а ще перед Замостям чув, що в цій стороні УПА товче поляків, як холера. Поляк також говорив, щоб я не їхав, бо повсюди українські банди. Я йому сказав, щоб ішов додому, бо його жінка не може дочекатися з Німеччини, а я дам собі раду. І дивлюся: на станції стоїть поляк з нашого села, Слюсарський. «Най би його чорти взяли, – так собі подумав. – Ні, не покажуся». Пішов по колії. Дійшов до Лащова. Далі вже не міг іти. До Лащова не заходив, бо знав, що там поляки. Переночував у збіжжі.

Зранку полями дійшов майже до свого села, тільки що як ішов через посадівський ліс, невеликий ліс під Посадовом, то собі насвистував, аж тут чую: «Стій, хто іде?!». І виходять двоє чоловіків вдягнених по-цивільному, з автоматами. А я не знаю, як говорити: польською чи українською? Вони до мене по-українськи: «Що ти за один?» – «Повертаюся з Німеччини». – «Так собі повертаєшся? Нічого не маєш?» – «Що маю мати, все бомба знищила. З ким я маю справу?» – «Звідки ти є?» – «З Ульгівки» – «Зараз ми переконаємося, але ти, мабуть, убівець, йдеш нас шпигувати». І ведуть мене, весь час розмовляючи

---

⁵⁹⁵ Пор. фрагменти розмови про перебування і повернення з Німеччини з фрагментом допиту Володимира Боровика: У 1940 р. я був вивезений окупантом вглиб Німеччини до міста Кассель, де перебував до 1945 р. (добре собі дату не пригадую). У 1945 р. у Німеччині зголосився добровольцем до Радянської Армії, із якою виїхав до Югославії, де пройшов військовий вишкіл. У Югославії перебував до 1947 р., звідки повернувся до Польщі, до місця де я народився – до Ульгівки. [...] AIPN Lu 34/2, t. 3, Протокол допиту Володимира Боровика, 22 квітня 1954 р., к. 1.

по-українськи. У цьому лісі стояла цегельня. Дивлюся, а це партизани. За ніби столиком сидів командир. «Ми спіймали підозрілого чоловіка», – говорять ці двоє. «Як вас звати», – запитав командир. «Володимир Боровик». – «Звідки ви є?» – «З Ульгівка». – «Справді? Кого там знаєте?» – «Кого тільки захочете». Командир шепнув щось до одного і за хвилину приходять мій сусід, теж Влодко. Ми впізнали один одного відразу. «Це наш хлоп», – говорить Аркадій. Командир виписав перепустку і сказав, щоб «Аркадій» довів мене додому. І відразу після цього почалася партизантка...

– *Прошу розповісти про це детальніше.*

– Неодмінно хотів піти до лісу теж мій сусід Стефан, вже мав карабін, нарікав, що не хочуть його брати. Я йому сказав: «Зажди, ще тобі та партизантка обридне, сам не знаєш, чого хочеш, а я тобі, Стефане, раджу, сиди вдома...».

Приїхали люди від «Залізняка», скликали нас на плебанію. Пішов я і інші молоді хлопці, деякі не мали навіть 20 років. На плебанії сидить один, португепя, наган. Бос: «Хочете вступити в шерехи УПА?». Дивлюся: хлопці вступають. Дійшло до мене. «Ти вже давно повинен бути в УПА!», – каже бос. «Адже я вже був в УПА». – «Де? В якій УПА?» – «Не важливо, але воював! З тим же ворогом, що і ви»⁵⁹⁶.

За якийсь час мене викликав «Орест». Був низького зросту, худорлявий. Я не знав, з ким розмовляю, але один мені шепнув, що то велика шишка. «Не знаю, як до вас звертатися, командире, чи полковнику?», – кажу. «Це не важливо. Як скажете, так буде добре», – відрізав «Орест». Був досить людський. Хотів, щоб я пішов у любачівські ліси і вів вишкіл для новобранців. Я погодився бути вишкільником. Організували хлопців з кількох сіл, але зброю не видали. Охороняла нас чота від «Залізняка», яка мала до нас невдовзі приєднатися і повести лісами до відповідного місця на Любачівщині.

Прийшли ми до села Диниська і розмістилися. На моїй квартирі нас було троє, в т. ч. один походив з польської родини, але був гарним хлопцем. Тобто його батько був поляком, мама українка, але його батько любив українців, прізвище мав Пенькни [пол. «красивий». – *Прим. пер.*]. Раптом дівчина кричить:

⁵⁹⁶ Під час допиту Володимир Боровик представив таку версію вступу до УПА: «Детальної дати я собі не пригадую, на початку 1946 чи 1947 р. приїхав до Ульгівка. Після приїзду довідався з розповідей матері, що на тій території швендяють різного виду банди, які нападають на населення. Через кілька днів після мого приїзду до мого помешкання прийшло троє озброєних осіб, вбраних на цивільно, та повідомили мені, що вони належать до банди УПА. Після перегляду моїх документів відразу їх забрали і сказали, щоб переховувався від війська. Через кілька днів прийшли ті самі особи і забрали мене з собою. У лісі зав'язали мені очі і в такому вигляді завели до збудованого у ньому бункера. Закинули мені, що я вороже ставлюся до банди УПА, і навіть був там побитий. Оскільки я ті закиди не визнавав, то через 10 днів мене вивели із бункера [до] села Кривиця, повіт Томашів, і там в одному помешканні на вимогу одного з керівників цієї банди, званого «Чавс», я прийняв присягу на приналежність до банди УПА». AIPN Lu 34/2, т. 3, Протокол допиту Володимира Боровика, 21 серпня 1954 р., к. 16.

«Більшовики!». Вони знали, що ми тудою мали проходити, чекали нас в Новосілках. Оточили село. Я втік із хлопцями до стодоли поміж снопики соломи. За нами вбігла дівчина, піднесла якісь дверцята і сказала, щоб там влазив, поміститься якраз один. Другий заліз під лушпиння і дівчина його ними накрила. Третій залишився в соломі. Підходять більшовики. Забігає дівчина і каже, що будуть палити хату і тільки зойкнула: «Хлопці...» Більшовики прийшли до стодоли і почали проколювати солому дротами. Ми не мали зброї, зрештою, то може й добре. Влізли на снопки і почали їх звалювати. Таким чином накрили того, хто був у полові внизу. Через шпарину я все бачив. Більшовики цього в соломі не знайшли, за певен час вийшли і причаїлися під стіною. А той дурень зі снопів говорить: «Хлопці, хлопці, вони вже пішли!» Не мав як йому дати знати, що вони сховалися під стіною і підслуховують, а вони знову забігають і відразу його зловили. Знову тикають дротами, скинули ще трохи снопків і якби відкрили ще дві верстви, то знайшли б мене, але дроти дійшли до землі, тож дали спокій і почали бити дротами того Влодка Пенькного, аж мені було його шкода. Його батько виїхав потім на Україну, бо його родина також туди виїхала.

У криївці в одному господарстві більшовики викрили наших партизан. Вони почали відстрілюватися, а більшовики спалили багато будинків у селі. Новобранців, яких я мав школити, поарештовували. Ми вдвох переcheкали в соломі до вечора. Прийшла дівчина, принесла нам хліба і молока. Потім перевдягла нас у жіночий одяг і там ми повернулися до свого села.

Приходить Микола Кухарчук і говорить⁵⁹⁷: «Знаєш що, Влодку, що там будеш із «залязняками» ходити, забираю тебе в наш край». І так Кухарчук забрав мене до своєї боївки.

– **Ким був Кухарчук?**

– Був ким був, всі його знали, він знав усіх. До «Ореста» звертався на «ти». Сказав мені вибрати псевдонім.

– **Який псевдонім мав Кухарчук?**

– «Буревій». Його люди завели мене під охороною під Угринів, тоді вже впав сніг, я змерз. Прийшли командири. Пальці догори, присяга. Командир говорив першим, а ми повторювали за ним.

– **Яким був командир?**

– Ну, це був есбіст... заступник того цілого «Зенона», але спершу був «Ікар», котрий зараз вчителює в Ольштині. Як його випустили із Росії, УБ питало мене, чи я знаю Пшепюрського. Я його знав, він був сином священика, той священик у нас був, мав сестру Асю, котра виїхала до Англії. Я не признався, що знаю Пшепюрського («Ікара»). Зливати його нічого б не дало, я був по вироку, що мені з того. Після нього командиром був «Хома».

⁵⁹⁷ Микола Кухарчук («Буревій») – референт СБ в III районі надрайону «Лиман».

– **Хто був від політики?**

– Переважно «Дунайський», але боївка не мала свого політичного референта. «Дунайський» завжди скликав до лісу і там нас вчив. Добрий хлоп, грубий, лисий, був головним від пропаганди. Уся наша боївка ходила в польській формі.

– **Ви пам'ятаєте свою першу операцію?**

– Перша то здається Войславичі, а може Тудорковичі...? Біля Варяжа, біля Угринова, ми тоді розбили ВОП.

– **Як протікала та операція?**

– Поляки власне співали якусь пісню, бо вони завжди о тій порі щось співали, може «Кеди ранне встаюм зоже»?⁵⁹⁸ А тут ураган! Утікали! О боже! Як гуси...

– **Де перебувала застава?**

– У школі, чи в якомусь будинку, чорт його знає. Пора для нападу була вибрана добре, атакувати було найкраще тоді, коли під час молитви співали. А наші: «Бий і не дай плакати, курва їх мати!». Постріляли ми, вибили, забрали трохи зброї і повернулися до угринівського лісу.

– **Нападала тільки ваша боївка?**

– Де ж би там?! Був «Ясен», «Дуда» і... Адже ж там було зі 100–150 польських солдат, що би зробила одна боївка? Нас мало бути більше. Хоч, як хтось атакує, то може мати навіть меншу силу, бо хто атакує, той виграє. Так було і так є.

За якийсь час був другий бій, тільки не пам'ятаю, чи перші були Тудорковичі⁵⁹⁹, чи Войславичі⁶⁰⁰. ВОП страшно знущався над людьми, робив засідки, треба було його ліквідувати. То стільки про той бій.

А другий теж був із ВОП. Треба було їх розбити, показати, що то ми тут пани, щоб вони пам'ятали, що ми тут живемо.

У засідках брав участь десь з 15 разів. Ми також натрапляли на засідки. Ідеш, ідеш, а тут вогонь! Або лягаєш відстрілюєшся, або втікаєш.

Стояв на охороні, коли підписували порозуміння про співпрацю із польською партизанкою. Це призвело до спільної операції на Грубешів.

– **Як це сталося?**

– То було так, що був такий «Левко», ми його називали «посол України», загинув, перед війною був учителем. Моя боївка була у нього в охороні. Ми його називали «Посол», бо пішов до поляків на польські терени. Аківці говорили, що суспільність відчуває на нас велику кривду, але дали нам біло-червоні пов'язки.

– **Ви порозумілися?**

– О, святий Боже! Одні інших убивали, а врешті дійшли до ума, що маємо спільного ворога! Чо ж би ми мали одного вибивати, як ворог є спільний?

⁵⁹⁸ Тут: «Коли ранні встають зорі». – Прим. пер.

⁵⁹⁹ Напад на заставу ВОП в Тудорковичах, проведений сотнями «Вовки -1» і «Вовки-2» та надрайонною боївкою СБ, відбувся 21 вересня 1946 р.

⁶⁰⁰ Бій сотні «Вовки-1» з НКВД під Войславичами відбувся 18 лютого 1946 р.

– *Де відбулася зустріч із поляками?*

– На польських теренах за Грубешевим.

– *Скільки вас поїхало?*

– Нас було здається 12 і цей «Левко» білобрисий.

– *Чим ви їхали?*

– Фурманкою, селянина за дупу: вези! А як ні, то давай коней. На самих переговорах ми не були присутні, ми не чули, про що він із ними говорив. Це була справа політична і таємна, а ми його мали лише охороняти. Поляків уже не били, а вони не били українців. Настала співпраця, напад на Грубешів...

– *Прошу розповісти про це детально.*

– У ній брав участь «Залізник» і всі наші боївки, і наш курінний, такий рудий, «Прірва», був у лісі поранений, коли ми відходили. Обробили там поляків так, що польське військо сиділо в казармах і не видало жодного пострілу! Це поляки домовилися, що військо не втручалось, а рушило лише після операції. А ми лупили руських і убівців. Випустили усіх в'язнів. Руські кричали: «Йоб твою мать, не стреляй!» А наші запустили дві ракети V-2. Пошту розбили, пачки забрали поляки. Загинуло тоді кілька наших хлопців, не пам'ятаю скільки. «Ясен» атакував УБ, а «Дуда» і інші відділи [...]. Справжня війна, гранати, кулемети, крик...! УБ ми розбили повністю, руських не цілком, але потовкли їх досить. Кожному, хто був у Грубешеві, виносили пізніше смертну кару. Я не признався і ніхто мені не всипав, а і так мав сидіти чи з якісь 300 років, бо суддя по кожній статті давав стільки і стільки років. Нас судили шестеро, троє отримали довічне, а троє отримало по 15 років.

Потім поляки нас так гнали, що хай його шляк трафить! Ми тоді втікали на польські терени.

– *То вже напевно в 1947 р.?*

– Коли ми напали на Войславичі і Тудорковичі, то ще були наші люди, ще було півбіді. Найгірше було, як ми замінували шосе між Грубешевим і Варяжем. Якісь 50 м від того місця ріс ліс. Асфальт пробігав через горбочок. Наші були хитрі, але не зайняли позицій з обох боків. Нам йшлося про той загін, який кріпко дався людям в печінках під час виселення, із Угринова. Наші постановили, що мусимо їх розбити. Ми вичікували, бо вони теж мали свою сітку, їм доносили, що, де і як. Нарешті, ми довідалися, що ця компанія має їхати з Грубешева, самі «герої». Наші замінували гарно дорогу, не було нічого видно. Одного ми посадили за дерево, щоб спостерігав. «Із Варяжа їде три авто», – кричить цей на дереві. «Зенон» каже: «Не стріляти, то не є наша ціль, наші мають приїхати з Грубешева». А ті три авто їхали власне по них. Військо з Грубешева їхало фірманками. Спостерігач з дерева кричить: «Їдуть солдати на фірманках!». Ми пропустили авта з Варяжа, котрі забрали військо з фірма-

нок і повернулися. Авта наїхали на це місце. Бух! Бух! Одне авто з військом перевернулося на нашу сторону, а друге на іншу, третє лишилося на дорозі. Наші б'ють в них з повної броні⁶⁰¹. Ті греблися... Трах! Вже, курва, не встав. «Не стріляй скурвисину, не стріляй, це солдати!» А такий «Богдан» від «Ясеня», малого росту, мав десятистрілку і ніколи не лягав, валив стоячи. Дивиться на мене і кричить: «Чому не стріляєш?!» – «Мій дисковий втік за річку, не знаю де подів диски». Я мав лише один диск. «Дай мені диск, – кажу, – то буду стріляти». – «Зараз будеш мати!», Дав мені трофейний диск із того авта на дорозі, бо наші вже до нього долетіли. Той «Жук», який мене потім здав, мав мене пильнувати і постачати диски. Я вклав новий диск, але вже не було по кому стріляти. «Дуда», поранений, кричить... «Дуда» був трохи нарваний.

– Що ви маєте на думці?

– Людей не було, як вже сказав, шпиталів не було, не мали ліків, кожен боявся отримати поранення. Хлопці казали, що вже краще бути мертвим, ніж пораненим, бо де подінешся? До кого підеш? Де знайдеш опіку? А «Дуда» вискочив перший з лісу: «Хлопці! Слава! За мною!». Частина вискочила, але «Дуда» відразу був поранений і ми відступили. Отримав серію в сам живіт. Янчав. «Добийте мене, добийте мене, бо не витримаю!». Жив ще 6 годин, помер у бункері в лісі.

– Під час акції керував «Зенон»?

– «Зенон» був присутній під час бою, так, але не стріляв. Стояв з тилу з Курхарчуком, бо командири не випихалися. Тільки «Дуда» і «Ясен» були гарячі хлопці, але я тобі скажу, що якщо командир не піде наперед, то вояки теж не підуть: кожен дивиться на командира. З-під Угринова ми подалися до посадивського лісу. То був малий ліс, але ми увійшли до нього. Цигарок палити не дозволено, бо дим чути здалека, голодні, змерзлі, бо то вже була осінь. Боже, що то буде? Ідемо до польських сіл по продукти.

---

⁶⁰¹ « 22.08.1947 р. група Військ Внутрішньої Безпеки, розміщена в селі Телятин [...] почула сильний вибух у верешинському лісі [...]. Тоді ж почуто постріли і наша група рушила в даному напрямку. На відстані 400–500 м. від місця події зустріли капітана без кашкетта, який втікав і почав кричати, тільки що нічого з того крику не можна було зрозуміти. Після того, як ми дісталися на місце, банда з трьох сторін оточила групу і тривав сильний бій. Загальний образ був страшний. [...] Після приходу на місце нашої групи зауважено розсипані війська, які марширували. Ми були певні, що це група 7 п. п., а за хвилину ми зорієнтувалися, що це банда. З нашого боку відкрито вогонь на відстані 600–700 м, майже під самим лісом, була година 18. Банда відкрила масований вогонь від нас, якій вдалося втекти в ліс. Натомість капітан зі своєю групою та бронетранспортером не рушив у тому напрямку, де мав би вийхати, а поїхав до Телятина і зайняв позиції біля вітряка; як кажуть солдати, що доповідали капітанові, щоб їхати з бронетранспортером на місце, де стріляють і випускають ракети, а він все одно не поїхав. [...] Додам, що на місці визначено, що банда підклала на дорозі 2 артилерійські снаряди на відстані 150 м один від одного, і коли авта опинилися між ними, їх підірвали. Машини впали в рови з військом, банда розташувалася обабіч лісу, використала [це] і сильним вогнем обстрілювала військо. Визначено, що в цьому моменті загинуло 17 солдат, 31 поранений, в т. ч. 2 працівника УБ з Грубешева. Банда забрала частину зброї і боєприпасів». AIPN BU 00231/, Спеціальний рапорт шефа ПУПБ в Томашеві Люблінському, 25 серпня 1947 р., к. 30.

– **Це був ваш останній бій?**

– Насправді так.

– **«Дунайський» тоді ще був живий?**

– Жив, був убитий пізніше, бо як ті виїхали на Захід, то наша група ще залишилася.

– **Що це була за група?**

– Збиранина, відділів уже не було.

– **Хто керував?**

– Ніхто! Хто хотів! «Дунайський» пішов про провіант і загинув у засідці. Тоді хотілося плакати, хотілося плакати, коли я, чоловіче, приходжу до свого села, до першої хати і бачу котів, повибивані вікна, двері, вітер, пусто. Страх мене взяв. Увійшов у свій дім – пусто. Нікого нема. Увійшов до стодоли – мати залишила мені подушку і трохи сухарів. Чоловіче, в житті я так не плакав, як тоді. Було нас троє. Я сів з ними і плакав, як дитина.

«Знаєш що, – кажу до Василя з мого села, що мав псевдонім «Деревенко», потім під Щецином оженився з полькою і став мазуром. – Не маємо чого тут шукати, з тої «радості» спалімо пів-села!». У патронташі кожна п'ята куля була запальна. Пустив із дегтярєва серію туди і туди. Село горить!

– **Чому вас залишилося тільки троє?**

– Усе було розділене, вже не велася боротьба за Україну, а за те, щоб вижити і за хліб.

– **Що було після того, як ви зашилися в посадівському лісі? «Зенон» був ще з вами?**

– Був. Ми пішли до Поледова. Ми мали там знайомого поляка, який би міг зорганізувати продовольство.

– **Ви пішли усім відділом?**

– Ні, пішов із нами тільки..., мені видається що пішла моя група і, здається, «Ясен», решта залишилася, детально не пам'ятаю.

– **Хто тоді керував?**

– Ну, «Володар».

– **«Володар» був після «Хоми»?**

– Після «Хоми». «Хома» був такий, що тільки в хаті сидів... такий з нього був есбіст⁶⁰². Людей тільки вшав.

– **Навішав трохи?**

– Боже святий! Я тобі скажу, що не дай Боже, але я бачив, що наші вміють. Вміли це робити краще від поляків...

Ну і що? Підходжу до того поляка, бо вже кілька разів у нього був і його знав.

⁶⁰² Пор. У цьому районі референтом СБ був «Хома», котрий не справлявся повністю із завданнями СБ, оскільки фактово був слабкавий. АІРН ОІ 8/1020, Протокол допиту Мирослава Онишкевича, 14 травня 1948 р., к. 130, 131.

Стукаю у вікно, а тут ракета догори! Військо Польське сиділо там у засідці. На щастя, були з нами хлопці від «Ясеня». Ці як відкрили вогонь, то поляків переперли. Загинула жінка того поляка в халупі. Поляки теж були здивовані, бо не знали, хто прийде. Думали, що впіймають 2–3 і кінець, а тут ми їм показали! Голодні повернулися ми з того села до сусідніх Жерників. У тому селі знову засідка... Голодні повернулися до лісу. «Зенон» каже: «Знаєте що? Не маємо що тут шукати. Ідемо далі, глибше на польські терени». Ми пішли. Не пам'ятаю тих сіл. Затрималися у великому лісі. Хлопці пішли на розвідку. Під лісом знайшли картоплю, але треба було копати так, щоби не пізнали, що ми тут є. Вирвали тут кущ, тут кущ, викопали з 20 кг картоплі, поділили.

Картоплею не наїсися, треба хліба. «Знаєте що, – кажу до «Володаря», нашого командира, котрий мав ім'я Роман. Я його дуже любив і думав, що як матиму сина, то назву його Роман. Походив з Белза, служив в українській поліції, а там будь-кого не брали. – Йду знайти нам хліб». Пішло зі мною ще двоє, вдаємо польських партизан. Трохи перечекали й увечері підійшли під один дім. Хлоп сидів і їв вечерю. Ми увійшли, «Добри вечур, – бо трохи вміли говорили польською. – Ми з польського підпілля, не мав би пан щось дати поїсти?» – «Пане, картопля, нічого іншого не маємо». – «Можемо зробити ревізію?» – «Можете». Ми знайшли порося, десь так 80 кг. Лупнули його, взяли до торби і принесли в ліс. Принесли і невідомо, чи сміятися, чи плакати. Навіть його не чистили, тільки поділили на порції, котрі кожен запік на вогні.

За якийсь час Кухарчук говорить: «Влодку, ти маєш добру орієнтацію, знаєшся на компасі. Підеш у наші сторони встановити контакт. Там мають бути хлопці, якщо вижили, а як не вижили, то їх не буде. Можеш когось із собою взяти, а можеш йти сам». Я хотів йти сам, але властиво з дігтярем, я з ним ходив майже увесь час, але цього разу Кухарчук дав мені свою складану пепешку. Треба було подолати десь 15 км. Підійшов під Ульгівок, знайшов там контактний пункт, але нікого там не застав. Повернувся тої ж ночі, аж друзі здивувались.

Ми пішли польськими селами за річкою Гучвою. Увійшли в ліщиновий ліс, де-не-де сосна. Воші гризли, хай їх шляк трафить!

– **Скільки вас тоді було?**

– Чи я знаю? Десь 70, а може 80 хлопців від «Ясеня» і з відділу «Дуди», після якого керівництво прийняв «Гонта».

– **Що то за один?**

– Колись мав лейтенанта в російській армії, втік до нас і служив у «Дуди» як його права рука.

Глибока осінь, люди приходять по горіхи. Ми впіймали кілька осіб і не випускали, щоб нас не здали, але той ліс і так був оточений. Звідки вони знали, то чорти знають! Приїхали на автах, навколо танкетки. Я подумав, що мабуть буде тут наш

гріб. Буде що буде, а рятуватися треба. Поляки увійшли до лісу довгою лінією, кричали один до одного: «Обережно! Обережно!». Наша тактика в цій ситуації була така: раптове «Ура!» і на них. Як охолонуть, як сконтактуються, то будемо за ними. Прокручували із ними це чотири рази. Нас рятували ліщинові зарості. Поки польська лінія повернулася, поки розставилася.., і так це їм зайшло до вечора. Увечері оточили цілий ліс і чекатимуть наступного дня, поки розвидниться. Ми теж чекали ночі, бо ніч мала свої закони: ми вийшли пізньої ночі без єдиного вистрілу! Може ті поляки не хотіли з нами задритися..?

Ми перейшли за Гучву і дійшли до Чорного Лісу, котрий тягнувся аж під Володаву. Не тільки що голодні, так ще хотілося пити. У лісі ми копали на долинах, щоби дістатися до води! Не маєш, хлопе, поняття, що творилося! Ми повернулися під Угринів. Хлопці дістали хліб. Напевно, від поляків, які вже заселялися. Говорили нам, що допомагатимуть, аби тільки їх не чіпати. Нам це пасувало. Але надалі ми не могли вже ходити такою групою. Як то кажуть, кожен хам ходить сам. Відділились я, Василь і такий «Дубовий» з-під Львова.

– **Був із вашої боївки?**

– Ні, не знаю, з якого був відділу.

– **Як поділилася решта групи?**

– Той пішов туди, той туди, кожен хотів передусім знайти щось поїсти.

– **Що з «Зеноном»?**

– Е-е-е-е, ті то мали закопані консерви зі свинною тушонкою, заскладовані раніше, тільки простаки мучились.

Ми повернулися в рідні сторони втрюх. Нема до кого піти. Із відділу, котрим колись керував «Кропива», прийшов «Дубина», бунчужний сотні. Привів, здається, з 15 хлопців, мав також лікаря. «Що чувати?» – запитав. «Те, що бачиш», – сказав йому. «У твоєму селі немає нікого?» – «Немає нікого». Проте була одна польська родина, така ще з українських часів, тільки що я про це не знав. Якби знав, то до них би зайшов. «Маєш що з'їсти?» – «Не маю, а як маєш ти, то можеш дати...».

Ми ходили по хатах, підсвічуючи запальничками. Виїдали сухарі, навіть якщо були зеленими від плісняви, в садах виривали, що вдавалося і їли зелене, бо хотілося їсти. Нарешті, я кажу: «Знаєш що, Влодку, тут нічого нема. Йдемо ген, на польські терени. Я і ти будемо йти спереду, хлопці з 20 м позаду. За нашим селом є стодола...» – «Там може бути засідка...» – «То певно, що може бути, але тоді як завжди: лінія і вогонь». І так було. Падав дрібний дощ. Ми знайшли цю стодолу. Ніц, тиша, ну то ми зброю на плечі, і ті сукинсини сиділи у житі. І нас обстріляли. Проте поляки були теж змучені, як холера, не сподівалися нас і заснули під палаткою. Дали ми по них і вигнали з засідки. «Дубина» каже: «Ну, то вже ти наївся...».

У Тарношині вже були поляки. Там жив брат моєї мами, поляк, котрий знав, що я в УПА. Раніше вряди-годи я до нього заходив. Був поляком, але говорив, по-українськи, зрештою, бо у нас з поляків мало хто знав польську: «Ти у партизантці, то пам'ятай, щоб не був зрадником, бо зрадник це найбільш плюгава людина. Про вас кажуть бандьори, але тримайся і не будь зрадником. Я не дивуюся, що Тарношин вибила боївка, українці, бо поляки вбивали першими». На Великдень польська партизантка, АК, оточила сусіднє село і впень повбивала українців. За це українці пішли на Тарношин. Знищили село, спалили костел і всьо. Це було ще за німців, у 1944 р.⁶⁰³

Пішов до нього із двома хлопцями. Була десь год. 10-та вечора. Запах хліба. Тітка пекла хліб. З кімнати я почув голос сусідки польки. Не хотів наражати дядька, бо вже й так за мене натерпівся. Навіть не показався, тільки витяг два буханці хліба з печі, загорнув у шмату і пішов. «Дубина» приніс із собою багато черевиків з добрими халявами, але без підошов, а що вуйко був шевцем, то я йому залишив десь з 5 пар тих бутів. Ми втрюх їли, але треба було уважати, щоб не дістати дифтерію, бо хліб був свіжий і гарячий.

Через якийсь час дядько зустрів мене на одній колонії і сказав, що знав, що то був я. Своїй Касьці не сказав, що хліб пропав. Він мені багато допомагав. Якийсь час я крутився навколо свого села. Тут мав криївку Микола Кухарчук і його брат, якийсь час ми сиділи разом у його бункері. Потім всі партизани зійшлися до купи.

– Де?

– У лісі під Грубешевим. Була пізня осінь. «Дунайський» сказав: «Хлопці, наша боротьба закінчилася, ми маємо розстатися». Дали нам посвідки, що ми були затримані військом для перевезення і повертаємося додому. «Зенон» каже, що не маємо грошей. «Візьміть з собою коротку зброю і здобуйте гроші». Довгу зброю ми віддали.

До мене приєдналося двоє колег, знали, що я трохи був у світі і мені довіряли. Проте найперше треба було вбратися, бо що би ми зробили зі своїми стрілялками. На одній колонії стояла фест хата. Заскочили. Відразу усіх під стіну. Колега тримав родину під стіною, а я знайшов гарні офіцерки⁶⁰⁴, штани, піджак, сорочку. Потім колега так само. Ми запакували вбрання і пішли під Холм, щоб там переодягтися.

Йдемо. Їде фірманка. Одна пара коней запряжена, друга прив'язана до возу. «Звідки пан їде?» – «З базару». – «Руки догори!» – «Панове, панове, це АК таке

⁶⁰³ У Тарношині батальйон УПА під керівництвом Тараса Онишкевича («Галайди») в ніч із 17 на 18 березня 1944 р. під час бою з відділом АК спричинив чисельні втрати серед цивільного польського населення села та аківців числом біля 80 осіб.

⁶⁰⁴ Тут: ботфорти. – Прим. пер.

робить?..» – «АК не АК: руки дороги!». Забрали у нього кілька тисяч. «Щоб пан не патякав, як хоче жити, бо нам є все одно», – сказав я селянину. «Панове, недалеко є багатий магазин...» – «І, напевно, ОРМО...» – «Немає...». Питаю у хлопців: «Як?». «Ідемо, – кажуть. – Візьмемо цигарки, горілки». Пішли ми. Один став внизу, а я до тих в магазині: «Руки догори!». В магазині було з 10 осіб. Підняли руки. Я витяг гроші з шуфляди, ми взяли трохи цигарок, горілки. «А що з нами?», – каже продавщиця. «То люди пані підтвердять, що була якась банда...», – кажу.

Тож ми мали вбрання, їжу і гроші. Переодяглися у лісі під самим Холмом. «Як хтось на ці ганчірки натрапить, то ще подякує», – сказав я хлопцям, бо ми залишили добру форму, черевики і зброю, хоч зброї мені було шкода, гадав що може пригодиться. На станцію ми прийшли кожен окремо і окремо їхали до Варшави. Ми їхали в одному вагоні, але не в одному купе. Я сів біля військових, мав горілку, почав розливати. Сказав їм, що їду на весілля.

Ми доїхали до Варшави і тут розійшлися. Один поїхав на Щецин, бо там мав адресу. Я мав адресу до дружини Миколи Кухарчука. Поїхав на Ольштин, а потім на Кентшин, на колонію. Кухарчук вже був, але дуже пухли йому ноги, не міг ходити. Якби не він, то я потрапив би до Канади, бо коли ми розставалися у тому лісі під Грубешевим, я не пішов із тими, хто пішов на Чехословаччину. Коли ми віддавали довгу зброю, хлопці хотіли, щоб я йшов із ними, бо я мав у Канаді родину. Я сказав, що запитаюся Кухарчука, бо він з того ж села і командир. Він сказав так: «Знаєш що, Влодеку, я тобі не забороняю, ти доросла людина, тільки пам'ятай: на двоє бабця ворожила. Дорога довга, маєш перейти всю Польщу, Чехословаччину, частину Австрії, де є росіяни, а лиш потім є Німеччина. Я б тобі радив не йти. Я втратив трьох братів і маю лиш тебе одного. Хоч ти мені не доводишся братом, але ми з одного села, чи хотів би мене так залишити...?» Зробилося мені його шкода...

І так це було, але зажди, розповім тобі про ще одну справу, бо не про все відразу можна розповісти. Одного разу, зараз після акції на Грубешів, я прийшов до свого дому на відпустку із своїм небіжчиком дегтярем у польській формі. Моїй сестрі, котра була ще незаміжня, сказав, що ляжу, а вона нехай слідкує. «Війська немає, можеш сміливо спати», – відрізала. Я ліг на бамбетлі, зняв черевики, попустив пас, але не роздягнувся. Рано влітає сестра: «Влодек, втікай на стрих, військо валить прямо на нас!». Схопив дегтяра, кашкет і ходу. У нас під одним дахом стояли два будинки, тільки роз'єднані один від іншого. У одному жив мій тато, а в іншому його брат. Я виліз на стрих. Одягнувся, відкрив ніжки кулемета, щоб мені не тарабанив, насадив кашкета на голову. «Ну, курва, – думаю собі. – Мабуть, дім згорить, бо я не здамся, хай би мене шляк трафить». А вони так: приставили драбину і будуть входити. Поручнина кри-

чить: «Влазити, влазити!» Бажаючих не було. Нарешті, один пішов, але перед собою виставив кашкета на патику і так заходив. Я був та таке застарий. Показалась голова. На стриху не було майже нічого, опалубок що просвітлювався і два комини. На стриху вже двоє солдат. Один до другого щось шепоче на вухо: «Пане поручнику, тут би миша не сховалась, не те що людина!» Поручник на це: «То де той скурвисин?!». На той момент у нас був мій дядько, про якого я вже згадував. Вопісти з Угнова його знали. Поручник до нього: «То ти, скурвисину такий поляк, що бандерівцям помагаєш?!». І почав його обкладати [лайкою]. Дядько знав, що я є, але відповідає: «Я його знаю, але я йому не допомагаю, прийшов допомогти сестрі, бо є сама...». Ці двоє злізли зі стриху. Почався обшук стодоли. Перевернули всі снопи. Тим часом мама і сестра перевдягли мене на бабу, кулемет загорнули і заховали у сусіда в криївці, тож поцілуйте мене...

Мав ще одну пригоду. Розповідав, як зустрів у посадівському лісі Влодка, коли повертався з Німеччини. Він мав псевдо «Аркадій», служив у «Зірки», якого відділ загинув у Лісках, десь із 37 хлопців. «Аркадій» пішов на відгул ще з одним. Мав з собою дегтяра, а його друг пепешку. Влодек зняв пасок і ліг на бамбетель. Пепешка лежала на столі. ВОП із Угнова зайшов до села, але не з облавою, а поверталися звідкись і хотіли поїсти чи дістати самогон. Сестри пішли до сусідів. Полячина із автоматом повішеним через плече заходить до хати. Полячина побачив пепешку на столі і двох чоловіків: похолов. Влодек був швидкий, зірвався і хотів відібрати йому пепешку. Поляк почав верещати: «Банда!». Влодек не мав ножа, щоб йому всунути, автомат теж йому заїло! Почав утікати. В одній руці штани, в другій пепешка. Поляки його спершу поранили, потім догнали і добили багнетами. Люди розповідали, що кричав: «Слава Україні!»

Колега втік на стрих. Мій старший двоюрідний брат, котрий не був у підпіллі, також ховався і втікав до комори. Поляк це зауважив, почав обстрілю, мабуть, чудом не загорівся, то я також тоді був удома і сидів за коминком. Почув, як розірвалася граната за будинком за утікаючим Влодком. Солдати увійшли на стрих, але нікого не зауважили. Я потім сказав кузину, що він короста, а не брат, бо не сказав, що має криївку. «Вона на одного». – «Дурню, якби мене побачили, то все би згоріло і так би мусив з неї втікати».

Так ото, хлопе, то так видається, не один був в УПА, але не кожен міг то пройти...

– Повернімося до того, що відбувалося після того, як ви перейшли під командування Кухарчука.

– Я передав сестрі, що я є. Прийшла сестра і через ліс привела мене додому. Вночі я був удома, вдень в бункері. Одна дівчина приносить мені записку. Мене

викликає командир «Володар» до Миколи Кухарчука на колонію Борки. Прийшов із «Прірвою» і хлопцями в Ольштинське. Прийняли якийсь бій. Я дуже любив свого командира, був гарним хлопцем.

– **З якого приводу отримав від вас таку симпатію?**

– Він мені довіряв, бо не був нездарою, а до УПА часто приходили ледве обстріляні м'якотільці. «Володар» нерідко питав у мене поради, хоч мав поліцейний вишкіл за собою.

Я мав піти до Кухарчука, але в терені з'явилося багато війська, стрілянини. Потім прийшла машиністка «Галія», гарна дівчина, і Ася, сестра «Ікара». Вони жили у Срокові, моя мама жила 11 км від них. Ті бідацтва прийшли і запитали маму, чи щось про мене знає. Мама каже, що може знає, а може й ні... Сказали їй, що розшукують мене наші, хочуть мені виробити документи. Мама каже, що добре, запитає, чи він ще там, де був, чи ні. А я був удома. Вони пішли. Сказав мамі, що як прийдуть знову, нехай скаже, що я можу вийти з нашими на контакт.

На той момент загинув «Володар», була гостра сутичка⁶⁰⁵, був поранений і помер у Кентшині. Був арештований Павло Цьона⁶⁰⁶ від «Ясена». І приходиться до мене лист: будьте в Елку о годині такій і такій. Лист був польською, виходило з нього, що баба пише до баби, до моєї сестри. Я сказав Зосі, що мусить зі мною їхати, бо якби мене арештували, то принаймні буде знати, що зі мною сталося. Ми поїхали окремо, хоч у тому ж вагоні. У листі написано, щоби я сидів на станції, купив газету і читав. Підійде до мене людина, яка мене знає. І фактично так сталося. Сиджу, дивлюся: валить «Зенон», усміхається, якби взагалі не було війни. «Ходіть, поговоримо, маєте фотографію?» – «Звідки маю мати..?» – «Треба зробити...».

Я зробив собі фото і «Зенон» викликав мене знову до Елку. Сказав розписатися на одній фотографії. Дав мені прізвище Вацлав Серпінський. Ніби я народився у Гданську, а доростав у Львові... «Цю легенду маєте знати, як «Отче наш», – сказав. – Знаєте що, поїдете в одне місце у Ольштинському [вой.], де наш хлопець працює на складі і хоче звільнитися, будете складовиком у державному земельному маєтку».

Прийжджаю, дивлюся, «Юрко», себто Іван Нев'ядомський. Я його бачив не раз в наших краях, але не знав, у якій боївці служив. А маєток був такий, що пару корів, пару коней. Зате до Венгожева і Срокова надто близько, і я не хотів

⁶⁰⁵ Після затримання УБ 24 січня 1948 р. біля Кентшина Петра Шавули («Кропиви») наступного дня була проведена облава на людей з групи Євгена Штендери («Прірви») у селі Гудоки. Тоді було поранено Романа Титора («Володара»), котрого було перевезено до камери ПУПБ в Кентшині і там найправдоподібніше убито.

⁶⁰⁶ Павло Цьона «Левко» – нар. в 1923 р. у Русині Сокальського пов. Член надрайонної боївки СБ в надрайоні «Лиман».

там бути. «Знаєш що, Мар'яне, – кажу, бо він тепер звався Мар'ян Новосільський. – Якщо ти їдеш у Вроцлавське [вой.], де немає наших людей, то я поїду з тобою».

– **«Зенон» на це дозволив?**

– А що до того «Зенон»? Він до нас приїздив. Мар'ян спершу приїхав до Олесниці, де мав знайомих. Я потім працював у Ключборку на заводі пробок, Мар'ян у чинбарні. Я собі знайшов дівчину з Холмщини. І так воно крутилося.

– **«Зенон» не давав вам завдання?**

– Тоді ні. Я провів у Ключборку з півроку. «Зенон» до нас приїздив кілька разів.

– **Чого хотів?**

– Переверити, як живемо, випити чарку.

– **Любив випити?**

– Ні, але як вип'є чарку, говорив, щоб ми вважали. То був старий лис.

– **Ви йому вірили?**

– А як ми йому могли не вірити?! Адже ж раніше він нам наказував убивати, а ми це виконували, бо був командиром.

Я поїхав до Новогарду, познайомився там зі своєю жінкою. Ми пішли до польського ксьондза взяти шлюб. Польський ксьондз шлюбу не дасть, бо мусить бути два свідки. Пішов я до знайомих у сусіднє село. «Може будете моїми свідками..?». «Не буду присягати, що ти Серпінський», – каже один. Я довідався про пароха Ріпецького⁶⁰⁷, котрого я дуже добре знав, не раз у нього сповідався ще тоді, коли ще був на парафії в Лісках. Пам'ятаю свою останню сповідь у Кривиці. Тоді сповідалося багато партизан.

– **Ріпецький мав гарні стосунки із партизанами?**

– Боже святий! Хто з ними жив погано?! Якщо хто їм переходив дорогу, то вже не жив...

Ми приїхали до Ольштина до моєї родини, потім до Ріпецького. Ще жила його дружина. Мав дім і в тому домі у великій кімнаті зробив каплицю. Кажу йому: «Прошу отця, така і така справа, хочу женитися». – «Звідки маєш жінку?» – «Від Перемишля». – «Може православна або атеїстка?» – «Не знаю». – «Але мусить мати метрику, бо вас я знаю, а її ні...». На щастя, вона мала метрику. Кажу: «Отче, тільки без жодних оголошень⁶⁰⁸, без нічого. Скажіть термін і я з

⁶⁰⁷ Мирослав Ріпецький (1889–1974) – греко-католицький священник, в 1921–1947 р. парох парафії в Лісках у Сокальському пов. Після депортації створив першу після акції «Вісла» греко-католицьку парафію на західних землях.

⁶⁰⁸ Тут: у церкві тиждень перед шлюбом робиться оголошення, хто невдовзі має взяти шлюб. – *Прим. пер.*

⁶⁰⁹ Богдан Лихолат («Дудар») – воєк німецької дивізії СС «Гоенштауфен», у 1944 р. воював на західному фронті, потім в польській армії на заході, завербований англійською розвідкою, перекинутий до Польщі в 1951 р., де був виданий МПБ агентом Леоном Лапінським («Богуславом»).

жінкою приїду». – «Має бути двоє свідків, візьміть собі якихось, кому довіряєте».

– Ріпецький знав про існування вашої мережі?

– Вочевидь, знав, бо «Зенон» до нього заїздив. У Щецині працювали «Хмара» і «Явір». Помітили, що «Зенон» часто заходив і виходив з УБ у Щецині, почали шептати. А він був старшим чоловіком і добрим агентом. Написав до центру в Німеччині, що має двох підозрілих, співпрацюють з УБ. Звідти прийшов наказ: Якщо ви маєте як чорне по білому, то розстріляти. Ці нічого не підозрювали. Відбувся з'їзд в Зеленій Гурі, якась нарада. Я мав виклик, але не поїхав. Поїхав «Хмара» і «Явір» та інші. Їм двом сказано підняти руки догори і за зраду куля в лоба. Хлопці просилися, що ні, але безапеляційно розстріляти, бо таким є наказ. «Зенон» сам не стріляв, бо був головним провідником аж до часу нашого арешту. У Варшаві сиділи наші хлопці – Камінський, Гойсан, Богдан Лихолат⁶⁰⁹. Вони вимагали на суд «Зенона», але убивці приводили тоді лівих свідків, що він арештований у Ольштинському [вой.], чи що у парку вчинив самогубство. Така то була політика...

– Ви зустрічалися із кур'єрами, які приходили з Заходу?

– Ні, пам'ятаю, що то була така сітка, у якій ніхто один одного не знав. Ми не могли зустрічатися, коли нам захочеться.

– Де ви почали жити після шлюбу?

– Поїхав до Новогарду. Раз зустрівся із «Зеноном» у Щецині. Цікавився лєтовищем. Що я потім мав на УБ за це лєтовище! Били і питали, де я маю [літальний. – Прим. пер.] апарат!

– Які ви завдання отримували від «Зенона»?

– Жодних, він тільки постійно випитував. Наша організація не вела якоїсь спеціальної діяльності. Вони тримали нас тільки для того, щоб існував контакт із Україною. «Зенон» хотів і мене вислати кур'єром на Україну. «Зенон» мав тісний контакт із центром в Мюнхені і з Україною. Я сказав, що не піду, бо жонатий і хочу натішитися жінкою. Не знав, чи мене не вб'ють на кордоні. Хотів мене так само послати до Німеччини на шпигунський вишкіл, але я вже мав досить боротьби.

– Поїхали інші?

– Поїхали, немало таких було, хоч би Гойсан.

– Кого ви запам'ятали із вашої сітки?

– Нікого, цього «Юрка» і Миколу Павонського. Усі були православні, тільки я і ще один були греко-католиками.

– А Романа Левосюка ви пам'ятаєте?

– Я перед ним складав присягу, потім час від часу його бачив, але він мав свій рівень діяльності. Ми були такі: винеси, принеси, позамітай.

– Як стався ваш арешт?

– То було, хлопе, в 1953 р. або в 1954 р., у квітні, після польських свят⁶¹⁰. Я жив у Грабові. Приходить жінка й каже, що хтось стукає. Я чекав власне «Зенона». А тут: «Руки догори! Тут живе Серпінський?». – «Так». – «Де є?». – «Це я». Поставили мене перед стіною, показали фото, яке я підписав для «Зенона»: «Боровик?». – «Боровик». Наділи мені наручники, завезли до М'ястка. Арештували також старшого чоловіка Владка Ниса. Хотів отруїтися, мав уже отруту в роті, але убівці це витягли. Завезли нас до Кошаліна на УБ, посадили до одиначок. Почалося слідство.

– Чого хотіли?

– Персоналії, так само як зараз ти, ідентично, якби був убівцем, хай то шляк трафить!

– Вийшов би із мене убівець?

Ти би був добрим убівцем. На слідстві я говорив «правду», а те, що зараз тоді оповідаю, це «брехня»... Тримали мене в Кошаліні півроку, не сказав їм нічого. Пояснював, що моя мати полька і тому не взяли мене в УПА.

– УБ знало про вас?

– Усе. Чому маєш псевдонім «Незабудько?». – «То собі дівчата дуріли, співали українську пісню і так мене назвали».

Старий комуніст перед війною говорив, що найкоротша дорога до свободи то мовчання: Нічим не крутити, не говорити, бо тебе ввіймають, тільки мовчати. Привезли мене до Ольштина. «Пане капітане, – кажу. – Чи я був, чи не був [в УПА], це ви маєте довести. Що я маю казати? Якщо ви знаєте, то під суд і кінець». – «Ми хочемо, щоб ти отримав невелике покарання». – «А я не хочу».

У Кошаліні капітан говорить: «Ти знаєш, мабуть, підеш на свободу, бо не маємо на тебе нічого. Ти ні до чого не признаєшся, не маємо жодного гачка». Але приїхав поручник, мав із 40 років. Привели мене до них і капітан каже: «Кажі правду при пану поручнику». Я почав говорити, але не доїхав навіть до половини, як поручник відізався: «Стоп, якщо вже капітан такий дурний і тобі повірив. У мене так не буде». Через тиждень прийшли до мене вночі, закували. Один з двох конвоїрів говорив українською. «Але ж ти дурний, я теж ось українець, але пішов куди треба». – «То маєш щастя, то я не пішов ані там, ані там тут». – «То ще виясниться». Під час арешту один також говорив до мене по-українськи.

Завезли мене до Ольштина. Викликає мене Янушевський⁶¹¹. Усіх забуду, але цього скурвисина не забуду, так мене мордував, не давав їсти, не давав води. Мордував мене 2 роки у слідстві, 2 роки я сидів у одинарній. Як хотілося курити! Янушевський наказував мені говорити, то я говорив, говорив, а він

⁶¹⁰ Тут: Великдень. – Прим. пер.

нічого не пише, тільки наказує повторити. Повторив, а він далі не пише. Кажу до нього: «Пане поручнику, я був на УБ в Кошаліні, то там усе записували». – «Що ти тут мені будеш наказувати!». І в морду мене. Я кажу: «Вимагаю прокурора». Бо ми були під головною військовою прокуратурою у Варшаві. «Навіщо?» – «Маю написати скаргу, що в Кошаліні мене ніхто пальцем не чіпав, а то теж було Управління Безпеки, ні?! Як ви собі думаєте?!». – «То пиши». Написав, що вимагаю зустрічі із прокурором у зв'язку з тим, що слідчий офіцер застосовує невластиві методи щодо мене. Не минуло тижня, як з'явився прокурор. Шеф УБ викликав мене до канцелярії, де теж був поручник Янушевський. Янушевський каже: «Хотів прокурора, прошу дуже», але був такий злий, що ледве не плакав. Я звернувся до прокурора: «Пане прокурор, чи Кошалін це вже інша Польща, що там мене ніхто пальцем не торкнувся, не обзивав мене вульгарно, як то той, хто називає мене х[...], вішальником. Чи я вже вішальник, якщо мене ще не засуджено? Що він до мене має? Я прошу іншого слідчого». І дали мені іншого слідчого, молоденького, відразу по випуску. І цей хотів, аби я говорив, але писав. Вдавав, що на мене кричить, але потиху пояснював, що мусить тримати фасон. З ним я тримався до самого вироку, але головним і так був той Янушевський. Після закінчення слідства Янушевський каже: «Знаєш що, маю вже тебе по горло, аби ти хоч раз правду сказав».

Раніше вивезли нас усіх до Любліна. Здав мене Приступа («Жук»). А на суді так: «Прошу високий суд, я невинно оскаржив людину, бо мене бив поручник Янушевський». Дивлюся я на Янушевського, а йому з нервів жили повипинало. Я ні до чого не признався, суддя відкинув свідчення, але визнав, що ми у тюрмі прийдемо до згоди і дав мені 14 років. Проте я мав двох адвокатів. Одного найняла мати, іншого тато, який був у Канаді. Адвокати склали апеляцію, і збили мені вирок до 10 років, а я вже 4 роки відсидів у слідстві. Вийшла перша амністія і я отримав зменшення вироку на одну третю, потім вполовину. Написав прохання про передтермінове звільнення. Начальник тюрми сказав, що у справах написано, що я був примхливий, тож мені не належиться. Мав відсидіти до кінця.

ЦДАЗУ: Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 7. – Спогади Володимира Боровика.

---

⁶¹¹ Станіслав Янушевський – слідчий офіцер ВУПБ в Ольштині.

– *Де знаходиться ваше рідне село?*

– Борсуки⁶¹³ лежать біля Мельника, але по другий бік Бугу.

– *Яке це було село?*

– Досить велике, десь 120 номерів, не дуже пам'ятаю.

– *Перед війною проживали в селі поляки?*

– Так, так, дуже не відрізнялися. На пальцях двох рук можна було порахувати тих, хто говорив польською. Решта поляків розмовляла не так по-українськи, як нашим діалектом.

– *А євреї?*

– Євреїв не було.

– *Перед війною в Борсуках існував українських рух?*

– Не пам'ятаю передвоєнних часів, але за німців було створено посаду старости [в пол. варіанті «чоловіка довіри» – Прим. пер.]. Ці старости то був перший крок до українізації. Все творилося, відштовхуючись від нього. Він був таким зв'язковим, до нього приїздили різні люди, ставили театральні вистави, увечері молодь у селі співала, хоч і була проголошена комендантська година.

– *Хто був тим старостою?*

– Не пам'ятаю, був вивезений до Росії.

– *В інших селах також були такі «люди довіри»?*

– Так, але я їх не пам'ятаю, була надто молода. Були призначені в 1940 р., в 1939-му не вистачило часу.

Прийшли українські вчителі. Потім я зрозуміла, що це ті, хто утік від червоних до німців. Де якесь більше село, то викладали українську мову чи математику.

– *Скільки вчителів прийшло до Борсуків?*

– Був один, Ігор Козицький. Його вбили поляки, здається в 1942 чи 1941 р.

– *Чому його вбили?*

– Вони шукали людей, які щось значили, тобто були більш свідомі.

– *Чи був хтось убитий ще?*

– Так, Северин Луцевич. Це був більш свідомий селянин із Носова. Вбили теж українського сенатора у власному домі в Хорощинці⁶¹⁴, приходився дале-

⁶¹² Марія Довгань («Орися») – нар. у Борсуках в 1925 р. У 1945–1947 рр. працівниця надрайонного реферату пропаганди в надрайоні «Левада». Запис розмови відбувся на поч. 1990-х рр.

⁶¹³ Борсуки – село у Лоцицькому повіті (Південне Підляшшя, нині Мазовецьке вой.). За переписом населення в 1943 р. у ньому проживало 283 українців, 405 поляків, 21 росіянин. У червні 1947 р. Військо Польське в рамках акції «Вісла» депортувало з Борсуків 63 українців, залишаючи 197 поляків.

⁶¹⁴ Іван Пастернак (1876–1943) – український політик, суспільний діяч, сенатор РП в 1922–1927 рр. Смертельно поранений унаслідок пострілів невстановлених членів польського підпілля; помер у шпиталі.

ким родичем мого батька. Мав двох синів. Один закінчив студії перед війною і виїхав до Росії, а ми знаємо, що там робилося. Другий також закінчив студії і не мав роботи. За німців працював у Комітеті⁶¹⁵, там збиралась свідома еліта.

В 1939 р. я закінчила школу, говорила по-польськи. Тато і мама розмовляли, як усі, але я так не розмовляла з огляду на сусідів поляків, мали польських дітей. Коли приїхав Козицький, то і так ще пішла до школи, щоб познайомитись... В 1940 р. почала просити батьків, щоб мене віддали у школу в Білій⁶¹⁶. Не хотіли, але, врешті, погодились. Навіть не знаю, коли я навчилась говорити по-українськи, якби з дитинства знала цю мову.

– **Чи хтось ще з Борсуків учився у цій школі?**

– Так, Василь Місіюк, Лідія Ващук, Хведчук.

– **Хтось із них був потім у підпіллі чи в УПА?**

– У Сибіру загинув Місіюк.

Я подружилася із вихователькою Шумовською, її батько був у Січових Стрільцях. Згадувала мені про ОУН. Одного разу домовила мене із одним з сусіднього села, теж членом організації, у лісі. Я не знала, з ким зустрінуся, а коли побачила, що це Омелянюк із наступного села, батько якого мав дуже лиху славу, повернулася із зустрічі зла.

Після закінчення школи у Білій я поїхала до Львова, екстерном здала 7 клас, закінчила курс виховательки в дитсадку. Поїхала на роботу до Німеччини. Коли їхала додому, спіймала мене польська синя [пол. granatowa] поліція. «А, українка...». Передали мене в Краків, але там уже не було часу. Не знала, як повернутися. Щодо поляків я весь час подавала себе українкою. Доедлася до транспорту росіян, який їхав на Білу. Пішла до знайомої, а пізніше до свого села. Там почали мене шукати.

– **Чому?**

– Знали, що я була в школі в Білій, а це була українська школа. Хотіли наді мною позбиткуватися. Не міліція мене шукала, а сусіди бандити.

– Ні, але хотіли вбити мою сестру і батька.

– **З якого приводу?**

– Мій батько був людиною, яка не піддавалася, знав собі ціну, хоч не мав статків, то знав свою вартість. Прийшли озброєні додому. Один тримав під прицілом батька, а другий пішов на сестру. Та набрала піску, сипнула йому межі очі і втекла до лісу. Тоді він сказав, що як вона втекла, то старого відпустять.

Я поїхала за Білу до Матяшівки, до подруги Олі Герко («Чорної»).

– **Ким була «Чорна» у підпіллі?**

– Машиністкою в пропаганді. Я теж розносила із одним хлопцем листівки

⁶¹⁵ У Білій Підляській в 1940–1945 рр. існував відділ Українського допомогового комітету.

⁶¹⁶ Німецькі власті дозволили УДК відкрити в Білій Підляській професійну школу для української молоді.

по сусідніх селах, перебивала матеріали на копірках. Приїздив тато, щоб повернулася, але я не мала сподівань, що буду в безпеці.

– **Ви працювали у відділі пропаганди?**

– Так, увесь час мала псевдо «Орися»⁶¹⁷.

– **З ким ви працювали?**

– Із «Чорною» і «Чубом», звали якого Іван Шамрик, походив з Кривоверби. Безпосередньою моєю керівничкою була Марія Ринковська («Оксана»), також із Кривоверби. Була також «Зірка», яка була вбита, звалася Маруся Антонюк.

– **Яким чином була вбита?**

– Прийшли поляки, вона була у бункері з «Осипом»⁶¹⁸, загинули.

– **Де був той бункер?**

– Здається в Ляску, бо «Зірка» звідти була родом, була санітаркою.

– **Ким був «Осип»?**

– Був звідти, з Володавщини.

– **Хто керував пропагандою?**

– «Чуб» і його секретаріат, давали матеріали, а ми їх розмножували. Його секретаркою була «Чорна». Зрідка, але я також займалася їх поширенням по селах.

– **Якою була суть листівок?**

– Це були різні заклики, щоб триматися свого.

– **Звідки ці матеріали приходили?**

– Був постачальник «Фесько», був убитий в Хорощинці.

– **Як?**

– Якась несподівана стрілянина. Часом і ми самі їздили, приміром до Лодзі, по ліки. Ми їх купували у аптеках.

– **Яке було вище керівництво у пропаганді?**

– То здається на Грубешівщині.

– **Чи змінювалася кількість працівників у пропаганді?**

– Ні, але знаю, як було там у них, в боївці «Володі». Там деякі прийшли самі, деяких взяли.

– **Ви зустрічали «Володю»?**

– На мою думку, це не була відповідна людина на цю посаду. Був нещадний, не дивився, чи хтось заслужив, чи не заслужив, приймав на віру. Скажімо, що

⁶¹⁷ На допиті в 1947 р. в ПУПБ в Грубешеві Марія Довгань представила таку версію приєднання до українського визвольного антикомуністичного руху: «До нелегальної організації УПА я вступила восени 1946 р. Була до неї завербована Ковальчуком пс. «Олех» [в оригіналі *Olech*], що проживав у Гдешині гміна Молодотичі. Я жила в Грубешеві на Ринку №15 разом із родиною, заробляла як кравчиня. Восени 1946 р. до мого дому прийшов Ковальчук, про якого я не знала, що він у банді. [...] Ковальчук звернувся до мене, говорячи що він є членом організації УПА і сказав, що має наказ забрати мене до банди [...]». Ми відразу ж поїхали обоє з Ковальчуком до Угринова фірманкою [...]. АІРН Lu 08/210, т. 11, Протокол допиту Марії Довгань, 23 травня 1947 р., к. 82.

⁶¹⁸ NN «Осип» – політичний референт сотні УПА «Вовки-1».

хтось сказав, що хтось інший щось сказав: не перевіряв, йшли і вбивали. Це мені не подобалось.

– **Скільки хлопців мав «Володя»?**

– Цього я вам не скажу. По-різному було, приходили з Володавщини, приходили відділи.

– **Мав заступника?**

– Нерідко, як видається, що ним був «Чуб». Вони двоє у нас на Підляшші були найбільш активні. Я була молода, і не все мені довіряли, я теж не надто прагнула надто цікавитися, бо знала, що належить знати тільки те, що мушу знати. Що непотрібне, того знати не хотіла.

– **Де ви працювали?**

– Ми знаходили якісь 2–3 будинки для розміщення, зупинялися і працювали.

– **Населення вас розуміло? Усвідомлювало ваші цілі?**

– Деякі були свідомі, деякі ні, переважала дезорієнтація і страх. Страх був з одного боку, і з іншого, а властиво з трьох сторін: страх перед поляками-бандитами, страх перед УБ і страх перед нами. Коли приходили наші, кожен горив, як треба, але всередині тремтів.

– **Ви мали чим займатися щодня?**

– Властиво то щоденно, хоч накладі не були великими.

– **Траплялися зрадники?**

– Траплялися, але доказів я не шукала, тим займався «Володя».

– **Поляки намагалися висилати шпигунів, агентів?**

– Ні, ми все робили обережно, пильнували, щоб будь-хто не потрапив до наших лав. Навіть якщо прийшов твій знайомий зі школи, то й так за ним слідували, а як щось поважне знаходили, то відразу...

– **Чи хтось із вашої групи був арештований, чи були якісь казуси?**

– Ні, допіру 19 серпня попалися «Оксана» і я, а потім пішло-покотилося. У Матяшівці схопили Марію Гнатюк, Антоніну Кобиловську, Емілію Ярмошук, Марусю Корнилюк з Полозок, потім Олю Герко («Чорну»), яка вчилася теж у Львові. Олесю Куковську, яка вчилася зі мною у Львові, забрали з села за те, що була вихователькою в дитсадочку.

– **Що із «Чубом»?**

– Утік на Захід.

– **Яким чином вас арештували?**

– Я спала із «Оксаною» в stodолі Ринковських. Раптом чуємо: «Хто у вас був?!». Ага, є військо. Погрожували, що будуть палити, але почали штрикати, шукати і витягнули її, потім мене. У Заболотті нас побили. Привезли до Білої. Слідство. Завезли машиною до Матяшівки. Хотіли, щоб я показувала витягнутим пальцем, але я його згинала, то намагалися мені прив'язати палець до

патака. Хотіли показати людям, що ви її годували, а вона на вас показує. На УБ мене тримали весь час в одиничній камері. Тільки тоді коли приїхав контроль із Варшави і запитали, чи я когось убила, по 10 хвиликах я опинилась на загальній залі.

На початку під час слідства я признавалась, але під час засідань усьому заперечувала. Я сказала, що мене били. Дали мені 10 років. Присутнім був мій старенький батько. Прочитали мені вирок, а я розсміялась. Такий то був цирк, що можна було тільки розсміятися. Я не бачила ані процесу, ані справедливості.

– ***Засудили тільки вас?***

– Була нас ціла група: я, Ринковська, Ярмошук, Кобиловська, Ярмолюк...

– ***У якій тюрмі ви сиділи?***

– Грудзяж, Фордон, сім з половиною років.

СДАЗУ: Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 24. – Спогади Марії Довгань.

Розмова із Теодором Іванойкою⁶¹⁹

– **Які псевдоніми ви мали під час служби в УПА?**

– В УПА від початку до кінця я мав псевдонім «Перемога». На початку якийсь місяць–два я був ройовим у хоті «Крапки». Це було тоді, як виникла УПА.

– **Я хочу поговорити про передвоєнні часи.**

– Я народився в Переводові⁶²⁰, в 1937 р. вступив до ОУН.

– **Хто у Переводові стояв на чолі Організації?**

– Був родом з нашого села, Семен Сенюк. Загинув у лісах, за Белзом, там, у часі, коли ми організовувалися. За німців УПА ще не було, відділи знаходилися у лісах на вишкочі. Він власне туди пішов і там загинув.

– **Хто ще належав до ОУН в 1937 р.?**

– Переважно належала до того вся молодь.., Гриць Столярчук, загинув на Любачівщині в УПА, Гриць Демчишин, так само поліг на Любачівщині, як і Андрій Гавщ, більше їх було, але то так не згадаєш. Як німці пішли...

– **Я трохи поперебиваю вас запитаннями: яким чином вас прийняли до Організації?**

– Таємно все мало відбуватися, а не так собі. Спершу до мене підходили, починали розмову, напроваджували... Не кожного приймали, треба було виконати завдання. Відбулася присяга українського націоналіста.. Декалог. І став членом організації. Ходив на збори.

– **Хто приймав присягу?**

– Приїхав з району, ми його не могли знати. Потім ті, хто перед війною належав до ОУН, першими пішли у відділи.

– **Присягу тільки ви складали?**

– Ні, інші хлопці також, хлопці з Лісок, але прізвищ не пам'ятаю.

– **Ви мали вже тоді псевдонім?**

– Тоді це ще не було необхідним.

– **Як ви діяли?**

---

⁶¹⁹ Теодор Іванойкою («Перемога») – нар. в 1921 р. в Переводові у Сокальському повіті; вояк сотні УПА «Вовки», потім «Вовки-1». Запис розмови відбувся в 1993 р.

⁶²⁰ Переводів – село в Грубешівському повіті. Вперше згадується в історичних документах в 1403 р. До ліквідації панщини в 1848 р. австрійськими властями було шляхетською власністю. Поруч із руським селом стояв польський двір. Останню дерев'яну церкву збудовано в 1783 р., належала до парафії у Лісках. У 1850-х рр. у селі була греко-католицька школа, а міжвоєнний період філія українського товариства «Просвіта», кооператив, релігійне товариство «Апостольство молитви». У 1939 р. село нараховувало 960 жителів, в т. ч. 860 українців, 75 україномовних римо-католиків, 25 євреїв. Військо Польське в 1945 р. спалило разом із більшою частиною села церкву і каплицю. Під час акції «Вісла» в 1947 р. Військо Польське вигнало з Переводова 115 жителів української національності, котрі ще залишилися після виселення 1944–1946 рр. до Української РСР.

– Приміром, ходили на сходки, ну, був такий син священика з Гільча, звався Панасинський. Він вів збори, був цілим... у нього з кільканадцяти сіл зустрічались. Це довго не тривало, бо в 1939 р. почалася війна.

– **Скільки вас приходило до Панасінського?**

– По 20, 30 і більше.

– **Конспіративно?**

– Все конспіративно, а не так.

– **Ви організовували якісь акції?**

– Ми, молоді, тільки готувалися.

– **Були арешти?**

– Арештованим був Сенюк, в 1938 р. Сидів у Львові в Бригідках. За німців українці отримали дозвіл на молодіжну організацію. У читальні «Просвіти» відбувалися різні заходи...

– **Хто очолював «Просвіту»?**

– Старші, важко мені сказати, позабував. Молодіжна організація була практично, як військо. Ми вправлялися, зброї не мали. Німців не було, розміщувалися тільки в містах. Нікого не заарештували. Це все вів той Сенюк.

– **Ким він був?**

– Просто добрим кравцем, не мав господарства. Дуже в це втягнувся. Нема сліду, де загинув.

– **Ви пам'ятаєте події після нападу Німеччини на СРСР?**

– Відразу після того, як це сталося в 1941 р., почалися вишколи. Нас готували до того, що за якийсь час на Україну підуть похідні групи. Нас готували виголошувати до людей промови, пояснювати наші цілі, а цілі були такі, що ми мали займати основні позиції, як поліція, адміністрація.

Йшли тільки хлопці з Переждова і Лісок. Від нас ішло, важко сказати скільки, але це були Гриць Столярчук, Петро Зубко, разом назбиралося на три фірманки. Вів Василь Сорока з Лісок, старший, з ОУН. Солокію ми перейшли в Угнові. Там нам вручили іменні посвідки, але без адрес, що ми повертаємося із викопування окопів, що нас забрали москалі. Щось у тому було невиразне... ну, нелегальне, але для німців мало вистачити.

У Горохові ми побачили страшні сцени. Наближуючись до містечка, помітили з обох боків дороги масу людей із лопатами. Викопували тіла в'язнів, котрих москалі, як відступали, забрали із тюрми, а по дорозі розстріляли. Страшно на нас вплинув цей образ.

Перша група дійшла до Києва, а ми тільки до Луцька, там ми розмістились, до нас дійшло кілька осіб. Сидимо у школі, ніхто нічого не каже, чи підемо далі. А провідник уже знав, що німці починають арешти. Врешті, приїхав зв'язковий із Києва. Далі не йдемо, бо німці арештують. Групками по кілька осіб

каналами конспірації Організації ми поверталися додому. Чекали на подальші події. Панувала свобода, виникли українські комітети, які створювали українське шкільництво, виникли гімназії у Белзі, Сокалі, Грубешеві, Холмі.

– У Переводові виникла українська школа?

– Ні, хто хотів, той ішов до Белза.

Довго так не тривало. Вже в 1943 р. поляки створили боївки, нападали на українські комітети. Стріляли, в Грубешеві, різні такі випадки... український вчитель ішов зі школи, а ці його застрелили по дорозі. Ми чули, що у тому селі було повно розстріляних... Найбільше на Холмщині, де наша поліція протистояла полякам разом з німцями. У Сагрині вбили 700 осіб до ноги, і то аківці. Люди почали кричати, це що, ви маєте у лісах військо, а на нас вони будуть нападати?! І тоді курінь вдарив на Посадів і розбив гніздо польської АК.

У нас був спокій, але у лісківському лісі застрелили лісничого українця. Жив у Лісках, дивився за лісом. У тому лісі стояв польський відділ, ішов до Польщі, фірманки. У цьому лісі роззброювалися. Закопали карабіни і боеприпаси, тільки артилерійські набої залишили на поверхні. Їм допомагали поляки з колоній Посадова, Телятина. Приходили потім по ту зброю і вбили лісника, щоб того не бачив.

Боївки то боївки, але в 1942 р. виникли грабіжницькі групи. Приїздили озброєні до сіл і грабували, а ми не мали карабінів. Напали на Переводів. У селі був лігеншафт, колишній фільварок, там у багатших господарів набрали борошна, одягу, забрали коней, корови. Ніхто в них ні разу не вистрілив. Ми не мали чим.

Невдовзі виникла партизантка АК. Нападали, то було страшне. На наше село не напали, казали, що то столиця України, що ми маємо величезні укріплення і сотні солдат. А насправді ми не мали жодного карабіну.

– Чому наша Організація нічого не робила?

– Чим? Як? Не мали чим.

Спершу [АК] напала на Холмщину, спалила, знищила. І вже бралися за Галичину. Напали на Ліски. У Лісках також нічого не було, кілька хлопців мали револьвери, а то взагалі нічого. Спалили Ліски, убили 120 осіб⁶²¹. Ми, кілька хлопців і кілька міцних чоловіків, дивлячись, що там горить, вийшли на край села, але з голими руками, з вилами.

Розвиднилося, Ліски перестали горіти. Кілька з нас поїхало кіньми до села. Уперше в житті я бачив щось так страшне! З правої і з лівої сторони були такі стежки, там лежали люди, переважно старші, тіла відкриті... Ми зійшли з коней, дивимося на це все. Чому біля вбитого селянина лежить молот? Такий із господарства. Дивимось: біля іншого лежить залізна лопата. Біля третього

⁶²¹ Напад відділів АК на Ліски відбувся 28 лютого 1944 р.

знову молот, легший. Вони не стріляли в цих людей, а так добивали. Заїхали ми до села, люди почали виходити зі схронів. Побачили нас, карабіни, бо ми вже їх взяли, підносять руки... Так само отець Ріпецький, також це пережив у схроні. Зносили людей, зносили під церкву. Ріпецький розпорядився, щоб поховати тіла біля церкви. Ми там їх складали... Там до церкви ведуть сходи, ми клали на драбинку по два трупи і вносили під церкву, до спільної могили. Ріпецький відправив, їх поховано. Це було страшне!

Зараз поляки мають претензії за Волинь. Мають рацію, але ми мали захищатися... В Лісках що вони зробили?...

Вже не було ради. Наш Провід бачив, що вони наближаються до Галичини. «Ягода» у есесах мав озброєну сотню. Дістав наказ, щоб відійти [від німців] і прийти на ці терени. Наклали на фірманки зброю, амуніцію і сотня від'єдналася. Як прийшов «Ягода», настав мир. Люди її бачили, бо то в білий день, все вбране, озброєне, у формі ще німецькій, але вже на український копил.

– Ви згадали, що у Лісках у ваших руках опинились карабіни. Як то могло статися, якщо увечері ще ви їх не мали?

– Це селяни звідкілясь їх витягали зі stodol, австрійські, з відрізанним дулом. Витягли тільки тоді, коли напад загрожував безпосередньо їм...

Сотня «Ягоди» розмістилася у Діброві. Це село оточував ліс. Польська партизантка разом з російською оточила там сотню. Билися майже цілий день, відбивали атаки, загинуло з 4–5 наших повстанців. Під вечір ішла допомога, але зв'язковий вже їхав і сказав, що допомога не потрібна, бо поляки відійшли. Настав спокій. Довго не тривав...

– Чи хтось із Переходова пішов до есесів?

– Пішло двоє. Один потрапив до Америки. Інший вийшов з тих есесів, загинув, як напали поляки. Не пам'ятаю, як його звали. Загинув як член самооборони, бо належав до есесів і знався на зброї. Поїхали на розвідку на польські терени, як Телятин, Дутрів, і десь там загинув, поляки, аківці його застрелили. Його привезли до нас і поховали.

– Ви мали самооборону?

– Так, якби боївку, бо поляки нападали, ці аківці, палили села. Спалили Костяшин, Василів. Ми захищалися, але важко було роздобути зброю. Лише як німці втікали, то ми знайшли трохи зброї і мали як самооборона якийсь шанс.

– Хто її організував?

– Це зробили люди, які прийшли з інших теренів, мали практику, служили в есесах, в польській армії. Стали командирами.

– У себе ви мали такого?

– Був один такий аж з Любачівщини. Служив у есесах. Я це погано пам'ятаю... Усі такі боївки після того, як в 1943 р. виникла УПА, перейшли у підпо-

рядкування УПА. Прийшов «Ягода» зі своєю сотнею. «Ягода» прийшов з Волині, зі своїми есесами розміщувався там.

– **Коли це було?**

– В часі, коли німці втікали. Прийшла сотня, на виду, ночували по селах.

– **У Переводові також?**

– Ні, більше там, як Ульяновок. Коли німці відійшли і почали заходити росіяни, усі законспірувалися. Залишилися в селах, переодяглися в цивільний одяг. Коли росіяни пішли далі, організування відділів поновилося знову. На той момент я вступив до партизантки. Це сталося на осінь 1944 р., десь у жовтні.

– **Прошу описати це детальніше.**

– Один із есесів, «Зірка», був родом зі Щеп'ятина, розмістився у нас у селі. Тоді я з ним... Він був у охороні «Ягоди». Поїхав із ним на конях, вони розмістилися на Холмщині.

Раніше це було так. У нас під час фронту розміщувався по-сусідськи один із польової жандармерії, волиняк. Під час фронту ми втекли і заховалися у житах. Я запросив його додому, вдома нікого. Ми щось з'їли, а тут чути гудіння. То їхав заблукалий німецький танк. І став біля самого нашого дому, який був при дорозі. Ми з хати не вийшли, німці за пару хвилин поїхали далі. Тоді той каже, щоб піти глянути на село. А тут москалі із фінками⁶²² летять. «Где германец?!» А згори їде ще фірманка. Німці. Половили їх і розстріляли за селом.

Російська армія у нас не кватирувала, нікого до війська не забирали. Як поверталися, до батька зайшов росіянин і каже, що тут буде Польща, кордон буде на Бугу. «То ви прийшли нас визволити, а зараз залишите полякам?», – каже до нього батько. «Так нада», – відповідає росіянин.

Після переходу фронту треба було воювати на два фронти, з росіянами і з поляками. Нас мало бути більше, ніж перед фронтом. Росіяни розмістилися собі в Грубешеві й самі влаштовували облави.

– **Прошу розповісти про ваш відділ УПА.**

– Мене приділили до чоти «Крапки», моїм ройовим був такий «Галабурда», був також ройовий «Ярослав» і «Кіндрат». Після «Галабурди» ройовим став я, а він перейняв інший рій. «Крапку» я знав, він був на чолі станиці Української поліції в Щеп'ятині. Одного разу поліція із кількома німцями приїхала до Переводова по контингент. Він прийшов до нашого дому. Я сказав, що ми маємо лише одну корову. «Не заберемо», – сказав «Крапка». Батько поставив трохи горілки. Німці поїхали із нічим, бо теж понюхали батькової горілки.

Операцій було чимало, на Варяж, я стояв тоді на тилах. Не вдалося нам ціл-

⁶²² Фінка – популярна серед партизан назва автомату Suomi фінського виробництва.

ком розбити того Варяжа, але боївка пішла там всередину й повитягали тих, хто знущався над нашим народом.

Наш відділ брав участь у нападі на Махнів. Там були сексоти, такий Галант⁶²³ їх організував. Арештовували, убивали, видавали помічників УПА.

Тоді відділ – була зима, віяло – фірманками під'їхав під Махнів. На нараді було сказано: ідемо туди й туди, щоб знищити стрибків. Тих стрибків було з 50 осіб, містилися у Махнові. Фірманками ми під'їхали до лісу. Там переcheкали день. Під вечір оточили село. Всередину заїхав рій східняків у російських формах. І схопили ми їх, тільки той їхній головний утік, пересидів у моргу. Я з роєм стояв у засідці з боку Стаїв, бо звідти від кордону могли надійти більшовики. Виходили ми біля 12-ї ночі. Прилетів літак, освітив терен ракетою і нас побачив. Кинув бомбу, але не принесла шкоди ні нам, ні в селі. Більшовики потім слідували, хто і що, але ми сиділи розквартировані по селах, у Річиці та інших.

У 1946 р. увесь відділ пішов на Володавщину. Ми туди йшли лише вночі, лісами. Ми туди пішли, оскільки на Володавщині було [залишилося після виселень в УРСР. – *Прим. пер.*] багато українського населення.

Розмістилися ми одного разу в лісі. Хтось нас помітив, вочевидь лісник. Увечері збираємося, мали йти, коли по нас сипанули з кулеметів. Це приїхали убівці з Володави. Тоді вбили двох наших⁶²⁴. Бунчужного «Новину»⁶²⁵, холмщака із Богородиці, котрий мав освіту, вів щоденник сотні, і «Грізного»⁶²⁶ зі Щеп'ятина. Легку рану отримав «Крапка», а теж два інших. Ми вийшли і розбилися на групи. Рій «Кіндрата» взагалі утратив з нами контакт, але наші зв'язкові, такі, як «Галабурда», який був родом з Володавщини, котрий був у есесах, знав терен і нас вів. Ночували ми в другому лісі. Вранці постріли. Це був «Кіндрат», який після нічного переходу розмістився в українській родині під лісом. Хтось доніс. Поляки їх оточили. «Оточили» їх так, що наші змогли їх вибити всіх до одного і не понести жодних власних втрат. Про те, що там відбулося, нам доніс зв'язковий. Забрали після них зброю і поїхали фірманкою. Постраждала та родина: дім було спалено, їх арештовано.

На Підляшші ми провели з 2 місяці. Ми зустрілися із відділом «Чавса». Сутичок більше не було. Ми ходили по селах, пояснювали... Бо вони там нічого не знали. Важко з ними було порозумітися. Коли ми хотіли взяти свиню, то такий хоч і мав 10–15 свиней, то і так не хотів дати. То не брали, пішли і взяли в поляка. Насправді були такі, які з нами співпрацювали, але це зрідка траплялося. Більшість людей була радше прихильна москалям, хоч як вже зайшли, то вечерю дали.

⁶²³ Григорій Галант – житель Махнова, комуніст. Восени 1944 р. організував у селі відділ винищувальних батальйонів, т. зв. «стрибків» (від рос. «истреблять»), яких називали галантами.

⁶²⁴ Ці подія сталася під колонією Королівка біля Вирик 19 жовтня 1945 р.

⁶²⁵ Михайло Савинець («Новина») – стрілець сотні УПА «Вовки-1».

⁶²⁶ Степан Ярема («Грізний») – стрілець сотні УПА «Вовки-1».

– Ви зустрічалися із «Володею»?

– Він мав боївку, походив з Володавщини. З ними ми зустрічалися не спеціально... Ми про нього чули, що там оперує.

– Ви засновували на Підляшші організаційну мережу?

– Ні, мережа там уже існувала. Ми пересувалися її комунікаційними лініями. Коли ми йшли на Підляшші, «Кіндрат», який дуже добре говорив польською, узяв ще одного й пішли до села про продукти. Потрапили у домі на 3-х аківців по-цивільному. Наші дали з ними собі раду, хоча двоє вирвалися і втекло. Одному «Кіндрат» вирвав пістолет, але він вирвав пістолет «Кіндратові». Боролися один з одним, але, врешті, «Кіндрат» його обеззброїв та привів у відділ. Командир з ним поговорив, а коли той признався, що він із АК, був випущений.

Пізніше, як ми зустрілися вже із поляками і домовилися про напад на Грубешів, під вечір ми зустрілися на галявині з відділом аківців. Світило сонце, одні стояли з одного боку галявини, інші – з іншого. «Кіндрат» так собі придивляється на одного аківця, а той на нього. Впізнали один одного, кинулися один одному в обійми, розцілувалися. Прийшли командири. «Пам'ятаєш, – каже той аковець до свого командира, – як мене впіймали і взяли до лісу? І випустили». Радість, тішилися ми тією зустріччю.

Поляки пішли на УБ. Наш відділ на НКВД. Я був на заставі перед вікнами НКВД. Будинок був мурований. Ми вистрілили двома торпедами і той будинок «переставили». Енкаведисти мали гарну зброю, взялися до захисту. Ніч була коротка, коли почало світати, пішла ракета відходити. Виводив нас польський зв'язковий, я увійшов першим на міст зі стрільцем-кулеметником «Малиною». А там два поляки і руський капітан! Сипанули по нас із автоматів, я був поранений у литку та в плече. Кістки залишились неушкодженими, але я довго не міг ходити, а мусив відвідувати санітарні пункти.

Так тривало до виселення. Людей у селах не вистачало, раніше можна було отримати харчі і якоесь протриматися. Я пішов до одної української родини у Василеві. Трохи боявся, трохи позичили грошей. Сів до потяга і поїхав. Там отримати посвідку про проживання було важко, тому я мав мало-мальський папірець, але таки мав.

– Я хотів би ще повернутися до Підляшшя та відділу. Ви зустрічали там польські загони?

– Ні, на Володавщині контакти із аківцями існували, але ще такі собі. Існувало якоесь порозуміння, але його підписував хтось із пропаганди. Натомість ми, відділ, таких безпосередніх контактів не мали до моменту, поки не пішли на Грубешів. На той момент вони мали [лише] розпорядження, щоб не нападати і не грабувати.

У Хороброві розмістилося військо і організовувало вилазки-напади. Боївки

мали розвіддані, де, хто із поляків ночує. Відділ оточив село. Боївки пішли у селі до хат, де були поляки. Запустили також торпеду⁶²⁷. Не схопили всіх, здохли трохи зброї. Ми відходили вже вранці, коли звідкись узявся поляк і каже до ройового «Крилатого», а я йшов відразу біля нього, і ми мали на собі польську форму: «Ти маєш ще набої?». «Маю», – каже «Крилатий» і приставляє йому кулемет до грудей. Ми його забрали до лісу. Молодий хлопець, солдат, плаче. Не знав, що ніхто не збирається його убивати. Командир його порозпитував про різні справи і під вечір ми його вивели на шосе до Варяжа. Хлопець пішов, але час від часу оглядався, ніби ми мали в нього стріляти. Що був винен рядовий? Нічого.

Розправлятися можна було, і ми це робили, але з вищим рангом. Наприклад, у Грубешеві, ця зустріч на мосту під час нашого повернення. Коли поляк-зв'язковий і «Крилатий» підбігли до того офіцера, що стріляв на мосту, то зв'язковий відразу: «Прикінчити його на місці!».

Звідки радянський офіцер та убовці [тут: вояки ВП, помилка редактора. – Прим. пер.] разом взялися на мості?

Недалеко було розквартироване військо, але була негласна угода, що військо у бою участі не візьме. Проте один руський капітан узяв 2 поляків та хотів перейти через міст на інший бік річки. Ми впізнали по погонах, що то росіянин. І ми його вбили, тільки що я, оскільки йшов спереду свого рою, то коли почали стріляти, то дістав. Що їм прийшло в голову, бачачи нас, а нас було з поляками 300 озброєних осіб, щоби в нас стріляти...?

Поляки-аківці були страшно вкурвлені на УБ. Не хотіли, щоби наші йшли на УБ. Сказали: «Ми з ними розправимося». Розібралися з ними брутально.

Йшлося і про те, щоби випустити з підземель наших людей. Їх випустили і ввійшли разом з ними у ліс. Там були також ув'язненими і поляки. До кінця це [операція на Грубешів. – Прим. пер.] не вдалося, але заплановане було добре. Поляки мали це заплановане. Кожен рій отримав проводиря, але і так не попроварили нас добре. Ми мали дві 120-кг торпеди, були і до них спеціалісти зі сходу⁶²⁸. На УБ пішла із поляками боївка «Хоми». Відділи на НКВД. Торпеда розвалила НКВД, але більшовики окопалися і мали «максими». Почали з них поливати! Ми не могли ні піднятися, щоби піти в атаку на будинок, і ми його не здобули, бо строчили з 4 сторін. А це були важкі кулемети, не легкий дегтярьов на 250 куль.

Почався відступ, але операція забрала нам надто багато часу. Розвідка не донесла, що увечері до Грубешева прибуло більш як 500 москалів. Поверталися з Німеччини. Мали дві танкетки.

⁶²⁷ Операція в Хороброві проти членів апарату насильства РП, що вирізнявся в тероризуванні українців, відбулася в ніч з 5 на 6 травня 1946 р.

⁶²⁸ «Зі сходу». Тут: поточне окреслення у Польщі щодо українців, білорусів, росіян; в даному випадку вжито «з радянської України, СРСР». – Прим. пер.

Ми виходили з міста, поляки в свій бік, ми – в свій. Ми йшли на міст, я йшов перший як розвідка. На мості капітан москаль випустив серію з фінки прямо на мене. Одна [куля] увійшла поміж ребрами і вийшла ззаду. Друга на правому плечі вирвала м'ясо аж до кості, але її не торкнулася. Третя в ногу, я впав. Та куля залишилася в нозі, кістка ціла. За мною йшов рій «Крилатого». Підбігли й мене підняли. «Крилатий» відразу сказав своїм розсипатись і капітана оточили. Мене відвели до фірманки. Капітана застрелили на місці. Я дивуюся, що нам засвітла вдалося відійти з Грубешева. Везли мене польовими дорогами. Я був напівпритомний через втрату крові, але бачив обстріл танкетки, і як наші обсипають її серіями та знешкоджують. Бачив також атаку москалів на нас. Нам повезло, ніхто нас не зупинив за 30 км. Ми опинилися в Діброві, тій, в якій в 1944 р. воював «Ягода». Фірман Льоня пішов до будинку поляка. Я лежав на возі, непереу'язаний і скривавлений. Льоня приніс холодне молоко і ми поїхали до батьків в Переводів. Батьки були в шоці, але я вижив.

Ми виспалися, а під ранок виїхали, бо було відомо, що буде облава. Ми втекли на Холмщину, до поляків. Поляки наших переховували, бо вже діяло примирення. Я їхав з сестрою та батьками до радківського лісу. Лежу на фірманці і чую, що на ліс йде облава. Мене довели до лісу і поклали на подушку на землі. Підвода поїхала. «Утримуй зв'язок! Утримуй зв'язок!», – так кричали в облаві, яка наближалась. Кажу сестрі: «Втікай, бо вже кінець». На колінах я нарвав листя і замаскував подушку. Сам заліз у густі кущі, лежав, на поранену руку поклав пістолет, 9-стрільну німецьку парабелку. Я подумав: «Вісім набойів для них, дев'ятий для мене». Сестра заховалася у рові. Облава минула, не зауважуючи ані мене, ані неї. Забрали маму з фірманкою. Батько із братом втекли десь далі. У лісі схопили багато людей, усіх відвели до Белза на станцію і вивезли на Україну. Дециця людей сховалася в Телятині, Дутрові у польських родин. Але що, лежу. Врешті, знаходять мене із сестрою наші сусіди Андрусишини із Зоською Романюк та кажуть, щоб ми їхали з ними до Телятина. У поляка ми провели кільканадцять днів. Поляк купив бандажі, насичену киснем воду, пізніше я йому віддячив.

Облави минули. У нас залишилося 13 родин. Я теж міг повертатися. У селі я застав брата, «Ярого», «Малину» і ще один хлопець з Переводова з нашого відділу, котрого мама теж врятувалася від облави. Сина прогодує, але нас трьох? Врешті, їх люди розібрали. Облав не було з рік. Я почав поволі ходити. Мене опікувала одна дівчина, її корова давала багато молока...

– Давайте повернемося ще на Володавщини. Як відбувалося повернення вашого відділу?

– Спокійно, у приморозках, вночі. Удень у лісі. Пригода одначе була. «Крапка» був родом із Холмщини. Ми вже були недалеко до наших теренів,

коли ночувати нам прийшлося у його селі. Розмістилися у лісі ніби за тим селом, де польська партизантка, хоч як ми вже йшли, то знали, що вони усвідомлюють, що ми українці. Деякі наші не знали польської. «Крапка» одягнув хустку на голову, щоб його ніхто не впізнав...

Ха, ще на Володавщині одного разу увечері ми пішли до одного дому, щоб дали нам поїсти. А це поляки. І весілля. Я не пішов, але холмщаки знали польську, потанцювали з дівчатами. Вийшли надвір. Один з наших «поляків» каже до дівчини: «Але ладне месьонц свеці». Забув, що місяць то не дуже по-польськи, бо «ксенжец»... Натомість поляки додумались. Добре, що нічого не сталося, і ми помарширували далі.

– Мабуть траплялися й інші смішні ситуації.

– Мав щастя, кажу вам. Я був у бою, коли ми розбивали Варяж, був у Грубешеві, в Діброві, в Махнові, в Крилові... О, в Крилові то було у білий день. У тому селі жили такі поляки, що дуже знущалися над нашими, над українцями. Ми оточили село вночі. То ще був «Ягода», був чотовий «Крапка», другим чотівим був «Дуда». Я був на заслоні на дорозі з Варяжа. Раненько пішли у польській формі... Забрали тих, кого мали забрати.

– Без пострілу?

– Без пострілу. Увійшли в село, як поляки. Один із наших був родом з Крилова, знав кожен закуток і кожного польського садиста. Наші їх забрали і ліквідували.

Таких випадків ми мали багато, але їх не пам'ятаю. А чому не пам'ятаю? Як палав Переводів, нас було у схроні троє: я, «Кіндрат» і «Ярий». У селі тоді знаходилося 200 повстанців. Відділ «Ягоди», якась боївка та інші. Усі в схронах! Ми не могли прийняти бій, бо тоді би повбивали цивільних. І жоден повстанець не загинув! Але загинули цивільні в підпалених будинках, бо під ними мали свої схрони. Військо спалило лише частину села, і вже відходило. Ми сиділи у криївці на самому краю села. Чуємо, як щось затріщало... То горить дім! Трохи диму потрапило до криївки. Ми вже майже подушилися, але люди почали нас відкопувати відразу після того, як поїхало військо. Я запам'ятав, як до криївки потрапило трохи світла... і зомлів. Труп. Приїхав лікар зі Жнятина. Зробив нам уколи, ми опритомніли. Ще довго я ходив мовби в тумані, напевно, тоді мені було пошкоджено пам'ять.

– Яка була потім доля «Ярого»?

– Його впіймали в переводівському лісі, уже як було по всьому, після вивезення людей. Тоді ми втрюх переховувалися в лісі. Дівчата принесли нам їсти і кажуть, що йде облава, треба щоб ми з лісу вийшли. Ми вирішили, що я піду до села по провіант, а вони залишаться. На другий день їх упіймали. Я зрозумів, що мали їх схопити, і то на поверхні, а не в криївці, як спали, бо ж не могли так просто здатися. Могли мати спирт і випити... І в Замості...

– *А хто був третій?*

– Мав псевдо «Малина», той кулеметник із Щеп'ятина. Його звали Степан Бандерів. Другий, «Кіндрат», був з мого села.

Я залишився сам. Не мав ні з ким контакту. Харчувався яблуками, холодною водою. Хотів відшукати зв'язкових. Я знав, де мали схрон «Прірва», «Беркут»...

– *Де?*

– Був такий перелісок між Василевим і Переводовом. Там уже я нікого не застав. Мусив розраховувати на власні сили, ризикувати.

– *Ви були у самому схроні?*

– Ні, на контактному місці, де можна було зустрітися лише зі зв'язковими.

– *Звідки ви знали про це місце?*

– Можна було дізнатися... Інколи треба про щось знати...

– *Ви приходили туди раніше?*

– Ні, ні разу. Переважно... Командири мали одні схрони, а ми інші. Але що, йду до одного схрону, бачу: поляки його знайшли, підірвали гранатами.

У схроні в Переводові застрелився молоденький хлопець зі Щеп'ятина, був у моєму рої, псевдо «Козачок», не дався взяти живим. Їх було у схроні троє. Поляки їх знайшли, задиміли, двох витягли і вони вижили. «Козачок» вистрілив у себе з пістолета, мав з 18 років. Здається, його звідти і не витягли...

Одного разу ми розміщувалися в Лісках, усі чота. Увечері «Ягода» дав доручення станичному села, щоби дав 6 фірманок, ми мали виїхати. Фірманки підїхали, після збору ми на них сіли і їдемо до угринівського лісу. Перед Гонятином ми почули гармошки, а на гармошках могли грати тільки росіяни. Ми вислали розвідку. Розвідка повернулася і каже, що грають, співають і все, але не увійшли до села і не дослідили детально ситуацію. А ми не мали іншої дороги, щоб доїхати до лісу, тільки через село. «Ягода» дав наказ повертатися. Дві фірманки поїхали з «Ягодою» і одним роєм до Жнятина, а чотири розмістилися в Лісках. Вранці, десь перед опівднем, дивимося: горить Жнятин. А там же наш рій! «Ягода» був у схроні, бо тоді ночували тільки у схронах. Той дім облава підпалила і він у тому схроні задушився. Такий бойовий! То був такий командир, що як був із відділом, то стрільці ні на що у бою не зважали, бо є командир. Так, він міг вести загін. Такою, бідний, загинув смертю. Із рою «Крилатого» тоді загинув стрілець «Певний»⁶²⁹. Якби не той «Певний», то, може, б вони і не палили села. «Певний» вискочив з хати, почав стріляти, а тоді солдати підпалили будинки.

Ми забрали «Ягоду» зі Жнятина і перевезли до Переводова. Похованням займався «Зірка» з його охорони, вбрав його. Тіло ми приховали на Білостоку,

⁶²⁹ Дмитро Остафійчук («Певний») – член охорони командира Холмського куреня УПА Мар'яна Лукасевича («Ягоди»), загинув, як і «Ягода», 17 вересня 1945 р. у Жнятині.

де стояли каплички, а потім я отримав наказ, щоб вночі відвезти тіло до Гільча на цвинтар. Вночі був похований. Був тільки мій рій і якісь мені невідомі із вищих кіл. Хтось із Проводу виголосив промову. «Зірка» поставив хрест, без прізвища, бо поляки могли його викопати, робили так. Нині би я, напевно, не потрапив би на те місце. Знаю, що як входилося на цвинтар, то напроти брами, з 20–30 м від неї напряму. Не знаю навіть, що з його родиною, чи щось про нього знає. Здається, він був сином священика, родом зі Станіславщини...

– *Де ви ховали своїх убитих?*

– На цвинтарях, на найближчому від місця, де був убитий. Из Лісок ми нікого не везли на цвинтар, а влаштували у прекрасному місці біля капличок. Курінний «Прірва» домовився із парохом Ріпецьким. Ми викопали діл і там їх поховали. Не завжди парох міг ховати, нерідко без молитви йшли у землю наші хлопці. І священиків не було забагато, не один поїхав на Україну.

Ще розповім про «Ягоду». Одного разу більшовики застали нас в угринівському лісі, серед білого дня. Приїхали із Грубешева. Вартові повідомили, що під ліс підбиваються більшовики. Невдовзі одним крилом вдерлися в ліс, а ми тоді почали атаку... Це літо, йдуть наші рої. Мій, «Крапки» і «Крилатого». Ми утворили застрільну і йдемо. Я зі своїми йду і кричимо: «Вперед!». Москаль лежить із кулеметом, має червону зірку на кашкеті, і каже: «Я тебе дам вперьод!». Три метри від мене. Побачив мене першим. Він не стріляє у мене, я, і теж інші, не

Цвинтар у Гільчу. Могила вояків УПА, у якій похований, м. ін., Мар'ян ЛУКАСЕВИЧ («Ягода»), літо 2010 р.

стріляли в нього. Ми його оминули і увійшли в ліс. Він міг сипанути по нас із дегтярвова, в диску мав 250 куль... але сам також хотів жити. Пізніше наші говорили, що я міг у нього вистрілити, але я знав, що той москаль щось собі таки думав. Може був українцем...? Але тоді загинув «Кропива», а не раз кричав, що його московська куля не бере.

Ми вийшли вночі аж до радківського лісу. Ми знали, що буде облава. Вранці варта говорить, що по слідах вже їдуть москалі фірманками, але командир є з нами, то нічого страшного. «Ягода» подивився через лорнетку і сказав займати позиції. Ліс був малий, а 20–30 фірманок переповнених москалями із кулеметами поїхали на Ляхівці і далі, на Ульяновок. Ми увечері перейшли на інше місце.

Ще одна пригода. Зима, село Нісмичі, невелике сільце біля Угринова. Сидимо там один день, другий, бо сніги все завалили. Третього дня надвечір після зборів ми вже мали вийти із села, але «Крапці» щось стрельнуло в голову й він сказав повертатися на квартири. Вранці люди дають знати, що біля криниці москалі. Так, НКВД на конях, вистежили, хтось мусив донести. До лісу ми мали з 300 м. Відступаємо по-гусячому. За селом дивимося, перед лісом також москалі. Наказ: «Розстрільною! Вперед!». Якісь метрів 100 за селом бачу москаля в кожусі. Йду на нього, прямо на нього, а він нічого. Коло нього 10–20 м далі другий москаль, також не стріляє, а я маю автомат і також не стріляю. Подивилися один на одного і нічого. Ми перейшли за їхню лінію і тільки обернулися, чи будуть услід нам стріляти. Ми майже зайшли у ліс, аж тоді вони почали нас поливати з кулеметів. З боку на конях почали відсувати нас від лісу. Тоді «Кіндрат» поставив три кулемети і гарматку, і як почав валити! Висік їх! Ми увійшли у ліс. Серед наших вбито двоє. «Осика»⁶³⁰ був поранений у живіт і помер через кілька днів. Ми його забрали з собою. Два інші були з Лісок і Переходова, молоді хлопці. Кілька днів перед тим вступили до відділу. Їхні тіла ми забрали лише наступного вечора, були поховані вочевидь у їхніх селах. А я мав 7 дірок у плащі! Це був польський військовий плащ, вітер його розвівав, а кулі падали тоді густо, я відчував, як падали між ногами. Раніше, влітку, ми кватирували на колонії Кузьмин. З самого ранку постріли. Вартові по них постріляли і відскочили. Ми відійшли до лісу, бо їх було багато, а нас тільки чота. Друга чота, «Карпа», почула постріли і тоді двома чотами ми рушили до них у атаку. Тоді «Карпо» дістав у груди, власне коли віддавав накази. Загинув, поліг тоді тільки він. Ми його забрали і поховали в Угринові.

– **Ви сказали, що ходили у польській формі.**

– Не усі. Була така чота, самі східняки, колишні есеси, які перейшли з «Ягодою». Ходили у російській формі.

⁶³⁰ Павло Волох («Осика») – стрілець-кулеметник у сотні УПА «Вовки-1». Смертельно поранений у бою з НКВД 21 лютого 1946 р.

Грубешева. Чекають. Мав їхати автівкою, аж тут їде 5 фірманок поляків. Наші вже не мали виходу, почали російською кричати до тих поляків, що тут роблять і т. д. Ці кажуть, що їдуть до Грубешева. «Удірай!», наші на те і вони поїхали далі. А наших було тільки два рої, з 30 осіб. За якийсь час їде «Юрченко» зі стрибками. Підпустили його близько і постріляли всіх.

– Чи було у відділах дезертирство?

– У нашому відділі я ніколи не зустрівся із дезертирством. У горах і на Любачівщині було, молоді не витримували психологічно, або не могли пройти вночі 30 км і не спати.

– Яким був «Дуда»?

– Цей командир був такий... похідний. Прийшов із есесів, взірцевий чотувий. Як «Ягода» щось наказував, то цей тільки «Так точно, друже командир!». Йшов до найважчих завдань. Загинув у останньому бою, після виселення [в 1947 р.]. Забрав нас «Зенон», бо вже ми ходили по 3–4 і зробив засідку. «Зенон» прийшов до лісківського лісу, де ми кватирували. «Що, – каже, – поляки будуть вивозити, нищити, а ви сидите по дірках?! Йдемо». Повів нас на засідку на замінюваному шосе. Натовкли ми там поляків! Падали, як снопи.

І як потім йому то подарували? Він уже тоді з ними співпрацював! «Дуда» ніколи не лягав, вибіг на шосе і там віддавав накази, і на шосе загинув.

– Хтось із командирів любив випити? Я чув, що «Кропива».

– Т-а-а-а-к, він не був у нас довго. Прийшов, як говорили, як якесь покарання із Волині. Загинув в угринівському лісі.

Після «Ягоди» на коротко прийшов якийсь інший командир, такий загартований у боях з москалями, що гей, але також загинув, у лісківському лісі. Псевдо мав «Яр».

– Звідки відомо, що був так загартований?

– Звідки? Не був день-два, а довше. Він навчив нас їсти сире м'ясо. Як служив у горах, то нерідко по кілька днів і довше не мав зустрічей у селах. Ми краjali м'ясо, але не яловичину, на тоненькі смужки, добре натирали сіллю і через два дні можна було його з'їсти.

Після нього, насамкінець, прийшов курінний «Беркут». Перед ним був ще «Прірова», пропаганда, політичні справи... Перейшов на Захід разом із «Зіркою».

Сотні як цілість особливо не пересувалися, їх стягували докупи лише на операції. Найчастіше діяли чоти, кватирували переважно окремо.

Із поляками ми особливо не воювали, не були бойовими, то не москалі. Поляки не були надто вишколеними, а ці то «Впірьод! За Сталіна!».

Десь у 1945 р., перед виселенням, ми кватирували в Ульгівку із «Ягодою». День, чота замовила фірманки і поїхала на пропаганду, ми мали зенітку гарматку. Поїхали на Вербицю, Корні, в білий день зробили 150 км в один бік. Зупинялися у селах, розмовляли. Йшлося про те, що ми не боїмося оперувати вдень.

– На ваш терен приходили відділи зі сходу?

– Коли ми йшли на Посадів у польський Великдень [в 1944 р.], тоді прийшли. Я не брав участі в тому бою. Прийшов курінь із Волині. То були... Вони горіли боротьбою! Я їх бачив, Посадів є 6 км від нас, треба було їх нагодувати.

З України приходили тільки зв'язкові, я не мав із ними контактів. Приходив такий, що мав псевдо «Зимайло»⁶³¹, він був родом з Варяжа. Був колись прострелений у Посадові, мав окривавлені вуста. Поєднував із нами Любачівщину, разом з ним ходили ще двоє.

– Як сталося, що ви стали ройовим після «Галабурди»?

– Просто я був за окупації вишколеним, раз 3 тижні, потім ще 6 тижнів, і це брали під увагу. Школили нас у Хороброві. Увечері і вночі ми займалися на полях під селом, вдень ми кватирували, все по-цивільному. Пам'ятаю підполковника «Рудого» з Варяжа, вів ті навчання.

Ройовим мене призначив «Ягода». Він усе добре знав. Коли ми йшли на Володавщину, до нас призначили як чотового такого «Аркушу», щось він проштрафився як чотовий у іншому відділі... Я йому підпорядковувався. Відпочиваємо після переходу. «Аркуша» скрутився і вже спить. Ми не зауважили його і не збудили, йдемо далі. Врешті, пройшли з 10 км, як по лінії доносять, що немає «Аркуші». То «Крапка» говорить, що переймає командування чотою, бо той міг приміром дезертирувати. Вранці варта каже, що до лісу наближається якась особа. «Аркуша» знайшов нас по слідах.

Був такий теж «Лис», його теж до нас за кару віддали... Коли [в 1944 р.] палили Василів, він міг не дозволити спалити село, був командиром, мав із 30 осіб.

– Хто у вас в рої обслуговував кулемети?

– Спершу холмщаки, потім «Малина», «Козачок», «Конашевич» зі Щеп'ятина, «Грізний».

– Яке ви мали озброєння?

– Кожен рій мусив мати 1–2 кулемети. Мусив, без винятку. Якщо ми мали трофейну зброю, то в рої могло бути й 3 кулемети. Ройові переважно мали пістолет і фінку або німецький автомат. Я увесь час мав фінку, треба було вміти з неї стріляти, не серіями, бо швидко вистрілювала.

– Як діяли боївки?

– Така боївка «Ясеня», то, приміром, було щось. Вони могли пройти всю Польщу і дійти на Мазури. Коли б краще законспірувалися, не зробили нападу на кооператив, бо наші люди не мали що їсти, щоб їх утримати...

– Ви мали санітара?

– Так, «Калину».

---

⁶³¹ Ярослав (Мирослав?) Цьона («Зимайло») – командир групи зв'язкових штабу Військового Округу «Буг», що утримувала кур'єрську лінію між керівництвом Закерзонського Краю в РП та головнокомандуючим УПА Романом Шухевичем «Тарасом Чупринкою» в УРСР.

– *Хто був заступником «Крапки»?*

– «Крилатий», холмщак, з вищою освітою, бойовий хлопець, не знаю, де загинув. Як ми мали йти через той міст у Грубешеві, він тих трьох перший побачив, запитав польського провідника, що робити, і відразу скочив їх роззброювати. Ті встигли мене поранити. Їх роззброїли і ведуть. «Крилатий», я чув, каже полякові: «Навіщо ти стріляв»? А провідник аківець: «Що ти із ним будеш панькатися?». І той аківець їх застрілив, двох.

– *Як виглядали покарання у відділі?*

– Покарання були, побиттів не зустрічав, у «Ягоди» таке не практикувалося. Закінчу зараз про те, як я вилизувався після поранення на грубешівському мосту. Я довго не міг добре ходити. Я поволі повертався до сил, але про повернення до відділу не було й мови. Навколо після облав у минулому році практично вже не було наших людей. На полях вродило збіжжя, засіяне минулого року. Приїздили поляки, косили і забирали. Одна жінка із Дутрова, котра мала дівчинку із аківцем, жала серпом. Як ми це побачили, то втрьох пішли з косами їй допомогти. Інші нас бачили, ми мали пістолети, але вони нас не боялися і не доносили.

Знову надійшли облави. Ми ховалися по криївках, до села приходили по харчі, від солтиса Думки отримували хліб.

Одного разу я пішов із дівчатами замаскувати схрон у Переводові. Ми це зробили, я заліз і сплю. Почало світати, через дірку до схрону вже падало світло. Раптом чую кроки. Летять дівчата, витягають заслону до входу в схрон і кричать: «Утікай! Їх упіймали і ведуть до лісківського лісу, як котрийсь не витримає, то тебе здасть, утікай!». Я перейшов до іншого схрону і гадав, що ж далі. Уже раніше люди шепталися, що Думка то агент, що треба би було його вивести і зробити кінець... Я говорив, щоби перестали говорити, бо не мають жодних доказів. Тим часом потім, вже в 1960 р. пам'ятаю, довідався від такої Ганнуськи, що Думка хотів на нас донести, бо ми викопали його картоплю... А ми не завжди могли прийти у село, тож її копали. З іншого боку, Ганнуська не хотіла про це повідомити боївку, щоб його перевірили. Не хотіла мати його на совісті.

Проте нічого не сталося. До села приїхало військо, на завтра останні 5 родин мають бути виселеними. Дівчата відразу мене про це повідомили. Дали буханку хліба і порадили йти до поляків, бо поляки говорили, що мені допоможуть. З три дні я провів у поляків, але скільки міг у них бути? У Василеві залишилися старі Клим і Климиха. Дали мені три з половиною тисячі на дорогу. Я дістався до Тишівець. З одним селянином сів на віз і доїхав до Замостя. Поїхав потягом з вокзалу. Доїхав 21 листопада 1947 р. до Лодзі, до родини. [...]

ЦДАЗУ: Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 29. – Спогади Теодора Іванойка.

– Почнемо із вашого рідного села.

– Шиховичі⁶³³ були гарним великим селом, нараховували 180 номерів. Вулиці мали форму тризуба. Будинки стояли купно, лише колонія була витягнута.

– Як виникла колонія?

– В рамках стягування земель. Не йдеться про польську колонію. Поляків не було, тобто їх було троє.

– Які?

– Ходили до костелу в Крилові, говорили радше українською.

– То були затяті поляки?

– Ні, хіба один був більш свідомий, Таляр. Із українкою був одружений поляк Корчинський, один його син був в УПА, у «Ягоди». Церковного дякона син також був в УПА, «Альоша», о, то був такий хлоп!

Старший він мене на два роки. Його брат священник був убитий. Порізали його ножами, похований на нашому цвинтарі⁶³⁴.

– Хто іще із вашого села був у підпіллі?

– О, Стьопа Цебулів («Сойка»), Ванька Нагірний... «Альоша» видів у Крилові, але як наші вибили там пост, то його випустили.

– У вас була польська колонія?

Євген КОЗА («Богун»).

⁶³² Євген Коза («Богун») – нар. 1926 р. в Шиховичах, в УПА з серпня 1944 р., служив м. ін. в сотні «Вовки-3»; в 1946 р. звільнений зі служби, пізнього літа 1947 р. виїхав на Відновлені Землі, член фікційної мережі Леона Лапінського («Богуслава»). Запис розмови здійснено в 2010 р.

⁶³³ Шиховичі – село у Грубешівському повіті. Вперше згадується під кінець XIV ст., вочевидь, існувало ще в часах староукраїнського Галицько-Волинської князівства. Церква згадується з 1538 р., двір з кінця XVIII ст. Перепис населення 1921 р. показав у селі 634 українці на 675 жителів; у фільварку 79 українців на 133 жителі. У міжвоєнний період в селі діяв осередок КПЗУ, кілька членів перейшло на радянську сторону після вересня 1939 р., але згодом повернулося. Під час окупації створено українську початкову школу; до березня 1943 р. в Шиховичах був пост німецької Української допомогової поліції. За переписом населення 1943 р. у селі проживало 796 українців та 3314 поляків. 10 березня 1944 р. відділи АК і БХ здійснили масову екстермінацію українських жителів Шихович, вбиваючи не менш як 176 осіб, за українськими даними, 137 за польськими. Військо Польське в період 20-25 червня 1947 р. в рамках операції «Вісла» депортувало із села 47 осіб української національності.

⁶³⁴ Сергій Захарчук (1915–1943) – православний священник; нар. в Шиховичах, випускник Православної духовної семінарії в Кременці. Після висвячення прийняв парафію в Набржжі, де 6 травня 1943 р. разом із 15 особами української національності був убитий солдатами сотні АК «Набржж-Ликошин».

– Пан продав землю і приїхав, але ненадовго. Було також інше, окреме село Заболоття, страшне для українців. Спалили і вибили Ласків разом із відділами з Білгорайщини. Багато тоді поляки спалили сіл... А потім, як кинулися «Ягода» і «Карпо», ото були люди! Не командири, а батьки!

– **Як виникла ця колонія?**

– Через колишніх панів, які землю отримували за службу. А ці отримали землю від панів, але їх тут раніше не було: якби ви взяли від нас до Перемишля, то тут перед I світовою війною не було ніяких польських сіл чи колоній, а самі українці. І до Холма, і за Холмом аж до Володавщини самі українці! А потім, після тої війни, їх почав населяти Пилсудський. І то вже розрослося.

– **Як було звати того пана?**

– Руліковський, Рурик, був з України, тут дістав маєток Графку. Була й друга колонія.

– **Як поведився Руліковський під час війни?**

– Під час війни наші люди були у Росії⁶³⁵, а як поверталися, то він тому то півметра картоплі, тому те, усім щось приділив. Як прийшли уперше росіяни⁶³⁶, сховався у собачій будці. У його маєтку працювали переважно робітники українці. Переховали його. Потім виїхав до Грубешева, ходив із горнятком по зупу.

– **Тобто він не був т. зв. зятим поляком?**

– Можна сказати, що він не був завзятим поляком, ані завзятим українцем.

– **А коли тут діяла польська та українська партизантка, на чиєму боці був?**

– Ні, переважно то робив учитель Гербіч. У маєтку був Галка і Слічнюк. Ці трималися із польською партизанткою.

– **Слічнюк це українське прізвище. А тримався з поляками?**

– Якби був українець, то не тримався би із польськими партизанами. Гербіч жив у школі, її було спалено.

– **Ким?**

– «Ким?» Відомо ким.

– **Що робив?**

– Не був страшним під час війни. Перед війною належав до комуністичної організації, будував комуну в Шиховичах, потім пішов до партизантки і їй допомагав.

– **Ви сказали, що був страшний.**

– Страшні були ті, хто нас вбивав і палив, а про нього я не чув. Мав потім кілька магазинів у Грубешеві.

⁶³⁵ У 1915 р. відступаючи перед німецькою та австро-угорською арміями російські війська змусили українське православне населення Холмщини втікати вглиб Російської імперії.

⁶³⁶ Комуністична влада на теренах, звідки походить автор, була спершу встановлена в 1939 р. Червоною Армією, а вдруге у липні 1944 р.

– *Галка був у польському партизанському загоні?*

– Так, Слічнюк, здається, ні.

– *У дворі служили польські робітники?*

– Якщо йдеться про тих «поляків», то переважно це були колишні українці, але їх змушували, бо, як не мали роботи, то йшли до пана. Вийшов закон, що за працю треба було перехрещуватися, і то були самі вихрести. Ставали за якимось часом добрими поляками. І усі говорили українською, приходили в село, ходили в церкву, але були поляками.

– *Що із ними сталося, коли в 1943 р. почали виникати польські партизанські загони?*

– То вони у них пішли, бо поляки, а як взявся за них «Ягода», то втекли за Грубешів на польські села. А в польські партизани йшли за тим, щоб вбивати українців, про це всі знали...

– *А ці робітники?*

– Їх забрали і вони пішли, усі були в партизантіці.

– *Чи хтось із поляків з обох колоній був тут командиром?*

– З того, що я собі думаю, то проводирем був такий Басай. Був родом із колонії в Малкові. До нього долучився Галка і... Їх тут було...

– *Як ви жили до війни з колоністами?*

– Не дуже. З тими тут, з Графки, що як на Тихобіж, то так, ходили навзаєм на забави, але з тими із Заболоття, то ні.

– *Чому?*

– Бо вони відразу були наставлені вороже, прямо. Не любили українців і все. То і ми їх не любили.

– *Чому із тими, з Графки, ви могли порозумітися, а із тими, з Заболоття, ні?*

– Вони приїхали перед самою війною. Приїхали голодні і босі, наші їх годували. Ті були інші, не знаю, звідки взялися і що то було.

– *Проживали у вас євреї?*

– Жив один. Був і німець, мав млин. Такий німець, що як німці забрали контингент і не було чого їсти, то дав борошна. Спочиває на цвинтарі в Шиховичах.

– *У вас була церква?*

– Ми мали велику церкву. Парафія була з Модрина, з Мірча, з інших сіл також, навіть із Крилова, Космова. Ага, землю під цвинтар дав задарма пан Рупіковський, а два були старі.

– *Яких ви мали священників?*

– Добрих, пам'ятаю Артецького, але я церквою не цікавився. Мене цікавила УПА і ті речі...

– *Де жив?*

– На другому цвинтарі, мав 40 гектарів землі. Це була земля від тих, хто не повернувся із Росії з I війни. Плебанії нема, згоріла, як палили село, все спалили... Церкву розібрали, наш московський патріархат її продав⁶³⁷, і поляки її розібрали, після війни⁶³⁸. Там зараз стоїть велика липа.

– **Священик був національно свідомий?**

– Так, правив ще по-московськи, але хор співав українською. А тепер до нас прийшли священики, які топчуть українську землю. Треба було б їх прогнати, зрадників... Московський Патріархат... Як такий Московський Патріархат може бути на українській землі?! Які у нас можуть бути церковні канони? Тільки українські!

– **Чи була школа?**

– Так, згоріла. Маю 3 класи. Більше пас худобу, ніж ходив до школи. Не хотілося мені ходити до польської школи. Допіру за німців, як прийшла українська, то полюбив і школу, і вчителів.

– **Яких учителів ви пам'ятаєте?**

– Той Гербіч був, потім інші.

– **Яка національна свідомість панувала в селі?**

– За Польщі руські, а за німців всі зробилися українцями, але хто там що з того знав, як ані читати, ані писати не вмів. Як йому сказали, таким і був.

– **Ким вважав себе ваш батько?**

– Українцем.

– **Раніше, як ви сказали, усі мали бути ніби руськими...**

– А що він там міг, якщо не мав школи, політикою не займався. Зрозумів за німців, як усі стали українцями. Швидшою тут була моя мама.

Україна прийшла пізно, а так то слова «Україна» ніхто не знав, я теж його не знав. Говорили на нас руські, то так, бо Росія була на цих землях. Руські та й руські..., але з часом люди дійшли, що є українцями. Потім усіх вивезли.

– **Перед війною у селі були українські національні діячі?**

– Були, мені важко пригадати собі прізвище, навіть самооборона була, один був вивезений на Західні Землі.

Свідомим людям хазяйство велося краще, утворили касу взаємодопомоги. Решта – то біднота, трохи землі і купа дітей, працювали, як могли. У селі було лише три муровані будинки.

– **Ваш батько скільки мав землі?**

– Чотири з половиною гектари.

– **А скільки дітей?**

---

⁶³⁷ Автор натякає на підпорядкованість Польської Автокефальної Православної Церкви в РП Російському Московському Патріархату у Росії.

⁶³⁸ Шиховицька церква перестала існувати в 1946 р.

– Троє синів. Двоє були вбиті, я залишився. Старшого впіймали і вбили у лісі. А другого, як палили село. Убили дев'ятеро осіб з його родини.

– **Як убили першого?**

– Повертався додому під лісом, де купив землю від пана. Коли почалися ті всі акції, вночі спав у нас, а на день повертався до себе, і впіймали його в лісі. Навіть не знаємо, де був похований.

– **Ви не знайшли тіло.**

– Яке тіло? Хто би шукав? Кожен ховався. Боже правий, що тут робилося. Молодший, Мішка, загинув у акції.

– **Були доступні газети чи книги?**

– Так, «Золотий колос»⁶³⁹ зі Львова, календарі, дитячий «Дзвіночок». За німців люди почали купувати книги. Ми тоді мали чимало українських книжок.

– **За німців ніби тут виникла Україна.**

– Так, о, навіть велика Україна була за німців. Люди, нарешті, довідалися, ким є, і кожен став щирим українцем.

– **Виник кооператив?**

– Так, у ньому теж організовували забави. Наші його спалили, бо почали приїздити росіяни і там ночувати.

– **Перед війною була якась напруга в селі, арешти?**

– То в Малкові, у Крилові під час руйнування церков було арештовано багато людей, бо діяла теж комуністична організація. Одного убили, був похований у полі, комуніст, чи польський агент. Поліція кількох арештувала.

– **Як люди реагували на падіння Польщі?**

– У нас люди прийняли німців, думаючи, що німець дасть вільну Україну. Ми з німцями жили добре, бо і дали, була українська поліція, в Грубешеві був наш повітовий представник, і ми дійсно думали, що Україна відродиться, а вона й донині не воскресла.

– **Де був пост Української поліції за німців?**

– У Крилові. Не можна сказати нічого іншого, як те, що завдяки українським школам та українській поліції, ми довідалися, що ми живемо.

По фронті поляків на цьому посту було здається з 30 чоловік. «Ягода» зробив на них акцію і вибив.

– **Як поводитися поліція за німців?**

– В порядку.

– **А в стосунку до поляків?**

– Переслідували їх. Попереджали наших людей, робили на них засідки...

– **На спокійних поляків?**

– Та де там. Тільки, як з'явилися польські партизани, на партизантки!

---

⁶³⁹ «Золотий колос» - український календар, призначений для мешканців села.

– **Чи ці поліцейські вбили когось із поляків?**

– Не скажу, бо чого не знаю, того не знаю.

– **Що із вами відбулося під час війни?**

– Я пас корови, а як трохи підріс, то була українська школа, ми по селах насипали могили, в Малкові, Крилові. Це прийшло із Галичини, бо до нас за німців прибули наші з Галичини, вчителі і інші різні свідомі люди. Нас збудила Галичина, бо донині ми були... У Шиховичах могилу ми не насипали, ага, ні, щось було, терновий вінок... Поляки ті могили потім рознесли.

– **При тих могилах відбувалися урочистості?**

– Ми будували Україну, почали почуватися українцями, почала підносити голову, молодь, бо то все було порозсипано, як ви знаєте. Ми почали жити тою Україною.

Українські солтиси – одні добрі, другі злі. Про них то треба почати інакше... То почну від початку. Один солтис був такий, що служив полякам, потім німцям, прийшли росіяни, то росіянам. Солтис Степан Гресь ходив на хор, співав, і сусідка Марія Курашко з ним знюхалась. Потім наші спалили кооператив, москалі почали вивозити людей за Буг. Та пекла хліб і загорілася їй хата. Що вона робить? Йде в міліцію до Крилова, що їй бандерівці спалили. А то було так, що як до них як хтось зайшов, то вже чистий не вийшов, і вона почала співпрацювати. На той момент наші із Волині, яких хотіли забрати до армії, втекли до нас, зі зброєю, з 10 осіб, переховувалися. Курашка сиділа у двох тих хлопців з Волині, що засіли в одному будинку, бо село було спалене. Хотіла, щоб солтис із нею оженився, він не хотів, то вона намовила тих двох, щоб його спалили. Цілу родину спалили живцем, матір, дочку, дідуся, його, тільки син ходив [вночі] до дівчини. І на кого скинули вину? На УПА. Тоді наші їх шарпонули. Призналися, мали їх судити, але ще поїхали по Курашку. Випадково я тоді був при відділі, то почав просити командира, бо вона була моя двоюрідна сестра. Я був наймолодший, родину мою повбивали. Люди також теж знали, що брат «Ярополк» був партизаном, я теж у партизантці. Люди будуть казати, я йому кажу, що УПА вбиває і чужих, і своїх. Визнав мою рацію, простили, командира тих із Волині вбили, лише його.

– **Повернімося до окупації. Як почалася грізня між українцями і поляками?**

– Спочатку за німців було добре, тільки потім там⁶⁴⁰ наші хотіли вигнати поляків з України. Вони втекли до нас, почали організовуватися, а і тут, і там були польські військові колонії, виробили контакти. І почали нас палити, вбивати, бо ніхто... Ми передбачали щось таке, вже була самооборона, з української поліції втікали хлопці, як «Ягода».

– **Як це виглядало у самих Шиховичах?**

⁶⁴⁰ Там наші хотіли вигнати поляків – автор має на думці Волинь.

– Спалили 180 осіб. Раніше теж вже хтось був убитий, з Тихобожу вбили чоловіка, тут під лісом одного вбили.

– ***Хто організував самооборону у вашому селі?***

– Хто? Я був її членом, але якби це почати витягувати, то у нас спершу падали церкви, потім приходили солдати до сіл, кидали українцям скло у борошно⁶⁴¹. У селі ще перед німцями щось таке закрутилося. Селяни ходили із палицями, засунутими ззаду за пасок, це означало, що свій. Потім, уже за німця, деякі пішли до школи, як Ванька, до Грубешева. У школі також щось починається організовуватися, і тут ми теж почали організовувати. Не знаю, хто то робив. То було у Мригаса, на іншому кінці села.

– ***А точніше що це було?***

– Відбувалися зустрічі, один з карабіном, другий з пістолетом, кожен почав витягувати зі стріх усе, що мав. Сходилися, щоби пильнувати за селом. Ми сподівалися, що щось буде...

– ***Скільки вас було?***

– З 10–12, молодь.

– ***Вишколені?***

– Ні, ніхто нас не школив, але вже був «Ягода», «Карпо», був відділ «Ягоди», але якось інакше називався, не пам'ятаю, потім був курінь. Почали трохи вбивати у колоніях, в Малкові. Врешті, пішли на колонію, бо ми довідалися, що там щось відбувається. «Ягода» з відділом пішов, поранили одного з нас, яке він мав псевдо?.. Лікувався у Конотопах. Потрапили там якраз на польський загін. Почалася стрілянина, наші відступили.

Потім за якийсь час польська партизантка напала на наше село. Не тільки на наше, на села навколо, в один день⁶⁴². Стягнули великі сили, з ними і росіяни були.

– ***Де ви тоді перебували?***

– Був на варті самооборони. Моя варта власне закінчилася, було під ранок. Прийшов додому, поклав карабін із відрізаним дулом та ліг, як вони почали палити. Дивлюся, а вони вже сюди летять! Тато крикнув, щоб рятувати худобу. Я випустив коні, ялівку, а той вже мене зауважив і вистрелив, потрапив у двері. Вискочив із батьком за стодолу. Все пропало.

– ***Що із самообороною?***

– Микола Солодуха був на варті. Від їхнього дому почалася УПА. Їх дім стояв у полі. Як наші втекли від німців, то там переховувалися. «Карпо» з поліції, «Ягода» з СС дивізії... Переховувалися від поляків.

– ***Чому якраз до Солодух потрапили?***

⁶⁴¹ Йдеться про переслідування та цькування українського населення польськими державними формациями в 1930-х рр.

⁶⁴² 10–11 березня 1944 р. відділи АК і БХ з Грубешівщини і Томашівщини провели напади та колективні убивства в Ласкові, Сагрині, Шиховичах та інших українських селах.

– Тут мали підґрунтя в тих студентах із Грубешева. Вони вже раніше контактували, знали «Карпа» і «Ягоду», мали між собою зв'язок. Дім Солодух стояв у полі, після комасації, там ніхто не заходив, між селом і колонією, як на Мірче.

– **Скільки людей переховувалося у Солодух?**

– Колька був станичним, батько допомагав. На початку був «Карпо» і «Ягода», потім почало їх прибувати, відділ, біля 30 осіб. Згодом і курінь міг до них зайти...

– **Повернемося до самооборони та спалення села.**

– На варті останній був Колька. Вони підкрадалися до села тихенько, хотіли вибити всіх. Колька вистрілив із карабіну. Одного поцілів, той зойкнув. Підійшли до села може на 10 кроків, село ще не було розкомасоване, все разом купно, то 10 хвилин і все! І Колька втік. Інші також. У селі був якийсь відділ в одній хаті, залишили карабіни, дегтяра... «армія», здається були від «Ягоди»...

– **Скільки їх було?**

– 3 6 хлопців, молоді, без вишколу.

– **Тобто ви в селі не захищалися?**

– Який там захист...? Кожен хапав, що міг і втікав, діти не діти. Недалеко протікала річечка, замерзла, ще дитину переніс, бо тільки тією долиною можна було втікати до Тихобожа... Коли вода високо, то не втік би ніхто, ми би були оточені. Я хотів перескочити із іншою дитиною, так розламався лід. Я хотів зняти черевик і вилити воду, як пролетіла біля мене серія з автомату. Тому я побіг із водою в черевіку. Вони йшли. Пройшли через село за 10 хвилин, кого зустріли, того убили.

– **Що тоді сталося із вашою родиною?**

– Ми випустили худобу і за стодолу. Втікаємо. Ще побіг і крикнув, щоб виходили із бункера, бо палять. Під стодолю був той бункер, там сидів брат, братова, батьки брата і братової, 9 осіб, сусідка ще залізла... Вони може би й втекли, але влетіла та сусідка.

– **Прошу подати імена і прізвища тих людей.**

– Менший брат Мішка, його жінка Ганя, її батьки, сусідка Ганя, звана Антощина, моя мама Настя, двоє дітей Романа і його жінка, 9 осіб. Усі загинули, подушилися, бо ці як зрозуміли... Діти не мали більше, ніж 12 років.

– **Навколо села самооборона мала окопи?**

– Не мала...

– **У польських книжках можна прочитати, що наші села були укріпленими.**

– Та якраз, це як нібито в Прегорілому мав бути склад нашої зброї. Ніхто нічого не мав. Хтось міг мати обріз польського карабіну чи царський пістолет.

– **Як поточилися подальші події?**

– Я долетів до Тихобожа. Із цвинтаря подивився, що діється в селі. Там до-

горіло, вони крали, грабували. Побачив, що «Ягода» повертається з Терebinя чи Сагрині. Там теж було спалене. Прийняли там бій, були виснажені, брудні. Вирвалися на фірманках. «Ягода» мене побачив. «Слухай, що в Шиховичах?». – «Йди подивися, спалене». Я розмістився із відділом в Тихобожі, в домі під Космовим. Приїхали німці, що робили укріплення в Космові. Увійшли на цвинтар, подивилися і теж туди не поїхали. І так закінчилося.

– **Коли ви повернулися до села?**

– Не відразу. Це тривало з 2 тижні, люди втекли за Буг, як почали палити Космів. Тато повернувся на 2–3 день, все це повитягав. Я якийсь такий був... не міг на це дивитися. Тато збив труни, але, здається, зі штахет, бо не було із чого. На цвинтарі поховав, у одній могилі. Люди казали, що загинуло десь 180 осіб. Багато було поранених.

– **Як їх ховали?**

– У труні, без труни, хто як привіз, так і закопав.

– **Скільки будинків залишилося у селі?**

– З 2–3 будинки. Після спалення люди поверталися, сиділи, почалося вивезення на Україну. Із 20 родин залишилося, були вивезені на захід.

– **Церква залишилася...**

– Бо міліція з Крилова як ішла, то там завжди правилося, світило світло, вони боялися приблизитися, бо церква страшила. Як палити село, то не боялися, аж потім почали боятися, як наші їм почали давати по колінах. Деякі люди втекли в церкву.

– **Що із вами відбувалося?**

– Був якийсь скутий, як дурний, не мав родини, все вибите, нормально шокований. Ховали людей, а я замість плакати сміявся, інші ж плакали, зробився дурний. Мені не хотілося говорити із людьми. Я боявся зайти на цвинтар, міг тільки підійти, але не зайти. Якийсь час жив у селі. Як прийшли росіяни, пішов до відділу.

– **Йдеться про перехід фронту?**

– Були у нас такі, що «Касько, кричи ура, бо совіти йдуть!». І такі були. Інші плювали їм у очі.

– **Росіяни забрали чоловіків до армії?**

– Брали, але наші на комісії так заспівали українську пісню, що жодного не взяли. Інші з цілої околиці пішли.

– **Раніше хтось пішов до дивізії «Галичина»?**

– Так, Грома і Женька Бойчук, один був в українській поліції. Потім були такі, хто організував УПА, затягли й мене. У Тихобожі розміщувалися, один із Павловичів керував. Прийшли вночі, пішов разом із іншими, котрих стягували з околиці.

– Куди ви пішли?

– Ми розмістилися у Вільці Потуржинській. Там був «Ягода». Варти, зміни гасел-паролів, щодня перехід на новий терен. Крутилися тут, де Тудорковичі, і аж там, де Жнятин, Переводів, Хлоп'ятин, Миців.

– До якого відділу вас прикріпили?

– До відділу, до рою, був такий «Крапка», до нього. Сотенним був «Карпо», курінним «Ягода».

– Що відбувалося далі? Де ви мали бої?

– Я гадаю про Нев'ядомського, його брат був в УПА. Йшов разом із нами з Вільки здається на Костяшин. Розірвалася граната, розірвало тому живіт. І він, Нев'ядомський, його добив. Цього Нев'ядомського, то я раніше так не знав, аж пізніше, як до мене приїхав і сказав: «Рятуй». О, був би його «врятував», і себе також...

Раз зайшло нас кілька, один з руської армії, до дому. То мала бути колонія, де наші раніше кватирували з аківцями. «Ні, у мене корова захворіла, мушу до Грубешева їхати по ветеринара», – каже господар. Ми пішли до сусіда. Ми там застали Мацюка із П'ясечного, ніби українець, а пішов за польку... мішане то було таке. Було весілля. Мацюк каже: «Прийди до брата, то винесу щось весільне». Приніс кусок торта, самогон. Ми випили трохи. Нев'ядомський каже, що він тут із аківцями кватирував, але я раніше тут ніколи не був. Ночувати ми пішли до іншого дому. Дивимось: поза стодолами їде фірманка, на фірманці поліціант чи двоє. Проїхали. Ми пересиділи до вечора. Вечеря у того селянина, і йому дали торт, трохи самогону. Мав дівчину, поляк. Наші, як то наші: зброю поставили під стіною. Я сів за стіл під вікном. Зброю я ніколи не відкладав, завжди на колінах. Напроти себе мав двері. Відкриваються двері. Спереду той хлопець, за ним міліціанти і: «Руки догори!». Я за автомат і по дверях! Звалив лампу зі столу, згасла. І через вікно трах! Натрапив на іншого, бо вони зробили засідку, але були дурні, бо зробили засідку на дорозі. Думали, що дорогою будемо втікати. Я вистрілив, вони також вистрілили, кричали. Ми відійшли через поле.

– Яку ви мали зброю?

– Я мав пепешку, раніше десятку, але замінив на пепешку.

– Як сталося, що ви потрапили під Грубешів?

– Це вже все розпадалося. Одні йшли на схід, інші на захід, треті не мали куди.

– Ви чули про Корчунок?

– На Корчунку було так. Я пішов додому, мене відпускали, бо тато був сам. Під лісом у Долгобичеві зустрівся з двоюрідним братом «Ярополком».

– Братом по якій лінії?

Мій тато мав трьох братів, то власне син одного брата. І не пам'ятаю, із ким я їхав... З «Ягодою», бо був у його охороні... І вони зустрілися, добре зналися. «Ярополк» був поранений, його русаки спіймали, він вискочив із авто, і йому із автомату прострелили пальці, він лікувався. «Ягода» сказав, щоби йшов. Вони мали домовлену зустріч пропаганди на Корчунку, чи щось, мали зустрітися. Ми пішли. Там стояв ще якийсь наш відділ, не пам'ятаю чий. Ми розмістилися в домі. «Ярополк» каже: «Піду перев'язати руку». Там, здається, була також його наречена з Холма. І той, нема його та й нема. Біля дому сиділи хлопці з Переходова, Жнятина, селянин гнав на вогні самогон. Пішов до брата і так якби відчував, кажу: «Виходь, чого сидиш?». – «Вже виходжу, тільки змінить мені перев'язку». Повертаюся до вогню, а ці летять через ліс. Я до них вистрілював, я мав здається німецьке емпі, і в рив. Ровом уздовж лісу. Ці із тих у селі зі мною, а ті у хаті, їх було з 12, хотіли дістатися до лісу. Там ті вже там були і на полі... Постріли тривали лише 15 хвилин. Кінець. Убиті. Ми під'їздили з два дні, щоб забрати, то скурвисини кацапи пильнували. Допіру хіба на третій день поляки привезли це все до Павлович, там були поховані.

– **Яким чином «Ярополк» потрапив до підпілля?**

– О, він трохи вчився в Сокалі, потім у Володимирі, потім в Чехословаччині, то був фест чоловік. Коли у Львові проголосили незалежну Україну, був арештований у Львові. Викупив його брат учителя з нашого села, мав млин. Брат пішов вчитися до Холма. Мав звідти дівчину, загинула разом із ним.

– **Повернімося до відділу.**

– Від «Крапки» мене забрали, і я їздив з «Ягодою». Потім треба було робити запаси, взяли «Сокола», а «Сокіл» мене забрав від «Ягоди». Ми перебували біля Угринова, де було найбільше скупчення людей. Угринів був столицею Галичини і Холмщини. Ми їздили удвох по селах, станичні призначали для нас провіант. Не раз ми забирали й 5–7 свиней за одну ніч. Ми це везли до Пецикорова біля Старгорода, там ми розміщувалися у двох будинках, мали різника із Гонятина. Били свиней, робили ковбаси, заливали смальцем, до бочок, селяни помагали. І до лісу. Раз русаки у нас забрали усю ковбасу із бункера в лісі, кільканадцять бочок, їхали через Угринів і жерли. «Сокіл» переживав: «Уб'ють нас, ми погано сховали». Ми почали ховати інакше, під деревом, дерево мітили.

– **Довго ви були із «Соколом»?**

– До часу, поки військо почало нас притискати, як ми почали розходитися. Крутився ще «Давид», я потрапив до нього, з 30 осіб, але це раніше, зараз був десяткований, почалося вивезення. Його вбило військо. Ми увечері зайшли до села, до Шихтарів. Нас побачило військо. «Давид» був поранений, його добили. А як убили «Дуду», дали мені на утримання 12 хлопців. Українців вивозили. Я і два Ваньки трималися разом майже до самого кінця.

– Про яких Ваньків йдеться?

– Вони не хотіли йти до руської армії, перейшли за Бут, переховувалися на П'ясечному. Потім я прийшов сюди, зустрів Нев'ядомського, трохи ми крутилися за Грубешевим. Лікар з Галичини робив мені уколи. Потім я, той лікар і «Роман» пішли пішки на захід. Мій батько виїхав на захід, я не мав де подітися. Ми дійшли в Польщі до Красноставу, сіли там на потяг. Батька я знайшов у селі Островіна під Олесницею, мав адресу від сестри, бо вона залишилася.

В Олесниці я прийшов на ринок, зустрів наших людей. Вони мене не видали, я не видав їх. В Островіні я відшукав батька, а теж мав уже дівчину, ми раніше вже жили без шлюбу, вона втекла від акції до Бидгощі. Знайшов її під Остроленкою. Виробив там документи і ми приїхали до Олесниці, до батька. Ми устаткувалися, знайшли гарний дім. А тут до мене приходять по черзі наші хлопці, адресу мали від сестри, переховувалися у штелецьких лісах. Підозрювали, що «Зенон» зрадив і... привезли його з собою. І починається Україна в Островіні. Вже і з закордону до мене приходять, «Дон», Петро Гойсан, когось там убили, і з радіостанцією теж до мене. «Зенон» вийшов на контакт із Бандерою, одні йшли на Україну, інші верталися з України на Захід. А все це було для бізиру. Усі говорили: і Нев'ядомський, і Левосюк, що «Зенон» це зрадник, хоч мали зброю...

– На підставі чого вони знали, що він зрадник?

– Бо пішов із одним в Чехословаччину і повернувся, а де той, котрий із ним ішов? Повернувся потім з Сибіру... Коли «Зенон» почав боятися, що прийде той з України і скаже, то усіх за дупу і до тюрми. Прийшли, арештували мене. Не били, пальцем не чіпали. У слідстві я був 2 роки, нічого мені не доказали. «Зенон» не міг мене видати, бо «Сокол» був з його села, з-за Грубешева, були добрими друзями, а я був із «Соколом»...

– Що із «Соколом»?..

– «Зенон» домовився із ним в Шиховичах. Ми приїхали. Якраз приїхала група війська грабувати. Ми були у Клочинського, хотіли йти до дівчат, а ці нас побачили і вже стріляють. Я вистрілив із нагана, ми хотіли втекти за річку, але його поранили, він витяг парабелум і: «Добий мене». Його не знайшли, побігли деінде, а я якось перелетів. Тато його знайшов. Хотів взяти пістолет, але той його тримав і ще пістолет вистрілив.

– Де були пости міліції?

– У Крилові, Мірчі, Черничині в школі, куди ми запустили торпеду.

– Ви тоді там були?

– Так, двічі ми там були. Раз відстрілювалися. На другий раз разом повтікали чи як. Зайшли з іншого боку. Як ми запускали торпеду, то вона пробила будинок і полетіла на Україну.

– Якими були міліціанти з Мірча?

– В’їлися нам у печінки. Одного разу ми стояли в Корчунку, вони приїхали грабувати, з 10 міліціантів. Я стояв на варті з «Долиною» з Тихобожа. Ми їх бачили, як вийшли із ліску і хотіли виставити розстрільну на полі. Ми в них вистрілили кілька разів, і вони в поле. Тепер це вже залежало лише від того, хто із наших як стріляв... Ми мали гранатник накручений на німецький карабін. Здається, одного було вбито, але нашими, які стояли з іншого боку. І з того часу ми вже з ними мали спокій.

– А ті із Крилова?

– То відомо, як закінчили, коли ми взяли «Басая». Я був у Гонятині, «Ягода» його везе. Пішов подивитися. Завезли його до Галичини.

– Я чув, що його змололи кінним млином.

– Дайте спокій з тими млинами і цим всім! На Бога! Були набої, можна було застрелити, а як ні, то повісити.

– Коли почали ховати партизан на цвинтарі в Шиховичах?

– Трохи знаю, трохи ні. Були полягли у Галичині, не знаю звідки. Поховали їх, 20 трупів, за спільною могилою. Інші – то по-окремому. Потім вбили 4-х на Вільці. Був я там. Тут крутилося багато російських солдат із кулеметами, грабували, розміщувалися у лісі. Варта їх помітила. Ми хотіли побачити, пішли на постріли, а ці засіли і вбили, здається, 4 наших від «Карпа». Ми потім прийшли по трупи і привезли до нас на цвинтар. Поховали їх хлопці з села.

Архів видання у збірці Богдана Гука.

– **Яким було ваше рідне село Гільче?**

– У нашому селі⁶⁴⁴ жило біля 140 родин, в т. ч. кілька поляків, то були давні поляки, оженилися з нашими. Їх не трактували як поляків, не один ходив у вишиванці, говорили по-нашому. Були під охороною, ніхто не загинув. Ніхто, чужий чи свій, не мав права прийти і їх убити. Ми за цим слідували: повинні були жити. Ми їх самі могли убити, не мусив хтось приходити із другого чи третього села. Їх захищала наша боївка і люди, а самі люди не дали б ради.

– **Боївка мала такий наказ, чи сама вирішила їх захищати?**

– Ми отримали такий наказ. Одного разу наш боївар Йосип Мелех, що був родом зі Жнятина, приніс повідомлення, що знає про план убивства поляків. «Повертайся до села і не дай, не дай!», – сказав йому «Ясень». Від нас один поляк служив у партизантці, звали його Зенон Пітула, дуже порядний, вижив, приїздив до нас на Західні Землі.

– **У селі діяла «Просвіта»?**

– Ми поставили читальню із дуже великою залюю і сценою, так що навіть зі Львова приїздили до нас із виставами.

– **Хто належав до активу?**

– Такий Сайко.

– **Яка була його доля?**

– Коли палили моє село, його арештували.

– **Ви тоді були у лісі?**

– Так, я ходив із Петром Полішком до наших партизан на п'яте село, до лісу під Винниками. Ми їх уночі привели в моє село.

– **Навіщо?**

– Вони мали вивести хлопців з нашого села кудись. Зупинилися у лісі під селом, як на Ліски, Жнятин, бо в селі вже квартирувала сотня. Я ще з одним

⁶⁴³ Ярослав Луцась – нар. в 1922 р. в Гільчу в Сокальському повіті; в 1944 р. вступив до боївки СБ на Грубешівщині, з 1946 р. як «Калина» в боївці надрайону «Лиман». Запис розмови відбувся в 1992 р.

⁶⁴⁴ Гільче – село у повіті Томашів Люблінський. Вперше згадується в 1449 р. Церква існувала ще перед 1531 р. Біля села стояв шляхетський двір, який належав м. ін., до Ростковських, Крижановських (спалений в 1944 р. УПА). У 1939 р. Гільче нараховувало 720 жителів, в т. ч. 450 української національності, 50 євреїв, 45 польської національності (в т. ч. 30 нових колоністів і 15 старих, т. зв. «своїх поляків») та 275 україномовних осіб римо-католицького віровизнання. Остання церква св. Михаїла була збудована в 1869 р. (спалена в 1973 р.). У 1891 р. споруджено велику греко-католицьку каплицю Успіння Богородиці. До парафії у Гільчу перед війною належав Хохлів, Сулимів і Жнятин. У 1938 р. парафія нараховувала 1028 вірних. У 1908 р. діяла читальня товариства «Просвіта», кооператив і громадський шпихлір, каса Райфайзена. Під час окупації було засновано початкову школу із українською мовою навчання. За переписом населення 1943 р. в селі проживало 535 українців і 104 поляки. Село частково згоріло 19 вересня 1944 р. під час бою УПА з НКВД. Більшість мешканців українців була вигнана в 1946 р. до Української РР, під час операції «Вісла» в 1947 р. Військо Польське депортувало із села 42 громадян української національності.

удень пішли косити. Раптом бачимо, як із села висипаються партизани і йдуть до того лісу. За ними з села іде друга навала: москалі! І постріли! Бій! Наші увійшли в ліс. Бій! Нарешті, москалі почали стріляти в один одного, але кілька наших полягло. Деяких впіймали живцем і їх убили. Це було після переходу фронту в 1944 р. восени⁶⁴⁵.

Село згоріло. Люди перейшли до Жнятина. Від нас призначили 2–3 фіри, щоб перевезти тіла. Інші хлопці в цей час вже копали могилу на цвинтарі, якісь 5 м від хреста. Ми там поховали 18 хлопців. Мали поламані руки і ноги, зв'язані канатами, порозбивані голови. Москалі мордували їх живими, не мали ран від куль чи багнетів, ламали їх арматурою. Ми їх клали одного за іншим. По одного на другий день приїхали батьки. Благали, щоб ми дозволили їм відкопати могилу. Ми дозволили.

– **Перед війною у селі була ОУН?**

– Була, вже ніхто не говорив, що є «руським», а що є українцем.

– **Коли і як вас увели в Організацію?**

– Це сталося просто, за окупації. Доклався до цього Микола Бобко із мого села. Прийшов до нас додому, [сказав що] треба було їхати на Холмщину із посланням. Я не дуже знав Холмщину, але Бобко наполіг, щоб я неодмінно їхав, бо це важливо. Поїхав і завіз. З того часу вже був у організації, мали до мене довіру.

– **Що було далі?**

– Я виконував час від часу якісь завдання. У 1944 р. вступив до боївки «Сірого». Він був родом зі Жнятина, звали його Левко Падовський. Я чув, що як уже нас не було, застрелився у лісі з іще одним.

– **Скільки людей мав «Сірий»?**

– Десь шестеро. У боях ми не брали участі.

– **Прошу їх назвати.**

– «Лис» зі Жнятина, «Комар» зі Жнятина.

Не сподобалося мені те, як колись «Сірий» сказав, що маємо забрати махорку в одного селянина і можемо його вбити.

– **Як довго ви були у «Сірого»?**

– Найдовше з півтора роки, і перейшов до «Ясеня», він був від війська і від цивільних. Була також боївка «Хоми».

– **Як це сталося?**

– Я сам попросив про це «Ясеня». Він сказав, що подумає. Через два дні передав мені, що погоджується.

– **Кого ви запам'ятали з тієї боївки?**

---

⁶⁴⁵ 19 вересня 1944 р. бій із відділом НКВД провела під Гільчем сотня УПА «Кочівники» під керівництвом Юрія Рошка «Шумського». За операційним звітом УПА, результат бою був такий: втрати НКВД у кількості 18 вбитих і 12 поранених, УПА – 2 вбитих, 6 поранених.

– Це важко... Андрусевич («Моряк»).

– **В яких операціях брала участь боївка «Ясеня»?**

– Передусім ми втримували терен: щомісяця–щодва мусили зайти в кожне село. У Варяжі розбивали торпедами заставу. Нас послав «Зенон». «Ясень» зробив сходку, порахував і передав «Зенону». «Зенон» сказав «спокійно» і повідомив, що підемо на Варяж. Нічого не їсти, бо в разі поранення важко вилікуватися. Приєднався також «Хома». Ми мали ножиці для перетинання дроту. Ще ми їх не оточили, а вже почалися постріли. На костелі сидів один із максимумом, свистіли кулі. На зелену ракету ми мали із трьох боків у нього стріляти, щоб його скинути. І так сталося. Замок, але постріли були надалі. Вони сиділи у читальні. Мій друг Кокоцький («Чумак») сказав, щоб ми його підстрахували, а він вкине гранату у вікно [...]. «Ясень» мав знайомого офіцера в міліції у Варяжі.

– **Які були інші операції?**

– Грубешів. Тоді із аківцем я лежав на заслоні на дорозі. Решта пішла на Грубешів. Випустили усіх в'язнів.

– **Якою була доля «Ясеня»?**

– «Ясень», Володимир Мельничук, був з мого села, з того ж року, що і я, його дружина писалася з роду Дейнека. Її арештували. «Ясень» хотів здатися, щоб її випустили, у тюрмі народила сина. Того сина їй спольщили, бо вона була у тюрмі, а дитину тримали в садочку. Виїхала до Канади.

Під час виселення я потрапив із жінкою сюди, під Видміни, до Венжувки. Почали до мене доходити вісті, що арештований то той, то цей з мого села, Іван Новосад, Петро Кисіль, Клим, Куровський, Гій. Зливали. Отримали вироки. Я знав, що й мене це спіткає. І так сталося. Б'ють. «Скільки ти закатавав польських дітей?». – «Не катував...». – «А старих скільки замордував, скурвисину?». Били мене так, що я бачив свої кістки. Привели Кисіля: «Мав він зброю?». – «Мав». – «Забрати його, роздягайся, швидко, догола!». Темна камера, заходжу, холодна вода по коліна. Карцер, під водою холодний бетон. Витягли мене наступного дня пополудні. Судили 19 серпня 1947 р. Разом дістав 22 роки, в результаті 12 років сидів у Барчеві⁶⁴⁶.

ЦДАЗУ: Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 46. – Спогади Ярослава Луцся.

⁶⁴⁶ Барчево – місто у Вармінсько-Мазурському вой. Тут: понімецька в'язниця, що з 1946 р. функціонує в ролі польського державного карного закладу.

– *Як ви стали членом підпілля?*

– Вже в 1943 р. мене покликали у боївку, оскільки Холмщина палала вдень і вночі. Поляки виганяли людей і палили [села]. Так я став вояком першої холмської сотні УПА, командиром якої був «Ягода». Ми перебували на вишколі за Бугом.

У 1944 р. наша сотня брала участь в бою під Посадовим. Далі, на наступному етапі, бо поляки повернулися, наша сотня очистила терен аж під Лащів. Ми його звільнили від польських партизан. Можна було їхати конем до Грубешева й не побачити людської душі.

У 1944 р. я був зв'язковим при командирі «Ягоді». Наша сотня розмістилася в якомусь селі. Ми були втомлені. Хотіли здобути трохи провіанту, бо між Долгобичевим і Грубешевим залишилося трохи нашого населення. Там нас застали німці, які тяглися на захід, дуже багато автівок. Побачили нашу варту і вбили трьох наших вояків. Командир дав наказ і ціла сотня відкрила вогонь. Відразу ми поклали 4–5 офіцерів. Німці попіднімали руки. Ми здобули стільки зброї, набоїв, мундирів, коців, що не могли того забрати. Ми перейшли річку за Долгобичевим. Після цього першого бою з німцями сотня мала повне озброєння. Були також інші бої з німцями, під Черничином...

Потім ми вели бої з більшовиками та польськими загонами. Біля села Діброва були оточені поляками та більшовицькими партизанами. Приєдналися також до нас наші з дивізії [Галичина], які копали окопи за Бугом, бо повертався фронт. Це було від Сокаля до Грубешева, тоді до нас перейшло багато хлопців з дивізії. Сотня нараховувала 180 чоловіків, коли власне ми раптом були оточені під Дібровою. Взяли живцем нашу варту в лісі. Ми провели цілоденний бій. Мали втрати, але витримали, і поляки з більшовиками забралися геть.

Не пригадую собі усіх сутичок, але пам'ятаю ще один випадок. Німці поверталися. Десь під Грубешевим по шосе тяглися з Волині на Замостя відділи німецької армії. У чорній формі просувалися також українці. Наша сотня зайняла позиції над шосе. Ми не мали виходу, бо до лісу було досить далеко. Разом із командиром я поїхав наперед, бо розвідка донесла, що ці, у чорній

⁶⁴⁷ Михайло Мігус («Зірка») (1921–2011) – нар. в Тарношині у повіті Рава-Руська. В УПА з 1943 р., в 1944 р. у відділі «Вовки», потім член охорони командирів 28. ТВ «Данилів» Мар'яна Лукаsevича («Ягоди») та Євгена Штендери («Прірви»). Про Михайла Мігуса («Зірку») згадав під час допиту головнокомандуючий групою УПА «Сян» Мирослав Онишкевич («Орест»). «Стрільць почету «Беркута» є колишнім вояком «Ягоди», родом з-під Угринова, але як звати, не знаю. Опис «Зірки»: середній зріст, обличчя овальне, бліде, блондин, очі світлі, часто хворів на легені, років біля 25. «Зірка» перейшов разом із «Беркутом» до американської зони окупації восени 1947 р. разом із чотирма іншими стрільцями, прізвищ, псевд яких не знаю, і описати не можу». AIPN BU 1063/85, t. 2, Протокол допиту Мирослава Онишкевича, 11 березня 1948 р., к. 55.

Розмову із Михайлом Мігусом провів і записав Мирослав Іваник (Торонто, Канада).

формі, то українці. Два німецькі офіцери і один українець (жив потім у Торонто) запропонували, щоб ми до них приєдналися. Наш командир «Ягода» сказав, що в жодному випадку, але якщо тут є українці, то хай залишаються із нами і воюють з окупантами. Тоді не дійшло до бою, проте під Черничином німці на нас напали. Ми їх розбили, так що втікали до Грубешева, все покидавши.

– *Що то був за підрозділ?*

– Під Черничином поліція, а раніше вермахт, який їхав з Грубешева на Сокаль. Згодом командир направив мене і ще одного тишів'янина під Тишівці, щоб довідатися, які є можливості боротьби із польською партизанткою. Власне там, над Гучвою, було їхнє велике угруповання. Ми не дійшли до Тишовець, усюди кватирували поляки, цивільні, але озброєні, обставили все. Тому наш командир відмовився від наміру атакувати поляків.

Почалася виселенська акція українців із Холмщини. У Гонятині їх ще було багато, в Долгобичеві, менше в Ощеві. Розвідка, жінки із Черничина, доповіли, що із Грубешева до Крилова прибула якась шишка із польської поліції. Командир нас зібрав і одягнув усіх в радянську форму. Надходив ранок, коли ми зайшли до Крилова, але було ще темно. У нашому штабі був лейтенант, мав псевдо «Сушко». Чудово володів російською. Ми підійшли під пост. Варти ніби не було. «Сушко» пішов всередину і російською лайкою, матюками усіх підняв на ноги. Міліціанти кажуть, що є «Басай». «Де?» Ми його витягли з ліжка. Спав. Ми забрали його і крилівських міліціантів без пострілу, але я бачив, що кілька втекло. Прибув провідник «Орест» з охороною, а також «Зенон». Допитали «Басая». Я потім читав, уже будучи в Канаді, що ми його перемололи в кінному млині, але це неправда. Під час допиту не зазнав тортур. Сам розповідав, тріумфуючи, про знищені села. Більшовики послали парашутистів від Ковпака, які були там із польськими партизанами. Був страчений, не знаю де, але забрала його СБ.

– *Польське підпілля співпрацювало із більшовиками?*

– АК ні, а ВіН так⁶⁴⁸.

Я кажу про часи, коли не було «Ягоди». Загинув у селі Жнятин. Я там тоді був. Ми виїхали з Хлоп'ятина, «Певний», я і «Ягода», і ще один зі сходу. Село ще не було оточеним, коли ми приїхали на возі, і двома осідланими кіньми. Сотенний мене відправив до Переходова. Я почув стрілянину, коли в'їхав до села. Потім довідався, що сталося: поляки оточили Жнятин, зауважили «Певного», почали стріляти. Вбили його, причому запальні кулі підпалили хати.

⁶⁴⁸ Інформація щодо ВіН помилкова. Із гестапо з Грубешева співпрацював Антоні Рихель «Ангел» (1906–1943), командир Обводу Грубешів АК. Ймовірно за це 4 жовтня 1943 р. його було вбито польцейськими Української допомогової поліції.

«Ягода» втік до криївки в stodолі, але вона загорілась. Поляки відступили. Наші його витягли, ще був живий. Отримав морфій від санітарки і відійшов, але поляки повернулися. Наші його залишили й він помер.

– Яким він був командиром?

– Як на мене, це був найкращий командир на тому терені, справжній офіцер і солдат. Його дід був священником, батько директором школи. Ніколи не гнав вояків до муштри як капрал, а дисципліна була дуже висока. Кожен його шаував, і що він сказав, то було святе.

– Як він поводився у бою?

– Керував у першій лінії... Розповім про бій під Наброжем, проведеним нашими із дивізії⁶⁴⁹. Було чути артилерію, небо зі сходу палало. Ми під'їхали під Бут, щоб довідатися чогось про фронт. Розмістилися ми, сотня 180 хлопів, у Наброжу. Другої такої не було. Кватирував там також «Громовий» із сотнею і, здається, три сотні куреня Остріжського, котрий посувався від фронту на Холмщину. Десь коло 10-ї наблизився танк, за ним їхали автівки. Наші мали німецькі форми, зупинили їх. «Сушко» був танкістом. Німців ми лише роззброїли, і танк. Авта поїхали далі, за ними танковий відділ. [Наша] сотня зайняла позиції в ліску, «Громовий» у другому, Остріжський на фільварку, але не вступив у бій і відійшов, як і «Громовий». Пригадую собі мертві голівки СС на шевронах. Німецькі танки почали просікати ліс, просто рівняли все з землею. Із нашої сотні не залишилося майже нічого, у мене була обпечена шкіра. Страх! Ніхто не може собі уявити, що там діялося!

Цілу ніч я просидів у посадівському лісі з одним хлопцем, 15-літнім розвідником, а йдучи туди, ми мали пройти через більшовицьку лінію. Йшов дощ, у лісі повно більшовиків. Ми натрапили на командира «Недобитого» із нашого штабу. Його потім у лісі схопили. Знайшовся там і «Ягода». Ми розбіглися і більше я його там не бачив. Так нас рознесла німецька танкова дивізія, фронтовики. Я пішов додому. Брат говорить, що вже є міліція, ходять молоді й стріляють. Я не показувався, але через пару днів почав намагатися знайти когось із наших зв'язкових. Нікого нема, все розірване. Якось ми зібралися на присілку Мадзярки під Кристинополем. Пішли на південь, бо там у лісах наші мали збирати сотню. Так власне й було. Я зустрів сотенного «Наливайка», був від «Юрченка», котрого ми потім убили в засідці. «Наливайко» сказав, що це добре, він організує відділ і йдемо на Україну. Я відрізав, що хочу зголоситися до свого командира «Ягоду». «Десь тут є, а поки будеш зі мною». Ми стояли у селі в лісі, аж тут приходить мій командир. На щастя, бо були б мене забрали

⁶⁴⁹ Під Наброжем 18 липня 1944 р. Холмська сотня УПА «Вовки» під керівництвом Мар'яна Лукасевича («Ягоди») була розбита відділами танкової дивізії вермахту. У словах Михайла Мігуса «наші з дивізії» йдеться не про вояків дивізії «Галичина», а дезертирів із цієї формації, що служили в УПА.

до сотні «Наливайка». «Ягода» також втішився, я ж був з його охорони. Із ним прийшло десятеро наших з колишньої сотні.

Ми перейшли Солокію і пішли на Сокальщину. Шукали наших із сотні. «Ягода» послав мене з цією метою на Холмщину. У мене була «бельгійка»⁶⁵⁰, [вдягнутий] по-цивільному. Пішов через Угринів. Контактів жодних. Опинився на Вільці під Долгобичовим, де ми колись квартирували. Вийшли дві жінки. «То ти тут? Не пішов на Берлін? Адже ж наша армія пішла на Берлін». Мені стиснуло горло. Вони нас годували, давали прихисток, а зараз таке говорять...

У Телятині я знайшов дівчину із нашої конспірації. Сказала, що наш писар із сотні залишив якісь папери, а сам пішов до Червоної Армії. Показала місце, де писар закопав щоденники сотні. Потім я ходив по селах. Зібралося нас з 30 недо-битків. Решту ми взяли із кущів та відновили сотню. Відбувся вишкіл і подальше поповнення рядів. Виникли три відділи. Не сотні, бо сотня мала три чоти, а ці відділи мали ніби по одній чоті кожен. І знову бій: на колоній Тихобіж. Більшовики. Там загинув наш сотенний «Карпо», ми мали кількох убитих і поранених.

– Як називалися ці відділи?

– «Вовки-1», «Вовки-2», «Вовки-3». Я увесь час виконував завдання зв'язкового із керівництва відтинка до провідника «Ореста». Пам'ятаю із його охорони колишнього поліціанта, який був родом з Василева, також «Богдан», був розстріляний; був «Сталевий»⁶⁵¹. Криївка «Ореста» – потім накрилася, під Василевим – про яку навіть не знав. Пішов раз до «Ореста», застав його у ліску, а поруч у іншому був наш бункер, викопаний в 1944 р. Не був уживаний, зверху мав 30 м землі. Криївку ми копали півроку! Копала охорона «Ягоди» і зв'язкові, не вояки. Вхід був у сосняку, вів аж двома драбинами, всередині був оббитий дошками із розібраної стодоли, мав вентиляційні дірки. І не використовували ми його аж до 1946 р.

– Прошу розповісти про «Юрченка».

– Спершу ми підпорядковувалися Волині, до реорганізації. «Юрченко» сам організував курінь, мобілізував молодь із Сокальщини і звідки тільки міг. Повів його за Бут, на Волинь, але як тільки зайшли за Бут, були оточені. Сліду від них не залишилося. Невідомо, чи їх видав «Юрченко», бо вже співпрацював, але так чи інакше, перейшов на бік більшовиків.

Будучи курінним, «Юрченко» усіх знав. Почав вербувати агентів. Їздив селами і висліджував. Наші на нього робили засідки, передусім надрайонна боївка СБ, але «Юрченко» не їздив тою ж дорогою, не творив груп, діяв по-партизанськи.

⁶⁵⁰ Бельгійка – популярна назва серії пістолетів на кшталт моделі браунінг бельгійського виробництва.

⁶⁵¹ Василь Пирка («Сталевий») – член особистої охорони командира Групи УПА «Сян» Мирослава Онишкевича («Ореста»). В 1947 р. перейшов на Мазури, звідти в 1948 р. до американської зони окупації Німеччини.

Сталось так, що невідомо було, хто в даному селі доносить, а хто ні. «Зенон» не міг його вловити, тож, врешті, «Ягода» послав свою розвідку. Я сам спостерігав, як їздять автівки. Чи їде з Угринова, чи з Белза? Врешті, нам доповіли, що є в Долгобичеві. Їхав із Сокаля. Тоді «Ягода» засів при дорозі з самого Варяжа. Передбачив, що «Юрченко» буде повертатися через Варяж. Їхали дві вантажівки. Ми вибили всіх, тільки один втік живий, «Габданко», районний з Долгобичева. Ми забрали всі документи. «Ягода» їх передивився і передав «Зенону». Мережа агентів була знищена. Ми тим не займалися, займався «Зенон».

Після смерті «Ягоди» командири змінювалися, не було командира відтинку⁶⁵². Ще за «Ягоди» відбулася реорганізація, виник Закерзонський Край. [...] Замість «Ягоди» нам прислали «Багряного», був після підфіцерської школи в Карпатах. Уся охорона, відповідальна особливо за конспіративну комунікацію, перейшла під нього. «Багряний» постійно був то там, то там. Ми, зв'язкові, не могли знайти свого командира! «Дуда», «Крапка», командири кричать, де командир?! Немає, немає із ним зв'язку. «Дуда» мені сказав, щоб я повідомив про це «Ореста». Це тривало з півроку.

Ми були з «Хмарою» на зв'язку з Левковичем («Вороним»). «Зенон» кличе нас до Жнятина. Ми пішли. Він уже знав, що ми про щось доповідали [«Оресту»]. Звідки він міг знати?! А «Зенон» уже тягне з нас протокол. Виглядало так, якби хотів нас розстріляти...

Округовий провідник «Прірва» дивувався, що ми про це не повідомили. На Волині вже розстріляли «Жана». «Багряний» був знятий. Виїхав до Польщі. За певним часом ми довідалися, що поляки накрили його у Замості, бо впізнала його якась жінка.

Керівництво надрайоном та відтинком перейняв «Прірва». Почалися розмови із АК. Я був на них присутній одного разу, на Грубешівщині. Був в охороні, коли участь брав «Орест».

У лісі під Тихобожем була також нарада перед самим нападом на Грубешів. Командував «Прірва». Мене там не було. Мене забрав «Орест» до своєї охорони, бо прийшов на наш терен і мусив мати проводиря. Із собою мав чотирьох в охороні, усі на конях, я теж. І на конях з-під Грубешева ми їхали аж до Жерників. Їхали у ту ніч, коли був напад. Село пусте, будинки стоять, але зелень вже була висока як ліс. Ми там зашилися у стайні. Чули постріли від Грубешева. Це був відступ наших. «Прірва» у Грубешеві був поранений. Поляки його забрали аж під Замостя, бо ми не мали лікаря. Був поранений в живіт. «Хмара» потім переймався, що не знає, де наш поранений командир. Потім «Прірва» повернувся. Одного разу натрапили на мене і «Хмару» більшовики.

⁶⁵² У грудні 1945 р. ці обов'язки почав виконувати Євген Штендера («Прірва»), поєднуючи їх певного періоду з посадою політичного референта III Округу.

Ми кинулися до криївки. Хотіли дістатися лісу, але не мали виходу. Вискочили до стайні і на стріху. Роздерли покриття даху і дивимося. Більшовики ходять, але до стайні ніхто не заглядає. Тремтимо. Врешті, більшовики пішли. Хто вийшов із хати? «Зенон» і ще один. Повідомити, чи ні? А вже ж раз ми мали клопіт через скаргу на командира. Чи він там мав криївку? Може зустріч з більшовиками? Не випускаємо пари з вуст, а за якийсь час виявляється, що це було господарство солтиса. Солтис був ліквідований, бо ніби доносив більшовикам. Хто його повісив? «Зенон», СБ, намарно, бо хлоп не доносив. Мав у себе криївку «Зенона», котрий вже тоді співпрацював із більшовиками. Я переконаний! Такий собі «Хмара» став районним референтом на Холмщині, в околиці Гонятина, а потім на Відновлених Землях «Зенон» його відшукав, вислав когось і той його застрелив.

А був такий «Зірка»⁶⁵³, його схопили, в Любліні стратили. «Зенон» [нібито. – *Прим. пер.*] збирав гроші на адвокатів... Його брат прийшов до нас після вишколу в Карпатах. І почав вчити відділ. Керував відділом, який загинув у Лісках. Я був тоді в Жнятині, у «Прірви», бо він повинен був прибути на вечір і ми мали йти на Холмщину. Раптом чуємо кулемети! Боролися до останньої кулі. Страшне це було. Там загинув найкращий відділ. Загинув сотенний «Крапка» і понад 40 вояків. Лежать в одній могилі.

Потім нас притиснули. Поляки все вивезли. Запаси закінчувалися. Зв'язок із «Орестом» функціонував, але на мертвих пунктах, не в селах.

– На чому полягали мертві пункти?

– Під хрестом, на роздоріжжях. Ніхто нікого там не знав. Один приносить пакунок, інший забирає. Цих пунктів ніхто не міг розконспірувати. Ми не мали довіри до цивільної мережі, хоч діяла. Зорганізували власну розвідку. Майже в кожному селі ми мали свою людину. Це нас рятувало.

Скажу теж про відділ «Чавса». Він діяв на нашому терені до кінця. Мертві комунікаційні пункти з «Чавсом» функціонували до останнього. У його відділі нерідко я бував по кілька днів. Одного разу «Прірва» каже, що отримав повідомлення від поляків, що хтось із наших забрав у поляків свині. А на той момент існувала заборона йти у польські села й забирати що-небудь. «Прірва» каже, що є докази того, що це хлопці «Чавса». І так було. П'ятеро його людей поїхали і забрали у поляків дві свині. Польовий суд. «Прірва» каже, що не можна так от спустити. Мене це вивело з себе, бо поляки грабували, а ми їх не могли. Ройовий і двоє стрільців постали перед польовим судом. А польовий суд це смертна кара, або якась смертельно небезпечне завдання. Я був одним із суддів, бо мав тоді ступінь булавного, підофіцера. Мене призначив «Орест»

⁶⁵³ Йдеться про Володимира Сивака («Зірку»), командира сотні «Вовки-3». Схоплений НКВД 18 січня 1946 р. в Масломичах.

в угринівському лісі в 1945 р. І разом із іншими суддями, м. ін., чотовим «Остапенком» від «Штиля» (був по Бродях, шестикратно поранений), ми їх визнали винними. Але не приговорили до смерті. Мали за це виконати замах, але здається до того не дійшло...

Пригадую інший випадок польового суду. У нас з'явилася рейдова сотня з Галичини. Мала йти на Підляшшя і повернутися в Україну. Перший чотовий застрелив сотенного на колонії Тихобіж, під лісом. Винний був арештований. В посадівському лісі відбувся суд. Був присутній провідник «Орест» і «Летун». Чотового було розстріляно. Підозрюваним був також бунчужний Кухарчук («Сергій»⁶⁵⁴), він потім зі мною йшов на Захід. Його брат служив в СБ, був за-суджений у Польщі, написав спогади, вони вийшли в серії «Закерзоння»⁶⁵⁵.

Повертаюся до мережі, котра на нашому терені не працювала так, як вчора. Ми створили нову, спираючись на селян. До мережі потрапляли люди не на своєму місці. У війську не було випадків, але вояк УПА, що потрапляв під арешт, видавав. А в мережі були агенти, доноси.

На початках мережі діяли добре, навіть на Холмщині. У нас було два офіцери, обоє з Червоної Армії, один із них «Альоша», був застрелений більшовиками у засідці. Під час виселення 1946 р. «Сушко» у нашому штабі захворів, був звільнений, жив у Хохлові, мав там коня. Ми пішли до нього з «Хмарою». Перейшли через пустий Миців, але в Хохлові також пуста. Ми відшукали кривку, бо раптом з боку Гільча з'явилися люди, гнані більшовиками на Україну. Дивимося зі стодоли, а наш «Сушко» йде біля воза, у якому був запряжений наш організаційний кінь. На возі їде Маруся, його дівчина. «Бачиш, хто йде? – питаю «Хмару». «Бачу, стріляємо!», – майже кричить «Хмара». «І самі загинемо...», – я йому. І так «Сушко» поїхав, слід по ньому пропав. Я довідався, що люди не видали його більшовикам.

– Хто створював холмські відділи УПА? Хто до них вступав?

– Перший був створений «Ягодою». До нього йшли юнаки з Червоної Армії, потім дезертири з німецької армії. Склад був добрий, бо це були люди після більшовицького чи німецького вишколу. Із них виходили наші офіцери. Шефом штабу був «Громовий», жив потім на Відновлених Землях. Мав сотню, під час [переходу] фронту була розбита. Потім був шефом штабу, а був майором німецької армії. Старша людина. Детально вів канцелярію. Родом був зі Смиткова. Там було збудовано його бункер, на розвалинах замку, у пивниці фільварку. Із комина ми бачили добре околицю, а теж мали непоганий вхід до лісу. Цей бункер не був розкритий. Штендера, як був в Україні, намагався його знайти.

– Чи відзначалися проблеми між православними і греко-католиками?

⁶⁵⁴ Михайло Кухарчук («Сергій») (1919–1947) – вояк сотні УПА «Галайда-2».

⁶⁵⁵ Див. *Закерзоння. Спомини вояків УПА. Т. 5.: Микола Кухарчук*, під ред. Б. Гука, Варшава 1998.

– Жодних різниць не було. Я скажу вам, що часто із командиром ми приїздили до греко-католицького пароха в Лісках Ріпецького, інші священники не хотіли навіть дверей відкрити... Сили кількох православних священників були у нас у відділах, були вбиті. Православні приїздили, святили паски, але католицький жоден не приїхав у нас відправити.

– *Прошу описати ваш шлях на Захід.*

– Поляки виперли нас зі своєї території, тобто ми [вояки] там ще трималися, але не було вже наших людей і не було харчів. Можна було йти у польські села, але там всюди стояло озброєне ОРМО. Ми були голодні, як вовки. Розійшлися понад Гучвою, у лісі під Тучапами. Був останній день вересня, а 1 жовтня вже опинилися в лісі під Замостям. Був я, «Сорочак», «Недобитий», «Сергій», «Остапенко», Котляр, «Сокіл», ну і провідник «Антон» [Юрій Цвіль], котрий прибув, хворий з України, із головного проводу. «Орест» вислав нас із ним як охорону у дорозі до Німеччини.

Була уже осінь, холодно, 15 жовтня ми хочемо перейти Віслу, це вдалося перед Рацлавицями. Стояв пором, а при ньому польський вартовий, міліціант. Ми йдемо як польські партизани. Перевіз нас на інший бік. Наближались до Татр, коли впав сніг. Не мали що їсти, а ніхто тобі не хоче відкрити дверей, гори. Ми зайшли до льоху, набрали картоплі, і так то було. Ми йшли на азимут, а не дорогами, стежки завалені снігом. Важко описати те, що ми пережили. Йшли чесько-словацьким кордоном. Мали австрійську карту із важливішими містами, дорогами та лініями залізниці. Нічого більше не мали, бо не були приготовлені на такі пригоди. Кордон із Чехією ми перейшли без сутічок, хоч чули, як говорять польські солдати. Заглибилися на 30 км. «Сорочак» пішов на розвідку. Мусив утікати, мав щастя, що куля пройшла йому під пахвою, а згадую, що ще на наших теренах мав поранення. Важко все оповісти...

Не маємо, що їсти. Розвідка важка, бо вже знаємо, що чехи в нас стріляють. Цвіль, тобто «Антон», мав три контактні пункти на терені Чехословаччини. Йшли ми на один із них у Чехії. Йшов Цвіль і «Недобитий», який знав чеську, бо народився в Чехії і жив там до 18 років. Батьки потім виїхали на Лемківщину, де його забрали до польського війська. Тільки він знав чеську у нашому складі. [...]

Ми навчилися розпізнавати, як чехи робили купи із картоплею. Завдяки тій картоплі ми дійшли до Німеччини.

Ріку Мораву намагалися перейти у трьох місцях, така була стрімка. Нарешті, ми її перейшли біля міста, де проходила колія. Там стояли вартові будки, проте пусті. А міст недалеко. Ми спостерігали цілий день у дозах і снігу. Раптом крик і шум: авта! Але поїхали. Міст перейшли вночі.

Відсутність їжі. Ми спали у лісі на купках хвої, один біля іншого. Йшли один

зі іншим, щоб не показати, скільки нас іде. Одного разу увійшли до села, а може містечка, бо вже не могли знайти навіть картоплю. Собак мало. «Сергія» і «Недобитого» вже не було, бо якраз пішли на розвідку і по харчі, то не повернулися. Убиті? Схоплені? Втекли? Ми три доби чекали на них на мертвому пункті, останньому місці перепочинку, але не прийшли. Донині не знаю, що з ними сталося.

До того села пішли я, «Остапенко», «Сокіл» і Котляр. Є гуси. Скрутили двом голови, що було грабунком, і що було нам заборонене, але це вже була боротьба за життя. Ми вже знали, що за кожного партизана, живого чи мертвого Чехія платить 10 тис. корун нагороди. «Остапенко» почув свиню. Що робити? Душимо її і ріжемо сало на три шматки. На цьому салі і двох гусях ми дійшли до Судетів. І знову ми голодні. Кожен отримував рівну порцію. З'їв, то вже голод. Картоплю також ми ділили кожному порівно, не було командир чи не командир. І коли пекли, і картоплина командира спалилась, то була його картоплина, а не підвладного.

Я, Котляр, «Остапенко» і «Сокіл» увійшли до великого села. Ті пішли углиб, а я і Котляр до третьої хати скраю. Чехи відразу зорієнтувалися, хоча ми не говорили українською, а польською. І так зрозуміли. Дали нам по кнедлику. Щось це було ніяке... Ми запитали про пекарню. Була, але хто знає, чи не замкнена, сказали. Проте ми до неї заскочили. Взяли 40 сухих булок, для нас це не знати що! Манна з неба! Котляр був голодний і хотів, щоб ми зайшли до будинку. Я ні, бо нас чекала решта на мертвому пункті. Котляр одначе пішов. Двоє молодих кудись вийшло, а стара хотіла щось приготувати. Я дивлюся, а на дорозі двоє, вже троє солдатів. Перебігли ми потік і під гору! У напрямку мертвого пункту. Раптом чуємо постріли в селі. Застали «Остапенка» і «Сокола». Тиша. Чекаємо. За певним часом чуємо голоси наших. То йшов «Остапенко», поранений. Сказав, що «Сокіл» загинув. Ми забинтували йому ногу і рушили. На щастя, пішла у м'язи, а не в кістку. Нога напухала. «Добийте мене», – каже «Остапенко». «Що ти? Як так?». Ми віддалилися від того села, потрапили на винницю. Є дім, відкритий, в домі ліжка, коци, але їсти немає нічого. На колодку були зачинені лиш пивниці з бочками вина. Ми із Котляром зайшли. Куштуємо – вино. Вийшли нагору. Цвіль питає, чи є вода. Є вино, кажемо. «То ви вже напилися?», – питає Цвіль. «Ні, не можна», – відповідаємо. В долині чехи ходили і стріляли, ми пересиділи там.

Вранці прийшли під якесь містечко. На гірці костел. Зайшли сходами на сам верх. Ми не залишили слідів, бо не скрізь лежав сніг, і теж за собою їх затирали. Сидимо там цілий день і трусимося з холоду. Внизу день, рух. Витягли мапу і компас. Ага, то дорога така.

Перед самим нашим Різдвом дійшли до якоїсь швидкої ріки. Глибоко, мосту

не видно. Не перейдемо. Що робити? Знайшли кладку із трьох великих сосен, але я і Котляр ще пішли до села. Відразу потрапили на магазин. Мали чеські коруни. [...]

Три доби йшли Судетами. Натрапили на сліди саней, які нас вивели на лісничівку. Ми її оточили, відрізали телефон. Набрали продуктів і пішли далі. Як лягли спати, то не знали, що лежимо на кордоні. Запалили вогнище й накрили його так, щоб не було диму. Минув день. По смерку перейшли якусь смугу, але невідомо, що то. Йдемо. Містечко. Вийшли на дорогу і бачимо плакат німецькою і чеською мовою. Скерований до втікачів, заохочував, щоб зголошуватися, бо це американська окупаційна зона. Ми перейшли містечко, зайшли до шопи в лісі. Розпалили вогонь, поголилися, вмилися, щоб виглядати, як треба, бо виглядали, як тварини. Викопали яму і сховали зброю. «Йдемо як цивільні», – сказав Цвіль. Ми почули наказ, але після 4,5 років носіння зброї мені важко було це зробити. Розстатися зі зброєю це так, якби мав умерти. Увечері по двоє вийшли на шосе. Вийшла німкеня. Цвіль їй поставив питання німецькою. Я і Котляр йшли останніми. Їде військовий джип. Нас оминув, але відразу включив задній хід. Німецькі прикордонники: «Хто?». Так і так, прийшла решта наших. Завезли нас до німецького містечка на кордоні, але їсти нічого не дали. Натомість повідомили американців. Приїхало 5 джипів. Посадили нас за стіл вгостили цигарками. Був перекладач. «Хто ви? Де ваша зброя?». Ми сказали, що мали, але закопали з чеського боку, бо думали, що не буде нам потрібна. Проте це була погана ідея, що ми не мали зброї, бо не витягували би з нас потім 5 днів протоколів. Цвіль наказав кінці у воду і визнати тільки те, що ми солдати. 1 жовтня 1947 р. вирушили з Польщі, а 19 лютого 1948 р. ми були в американській зоні. Двох ми втратили, один був поранений і залишився, другого пораненого ми привели з собою. Вийшло нас восьмеро, дійшло п'ятеро. [...]

Відеозапис розмови зі зйомок фільму «Вогонь і зброя». Стрічка знаходиться в архіві організації «Волинь-1943» у Канаді.

– *Прошу розповісти про Василів⁶⁵⁷ і ваш рідний дім.*

– Наш дім стояв на Кутку, як ішлося до Ріплина, на Холмщину, бо Василів був на межі з Холмщиною.

– *Яка була відстань до кордону?*

– Цей кордон був перед І світовою війною, десь 2–3 км.

– *Які василівські господарі займалися землею біля кордону?*

– Землі там було мало, а найбільшу частину займав фільварок панів Щербицьких. Він [уже] не був їх власністю, не знаю, може мали його в оренді, бо потім виїхали і там жив хтось інший.

– *Щербицькі не жили у дворі?*

– Жили, тих панів було два. Один перед війною був навіть війтом у Гміні. Гміна була у Тарношині, він туди їздив бричкою.

– *Як ставилися ці землеволодільці до жителів Василева, особливо українців?*

– Не дуже знаю ці часи, а відносини не були найкращі.

– *Чому?*

– Бо то було так, що вони були поляки, а ми – українці.

– *Хто жив із вами по сусідству?*

– Переважно українці, тільки один поляк, Куба Льорек. Трохи далі жили ще два поляки. Одного звали Філіп, а другого Владек, але той, Владек, перед війною ходив у вишиванці, потім це змінилося.

Семен НЕПШИЙ («Гірняк»).

⁶⁵⁶ Семен Непший («Гірняк») – нар. у Василеві Великому 1 вересня 1925 р. У 1945–1947 рр. служив у розвідці ІІ району надрайону «Лиман». Запис розмови здійснено 2012 р.

⁶⁵⁷ Василів Великий – село в пов. Томашів Люблінський. Вперше згадується у документах в 1400 р. Багато століть був шляхетською власністю. Існування церкви засвідчене з 1507 р. З пізніших періодів відомо, що це був храм Різдва Пресвятої Богородиці. Остання, збудована в 1766 р., була спалена відділом АК в березні 1944 р. У 1880 р. в селі проживало 712 греко-католиків, 145 римо-католиків і 9 осіб юдеїв. У 1939 р. 780 українців, 220 україномовних римо-католиків, 100 поляків (серед них 80 колоністів) і 20 євреїв. У 1943 р.: 744 українців і 257 поляків. 3 листопада 1943 р. невідомий відділ (ймовірно німецької поліції) убив б. 13 польських колоністів, а 14 березня 1944 р. ще 3 колоністів. УПА 28 березня 1944 р. вбила б. 90 василівців польської національності, потім АК спалила село і вбила кількох українців. Із Василева Великого походила Ніна Кухарчук, дружина І секретаря КП(Б)У Микити Хрущова. Депортація українських жителів до УРСР відбулася в 1945–1946 рр., а згодом переселення останніх 169 осіб реалізоване в рамках акції «Вісла» в 1947 р.

– **Поляки знали українську мову?**

– Знали, усі поляки говорили по-українськи, ніхто по-польськи не говорив. Ніхто. Тільки на фільварку...

– **То звідки ви могли знати, хто є чи не є поляком?**

– Це всі знали, це було відомо. Вони святкували польські свята, ходили до костелу, хоч ходили і до церкви, бо польського ксьондза у селі не було. Приїздив раз на кілька тижнів, не щонеділі. У церкві правилось щотижня, і як хтось був побожний, то... Українці, як хтось жив біля костелу, то міг ходити, але не мусив.

– **Яка була відстань між Кутком, де стояв ваш дім, і центром села?**

– До читальні – бо центром села була читальня «Просвіта», там теж був кооператив, магазин – мав десь 300–400 м.

– **Василів мав більше таких кутків?**

– Так, навіть один називався Кутинці, за костелом, ближче до фільварку. У селі була довга вулиця... Чи згадаю оце?... Не можу. Село було колом, посередині була долина, якої ніхто не косив. Там паслися коні, худоба, вівці, і був спортивний стадіон. З одного боку з Перегороди випливало озеро, з тої Перегороди вівся рів. З другого стояла каплиця св. Анни за Польщі, за німців, українська. Українці її перебудували, вибудували ніби студню у вигляді оббудованого озерця з 4 сторін. За німців до неї ходила українська процесія, а за Польщі польська, святили воду.

– **На чийй землі стояла?**

– Земля належала фільварку. З тої каплиці впливав струмок і йшов рів іншим боком села і сходився вкінці з тим першим.

– **Перед війною село називалося Василів Великий. Скільки було будинків?**

– Родин біля 250, в т. ч. може з 30 поляків, решта – це українці. Потім, як розпарцелювали фільварок, українцям не дозволили купувати ту землю, бо поляки створили колонію, наїхало тих мазурів⁶⁵⁸. Колоністів було з 20 з чимось, менш, ніж 30. Було також 2 українців, не знаю [як так сталося], говорили, що перенесли метрики до костелу, бо інакше [землі] б їм не продали. Один був з-за Львова, прізвище Шкап'як, Касиця від Рави. Сини одного й іншого загинули в Лісках⁶⁵⁹.

– **Де знаходилася колонія?**

– На північ від села. Перед війною її не було, тобто я не так висловився: десь до 1930 р. там ніхто не жив. Мазури приїхали в 1930-х рр., побудувалися з нуля.

– **Як склалися відносини із колоністами?**

– Не надто добре. Українці на них нарікали, що вони могли купувати, а... бо

⁶⁵⁸ Тут: поточна назва сільського польського населення з автохтонних польських земель серед українців, на відміну від шляхти. – Прим. пер.

⁶⁵⁹ Степан Шкап'як («Груша») та Кирило Касиця («Волоцюга»), вояки відділу «Вовки-3», загинули 26 лютого 1946 р. у бою з силами НКВД під Лісками.

були у нас такі українці, що могли би купити. Перед війною не було найкраще, але можна було витримати.

– **Між українською і польською молоддю були бійки?**

– Ні, вони ж перебували за селом, а не в селі. Натомість була польська читальня, аграрне товариство, магазин. Вони там скуплялися, ходили на забави, урочистості.

– **Колоністи брали участь у польській конспірації за часів війни?**

– Таких не було, крім кількох шовіністів. Про це свідчить те, що коли був напад на Василів, то взяли у ньому участь⁶⁶⁰.

– **Звідки вам про це відомо?**

– Так говорили. Не всі брали участь, молоді багато там не було.

– **А ці «старі» поляки, з села, конспірували?**

– Кілька, але явно не виступали.

– **Чи жили у селі євреї, люди інших національностей чи віровизнань?**

– Було 4 єврейські родини.

– **Яка була їхня доля під час окупації?**

– Були вивезені до Белза. А потім [661].

Усе було організовано на вулиці Казимирівській, на Бригідках, там із цілого транспорту щось робили. Ніби відоме місце призначення: Криниця. Там ніби мали бути якісь вільні будинки, після євреїв, чи по комусь. Не знаю, чи наші там доїхали щасливо, чи ні. Я потім був у Криниці, питав, але не довідався. Кинули їх на фронт...?

– **Що потім із вами відбувалося?**

– Я чекав із Бісом з Корчмина... Біс був у іншому комісаріаті, але ми розумілися. Він мав на Стрийській у ресторані дівчину кельнерку. Була з Раківця за Львовом. Ми з нею поїхали до того села і там перечекали фронт. Потім треба було вертатися додому, бо там нічого було робити. Ми зустріли кількох євреїв у лісі. Як прийшли росіяни, то повилазили. Ми вдало повернулися додому, здається, під кінець серпня чи на початку вересня.

– **Яка була ситуація у селі? В організації?**

– До Василева я вже не повернувся, не було до чого, село було спалене дотла, не залишилося нічого. Моя сестра була у Стаях. Тоді я цього не знав, але той Шастало, що потім був стрибком та їздив усіх грабувати, жив у Львові. Я часто до нього заходив, ми дуже приятелювали. Я знав, що він зупинився у Стаях, бо у Василеві в нього все згоріло. І поселився не в польському домі, а в моєї сестри, яка опинилася там раніше від нього. Тому як повернувся, то потрапив

⁶⁶⁰ Перший напад відділів АК на українських жителів Василева Великого відбувся 28 березня 1944 р., другий – 2 квітня 1944 р.

⁶⁶¹ Перерва у записі.

до нього і до сестри, якийсь час ми разом жили. Потім сестра серйозно захворіла на ноги. Я вивіз її до Сулимова, до сестри моєї мами. Пережила там зиму й почала ходити. А я власне підключився до діяльності.

– **Яким чином? Старі контакти ще були актуальні?**

– Були ще старі оунівці, я був включений до боївки «Крука».

– **Де вона діяла?**

– В ІІ районі.

– **Як звали «Крука»?**

– Не знаю.

– **Скільки вас було?**

Здається з 40 або більше. «Крук» був її комендантом, а не провідником. Провідника я не знав. Потім ним став «Хома». Про «Хому» я маю погану думку, дуже погану. Не йдеться про те, що був нездарою – був дурний. Не конспірувався взагалі, їздив по селах, як... кавалер на весіллі. І попався, по-дурному попався. Виїхав на захід, був у своєї родини. Його знали, а він рік ходив на забави, пив горілку, гуляв...⁶⁶²

– **На слідстві теж здається не поводився гідно, зливав?..**

– З того, що знаю, то ні, а як і зливав, то там і так нічого нема. Не знаю, чи був такий дурний, що думав, що йому подарують, що його випустять чи що?..

– **Яким був раніше?**

– Я з ним стикався по роботі, зустрічався із ним, коли був у розвідці.

– **А після афери «Зенона»?**

– Тоді його не зустрічав. Виїхав в 1947 р.⁶⁶³ У 1948 р. точніше під кінець серпня чи на початку вересня був арештований. І вже його не було.

– **Які села охоплював ІІ район?**

– Жнятин, Хлоп'ятин, Будинін, Осердів, Миців, Корчмин, Махнів, Щеп'ятин, Василів, Коровиця, Ульгівок. Так що це був досить великий район.

– **Це галицькі села.**

– Був також шматок Холмщини, але після 1946 р. там нічого було ходити. В 1946 р. уся Холмщина виїхала. Усі. Там навіть в 1945 р. вони висилали до Ста-

⁶⁶² «Подаємо вам до відома, що на терені Польщі знаходяться бандити УПА. Один із них комендант СБ, т. зв. Поліції УПА, Бобко Олекса під псевдонімом «Хома», з села Кривиця повіт Томашів, акція «Вісла». Його батько має підроблені папери на Жаховський, знаходиться у повіті М'ястко, село Жабка (Жабно) [...]. Ви, дорогі панство, [маєте] старанно його вислідкувати і відразу його забрати, щоб не втік [...]». AIPN Sz 62/106, Громадянське донесення [з 1947 р.], b. d, k. 32.

⁶⁶³ «Хома» – Бобко Олександр, будучи у лісі біля Чесник повіт Замостя, в середині жовтня 1947 р. отримав фальшиві документи від «Зенона», тільки на яке прізвище, цього не знаю. Також тоді отримав фальшиві документи «Горлай» – Воронка, «Карабін» – Табака Михайло і разом утрюх пішли на залізничну станцію, звідки мали виїхати на терени Відновлених Земель. «Орест» із «Зеноном» взяли адресу у «Хоми», куди він мав поїхати, я цю адресу знав, але зараз не пам'ятаю села, вой. Гданськ, пов. М'ястко, там живе батько, мати, сестра «Хоми», Бобка Олександра». AIPN Sz 62/106, Протокол допиту Миколи Кухарчука, 4 травня 1948 р., к. 21, 22.

ліна [прохання], щоб їх забрав, так. Ну бо поляки мордували їх так, що навіть не дивуюся, не було іншого виходу. Де мали подітися..? Холмщина не рахувалася на той момент. Було трохи сіл на краю Грубешівщини, трохи людей... небагато, але були. А по другий бік, як Телятин, Сагринь, як на Тишівці, то там не було нічого.

– **Повернімося до «Крука», «Хоми»...**

– Після відходу від «Крука» я весь час підлягав «Зенону». Я з ним познайомився в 1945 р.

– **Як із комендантом надрайонної СБ?**

– Тобто він не мав групи людей, мав своїх окремих співпрацівників, їх можна було б назвати інформаторами. Ходив із «Борсуком».

– **Це охорона «Зенона»?**

– Його найближчим співпрацівником, а може й особистою охороною був «Борсук». Був також санітаром, піротехніком, цікава людина, працював із «Зеноном» під час окупації в Українському допомоговому комітеті в Замості, де «Зенон» був головою. І весь час був так пов'язаний із «Зеноном»... а той його здав, я того не... Сидів із «Чавсом», сиділи в одній камері, в камері смерті. «Борсук» казав, що називав його [«Зенона»] «Дядьком». Був переконаний, що «Дядько» його витягне. А вже було відомо, ким є «Зенон».

– **Ви весь час перебували в II районі?**

– Кружляв. Ніколи не знав, який то район, так чи інакше був у Кристинополі, під Сокалем, де було треба.

– **Хто безпосередньо віддавав вам накази?**

– «Зенон»

– **Як це відбувалося? Де ви зустрічались?**

– Найчастіше в Переодові, у такому, можна сказати, центральному пункті. Село не було спаленим. Ми зустрічалися у домі жінки, не пам'ятаю її прізвища.

– **Яким чином «Зенон» повідомляв вас про термін зустрічі?**

– Писав шифрограми, їх приносили зв'язкові.

– **Тобто хто?**

– Якогось одного зв'язкового ми не мали, інформації передавав на контакт, а далі її ніс той, хто був під рукою, переважно дівчата.

– **Ви зустрічалися удвох?**

– Переважно я був сам.

– **Чому не було інших осіб?**

– Може, «Зенон» не міг покликати інших..? А, може, мав таку тактику? Найчастіше його супроводжував «Борсук».

– **Як «Зенон» поводився під час нарад?**

– Стопроцентний націоналіст! Такий був! Гострий, рішучий.

– **Яким був характер «Зенона» як людини?**

– Можу вам сказати, що я страшно його не любив. А ще більше його боявся.

– **Чому?**

– Під кінець 1945 р. до Будиніна повернувся Максим Остапів. Був у такій групі, як я, але інший, перейшов на схід, справжній патріот і чоловік біля 2 м зросту, скроений, гарний чоловік! Під кінець 1945 р. оженився у Винниках і повернувся додому. Повернувся, а за якийсь час «Зенон» наказав його розстріляти. Виконав це працівник «Сірко». Убив його і дружину. Нині я думаю, що «Зенон» вже тоді працював у КГБ. Думаю, що Остапів також був завербований. Я виступав проти цього. «То яким чином він перейшов кордон?!, – каже [Зенон]. – Яким чином?». – «Не один переходив через кордон, – відповів я. – Маємо вирізати всіх, хто перейшов кордон?».

– **«Сірко» виконував також інші присуди «Зенона»?**

– Гадаю, що так, бо як виконав цей, то міг і виконати інші. «Сірко» – то сильний хлоп, із дуже сильною статурою, здається, його [Остапіва] навіть не застрелив, а задушив. Я його бачив бодай же раз, але навіть не певен, чи то був він.

– **А звідки ви дізналися, що то він зробив?**

– Мені сказав «Борис», слідчий МГБ на нашому терені.

– **«Зенон» ліквідував також інших осіб, котрі, мабуть, справі не шкодили?**

– Знаю кілька таких випадків. Про один розповім детальніше. Я зустрівся із ним у Переводові. До дому, де це було, зайшло 3, може 4 партизан, на вечерю, чи по що, так траплялося. Зверталися один до другого на псевдо. Як один здав псевдонім, то «Зенон» встав і сказав, щоб решта вийшла, а цей залишився. А йшлося лише про те, що він хотів поміняти фінку на пістолет. І це стало підставою до того, щоб «Зенон» наказав його ліквідувати. За таку справу, що хотів помінятися, може лишень не хотів носити фінку...

– **Чому ви боялися «Зенона»?**

– Якщо він убивав за такі дурниці..? Я був відкритий, нерідко говорив навіть забагато... Тоді, в Олесниці⁶⁶⁴, як разом із ним спав на тому стриху, з тиждень, може більше, був якийсь такий... нелюдський. Відносився якимось не так...

Одного разу зібралася наша боївка. У лісі, не переводівському, а ріплинському. «Зенон» зробив таку показуху, бо один хлоп щось десь украв, навіть його не пам'ятаю. У всіх на очах наказав його розстріляти.

– **Як реагували інші боївки на такі учинки?**

– Не тільки я його боявся... Він був непевною людиною.

– **А однак ви йому вірили..?**

– Не вірив, але що мав робити? Якби я йому категорично протиставився, він би мене застрелив.

⁶⁶⁴ Це могло бути в 1949 або 1950 р.

– Хто ще дивився на нього кривим оком?

– З мого села був «Наливайко», ми поміж собою співпрацювали, звали його Станіслав Дмитерко. Грицай із Милошович за Львовом, псевдо мав «Сорока».

– Ви у своєму колі обговорювали «Зенона»?

– Із «Наливайком»... Був ще третій, «Калина», з Корчова. Усі були розвідниками II району. Нерідко ми працювали разом.

– На які справи «Зенон» звертав особливу увагу?

– Не дати себе деконспірувати, не дати себе схопити, що було, зрештою, логічним. А по-друге, то щоб часами забагато не випити. І це правило було вірним.

– Які ви отримували завдання?

– Довший час я мав два завдання, мучився із ними, але це вже на заході...

– Мені йдеться про ці з часів на Грубешівщині.

– Якихось таких.. Приміром, мав бути... Було таке село Махнівок. Там були ґаланти⁶⁶⁵, група стрибків. Я мав довідатися, яке мають озброєння, скільки їх є, а до них приходили також поляки, разом кільканадцять, навіть один поляк з мого села, якого наші схопили.

– Яким чином ви це завдання виконали?

– Мав я таких двох дівчат... Одна була зв'язковою. Я їй не сказав, щоб вона йшла та дивилася, бо відразу б її схопили, але у поточній розмові запитав, скільки їх там, яку мають зброю, що там поробляють, як вночі застерігаються... Біля дому мали варту... станицю у домі Ґаланта.

Був приготовлений відділ «Дуди». Деякі мали радянську форму, деякі йшли з погонями, зробили цілу Червону Армію чи НКВД. І в неділю по обіді, взимку, сніг був що гей, мороз! поїхали. Виловили усіх, але не старого. Старий поїхав до Стаїв. Бо у засідці, на заслоні на дорозі зі Стаїв до Махнова, сидів «Хома» із боївкою. Вони під'їздили кіньми, на санях, побачили його людей і стали втікати, а наші тоді вистрілили ракету. Це було питання, чи вступати в бій, бо думали, що то можуть іти русаки: дім Ґаланта горів і могли зреагувати радянські прикордонники. На ракету відповідь була, що так, але Ґалант повернув і втік. Ми його вже не впіймали, перейшов до Стаїв за кордон. Час від часу брав участь у облавах.

– А як було із «Юрченком»?

– Я не чув про нього надто багато, це було на початку.

– «Зенон» ліквідував також і поляків?

– Якщо був привід, то так. Але мені видається, що цього не було надто багато.

⁶⁶⁵ Ґаланти – поточна назва бл. 50-особового відділу винищувальних батальйонів (рос. «истребительные батальоны»), що діяв у Махнівку в 1944–1945 рр. спираючись на тутешніх прихильників комунізму. Походить від прізвища родини Ґалантів, які цей загін створили.

– Що ви знаєте про велику вдалу засідку на ВП вже після акції «Вісла»? Нею не «Зенон» керував?

– То не «Зенон», то «Дуда». Їхав транспорт, щось із 40 вантажівок під охороною війська. Наші зробили засідку, усе спалили, «Дуда» був поранений. Я не чув, щоб тоді командував «Зенон», хіба би то був збіг обставин.

– Хто у II районі займався контррозвідкою?

– Не дуже знаю, знаю, що потім командиром був «Олег».

– Хто був слідчим офіцером?

– «Борис», прізвища його і звідки він, не знаю. Його заступником був «Грізний» із Тушкова, коло Белза. Мені невідомо, що з ними. Десь останньо зникли, а решта, усі живі і здатні до руху, опинилися в тій групі, що зустрілася 21 вересня у грабовецькому лісі. Я знав «Володю». В основному був у Переводові. Типовий східняк, а яка [гарна] мова..! Високий сильний хлоп, блондин.

– Ви знали «Мішу», «Романа»?

– Левосюка («Романа») так, бо під кінець їх було троє. На Західних Землях, у Старгарді Щецинському, [коли] вперше зустрівся із «Зеноном», то власне і з «Романом».

– Ви радше діяли в одиночку?

– Так, у боївці я був зрідка. Моє завдання полягало на тому, наприклад, що як колись щось сталося, то наступного дня я мав там бути, все описати, хто був схоплений, хто вбитий, хто спалений, кількість солдат, яке військо. Ми складали щомісячні звіти. Там було все детально описане. Коли б ті архіви хтось нині мав, ото був би документ... Не було жодного, жодного випадку в якомусь селі, щоби про це там не було згадано.

– Польське УБ мало у селах агентів серед поляків чи наших?

– Поляків тут не було, тож розвідка УБ була слабкою.

Що у нашій політиці було погане? У 1946 р. після виселення українців на схід, з'явився у вересні поручник Війська Польського. Їздив по селах, залишаючись на 2–3 дні. Нічого ніби не хотів детально знати, бо то був шпиг. Реєстрував, хто із даної родини мав когось в УПА, скільки нас є і т. д. Після його виїзду я йшов до тих людей і говорив. Деякі не хотіли говорити, але радше розповідали. «Зенон» про це знав. «Орест» також про це знав, я з тим часто мав нагоду перетнутися. Я сказав «Оресту», що моя пропозиція така: поручника арештувати, не вбивати, а забрати зброю і переконати, щоб перестав тут показуватися. Але це якось розмилося... Поручник закінчив свою роботу, а потім, після виїзду на захід, про що я знаю точно, ці люди були відразу арештовані⁶⁶⁶.

– Ви зустрічали «Дальнича»?

⁶⁶⁶ До цих родин найправдоподібніше належали члени підпілля або вояки УПА, котрих під час реєстрації поручником удома не було.

– Ні, ні разу.

– **А «Прірву»?**

– З «Прірвою» часто працював, бо він командир округи. Це була надзвичайна людина, відважна, висока. Утік в Осердові з бункера під церквою. Невідомо, чи хтось зрадив, чи випадково... Там точно перебували: радіотелеграфіст «Слота», який був автором «Інформаційних Вістей» для УПА, я дуже його любив, дуже, вічно ходив із радіо; «Дунайський», колись у Грубешеві голова Українського допомогового комітету, після застреленого поляком Струтинського, не знаю, як його звали [точно], потужний, міцна статура; і «Прірва». То тоді «Дунайський» загинув⁶⁶⁷, «Слота» загинув, а «Прірва» із того бункера втік! Мав гранати, закинув їх і зробив собі стежку, втік. Треба було бути спритним, бо війська там було до холери.

– **За яких обставин ви зустрічалися із «Прірвою»?**

– Відбувалися наради... але «Прірва» із «Зеноном» були, як вогонь і вода.

– **Доходило до сварок між ними?**

– Не доходило, а як траплялися, то я не знав, проте про них, вочевидь, домішлювалися й інші, я це чув. «Зенон» був холмщакком, а це була інша категорія людей, бо вони були українцями, але якби трохи проросійськими.

– **«Зенон» також? Як це проявлялося? Через православ'я?**

– Не йшлося про православ'я. Ця різниця була психологічна. Наприклад, у Галичині, коли прийде неділя, люди гарно вбиралися... А ці то вже та по-російськи... У неділю і на свята ходили будь-як.

– **Ви зустрічалися із курінним «Беркутом»?**

– Ні, але багато про нього чув. Був добрим вояком. Пам'ятаю операцію на Варяж. Перед нападом треба було зробити розвідку, нарисувати плани. Це робило нас четверо, один детально знав Варяж. Як запустили дві V-2, то будинки розлетілися в повітря! Тими ракетами ми потім із Мицова лякали Белз.

– **Радянська агентура була сильною?**

– Звісно. Коли арештували «Ганю»⁶⁶⁸ і «Мартинюка»⁶⁶⁹, зараз же їх вислали. «Ганя» мені розповідала, що «Зенон» зустрів її у Варшаві на вулиці і каже: «Зламалося у мене радіо, скажи «Грабу», хай якимось зі мною контактується і полагодить». «Граб» прийшов і...

– **Часами можна почути, що трагічний бій під Лісками також був «заслугою» «Зенона».**

– Перед 26 лютого [1946 р.] сотенний «Чавс» квартирував у Василеві. З якогось приводу, сам мені розповідав, отримав наказ, щоб квартирувати на колонії.

⁶⁶⁷ Невірна інформація: «Дунайський» загинув біля Скербешева у жовтні 1947 р.

⁶⁶⁸ Анна Мартинюк (дів. Милик) «Ганя» – санітарка і зв'язкова на терені надрайону «Лиман».

⁶⁶⁹ Сергій Мартинюк («Граб») був арештований разом зі своєю дружиною Анною у Варшаві 3 травня 1951 р. Переданий радянським властям, отримав 12 років тюрми.

Чому на колонії? Там були два будинки. Належали українцям, які може колись були спольщені, бо не могли б купити землю. Дім від дому стояли на віддалі 200, може більш чи менш метрів. У чистому полі мав розміститися із 50 особами?! «Чавс» наказу не почув, бо не був, як говорив, такий дурний, щоб такий наказ виконувати. І переcheкав облаву у Василеві. Село було спалене, але люди мали якісь схрони і всіх сховали, у мого вуйка в stodолі навіть «Орест» мав бункер. На той момент, як був бій під Лісками, «Орест» також був у Василеві. Чому совіти, які завжди їхали на автах, йшли тоді розстрільною? Йшли полем від Ульгівка, розтягнуті на кілометр чи два? Йшли на Василів, сподівалися, що когось там застануть. Нікого не застали, кілька осіб, які втікали, застрелили. У Переводові теж нікого не надибали і пішли далі. Тобто знали, що відділ десь є. Відділ був у Василеві, тільки що був схований. Тож натрапили на відділ у Лісках...

«Зенон» віддавна співпрацював із КГБ. Мій інформатор із Кристинополя мені повідомив, що «Зенон» в одному селі зустрівся із капітаном прикордонників у Ваневі. Я про це повідомив «Ореста», але той нічого не зробив.

– **«Орест» вірив «Зенону»?**

– Ні, ні.

– **Звідки ви це знаєте?**

– Знаю, що не вірив. Коли настав збірний пункт 21 вересні 1947 р. в Грабівці, наша група чекала. Був «Орест» і один із крайового керівництва, котрий перейшов на Захід, брат «Буревія», який загинув по дорозі, «Чавс» із відділом, «Богдан», «Максим», «Самбо», «Юрко», тобто Ярема із охорони «Ореста». Ми вирішили, бо наказів уже не було, що «Чавс» має йти на Володавщину і там перезимувати. Усі чекали на «Зенона». Запізнився на два дні, а то був страшний час. Мав принести теж гроші. Не приніс ані гроша. «Борсук» на машині виписував гмінні посвідки, що нібито віт засвідчує, що такий і такий те і те. Я дістав такий фіговий листок, без фото, без нічого. Ми попрощалися із «Чавсом», і він майже півдня раніше від усіх пішов. У першому рою був «Ручай», був родом з-під Львова. Людина дуже бойова. Оголошено, що хто хоче переходити на Україну, той долучається до «Ручая». І «Зенон» дав йому записку, куди має звернутися, але чи звернувся «Ручай», чи ні, чи потрапив у руки КГБ, нічого не знаю донині. Знаю, що разом із кількома хлопцями загинув.

«Орест» дав мені 500 зл. на дорогу і так ми розсталися. Чи мав довіру до «Зенона»?.. Я не раз чув від «Чавса», а «Чавс» провів із ним довший час, що ніхто не мав до нього довіри.

– **А яким був сотенний «Дуда»?**

Відважний, як людина солідний. Я вам розповім про таку річ. У Василеві триває облава і люди втікають до лісу під Переводовим, до т. зв. Діброви. На

кона сідає Дзюбак із сином, 12–14-річним, їдуть до Діброви. У лісі натрапляють на «Дуду», «Дуда» у російській формі... Дзюбак відразу йому каже, що співпрацює, а ці йому не вірять. Привели одного, але його не знав, привели іншого, а цей каже, що це бандит. А «Дуда» далі не вірить, бо не був такий дурний. Думав, що хлоп під впливом нервів плете, що співпрацює, доносить, що приїхав на розвідку щодо партизанів. Нарешті, той говорить, що має вшитий папір. Розітнув, витягнув і дає посвідку, що є сексотом. «Дуда» наказав розстріляти його і сина.

– ***Ви знали Миколу Кухарчука («Буревія»)?***

– Так, нерідко отримував від нього інструкції. Він служив у поліції. Ви ще згаданий «Дунайський» працював раніше у Грубешеві. Я був також на похороні Струтинського в Грубешеві. Промову зробив Кубійович⁶⁷⁰, а то тоді були два похорони, бо поляки вбили також Войнаровського, бо він працював у переселенській комісії.

– ***Я так розумію, що ви зустрічалися із «Чавсом» після того, як він вийшов із тюрми.***

– Він мав дружину Надію, східнячку, шлюб брали у Хлоп'ятині. Раніше вийшла заміж за хлоп'ятинського хлопця, приїхала із ним, служив так, як і я. Вчадів у Хлоп'ятині під час облави. Тоді «Чавс» оженився із нею, була дуже, дуже гарна. Виїхала із родичами Кравчуками до Осердова, до повіту Старгард Щецинський. А він пішов на Володавщину. Перед Різдвом написав до неї, мав адресу. Дружина приїхала і вивезла його на Західні Землі. Я не раз його запитував, як міг покинути відділ...

Надя знала, що я перебуваю в тому ж повіті, якихось 30 км від них, у Лінковцях, у мого знайомого. Я поїхав до «Чавса». Я там не спав, бо атмосфера була недобра: Кравчук боявся нашого перебування. Вночі ми поїхали до іншого українця. Там ми переспали ніч. Був план. У газеті «Щецинський кур'єр» ми прочитали що фірма «Пшебилький і Сосна» у Щецині-Домб'ю хоче робітників. Фірма, двоє євреїв, мали офіс на вул. Щецинській. Ми поїхали до Домб'я Барак. У вагони ми залазили вдвох, мали дуже непевні документи, без фоток, а поліція там з'являлася щодня, бо кожного дня грабували харчевню. «Чавс» перед самим Різдвом поїхав до жінки, до Кравчука. Я до Лінувка.

Ми мали знайомих у Дравську, Біду з Белза, він мав жінку з Осердова. Відразу після свят ми знайшли там помешкання, але окремо, вони у Біди. Ми зустрічалися кожної неділі. Одної неділі в лютому Біда сказав, щоб я втікав, бо вони обоє заарештовані. А вже мали малу дитину. По кількох днях я виїхав із

⁶⁷⁰ Володимир Кубійович (1900–1985) – географ; в 1939–1945 рр. голова Українського Центрального Комітету, котрий був єдиною представницькою організацією українців у Генерал-Губернаторстві у відносинах із німецьким окупантом.

Дравська. Через півроку жінку «Чавса» звільнили. Поїхав до Дравська. Говорив з нею, сказала, що його побили, був чорний, як земля. Зробили йому перехресний допит, не знала із ким. Подальші його роки минули у в'язниці. Відразу після виходу з неї поїхав під М'ястко, мав знайомих у Кавчу, Вітика, який очолював ОУН у Василеві. Шукав роботу. Я мав у Слосінку знайомого Міхала Зельонку. І «Чавс» почав працювати на складі. Ми зустрічалися нон-стоп, хоча я трохи боявся. Був на моєму весіллі. Там познайомився із вдовою... її йому порадив Боровик («Незабудько»). Її батьки торговці мали контакти, знайшли йому квартиру в Дзержнєві. Жив там. Я багато разів до нього приїздив, там помер. Працював у радіозаводі «Діора». Убівці до нього приходили у квартиру, випитували, поки дружина їх не вигнала. Дітей з нею не мав.

– А що з першою жінкою?

– Ніхто не думав, що він вийде, він отримав смертну кару. Не мав із нею контакту, не писав, а баба, як то баба. Вийшла за убивця.

– Як склалася ваша доля після закінчення діяльності у підпіллі?

– То вже після зустрічі у грабовецькому лісі. Нас там зійшлося дуже багато. Я мав адресу до родини з Будиніна, мав їхати до них. Якийсь час жив у Івана Єсейка. Зв'язався із «Качмаром»⁶⁷¹, тобто Цвяхом, а Цвях мене повідомив про Левосюка. Я поїхав до сусідньої Білої, знайшов Левосюка («Романа»). Він призначив мені дату і годину зустрічі з «Зеноном» у Старгарді на вокзалі. Це було під кінець 1948 р. «Зенон» був дещо здивований. «Звідки ти тут взявся?», – ніби забув, що сам мені видав документи. «Як звідки? Звідки, що й ви», – відповів я. «Здоровий?», – запитав ще, а коли я сказав, що так, то склав мені пропозицію: прописатися, адресу, виїзд. Десь через три тижні я забрав у Щєцині свій документ та «Качмара».

Я отримав адресу до Мельця, у Вроцлавському воєводстві, до українців, але мені видавалося, що вони українці комуністи. Мала бути там також одна гарна дівчина... Я у них не залишився, а та дівчина сказала про іншу, якої знайомий довів мене до Олесниці, до Рибая. Дивлюся, а там «Зенон». Я пожартував, що його відшукав, а він був виразно знервований, і здивований. Думав, що я маю тут свою зустріч. Ми якось розговорились, потім тиждень спали у Рибая на сні.

Я мав вроцлавську газету, шукали когось до перевозок, Почав працювати. Мав посвідку, зроблену через «Зенона», що я з 1930 р., але це виглядало за надто молодого, тому мені привіз посвідку Служби Польщі. Я мав опрацювати Вроцлав. За якісь півроку мене перекинули знову до Олесниці. Тепер я часто зустрічався із «Зеноном». Він мені видав розпорядження, щоб я віднайшов «Крима»⁶⁷². Двічі я їздив до Лігниці, раз до Єленьої Гури... Який він мав мотив?

⁶⁷¹ Михайло Цвях («Качмар») (1926–1996) – працівник реферату пропаганди надрайону «Лиман», згодом у надрайонній боївці СБ.

⁶⁷² Микола Радейко («Крим») – політичний референт II Округи Закерзонського Краю. В 1947 р. дістався до Швеції.

«Крим» нібито мав мати потужну касу, якби ми її отримали, то мали би огого життя! Бо ми пропонували, щоб здобути гроші таким чином, щоб поїхати на Грубешівщину, зробити там кілька нападів на кооперативи, пошти. «Зенон» на це не погоджувався, тільки одного разу дав згоду, але якось по-дипломатичному. «Я погоджуся, якщо віддасте мені половину грошей», – так сказав. Зрозуміло, що мотив із «Кримом» був привабливий, бо гроші були потрібні. Я ще не закінчив із «Кримом», як наказав мені шукати «Жимаїла», очільника кур'єрів, який курсував між Україною і Польщею. Мав б таких забіяк, що не боявся нічого. Постійно ходив через кордон і нічого ніколи йому не сталося. Тепер нібито мав мати долари, принесені з України. Ну і я шукав «Жимаїла», але не знайшов.

– **Ви визнавали «Зенона» своїм керівником?**

– Так, така була процедура.

– **Вас було звільнено від присяги, тому ви могли його трактувати як цивільну особу.**

– Це зовсім інша справа, але я від нього отримав документи, тому мав йому підлягати.

– **У якому становищі знаходилися тоді наші люди в умовах депортації на Західних Землях? Боялися контактувати?**

– Хто мене знав, той не боявся. Я потрапляв на патріотів, які охоче надавали нічліг, і на таких, які вже мали досить.

Через якийсь час «Зенон» мав мені щось дати і призначив зустріч у Щецині. Ми зустрілися в «Орбісі». Як завжди, налягав, що треба діяти, а коли я чинив легкий опір, запитав: «Що, виступаєш проти керівництва ОУН..?».

Розкажу вам, як було у Ольштинському. Ми мали обов'язок писати для нього щомісячні звіти про політичну ситуацію, відношення українського населення до нас, про владу. Звіти я писав польською, називаючи їх «Туризм». Нас було кілька, Боровик («Незабудько», «Юрко»), який мав обличчя сто процентного бандита, ще один, який перейшов з України до Польщі, до вуйка в Ольштинське. «Зенон» сказав, що ми маємо отримати відзнаки і нагороди, тому маємо написати свої біографії, в т. ч. у яких боях ми брали участь, чи були поранені. Матеріал для УБ. Я його слухав і мене трусило, але вислухав до кінця. «Може поставимо це на голосування?», – спитав я. «Зенона» мало шляк не трафив. «Як хочете, то можете писати, – сказав я до решти, – але я цього писати не буду. Ми у важкій ситуації, хтось із нас може попасти і піти на співпрацю, архів може злетіти. Я не хочу нагород і писати не буду». А «Зенон»: «Ти проти проводу ОУН?». – «Я не проти проводу ОУН, але провід може про це не знає, бо це глупота», – відрізав я, але його ледве не вивернуло. Вирішив, щоб мене арештувати. Тоді сказав, що я роблю бунт, але інші мене підтримали.

– *Ви на той момент познайомилися з «Доном»⁶⁷³?*

– Я його бачив лише раз. У Вроцлаві чи Ключборку, де працював Боровик. Краще пізнав Ліборського, якого раніше не знав.

Минув якийсь час. Зустріч із «Зеноном» у Щецині. Випадково я заїхав одначе до Пижиць, а вже потім на контактний пункт у «Парані», яка стала Бронею Ясейко, в Лінківці, прийшов лист від «Зенона».

Мене і Боровика арештовано біля Барцянів, він десь там жив. Ми зустрілися, наступного дня він поїхав до знайомих, а мене від ранку в домі оточили. Було з 5 ормовців і 3 міліцейських. Забрали мене у відділок. Із Кентшина приїхало на лазуку 2 убовці. Завезли мене на УБ до Кентшина. Наступного дня до Ольштина, потім до Варшави, де почали мене пресувати. Не тримали довго, може з місяць. Знали про мене все. Питали мене, хто мені виробив документи на прізвище Чеслав Ожеховський, бо раніше був Чеславом Свидницьким. Мені видається, що хотіли мене передати до КГБ на Україну. Питали про «Зенона». Я нічого не визнавав, але вміли все мені довести. Я не хотів визнати своє псевдо «Гірняк», то тримали мене 4 доби у карцері, дірі в стіні метр на метр, де поливали мене скурвисини холодною водою. Я був одначе дурний, бо не мусив би хотіти зиркнути на аркуш, коли слідчий написав моє псевдо: якби я його не мав, то би не цікавився... Карцер мене майже вимучив і я признався. Щодо «Зенона», я був упевнений, що його теж арештували, або виловили пошту, бо знали зміст «Туризму». Знали також, що я служив у поліції. Не знали про те, в що замішаний був «Зенон».

Справу слухали 31 серпня у Військовому Суді в Ольштині. Отримав 12 років⁶⁷⁴. Сидів у Барчеві, потім Плоцьку. Кілька разів просив про передтермінове звільнення, але відповідь була «Без розгляду». Врешті, щодо умовного звільнення виступила прокуратура, випустили мене в 1954 р.

Архів видання в збірках Богдана Гука.

---

⁶⁷³ Збігнев Камінський («Дон») (1928–1983) – працівник СБ району IV в надрайоні «Бескид» в 1946–1947 рр. В 1951 р. висланий із Мюнхена ЗЧ ОУН з метою включення у роботу фіктивної мережі ОУН під керівництвом Леона Лапінського («Богуслава»). Арештований в 1954 р.

⁶⁷⁴ В обґрунтуванні вироку, м. ін., сказано, що суд визнав Семена Непшого винним, оскільки «в період від осені 1946 р. [...] до березня 1947 р. [...] на терені села Василів ґміна Белз повіт Грубешів як член злочинної організації Українська Повстанська Армія – УПА під псевдонімом «Гірняк» виконував функції заступника квартирмейстера УПА, що мало на меті позбавлення Польської Держави незалежного існування, тобто злочин зі ст. 85 ККВП [...]». AIPN Ol 8/1621, Вирок №173/50, 31 серпня 1950 р., к. 91.

– **Ви народилися у Вербіжі.**

– У національно чистому українському селі Вербіж⁶⁷⁶: в гміні Белз на Сокальщині у Львівському воєводстві.

– **Не було поляків?!**

– Були, але як приїжджі, бо коли Підсудський розparcelював деякі маєтки колишніх дідичів, тоді до нашого села приїхало з 8 польських родин. Отримали землю на колонії. У селі жили лише 2 бідні польські родини, не знаю звідки взялися. Одна з тих родин, Назаруки, була виселена під час операції «Вісла».

Село було суто українським, мало 220 номерів, читальню, кооператив, 2 школи. Це було дуже національно свідоме село. Мали церкву...

– **Хто був парохом?**

– За моєї пам'яті о. Гарасовський, зі знаної родини, його син чи дочка працювали потім у «Голосі Америки»...

– **Якою його була доля?**

– Дружину мав із Познанщини. У 1946 р., коли тривало виселення на Україну, не виїхав. Разом із жінкою перебрався десь під Замостя, служив у польському монастирі, там також помер.

– **Як ви стали членом підпілля?**

– Почалося від молодіжної організації ОУН, *доросту*. Це сталося за посередництвом Мирона Грицива з мого села. Провадив вишкіл на доручення ОУН. В 1944 р. увів до підпілля 6 чи 7 таких, як я.

– **Про кого йдеться?**

– Це був я, Михайло Федина, Іван Порохнюк, Іван Копот. Більшість потім виїхала на Україну, крім Порохнюка і мене. Оунівська сітка нашого села ще того ж року призначила мене і Федину на подальший вишкіл *доросту* до Щеп'ятина, на зламі червня і липня. У вишколі взяло участь біля 30 хлопців у віці від 15 до 20 років. Навчали нас під кутом пропаганди, бо ми мали бути приділеними до відповідних органів пропаганди. Ми мали проводити куль-

---

⁶⁷⁵ Євген Огородник («Чубик») (1929–2016) – член цивільної мережі на терені надрайону «Лиман»: в 1947 р. депортований у рамках акції «Вісла» на територію Ольштинського воєводства. Запис розмови відбувся у 2004 р.

⁶⁷⁶ Вербове (стара назва Вербіж) – село у Сокальському р-ні Львівської обл. Уперше згадується в 1407 р. На поч. XX ст. село разом із церквою св. Миколая з 1830 р. належало до греко-католицької парафії у Себечеві, котра нараховувала 2351 вірних. У селі існувала 3-класна школа з українською мовою викладання: читальня Товариства ім. Качковського (30 членів), церковна каса допомоги. У 1939 р. Вербіж нараховував 800 жителів, в т. ч. 70 української національності, 10 польської, 10 єврейської, 60 україномовних римокатоликів. Більшість жителів депортовано на Радянську Україну в 1945–1946 рр. В 1947 р. в рамках операції «Вісла» ВП депортувало із села останніх 95 польських громадян української національності. На підставі польсько-радянської угоди від 15 лютого 1951 р. село було включено в склад Української РСР.

турно-освітню роботу, читати у селах лекції, нас вчили говорити на зборах, вічах, і навіть на похоронах. Люди у селі дивувалися, що такі молоді хлопці можуть опинитися у підпіллі.

У Щеп'ятині ми перебували більш-менш до 18 липня. Наближався фронт. Здається, після спалення церкви у Ріплині нас розпустили і ми повернулися до Вербіжа. Треба було дістатися через лінію фронту. Мене приділили до нашого сільського осередку як зв'язкового, я мав псевдо «Чубик». Мені його дав у перші дні моєї приналежності до організації Мирон Гриців.

– Прошу розповісти про хлопців із Вербіжа, які були в ОУН чи УПА.

– Григорій Гах, син Василя і Єви, псевдо «Дух». Загинув, здається, у Гільчу в 1944 р. Не знаю, де служив. Мав вищу освіту. Займався піротехнікою, знався на мінуванні, сам вмів робити гранати чи міни. Скорше за все був розірваний під час цієї роботи через власну неухважність. Микола Теличка, старий член ОУН, псевдо «Чорт», загинув у 1944 р. на полях за Осердовим під час облави. Займав якісь високі посади. Похований був, як і «Дух», у моєму селі. Павло Пастівник, народився в 1925 р., загинув у серпні 1947 р. Мирон Гриців загинув взимку 1947 р., розстріляний поляками. Семен Шимків, син Миколи і Катерини, народився здається 1924 р., псевдо «Вітер», служив у якомусь із відділів, загинув під Пархачем. Григорій Шульгач, син Іллі і Марії, псевдо «Дуб», служив у сотні, загинув десь там, як і Шимків. Василь Степанюк, вчився у гімназії, був на підфіцерській школі в Карпатах і десь там пропав. Петро Андрусевич, син Михайла і Марії, псевдо «Соловій». Григорій Левонь («Мороз»), був у есесах, потім у «Ясеня», загинув у наших околицях після виселення в 1947 р. Оксентій Шимків і Іван Шимків, обоє служили в перших сотнях з 1944 р. Вижив Іван Степанюк («Меч»), Іван Підмоклий і, мабуть, інші, про яких я не знаю.

– Хто служив у дивізії?

– Василь Порохнюк («Субота») і Григорій Левонь («Мороз»), якого в селі називали Івашків. Гриць Дахів служив десь від 1941 р. як перекладач з німецької у німецькій армії, видається, що він був членом бандерівського керівництва.

– Хтось пішов до Української поліції?

– Там не було від нас нікого.

– А в польській армії в 1939 р.?

– Були, не загинули, повернулися.

– У 1944 р. Совіти забрали когось до Червоної армії?

– Ні, нас це не стосувалося, бо ми були з німецького боку кордону. Натомість наших хотіли загребти до Війська Польського, хлопці отримали повістки, але не явилися.

– Прошу розповісти про перебіг першого виселення.

Моє село було виселеним, з 220 залишилося біля 15 номерів. Ця організована

акція відбулася десь 27 квітня 1946 р. Просто-напросто приїхало військо і почало ходити від дому до дому із готовим списком жителів за національністю: все село може перенестися на Україну, а як ні, то це відбудеться адміністративним шляхом. Люди почали готуватися до виїзду. Виїздили кілька днів. Направлялися на станцію в Белзі.

– *А принцип добровільності?*

– Нічого подібного, це в 1945 р. люди могли виїздити добровільно. Із нашого села тільки одна родина тоді поїхала. Цей господар, бодай же коваль Янчишин, був підозрюваний у тому, що в 1939 р. мав щось спільне із комуністами. Військо та той момент нікого не викидало, тільки польська поліція з Белза і Сокаля влаштувала великі облави. Це почалося вже 1944 р. на цілій Сокальщині і скероване було нібито проти УПА і підпілля, але реально становило щораз більший терор проти українського цивільного населення. Тут і там почали підпалювати будинки. На нашій колонії військо в рамках каральної експедиції з метою залякування населення підпалило кілька родин, згоріло господарство в т. ч. Луцака.

– *Були труни?*

– Ні.

– *А під час інших операцій?*

– На щастя, не було випадку, щоб хтось був убитий. Були натомість поранені. Винуватцями були стрибки із Забужжя біля Сокаля, часто проходили облави. Із нашого села один молодий чоловік, Віктор Назарук, оженився у Винниках. Потрапив до родини комуністів. Тесть доносив, і наші його забрали, а тоді Назарук вступив до стрибків і почав мститися. Затягнув у це також свого молодшого брата. Під час однієї з акцій стрибків молодший брат вліз до комина, певно щось хотів забрати. Старший подумав, що в комині ховається упівець і застрелив власного брата. Цей Назарук вже раніше забрав із нашого села свою родину і таким чином Назаруки були другою сім'єю, яка покинула наше село ще перед примусовою депортацією, спаленням і арештами.

Ще раніше утік з села наш один поляк. Сталося це тоді, коли почалися ті українсько-польські непорозуміння. Утік, перед війною був польським донощиком, через нього постраждало дуже багато нашої молоді з села. Коли на наші терени повернулася польська влада, він повернувся із нею, десь так після виїзду наших людей на Україну, коли в селі залишилося 12–15 родин. Замешкав у Белзі, як і інші колоністи після втечі з нашого села, як Реверенда чи суто націоналістична родина Чепляка, сини якого тут нарobili багато біди у нашому селі та околиці. Так само Гриб, Церанкевич, Лещинський.

У Себечеві знаходилася база Війська Польського, що діяла проти наших сіл. Раз вояки приїхали і сказали людям, що мусять покинути село, бо як цього не

зроблять, то пізніше їх викинуть силою і не будуть мати часу нічого взяти з собою. Люди почали вивозити своє майно на станцію в Белзі, потім виїхали самі і десь так від квітня до кінця травня чекали на тій станції на виїзд. Врешті, прийшли вагони і люди виїхали, наші села опустіли. Залишився Іван Стефанюк, Назарук, Михайло Підмоклый з сином Іваном, другий Іван Підмоклый, Іван Шимків, Михайло Степанюк, Володимир Джус, Михайло Андрусевич, Іван Миколайчук, Микола Петровський, Дмитро Порохнюк, Григорій Левень, Марія Пліхота родом з Себечева, Стефан Стецишин і ми, Огородники. Ага, і з Перемислова⁶⁷⁷ приїхала до нас одна родина, жінка походила з нашого села, дівоче прізвище було Федина.

– **Яким чином цим родинам вдалося залишитися?**

– Деякі стверджували, що в минулому мали польське коріння, що не було правдою, бо вони просто за гроші купили собі метрики в Острові. У цьому селі поляки мали римо-католицьку парафію. Наші люди знайшли підтримку у недалекому селі Лешків, коло Вербіжу. Там знаходилася невелика фабрика полотна, лінія Більсько-Білої, її власником був Жировський, місцевий шляхтич польського походження, який, окрім того, мав двір. Був прихильно наставлений до наших людей. У його закладі знайшли роботу жителі Вербіжа, Русина, Лешкова, Себечева, Винників. Жировський був порядною людиною.

– **Які поляки жили в Острові?**

– Острів був шовіністичний. Не можу сказати про це конкретно, бо я був надто молодий, а Острів лежав від нас десь за 14 км, але знаю, що був польським bastionом на тих теренах. На весну 1944 р. тамтешній націоналістичний осередок Армії Крайової був такий потужний, що острівчани прагнули поєднатися із польськими силами на Холмщині. То тому почалися убивства наших людей у Лісках та інших селах. АК випалювала собі коридор через нашу землю. З цього приводу наші Острів розбили...⁶⁷⁸

– **Тоді загинув Тарас Онишкевич («Галайда»).**

– Так, командував куренем. Це сталося випадково, вже було по акції, коли із костельної вежі прозвучали вистріли, невідомо кому були адресовані, бо не дуже можна було розрізнити, чи то стрілець, чи командир.

Повернуся до переселення нашого села. Були люди, які, можливо, могли звернутися про документ із римо-католицької парафії у Острові, але не всі могли це отримати. Це залежало від засвідчення нашими поляками, які проживали тепер у Белзі. Якщо вони сказали, що це українець спокійний, то міг отримати документ. Як я сказав, усі поляки виїхали з нашої колонії на переломі

⁶⁷⁷ Нині Перемисловичі Сокальського р-ну. – Прим. пер.

⁶⁷⁸ Острів – село у передвоєнному повіті Рава-Руська, нині Сокальський р-н. Тут: база АК, заснована у с. Острів, розбита 28 березня 1944 р. батальйоном УПА під керівництвом Тараса Онишкевича («Галайди»).

1943 і 1944 р. Жодному з них нічого не сталося. Повернулися туди, де мали свої родини. Лиш небагато хто повернувся після переходу фронту в 1944 р. А властиво були охороною поляків, які прибули із різних сторін із польських теренів на жнива. Власті обіцяли їм, що легко і добре собі зароблять, бо українці залишили багато збіжжя на полях. Так, насправді про охорону з боку війська не могло бути мови, бо ніхто із наших тих поляків навіть не чіпав. Вільно косили збіжжя, спокійно спали в селі. Урожай того року був дійсно добрий, і коли покосили і поскладали, то з польських теренів з-за Річиці приїхали фірманки, щоб те збіжжя вивезти до себе. Терен заспокоївся, вже не нападала на нас міліція, зате військо із гарнізону у Себечеві власне щодня патрулювало нав-колишні села. Оточувало будинки українців, які не виїхали. Солдати думали, що зустрінуть тут наших з лісу.

Обійшлося без більших ексцесів, однак тоді загинув «Грім», Павло Пастівник, хлопець з мого села. Він залишився при українсько-польській родині, звали їх Гузік, мали дві доньки. Одна з них потім мені розповіла, як так сталося, що «Грім» загинув. Військо робило засідки при дворах, про що я згадав. Одного вечора під їхній дім підійшов «Грім», постукав у вікно і почав кричати по імені: «Стефка! Стефка!». Тоді посипалися постріли із засідки. Не змогла його застерегти. Разом із батьком була арештована. Потім її випустили з Грубешева, але батько, Міхал Гузік, загинув у Явожно. Він походив із українсько-польської родини, але властиво був уже українцем, а не поляком. Ні один українець не був таким, як він.

Мій тато був солтисом, і то перед війною, і після війни. У 1946 р. приїхало до нас із Вижлова військо. Сказали, що хочуть підводу і візника, бо їдуть увечері до кількох сіл. Тато сказав, що не буде ні до кого ходити по підводу, то наказали, щоб запрягав свого коня. Як візник мав бути я, але у нас на той момент перебував хлопець, який залишився після того, як у 1943 р. панував голод в околицях Дрогобича. Із двох дітей, які тоді до нас потрапили, залишився власне цей хлопець. Батько запряг коня. Фірманка з солдатами і хлопцем поїхала. На нещастя, «Ясень» зробив засідку. Ніхто із солдат не загинув, але куля потрапила власне у цього хлопця. Наш кінь також загинув.

А от що був зробив поляк Ясько. Одного разу приїхав із солдатами з Себешева і почав перебирати господарів, кого військо має арештувати. Усі господарі були тяжко побиті, а деякі, як Іван Андрусевич і Іван Миколайчук, забрані до Грубешева. Провели там десь півроку, поки не були викуплені. Одного разу ми молотили зерно у одного господаря, а коли повернулися додому, раптом приїздить до нашого дому військо, бо тато був солтисом. Тим разом військо хотіло 2–3 людей, а також, щоб батько гарантував, що коли будуть переїздити з Лешкова до Вижлова, то ніхто на них не нападе, не буде жодної стрілянини.

Батько мав показати заручників: якщо усе буде в порядку, то вони повернуться, але капітан не гарантував, що їм нічого не станеться, якщо військо буде обстріляне. Тато знову сказав, що не бажає кого-небудь визначати. Тому взяли у авто батька і мене.

Поїхали. Сипав дрібний сніг, це був здається або злам січня і лютого, чи грудня і січня. Наприкінці нашого села при виїзді до Лешкова жив Стефан Стецишин. Авта зупинилися біля його дому і солдати забрали Стецишина з собою. Ми минали наш цвинтар, а за ним десь 50 м від дороги стояв дім дуже бідної родини. Ми приблизилися і раптом усі солдати вискочили з авта. Підійшли до того дому, оточили його. Почалися крики. Ми зорієнтувалися, що знайшли сліди, що хтось до хати увійшов, а не вийшов. Почали шукати і в певному моменті вивели хлопця з нашого села, родина якого виїхала в Україну. Це був Мирон Гриців, колишній оунівець. Кульгав трохи на одну ногу. Вже на подвір'ї солдати почали його бити. Побитого почали вести в машину. Був десь 10–15 м від нас, коли раптом викинув гранату з рукава! Граната не вибухнула! Солдати відскочили, навіть ці в автах впали на підлогу. Спроба самогубства не вдалася. Тоді поляки спершу поставили йому питання, чи знає мене, батька і Стецишина. Гриців щось відповів, але ми не знали що. Натомість тато сказав, що його знає, що він родом із нашого села, його родина виїхала в Україну, а він як інвалід залишився. А звідки має гранату? Так всюди повно зброї, а чому цей молодий чоловік її взяв і пішов у поле..? Ніде не належить, не є членом організації...

У дійсності було все навпаки. Гриців з доручень ОУН організував у нашому селі т. зв. Доріст, тобто молодіжку ОУН. У ній був також і я. Гриців ані підтакував, ані заперечував батькові. Польські офіцери наказали завезти його назад на подвір'я і там його застрелили. Труп лежав на землі, але деякі солдати стріляли в нього з вантажівки, так що тіло ще раз перевернулося з боку на бік. І що робиться далі? Сказали нам вийти з машини і почали нас бити, бо коли б граната вибухнула, спричинила б жертви. Били нас так, що я би тварину так не бив, нарешті, втратив свідомість. Узяли мене за руки й ноги і вкинули на машину. Довезли нас до Лешкова і випустили в місці, де починався маєток Жировського, коло статуї св. Яна. Ми були певні, що нас уб'ють, але підійшов військовий і сказав батькові, щоб мене забрав і щоб ми поверталися додому. Сказали, щоб іти і не оглядатися, а також не йти біля місця, де лежав труп Гриціва. Ми поверталися, але як можна було перейти і не подивитися, що з ним діється. Тіло, продірявлене кулями як сито, ще було теплим. Я зняв із нього плащ і його накрив, після чого ми пішли додому. Увечері ми дали знати Івану Підмоклому, нашому станичному (раніше був також у відділі). Прийшли хлопці із боївки Гловацького «Зуба» з Себечева. Ми почали думати, як забрати труп Гриціва. Пастівник [прізвище. – *Прим. пер.*] із боївки, псевдо «Грім», пішов

і роздивився, чи тіло не було замінованим. Тоді наші взяли сани, привезли на наш цвинтар і поховали.

Решта зими минула спокійно. Під кінець березня знову почалися татарські набіги на наші села: несподівано великі облави міліції і війська. У травні ми поховали «Левка», який був важко поранений із засідки і помер у нас у селі. Був від нас, служив у боївці «Ясеня». У травні облави тривали надалі. Військо протягом 2–3 днів блокувало села. Одного разу у нашому селі в перший день великої облави перебувало двоє хлопців [з УПА]. Військо вже мало виходити з села, а ці хлопці вилазять із бункера на господі у Шимківа, бо подумали, що вже нікого нема. Йшли вигоном у польських формах і військо їх зауважило. Тоді повернулися до свого бункера, але військо їх оточило і їх витягли з бункера нагору. Були живі. Солдати тоді прочихвостили господарство за господарством дослівно метр по метру. Я втік із села разом із Іваном Підмоклим і, здається, Іваном Андрусевичем. Ми трохи блукали, знаходячи у лісі таких, як ми членів цивільної мережі. Ми трималися здалека від нашого села, але послали розвідку, котра приносила відомості про засідки і пости Війська Польського. Нарешті, отримали повідомлення, що облава відходить із Вербіжа в напрямку Варяж і Русин. Я тоді перебував у Лешкові разом із Андрусевичем. Ми мали коротку зброю. Я сказав, щоб спробувати дістатися до нашого села і у першому домі скраю довідатися про ситуацію. Андрусевич погодився, але хотів ще зайти до родини в Лешкові, а я подумав, що час повертатися і пішов, хоч дві години перед тим ми чули постріли. Я йшов луками між Лешковим і Русином босо, черевики на плечі. Не помітив польської розвідки. Фірманки, по боках розстрільною йшла охороною. Вони мене побачили перші, розділяло нас десь 300 м. Взяли б мене живцем, якби не відізналися. Але тоді один з них вистрілив угору і свиснув, щоб я підійшов. Тоді власне їх побачив. Я кинувся назад, а вони почали стріляти із кулемета. Я впав на землю і почав повзти на ліктях. Потім піднявся і утікав боком, дивлячись, як кілька солдатів біжить в моєму напрямку. Я вибіг на пагорб і утік, тільки боти лишилися у їхніх руках. Солдати повернулися до мого села і зайшли до мого батька як до солтиса. Мама побачила мої черевики й почала плакати, думаючи, що мене вбили. Солдати зрозуміли, що боти їй знані і почали випитувати про мене батька і ясна річ, бити. Тато не признався, але був важко побитий. Військо з села поїхало, а я увечері прийшов додому.

Після тієї облави у нашій частині Сокальщини прийшов мир, у нашому закутку вивізка⁶⁷⁹ почалася лише на початку липня. У нашому селі випала на 7 липня, на св. Івана [Хрестителя]. Нікому нічого не робили. Мали список людей. Залишили лише дві родини: Гузікову, яка звалася Федин, бо це була мішана

⁶⁷⁹ Йдеться про акцію «Вісла» 1947 р. – Прим. пер.

родина, і Михайла Левоня, якого брат Іван був у «Зуба» під псевдом «Гранат». Також лишився старий дідусь Мельничук.

– **Чому їх залишили?**

– Не були у депортаційних списках, але не знаю, чому. Може, звісно, були мішаного походження?

– **Яким чином відбувалося виселення?**

– Це відбувалося, треба визнати, дуже спокійно. Військо приїхало фірманками, деякі господарі, котрі не мали на чому їхати, отримали підводи. Військо нікого не зачіпало, а навіть допомагало пакуватися і за дві години треба було залишити село. Під час виїзду була цікава подія. Був такий «Крук», керівник боївки, звався Вітко Михайло. Потім на допиті говорив, не так, як треба, трохи нашкодив своїми свідченнями Михайлові Кухарчуку чи Палажці Гудимі. Я не знаю, хто його там призначив командиром. Чи була така необхідність, бо та людина не мала би бути на цій посаді, хоч відомо, де лід тонкий, там і рветься. Я вже виїздив разом із батьками, мав справжні документи. Ми їхали на Вербковичі, де на залізничній станції були оточені поляками. Деякі люди були дуже побиті. Напасники були в цивільному вбранні, але поводитися, як військо. Кількох господарів з Угринова побили так міцно, що були чорні, як земля. Я спав під возом, тато і мама сиділи на возі. Тато не противився, коли злодії забирали упряж, бо знав, чим то загрожує. Злодії батька не чіпали і пішли, але десь 2–3 вози далі так побили чоловіка з Угринова (може, чинив опір?), що до вагону був пізніше внесений.

– **Що в тому моменті робила військова охорона?**

– Ну, власне тому, я думаю, що це скорше за все військо або бандити в порозумінні з військом. Ми провели якийсь час на станції, коли з'являється «Крук», а всі знають, ким він був. Ми були приголомшені, як його побачили. Потім я довідався, що у нашому селі в день перед нашим виїздом він сидів у криївці під церквою разом з санітаром «Калиною», який був у «Крука», «Прірви» чи «Громового» з іншим. І оце «Крук» з'являється, а тих двох немає. Жінка «Калини» спитала про них, але сказав, що не знає, що з ними сталося. І так слід по них пропав. Це мені розповіла Пліхота, дружина «Калини», який з нею оженився, дівчиною з нашого села. «Крук» приїхав на Західні Землі легально, спокійно, хоч люди почали його сторонитися.

– **А далі?**

– Я маю згадати про те, що сталося по дорозі з нашого села через Варяж до Вербкович. У Лешкові під час депортаційної акції здалося двоє боївкарів, що походили з того села: «Загуляй»⁶⁸⁰ і «Березуль», який звався Шоп'як. Ще по до-

⁶⁸⁰ Ярослав Ткачук («Загуляй») – в 1945 р. член відділу спеціального призначення під командуванням Петра Гойсана («Ворона») у надрайоні «Лиман», потім у боївці СБ. У 1947 р. під час акції «Вісла» дезертирував, що офіцер УБ описав таким чином: «1.07.1947 р. прийшов зі зброєю СВТ та 45 набоями до 3 тп. 3 ДП. Ткачук Ярослав, с.[ин] Миколи пс. «Загуляй», член банди УПА, котрий був простим стрільцем у першому куці І району повіт Грубешів, що прож. у селі Лешків повіт Грубешів. Разом із ним зголосився солтис того ж села, де проживав «Загуляй». АІРН Lu 08/260, т. 8, Звіт представника УБ при ГО 3 ДП май. Войцюша, 2 липня 1947 р., к. 61. Ткачук видав м. ін. 14 членів ОУН з рідного села, 17 вояків сотні «Галайда-2».

розі «Загуляй» переказав дані про тих осіб з нашого села, котрих треба було затримати. В половині шляху приїхали дві військові автівки. Відразу запитали, хто з Вербіжа. На нашому возі був напис, бо того вимагали власті, що власником возу є Іван Огородник з Вербіжа. Солдати зупинилися біля нашого возу. «Пан є солтисом», – відразу сказав офіцер батькові. Зі свого боку я впізнав цього офіцера, бо він був у нашому селі під час облав. Тато звісно сказав, що так. «У такому разі знаєш усіх людей, нам ідеться про Стефанюка і Підмоклого», – каже офіцер, а на той момент наш сусід Іван Стефанюк стояв із возом зразу перед нами. Батько сказав, що вони десь тут є, а тоді солдат запитався власне Стефанюка: чи є із Вербіжа і як його звати. Готове.

Забрали мене і Стефанюка на військове авто. Сказали показати Підмоклого. Не було як заперечити, і так би його знайшли. Забрали їх двох, а мені сказали злазити з авто і залишили при родині. Стефанюка і Підмоклого завезли до Варяжа. Обое були у відділі. Там зустрілися із «Загуляєм» і Шоп'яком, були засуджені здається у Ряшеві, але не отримали смертну кару і потім вийшли на свободу.

– Що відбувалося із вами?

– Ми поїхали до Кентшина, потім до Толкмін, де нас приділили на господарства на колоніях, не дозволяючи жити купно. Ми були розміщені на колонії Гудзікі. Ми були єдиною родиною з наших сторін, інші переселенці були з Річиці та інших сіл. Відразу після виселення я мав виконати одне завдання: передати наші адреси до Белза. Мене просив про це перед виїздом Порохнюк, тобто «Субота» із нашого села, котрий спершу був у есесах, потім служив у «Ясеня». Я підтримував з ним контакт. Перед виїздом ми склали якби присягу, що будемо далі співпрацювати. Я написав до Яна Реверенди, поляка з нашого села, який допоміг не одній людині. Через місяць Порохнюк мав від Реверенди інформацію про те, де ми опинилися. На зламі вересня і жовтня Порохнюк і «Шугай» заявили до нашого дому. Просто одного ранку ці двоє вийшли зі stodoli. Я був здивований, що так швидко прибули. Сказали, що прийшли пішки з «Ясенем», проте йшлося про те, що наближається «Прірва» зі своїми і треба підготувати людей у терені, щоб можна було їх законспірувати. Порохнюк мав родину біля Гурова Ілавецького. Десь за два тижні приїхала повідомлена мною його мама. На другий день поїхала, а вони двоє пішли. Перед тим, як пішли, сказали мені, що десь в середині грудня до мене прибудуть певні особи.

Я тоді працював на залізниці. Одного ранку знову з'явився Порохнюк. «Усе відбувається згідно з очікуваннями. «Прірва» уже на цих теренах. Маєш підготовлені місця і людей?», – запитав. Я мав. Порохнюк сказав ще, щоб я нікуди не виїздив і пішов.

Через кілька днів до мене дійшли чутки про групу польської партизантки, яка з'явилася у нас в околиці. Біля Елку та Гіжицька почався рух війська. Йшлося про «Ясеня». Був висліджений і вбитий. За якийсь час до мене на контактний пункт уночі прибув «Прірва» з 32 людьми⁶⁸¹. Їх привели Порохнюк і «Шугай».

– Що зробив «Прірва»?

– Я їх розмістив у нас в Гудзіках, званих тоді здається ще Гудоками, у Ключковських, у Ваньки. Слід по них пропав. «Прірва» поводився дуже обережно. У тому ж домі, що ми, жила із мамою Ольга Пліхтова, дружина санітара «Калини», яку добре знав, бо часто у них бував. Почав «жити» у неї, хоч ніколи тут не засиджувався, а постійно десь кружляв та переховувався у різних місцях, під Семпополем, Бартошицями. Інші теж кружляли, м. ін., віднайшли дружину «Чмелика» під Мронґовом.

Почався 1948 р. Я став намагатися у гміні виробити документи і легалізувати людей «Прірви». Сказав пані у гміні, що кілька людей не має документів, бо їм спалили переселенський вагон. Вона погодилася видати мені чисті бланки, на які можна записати прізвища. Тим часом виявилось, що у дорозі група «Прірви» прийняла до себе такого собі «Кропиву», Савулу із Володавщини, був там у підпіллі. І той «Кропива» в Біскупці пішов на УБ. Злив. Виходило на те, що «Кропива» здасть у нас «Прірву». Облава припала на 25 січня.

– Як це відбулося?

– Військо приїхало на машинах. Стали досить далеко на польовій дорозі за лісом, щоб увечері оточити нашу колонію. Я повертався з села, але пропустили мене так зручно, що я їх не зауважив і зайшов до дому. Ми всі заснули, коли вранці почули калатання у вікна і двері. Наказали відчинити. Мама відкрила двері. Зайшло двоє солдат і «Кропива». Почув, як питають у мами, чи син удома, а як сказала, що є, стягли мене з ліжка і відразу запитали, де «Прірва». Я сказав, що не знаю, про кого йдеться. «Це він?», – запитали «Кропиву». Він підтвердив, а мав феноменальну пам'ять, бо пам'ятав усіх із кільканадцяти наших, із якими переховувався у ключковських лісах. «Це той, який розводив нас по квартирах». «Я нікого не знаю, нікого я не розводив», – сказав я. Запитали Савулу, чи він мене знає. «Знаю, – сказав він і звернувся до мене: «Заперечення нічого не дасть, військо про все поінформоване. Нам йдеться тільки про одне: «Прірва» є, чи його немає. Я знаю, що він перебував не у вас в помешканні, а у Пліхтової...». Зайшов військовий і сказав, що у Пліхтової нікого

---

⁶⁸¹ На початку січня 1948 р. пополудні прийшов до мене до помешкання Левонь Григорій, що проживав у с. Гарбоне [...], який сказав мені, що комендант УПА «Прірва» був у с. Гарбоне і що вів із ним розмову і сказав мені, що прийде до с. Гудзікі зі своїм військом з метою зв'язатися зі мною. [...] Той ж доби «Прірва», як і обіцяв, прийшов до мене із 18 вояками. До мого помешкання він зайшов із двома людьми, а решта зупинилася в маєтку Гудзікі. [...] «Прірва» під час того візиту сказав, щоб я порозміщував на квартири його людей [...]. AIPN Ol 8/1020, Протокол допиту Євгена Огородника, 28 січня 1948 р., к. 253, 254.

немає. Тоді почалося побиття. Кажу їм: «Бийте чи убийте, але «Прірва» мені не сповідався». Я почув постріли з інших будинків в Гудзіках, оточених військом. «Не клей дурника, – каже Савула, – військо є скрізь, куди ти мене водив, де ми вечеряли, спали. Кажи, де «Прірва»? Я чув, як вони виявили криївку в нашій стодолі завдяки собакам, де наші повстанці спали і втратив усю надію, але відповів: «Друже «Кропива», якщо ти так багато знаєш про «Прірву», продовжуй говорити, бо «Прірва» раз приходив і пішов і не говорив мені про свої плани. Зрештою, я його більше не бачив відтоді, як ви пішли». Так було в дійсності, «Прірва» тоді відійшов під Бартошиці. Залишилися тільки хлопці.

Завели мене і батька до стодоли, де у криївці у сіні мали бути Роман Титар «Володар» з Белза, Василь Юрків («Клен») і «Субота». Постріли. Всередині експлодує вибух. Солдатів зі стодоли вимело. Порохнюк в той момент зміг перебратися у інший сусік і заховатися під соломою, але хтось із тих скурвисинів це побачив і показав. Зараз же розрядили в те місце кілька серій, не питаючи, чи хтось хоче вилізти, чи ні. Порохнюк загинув. Пес відриває криївку. З неї вийшов «Клен». Солдати цього разу кричали: «Вилазь! Вилазь!» Вибух, який вчинив «Володар», не поранив його [Клена], але сам «Володар» був дуже поранений. Наказали мені з батьком йти до криївки і відгрібати «Володара», бо «Клен» сказав, що там залишився ще один тяжко поранений. Ми розкопали трохи криївку і витягли «Володара». Мав глибокі рани на грудях. «Ані я, ані батько тебе не зрадили, зрадив «Кропива», – сказав я йому, бо свідомості він не втратив. Потім ми відкрили Порохнюка: був неживий. Солдати забрали нас усіх, живих чи мертвих на машину і до Гүзік. Там уже мали Цьону і «Чумака», які здалися, і Єву Ключковську, сестру дружини Ключковського, але у них жоден із наших тоді не знаходився. Завезли нас на УБ до Кентшина. Тут помер «Володар». Брат Ключковського і ще один поховали його разом із Порохнюком у Кентшині в рову біля цвинтаря.

Почалися допити. «Кропива» говорив усе, про що знав. По 2–3 днях привезли «Крука», який теж багато балакав, в тому числі про «Прірву». Через кілька днів приїхали військові. Двоє із них, які говорили українською, наказали вночі викопати «Суботу» і «Володаря» і поховати їх на цвинтарі. Не знаю місця їхнього спочинку.

Під час допиту виявилось, що УБ знає про мене досить багато, під час переходу з Підляшшя на Пруссію називали моє прізвище, про що тепер сказав «Кропива» чи «Крук». Коли треба було йти до певної довіри людини, щоб виробити документи чи допомогти з працею, йшли до мене.

– *Документи були вироблені чи ні?*

– Ні, тільки після виходу з тюрми пані із гміни сказала: «Пане Огородник, яка шкода. Я вже мала все приготовлене. Я б їм нічого не сказала, бо відчувала,

що то для польської організації». Далі було так, що були арештовані всі українці в нашому селі. УБ думало, що вони усі такі, як моя родина. Одного разу, коли вели мене із підвалу на допит, я побачив у коридорі наших господарів. Сиділи у кожухах, шапках, відомі і невідомі [мені]. Через кілька днів їх випустили, окрім Левоня з нашого села, там сильно побили його жінку, що через рік чи два померла. Я зустрічав кілька разів у будинку УБ «Кропиву», мав на собі польську форму, поводився, як вільна людина.

– Як відбувалося слідство?

– Страшно били, стріляли біля голови, ставали під стіною і вдавали що мене розстрілюють. Зв'язували руки, запихали палицю під коліна, затикали рот і заливали нафту до носа. Втрачав свідомість. Раз підвішували до стелі за руки, раз за ноги, аж кров мені пішла через рот. Я витримав, хоча це було страшне і думав, що не витримаю. Не признався ні до чого. Тим часом «Кропива» міг поїхати на Володавщину, щоб видати свого брата, але не знайшов його, показав тільки кілька криївок.

Нарешті, настало судове слухання. Відбулося того ж дня, що й засідання по Миколі Кухарчуку, тільки що зранку. З огляду на мій молодий вік та те, що я не вів жодної збройної чи конспіративної діяльності, дали мені спершу 10 років, пізніше збили на 5. Кухарчук отримав 15 років. Цьону на окремому засіданні приговорили до смертної кари, «Чумака» до прижиттєвого покарання, Юрківа («Клена») розстріляли.

Перевезли мене у в'язницю в Ольштині. Одного разу ми вийшли на прогулянку. Дивлюся: «Кропива». Йшов із опущеною головою, не звертаючи на нас уваги. Відразу ми переказали своїм хлопцям, щоби на нього вважали, бо це зрадник групи «Прірви» і УБ може використовувати його для розпрацювання їх у тюрмі. Потім був приговорений і розстріляний. Натомість «Крук» свідчив проти Палажки Гудими і «Прірви», але отримав тільки 15 років. Мене було переведено до Барчева. Ми сиділи по вироках, але на карантині нас несамовито побили. Нас було десь з 20 осіб з Вербіжа, Угринова та інших сіл, з Корнів. Це організував блоковий Ясевич, здається, був із В'язівниці⁶⁸². Найбільше знущався над тими, хто був з Ярославщини і тими, хто говорив, що вони поляки і сидять за УПА чи за співпрацю з УПА. Це відбулося у такий спосіб, що поставили нас у два ряди, а блоковий Ясевич та двоє меншого рангу наглядачі почали з нами розмову. Дійшло до мене. Ясевич: «Ти, гівнюче, за що?». – «За УПА». – «Ти був в УПА? Такий до УПА? Пішли». Один з наших, Федейко з Угринова, чув, що б'ють, коли хтось скаже, що він поляк і сидить за УПА, б'ють

⁶⁸² В'язівниця – (пол. Wiązownica) – польське село в Ярославському пов. Підкарпатського вой., 17 квітня 1945 р. тут відбулася відплатна акція УПА на польському населенні, загинуло б. 91 поляків. Перед тим 1–2 квітня був напад польських жителів В'язівниці, внаслідок якого загинуло 14 жителів села української національності.

і за українця, тож він сказав, що він католик. За католика дістав тільки копняка.

З нами були Стефан Кліш, Ольха, Михайло Величко із лельківської⁶⁸³ групи. Нас залишили в коридорі, а їх повели в туалет. Коли Кліш повернувся, був чорний від побиття.

Отже, сидимо в Барчеві. На дверях нам написали «УПА». Камери одиночні, але впили нас по 10 і більше людей. Ледве дихаємо, повітря хапаємо як риби. Попри це після вечірніх відбоїв наглядачі часто забігали до камери і били, били.

Перед Різдом погнали нас до лазні, з 200 осіб. Кинули нам дивну білизну: сорочки, які носили люди по селах, певно забрали у наших людей чи хлопців. При вході вставили дві молотилки з палицями. Отримав кожен. Ясевич каже: «Що будемо співати?». «Хлопці підемо, срати в кукурудзу, за Україну, за вільні права?» Наказав «Крукові» вийти: «Ти керував чотою, то дай їм українську команду, як в УПА!». «Крук» подавав команди, а ми репетирували. По різдвяній муштрі «покропили» нас палицями і відпустили в камери. Деякі звичайні наглядачі були добрі. Багато із нас було таких, особливо тих із прижиттєвого, котрі не мали родин і не отримували передач. Одного разу наглядач відкриває двері до камери і каже: «Скоро ваші свята, деякі з вас не отримують пачки, а дехто дістає, то як хочете, виставте щось на коридор із ваших пачок, а я буду знати, що кому дати». А інші вмiли тютюн із пачки змішати з маслом і так віддати в'язню.

– Ви контактували з польськими в'язнями?

– Серед них панувало переконання, що ми – найгірші люди. Ми сиділи у Барчеві на II відділі на першому поверсі, десь 200 українців. Одного разу відчиняються двері і вкидають до нас «енешетівців»⁶⁸⁴. Тиск у камерах збільшився. По кількох днях поляки почали розповідати нам, що їм говорили про українців. Дивувалися, що так сердечно ділимося передачами, бо серед них так не прийнято, що молимося. Наглядачі помилилися, бо думали, що посварять нас і поляків, а тим часом їм у нас було добре. Контакти – при допомозі вистукування азбуки Морзе – тривали також після того, як «енешетівців» від нас забрали.

Поляки не мали зеленого уявлення про УПА. Зрештою, нічого дивного, бо ми зустрічалися переважно з поляками з-під Остроленки. Натомість поляки зі сходу, з Кресів, що дивно, висловлювалися про УПА позитивно, ставали на наш бік, знали де брехня.

⁶⁸³ Лельково – гміна і село у повіті Бранево Ольштинського (тепер Вармінсько-Мазурського) вой., одне з місць компактного заселення переселенцями з акції «Вісла». 19–20 лютого 1948 р. УБ з Бранева арештувало 48 українців у цій околиці, маючи лист про створення мережі ОУН у повіті.

⁶⁸⁴ Поточна назва учасників «Народових Сил Збройних», котрі воювали із радянськими партизанами; одна з формацій НЗС – Бригада Свентокшиська – колаборувала з німцями. – *Прим. пер.*

Десь за два роки почалась ніби нормалізація. Ми були згруповані за вироками по 5 чи більше років. Тих із присудами більше 5 років почали формувати у більших камерах, де містилося навіть 50 осіб. Одного вечора після відбою відкриваються двері й заходить людина. Я оторопів: суддя, який мене судив. Кажу греко-католицькому священику Марківу, який потім був у Валчу: «Ця людина судила мене, Кухарчука, вашу доньку, «Палажку»... Новий в'язень тримався біля дверей, не займав свого місця. Сів на своєму клумаку і так просидів. До ранку ні до кого не відізвався. На питання не відповідав, вдавав глухого чи німого. Минув один день, потім другий, а він або не спав, або спав як злодій. Врешті, побачив, що ми молимося і що серед нас є священик, то почав говорити. За німецької окупації був суддею на Станіславщині, зараз за співпрацю отримав 10 років. Перепросив нас за вироки, які сам виносив, а Марків відразу застеріг, щоб його не чіпали. Сказав, що процеси були формальністю, так само як і присутність адвоката. Ми здобули його довіру, бо у нас не було агресії, ми ділилися і помагали один одному, як у родині. Він боявся вийти з нашої камери до своїх, бо у нас не був покараний за свої присуди, але це могло його спіткати у польських камерах. Мав сльози в очах, думав що його прикінчать.

Прийшов, здається, 1951 р. Нас почали перемішувати із кримінальними. Потім забирали до трудових таборів. Одного разу зачитали багато осіб. Привезли нас до в'язниці в Стшельцах Опольських, де сиділи переважно німці у одиничних камерах. Нас, українців, також всунули до одиничних. Десь через два дні від приїзду кожен з нас був викликаний на окрему розмову. Наші судові справи приїхали за нами. Запитали нас, чи маємо бажання працювати, діставати краще харчування, про наші колишні вини не згадували. Кожен хотів вийти за стіни.

Недалеко були каменоломні і великий табір оточений дротом. Із тюрми виділено може з 500 осіб із найменшими приговорами та призначено в той табір. Ми опинилися в бараках, дріт, вежі з охоронцями, огороження під електричним струмом. Від огорожі треба було триматися за 3 м, оскільки погрожували смертю. Проте двері бараків були відчинені. Це вже не були тюремні камери. Не було поділу на німців, поляків і українців. Я познайомився із німцем Краузом⁶⁸⁵, лікарем у відділі УПА, котрий потім виїхав до Німеччини. Ми взялися до роботи, але по 3 роках сидіння у камерах без руху ми були дуже ослаблені. Я хотів підняти камінь: камінь в одну сторону, я в іншу. Нам сказано, що якщо ми виробимо норму, то отримаємо кращу їжу, але вже після 2–3 днів хлопці слабшали.

Одного разу молодих зібрали після відбою, було нас зі 100 осіб. Сказали нам зібрати речі. Під'їхали машини. Нас повантажили по 20 людей на авто і по-

⁶⁸⁵ Гельмут Краузе («Мар'ян») – лікар сотні УПА «Штурмовики-6».

везли до Лагевнік Сілезьких між Битомом і Хожовим. На наступний день ско-мандували зібратися. З'явилися якісь невідомі цивільні. Недалеко на дивній конструкції, якої до того я не бачив, крутилися якісь кола. Інші знали, що це є: шахта. Приїхала дирекція і каже: «Вас привезли на роботу на вугільну шахту. Чи раніше хтось працював у шахті, і знає, на чому полягає ця робота?». Не знав ніхто.

По 3 днях вишколу, як потрібно поводитися у шахті, нас скерували на нічну зміну. Ми заїхали під землю з ескортом та одним виконробом до 5 осіб. Почали працювати. Ескорт нам каже, що будемо краще заробляти і нам скоротять при-говори, що в осередку є буфети, де ми собі купимо все, що захочемо. Працюємо в тій копальні «Барбара» в Хожові. Одного разу притиснуло двох хлопців, і вже їх нема. Чуємо, як десь задушився наступний, інший покалічений. Ми мали відсидіти вироки по скількись там років, а не смертну кару. За якимось часом стали досвідченими. Почалися також побачення з родиною, ми робили невеликі закупки у буфеті і почали, попри важку роботу, набиратися сил. Просто також ми були пригнічені кількістю смертельних випадків та каліцтва. Не було дня без лиха. Цивільні сілезці приносили нам газети, ми почали писати листи до Америки чи Франції, цензура їх не контролювала, але ми працювали на пла-сті, де вугілля добувалося на колінах.

Мама на той момент писала в моїй справі до різних органів. Одного дня мене викликали. Кажуть мені, що маю зменшення покарання з 10 до 5 років. Я сидів тоді четвертий рік. Одного дня ми йшли, як щодня, до шахти. Треба було пе-рейти 3 км в один бік, був грудень, недавно мені снилася родина, я ніби відчу-вав свободу. Ми з'їхали вниз і почали робити прохід для нової лінії. Підривник недавно зробив вибух, а ми, в'язні, вантажили візки. Цивільні почали стро-пити стіну. Ми просунулись десь на 3 м вперед. Я вантажив візок. Раптом все починає валитися, забій тріскає. Повів вітру такий сильний, що перевертає візок, який я вантажив. Візок і мене затискає наполовину. Ноги лишилися зовні, а решта тіла під візком. Це було одна щастя у нещасті, бо візок мене уберіг від удушення. Двоє цивільних спереду були роздушені. В'язні, які вивозили візки, вижили. Підривник також вцілів, бо власне їв сніданок. Експертиза потім показала, що винним був власне він, бо вибух був надто сильний і він зруйнував надто багато верств землі, яких стропила не могли витримати. На щастя, труби які допроваджували повітря, були зі сталі, не були понищеними і несли повітря. Я не знав, що сталося, бо втратив свідомість. Коли опритомнів, у мене нічого не боліло. Почав кричати. Нічого не бачив. Ніхто не відзивався. Я так лежав дві години. Врешті, почув, як хтось стукає в ту стальну трубу. «Ви живі?!». Не міг нічого відповісти. Знову втратив свідомість.

Мене відкопали. Я втратив багато крові, одну ногу мав зламану, другу по-

трощену. Свідомість прийшла у шпиталі, коли наді мною стояла сестра і польський ксьондз. Монахиня мене питає: «Чи з вами можна говорити?». Мабуть, я кивнув головою, що так, бо запитала, чи хотів би висповідатися. Не пам'ятаю, як зреагував. Сусіди сказали мені потім, що ксьондз мені уділив соборування. За кілька днів приїхала мама. Рани гоїлися швидко. Зі шпиталю я вийшов за три місяці. Мене скерувати до тюрми у Стшельцах Опольських, бо влада не хотіла, щоб про мій випадок довідалися в'язні у таборі, так, як, зрештою, про всі інші випадки у шахті.

Одного разу почув наказ пакувати речі. Зробив це, хоч я пересувався по канаті і на протезі. Повернувся до копального табору, якраз на вечірній відбій. Почув, як комендант оголошує, що за добру і бездоганну працю Євген Огородник є помилуваний і може повернутися додому.

– *Коли це відбулося?*

– 7 червня 1953 р.

Архів видання у збірках Богдана Гука.

– **Який ви мали псевдонім?**
– «Палієнко», увесь час.
– **Яким селом був Черничин⁶⁸⁷, де ви народились?**

– Мав може з 300 номерів.
– **Самі українці, чи і поляки?**
– О, поляків було дуже мало.
– **Якою була їх доля?**
– Деякі були вивезені, як Юзеф Джеджіц, родина мого діда, виїхав до Мальборка. УБ змусило його виїхати, бо нібито мав із нами контакти. Він продав свій дім, гарний дім, і приїхав сюди⁶⁸⁸.

Микола ПАВОНСЬКИЙ («Палієнко»).

⁶⁸⁶ Микола Павонський («Палієнко») – нар. 28 листопада 1924 р. (під час судового процесу змінив рік на 1925) у Черничині. У 1945–1947 рр. вояк сочень УПА «Вовки-3» і «Вовки-2». Запис розмови відбувся у 1993 р.

⁶⁸⁷ Черничин – село в Грубешівському повіті. Перша згадка про належний до Русі «Чернечеськ» в 1141 р. у староукраїнському Київському літописі. У XV ст. село було власністю Грубешівського староства Королівства Польського, на той час тут існував латинський костел, котрий згорів у 1618 р. Церква згадується у документах в 1430 р. У 1870–1872 рр. на місці дерев'яної церкви Богоявлення Господнього збудовано мурований греко-католицький храм. У 1875 р. місцева парафія цього віровизнання була ліквідована царською владою і замінена парафією російської православної церкви. У 1799 р. Черничин перейшов у приватні руки. У 1816 р. Станіслав Сташціц звільнив мешканців села від панщини, в 1822 р. передав права власності на землю селянам. У 1817 р. Черничин нараховував 718 жителів у 90 будинках. В 1851–1859 рр. тут діяла прицерковна школа. Після I світової війни польська влада закрила церкву. У 1921 р. у селі жило 688 осіб української національності православної віри на 946 жителів назагал. У 1939 р. німецька влада дозволила відновити православну парафію (польська адміністрація ліквідувала її в 1947 р.). За переписом населення 1943 р. у селі проживало 1124 українці і 91 поляк. Влітку 1944 р. невідомі, ймовірно із польського підпілля, вбили 6 чоловіків української національності. Сформований із поляків пост МО 3 вересня 1944 р. був атакований відділом УПА під керівництвом Павла Пилипчука («Карпа»), а 24 вересня партизани підірвали школу, де він розміщувався. Наступного дня УБ здійснила екзекуцію над 8-ма українцями. У травні 1945 р. українські партизани спалили – частково заселені польськими оселенцями – будинки по вигнаних до Української РСР 250 родин. 2 січня 1946 р. село було обстріляне артилерійським вогнем ВП, яке потім підпало біля 140 господарств. 24 і 31 січня 1946 р. УПА атакувала залоги ВП, розміщені у селі. Влітку ВП закатувало 10 мешканців української національності, невідомі виконавці до кінця року згубили ще кілька осіб. 11 жовтня 1946 р. українські повстанці підпалили село разом із сусіднім Черничинком. Під час депортації українського населення польські власті вигнали в липні 1947 р. 201 жителя, у селі залишилося 360 осіб польської національності та римо-католицького віровизнання. Родом із Черничина був, м. ін., політичний референт ОУН на Холмищині в 1944 р. Михайло Хрома («Підкова»), також референт СБ в III районі надрайону «Лиман» Євген Ліборський («Роман»).

⁶⁸⁸ Тут: на Відновлені Землі. – Прим. пер.

– **Коли вийшов?**

– У 1947 р., як нас вивозили, дещо пізніше.

– **Був українцем?**

– Поляком, але мав дружину українку, мого дідуся рідну сестру, Адам'юк, здається, Марія.

– **Як жив із українцями?**

– Дуже добре. Джеджиц був пілсудчиком, вихваляв Пілсудського.

– **А тоді, коли діяла УПА?**

– Поляки тоді трохи боялися. Джеджица наші не зачіпали. Спокійно працював у гміні секретарем.

– **Як співжила із українцями решта поляків?**

– Переважно добре, але були й такі, хто жив із нами зле. Був такий чоловік на ім'я Кароль, прізвища не пам'ятаю. Був у польській міліції відразу після переходу фронту. Його брат був у польській партизантці. То, вочевидь, була партизантка, бо у сусідньому селі Масломичі один хлопець пішов зрізати ялинку в ліс. І не повернувся. Послали старшу дочку. Теж не повернулася, потім пішла матір і, нарешті, батько. А вони їх ловили й убивали на галявині.

– **Партизани?**

– Банда! Яка то партизантка! Удавали АК. Я знав ту дівчину, гарна, висока, ходила до нас до школи, бо вони в селі школи не мали, ходили до Черничина.

– **Черничин був свідомим селом?**

– Були свідомі, були й комуністи, ніхто про них не знав, приховувалися. Мій батько знав деяких. Назагал люди були свідомі. Один із родини, Іван Адам'юк, мав гімназію. Вчився в Грубешеві, потім у Львові, на лікаря. Коли пройшов фронт, був затриманий, може поляками чи як. І пішов до УБ в Грубешеві. Не шкодив УПА. Мав такого Євченка зі Львова. Коли «Зірка» потрапив у засідку, ви може чули..?

– **Так, командир.**

– Його молодший брат Євген керував куренем УПА. Були родом з Масломич. А той був Володимир Сивак. А та вбита родина звалася Романчук. Я закінчу про ту родину. Усіх роздягали догола. Дочку згвалтували. Знущалися над ними, потім застрелили. У нього теж мали стріляти, але він кинувся поміж деревами і дяка Богу втік, хоч би й босим. Прибіг до Черничина на пост української поліції. Він розміщався у гарній мурованій школі, там мали такий замуrowаний бункер. Поліціанти пішли до лісу, але що могли вдіяти, як боялися, бо їх було мало? Подзвонили до німців до Грубешева. Після війни виявилось, що ця банда убивць, то була АК. Романчук не мав де подітися і пристав до поліції.

Потім була ще така подія. Він пішов до сусіднього села, закватував у якогось свого дядька, це було у Меньянах, під лісом на колонії. Поляки його там майже вхопили, але втік. Проте наступного разу таки впіймали його й убили,

також у Менянах. Довший час українська поліція їздила туди, щоб їх [убивць] впіймати, але... Серед тих поляків, які закатували Романчуків, був той Кароль, його прізвище собі потім згадаю.

– **А що з «Зіркою»?**

– Він потрапив у засідку у моєму селі в ліску Дубина. Почалися переговори наших з УБ. «Зірка» мав якісь контакти. А той Адам'юк [з УБ] був нашою родиною, бо і дій дід був Адам'юк. То говоримо далі про нього...?

– **Так.**

– Адам'юк пішов до УБ з намови російського капітана, бо їх би вивезли у Сибір.

– **Був комуністом?**

– Ні, ніколи. Здається, його брат був, читав ті брошури, але якимось спеціально тим не займався.

«Зірка» квартирував зі своїм відділом у Масломичах. Приїхали поляки, військо, з Грубешева, щоби розібрати будинки по тих, кого русаки вивезли на Україну. Стояли пустою, тож ці їх розбирали на опалення. Відділ квартирував у тих пустих хатах. І наткнулися на них. Наші впіймали такого капрала, єврея. Роздягли його з форми і відпустили, не вбивали. Інших також відпустили. То ці потім зробили облаву. І мене схопили. З хати витягли. Я ще не належав до УПА, в 1945 р. був молодим хлопцем, а то було раніше, в грудні 1944 р., а може, в 1945. Побили мене так, молодого, що увесь був чорний.

– **Може до того потім дійдемо?..**

– То пов'язано з Адам'юком. Якби не він, то не знаю, чи я би звідти вийшов. У нього був список [схоплених]. Побачив: Микола Павонський, а то ж свій. Через три дні мене випустили. УБ мене не било, тільки військо в казармах. [...] Я повернувся додому. Адам'юк служив далі. Такі люди були нам потрібні, співпрацював з УПА, повідомляв про облави і про що знав, я про це потім довідався від свого кузена. У Грубешеві йшов із шефом УБ і з-поза рогу вистрілили аківці, куля пройшла кілька міліметрів від серця, врятували його в Любліні. Він живий, я його один-єдиний раз бачив два роки тому. Вміє говорити українською, українець. Його дід був дяком у церкві в Черничині.

– **У Черничині чи з сусідніх сіл хтось інший пішов ще до УБ?**

– Так, співпрацювали. Такий Семенюк, здається, Федір, є на Україні. Доносив. Доносив в УБ і в НКВД. І ті зразу приходили й забирали. Певно, і на мене сказав, бо я був забраний своїм братом. Бо мій брат⁶⁸⁹ був, поляки знали про мого брата. Батько пояснював, що німці його забрали за фронтом, бо був у Юнаках⁶⁹⁰, служив у баудінсті в Ставах на Віслі. Мав школу трохи ходив до торгівельної у Грубешеві.

⁶⁸⁹ Михайло Павонський («Палій») – вояк УПА, бунчужний сотні «Вовки-3», загинув у бою з НКВД під Лісками 26 лютого 1946 р.

⁶⁹⁰ Польська парамілітарна молодіжна трудова організація, використовувалася також під час окупації. – Прим. пер.

– Перед війною ви мали в селі українську читальню?

– Лише за німців. І школа була, театральний гурток. Це організував Гарасим'як, не знаю його імені.

– Хто це був?

– Був родом з Верешина, в УПА був районним політичним референтом, псевдо мав «Дунайський». За німців був головою Українського комітету в Грубешеві, а потім, коли був убитий Струтинський, відійшов, бо те саме чекало на нього. У Черничині навчав у школі, все організував, діяч, такий справжній націоналіст. Навчив нас пісні «Ми холмщаки, ми молодії, Ми краю рідного сини, Гуртуймося, єднаймося, В одну сім'ю єднаймося!». І це співав, але я вже не ходив до школи, був уже старший, а в 1939 р. більшовики вивезли нас на Україну...

– Чому?

– Так, у 1939 р., коли відійшли, зайняли по Віслу чи Вепр, а потім Червона Армія отримала наказ відступити до Бугу, на лінію Керзона. І тоді по селах приходили до хат і казали, що німці вас... Ми мали гарну забудову, врожайну землю, дім, криницю, сад, тож було жаль, і скільки картоплі залишилося. Дід залишився, а батько з мачухою, мною і братом виїхав за Буг. Осів відразу за кордоном. За якийсь час нас хотіли вивезти транспортом аж на Донбас.

– Тільки вашу родину?

– Ні, там було багато з нашого села, понад десяток.

– Чому вас забрали?

– Москалі нас лякали, що німець нас витне, бо вбиває євреїв. Батько подумав, що там такий рай... що старший син буде льотчиком, я там ще кимось, бо вони говорили, що «У нас харашо жить.. всево многа, кушать многа, приїзжайте к нам, собірайтесь». Ми зібралися на фірманку, корову, без коня, і виїхали. Корова пропала... Батько не хотів їхати на Донбас. Тож ми опинилися на Полтавщині, Чутівський р-н, совхоз Тауровка. Завезли нас туди пізно восени. Зі станції Скороходи було 20 км до совхозу! І знаєте, чим нас везли? Волами. Не мали навіть коней, поганяли вола, а той ішов, як муха. Мачуха була дуже свідома, хоч батько теж, мав два класи гімназії, і каже: «Чекай, побачиш ти той рай... Швидко будеш звідси тікати, не бачиш яка тут біда?». Як нас привезли, болото було таке, що не можна було злізти. Чорнозем, але хліба ми дістали 700 грам, і все. Добре, що ми мали свій провіант.

– А що з рештою родин?

– Були розкидані по всій Україні. З мого села я зустрів лише Івана Мазура і Володимира Сивака, парубка. А ще один потрапив до Миргороду. І втік звідти на Київ, його жінка випадково потрапила під поїзд, тоді він також кинувся під поїзд.

Ну і заїхали ми з батьком на ту бідну Полтавщину. Земля була там добра, але

страшна біда, аж плакати хотілося. Ми не мали хати, а барак на 5–6 родин. Залізні ліжка, як в армії, без кухні, нічого нема. Їсти готували на плитці. Там були євреї з Замостя, багаті. Єврейка рвала волосся на голові, увесь час плакала. А русаки, бо там руський народ, український, але по-українськи мало хто говорив, ще мали свої ікони, свята відзначали потайки. Приходили до нас, дивилися на подушки і казали: «О, як люди жили, пух! І по що ж ви сюди приїхали?!». Побачили муку і говорили: «О, яке гарне борошно!». Мама на це: «Адже ж у вас, нам казали, мав бути рай». А вони на це: «То ви там мали рай, а не ми тут. Чекаємо, щоби нас хтось із нього визволив...». Вже на вокзалі, як нас завантажували, один підійшов до матері і сказав, що шкода нашого дому і корівки, бо тут нічого не матимемо. Мати підійшла до молодого комуніста і запитала, як то буде з тим раєм в Радянському Союзі, але той сказав, що то хтось набрехав: «Приїдеш, то побачиш».

Ми там побули осінь і зиму. У школі нас називали «полячками». Брат ходив, а я покинув. У лютому чи березні батько із Іваном Мазуром домовилися, що маємо втікати, повернутися хоча би на Волинь, де вже інше життя. У одному селі ми знайшли селянина, який ще мав свого коня, і одного вечора заїхав сіньми і завіз на станцію, з підручним багажем. Мороз 35 градусів, сніги! Ми повантажилися на потяг і на Володимир Волинський. Утікаємо. На вокзалі в Києві ми зустріли масу втікачів, що рухалися на Холмщину.

Ми заїхали до Володимира, розмістилися в синагозі. Воші. Голод. Бруд. Приїхала німецька комісія і записувала охочих виїхати на німецький бік. Великдень ми вже зустріли у власному домі. Тут всюди було чути українську мову, не те що на Полтавщині. Була відкрита українська школа, завдяки ній я краще почав освоювати мову, бо за Польщі школи не було. Було 3 вчителі, потім Гарасим'як. Якби не він, то потім, коли я був поранений, я би вмер, бо з прострелених ніг витекла кров. Так ми жили.

– Як було із польською партизанткою?

– Була, так, але не партизантка, а банда. У 1943 р. восени почали палити від Посадова, Набружа. У Сагрині протягом одної ночі закатували 700 осіб і спалили все село. Тамтешній пост української поліції не дав ради, мусив відійти. Приїздили на конях під стріхи і запалювали. Люди ховалися до пивниць. Одна жінка народила, в неї кинули гранату. Це розповідали мати з донькою, які втекли і жили у нас в Черничині. Польська банда, мій брат говорив дурню про Батальйони Хлопські, а то була збиранина, польська зараза, яка мстилася на кожному кроці. Українець? Більше не питав, тільки трах і кінець.

– У Черничині вбили ще когось, крім Романчука?

– Батька «Зірки». Його розстріляли під школою.

– Як це сталося?

– Це було так. У моєму селі після переходу фронту був пост міліції, це вже були поляки. Восени підійшов наш відділ, який постріляв трохи з карабінів, але нічого їм не зробив. А з наших навіть один загинув, з Богородиці, сусіднього села, з відділу «Ягоди», бо поляки теж стріляли. На другий раз прийшли так у грудні, вночі. Брат уже був в партизантці, в УПА, хоч ми тоді не говорили УПА, ми не знали, що то називається УПА, а лишень «українська партизантка». Допіру потім брат сказав, що то УПА, Українська Повстанська Армія, бо він був аж на Волині, але до того ще дійдемо... І знаєте, V-1, V-2, з таких німецьких ракет. Був запобіжник, такий кабель, оточили школу, підпалили, і в самий бункер, де було 20 поляків. Комендантом був поляк з мого села, ім'я Станіслав, а прізвище...? Як то дало! Я жив десь 2,5 км від тієї школи, але шиби затряслися. І другий раз! А потім з кулеметів і пепешок. Стрільянина тривала з годину.

Батько пішов до сестри мачухи по білизну, а я залишився. Бачив, як літали по селу, забрали Титуса Юзека, додому не повернувся, не належав до УПА, але вони були багаті, гарні будинки під бляхою. Один хлопець від них був в УПА, загинув. Розстріляли 8 людей з мого села і прислужницю священника.

– **Як їх звали?**

– Йосип Титус, Володимир Сивак, Петро Рибачук, Іван Грома... Були розстріляні під школою.

– **Хто це зробив?**

– КВБ з Грубешева і Любліна, у нас їх називали «штурмувка». Вони собі тлумачили, що наші вдень були по хатах, а вночі у відділі. Тато, як повертався від сестри моєї мачухи, теж був затриманий міліціантами та комендантом, який його добре знав. «Ааа, пане Павонський, а де двоє панських синів?». – «Один вдома, а другого, як німці забрали, так і не повернувся». – «Німці..?». Забрали батька під школу, але не розстріляли.

– **Чому?**

– Може, мав щастя? Може, той поляк допоміг? О, Гнат Станіслав, так звався той комендант, а його брат Кароль був у партизантці, що то закатував тих Романчуків у Масломичах. Станіслав вчився на ксьондза, але потім це покинув і став комендантом міліції. Був доброю людиною, може і повірив моєму батькові?.. Бо якби конкретно знав про мого брата, то батька би розстріляли.

– **Люди це знали?**

– Так, людей позганяли, люди кричали на гвалт, плакали! Нічого не помагало. Якби якась сотня йшла, то... Так, людей зійшлося багато. Це тоді розстріляли батька «Зірки» і цю дівчину. Знайшли у неї книжку з піснею «Смерть ляхам смерть, смерть московсько-жидівській комуні»⁶⁹¹, то, може, за це?

⁶⁹¹ Фрагмент пісня «ОУН нас веде», що вважалася в 1930-х гімном ОУН. Змінила її пісня «Зродились ми великої години».

– Стріляли з кулемета? З автоматів?

– Ні, усім загоном, не знаю чи з автомату, чи як, бо я там не був. Я бачив, як гнали мого сусіда, один з дігтярем, другий з автоматом, і так його били, а так стояв у вікні в хаті нагорі. За те стріляли, що бандерівці, УПА, бандити, банда.

– Вчитували присуд?

– Так, смертна кара за те і за те. Жодного слідства, от так розстріляли.

– У інших селах також відбулися такі езекуції?

– Про таку не чув.

– Чи при інших обставинах було когось із наших вбито в Черничині?

– Так, Степан Рибачук, ніде не належав, був з 1925 р. н., як я. Поїхав у поле, під лісом, а вони, поляки, військо, робили облаву і його вхопили. Був кіньми з возом, і був ще один, Семенюк Іван чи Степан. Схопили їх. «Ага, їдете до банди?». – «Ні, маємо тут поле». Поки їх довели до Грубешева, замордували при дорозі у полі. Я ходив дивитися це місце, бачив кров, труп валявся на зораному полі, постріляний, добитий. Був на похороні.

– Міліція?

– Ні, військо, то все робило військо, в 1945 р., влітку.

– Ще хтось був убитий?

– З сусіднього села власне того Семенюка і ще одного, і ще, багато вбили у мене в селі, але усіх собі не згадаю. Правда, один [з УПА] ішов додому на ніч і його вбили. У сусідніх селах, може, щось таке було, але не чути було про колективні убивства.

– А за німців польська партизантка переслідувала наших у селі?

– Грабували, палили, приходили і робили, що хотіли, бо не було кому захищати. Тільки потім прийшла сотня з-за Бугу, з Волині, це мені розповідав брат. Називалася сотня «Хоми». Із ними прийшов мій брат, ще за німців. Прийшов додому, у формі з тризубом, елегантно вдягнений по-українськи.

– Як сталося так, що брат пішов в УПА?

– Служив у баудінсті в Ставах. Важко працював, приїздив на відпустки. Перекинули до іншої місцевості. Там працювали одні польські Юнаки. Будували колію, брат знав німецьку, керував ними. Одного разу прийшов на відпустку, сказав, що довго вже там не буде, бо наближається фронт. Німці мають їх забрати до Німеччини, але ми, українці, маємо залишитися тут, бо тут є наше. Там також служив «Зірка» і Володимир Макарук, котрий зараз є за Гіжицьком, був у Червоній Армії, був поранений, не раз говорив: «Наші нічого не роблять, нічого не зроблять. Бачив радянську армію, а наші що? Це якби Америка, Англія...» Служив також мій другий кузен, Адам'юк, їх є багато, родина по моїй мамі і дідусеві. Пішов добровольцем.

– Що далі із братом?

– Приїздить за місяць і каже, що вже не повертається. Німці програють, а я не хочу загинути. Треба зареєструватися, то могли по нього прийти німці, але там диригувала українська поліція. Поліція прийшла. «Був син?». – «Ні». – «А там його немає». – «І тут його немає, може загинув десь по дорозі?..». Брат переховувався, а потім я його відвіз до лісу за Мірче, пішов і повернувся аж на півроку, мав гранату, пістолет. Розповідав про УПА. Був на Волині в сотні «Хоми», а коли польська банда почала палити українські села, прийшов до нас. Розмістилися у Чорному лісі біля Туркович. «Розправимося із поляками», – сказав брат. Банда палила села, протягом одного дня і ночі спалила 10 сіл: Турковичі, Сагринь, Мірче, Модринь, Модринець, Масломичі, здається М'яжке, під Вербковичі і Долгобичів. У Сагрині була особливо жахлива трагедія... І відразу наші прийняли бій під Посадовим, Наброжем. Мали російську зброю і картоплю в наплічниках, як розповідав мені брат. То були «Ягода» і «Хома», може, ще хтось, але мій брат не розповідав мені, малому, тих формальностей. Розправилися...

– Як на це реагували люди?

– За німців приїхали, люди їх відвезли фірманками, ті співали по-українськи «Вже час, вже час, народе, встань – Кінець ворогам України! Сини вже твої в бій готові стоять, Бо орли кайдани носить не хочять. Бо ганьба, кайдани – не нам, Не нам – а смерть катам!». Люди їх купали в оплесках. Як розправилися з поляками, зупинились пожежі, [поляки] добре дістали під дих. Брат говорив, що мали російську зброю. Був певний, що мають контакт із советською партизанкою, може Ковпаком. Це була цілеспрямована робота, щоб винищити українців, сполонізувати Холмщину так, щоб не було українців, а була Польща. Палили церкви. Приїхали до нас розбирати, але якось мурованої церкви не розвалили. То відразу переробили на костел, зняли бані... Про це мені розповідав Адам'юк, бо їздив. Наш український цвинтар знищили. [...]

Мельничук, комендант поліції в Черничині, випадково вбив поляка Тадека Карповича.

– Тобто як?

– Повертався від нареченої, вони не говорили польською, а по-українськи, ходив до українки, моєї мачухи сестри доньки, красуні Марисі. Повертався. Мав м'ясо теляче, а це було заборонено. «Стій!», а той втікати, перелякався. [Поліціант] мав око: раз і кінець. Усі плакали, і я був на похороні. Вони навіть не говорили по-польськи, тільки по-українськи, ці поляки, може вдома..? Його брата, Мечислава Карповича, я зустрів раз у Ольштині, «Зенон» дав мені інше прізвище⁶⁹². «Пан мені нагадує одного приятеля зі школи...». – «Ні, я з Волині...». Сусід, говорили по-українськи, приходили до нас на Свята зерном засіяти.

⁶⁹² Цей фрагмент хронологічно випереджує події після 1947 р., коли М. Павонський опинився в мережі агента МПБ Леона Лапінського («Богуслава»).

– Із Черничина хтось служив в Українській поліції?

– Із мого села.. зараз.. ніхто. У сусідній був, псевдо «Дуда». Він був у поліції, ходив на советську партизантку, воював у Білорусі, Ящук Євген.

– Той, який в 1947 р. був поранений при нападі на автівки на дорозі?..

– Так, я був у його відділі, у Верешині. Про мене мої друзі свідчили в УБ у Ольштині, що я там був поранений, а це неправда. Я потрапив на засідку, дійсно також під тим селом, вночі. Поляки зробили засідку. Йшов наш рій...

– До того дійдемо. Як українська поліція трактувала населення?

– Дуже добре.

– Так само до поляків, як до українців?

– До поляків, може, не так, поляки так собі... але не ставилися до них во-роже. Кривди їм не робили. Я навіть вчився у поляка на шевця, за німців.

– У селі жили євреї?

– Євреї були, три родини.

– Якою була їхня доля?

– Загинули. Сруль не знаю, де загинув. Йосько прийшов до нас. Каже: «Так хочу жити...». Говорив польською, до батька. «Пане Якове, хочеться жити, аж пахне, а тут німці не дають». І потім десь загинув. Наша поліція знайшла кількох у лісі і їх розстріляла, українська поліція. І там їх закопали, але не знаю, хто закопував.

– Чи наші люди переховували євреїв?

– У нашому селі цього не було. Батько хотів переховати євреїв з нашого села, але мама сказала: «Загинемо всі». Батько відмовився. Не було приміщення, треба було мати криївку, бункер, німці ще на тому не зналися. Лише після того проклятого визволення ті, хто прийшов у польській армії з-під Леніно, вміли шукати. А навчилися від нас, від УПА, не одного знайшли і застрелили, як «Ягоду», десь там у лісі, може, навіть задушився.

– Люди з села робили криївки?

– Так, треба було мати, ми теж зробили. Як хтось не мав сина в УПА, то йому було все одно.

– Хто був в УПА?

– О, десь так 15 хлопців.

– Польські партизани не нападали на пост української поліції в Черничині?

– Ні, лише крали, грабували хати далеко від посту. Стріляли, під Грубешевим убили батька із сином на подвір'ї, мордували, били. УБ вбило цього Адам'юка, мав гарні коні. А, може, син дав йому зброю? У хаті не ночував, а над стайнею, яка замикалася на сваї. Добивалися, прострелили замки, а він так і не здався. І його застрелили, як уже взяли в свої руки. Таких випадків було більше. Його

старший син Степан віз збіжжя на продаж. Під Грубешевим на Побережанах в узвозі йому пограбували коней, пшеницю, а самого застрелили. Під Замостям поляки вбили тих, хто дав русакам підводи, а їх було семеро. До Червоної Армії забрали десь 10 чоловіків, повернулося 2.

– Коли розпочали творити нашу організацію? Хто діяв у цьому напрямку? Ви мали в селі самооборону?

– Ні, далі південніше була, але у нас ні. Активістом був Гарасим'як, учитель. Організовував вистави, мітинги.

– Що з ним сталося?

– Потім був в УПА, «Дунайський» загинув під Замостям. Коли ми розходилися із УПА в 1947 р., кожен міг іти куди хоче, за кордон, на Україну, чи залишитися тут. Наша група, холмцаки і чимало з Галичини, пішла під Холм...

– До цього дійдемо пізніше.

– Я не знаю конкретних організаторів, ОУН перед війною не існувала, але за німців уже так. Тоді нас вчили українською мовою, десь з-під гір приїхав священник, другий потім був десь від Білої Підляської чи Володави.

– Перед війною не було у вас православного священника?

– Був, але службу вів чисто по-російськи! По-українськи не було. Як прийшли німці, то почалась організація.

– Що сталося з тим священником?

– Виїхав, втік на Україну. Інші українські священники кудись виїхали... Той з гір написав подання по-німецьки, коли німці хотіли мене забрати на роботи, і я залишився вдома. На контингент теж мусив хтось робити, а зерно треба було віддавати.

– Якими були початки людської влади? Як минув фронт?

– Фронт то нічого, але по фронті почалися поляки з тими пов'язками! Переслідували, збиткувалися з українців. Називали нас «бандитами», що треба з нами закінчити, бо на Волині повбивали поляків, що ми співпрацювали з німцями.

В 1944 р. АК і БХ палили Холмщину. У нас перебували втікачі з Модриня, Модринця, Сагрині. У нашому домі жила жінка із дочкою.

– Ми вже говорили про те, що вас випустили після арешту. Що було потім?

– Прийшов додому. Дідусь подивився і каже: «Боже, хто тебе так побив?». «Поляки», – кажу. «За що?». – «Щоби сказав, чи приїздять, хто приїздить, де мають склади зброї, чи приїздить «Зірка», де ми святкували св. Андрія». Я знав, де, бо приїхав наш відділ, розмістився, грали і танцювали з дівчатами. Сексоти швидко донесли. Далі я вже не міг сидіти удома. Брат вже тоді не жив... ні, загинув 26 лютого 1946 р.

– У вас були донощики?

– Були, українці, одного забрали наші, не знаю, де подівся. Другий утік, не могли його впіймати.

– Як загинув брат?

– Були оточені в Лісах, відділ «Крапки», 40 хлопців. Брат був при штабі «Ягоди», а по його смерті у «Крапки». Мав псевдо «Палій», тому я був «Палієнко». Загинув тоді брат «Зірки» «Гайда», який повернувся із Карпат з лікування. Він був у тому відділі, мав зв'язкові «Галю» і «Олю» й постійно їздив, висилав тих дівчат, залагоджував якісь справи. Мав недіючу праву руку, стріляв із лівої. Я мав налагодити контакт із братом, щоб мене забрав [до УПА]⁶⁹³. Я не мав чого сидіти, коня нам вкрали, якого нам дав «Зірка», кульгавого, але вилікувався. Прийшли поляки, забрали. [...]

Часто приходив один з Масломич, також був в УПА, Ціщюра Олександр, постійно курсував по селах, не пам'ятаю псевдоніма. Натрапив на засідку, здається, під Долгобичевим, їхав цілий відділ «Зірки». Як приходив, то було по-сусідськи, у його дядька. Я говорив тітці, що хочу йти в УПА. «Добре, я тобі дам знати, як він прийде». Приїхала її, Ліборської, дочка і каже, що прийшов Сашко. Увечері, в травні, я попрощався, і ми пішли до сусідніх Козодав. Там квартирував відділ «Зірки», був теж брат «Гайда». Спали по будинках у українців. Село було спалене польською бандою, де-не-де хтось залишився.

Ми проспали ніч. Вранці Ціщюра повідомив про мене командирю. «Що то за один?». – «Брат Палія». – «Молодий ще...». – «Поляки його вб'ють». – «Беріть». Ми ходили разом до їхньої школи, а тепер він був командиром. І мене забрали навесні 1945 р. Збірка і на вози, щось із 6 возів, коні мали сильні. [...] Зупинилися ми аж в Гонятині. Заквартирували. Там жив такий Головач, з ним «Зірка» завжди про щось розмовляв, то була вчена людина, потім змінив прізвище. Тут мав наречену Ганю мій брат, потім Білянчук. Потім з нею оженився мій троюрідний брат Євген Ліборський. Його вбило УБ в Олесниці біля Вроцлава.

– Який мав псевдонім?

– Спершу мав псевдонім «Соловій», потім «Роман». Був командиром СБ. Хапав донощиків, їздив по терені, такими справами займався лише зі своєю боївкою. Конкурували з моїм братом за дівчину. Коли мій брат загинув, то сказав, що її вб'є, якщо вона за нього не вийде, бо мав такий запальний характер. [...] У лісах як Терebinь, Масломичі і в спаленому маєтку відбувся мій вишкіл. Інструктором був «Гайда» від «Ягоди». Тільки їздив і школив. Навчав нас він один. Зброю ми мали знати напам'ять. «Декалог!» Школили нас майже місяць.

– Ніхто вас не чіпав?

Під час допиту Микола Павонський подав іншу версію початку служби в УПА: «Я від травня 1946 р. належу Української Повстанської Армії (УПА). До цієї банди мене зтягнув Яшук, імені не пам'ятаю, пс. «Дуда», років біля 30, родом з села Богородиця повіт Грубешів. «Дуду» я знаю з 1944 р., а з 1945 р. мені було відомо, що він є командиром відділу УПА. Одного дня в травні 1946 р. приїхав до мого дому з десятима підлеглими йому бандитами і намовив мене, щоб я вступив до його банди. Я погодився, тоді мені «Дуда» надав псевдо «Палієнко» і разом з відділом я пішов до лісу». AIPN Lu 8/32, Протокол допиту Миколи Павонського, 15 квітня 1954 р., к. 1.

– Спокійно, поляки не показувалися. Одного разу приїхали розбирати колонію Масломичі, пусті хати після виселених більшовиками на Україну українських родин, на ніби Україну, а властиво республіку СРСР. Приїхало КВБ з Грубешева, застукали ми їх там, загинув капрал єврей, бо хотів стріляти. Інших ми взяли в полон. Не захищалися. Ми забрали лише зброю і кращі шинелі. Поляки говорили, що капрал був їхнім командиром. Ми їх роздягли і випустили в бік Грубешева, борони Боже було їх убивати.

– **Були випадки розстрілів польських солдатів?**

– Таких інцидентів я собі не пригадую.

– **Що було після вишколу?**

– Присяга, напевно, вистрій, ми присягли на вірність українському народу, що не згнєбимосся, тобто «Декалог». Ми присягали перед «Зіркою» і «Гайдою». Потім ми їздили по лісах, кватирували, без боїв, бо був такий наказ згори, хіба що в разі необхідності. О, в одному домі в Масломичах ми схопили ормовців. Наїхали з-під Замостя, з тих пісків, лісків, а господар мав міцний дім, під бляхою, пасіку. Ми їх схопили, а дім спалили. Спалили, бо там господар, який виїхав на захід, писав, щоби ворог із його дому не користав.

– **Що з ормовцями?**

– Ми їх роззброїли і вислали туди, звідки прийшли. Боялися що, ми їх розстріляємо. Ми мали наказ протидіяти заселенню поляків, бо вони б нам перешкоджали.

– **Хто був у штабі «Зірки»?**

– «Кропива» і «Роман», а коли «Роман» перейшов до СБ, то мій брат «Палій». Ройовим був «Діброва», «Юрко» Нев'ядомський в III рою, і його брат, який на початку мав псевдонім «Різун», а потім «Залізник». Не треба плутати нашого «Кропиву» з другим, який загинув під Угриновим, наш загинув у Лісках, і «Діброва». Потім мав випадок у своєму селі. Ми приїхали знову до Масломич. І їдемо на Черничин зорганізувати провіант, село було багатим, на добрій землі, всюди добра забудова, сади, повно колоній, бо село було скомасованим. Я знав певних людей, бо непевні могли видати. Кожен мав на собі польську форму. Їхали, а не йшли, бо «Зірка» не ходив пішки, всюди їздив кіньми...

Це був добрий, відважний командир. Одного разу зустрівся з більшовиками в ліску під Модринцем, який підходив до шосе. НКВД йшло від Грубешева, а наші їхали фірманками. Побачили русаків, але «Зірка» заборонив утікати. Сказав щось там говорити по-польськи і їхати вперед на Грубешів. Мав на собі офіцерський мундир капітана і фальшиві документи. Русак бачить, що коли не втікають, то не банда. Зіскочив з возу, поговорив із майором, каже що банди немає, і поїхав. «Зірка» так їздив у білий день, навіть в Грубешеві був з цілим відділом на фірманках. Це було навесні 1945 р. Польські цивільні не зорієнтувалися, а російські казарми знаходилися з іншої сторони міста.

З русаками то так не було о, то не поляки. Один сукинсин лежав у бур'янах в кожусі цілу ніч узимку, пильнував мого дому, щоби зловити брата. Вранці стукає у двері і питає чисто по-українськи: «Коля, скажи, де твій брат?». – «Німці забрали при поверненні і донині його немає». – «Скажи йому, що я також українець, з Києва». – «Брат не приходять...», – кажу, а сам собі думаю: «Ти говори своє, а я знаю своє». – «Коля, коли брат прийде додому, хай до нас прийде зі зброєю, нічого йому не буде, пощо йому десь там ходити?..».

– Відділ проводив бої?

– Боїв було мало. Нам закидають засідку під Верешиним у 1945 р.⁶⁹⁴ Її влаштував «Кропива», але не той від «Зірки», і «Лев». Тоді спалили 17 автівок. Врятувала їх аж руська танкетка з Грубешева. Вони їхали грабувати, або по контингент. Ми спалили все! Там загинув «Лев».

Потім знову була засідка. Тоді загинув «Дуда». Це вже в 1947 р., у серпні. Я був тоді поранений, але це мені приписав на контрдопиті в Ольштині Білянчук («Зенко»). Сказав, що я брав у тому участь. Я відразу заперечив.

Одного разу ми квартирували, надійшов ВОП, скількись там. Ми були майже по обіді, картопля і гуляш із забраного, реквізованого кабанчика. Ми брали переважно у поляків, а не у своїх, на польських теренах, ми тоді поїхали під Замостя. І ормовець пішов на полювання з карабіном. Варта зауважила його під Малковом, спаленим селом. Я мав руську десятистрілку. Я вистрілив у нього двічі, але не потрапив, а він дав знати на ВОП до Крилова. Наша варта їх зауважила, тоді загинув поручник. Під час атаки ми зняли його короткою серією з кулемета, наш стрілець мав добрий зір. Решта втекла. Мав дві зірки, годинник, російську тетешку⁶⁹⁵. Нічого більше. [...]

Одного разу ми везли до Перевода пораненого, а під долгобичівським лісом енкаведисти зробили засідку. Їхав «Зірка» і троє у обставі, це «Різун», який мав псевдо «Залізняка», «Морозенко», або ж «Мороз», і ще один. Постріли! Вбили «Залізняка», а ці втекли. Поховали його більшовики у stodолі, а потім її підпалили, щоби затерти сліди. Рій «Юрка» поїхав і його відкопав, ми його поховали в Павловичах. Ховав його наш священник вночі, біля церкви.

– Який характер мав «Зірка»? Нестійкий? Спокійний?

– Не був нестійкий, радше таким був його брат, а він був таким розсудним, спокійним. Мав швидку орієнтацією, планував, був здібним. НКВД впіймало його живим. І все пропало... І це в його селі у його дядька. Він закватував у Козоводах і сам пішов до Масломич, нібито до вуйка, а мав також ніби наречену, хоч у неї не був, лише у нього. Двоє хотіли йти з ним в охороні, але ска-

⁶⁹⁴ Ця подія мала місце 25 квітня 1946 р. На дорозі неподалік Верешина у засідку відділів «Вовки -2» і «Вовки-1» потрапила колона вантажівок із солдатами ВП, що везла зерно, забране в українських селах.

⁶⁹⁵ Тетешка – поточна назва пістолету ТТ радянської продукції зразка 1933 р., калібр 7,62 мм.

зав, що не треба. Той господар після спалення села побудував дерев'яний дім під соломою. Більшовики знали, що партизани часто там заходять. Ховалися у бур'янах і чекали. Це було під осінь 1945 р. «Зірка» пішов, поговорив, а ці, напевно, його вже бачили. Мав пістолет «срулькін», руський, залізний, розкладний, як німецький емпі, безвідмовна офіцерська зброя, створена євреєм із Росії Срулькіним. Мав його при собі, також щоденник відділу. Пішов спати. Був з ними такий Влодек Заяць, хлопець з-під Холма, разом із «Зіркою» в Юнаках, потім у відділі, і втік. Увійшли до хати тихо і Заяць крикнув: «Владку, не стріляй, бо загинеш!» І той не стріляв. Так нам розповідав його дядько.

– ***Хто став командиром після нього?***

– Його брат «Гайда», з «Крапкою», котрий мав багато хлопців від «Ягоди».

– ***Що робилося далі із рештками відділів?***

– Частина перейшла до «Чавса», частина до «Дуди», тобто ці з Галичини до «Чавса», бо «Дуда» переважно діяв на Холмщині і більше мав холмщаків, хоч засадничо різниць не було. На початку, однак, траплялися конфлікти між холмщачами і галичанами. І це в УПА! Це було нагарне. «Дунайський» із пропаганди сказав, що якщо ще раз дійде до інциденту, то особисто розстріляє винного.

– ***Про який інцидент ідеться?***

– Хлопці з Галичини називали наших у відділі «руськими», бо колись були під окупацією російського царя, навіть не знаю якого, Миколи чи іншої падлюки. Ну що ці не є українцями, а «руськими», а ці є «Галілея». І тривав конфлікт, аж поки їх усіх не попередили, що якщо хоч раз дійдуть чутки, те що говорив сотенний, куля в лоб, бо ми боремося за спільну справу, за Україну. Це було перед моїм вступом в УПА.

– ***Повернімося до випадку у вашому селі під час виїзду по провіант.***

– Ми заїхали під осінь, я мав німецького маузера. Я поганяв кіньми на одній фірманці, а їхало нас кілька фірманок. Раптом у Черничині хтось підпалив хату і вистрілив, недалеко від нас, багатого Семенюка дім. Може наші підпалили, щоб поляк не вселився? Один з наших лупанув в той бік серією із дегтярєва, коні шарпнулися і я впав, вивихнув праву руку. «Зірка» каже: «Ще ніхто не знає, що ти до нас пішов, йди додому, є твій дід, як вилікуєш руку, то тебе заберемо, а так не маю де тебе діти». Ми ще набрали живності та поїхали до Масломич, а на другий день із опухлою рукою я пішов серед білого дня полями, житами, літо ж бо, до Черничина. Поляки не знали. Дідусь знався на таких речах, смикнув, і за пару днів руку я мав здорову. Два тижні і пішов до загону. Потім рій «Юрка» залишився на Холмщині, решта пішла в Галичину. Кватирували в Лісках. Раптом з півдня йде російська «мітла». Загинув цілий відділ. Вцілів Ліборський («Роман») із СБ, пішки добіг аж до Гонятина, мав простре-

лену долоню. Розповідав, що три атаки НКВД наші зупинили, «Гайда» кричав, що за брата повбиває їх усіх. Втік ще один хлопець, «Дубина» із Богородиці, був поранений у ший, і ще один, ще перед оточенням лісу. Бились до вечора, були літаки і танкетка. У наших закінчилися боєприпаси, вбивали себе останніми кулями, розривали гранатами. Мій брат, як сказав мені «Дубина», застрелився з пістолету.

Одного разу ми ночували під Цебловим чи Мошковом. Приїздить на облаву КБВ. Ми відступили, але п'ятеро пішло у криївки. Поляки їх зауважили, відбувся бій і там загинули. Військо перебувало у селах, в Лісках, Костяшині, Переводові, Жнятині, Угринові.

– **Як було у відділі «Дуди»?**

– Ми квартирували по селах, по лісах...

– **Звідки «Дуда» був родом?**

– З Богородиці, був 1922 р. н. За німців служив у шуцманах, щось таке... Сам його бачив, як в елегантній німецькій уніформі йшов через наше село. Може полював за радянськими партизанами на Білорусі. Не знаю, що то була за формація.

«Юрко» й далі був ройовим, ройовими ще були заступник «Дуди» «Гонта» з Великої України і «Березинський» з Галичини. Мене приділили до «Березинського».

– **Якою була його доля?**

– Його ввіймали поляки, а може здався? «Гонта» пішов пізньою осінню 1947 р. на Україну.

– **Що ви знаєте про «Юрка»?**

– Німці забрали його на форшпан⁵⁹⁶, був поранений, мав шрам. Лікувався у Берліні. Потім був водієм, возив якогось високого офіцера. Знав німецьку, школи не мав, писав гірше, ніж я. Був сам, мав тільки маму, його брата вбили. Мав довіру «Дуди», часто відпускав його до матері.

– **Що відбувалося у «Дуди»?**

– Ми ходили розбити ОРМО, під Замостя, але так особливо не грабували, раз якийсь кооператив. На весну 1947 р. поляки нас застукали на Вільці в лісі біля Малкова, якого тоді не було, лишилася назва, а так то комини, всі люди були вивезені на Україну. Їх побачила варта, ніхто не загинув, але загинув польський офіцер з ВОП, а у нас був поранений стрілець-кулеметник «Явір», Іван Рачинський.

А раніше був такий випадок, коли ми зупинили авто з Варяжа. Поляки везли товар з Унри⁶⁹⁷. Маргарин у великих банках! Напої помаранчеві, лимонні! Усе! Ми це забрали і поділили, частина пішла на кухню.

⁶⁹⁶ Форшпан — підвода, яку зобов'язаний був давати селянин на вимогу влади. Тут: водієм. – Прим. пер.

⁶⁹⁷ Унра – поточна назва міжнародної організації Адміністрації Об'єднаних Націй для Допомоги та Компенсації (скор. від англ. UNRRA), яка допомагала багатьом країнам на світі з метою ліквідації наслідків війни, в т. ч. Польщі.

– Ви брали участь у нападі на Грубешів?

– Ні, кудись мене послали. Ми квартирували тоді кілька днів у Гонятині. Проте частина від «Дуди» взяли, «Володю», «Андрюшу»... «Володя» був спецом від мін, мінував шосе і обслуговував V-2, котрі після запалення запобіжника вистрілював із пускової установки. Тоді розбили УБ і щось іще, ми чули відгомін, там був «Прірва». Наші відійшли на теребінський ліс.

– Ви зустрічали «Прірву»?

– Так, кілька разів. В угринівському лісі в 1947 р. На Різдво приїхало кілька відділів, нас могло бути під тисячу. Виступив пропагандист, були вищі керівники, між тим і він, високий був. Кожен отримав по два пива, ковбасу з бочок. Святкова імпреза, поляки там не доходили. Лише кружляли чутки, що може будуть виселяти... Був «Зенон». Потім на фірманки і роз'їхалися селами, бо то був спокій, не так, як на інших землях, як розповідала моя дружина.

– Яким був ваш стосунок до цивільних поляків?

– Ми навіть співпрацювали... Із «Зіркою» я ходив до Тихобожа до одного, продавав нам...

О, мушу повернутися. Мене приділили до «Хмари», який у цивільному вів розвідку в терені. І про це писав, а я його охороняв, бо мав добрий зір, добру зброю і був дисциплінований. Із «Хмарою» ходила також нерідко дівчина, також збирала відомості по селах. Я з ним довго не ходив, кілька місяців, бо його перебрав «Зенон», чи якийсь інший командир.

Відбувалися полювання. Я мав добрий зір, тому власне дістав потім від «Дуди» десятистрілку. Тої зими я застрілив семеро диких свиней.

Виселяють людей, залишилися нам лиш ліси. Усі повернулися до відділів, бо завдання в селах перестали бути актуальними. Ми розмістилися в долгобичівському лісі на колонії, здається Корчунку, де колись наших злили. Ми виходили по їдло на колонію. Прийшов до нас пропагандист «Дунайський», тобто Теодор Гарасим'як, ми його називали провідником, гарна людина. Була половина червня 1947 р., але ще не всі були вивезені. По кількох днях «Дуда» видав розпорядження ройовому «Вороному», з-під Львова був родом, щоб пішов у розвідку. Пішов, як видається, цілий рій, із кулеметом, до Верешина. Ми мали зрозуміти ситуацію і розміститися в лісі за селом. Наступного дня до нас мав приєднатися відділ. Із нами пішов також такий молодий, недавно завербований з Галичини, здається «Соловій»... Від лісу до Верешина нас ділить кілометр. І що? Поляки зробили засідку з боку лісу. А дім був перший від шосе, яке розділяло ліс. Ніч, десь 12 год. Йшов я і «Вороний» як перші. Я мав добрий слух. Підходимо під сад, коли почув шерех. «Тобі привиділося». – «Ні». Ще трохи й кажу, що чую розмову, а по кількох кроках вже почув, як розблоковують зброю. «Засідка!». То треба було розставитися у розстрільну, як той

малий з Галичини крикнув українською: «Хто там є?». Чого ти лізеш? Це не твоя справа. Були паролі, польською. Хе-хе, а як ті звідти не піддадуться! Ми теж, з кулемету! Полякам було краще, бо ми були у полі, ані рову, ані кущів. І скільки їх є? Я відчув, що ніби вдарило мене в плече. Ага, я поранений. Ми відступали, і я вліз на того з Галичини, він упав, не стріляв, а лежав. «Ти мене поранив». – «Ні, я не стріляв». Не було часу, щоб з ним торгуватися, але поляки призупинили вогонь. Я відчуваю, що мені робиться тепло в ногах, а я мав елегантні шкіряні офіцерки. А це вже черевик повен крові! Аби до лісу! Ніч коротка, не можу довго йти. Мене взяли під пахви. У лісі перебинтували. Куля вийшла позаду. Зараз буде видно. Колонія, господар, поляк. «Відкривати! Військо!» Відкрив. «Маєш коня?». – «Маю одного». – «Ми тобі зараз його віддамо!». Хлопці запрягли коня і наклали повно сіна на віз. Я був білий, як папір, з мене вийшло багато крові. До ліску, бо вже високо сонце. Кожної миті може надійти облава. Я дістав коротку зброю, щоб застрелитися, бо на мене б очікували тортури. Ми виїхали на гостинець, потім до колонії, де не було відділу, і знову до лісу. Наламали галузок, мене замаскували. Відділ був однак близько, «Юрко» згодом сказав, що впізнав постріли із моєї «десятки». Під вечір мене знайшли. Із ними був «Дунайський», який знав мого брата. Наказав мене завести на колонію до одного діда. Санітар «Загалько» зробив укол і наклав нормальну пов'язку. «Дунайський» хотів, щоб «Дуда» вислав мене до Грубешева, до одного знайомого. У тихобірському лісі був справжній бункер, але про нього ми не знали. Мене перенесли до цього лісу, мене бачила ще мама «Юрка». Я лежав у лісі, знову недалеко від одного діда з колонії. Потім було краще місце, на колонії під Криловим, таємне і безпечне, але туди «Дуда» мене не дав, а цілу сотню відвів під Тихобіж. Це була помилка, бо треба було вислати тільки кількох найкращих в охороні, а не йти з цілим відділом, але як є. Приходив «Загалько» щодо зміни забезпечення. Нарешті, поляки впіймали когось від «Дуди», і той, хоч походив з Галичини і не знав терену, то привів військо до цієї колонії. То десь так під кінець липня. Якраз прийшов заночувати «Богун» із Шихович, із сотні «Давида», зі зброєю, гранатами. На день дідусь випровадив обох до криївки глибоко під стогом сіна, її мусив приховати його син Володимир. Десь біля десятої ми почули багато польських голосів. Один лізе по драбині. «Пане поручнику! Тут хтось спав!» А то спав син. Не вірять і так того Володимира закатували! Поляки якраз за німцями у тортах. Не видав! Шукали довго, до вечора. Тикали в сіно, бракувало їм до нас метр. «Що зробимо, як нас знайдуть?», - запитав я Богуна. «Я кидаю в'язку гранат, стріляю з автомату і втікаю». – «Я не втечу...». – «Мусиш...». – «То я застрелюся, живим не здамся». Врешті, затихло. Добре, що не запалили сіно. «Хлопці, хлопці, виходіть і втікайте, що ся наробило..!», - кричить до нас дідусь. Сказав, що їх привів

наш, без шапки, блондин. Ааа, «Соловій», з Галичини, вже знав. Діду сина забрали до Явожна⁶⁹⁸, забрали зерно. Здається повернувся. Дав нам поживи і показав, куди йти. Ми пішли полем, потім руслом ріки. Розмістилися у полі, бо по лісах могли бути засідки. У гарний лан збіжжя ми занесли сіна і заснули. Ранок. Немає води. Приїхали жінці, косять. «Богун» дослухався і зрозумів, що то з його села, але поляки! «Знімаю сорочку і виходжу», – каже «Богун». Залишив автомат, взяв тільки пістолет. Як поляки не почнуть утікати. Він їх погукав, зупинились. Дали нам їсти. Ми просиділи з ними цілий день. Під вечір пішли у напрямку лісу, тихо, заростами. Я бачив більш-менш, де «Роман» має свій бункер. Потрапили. Свої, кілька хлопців. Відразу мене розмістили у тому бункері, за якимось часом привезли ще одного, пораненого в ногу. Я довідався, що «Чорнота» загинув на якійсь колонії, мав мою зброю. Приходив «Загалько», приносили нам поїсти, заскакував «Юрко». «Дунайський» наказав тримати мене на повітрі, навіть мені трохи вина давали, щоби крові прибувало.

Якогось дня чуємо відгук бою. Привозять фірманкою «Дуду», загинув 22 серпня [1947 р.]. Наші замінували тоді зі 100 м шосе, щоби вмістилося більше вантажівок. Закопали артилерійські снаряди, підключили заряд на вибух. Це зробив «Володя» і ще один. Відділи «Дуди», «Давида», і, здається, «Ясеня» чекали у засідці під лісом. Недалеко від шосе. День. Приїхали три автівки на облаву. Співали «Рано ранюсенько...». «Дуда» сказав: «Зараз вам, скурвисини, розвидниться...». Вибух! Автівки летять вгору! Наші засіяли з кулеметів. «Дуда» вирвався: «Хлопці, вперед!». І дістав осколком гранати. Було б нічого, якби не розірвав кишки. Це вимагало операції. Відступили у Чорний Ліс. Поклали його на фірманку. Везли два чи три дні до нас до лісу, але помер, ще мене привітав. Якби відразу був лікар, то може б вижив. Закопали його в лісі, замаскували, бо могла бути облава. Загорнули його у вбранні, в офіцерках, у плащ-палатці, хоч краще було просто так закопати. І він трохи почав тхнути, це потім відчутно. Врешті, назбирали дощок, і з того хламу зробили вночі труну і вночі вивезли фірманкою до Шиховичів, це було недалеко. Я вже брав участь у цьому похороні. Без залпів, без священника. Поставили хрест, але без підпису.

Пораненим також був «Мороз», здається, він був із Волині, його поранили в стегно. Його поклали на моє місце в бункері. Лежав, поки поляки його не відшукали.

Пройшли облави, але підійшли під Грубешів, то поляків змело. Ми повернулися. Нас залишилося небагато, відійшов «Гонта» із групою, «Березинського» вже схопили, ми були дещо розбиті. Містилися в лісах то на тихобірщині, то на теребінщині, інколи під Малків. Я вже міг ходити. «Юрко» сказав,

⁶⁹⁸ Явожно – місто поміж Краковом і Катовицями; тут: польський державний концентраційний табір, де в 1947–1948 рр. уряд РП утримував там, м. ін., кілька тисяч польських громадян української національності під час і після акції «Вісла».

що краще перейти було б на польські терени, за Борогодицю, знав терен. Ми пішли. Вдавали аківців, мали форму. І поверталися, то тут, то там. Збирали провіант, часами кооператив очистили. Восени прийшов до тихобірського лісу «Гонта», щоб нас забрати на зустріч із «Зеноном». Узяв мене, «Юрка», «Загалька» та інших до лісу біля Терєбіня. Там із різних відділів нас зібралося з 30 осіб. Командиром був «Зенон», Володимир Левосюк («Роман»), «Дунайський». Потім «Зенон» і «Роман» з кількома іншими, разом десь 8, відійшли у невідомому напрямку. Нас залишилося 17 під командуванням «Дунайського». Ми мали чекати на контакт із «Зеноном». «Загалько» ходив опікуватися «Морозом». Одної ночі поляки зробили вночі засідку. «Загалько» та ще один на неї натрапили, а як втікали, залишили пляшку молока. Поляки подумалися, що якщо є продукти, то мусить бути бункер. Так шукали, що знайшли. «Мороз» не застрелився, здався, його взяли живим. Забрали до Грубешева, отримав смертну кару.

«Зенон» не повернувся. Ми вирішили, що поділимося на два відділи⁶⁹⁹. Поки що ми йшли разом, пізна осінь, у стрілецькі ліси під Холм. Потім у грабовецький ліс, в бік Замостя. Там ми домовилися про мертвий пункт, де якби що, ми мали залишати повідомлення. Там ми розійшлися, щоб зустрітися навесні 1948 р., але цього не сталося. Відділ «Гонти» «Дунайський» повів у відомий йому терен лісів біля Бончі. Решта дев'ять пішло [...].

А ми пізньої осені під керівництвом «Юрка», «Хмари» і «Гучави» пішли до стрілецького лісу. То були три найважливіші особи. «Юрко» добре знав терен і ліс, не знаю звідки, але знав.

– **Ким був «Гучава»?**

– З Богородиці, вчена людина, гімназію закінчив у Познані. Був політичним референтом у «Крапки» чи ще десь там де.

Ми викопали землянку, але не під землею, була позиція кулемету і далекий біг до втечі, криниці. Провіанту ми мали на цілу зиму. Коли впав сніг, то вже ми не могли з неї виходити, щоб не робити слідів. Ми перебували у ній до кінця грудня 1947 р.

– **Хто був у тій групі?**

– «Юрко», «Гучава», «Хмара», «Дубина», «Зенко», «Байда», «Кавка», «Явір» і я.

– **Хто такий «Кавка»?**

– З відділу «Дуди», добрий відважний стрілець-кулеметник, зрештою, мав його із собою, «Байда» теж від «Дуди», це кухар Петро Варениця. Назагал ми мали тільки автоматичну зброю, десь з три кулемети, ми могли довго захищатися. Боєприпасів було багато, гранати. У 1948 р. дійшли наступні.

⁶⁹⁹ У жовтні чи листопаді 1947 р. до колишнього відділу «Дуди» прибув посланець з головного керівництва банди, такий собі «Дунайський», який здійснив поділ відділу на дві боївки. Хто входив до першої боївки, якою керував «Гонта», я не пам'ятаю, лише пригадую, що у ній були «Петя», літами більші ніж 20, «Володя» років 24, «Зенко» біля 25 років. Я був приділений до боївки пс. «Юрка», до якої входили: пс. «Зенко», років б. 20, «Байда», на той момент 25 р., «Гучава», в той час 20 р., «Хмара», б. 25 р., «Дубина», 23 р., «Кавка», б. ніж 20 р., «Явір», б. ніж 20 р. [...] Після розділення відділу наша боївка, тобто «Юрка», пішла до стрілецького лісу. АІРН Lu 34/2, т. 2, Протокол допиту Миколи Павонського, 20 квітня 1954 р., к. 11.

Одного дня на варті стояв «Дубина» з Тихобожа. Лежало вже трохи снігу. Ми придумали щось таке особливе на ноги, щоб ходити у розвідку, а вдавати зайця, такі кулі. Один лісник йшов по тих слідах, а ми мали вже все елегантно замасковане. Вхід ми зробили у пеньку великого дуба, ми його обрізали, внизу його прибили і всунули затичку. Виглядало на зрізаний дуб, що лежить роками. А цей лісник іде, тримає сокирку, наприкінці цього дуба згубив слід, став і так собі сокиркою трах у той дуб! А на варті завжди хтось стояв, тоді теж, якби не зреагував, то би обійшлося, але вартовий дуло догори і: «Руки вгору!». Лісник так перестрашився, що ледве не впав. Люди зі зброєю! Ну і що зробити з цим дурнем? Треба його ліквідувати, бо або один, або десятеро. І так сталося. У бункері, щоб не було чути. Така доля, інакше нас би викрили. Хтось із наших про це потім сказав на УБ. Мене це багато років мучило, хто то був, бо не я⁷⁰⁰.

Якийсь час ми не сиділи вдень у криївці, бо знали, що його жінка зголоситься, і будуть шукати. Заспокоїлося, але у січні: знову крики. Але це не була облава. На варті стояв «Явір». Ми зайняли позиції в окопах. І нічого. Чути то-рохтілки, лякають звірину. Чекаємо, може оминуть. «О, панове, студня! Дивіться!», – якийсь із них вже на неї наліз. Ми зберігали спокій, але якщо вже на нас влізли, то 9-х ми затримали. І до землянки. Решта пішла. Допит, ніби «аковці» – хтось теревенив про Польщу від моря до моря... – допитують своїх. Потім підписи, що не донесуть, бо якби що, то смерть. І ми їх випустили. Але самі цю криївку залишили. Інколи її навідували. Вони її не здали. То були люди зі Стрільців, колись українського села, поляки, добрі, або перелякані.

У стрілецьких лісах ми досиділи до весни 1948 р. Проте у квітні вирішили повернутися у рідні сторони, в тихобірські ліси. Перед великодніми святами, у Шиховичах жила мама «Юрка» і кілька родин, тож ми мали непогане уявлення про терен. У травні з нами сконтактувався «Зенон», через того діда, про що я згадував, що жив у Тихобожі під лісом. «Зенон» вже раз приїздив до нього й питав про нас, але тоді нас ще не було⁷⁰¹. Ми не знали, хто то може

---

⁷⁰⁰ Одного дня прямо перед Різдом вартовий «Дубина» побачив людину у зеленій шапці, якого затримав і привів до землянки. Як виявилось, цією людиною був лісничий, який обходив свій терен. Боячися того, щоб цей лісничий, якби ми його випустили, не видав нас, ми вирішили його вбити. Це зробили «Юрко», «Байда» і «Кавка», які також його закопали, але перед тим зняли з нього черевики, куртку і шапку. Там само, к. 12.

⁷⁰¹ Одного разу навесні [1948 р.], коли ми пішли до хати Марчука, жінка Марчука сказала нам, що у неї був якийсь чоловік, який хотів з нами зустрітися. Наступного дня ми зустрілися із цією людиною, якою виявився «Зенон», як мені відомо, що він був членом головного керівництва банди. «Зенон» пропонував нам йти до Америки, говорячи, що сам заведе. На його пропозицію погодилися «Гучава», «Дубина», «Міша», «Непорядний», з якими «Зенон» нібито пішов до Америки. [...] Під кінець осені 1948 р. ми знову пішли до тихобірського лісу, де ми зустрілися із «Зеноном». «Зенон» розповідав, що втеча до Америки не вдалася, а також зазначив, що привезе документи для кожного із нас і власне тоді поїдемо на Відновлені Землі. Після цього «Зенон» поїхав у невідомому напрямку. Після кільканадцяти днів «Зенон» повернувся і сказав, що привіз з собою для нас документи. Оскільки ми не всі були у тихобірському лісі, то «Зенон» пішов з нами до стрілецького лісу. Роздаючи документи, «Зенон» відкликав кожного убик та узгоджував із кожним прізвище. У стрілецькому лісі «Зенон» був кілька днів, а потім сказав ще, що буде знаходити для нас кращі документи. У момент від'їзду «Зенона» із ним поїхали «Хмара» і «Роман». Там само, к. 14, 16, 17.

бути. А як з'явився на Великдень, то дід сказав, що знав. «Зенон» тоді йому сказав, щоб ми залишили для нього звістку на мертвому пункті, яким був дуб. Ми його знайшли, залишили повідомлення, а дідусеві сказали, що якби невдовзі з'явився, то будемо там і там. Ми зустрілися у лісі, під тим дубом. Були раді зустрічі із таким великим командиром з СБ. Це був добрий командир, його дослухалися, ніхто би нічого поганого не подумав. Відбулась нормальна розмова про зимування тощо. Сказав, що немає жодного сенсу триматися далі в лісах. Треба втікати. Запропонував, щоб ми йшли до американської зони. Розклав мапу, показав, що дорога через Чехію коротка. Також можна було їхати на Західні Землі. Сказав, щоб ми це продумали, а він за якийсь час знову приїде. І подбає про документи. Поїхав. Ми пішли під Грабовець на мертвий пункт. Нас там чекала інформація, що група «Гонти» була розбита, випадково на них потрапили «ормовці». Загинув «Дунайський», а решта йде на Україну. І на цьому контакт урвався. Ми ходили потім ще раз на той пункт, але надарма. Десь у червні приєднався, здається, Левосюк «Роман», «Горак», «Славко», «Вістун» і другий «Зенко». І Євген Колпак («Стріла»), живе зараз під Пасльонком. Їх знайшов, здається, «Кавка». Вони мали бункер біля Тудорковичів. Також доєднався Степан Новосад («Жук») із Чомова і «Веселий» з Верешина.

У червні ми пішли під Степанковичі, вивезене українське село. Закватурили. До лісу із села не було близько, але там мав бути магазин, ми хотіли щось організувати. «Зенко» мав [вдавати] польського поручника, я теж щось такого. Йдемо. Просто селом. Вечір. Вліз до нас ормовець із карабіном. Їх у селі десь було з 10. Ми представилися як УБ з Грубешева. Ормовець йшов на пост МО на зібрання. До коменданта пішов «Зенко», «Юрко» і ще хтось. І заходять в хату. У кімнаті сиділо кілька чоловіків. «Руки вгору!». Наші забрали у них зброю і представилися АК. Комендант отримав 20 буків від свого підвладного, бо не хотів віддати зброю. Сміялися із них, що стережуть село від банди, а не поставили варти. І ми пішли. Часто так ходили в різні боки, інколи переходили й по 50 км.

Знову приїхав «Зенон». Сказав, щоб ми зробили фото, тоді він зробить документи. «Горак», здається, «Кавка» і «Зенко» не хотіли з ним йти і пішли через Чехію на власний розсуд. Проїшли. Про це нам написав «Кавка» ще до того дідуса. Тільки «Горак» впіймали тамтешні ормонівці. Вдав німого і втік. «Зенко», здається, загинув.

«Гучава», «Дубина», «Міша», «Хмара», «Роман» та інші мали доїхати до чеського кордону, а далі йти пішки. Разом із «Зеноном». Не знаю, що з ними. Залишився я, «Юрко», «Хмара», «Зенко», «Байда», «Жук», «Стріла», «Славко» і «Вістун». Пізно восени 1948 р. як «Славко» пішов із «Вістуном», бо «Юрко» його вислав на розвідку до того дідуса, чи може «Зенон» не приходив. Зайшли

до нього так по обіді, під вечір. «Вістун» мав довгу зброю, видається, що «десятку», а «Славко» пепешу. Розмовляють із дідусем, а тут раптом хтось іде. Вони до кімнати, а то міліція. «Славко» за комин. Двері були скляні. У хаті була бабця з донькою, дід мабуть надворі. «Вістун» хотів втекти через вікно. Наро-билося галасу, полоснули серією і його убили. А тоді як почав «Славко» прати з пепеші! Один здається загинув. «Славко» утік, прийшов до нас. Дідусь кара-бін [«Вістуна»] залишив, бо як прийде УБ, то треба показати, а пістолет віддав нам. Убівці приїхали вночі, забрали тіло і поховали невідомо де, а так то ми би його поховали. І так загинув «Вістун», походив з Галичини, від Сокаля.

Знову приїхав «Зенон». Із ним виїхав «Хмара» і невідомо, де [«Зенон»] його подів, десь його викінчив. Потім поїхав [до нього] «Юрко» по документи, сам, з пістолетом, але повернувся. Відвідав знайомих біля Олесниці, Генриково. Кожний уже мав документи. Ми почали виїздити. «Хмара» чи «Юрко» виїхали раніше, потім «Славко», «Стріла» й інші, як «Жук». А ми на переломі 1949 р. у того дідуся сина чи зятя, забудову мав недалеко, зарилися в соломі, бо треба було зорганізувати собі цивільний одяг, що означає десь його вкрати, в кооперативі. Довгу зброю ми раніше заскладавали в тому лісі. Ніхто її не знайшов, згнила. Залишився я, «Явір» і «Зенко». Ми мали контакт із заходом, із Ольштинським, хто куди поїхав. Я мав наречену з Черничина, Марисю Бень, її до-питували, але нічого їй не зробили. Я з нею переписувався, питав, чи їх не переслідують. Довідався, де є моя тітка, зведена сестра того діда. Я вже знав, куди поїду. Тому я і Білянчук («Зенко») поїхали в Ольштинське [вой.]. Він їхав до Гені Гурської, а там, окрім неї, жив також Володимир Головач, станичний з Гонятина. Я їхав до родини, до Рину. «Явора» взяв знайомий. Ми сіли на станції у Вербковичах. Доїхали до Рину.

Документи я мав не надто, але йшов пішки. Вечір. Йдуть двоє міліціонерів. То нічого. «Добрий день». – «Добрий день». Увійшов до якогось дому. «Доброго дня, а де тут живе Анна Дзяд?». Там і там. Пішов. «Микола, ти маєш звідси вті-кати, бо нас тут усіх будуть переслідувати! Ти питав про нас у сусідів?». – «Мусив запитати». – «Довго будеш?». – «Хотів би трохи залишитися». Її донька Оля каже: «Буде найкраще, як підеш на колонію за селом, до Вишоватого за Гі-жицьком, бо тут місто, нас здадуть. Там живуть Бені, Володимир Макарук, мама «Зірки» Анна». – «А поляки є?». – «Ні, самі українці з нашого села». Дали їсти і зразу ж нагору. По двох днях ми пішли до Вишоватого через Мілки, село з постом міліції. А там знову: «Ооо, ніхто тебе не бачив, як ти йшов?». – «Ні». Я відвідав усіх. Зупинився у нареченої. Сидів у неї, поки «Явір» не привіз від «Зенона» до мами «Зірки», де мав контакт, документи⁷⁰². То був фіговий листок, червоний, але кращий, ніж попередній. Звільнення із тюрми, вул. Раковецька, 37, два роки за крадіжку. «А про документи мусиш казати, що ти їхав як ре-

патріант з-за Бугу, з Волині і загубив, потрапив за ґрати, бо вкрав у когось валізку», – каже «Явір».

У березні я поїхав аж до Вроцлава, до Євгена Кози («Богуна»). Там я знайшов свою тітку з Козодав, мала дочку Настю. У них вписався. Зверталися до мене «Міколай», а я: «Я вже так не звуся, мене звати Мечислав Маліновські, я з Волині, а тут приїхав, бо є вашим далеким кузеном». І живу, але недалеко жила з донькою одна жінка із Космова, якій наші вбили чоловіка, доносив. Часто приходила, придивлялася, не могла мене розшифрувати, але чи хто знає, чи не склала про мене повідомлення. Вдало я пройшов комісію у воєнкоматі. О, врешті, отримав справжній документ! Паспорт я зробив ще в Ольштинському.

До нас приєднався «Незабудько», Володимир Боровик. Переховувався, мав криївку з двох стін. Був білий, майже не бачив сонця. Витримав, здається, аж до 1950 р., десь так⁷⁰³. А та жінка з Космова мала донести, бо одної ночі мене забрали у відділок. І то не з дому, а з дому Катерини Пемпко з Тихобожа. По дорозі почали питати, звідки я, де маю родину. «Не маю, банда вбила», – кажу, не втрачаючи надії, бо мали тільки короткоствольну зброю, міг спокійно втекти. У відділку мені допомогла історія із валізкою, вкраденою у Варшаві. Випустили мене на волю.

Боровик радив тікати. Куди? Разом із ним і «Юрком» я поїхав на Сілезію, шукати роботу. Зупинилися ми у Ключборку. Роботу знайшли на залізниці. Заробляти ми мало, а за квартиру і за їжу у Мазурської платили 8000 зл. Хазяйка нас любила, хотіла, щоб я оженився із її дочкою, а я собі думаю: «Пощо я буду польку брати?». Боровик мав батька у Канаді, чи щось таке. Прислав йому долари, Влодко завдяки тому інколи брав мене у кіно. По кількох місяцях, здається взимку 1949 р., я подумав, що поїду в Ольштинське. Не пам'ятаю, у кого зупинився. Почав працювати у Рині в німця з прізвисьцем Боровка, як муляр. Одного разу пізно восени 1950 р. сиджу на вокзалі в буфеті. Раптом бачу: «Зенон»! Не помітив мене, елегантно вбраний у коричневому пальто і капелюсі. Я підійшов: «Доброго вечора, друже командир». Був із таким малим,

---

⁷⁰² Сивак Анна була матір'ю ватажка банди УПА пс. «Зірка», якого схопило військо на переломі 1946 і 1947 рр. Як мені відомо, «Зірка» був засуджений до смертної кари. [...] Наскільки собі пригадую, у Сивака я був лише раз із «Юрком». Ми тоді отримали інформацію щодо місця перебування війська та про провіант. Мені відомо, що Сивак в рамках виселенської акції виїхала до Ольштинського воев. Знову із Сивак я зустрівся в лютому 1949 р. при таких обставинах. Укриваючись в тому часі у Бень Марії у селі Вишовате, я одного вечора був поінформований [названою] Бень, що зі мною хоче поговорити у важливій справі Анна Сивак. На це я дав згоду і під час розмови із Сивак вона мені підтвердила, що того вечора мене буде чекати у її помешканні один з членів банди УПА. Я сказав тоді Сивак, щоб бандит, який мене буде чекати, знав що я прийду. За якийсь час після цієї розмови я пішов до помешкання Сивак, де застав «Явора». У присутності Сивак «Явір» дав мені документ, підкреслюючи, що його мені прислав «Зенон». Цей документ стверджував, що я був звільнений із в'язниці у Варшаві. AIPN Lu 34/2, t. 2, Протокол допиту Миколи Памонського, 9 листопада 1954 р., к. 67, 68.

⁷⁰³ Володимир Боровик був арештований 21 квітня 1954 р.

здається «Богданом». «Друже командир, як бути далі? Працюю, живу, але чи документи певні?». Він тільки посміхнувся. «Знаєте, я не маю родини, хочу оженитися, бо самому тяжко, немає навіть кому сорочки випрати...». – «Маєте дівчину?». – «Маю». – «Звідки?». – «З Ряшівщини». – «Маєте знимку?». Похвалив, що дівчина гарна. «Можу женитися? Документи в порядку?». – «Документи цілком певні, можете женитися». Я одружився 4 лютого 1951 р.

– **Як виглядали контакти із членами мережі?**

– Кілька разів і ніби найчастіше я зустрівся із «Зенком», тобто Білянчуком. На вокзалі. Замовив вино, був багатший. Одного разу з «Явором» в Рині. А так то з ніким. І ще раз зустрівся із «Зеноном». У 1952 р., знову на вокзалі.

– **Про що говорили?**

– Зустріч випадкова, перед шлюбом. «Де той Нев'ядомський?», – питаю. «Знаєте, кажуть, що був арештований...». – «Що? Як?». – «Напився, попався п'яний, може його випустять». – «Коли його арештували?». – «Ніби в грудні, не злив [нікого], можете сміливо женитися».

У 1952 р. приїздить до мене Петро Варениця («Байда»). Я його знав. Поговорили. Мав папку, пістолет або два. «Із пістолетом? Що ти виробляєш?». – «О, я так по цілій Польщі їжджу, я зв'язковий «Зенона»». – «Працюєш?». – «Гм, організація діє». – «Може краще було б перечекати хоч з 10 років?». – «Еее, все в порядку, якщо донині не викрили, то і не викриють». Заночував. Вранці поїхав.

Отримую телеграму: «Приїдь негайно на східний вокзал до Варшави. Зося». Ну що ж, поїхав. Ходжу по тому східному вокзалі. Дивлюся: йде «Зенон», але сам. Говоримо. «Що ви хотіли, друже командир?». – «Нічого такого, мала робота, зараз поїдемо на Середмістя, на зустріч». Там чекав «Байда» і двоє незнайомих, як потім виявилось, одним з них був Камінський. Ми привіталися і за хвилину вони залишилися, а я із «Байдою» мали кудись їхати, про що знав «Байда». По дорозі купив дитячу лопатку і відерце. Ми поїхали на Беяни. У парку сіли на лавці. Сказав мені пильнувати, а сам почав копати і вигріб з-під землі піл лавкою банку і якийсь пакунок. Витяг звідти нові гроші, по 500, по 100. «Звідки це?», – питаю. «Цить, для нашої організації». Ці гроші всунув у папку, написав повідомлення і закопав у банці. «Дай мені трохи, бо бідую», – кажу. «Не можу, це організаційні, – каже «Байда». – Я мушу їх віддати, нічого з них не маю». Повернулися на Маршалковську на таксі. Йдемо, підходить «Зенон». «Байда» віддав йому папку. Тоді, чи іншим разом, бо такі ситуації повторювалися, я сказав: «Друже командир, стільки грошей, дайте трохи мені». Дав мені щоб відчепився 300 злотих, а це так погратися, бо він їх сам заніс на УБ, грав.

Був також виїзд до Елка на зустріч із «Зеноном» і Вареницею. І Варениця сам приїздив. Наступного разу від імені «Зенона» запитав, чи не маю десь місця,

щоб поставити радіостанцію. Бо є контакт із закордоном, щось теревенив про приліт наших на повітряних кулях із Німеччини. Був потрібний струм, а на колонії в доброму місці з цим не було легко. Я йому тоді віддав частину із папки документів про людей з акції «В», яку нещодавно залишив у Варшаві в автобусі п'яний убек з Венгожева. Потім мусив це пояснювати на слідстві. Убівці добре шукали і знайшли, хоч я їх засунув до піддону дитини. А місце для радіостанції знайшли здається у Видмінах у Думки зі Жнятина, потім сидів. Була також наступна телеграма з Варшави і відкопування грошей...

Працюю мулярем. 1954 р. надворі. Страсна П'ятниця перед польським Великоднем. Мав іти на роботу, дивлюся через вікно і бачу таксі. «Убівці?». Вийшли і йшли до дверей, а я не рішився втікати на іншу сторону до парку. Увійшли. Я ввійшов до кімнати. На їх питання, «Чи тут живе Маліновський?» відповіла дружина. Погукала мене, убівці попросили вийти в двір на розмову. Я виходив сміливо, троє залишилося в хаті, двоє були спереду. І в коридорі раз! Схопили мене! Викрутили праву руку. «Так то не зветься пан Павонський?», – запитав один. «Який Павонський? Це помилка». Дивлюся, недалеко дві машини міліції, в хаті почався несамовитий обшук, навіть у пса в будці, у хліві, у вазонах. Знайшли чорну папку з документами, яку залишив у трамваї п'яний убек⁷⁰⁴.

Завезли мене на УБ та закрили у підвалі. Пройшло півгодини, прийшов Попович, метр в кепці, сказав двом полякам у моїй камері, щоб на мене вважали, бо я небезпечний бандит, бандерівець. За годину у наручниках мене повезли до Ольштина. Убеки стояли на коридорі і спостерігали! Станіслав Янушевський, слідчий офіцер, відразу почав допит. Я видумав, що був у боївці «Крука». Один убівець говорив чистою українською! «Чому не признаєшся, ми маємо вас усіх!», – говорив. Врешті, я таки признався. Розповідав, придумував псевда, яких узагалі не було. Села ми не палили, в боях я участі не брав, бо поранений, був у цивільній сітці. Трохи били, хтось то копнув, то вдарив, катували. Далі допитував Генрик Баран, а Янушевський казався, підбігав ззаду і смикав за вухо. Коли Юзеф Святло⁷⁰⁵ втік на Захід, відразу все змінилося. У слідстві я

⁷⁰⁴ У версії УБ затримання Миколи Павонського відбулося таким чином: «В день 15 IV 1954 р. я виїхав на терен повіту Кентшин, де після зрозуміння разом із групою, що складалася із 1-3 [працівників], я поїхав до населеного пункту, де проживав в/з. Після приїзду на місце дім, у якому проживав «Палієнко», був оточений, натомість я зайшов до помешкання, де застав в/з, якого затримав. В той момент я сказав підозрюваному, щоб віддав нелегальні документи та інші речі, на що отримав відповідь, що він таких не має. Під час обшуку знайдено цілком таємну інструкцію, видану ВУПБ Ольштин, загублену колишнім працівником ПУПБ Венгожево. Після детального обшуку було складено протокол обшуку, після чого разом із арештованим прибуто до Ольштина та здано документи разом із підозрюваним у слідчий відділ ВУПБ Ольштин. Поведінка його була: дуже був знервований і хотів утікати». AIPN Lu 34/2, t. 1, Рапорт ппор. Тадеуша Подгурського із проведеної реалізації справи, 16 квітня 1954 р., к. 7.

⁷⁰⁵ Юзеф Святло (1915–1994) – віце-директор X Департаменту МПБ, в 1953 р. утік до Західного Берліна, розповів про факти, що стосувалися функціонування ППР та МПБ в Польщі.

був рік, з півроку тримали у одиночній. Тримали мене в Ольштині, потім у Любліні.

– Який ви тримали вирок на судовому процесі?

– То в Любліні, прижиттєве. Судили мене із «Білянчуком», «Жуком» та ще з кимось. Жінка продала корову і найняла за 5000 зл. із Ольштина адвоката Станіслава Мирцика. Ми подали апеляцію.

– Ви знали, що то «Зенон» злив?

– А звідки ж? Результат апеляції мене наздогнав, коли мене перевели із Вронк до Стшельців Опольських. Зменшили вирок до 15 р. Камінський, як якийсь юрист, показав мені, як написати про умовно-дострокове звільнення. Я вийшов на волю в 1959 р. Раніше вийшли також Білянчук, Боровик, Новосад.

Скажу ще, що під час слідства у Ольштині одного разу чую: такий-то-такий-то на вихід. Виходжу, перевели мене до другої камери. За хвилину приходять Кот із генеральної прокуратури. Питає мене про «Юрка» Нев'ядомського. Я не дуже знаю, що говорити... «А якщо б він зайшов?» – питає, нарешті, Кот. «Як він прийде, якщо його вивезли до Росії? Отримав смертну кару». – «Звідки ви знаєте?». – «Наші казали». – «А якби він таки тут з'явився..?». За якийсь час хтось заходить: Нев'ядомський! У лаптях, подертий. Кот питає, чи я впізнаю. «Так, Нев'ядомський». – «Юрко?». – «Так». – «Так розкажіть, як це було». – «Пане прокурор, те, що я говорив на допиті, це неправда, я був свято переконаний, що його нема на світі. Він мав отримати смертну кару, тому я на нього наговорював. А зараз свідчитиму інакше». Кот був злий.

– Коли ви довідалися, що це «Зенон» вас злив?

– Везуть нас у суці на процес, усіх. Міліціанти пильнують, щоб ми не говорили, але Нев'ядомський сказав, хто нас здав. Він хотів розстріляти «Зенона» тоді, як прийшов нас намовляти, щоб ми вийшли з кріівки. Був спостережливий, треба було його послухати. Ми би врятувались, і не загинув би Онишкевич («Орест»).

ЦДАЗУ: Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 55. – Спогади Миколи Павонського.

– **Хто започаткував ОУН у Вербіжі?**

– Олекса Куц.

– **Хто це був?**

– Молодий чоловік, 1914 р.н. Займався гуртком самоосвіти, був передплатником «Дешевої Книжки»⁷⁰⁷ та взагалі книжок. У рамках ОУН йому підпорядковувалося 5 осіб.

– **Про кого йдеться?**

– Павло Огородник, Володимир Покидько, Олекса Покидько, Іларій Покидько, Ланчак Володимир та я. Була також група на чолі з Пилипом Грищівим, міцним чоловіком, який нічого не боявся, мав двох братів, багато займався. Знав про існування Організації, наражався, тому вони вирішили його усунути. У 1928 р. був ліквідований, а власне і ОУН у нас існувала раніше.

– **На чому полягала ваша активність?**

– Ми зустрічалися, радилися, утримували зв'язок криптами Сокаля із сусідніми станицями. Я ходив на Себечів.

– **Чи траплялися арешти?**

– Так, наприклад на 3 травня⁷⁰⁸ треба було вивісити польський прапор на будинку, а хтось його зняв і вкинув до туалету. У 1930 р. відбулася пацифікація. Її перебіг був досить трагічним. Повитягали членів «Сокола», кожен отримав по 25 буків. У «Просвіті» знищили майже всю бібліотеку, вцілили тільки книжки, позичені на той момент. Творилася напруга...

У 1939 р., 27 чи 28 серпня, поляки забрали до Берези Картузької Володимира Покидька, Андруха, Андрія Покидька, Миколу Петровського і ще двох. Було також арештування до Берези в січні 1939 р.

– **Як вас прийняли до ОУН?**

– Я був повідомлений про зібрання, на якому мені поставили питання, чи я погоджуюся стати членом ОУН. Я погодився на цю пропозицію, присягнув, пам'ятаю «Декалог»... Це відбулося у «Просвіті».

– **Якою була доля Павла Огородника?**

– Це рідний брат Євгена Огородника. У 1939 р. в травні, Павло заховався у лісі від польського уряду. Це тривало до часу поділу Польщі на дві половини, радянську і німецьку. На початку 1940 р. наша організація, наша «Просвіта», керувала торговою школою. До неї належав Огородник, Стефанюк і ще один.

⁷⁰⁶ Іван Підмоклий («Вітер») – нар. 15 травня 1919 р. у Вербіжі у Сокальському пов. Член ОУН, в 1944–1945 рр. служив у відділі «Вовки-2», в 1946–1947 р. станичний Вербіжа. Запис розмови здійснено в 1990 р.

⁷⁰⁷ «Дешева Книжка» – українське видавництво, що діяло у Львові в 1935–1939 рр.

⁷⁰⁸ Тут: День Конституції (прийнято в Речі Посполитій 3 травня 1791 р.). – Прим. пер.

Десь у грудні Огородник пішов із організаційною поштою до Львова. Пошту вручив, а сам не повернувся. Був схоплений на вулиці, можливо його зрадив брак досвіду..? І був вивезений у Сибір. Після переходу фронту, в жовтні 1944 р. повернувся у рядах... польської армії Берлінга. Відвідав родину і повернувся, на жаль, до армії. Був поранений, після лікування повернувся в рідні сторони.

Я можу сказати, що з боку Варяжа більшовики у наших сторонах не з'явилися. Наше село, як теж Русин, Перемислів, Цеблів, Себечів, не піддавалися нападам. Проте, коли йдеться про село Лешків, де було, може, з 50% мішаних родин, там були свої порахунки. І не можна було цього спинити. Там загинуло 30–35 польських осіб.

– **За один раз?**

– То було кілька разів. Спершу взяли Балая. Він був комендантом міліції у Варяжі. Прийшов до родини. Його дім у Лешкові був оточений нашими. Застали 7 осіб, усі поляки. І всіх було вбито.

Потім такі події стосувалися сексотів. Поляків, які доносили на наших до Варяжа. Однак наші уважно слідкували за селом і пильнували, хто ходив до Варяжа, тому потім є атака і ці усе знають. Наші їх брали, і як довели, що...

– **Чи під час окупації зайшли зміни в складі ОУН у вашому селі?**

– Так, троє членів, в т. ч. Покидько і Григорій Гринь, виїхали на роботи до Німеччини. У 1944 р. мене забрали до сотні «Лиса».

– **Як це сталося?**

– Нормально це сталося. Це рішення прийняв станичний Григорій Гринь («Бурлака»), який також потім був у цій сотні. Був схоплений під час облави, засуджений, повернувся із Сибіру до Польщі в 1955 чи 1956 р. Жив якийсь час на Сілезії, а потім виїхав до Львова до дружини.

Боївку у нас мав Теличка («Чорт»). Не походив з нашого села, а з Цеблова. Була створена в грудні 1943 р., а, може, навіть в 1944 р. Це була група з 13 осіб, від нас тільки 2, з Цеблова був Коваль. Інших не пам'ятаю.

– **Мали добру зброю?**

– Так, добру, 2 еркаеми і десь з 3 німецькі емпі.

– **Чим займалася ця боївка?**

– Ліквідацією польських провокацій, а може й комуністичних. Ця група швидко розпалася, бо загинули обоє з нашого села, кілька потрапили під облави.

– **Як загинув «Чорт»?**

– У жовтні 1944 р. заквартирували в Осердові. Не знаю, чи були усі, чи ні, бо розслідування не було. Їхало польське військо. Не знаю, чому опинився у відкритому полі. Наздогнали його й убили. Обоє, також Григорія Гаха («Дуба»), спочили на нашому у селі цвинтарі.

– **Як загинув той другий?**

– Йшлося про те, що у Себечеві був такий «Левочко», псевдо «Юрченко». Організував у нашому селі курінь, стягували людей, вели мобілізацію. «Юрченко» повів його до Сокаля за Буг. Під час переправи через річку їх захищав сотенний «Голуб» із відділом, добре озброєним, бо курінь був організований, але не був добре озброєний. Чота «Голуба» перейшла за Буг, дві залишилися тут. «Голуб» зауважив зраду, але було запізно, бо курінь перейшов Буг. За ним слідкували. Після ночівлі у лісі дійшло до нападу росіян. Хто вийшов живий, той вийшов, а хто загинув, той загинув.

«Юрченко» повернувся до Сокаля. Організував 32 сексотів. Отримали авто і їздили по наших закерзонських селах. Скрізь організовував наступних стрибків. «Юрченко» раз їхав туди, завтра сюди, а наші, самооборони, СБ, а може і відділи, умовилися, щоб зробити на нього засідку. «Юрченко» часто їздив на Жнятин, Ліски, Переводів, тому власне підклали міну.

– *Де?*

– За Гільчем, оточили з двох боків. Між Гільчем і Костяшином. Чекали, увечері хотіли зняти міну, щоб не постраждав не той, на кого чекали. Це пішов зробити «Дуб», і її витяг, але на самого себе.

– *Боївка швидко розпалася...*

– Коли він загинув, боївка ще існувала. «Дуб» загинув у вересні, а його командир допіру в жовтні.

– *Хто командував після смерті «Чорта»?*

– Не відповім, не знаю, але це були сумні справи. Був такий «В'юн» із Жабча Мурованого. Він керував разом із «Чортом». Їхня група була спільна, наполовину, трималися разом. Жив недалеко кордону, був схоплений із засідки у рідному селі. І кінець. Йшов сам, без охорони.

– *Коли це сталося?*

– Якись два тижні після «Чорта». Відразу потім їхня група потрапила під облаву, практично загинула.

– *Як загинув той з Цеблова?*

– Зенон Коваль, його впіймала російська облава, в 1944 р., були великі облави військ росіян. Після судового процесу, ймовірно у Львові, пішов на Сибір. У 1956 р. повернувся до Польщі, жив біля Хшанова із жінкою. Повернувся хворий на легені, помер.

– *Група «Чорта» мала сутички із німцями чи поляками?*

– Радше ні.

– *Хто із Вербіжа в 1944 р. був мобілізований до УПА?*

– Після переходу фронту, у липні до сотні «Лиса» Андрусевич, я, Михайло Копот, Григорій Гринь, Іван Стефанюк, Григорій Ляшук, Григорій Мацюк, Аксентій. А ще раніше були призвані троє Пеньки: Левонь, Покидко і Куцаба.

– Якою була доля Андрусевича?

– Ми служили разом, він мав родину у селі за Конотопами. Був схоплений облавою, біля Лучиць.

– Що з Копотем?

– Вже помер, це мій швагро, повернувся із відділу, бо був поранений, виїхав на Україну, там працював у колгоспі, загинув трагічною смертю.

– А Стефанюк?

– Вижив. На першій справі отримав смертну кару, на другій 7, по апеляції суду на третій 15 років, помер тут, на Західних Землях. Він відповідав за пропаганду, співпрацював із СБ, з 5 особою групою «Вадимка».

– Ким був «Вадимко»?

– Молодий хлопець з Цеблова, Володимир Гіда. Разом із Богданом Наконечним був викритий у кривці на полях під Цебловим. Застрелилися у бункері, троє. Я теж чув, що троє було поранено, міліція забрала їх до Белза. «Вадимка» судили у Грубешеві, розстріляли у Замості.

У «Вадимка» служив також Теодор Багнюк («Сич»). Був родом з Варяжа. Не знаю, що з ним сталося. Застрелив одного випадково в 1946 р. Чув, що його спіймали поляки, його бачили на міліції у Варяжі, врешті, знайшли його мертвим в туалеті польського ксьондза. Я його втратив з поля зору під час виселень, коли кожен подався в свій бік.

Був теж «Вороний»⁷⁰⁹ із Лубова під Варяжем, служив у польському війську, під час окупації в українській поліції у Белжеці. У 1944 р. наступило «викрадання» української поліції, але вона викрадала саму себе, бо йшлося про те, щоб німці думали, що їх викрадають. Пішов до лісу, отримав боївку, діяв в околиці Хороброва, Варяжа і Долгобичова. Нібито потрапив у російський полон і на Сибір.

– Повернімося до інших ваших знайомих. Що сталося з Ляшуком?

– Як не було іншого виходу, коли почалося розформування загонів, особи з-за Солокії, поранені та назагал в 1946 р. виїхали на Україну. Після виселення на Україну у нас уже не було таких відділів, як у Карпатах, а в засаді чоти, відділ міг мати так з 30–50 хлопів.

Від нас залишилися Іван Левонь і Григорій Ляшук. Перейшли до боївки «Зуба», командира на наших землях, тобто Головацького⁷¹⁰ із Себечева, із яким не знаю, що сталося потім. Ляшук потім сидів у Польщі.

Забув про Івана Левоня («Граната») від «Зуба», у якого служив до виселення в 1947 р. Раніше служив у «Лиса», був його першим зв'язковим. Потім повернувся із відділу до села, бо «Лиса» забрали і командиром став «Летун» зі Щеп'ятина. Здається, його потім здав «Загуляй», сидів.

⁷⁰⁹ Василь Ткачук («Вороний»), – в 1945 р. командир відділу спеціального призначення на терені надрайону «Лиман», згодом в СБ.

⁷¹⁰ Володимир Головацький («Зуб») – комендант боївки СБ в І районі надрайону «Лиман».

У «Ясеня» були Іван Левонь («Мороз») і Порохнюк («Субота»), есесівці, обое з нашого села. По «Морозові» пропав слід.

Я в травні чи червні 1944 р. був у «Святослава».

– **Ким він був?**

– З пропаганди. Не мав своїх людей. Я обслуговував поштовий пункт як цивільний: коли приходила пошта, мусив йому її принести. «Святослав» дбав про конспірацію, не шукав для себе, як інші, гарних хат. Не засиджувався в одному домі.

– **Що з ним сталося?**

Галявина у лісі на Корчунку, з'їхався увесь штаб, керівництво. Вони мали там провести нараду, а виявилось, що росіяни їх оточили. І як хто міг: один залишився, другий ні. Один казав, що був, як від нас хтось кричить: «Не стріляй, то я, «Дуб»!». Так як ніби спеціально показував, де наші. Їх там багато загинуло, і «Святослав» теж.

– **Повернімося до того, як вас взяли до відділу.**

– Зв'язковий запровадив нас на Сапрайку, таку колонію в лісі, вже на українському боці. Ми переспали ніч, вранці побудка, збірка, гімнастика, збірка. Заявився сотенний, виголосив промову, що нас приймають у відділ. Придїлив нас ройовим, я свого зараз не пам'ятаю, але чота була третя.

– **Ви отримали зброю?**

– Кожен приніс із собою, мав свою.

– **Як ви здобули свою зброю?**

– Німці втікали. Я здобув кабака. Вишкіл. Псевдонім мав «Вітер».

– **Що було далі?**

– Сотня була законспірована. Із продовольством було дуже важко, їсти ми отримували раз на два дні. Росіяни таки учуяли. Ми перейшли на Жовківщину, розмістилися над Бугом. Підірвали міст. Багато то не дало, за два дні москалі знов його проклали. Наші заготівельники поверталися фірманкою із продовольством, натрапили на засідку під Соколою, під лісом. Втрат не було, але після стрільянини чота «Летуна» пішла на край лісу, бо москалі пхалися в ліс. Бій. Один стрілець упав, бо зависоко піднявся. Сотенний через зв'язкового наказав тримати позиції, але чотовий не погоджувався, сказав, що їх сам не втримає. Чота повернулася, після наради ми вимарширували. Постій організували на Волі Жовтанецькій. Тут відійшов від нас «Лис», а сотню переймає перший чотовий «Летун». На другий день «Летун» оголосив реорганізацію. Прийшли двоє лікарів. У будинку під лісом ми пройшли медичне обстеження. Спершу стрільці самі говорили про стан свого здоров'я, але потім лікарі могли викрити, чи хтось є симулянт. Усі повернулися до табору, а наступного дня на збірці сотенний сказав вийти тим кого назвав із аркуша. Нас відходило, здається, 11, більшість із Томашівщини. З огляду на стан здоров'я разом з Порохнюком я повернувся до Вербіжа.

– Яку ви там застали ситуацію?

– Було по-різному, але без трагедії. Одна облава, друга облава, обійшлося без жертв. Я був удома, а за якимось часом призначили станичним, після Іларія Покидька.

– Як відбулося виселення на Україну?

– У 1945 р. виїхала одна родина. Добровільно, здається, їх прізвище Янчин. Власне тоді вивозили Холмщину.

Я виконував свої обов'язки. Розміщав людей. Був господарським, ми за раз збирали 100–120 кг живності. Люди мали визначений день і місце, куди повинні її принести.

– Як вас арештували?

– Через «Загуляя», від був із сусіднього села Лешків, звався Ярослав Ткачук...

– Де служив?

– Я не знаю, але ходив по селах і вилапував сексотів. Знав усіх, бо конспірація серед наших була заслабка, добре знав, що я станичний. Люди вже раніше говорили, що по ньому має слід пропасти, бо буде зрада, велика зрада. І відігрався. Поляки його простили, коли прийшов до Мошкова. І відразу почав діяльність: військо і по селах. Видавав людей.

Під час виселення мене в селі не було, а в полі, і потім у Варяжі я долучився до транспорту з Вербіжа. Ніхто мене не чіпав. Вранці їдемо на станцію до Вербоковичів і 8 липня мене стягло військо із возу. Арештованим теж тоді був мій приятель Стефанюк. У Варяжі прийшов «Загуляй». Я не признавався, а вони мені інформацію читали чорним по білому. До Грубешева. Там спокійно. Легкий допит у Томашеві. Питали, кого знаю. До Ряшева на УБ. Суд. Дістав 15 років за приналежність і за зброю.

– «Загуляй» свідчив під час процесу?

– Ні. Я сидів у Штумі, потім вивезли мене на шахти «Андалузія». Отримав умовне у серпні 1954 р.

Архів видання у збірках Богдана Гука.

Розмова із Марією Ринковською⁷¹¹

– **Хто жив перед війною у Кривовербі⁷¹²?**

– Поляків було дуже мало, до 20%, але були польські колонії Пілсудського.

– **А євреї?**

– Усі згинули, вибили їх німці. Мій тато носив їм їсти до лісу, одного у себе переховував, хоч у нашому домі стояв пост Української поліції. Той єврей не мав надто єврейського вигляду, а тато говорив, що в такому місці його ніхто не буде шукати. Потім одначе мусив утікати. Залишився лише один єврей, був у партизантці, потім пішов до людової міліції. Тоді у нас знову зробити пост... Із євреями ми дуже добре жили.

– **З поляками як?**

– Перед війною стосунки із ними були дуже добрі.

– **Із колоністами також?**

– Так, але в Коденці вже ні. Там була комуністична організація, таке гніздо. Із Кривоверби теж до них належали. Вони більше нашкодили від поляків. Мого батька застерігав поляк по фронті, за тієї цілої «демократії», аби втівав на Захід, бо буде знищений. І якби послухав, то був би жив... Допоки була німецька поліція, як когось арештовували, тато йшов, розмовляв і його випускали.

– **Скільки комуністів було у селі?**

– Трохи було. Деякі пішли за Буг, коли в 1939 р. німці ще не встановили кордон. Кілька повернулося, кілька там залишилося. Одного разу за окупації хтось заніс до Володави список комуністів. Опинився у ньому один українець-мельниківець. Послали його до Румунії в бригади. Повернувся по 2 роках. Як німці загнали людей і допитували, чи вони комуністи, він пішов додому по документи і врятував ціле село.

– **Хто із комуністів був найактивніший?**

– Ящук, але своєї організаційної комірки у нас не було. У нас люди дбали про школу, про церкву.

У Хороститі двоє загинуло. Прийшли потім і вбили Ящука, тата, Шамрая, який був вїтом за німців.

– **Як це сталося?**

– Ще перед виїздом. Вивели з хати, тих у Хороститі так само, прізвище мали

---

⁷¹¹ Марія Ринковська («Оксана») – нар. 25 серпня 1923 р. у Кривовербі Володавського пов. У 194–1946 рр. стояла на чолі реферату служби здоров'я надрайону «Левада», а в 1946–1947 рр. була референткою служби здоров'я в IV районі того надрайону. Запис розмови здійснено в 1992 р.

⁷¹² Кривоверба – село у Володавському пов. За переписом населення 1943 р. нараховувалося 530 українців, 184 поляків і 2 росіян. У 1945–1947 р. село було одним із головних осередків підтримки українського антикомуністичного руху, не бракувало також прихильників польської комуністичної влади. У 1946 р. Військо Польське депортувало частину її українських жителів до УРСР. В 1947 р. під час акції «Вісла» Військо Польське депортувало з села 210 жителів української національності на Відновлені Землі.

Глина, може були брати? У Голі так само один загинув, за церкву. Життя потім було сумне. Один комуніст, навіть українець, приходив до тата, випитував його і випитував, а тато за німців був агрономом. Випитував його, як німці керували, а тато сказав, що як ви почнете керувати, то багато з наших пропаде. І так сталося.

– Перед війною жителі Кривоверби вважали себе українцями?

– Деякі так, б ходили у Львові до школи. Були свідомі, організувалися. Школу у Львові закінчив учитель Микитюк, донька Ящука. Назагал свідомих було мало, перед війною не було жодних газет, а був негласний кордон⁷¹³. Ми поставили дім «Рідної Хати», накрили [...].

– У школі вчили українську мову?

– За німців так, а перед війною про це б ніхто й не подумав, не було дозволено. Навіть у церкві змушували до польської⁷¹⁴. Люди виходили з церкви, а поліція стояла у дверях і не пускала.

– Який був священик?

– Не пам'ятаю, старенький, повісився. Як освячували могилу (горб), то робив інший священик.

– У селі були книжки українською мовою?

– Старі, казки. Пам'ятаю, як тато читав «Царівну Жабу». Були «Співомовки» Руданського. Може, хтось мав Шевченка? Українська школа почалася за німців.

– Як почалася війна?

– Німецького нападу ми на собі не відчули. Німців довго не було. Прийшли росіяни і відразу відійшли за Буг, за кордон.

– Ви не намагалися взяти владу у власні руки?

– Ні, як було, так залишилося.

Було створено ґміну, вибрали вїта. Ним став українець, приїхав із Грубешівщини.

– Його вибрали, чи був призначений німцями?

– Не знаю, я тоді була у школі. Перед війною вїт був із нашого села. Трошки був вїтом тоді тата мого брат.

– Як організували школу?

– Відразу, ще в 1939 р. Вчитель квартирував у нас, бо тато трохи помагав. Потім була вчителька Білик, її батько⁷¹⁵ був директором гімназії. Вочевидь виїхала перед фронтом, тоді усі з Галичини чи Волині втікали і завдяки тому у нас у майже в кожному селі був український учитель.

⁷¹³ У 1919–1939 рр. уряд РП встановив штучний кордон між Галичиною і Поліссям та Волиню, т. зв. «сокальський кордон», який мав на меті недопущення до розвитку серед православного населення Полісся української національної ідентичності.

⁷¹⁴ Під кінець 1930-х рр. польська влада впровадила наказ виголошувати в православних церквах казання польською мовою.

⁷¹⁵ Михайло Білик (1889–1970) – український класичний філолог, м. ін., переклав українською мовою «Енеїду» Вергілія.

– Люди цього прагнули?

– Так, хотіли і впроваджували. Відродилося культурне життя, ставили театральні вистави. Виник хор, до Володави їздив возом. Була «самостійна» [Україна], але потім усе перервалося.

– Ви згадали про могилу...

– Її насипали у 1940 р. в Хороститі біля церкви, біля великих каштанів, березовий хрест, тризуб буде високий і напис «Борцям за волю України». Були два священики, з Хоростити і Любеня. На освячення пішки прийшла із Володави ціла школа. Після переходу фронту поляки наказали людям її розібрати, щоб і сліду не було. І сліду нема.

– Хоростита була свідомим селом?

Свідомим, багато осіб ходило до школи в Володаві, хоч треба було трохи платити, потім до Холма.

– Німці убили когось із Кривоверби?

– У нашому селі нікого не вивезли на роботи до Німеччини і нікого ані не вбили, бо поліція, яка коли когось із гміни взяла, то тримала у нас у пивниці, то випускала. Польська поліція була у сусідньому будинку, здається, троє наших і троє поляків.

– Із Кривоверби?

– Поліція від нас не була, один із Кривоверби, але у Володаві, Еміль Янушевський, потім перебрався до Англії і Америки.

– Чи хтось від вас служив у дивізії «Галичина»?

– Ні, тільки Ющук служив у якихось «чорних». Потім служив в УПА, і його донька також. Мій тато служив у війську Петлюри. І мій хресний батько Стефан Гут.

Мій батько не служив ані в УПА, ані в Війську Польському, але його звинувачують у тому, що він був свідомим українцем. У 1939 р., як тільки увійшли німці, ми якраз збирали сіно, і він сів зі мною і почав розповідати, хто ми такі. Передплатив краківські «Вісті»⁷¹⁶, з'явилися книжки.

– Що тоді тато сказав?

– Я все зрозуміла, бо ще 2 роки перед війною ходила до польської школи в Холмі. Був убитий...

– Прошу описати, як це все сталося.

– Його замучили під Холмом, навіть не знаю де. Мама страждала, не хотіла нічого розповісти. А тато був добрий, помагав людям як агроном. Більше розповіла Янушевська із Кривоверби. Говорила, що зв'язали його колючим дротом... Завезли його під Холм, сказали людям, що впіймали партизана. Взяли тоді 2 поляків і 3 українців. Випустили їх.

---

⁷¹⁶ «Українські вісті» – німецька пропагандистська газета, що виходила українською мовою в Кракові в 1939–1945 рр.

– *Коли ви пішли до української школи?*

– Як тільки організували школу у Володаві. Тато мене послав і сестру також. Брат ходив до Холма. Нас було в домі шестеро.

– *Інші батьки також послали своїх дітей до українських шкіл?*

– Досить багато, з 10 до торгової у Володаві, до гімназії у Холмі менше. Там більше пішло з Хоростити, бо у Холмі був ще технікум, вчительська семінарія і торгова школа. Має відбутися з'їзд учнів...⁷¹⁷ Містилася у гарному будинку на Чарнецького, потім німці зробили там шпиталь, а нас перевели до старого будинку, де теж містилася торгівельна. Врешті й той будинок відібрали. Останній випуск був 1944 р., я здала випускні в 1943 р.

– *Кого ви запам'ятали?*

– Був Рудьковський, потім пропав, Рудницький. Рудьковського потім мені посадили до допитів, хоч я його тільки одного разу бачила. Прийшло повідомлення, що має прийти відділ «Чавса» і щоб віднести грипс до надрайону.

– *Де перебував надрайон?*

– В Ляцьку, далеко. Я розпечатала грипс. Принесли після обіду, а увечері мала бути зустріч. Я пішла із Марією Кошелюк і ще з одною, Вірою. Ми дали знати і надрайон встановив зв'язок із відділом. І там власне я зустріла Рудьковського, він походив з Грубешева.

Нас було багато у тій школі, з 40 осіб. Ніна Ваврищук пропала на Грубешівщині із одним провідником, бо їх видали, в II надрайоні, усе керівництво загинуло. Її німці викидали з усіх шкіл за діяльність. Були також три брати Бондаруки: Яків загинув у Карпатах, пішов на вишкіл, Михайло дістався до Австралії.

Вчилися ми без підручників, лекції записували, але рівень був високий, бо нас учили професори-емігранти з Львівського університету, такий старенький історик Кордуба⁷¹⁸, Мостович⁷¹⁹, поет Кушніренко. Поет Олесь Бабій⁷²⁰, як почав від українських письменників, то закінчував на американських, англійських. Вихователем був Павлусевич. Коли під Холмом поляки вбили сільського вчителя і його ховали в Холмі, наш клас був так організований, що ми самі пішли, усі, крім одної дівчини. На класній дошці ми написали, що пішли на похорон. Павлусевич нас не наказав, але ми мали місяць по годині довше залишатися. Настрій панував добрий, ми були молоді-дурні. Ідемо на прогулянку вулицею в Холмі, біля Гірки, співаємо «Смерть ляхам, смерть!» і нічого нам не зроблять. Ми були молоді, над нічим не замислювалися і нічого не боялись.

⁷¹⁷ З'їзд випускників Холмської української гімназії, яка діяла у 1940–1944 рр., відбувся 1992 р. в Холмі.

⁷¹⁸ Мирон Кордуба (1876–1942) – український історик; працював у Холмській українській гімназії в 1939–1941 рр.

⁷¹⁹ Микола Мостович (1915–1969) – український фізик.

⁷²⁰ Олесь Бабій (1897–1975) – український поет, автор гімну ОУН «Зродились ми великої години...».

Власне наш клас був найкраще організований, у нас майже не було мельниківців. У інших їх було більше. Так насправді ми про ці справи мало знали, але були більше за бандерівцями. Поділили нас старші. Серед викладачів були мельниківці, професор входив до класу, вітався: «Слава Україні!», а ми відповідали: «Героям Слава!», але він відповідав ще якимось інакше. Різниця зникла, коли ми вирішили, що будемо відповідати «Україні слава!». І на випускному від них можна було сподіватися якихось неприємних речей. Існувала конспіративна комірка ОУН, навіть за це сиділи. Було Юнацтво офіційне, але і підпільне, я була у 4-й особовій комірці. Ми зустрічалися що 2 тижні, підтримували фізичну форму з допомогою 10-км маршів.

– **Хто очолював?**

– Я, потім якась інша дівчина.

– **Серед викладачів також існував це поділ?**

– Так, але наш вихователь був таким патріотом, мав такий підхід, що я би все зробила.

– **Хто був директором?**

– Під кінець Білик. Усі були патріотами, може тільки той, що з Румунії приїхав, менше, але мусив кинути школу. А як приїхав молоденький композитор, Бабій писав тексти, то виникла пісня «Збудися, Холмщино, повстань!».

– **Ви ходили до церкви?**

– До собору на Гірці⁷²¹, якого нам не хочуть віддати. Знищили цвинтар, а за німців це був гарний цвинтар, задбаний, повен квітів. На Гірці є криниця Данила⁷²², дуже глибока. Під собором є підземелля, але їх замурували. Там була церква, каплиця, крипти із трунами. Я любила туди ходити на вечірні служби. Вхід був перед собором, з лівого боку. Наші щось там тоді копали, відкрили ті крипти. Там було дуже гарно, іконостас.

– **Іларіона⁷²³ ви пам'ятаєте?**

– Пам'ятаю. Він переклав з грецької Біблію і служби. Виїхав до Канади. Коли була арештована німцями Ніна Ваврищук, секретарка у школі, бо сховала випускні планки, то якби не Іларіон, то була б не вийшла. Надю Ющук також забрали, убили. Опікувався нами, приходив до школи. Був ще один священик, бідний, нічого не хотів, тільки дітей вчив, як Христос.

– **Як мельниківці ставилися до Іларіона?**

– Про це я нічого не знаю, у церкві цього не було.

[...] Допомоговий комітет був по вул. Грубешівській, майже напроти собору,

⁷²¹ Греко-католицька церква рангом єпископська катедра, збудована у Холмі в 1735–1756 рр. на увіщші, званому Холмська Гірка. Поточна назва храму – Пречистенський собор.

⁷²² Криниця Данила – криниця на Холмській Гірці, пов'язана, за легендою із засновником Холма Данилом Романовичем, королем Галицько-Волинської Русі в 1253–1264 рр.

⁷²³ Іван Огієнко (1882–1972) – український історик і філолог, політичний діяч; в 1940 р. під церковним іменем Іларіон був висвячений Холмським православним єпископом.

їдальня, магазини, книгарня. У мистецькому магазині працював Микола Бузько з Любена. Був діяч Мовчан, театр Обідзинського, великий шкільний хор. До нашої школи ходили також поляки.

– Що було далі після випуску?

– Я здала в 1943 р., повернулася додому, трохи працювала у гміні, знайти роботу було важко. Мені пропонували створювати садочки у селах, але я не пішла, з огляду на ситуацію.

– Ви утримували контакти із ОУН?

– У нас в ОУН був Іван Шамрик, Яків Бондарук, Марія Ющук. Я із Холма привезла літературу, бо мала посвідку на поїздки потягом. Брала її від Люби Ющук.

[...] Я організувала театральну виставу, але забігла польська партизантка і розіграла пострілами у стелю. І так все затихло, наближався фронт.

У нашому домі була польська міліція, а у сусідньому радянська воєнна комендатура. Працював там у охороні наш із Волині, передавав нашим хлопцями зброю, що люди віддавали. Перейшов до лісу, як перший у на нашому терені арештований за УПА, ще в 1944 р. Під час слідства питали, чому до мене приходив.

– Як організувалося наше підпілля?

– З наших людей. [...] Почав створюватися Союз Польської Молоді. Я мала навчати у школі, потім отримала запрошення до Володави на засідання Народової Ради. Мене делегував наш СПМ. Виступила, мене вибрали до повітового керівництва. Я побачила, що це не той шлях, і як виникла okazія, перейшла до підпілля.

– Як це відбулося?

– Приїхав один із НКВД допитати мене про наших хлопців. Інші речі також назбиралися, земля мені горіла під ногами, тож щоби затерти сліди, я поїхала до Холма, звідти до Голешова, мала там контакт. До родини я послала лист, що я пішла працювати в радянську армію. Сітка вже існувала, ми теж мали невеликий відділ, боївка Скринського⁷²⁴ з Любичина, «Чорного», який був провідником, тільки що коли я вступила до підпілля, він вже не жив, не знаю, як загинув.

Раніше я мала зустріч із відділом «Чавса», про що я згадувала. Зустріч відділу з сіткою відбулася у лісі між Замолодичами і Голею. Нас звів наш надрайоновий Пунда, був родом з Кривоверби.

До підпілля пішла Марія Хроль з Голешова, її два брати, про яких пише цілий том Пайонк⁷²⁵. Один загинув, другий був засуджений, а вона загинула із пораненням, яким опікувалася. Я тоді вже сиділа і не було у кого довідатися, як вона загинула.

У Голі поховано троє наших, двоюрідний брат Ринковської, хтось їх зрадив,

⁷²⁴ Євген Скринський («Чорний», «Хмара») – засновник сітки ОУН на Підляшші в 1945 р., перший політичний референт надрайону «Левада».

⁷²⁵ Генрик Пайонк – польський історик, автор м. ін., книги *Za samostijną Ukrainę*, Lublin, 1992.

коли у Турні пішли купатися. Їх привезли до Голі, щоби люди визнавали. Ким були ці двоє, крім Ринковського, невідомо.

– **Може з відділу?**

– У нас не було відділу, то тільки той Пайонк понаписував. Прийшов «Чавс», але перед настанням зими повернувся. Приходили до нас відділи, щоби віджитися, я не зустрічалася із ними. Були провали, «Чумак» також нікого не щадив. Нас було кільканадцять осіб, а Пайонк пише, що боївка і інколи відділи.

– **Хто став на чолі боївки?**

– «Володя», Романюк з Турна. Мав при собі 3–4, «Мішу», «Малого». Командиром також був «Чумак», мав своїх людей. Окрім того, кілька осіб для заготівлі, опікувалися військом.

– **Ви щось про них знаєте?**

– Ні, я старалася знати якнайменше, щоби на допиті не могли сказати, бо різне могло бути. Я нікого не видала, мені приписали тільки тих, які ходили до школи, хтось їх назвав.

– **Що було далі?**

– Коли я перейшла у підпілля, у нас уже був поранений учитель із відділу «Чавса». Я не могла дивитися на кров, як вміла, так його перемотала. Завезли його до лікаря до Вишниць. Лікар співпрацював, поляк, але аківці чи ВіН його призначили [допомагати]. Іншого разу я була у нього із хворим венерично і цілою боївкою «Чумака». Хлопець той був гарний, і не одну намовив, і не одна захворіла. Коли ми поверталися, нас обстріляла польська боївка, вочевидь, не знала, хто ми є.

Наші разом із аківцями напали на тюрму у Білій Підляській чи Володаві і всіх випустили. Поляки нам допомагали, тому мене трясє, як про нас пишуть. Так, була убита дівчина, але це інша справа. Вона була родом, здається, з Бокинки, зійшлася з поляком. Доносила йому і була покарана. То, здається, не можна було зробити інакше. Загинув ще один наш, але із поляків не загинув ніхто. Загинув командир адміністративної боївки, випадково. Спочиває в Добрянці. Походив з Турна, звідти багато хлопців служило.

– **Ходімо далі.**

– Коли приєдналася Марія Хроль («Зірка»), узяла пораненого під свою опіку. З Грубешівщини прийшла Афаназія Антонюк («Мала»). Принесла пошту і стала санітаркою. Коли нас арештували, вони були у сусідніх стодолах, хтось їх здав.

– **Як ви організувалися?**

– Було 4 райони, в кожному районова з місцевих свідомих дівчат. Під Володавою була Маруся Фік, на півночі «Орися», на півдні, як Голя, Кривоверба, була така «Леся» з Галичини, що жила у Хорощинці у Пастернакової, якої вбили чоловіка. Ми пішли з нею до Пастернакової і вступила до нас. Багато хлопців з Галичини було у «Чумака».

Я була при надрайоні, як надрайонова займалася ліками від Українського Червоного Хреста, Ми їздили по ліки, навіть до Варшави. Слідчий потім питався, нащо нам було стільки ліків, як для цілої армії.

– Де ви найчастіше перебували?

– Ляцьк, Голешів, інколи Матяшівка. Іноді треба було подолати й 40 км. Найгірше було йти назад із півдня, бо по дорозі був терен без наших людей. Як було треба, ми були зв'язковими, але у нас їх не було так багато, як у поляків, у яких кожна на підбір зв'язкова.

– Як відбувалися наради?

– Їх скликав «Володя». Приходив «Граб», який відійшов з відділом «Чавса». Не знаю, яку функцію мав «Граб», але вирішував дуже багато справ. Із пропаганди приходив «Чуб», тобто Шамрик із Кривоверби.

– Хто ще?

– З СБ не було нікого, бо «Володя» був і комендантом і провідником. Поки був «Граб», то мав свою групу, і це він найбільше зробив, поки у нас був. Наради найчастіше були в Голешові і Ляцьку, столицею був Голешів, але заходилося теж до Матяшівки. З іншого боку, забагато ми не ходили, бо людям повністю довіряти не можна було.

– Що зміг зробити «Граб»?

– Ми дістали у Парчеві гроші. Спершу він поїхав сам і провів розвідку. Подивився на той банк і кілька днів пізніше наші у білий день пішли і забрали. «Чумак» на початку також ходив по цілому терені, вів пропаганду аж під Тересполем, в польській формі, робив зібрання як польське військо, і розповідав людям, хто ми є, відкривав їм очі, але що потім йому стрельнуло в голову, що здався?

– Як люди на це реагували?

– Я не була, то не скажу. Добре, що це було на початку, бо потім би «Чумак» усіх розпрацював.

– Як відбулася акція в Парчеві?

– Напхали грошей повен мішок. Сортували ми їх у Голешові. Передано заготівельникам на продукти, на ліки.

– Яким був «Чуб»?

– Задобре не конспірувався, невідомо було, де, коли є. Я була у нього лише раз! Мав одного в охороні і секретарку. Важко було зібрати більше людей. Пізніше приєднався ще один, Михайло Бондарук. Мали колпотер, радіо, багато могли втратити.

– Ким була секретарка?

– Оля Герко з Полосок, я не мала із нею контакт. Видавали «Бюлетень», відозви. Люди не були свідомими. Я маю вам сказати, що колись, за Польщі, тут діяла Комуністична Партія Західної України. Вони були найбільш свідомі і то

вони найбільше нам допомагали! В Ляцьку був один такий, який говорив: «Як врешті здобудете незалежну Україну, то буду вашим міністром». То ми його прозивали «Міністр».

З них були такі комуністи, що польського ксьондза не хотіли, але свого самі везли. І то вони усвідомлювали людей. Жінка «Міністра» переживала, що як не приходимо з 2–3 тижні, то що нас уже десь прибили. Одні були свідомі і допомагали, але в тому ж селі були і несвідомі. Часами «Чумак» страшно нервувався, кричав, що такий один з другим мали кенкарти українців, а за українців себе не вважали. Тільки говорили по-нашому, але говорив, що православний і все. Чекав повернення Русі, хотів, щоб йому створили тут Русь, а не Україну. А тепер це все спокутує і ще довго буде.

– **Повернімося до «Граба».**

– Він зробив зустріч із кореспондентами, навіть англійським. Робив зустрічі із аківцями. Траплялося мені, що йшла, але якби мене хтось зупинив, то я мала при собі брошури свідків Єгови. Раз у лісі входить один зі зброєю і запитує, куди я йду. Кажу, що там і там, що я свідок Єгови. Не повірив. Здивувався, що я не боюся, і відразу сам пояснив, що є співпраця АК-УПА і провів мене через ліс. Більше із ним не зустрічалася.

– **Де утримувалися поранені і хворі?**

– Бункерів у стодолах ми не мали. Наші «бункери» були тільки взимку в сні. Пам'ятаю, як «Зірка» робила укол «Осипові» і випала їй голка. Шукала її два дні і знайшла! Так що можна і голку знайти в стогу сіна.

– **Скільки було поранених?**

– Був «Незабутий», його поранили, як переходили через Холмщину. Був поранений в ногу «Осип». У нас не було великих боїв. Поляки боялися йти, бо пропаганда торочила, що у нас невідомо яка сила. Нас не могло бути багато, як з пропагандою ходили по кількадесят кілометрів ті самі люди. Тільки після задачі «Чумака» стало багато арештів, але був убитий.

Був бій, певного разу ми зупинилися на кілька днів у stodолі з пораненим, аж приходять відділ, щоб його перевезти. А поляк доніс. То сама родина винна, бо мали порохунки. І вранці прийшло УБ. Загинула мати, бо УБ потрактувало то як їхню провокацію.

– **Як стався ваш арешт?**

– Разом із «Орисею» ми прикопали у двох селах скриньки з ліками. Хтось був у Заболотті і приніс повідомлення, що там зібралось військо. Не було відомо, чи підуть із облавою, і в якому напрямку. Ми пішли до поранених на колонії в Міжліссі. Раптом stodолу оточили. Соломи багато не було, бо то був серпень. Ми влізли під снопки. Прийшли і нас витягли. «Орися» казала, що її за косу. Мене знайшли першу. Забрали нас і повезли до Заболоття. Там перше

слідство. Я не призналася, хто я така. Ще мала сподівання, що втечемо. У допитах є, що я її видала, але то неправда, бо ми в туалеті усталили, що ми у столі зустрілися випадково. І цього трималися. Приїхало УБ Володави, хотіло нас забрати. Я не знала, що шефом УБ там був українець, який ходив у Холмі до школи. Добре, що мене не віддали, бо у Володаві б мене затовкли, бо хоч Солян, Рабчевський та інші то свої люди, то також були затяті і, як комуністи, їздили, вивозили, свої вивозили своїх... Привезли нас до Білої. Слідство тривало 3–4 тижні. Також був контрдопит. На щастя, «Чумака» не було, не міг нас впізнати.

– **Яким був перебіг слідства?**

– Спершу я не признавалась, а як привезли мене до Білої, і я побачила знайомих дівчат, то мусила признатися. Придумала якийсь відділ, псевдонім, і другий відділ, а я як зв'язкова. «Де зустрічаєтеся?». – «Під мостом в...». І дала прізвище іншого, який виїхав до Росії. Врешті, бо «Чумак» сказав, що я була в УЦК, за мене взялися. Я не признавалась, що їздила по ліки, а лише що їх перекопувала з місця на місце. Показала місце, але в допиті цього немає. Привезли мене саму до тюрми у Білій. Камера одиночна, у ній провела цілу зиму. Іде вартова, а я її не бачила, що то відділова, а на додаток ще й українка з Борсуків. Та дивиться на мене: «Донька попа». «Якого попа?!», – кажу, а та своє. Я їй відповіла так, що мене зненавиділа. Я спала на бетоні з власною косою.

Інспекція. Увесь відділ поставлений у готовність. Входить... мій колега по школі. Я оніміла. Усі йому доповідали, а мене заткало. Іван Місюра, з технікуму у Холмі. Той зорієнтувався, про що йдеться і їх вивів. Закрив двері. «Чому ж ти сама?». – «Не знаю...». Знав, що нас повинно було бути дві. А то нас так відділова розділила. «Що тобі треба?». – «Я боса». Його секретарка дала мені капці. Після інспекції мені притягли ліжко. І якусь польку. Наступного дня відділова забрала ліжко. До весни знову на косі на бетоні.

Був добрий політичний [працівник], молоденький. Сиджу сама, він приходить. «Вмієш в'язати?». – «Вмію». Приніс ниток і зробила його матері светр, інакше б можна було здуріти. Після закінчення слідства перевели мене до камери з дівчатами. Одного разу викликав мене заступник начальника. Сказав, що убили мого батька.

Довідалася, що зі зброєю здався «Білий», доносить. Походив з Міжлісся, здається, справжнє прізвище Левчук... Був у боївці, втік, бо боявся. Живе тепер у Міжліссі, оженився з Марією Хмельюк, яка також сиділа.

Тата вбили після того, як було вбито Сверчевського. Привезли нас до Любліна. Судили нас на підставі декрету «Сказав – не сказав – 5 років маєш, як щось зробив, – то маєш 10, а як щось більше, то 12–13 чи пожиттєве». Одну дівчину із Любена, Богу духа винна, хтось звинуватив. Залишилася сама, ро-

дина поїхала на схід. Молодша від мене, Кошелюк. Зробили їй показову справу у Володаві, дали смертну кару. Привезли до нас у камеру, перекваліфікували на пожиттєве. Врешті, випустили. Хіба що для застрашення її судили.

– *Опишіть суд.*

– Півгодини, судили 5 дівчат і 1 хлопця. Прочитали. Винні. «Признаєтеся?». – «Признаємося». Я отримала 12, Оля 10, інші по 5 років. «Білий», який здався, теж 5 років.

– *«Інші» це хто?*

– Вони тільки допомагали, Кобилевська Антоніна, Марія Хмелюк, Корнелюк Марія, яка працювала в гміні і дістала колпотер, і Віра.

– Як то було з тим копіювальним апаратом?

– Тільки залишила вікно на ніч відкритим, пропав. Хто міг про це сказати? Може, «Чуйка» Микола Іванець з Кривоверби, який сидів у пропаганді..? Великих арештувань не було... Після присуду мене повезли до Тарнова на операцію сліпої кишки. Я там познайомилася із Марусею Курган. Лежала там Галя Лебедович, яка вдавала параліч ціле слідство, штрикали її, припалювали, а вона не реагувала. Її батько був священиком. Потім до Грудзьондза і Фордону.

ЦДАЗУ: Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 63. – Спогади Марії Ринковської.

– *Прошу розповісти, з якої родини ви походите.*

– Ми мали 5 га землі, колись це було багато. Я мав 2 роки, коли тато, звався Михайло, виїхав до Аргентини. Тоді на заробітки туди їхало багато людей. Поїхав і не повернувся, щось там присилав, бо Аргентина не була спеціально багатою країною. Мама хазайнувала сама. І так я ріс. Ріс як національно свідомий хлопець. Мій батько воював за Україну в 1918 р. Служив в Українській Галицькій Армії як підофіцер, був поранений, потрапив у полон. Сидів у Ланцуті.

– *А мама?*

– Мама також була наставлена, може не націоналістично, але щоб була вільна Україна. Я передплатував «Дзвіночок». Виховався на літературі, Сірко там... У селі жила така Новаковська Марія з Сокаля. Вона міцно спричинилася до того, що я прищепив собі той дух, прагнув вільної держави, вороже ставився до окупантів, поляків. На кожному кроці бачив несправедливість.

– *Яким чином впливала Новаковська?*

– Розповідала, як боролася Україна. Її чоловік, Новаковський, був з Великої України. Влаштувала в селі національні свята, річниці Шевченка. Була вчителькою, село мало 4-класну школу, 7 класів не було. Ми мали спортивне товариство «Луг», читальню, кооператив, «Союз українок», церкву. Сокальщина була добре організована. Зі Львова приходили газети. Це впливало на молодь. І все це мало також підтримку з боку Організації Українських Націоналістів. У нас панував чистий націоналізм, дух боротьби галицької армії. Було з 10 польських родин, але по-польськи не вмiли говорити. За кордоном ми мали Холмщину.

– *Хто стояв на чолі ОУН?*

– Василь Сурма, Володимир Воробець, Григорій Башук, діяли трійки. Панував національний дух. Пам'ятаю, як мене судили. Полковник каже, що я буду мати 64 ст.: зрада батьківщини. «Як то батьківщини? Я був вихований і діяв у національному дусі, що я можу поради́ти, що я вихований так, що комунізм вважався нашим ворогом? Якби ви мене виховали у Москві, то може я і зробився навіть комуністом..., але я ріс в українському морі».

– *Хто був директором школи?*

– Новаковська, бо в таких малих 4-класних той самий учитель був усім. Її чоловік був капітаном УГА, потім працював у польській поліції в Сокалі, в контррозвідці, багато разів ходив на радянський бік, приносив для поляків матеріали. Мали доньку Тетяну. Як тільки в 1939 р. до Сокаля прийшли Совети,

⁷²⁶ Ярослав Задорожний («Володя») – нар. 22 серпня 1924 р. в Перемислові Сокальського пов.; командир відділу особливого призначення на терені надрайону «Лиман».

відразу цап! Розстріляли його в Бродях. Її також арештували і сказали на Сибір, де познайомилася з поляком і дісталася до тієї маси Андерса⁷²⁷. Померла в Іраку. Її донька виїхала до США.

Багато завдячую також своїй мамі Ксені. Просиділа рік в Явожні. У Варяжі били її за мене і питали, де є син. Навіть Ткачук, який був зі мною у відділі, її копнув. Потім мама сказала: «Найгірше болить, як б'є свій. Я йому їсти давала...». Був стрільцем, мав легкий автомат.

Атмосфера була замінована. Я пішов до Белза у школу. Потім після 7 класу до гімназії. Українців із освітою було дуже мало. Пам'ятаю, як у Белзі будували молочарню. Біля неї був курган, там лежало з 50 наших січових стрільців. Ну і виникла можливість, щоб його знести. Поприганяли робітників, поліції і почали розкопувати. Із цілої Сокальщини набігло повно людей! Люди не давали, видирали лопати з рук! Один із Жужеля був застрелений. Але не допомогло. Кості були поховані біля єврейського цвинтаря. Це вже не було то місце, бо за містом, не біля станції. Більшовики зрівняли цю могилу з землею, як багато чого іншого.

– **Який був священник у вас у селі?**

– Гойчик, але на мене найбільший вплив мав священник Кухалевич у Белзі, вікарій. За німців був головою Українського Допомогового комітету. Три роки щодня о 6 ранку я прислуговував йому на службі. Пам'ятаю, що старші називалися православними, але потім, уже у відділах, було сказане, що в Україні ніхто нікому з приводу релігії не буде робити проблеми. Адже ж тут скільки було у відділах православних з Волині! У Белзі я потрапив у інше товариство, ніж у Перемишлові. У класі у нас було 12 євреїв, 10 поляків і з 5 українців. Вчителі самі поляки. Із євреїв ми чудувалися, ті пейси.. Цікаві були поляки. У Белзі їх було мало, але вони колонізували Галичину.

– **Яким чином?**

– Приклад: біля Белза знаходилося село Ванів. Під тим селом зробили колонію. У Русині теж таке саме. І так майже біля кожного села з'явилися польські колоністи, приїздили з пісків. Ці колоністи міцно пхали своїх дітей до шкіл.

– Як вчителі ставилися до дітей?

– Тут політика була делікатна. На євреях їм особливо не залежало, зрештою, вони і так були пропольські. Йшлося переробити українців. Приміром, 11 листопада, річниця відновлення незалежності. Пані вручила мені, одному з кращих учнів, вивчити вірш до декламування. Мама, як довідалася, сказала віднести вірш назад. Учителі пояснювали, що тут віками була Польща, Белз то історичне польське місто. Брехали навіть про Матір Божу Ченстоховську, яка,

---

⁷²⁷ Маса Андерса – неприхильна думка автора про польську армію під керівництвом ген. Владислава Андерса, створеної в 1941 р. в СРСР.

про що ми знали, була нашою іконою, вивезеною з Белза до Ченстохови. Але коли припадали наші свята, ми до школи не ішли. У 7 класі вчитель почав мене намовляти, щоб я перейшов на римо-католицизм, бо хоч і я відмінник, то можу не здати. Мама: не вздумай. Поговорила із Кухалевичем і в 1938 р. я пішов до Львова до семінарії.

– **Які стосунки панували між учнями?**

– Із поляками ми часто вели снігові війни чи за чуби. За партами українець сидів з українцем. Із поляками у Белзі щодо дружби не було мови. Євреї не рахувалися, хоч містечко було на 70% єврейське. До нас поляки щось відчували, була різниця, у молоді уже зароджувалася війна. Вони мали «Стшельца», а ми вважалися Січовими Стрільцями. За 3 роки проживання у Белзі я жодного разу не був у костелі. Я не чув нічого про ОУН, бо до політики не пхався, а до науки. Про ОУН я довідався за німців. Шурма чи Воробей підходили до мене, нагадували, що мій батько воював, але я організацією не займався. Вона сама пізніше прийшла до мене.

– **Прошу розповісти про Шурму.**

– Був у нас у селі станичним, в УПА не був.

– **Перед війною були у вас у селі арешти?**

– Із моєї родини Влодко Борак, був членом ОУН, сидів із 5 років у Березі. Вийшов рік перед війною і далі працював у тереновій сітці.

– **Ви знали про існування «сокальського кордону»?**

– Так, 10 км від нас лежала Холмщина, ми знали про пацифікацію, руйнування православних церков.

– **Яке було із тим переходом до семінарії?**

– Як я сказав, це залагоджував о. Кухалевич. Я вислав документи. На Івана здав екзамени на «добре», все по-українськи. Монастир, військова дисципліна, молитва, наука, робота на 50 га. Із друзів там зі мною був Любомир Водкевич («Остап»), був потім надрайонним провідником, загинув навесні 1945 р., Василь Кожан, вбитий і вкинута поляками у вогонь соломи.

– **Ким був Кожан? Як це сталося?**

– Після війни Кожан пішов працювати на залізничну станцію в Белзі. Одного разу не повернувся додому. Знайомий сказав родині, що його арештувала поліція. Родина за горілку і до міліції. Ці кажуть, що вже його випустили, а тим часом він вже не жив, убили його і спалили.

– **Як загинув «Остап»?**

– Наші його розстріляли. Виникла така ситуація, зрештою, я сам мав її закінчити. Після переходу фронту на ура почалося у нас творення сотні, куреня. Прибув курінний «Юрченко». Школив курінь, потім хотів їх вести на Волинь. На Бугу росіяни його розбили, бо курінь був такий, що розбила би його одна

чота, хоч зброю мали. Із мого села двоє загинуло, м. ін., Генек Воробій, інші по криміналах, багато загинуло, частина повернулася. «Юрченка» упіймали, чи то було домовлене?.. Ніхто не знав, що з ним сталося. Врешті, з часом, десь через півроку НКВД утворило в Сокалі групу стрибків, десь із 25 їх було. З «Юрченком» на чолі, перед війною міг мати капрала, зараз дали йому старшого лейтенанта. І почали за нашими полювати. Знав усе і поарештовував масу народу. Цілий надрайон був здеорганізований.

Командування воєнної округи прислало «Вороного», щоб навести порядок. Спершу взявся за провідників. Де твоє місце? Кількох розстріляв, [це виконувала боївка] «Ясеня». А «Юрченко» гуляє далі...

Коли я в листопаді 1944 р. був поранений, до квітня мені дали спокій, а потім отримав владу на нашій Закерзонщині. У квітні був викликаний зв'язковим під Утринів. Вже був «Зенон», «Гармаш», тобто Славко Гладкий, який був перед «Прірвою», а потім заразився і... Я отримав відділ, із 80 осіб, відділ окремого призначення (ВОП)⁷²⁸. Дві чоти з лишком, бо треба було вести розвідку, контррозвідку. І так само мав ліквідувати «Юрченка». А той гасав, дістав авто. Походив з Себешева, куди приїздив до родини. На нього полював «Ягода», полював я, а він скурвисин усіх мав у дупі. Хитра була зараза, бо найгірше, як свій на свого, як знаються.

Раз так мені дав по кістках... Під самим Боратином. Розвідка донесла, що буде їхати з Сокаля до Себечева. Добре. За селом при дорозі стояла стодола. Я мав 20 хлопців і 17 кулеметів! То була жахлива сила вогню! Хлопці були такі, що місяць би зняли зубами. Прийшли ми. Ніхто носа зі стодоли не виставить. Чекаємо. Вночі нам принесли їсти. Чекаємо. Дорогу замінували. Сидимо. У понеділок нема. У вівторок нема. Граємо в карти, їдемо спати. Удень із Боратина біжить малий хлопець: «Хлопці, втікайте, йдуть Совети!». Но курва його мама! Звідки ці скурвисини довідалися? Ще 10 хвилин і нас би оточили. Був здається липень. Ми в збіжжя і вони в збіжжя. Сіє їхній дегтяр. Я наказую ставати в розстрільну і пробиваємося. Двоє мені гине, курва його мати, один не дав ради втекти, сам застрелився. Ми від них відірвалися.

За певний час отримую повідомлення: завтра «Юрченко» буде в Себечеві. Вночі всі туди! Він також мав свою розвідку. Засіли ми коло гуральні. Зробимо із нього січку. Сидимо цілий день, літо, зброя готова, аж блищить. Постріл у Себечеві. Що ж, треба збиратися, хочемо щось перекусити. Виявляється що? Був «Юрченко»! Скурвисин приїхав з іншого боку. Два мої рої також там стояли, але тільки до першої, потім поїхали до Савчина, бо звідти родом командир. А він тоді приїздить. Арештує дві особи. І тою ж дорогою верта-

⁷²⁸ Це були відділи в рамках СБ, призначені до воєнних дій. Пор.: [...] відділи ВОП це були суто військові одиниці, які діяли на теренах, де не було сталих відділів УПА. Наприкінці 1945 р. [...] почали включатися в УПА. АІРН ВU 0259/54, т. 1, Протокол допиту Петра Федоріва «Дальнич», 27 травня 1948 р., к. 165.

ється. На другий день роблю із тим двома роями збірку. Два кроки уперед. Здати зброю. Два кроки назад. Ройовому наказую вийти. Присуд: за невиконання наказу розстріляти. Пах! Кінець.

– Не міг того зробити «Зенон»?

– Не «Зенон», а «Ясень», він власне «Ясеня» тримав для того, для ексекуцій. То не була справа «Зенона». Ми, як мали матеріали на когось, переказували «Зенону», а тут ішлося про наш окремий відділ.

За якийсь час чую, що «Юрченко» показався біля Хороброва. Ближче був «Дуда». На фурманки і в білий день через Варяж до Ощова. Качинський з МО Варяжа тримався з нами. А «Юрченко» вже мав в'їздити до Варяжа. «Дуда» поставив своїх на долині і так далі, то ані один живий не вийшов⁷²⁹.

– Повернімося до інспекції «Вороного» з Волині. Він спричинив також смерть інших людей, крім «Остана»?

– Кілька командирів з нашого терену. Провів чистки, деяких зняв з посад, бо не всі були на своєму місці. «Вороний» то був добрий командир. Я познайомився з ним на Україні. Проводив інспекцію наших відділів. Наша сотня мала бути перекинута до Польщі, з Польщею справа ще тоді була незрозуміла. Приїхав тоді також такий «Батько», це властиво, то він візитував. Ми сиділи півколом, питав про настрої, як почуваємося, як готуємося до української держави. Більше з ним не бачився, ми перейшли на закерзонську Україну.

– Ми забігли наперед. Повернімося до духовної семінарії.

– Я мав стати священиком, але з примусу. Так насправді йшлося про те, щоби отримати освіту. По закінченні першого року я поїхав на канікули. Мав повертатися, як почалася війна. Незабаром на Солокії встановлено кордон.

– Ви вітали німців?

– Ні.

– Чи стріляли у польських солдат, які відступали?

– Так, але одного з наших з організації поляки коло Осердова застрілили. Це сталося чи під час роззброювання, чи грабунку, залежить як це назвати. Жертва була з Осердова.

– Що було далі?

– Приїхали німецькі греншуци й почали обставляти кордон. Пустка. Вдома бідоса. Зиму я пропрацював на цегельні. Добре було те, що зі Львова до Белза втекло багато професорів. Почалося створення української гімназії та торгової школи. Минув 1941 р., 1942, а в 1943 р. із майбутнього священика став торгошом.

⁷²⁹ [...] 28.8.1945 р. на відстані 1 км від села Варяж в напрямку на Долгобичів був зупинений автомобіль Червоної Армії 2 полку Прикордонної Служби із Сокаля бандою УПА величиною в 12 осіб, в формі [польської] Прикордонного Варти під керівництвом «Ягоди». Бандити зупинили авто під претекстом перевірки документів, а потім обстріляли Прикордонну Службу, в результаті загинуло 14 солдат Червоної Армії із лейтенантом «Юрченко» на чолі. АІРН Lu 08/260, т. 1, Лист шефа ПУПБ в Грубешеві Влоджімежа Атласюка до ВУПБ в Любліні, 14 квітня 1946 р., к. 14.

– У школі діяла ОУН?

– Так, потужно, але я до неї не належав. Не тягнуло мене, і ніхто мені нічого не пропонував. Я шукав роботу, хотів допомогти мамі. Директор торгової школи послав мене до свого знайомого у кооперативі у Варяжі, я став бухгалтером у його шефа Величка. Тим часом всюди почалося пекло, тривали убивства на Холмщині. Як Величко хотів їхати по товар, то брав 2 українських поліцейських. Комендантом посту був Павук із Бережан. Одного разу ці двоє і булавний Загорода поїхали автом до Грубешева по товар. Нема їх і нема. За якісь дві години втекло двоє поліцейських. Поляки затримали їх коло Верешина. Наші вскочили до рову і намагалися захищатися. Павука вбили, його кашкет із тризубом розірвали багнетом. Починалися масові вбивства, в 1944 р. це було вже страшно: поляки випалили Холмщину від Грубешева до Буга. З третього боку наближався фронт. Починають мене намовляти до втечі з німцями на Захід. Проте організація з Варяжа вже почала зі мною говорити, виникали сотні, ну і дівчата робили своє. Я поїхав додому і вже наступного дня з'явився станичний Лісецький і запитав, чи не хотів би я піти на офіцерську школу в Карпатах. Карпати були далеко, але я сказав: «Добре». «То на наступний вечір щоб був готовий». В умовленому часі я, Леськів із Будиніна і ще двоє зустрілися у Белзі в Моргала. Я його знав із УДК. Подивився на нас: ми були без зброї. А то село, станиця повинна подбати про нашу зброю. Лісецький її мав, але не дав. То добре, ведуть нас, уже 5-х, без зброї. Потім дали фірманку і скерували на санітарне школіння. Вів його Савка «Сафрон» із Кристинополя. Лікар. Ми отримали зброю, і в Карпати, але виявляється, що вже запізно. Приділяють нас до сотні, десть під Кам'янкою Бузькою, а далі буде видно.

Воля Радванецька. Повно нашого війська. Майже казарми. Військовий вишкіл. Маузер, 50 набойів, гранати, шапка. Мене приділили до «Недолугого». Першим чотом був «Недоля», другим «Срібний», третім «Калина». Більшість нас походила з околиць Радехова, Стоянова. Командири наші. Школили нас так, дали нам так, що вийшло із нас уже військо. Переважала автоматична зброя, бо у лісі то тільки вона була помічна, у лісі боротьба на невеликих відстанях. Важливою була розвідка, по кілька км вглибину. У міжчассі ми мали багато боїв, бо радянська партизантка із Волині рухалася у Карпати, де наші їх розбили. Провели ми також два бої з німцями.

Збірка чоти «Недолугого». Із наплічниками і зброєю. Ніхто й слова не каже. З радванецької колонії ми вийшли в ліс. Вів нас селянин. Ми зробили коло і зайшли від Кам'янки Струмилової. Зайняли позиції біля залізничної колії під Яструбичами. Чекаємо і висилаємо розвідку. Троє хлопців, таких, що з-під суки яйця вигребуть. Повернулися і говорять, що бачили позиції кулеметів більшовицьких партизан, санітарні вози, навіть гарматку, разом з 40 осіб. Почав йти міцний дощ. Ми довідуємося, що москалі є в інших місцях оточені іншими нашими чотами.

Травень, холодно, а людина лежить за кущем. Минула ніч. Вранці пішла їхня кінна розвідка. Двоє у папах. За ними сунула решта. Йшли, ніби на Яворів. Ми їх підпустили на якихось 20 метрів і як дали жару! Хе, курва! Ми на табір. Нічого там не здобули, тільки гарматку 45 мм, без замка і набоїв. Решта, хоч і була оточена, вислизнула. Полягло з 20, більшість забрали і поховали на гравійному кар'єрі у Яструбичах. Це був дивний загін, до боротьби надавалося їх із 200, але, крім того, жінки, діти, маса родин. Забирали з собою родини, деякі вели навіть з Волині.

– Як виглядала сутичка з німцями?

– Розмістилися ми якнайкраще, а тут тривога! П'ята ранку. Висуваємося на Радванці. Німці прийшли через Яструбичі до Радванців. Батальйон, чудово екіпіровані. Ми не були приготовлені на пряме зіткнення, а ці паскуди, мабуть мали розвідку, обійшли нас, заблокували нам ліс, щоб ми не змогли відступити. Вони сиділи у лісі вже від 12 ночі! Наша варта їх зауважила. Тривога! Зчепилися ми з ними майже відразу. Бій гуде, що аж тріщить! Це був німецький фронтовий відділ, залягли і поливали. Раптом бах-бах! Німці, коли зауважили, що ми зав'язалися у боротьбі з ними серйозно, рушили з іншого боку. Відступ. У нас 50% було людей із СС, розбитків із німецьких батальйонів. Трохи їх похапали і коли їх роздивилися, відразу розстріляли, а наших відправили в табір. Тоді загинув «Срібний». Похований у Радванцях.

Потім ми мали із німцями другий бій, вже підійшов фронт. Вони йшли від Берестечка на Сокаль і Буг. Ми були у лісах біля Яструбичів. [Німці] увійшли до лісу, але ми їм там як дали, то з лісу їх викинули. Нічого нам це не дало, бо ж розконспірувалися.

– Повернімося до вишколу.

– На своєму прикладі як рядового стрільця, яким тоді і був. Вибрати собі псевдо. «Заграва». Приділення до рою, чоти і сотні. Старшини були переважно з батальйону «Нахтігаль». Кілька було після підфіцерської школи з дивізії «Галичина», есеси. Не було самоуків, офіцер мав бути вишколений на 100%. Ми мали вивчити підручник основного стрілецького вишколу. Збірка, марш, маршобіг, будова маузера і десятки, стріляння, основи атаки, захисту, мінування. Після полудня обід і політична підготовка.

З переходом фронту сотні поділили. «Недолугий» з окремою сотнею пішов у свої сторони, псевдо змінив на «Шумський». Генек Лобай («Недоля») змінив псевдо на «Штиль», узяв мене до себе, до нової сотні. Я мав дігтяра.

Ми стояли за Стояновим під Берестечком. Крутилися, багато сутичок. Аж приїздить сотенний «Черемош», колишній есесівець із двома з охорони, і бере мене в підфіцерську школу. Забрали нас зі 100 і відвели під Броди. Багато викладали тактику. Школа вже мала закінчуватися, був десь жовтень, як нас оточили в тому лісі. Нас було 4 сотні, в тому 2 на вишколі. Що цікаве, ми мали

лекції, година десь 13-та, а вони, оминувши пости, підійшли на якісь 100 м. від нас. І відразу відкрили вогонь. Дали нам так, що вибухла паніка. Втеча до лісу! Деякі без зброї, бо залишилися у наметах. Але таки ми дали відповідь, валимо в них, а не знаємо, чи з другого баку теж не йдуть. Врешті, здається комендант школи «Черемош» наказав одній чоті зайняти оборону, аби решта могла прийти до тям. Ми втікали далі, але не прямо перед собою, а швидко повернули під простиму кутом. За нами кулемети валили з усієї сили! Ми відірвалися, тільки чота охорони невдало зайняла позиції у рову. Росіяни їх оточили зліва і справа, вибили до одного, десь 40. Ми повернулися на те місце на другий вечір. Кров, сліди, трупи, також ті із табору, забрані.

Ну і кінець підофіцерської школи. Жодних ступенів ніхто не отримував. Сотню «Черемоша» перекинули під Сокаль. Відбулася концентрація 3 сотень десь так біля Комарова, прибув «Громовий». «Черемош» мав отримати курінь і перейти на Любачівщину, бо росіяни там надавали так міцно, то ми мали перейти на терен Польщі. Розмістилися під лісом у стодолах, в будинках, коли під ранок на нашому посту відізався кулемет! Збірка і до лісу! А ці були у лісі. Якими дорогами ходила наша варта?.. Ми вибігли із квартир і відразу штурм на ліс, щоб нас не оточили. Ми їх відтіснили якихось 100 м вглиб лісу, а їх було як сарани! Злапали ми трохи тої голоти, в торбах нічого, шапки нові, не шпильясті, з 2 цибулі і картоплина в торбі: хлопці з Тернопільщини, яких мобілізували і пхали на нас. Ми їх випихали далі в ліс і так товклися з ними до год 4 по обіді. Я був поранений, мене відправили до Яструбичів.

– Як сталося поранення?

– Дістав, але ми ще могли втікати, то під пахву. Ми пробилися у яструбицькі ліси. Нас було з 50.

– Решту повбивали?

– У партизанській тактиці є засада: якщо ситуація погана, то кожен перебивається як може, сам чи в групі. Визначені були пункти збірки, куди по 1–2 днів треба було прийти, а не втікати до мамусі на тепле молоко. Нерідко просто треба розпорозитися, бо інакше ми б могли загинути усі.

У Яструбичах наших напхалося вже забагато, то мене дали до Зубкова. Там я лежав від листопада до здається 10 січня. Тривали страшні облави, наші ховалися по стріхах, як зайці, повно жертв, спалені села, вивізки на Сибір. Перед святом Йордану лінією зв'язку із Сокальщини мене перевели на закерзонську Україну. Я хотів опинитися в рідних сторонах. У Зубкові за мною ніхто не плавав, бо ситуація була важка, а тут я мав з'явитися у своїх. Спершу потрапив до Завишні, там добре виспався після переходу Бугу. Вдома був на Йордан. До квітня ще відходив, відвідував родину, знайомих. Діяти почав від квітня, після того, як приїхало двоє і сказали мені, що я маю зголоситися в Утринові, най-

краще зі зброєю. Я мав наган. Завезли мене туди відомі мені Кирило Лис і Ви-соцький, обидва із Перемислова. І відразу до «Зенона». Випитали мене, де я служив, коли повернувся, як почувуюся. «Що думаєте робити далі?», – запитав. «Далі воювати», – сказав я. «Я дам вам відділ. Дасте собі раду?». – «Побачу». – «Ви станете командиром відділу особливого призначення».

Це не була ані боївка, ані сотня. Хлопці з наших сторін, треба було їх вишко-лити, бо раніше вистрілили раз чи два, як то самооборона. «Будете підпоряд-ковані безпосередньо «Вороному», – сказав «Зенон» і показав на Василя Ткачука, раніше коменданта поліції у Белзі, зараз живе десь коло Семпополя. То не був той «Вороний», який був командиром воєнної округи. «Зенон» роз-повідає мені про ці справи, а той, «Вороний», при цьому був присутній, воче-видь був членом штабу.

Мав відділ, я молодий веселий хлопець, світ переді мною.. Наступного дня прийшов «Ясень» з боївкою. Я мав хлопців з Белзчини, Яворівщини, десь 70, потім долучилося більше. До відділу мені дали людей із боївки «Зуба», став у мене чотовий. Чотовим був також Манзюк («Гранат») із Вербіжа, бо були дві чоти. Мав також слідчих, розвідників, як Теодор Багнюк («Сич») з Варяжа.

У СБ служили такі люди, як японські камікадзе. Вибиралися інтелігентні, найкраще з освітою. Це були певні люди, дійсно певні. Ми присягали, я сам присягав, що живим не дамся у руки ворога. Говорилося, що ворог може за-брати зброю лише з рук трупа...

Задарма нас не годували... На Варяж пішов «Ягода» з торпедами і я. То була есбецька робота, бо я мав з 15 адрес донощиків. Ми пустили ракету... Загинув тоді мій друг Огороднюк. Раніше потрапив на Сибір. Там вступив до армії Бер-лінга⁷³⁰ і з військом прийшов до нас. Дали його на УБ до Варяжа. Приїздив до Вербіжа до батька і матері. Доля хотіла того, що коли ми оточили під вечір Варяж, він повертався звідкись із штурмувкою. Потрапив на засідку. Наші хо-тіли його затримати, а він за пістолет, тільки врр! Така доля, правда?

– Повернімося до початку вашого керівництва відділом.

Кожному командирі було приділено район дії. Не можна було літати де Бог дасть. Район такий і такий, підпорядкований «Зенону» і «Прірві», бо тоді був «Прірва», перед ним був хтось інший, «Гармаш», що не повернувся після якоїсь акції, мав лікуватися, чи щось таке. Ні, йшов на Грубешів, але слід по ньому потім пропав. Його брат також ішов, «Мороз» із моєї баївки, родом був з Вербіжа.

– У якому районі ви діяли?

– Я мав надрайон, то було так: гміни Белз, Варяж, Забужжя, Кристинополь, від Забужжя по Осердів, де я не мав вже ніц сказати. Там оперував «Крук», там

⁷³⁰ Зигмунд Берлінг (1896–1980) – генерал Війська Польського; в 1943 р. командуючий I ДП ім. Та-деуша Костюшка; в 1944 р. командувач I Армії Війська Польського.

мали своє СБ. Якщо мала відбутися більша акція, то тоді йшов я і «Вороний», який відійшов десь за місяць, він був по Березі Каргузькій, ноги, ревматизм, щось таке. Безпосереднім командиром став «Зенон». Мене поставили на місце «Вороного». Тобто оце був мій район, але оскільки відбувалися акції, як переселення в 1946 р., і треба було підривати мости, «Зенон» мене стягував, наказував йти приміром на Грубешів. Я був диспозиційний. Це було військо, а не що вам район і спокій.

– Як ви готували свій відділ?

– Дуже просто. Цей відділ був окаярменний, ніхто не міг заглядати додому. Найчастіше ми квартирували в Мицкові, Лешкові, в лісах, продукти ми мали за складовані, або ж їх привозили розпорядники. Інколи розміщувалися у селах. Вишкіл. Я мав вишколених ройових і чотових. Це вони займалися зі стрільцями: по-перше, склад і обслуговування декількох видів зброї, по-друге, тактика партизанської війни. Це тривало з 3–4 місяці. Політичного вишколу не було надто багато.

– Який це був людський елемент?

– Різний. Найгірше було тоді, як наступила вивізка, тоді з половину виїхало на Україну. Той захворів, той хоче женитися. Згода залежала від мене, я не питав «Зенона» чи «Прірву», я мав таке право. Насильно ми нікого не тримали, залишали тільки дійсно потрібних. Зрештою, коли хтось женився, то з нього вже нічого, як із того Манзюка, не залишалося. Оженився, дитина, то який з тебе чотовий? Я його сам зняв. Ніби не хотів... Його упіймали, розстріляли і на тому скінчилося. «Зуб» залишався до кінця. Після виселення залишилося у мене 30–35 вояків. Заборони не мали сенсу. По-перше, населення було вже так проріджене, що ми почали втрачати панування у терені, над яким ми раніше панували, по 15 родин на село. Тобто ми панували над ситуацією до того, що ми дозволили їм ведення адміністрації і вже тільки огризались, мстилися, однак... Утримування чи розбудова відділів не мала вже жодного сенсу, така була правда, політика і ситуація.

– Хто прийшов на місце Манзюка?

– Один із Цеблова, служив в есесах, псевдо «Малий». Я чув, що потім жив потім в Ольштинському.

– Ви могли собі добирати людей у відділ?

– У мене було таке право, мені довіряли, лише мусив повідомити, кого взяв. Мав теж право звільняти членів відділу, наділила мене ним СБ. Мав право карати, якби про щось дізнався, хоч так насправді це була прерогатива «Ясеня». А таких випадків, не обов'язково щодо моїх людей, а цивільних, було маса. Деяких ми викривали, деякі приходили і зголошувалися самі, що їх завербовано до співпраці на Советів. Прийшов один такий раз з Перемислова. І був

би не прийшов, якби не така справа. Прикордонники обшуковували будинки, шукали партизан, а насправді капітан Сметана прийшов по матеріали. І застав бабу сусідку. Наказав їй вийти, бо хотів із тим хлопом переговорити. Та прилетіла і сказала мені: «Знаєш, що і як...». А той увечері приходиться до мене і каже, що змушують його співпрацювати. А насправді співпрацював уже як не рік раніше. Я до «Зенона». Ну добре. Хлоп заніс Сметані те, що мав занести, виконував завдання, бо його не закрили. Ми за ним спостерігали може з 2 місяці, і...

Насилали на нас таких з Любліна і Замостя. Раз прийшло 2 «торговці», у фронтових мундирах, паски, навіть зброя. Ми їх взяли. Один каже: «Я хочу жити, торгувати, при okazji підписав зобов'язання, що як колись зустріну відділи...». Ми попередили про них решту. Декого самі завербували... Це були цікаві справи, особливі. Ми мали свою сітку, досить сильну, по Замостя і Грубешів, але вже не вистачало сил, бо все розліталось. Але не було так, щоби коли вночі у село прийшов польський загін, то не був попереджений цілий район. Це робили переважно жінки, дівчата.

– Як був озброєний ваш відділ?

– Озброєння було дуже сильне, тільки автоматична зброя, в т. ч. «десятки». На один рій було 3 кулемети. Із 30 автоматів ми закопали у лісі, бо ж не будеш по 3 штуки носити. Дуже багато було випадків роззброєння, багато хто з нами умовлявся, що залишить нам зброю. Солдати не втікали, зголошували, що власне хотіли віддати зброю. А ми вже не мали кому її дати.

– Як було із операцією в Хороброві?

– Вони приїхали ніби на жнива, що будуть косити. Заночували у читальні, з 20, військо, а не міліція, бо міліція варязька і так з нами співпрацювала. Війська того і взагалі поважно не трактував, бо скажу вам, мав одну пригоду. Я і той «Сич», після виселення 1946 р. знаходимося у мене в селі, гарний день, ми лягли трохи позагоряти. Людей у селі мало, збіжжя на полях налите, висипається з колосків. Я мав при собі вальтера, «Сич» пепешку. Ми задрімали. Раптом: бу-бу-бу-бу! Я підриваюся, дивлюся, їде віз, за ним косарка, на возі 2 солдат з пепешками, 3 з карабінами, і одна жінка. А ми удвох із пістолетиками на полі! Ми думали, що вони поїдуть, а вони зупинилися з 20 м від нас. Це комендант ВОП з Белза приїхав з жінкою накосити собі збіжжя. Солтис дав їм воза і приїхали. Косять, потім перерва. Троє сіло з жінкою, двоє пішли до лісу. Що робити? Роззброювати їх? Ні, сидимо. Стріляти то не штука, коли за нами село, люди постраждають. Встаємо і йдемо до села. Могли по нас сипанути, ми їх минули з відстані може 200 м. Ми зайшли до села, а ці відразу на віз і бу-бу-бу назад. Солтис потім сказав, що комендантова 3 дні була близька до інфаркту. Таких номерів було маса.

– Прошу розповісти про ще якийсь.

– Різдово. Як я вже говорив, що як працював у Варяжу, то жив на квартирі у Савки. Мав дві гарні дівчини. Зараз у нього розмістилися військові. Я вже мав трохи мішанини у відділі, бо то було вже після виселення. Каська мені впала в око... Ми підїхали ушістьох фірманкою, потім йдемо пішки, кулемет, десятка, решта автоматична зброя. Місячна ніч. Заходимо до Савки на подвір'я. Господар власне десь о год. 10 повертався зі служби, присвічував собі. Не впізнав мене. «Що пан так світить?». – «Сьогодні свято, знаєте пане...».

– Ви мали на собі польську форму?..

– Так, усі, це нам допомагало. Як ми йшли на Грубешів, поляки казали, що вони в такому разі мають зодягти українську форму... Вони по-військовому майже не ходили. А тепер ми у Савки увійшли до дому. Тут Савка мене упізнав. Радість, бо ніби до нього дійшли вісті, що я загинув. Може навіть не знав, що я у партизантці, чи у війську. Ми сіли, випили й виходимо. Холера, пару метрів від Савки патруль. Ми пройшли мимо один одного, про ніч навіть не запитали, але ця молодіжна подорож не була потрібна...

– Від чого почалася ваша бойова діяльність як командира відділу?

– Ми розбили гуральню. Більша акція то був Варяж в травні 1945 р.

– Властиво ще раніше ми мали із ними сутичку, досить смішно це вийшло. «Зенон» наказав «Ясеню» і мені зібратися у Гільчу. «Ягода» також був тоді недалеко. Ми розмістилися у двох стодолах за селом на колонії, з 60–70 наших. Рано рух! Приїхала штурмівка. «Зенон» дав наказ відходити на Василів. Дош. А вони, холера, за нами, підійшли може на 10–15 м. «Здавайте зброю!», – кричимо їм. «Хочеш мене брати, то бери зі зброєю». Ми не хотіли стріляти, то одного впіймали і забрали у нього зброю. Мокрі ми дійшли до Василева на відпочинок. Ті нещастя повернулися. Не вистрілили ані вони в нас, ані ми в них.

Рано нас перекинули до Долгобичева. Ми почистили зброю. Під вечір прийшов «Ягода». Буде напад на Варяж. Приділено завдання. Ми мали ліквідувати найжорстокіших із УБ. Ракету мали підвезти на возі. Я мав обставити дороги з трьох боків, доступ у село і з села. Назагал, якщо щось мало відбутися у таємниці, то включалася СБ. «Ягода» зайшов від Сулимова. Я мав чекати на ракету і коли «Ягода» почне атакувати, теж мав рушити. Так власне сталося. Частина [залоги] втекла з комендатури до костелу. Вони там мали оборонний пункт з еркаемом та добрим полем обстрілу. Усе може бути добре приготовлене, але кінець може бути різний. Першим на них наткнувся Огородник, я це раніше згадав, стрілянина, мали час приготуватися, а окрім того, друга справа: вони знали про напад, про це знав комендант Качинський і цей з УБ. Не знали, якого дня це станеться, але знали, що точно він буде. Обидва на кілька днів

виїхали, залишилися сірячки, штурмівка. «Ягода» випустив ракету. Потрапила у риг, цілого будинку не розбив, друга пішла у небо. Вони були захищені колючим дротом і мали коридор до костелу. До костелу їх втекло кілька, назагал їх тоді багато не загинуло, двоє військових і хтось іще, але без ай-вай, як у Грубешеві, де загинуло їх багато.

– Ви викурили тих із костелу?

– Ні, не було сенсу їх штурмувати. Це не була наша тактика. Пощо їх брати, якщо вони через два дні самі приїдуть фірманкою в село і якщо захочемо, то їх візьмемо. Могло надто багато наших загинути. Зрештою, вони, оскільки не було другої ракети, почали відстрілюватися також і з будинку. Закінчилося на кількох жертвах. День заходив уже коло 5-ї, треба було повертатися. Акція не можна сказати, що була зовсім невдала: люди знали, що хтось не боїться, що захищається. Подібно ми пішли на Кристинополь. Це була осінь 1945 р. Спершу збірка, з «Зеноном» прибув «Штиль». Я із відділом зайшов з другого боку. Він мав дві ракети. Одна полетіла аж до русаків, друга так само. Треба починати нормальну атаку, а ці уже позскакували до окопів. Ми здобули пост, понищили там все, трохи їх там загинуло і це все.

– І що потім?

– Забужжя, також пост. Просто дуже легко, міліціанти втекли, ми попалили документи. Були бої, як у тому лісі, де був Ярузельський, облави. Я не використовував для свого відділу тактики бункерів, боявся цього. Волів загинути у відкритому бою. А «Зенон» після вивезення людей видав наказ, щоб кожен рій, також і з відділу, мав криївку. Мало там знаходиться перетоплене сало і інші речі. У звіті я написав, що приготував бункери, але були «бункери» на стрихах що щось у такому вигляді, щоб перечекаати. Мої люди щось там собі повикопували, але що завгодно.

Під Шмитковим. Виселенська облава ВП в 1946 р. Застала два рої, 20 людей, але не з мого відділу. Мали викопані два бункери недалеко в лісі і один рій заскочив до бункера. Ці пішли по слідах і його знайшли. Ці із бункера почали стріляти, але це якби миша з дірки стріляла. А ці знову одну гранату, другу... І що було цікаве? У цьому бункері опинився «Петька», східняк, утік, був у мене і ще двоє таких, як він, але з сотні. Як ці почали валити, крикнув, що здається. «Петьку» витягли живого, тамтих з 9–10 убили. Везуть вони його, а він конечно хоче говорити із офіцером. Приїхав офіцер, а по 2 годинах приїхав енкаведист із Сокаля і його забрав. Я потім довідався, що це був шпигун НКВД у наших рядах. Ці двоє інші, як тільки наблизився фронт, також пішли до НКВД, раніше служили в сотнях. Правда є однак така, що і ми висилали своїх до НКВД чи до поляків.

– Наприклад!

– Грубешів, співпрацював із нами один з УБ, Новак. Був із Варяжа, його пе-

рекинули на УБ до Грубешева. Жінку мав українку. Його добрим приятелем був наш розвідник «Сич». І як у нас почало рватися, то контакти з Новаком також. Він нам доніс дуже багато цікавих матеріалів про УБ. Працював із нами ксьондз Каня, інформував, доставляв ліки. У селах було набагато легше під тим оглядом, що коли там з'являвся шпигун, за кілька тижнів його виявляли. Наші очі і вуха пильнували, чи не виходив уночі, чи приходило до нього військо?..

– Поговорімо про «Зенона»

– Добрий командир. Загально кажучи, це людина-загадка. Допоки я не прочитав книгу⁷³¹, ніколи б про нього не подумав чогось злого. Аж донині я думав, що він загинув чи виїхав на Захід. А як прочитав, мені зробилося несмачно і подумав: адже ж це мій командир! Неможливо! Брав участь у всіх акціях на нашому терені. Не притягнув до себе жодної підозри, а справи були різні, чисто есбецькі, купа зрадників, купа вироків, боїв. Не завжди брав участь безпосередньо у бою, але ні... Як ми затримували потяг, то йшов з нами, а куля не вибирає. Подібно не ховався, як ми йшли на Грубешів. Перед ним і цілою боївкою я складав присягу ОУН влітку 1946 р., вже після вивезення населення. Складав другу присягу СБ: живим не віддам зброї ворогові.

– Був нервовий?

– Нервовий, мав з ним таку справу. Ми йшли до Польщі. Він відразу сказав, що йде перший. Командування віддав мені. В Угринові сказав, що усі його люди переходять до мене в підпорядкування, «Ясеня» теж. Ми перейшли за Гучву, були недалеко Замостя. Він ішов перший, а я останній. Йшлося про те, щоби хтось не зрадив, чи як, би він був чуйний. Нам хотілося пити. Ми мали відра, є село. Кілька наших пішло набрати води. Прилітає «Зенон»: «Я тебе застрелю!». Я схопив за ту зброю і кажу: «Що доброго тим зробиш?». А те і те. «Я не давав їм наказу, але то що, що пішли? Україну продали?». – «Адже був наказ, що не можна!». Ми мали йти так, щоб ніхто не довідався. Так рознервувався, що нас могли повбивати.

Ми у лісі під Звіринцем. Викупалися, відпочиваємо. Із одним таким зробили шалаш. Прилітає «Зенон» і верещить, що ми удвох вказуємо на нього і на інших. Може хотів мене прикінчити, чи як? Нема що їсти. Наказує мені йти по свиню до села. Ми закололи і принесли м'ясо до табору. Кожен отримав свою частку, посолив і до торби. Потім відвести одного – я. Йти знайти «Прірву» – знову я.

– Як відбувалися наради?

– Жодна не відбулася без мене. Вів переважно він, часом із «Прірвою». Більшість наказів ми діставали від нього. Було питання, що з нами буде. Ми були приречені. Амністії не підлягали. Но то воювати до останнього патрона. А як

⁷³¹ Тут: «Провокація «Зенона»» – книга історика з Польщі українського походження Ігоря Галагіди про операцію польських і радянських спецслужб проти ОУН. – Прим. пер.

хтось може, то хай іде на Захід. Деякі могли це зробити, але більшість ні. «Вороний» мав документи і поїхав. Ми мали тільки зброю і відвагу.

– Які були стосунки між «Прірвою» і «Зеноном»?

– Хм, не сказав би, що добрі. «Прірва» походив з Сокальщини, типовий галичанин, а це то радше Холмщина. Стосунки їх не надто єднали, але не щоб ворожі, бо «Зенон» був дисциплінований. Один іншого уникав. Не знаю, що його схилило вислати мене шукати вихід на «Прірву», щоб «Прірва» до нього приєднався. Може йшлося про їхній контакт із крайовим провідником «Стягом»?..

Я зустрівся із «Прірвою». Він мав охорону, я також. Наступного дня ми мали разом увечері відійти. Я 3 дні приходив на умовлений пункт, а його 3 дні не було. Потім я довідався, що «Прірва» пішов до «Зенона» з ним зустрітися. Потім прийшов сюди, на Мазури, і допіру звідси пішов на Захід. Я залишився на льоду, міг розраховувати лише на свій партизанський нюх.

– Яким був референт «Дунайський»?

– Був із нами в тому рейді. Під Краснобродом, на шосе із Замостя, я йому наказав стати на чолі запори із двох кулеметів. Обслуга долучилася до «Зенона», він [«Дунайський»] загинув. За Краснобродом ми мали зустріч із військом, вони на нас наткнулися, ми розбили управління гміни в Красноброді і тартак.

– Перемислів було спалено. Як це вийшло?

– Приїхав «Дуда», бо у нас жила гарна дівчина Зося Муха. «Дуда» взяв собі охорону і двома парами саней приїхав, кавалер, до села. Удень. Розмови. Раптом у селі з'являється штурмівка із Варяжа, з 20, певно щоб половити курей, бо таке то було військо. Ставав такий на порозі і: «Дай тютюн!», «Дай самогон, бо я тебе застрелю!», далі боявся заходити. Одного разу убили братів Воробій, взяли їх і дві фірманки, щоби підвезти. Жінки і люди почали шукати. Знайшли їх у лісі під Варяжем. Ці у лісі їх убили, самі сіли, коні продали. Тепер ці лазять селом, наші їх побачили, а була така громадська студня, то поставили на ній карабін і ту-ту-ту! Тамті ходу. «Дуді» відійшла охота до Зосі, сіли і поїхали. А ці скурвисини зібралися, через дві години приїздить їх з 50 із Варяжа, може і Белза. Оточили село і кого першого... Мати з дитиною на руках – бах! застрелена. Друга жінка – застрелена. Карівець – застрелений. «Герої» застрелили з 8–10 осіб, запалили півсела і поїхали.

У книзі я читав, здається, Ярузельський писав, що банда, поєднані банди, чорт знає скільки, сто сотень! Зустрілися із військом, але банди було більше, загинули солдати і двоє цивільних, спалено дві хати. Холерні брехуни!

– Яка ситуація панувала взимку з 1945 на 1946 р.?

– Дуже добра була, люди ще сиділи по селах, хоч Холмщину виселили. Ми

ще панували над тереном. Поляки не мали жодної влади у терені, вибори не відбулися. Їздили на облави, але до бою не рвалися, терену не старалися опанувати, бо не були в стані. У такому Варяжі чи в Белзі був відділок, з 15 людей, на ніч ховалися по хатах. Небезпечними були радянські прикордонники, решта не представляла військової вартості. Якби не радянське військо, ми б могли взяти Грубешів, навіть Замостя. Треба теж було співпрацювати з поляками, щоб була сила.

– Як було із радянськими заставами на кордоні? Приносили клопіт?

– Великі, облави робили не поляки, а вони. То вони тримали усе Закерзоння, від Володави і на південь. Міліція це було зеро, часами їм щось вдавалося, але якби не Совети...

У 1947 р. ми побачили, що людей по селах є мало. Біда, зерна мало. Наші ряди швидко ріділи, ми дозволили на виїзди на Україну. Розуміли, що ми вже слабка мілітарна сила як на Україні, так і тут. Ситуація мінялася. Чи можна на когось злитися? Чи на себе? Ну, та пропаганда, третя війна, наші співали, тішилися третьою війною. Захід добре знав, що УПА бореться, що Сталін нас скривавить, але їм це пасувало, добре, хай ті народи стечуть кров'ю. Скільки вони вимордували? Катинь, наших провідників! Не можна було якось допомогти? Полякам помагав Лондон, а хто нам допомагав. Ніхто, нічого. Поляки отримували відкупне у доларах від Англії, нам ніхто не платив. Що той бідний народ міг нам дати? Сорочку, поїсти і все, але допомагали нам страшно, віддавали останню картоплину... до кінця.

– Звідки ваш відділ брав боєприпаси?

– Ми здобували і складували. Ми мали величезні склади, бо німці готувалися оборонятися на Бузі. У лісах було повно, торпеди, набої по самі вуха, зброї. Створення нових загонів не мало сенсу. Проблемою було те, що зробити із тим, хто є, бо це були люди, а не було що із ними зробити. Поляки [з підпілля] уявлялися, бо мали амністію. Наш якщо відкриється, його розстрілюють. УПА? Куля! Потім це змінилося, але на початку було так.

– Що про вас думали мешканці села?

– Люди до останнього вірили в Україну. Шанували нас, були винятки, але вони є завжди.

– Ви не боялися, що однак вас видадуть?

– Не боялися, я вам скажу, коли ми боялися. Ми боялися після акції «В». Люди були так стероризовані! Залишилося кілька родин, півпольських також, різних, але з тиждень ми жили на самих яблуках. Після зустрічі із «Прірвою», як мене залишив, я пішов до свого села. Там стоїть, напевно, з дивізія. Як дістануся? Беру своїх 2 орлів з охорони, входимо в село, стоїть полк, ніч. Ми влізли до стодоли на сіно. Я дуже хотів дізнатися, кого залишили у селі, бо знав,

що по кілька залишають, спеціально, чи що? Дивлюся через шпарину: з Белза суне маса по усе, наші залишили усього дуже багато. Іде Марина Воробцева, тітка. Дала через вікно півхлібини і коробку сірників. Йдемо до поляка. У нашому селі вижили майже всі поляки, одного, здається, ті скурчібики убили. Баранський сидів на порозі. «Юзик..», – кажу, а його жінка: «Рятуйте! Рятуйте!». Що? Чорта побачила?! Так люди були перестрашені. А ці полювали на нас, як на зайців. Скрізь засідки. Бачу таких одних з іншого боку дороги, на краю села. Що робити? Тоді я не був певний, що буду жити. Ми поставили еркаем, як їм дали! Відходили на Вербіж. За нами у селі рух, стрілянина! Не знаю, що ми там наробили.

Другу ніч ми пересиділи у Вербіжі. Із Польщі вже приїхали злидні на збіжжя, часом коня на це не мали. Тут мали все готове, збіжжя, будинки... Щось готують. Йдемо. Баба така хитра, як нас побачила, вилізла на сіно і накрилась коцом. Спить. Як ми підпалили ту копу, відразу пробудилася. Маєте, курву вашу маму! Рвали на Белз, аж курилося. Ну і вже валить військо. І нащо нам була та бравада? Бо то ж не відвага, а бравада. Адже кругом засідки. Ми не мали що втрачати. Ми запеклися ненавистю за пролиту кров. Та ненависть у мені, я з ними говорю, але донині не бачу у них приятелів. «А ви катували..». А ви стояли і чекали із закладеними руками?!.. Те, що із поляками так вийшло, то вони самі собі винні. Прийшли на нашу землю нас спольщувати, зробити із нас рабів, пастухів?! Їм донині Україна і українці в голові не містяться.

– Повернімося до зими з 1946 на 1947 р.

– Ми співали «Ночував я нічку, ночував я другу, ночував я в лузі на калині, та й не роззувався...». Як було? По-різному, але перебули ми ту зиму. Та зима була гостра, сніжна. Ми не були надто активні, поляки також. Почалася весна, акція на як його? Сверчевського. На якийсь час уже завмерло. Ми не знали, що прийде. Із гір прийшла інформація, яким чином іде виселення. Ми не маємо заміру триматися, бо утримувати пустелю, позбавлену населення, не мало сенсу. Ми знали, що це кінець. Під час виселення на Україну ми ще висаджували в повітря мости, ніби перешкоджали, хоч не забороняли, а тут? Кінець. Співпраця з поляками, але нащо, то був вибрик, який політично нам не дав нічого. Прийшли вказівки, щоб людей не затримувати. Коли виселення дійшло до Любачівщини, я отримав розпорядження «Зенона» прийти на концентрацію біля Угринова. Має залишитися лише глибоко законспірована скелетна Служба Безпеки. У бункері залишився «Ясень», був дуже хворий, не знаю, чи вилікувався, чи ні. Був також його заступник «Гріша», «Богдан», «Вадим» і троє хлопців. Усе. Решта відійшла. Залишився ще такий «Загуляй» від мене, був хворий. Наступного дня із карабіном пішов до Варяжа і здався. Мало того: продав мене, усі бункери.

– *Скільки вас зібралось на концентрації?*

– Біля 80 осіб. Ті, які вирішили залишитися, були переконані, що до осені протримаються, мали добрі бункери і продовольство. Проте своє зробили зрадники. Шоп'як («Загуляй») від «Дуди» зливав околиці Хороброва. Подібне сталося на Грубешівщині.

– *Хто прибув на концентрацію?*

– Відділ «Ясеня» без нього і «Гріши», з 20 осіб. Мій відділ зі мною, з 25 осіб і цілий штаб «Зенона», усі його працівники. Цілість «Зенон» передавав у моє командування. Ми виспалися у шопі в долині під селом і вночі наступного дня перехід, бо поляки вже починали нас блокувати. Якби ми запізналися на півдня, то відрізали б нас, ми ледве просмикнулися під Молодятичі. Прийшов наказ, щоб говорити лише польською. Хто не вміє, той мовчить. Ми хотіли пересидіти на польських теренах.

Ми перейшли Гучву. Треба було роздягнутися, ми переходили Гучву із яйцями на верху! Терен спокійний, люди бідні. «Зенон» знав терен. Ми пройшли аж під Рейовець. Дорогою то якийсь тартак, то гміну знищимо. Ми запланували зупинити потяг, нормально.

– *Навіщо?*

– З метою пропаганди, політичне затримання. Якби їхало військо, сипанули б їм по милицях... На станції ми забрали петарди і випитали, хто буде їхати. Цивільні з охороною. Ми спиляли дерево. Їде. Уууу! Петарди паф, паф! Зупинився, ми поруч у видолинку. Я із 10 людьми до вагонів. «Контроль! Виходити, дороге панство!». Дивлюся, а в другому вагоні сидить капітан. «Пан має зброю?». – «Ні, їду у відпустку». – «Прошу вийти». – «Ви мене уб'єте...». – «Не вб'ємо, тільки поговоримо». Гроші заховав під лавкою. Люди вийшли. Охорони було з 30 солдат, теж вийти! «Зенон» став тепер на долині і розповідав, а поговорити він любив. Про комуну, про УПА, про дружбу з українцями. Ми вдавали поляків. Капітан: «Що із хлопцями?». «Ми у них заберемо зброю, і хай їдуть до дівчат...». А ці: «Панове, а куди маємо класти зброю?». За якийсь час гукаємо, щоб сідали, бо буде від'їзд. Капітана тримаємо при собі. Якась пані каже, що то так негарно затримувати капітана. «Прошу пані, пан капітан після допиту буде звільнений». Допитував його «Зенон», я був при цьому. Він розплакався: «Мене посадять, бо дістався живий у ваші руки, на ніч, що був на фронті...». Сказав багато. Ми зняли з нього польовий костюм і я його відвів. Ага, ще ми з ним випили по 100 гр. Приїхав автобус, ми поцілувалися, як друзі на життя і на смерть. А тут уже їде військо, летять кулі! А я ще маю дістати хліб. Ми були як командос, нині оглядаємо, що робили такі номери, а ми робили такі самі, хоч помисл був середньої вартості. Наші відступили, один був убитий. Я в інший бік, розплачуючись грошима капітана. Не кожен може бути

командиром. Ми повертаємося у рідні сторони. Наступає день. Перед нами чи то річка, чи то що. Ми влізли в очерет, сидимо. Біля 9 години бррр! Автівки. Оточили той очерет, хай тебе шляк! Усе дивиться на мене як на Бога. Що то буде? На мені штани трясуться, бо мало є відважних людей... Дивлюся, як там якісь лаяють дококола. Виявилось, що це геодезисти. Через якийсь час поїхали. А я думав, чи не треба буде тут загинути.

[...] «Зенон» послав мене на зустріч з «Прірвою». Я взяв як охорону Славка Огородника з Вербіжа, «Романа» і ще двох, які добре знали терен. До Хороброва відпровадив нас рій. Холмщина спалена, знищена, людей немає. Від сторони Крилова дім. Є люди! Я сказав «Роману», щоби підходити нахильці. Ми вже були близько, а з дому виходить 15 солдат... Терен нашпигований військом, але я теж не був дурний. Ми перейшли біля Ніновичів, Нісмиць, шосе Грубешів–Варяж і заночували, а властиво до день провели в лісі біля Шмиткова. Терен оглядали через лорнетку. Спокій, але від Себечева ми почули постріли. Може для відваги, як не раз, пустили серію? Увечері ми оминули Шмитків. Знайшли в лісі криївку. Їсти і пити немає. Проспали з 5 годин. Рано на дорозі рух, крик, повно мазурів з Білгорайщини! Увечері підійшли до брата Манзюка, мого чотового. Вийшов перестрашений: «Біда, хлопці, всюди військо, нас залишилося кілька родин... На приманку, чи що?..». Дав щось перекусити. «Прірви» не бачив. Коло Русина два тижні лежить наш стрілець, Млиновець з Перемислова, служив у мене. Гнів, не було кому закопати, поляки наших не закопували. Ніхто не закопав 2 коло Цеблова. Лежали, як падлина. Із такими новинами ми повернулися до лісу. Де буде «Прірва»? Наступного дня на вечір знову йдемо на зустріч, там, де більш-менш окреслив «Зенон». На третій день ми побачили людей «Прірви». Він мене знав. Я розповів йому про те, де ми були, що і як. І передав, що він має піти на зустріч із «Зеноном». «Прірва» запитав, як у нас із провіантом і на відхідне сказав, що завтра зустрінемося о тій самій порі. Я на нього чекав 2 дні, щоб разом іти під Угринів до «Зенона», але він не прийшов. «Прірва» пішов інакше, на Василів. Дійшов до «Зенона». Потім дістався до Німеччини, Канади, щось там видає, а з «Зеноном» чорт його знає, створив якусь фікцію, людей мучив...

Ми далися спалитися на засідці в моєму селі, тож хочу повертатися. Засідки всюди. Я хотів дійти до лісу, як Шмитків. Ми підійшли під Себечів: знову, курва, сидять [вояки ВП]. Повертаємося до «Зенона». Я, «Роман», Огородник «Малий» з пепешкою і ще двоє. Йдемо в угринівські ліси. Ми взяли віз, їдемо з дигтярем. Військо. Щось не так, пронюхали, то дали ми їм прикурити. Після цього нас покинув один стрілець з кулеметом, Михайло Мазан «Жайворонок». Я довідався, що він пішов прямо в НКВД в Ваневі. Я його зустрів у Сокалі. Коли мене допитував полковник Старовойтов, я зорієнтувався, що «Жайво-

ронок» [своїми зізнаннями] не зробив нам кривди. Думав, чи не йти на Україну, я знав там терен, але знав, як наших там травлять.

Осінь. Що робити. Із нас шкіра і кістки. На яблуках довго не виїдеш. Військо так опанувало терен, що вже й картоплю не приготуєш. Ми наблизилися до кордону. Далі Жабче, лути, жодних лісів, Солокія. Стоїть вежа. Ми сидимо в кущах і спостерігаємо за кордоном. На вежі солдат, кордон укріплений. Ми не мали нічого втрачати, тож біля 10 вечора переходимо через Солокію. Стовпи, колючий дріт, пас голої землі. Ракета і тралалала! Кулі! Оточили нас в один момент. Стрільці подивилися на мене, але я був майже обезвладнений, ні до чого не надавався. Дивилися, бо що зробить командир, те й вони...

Обшук. Забрали нас до Ванева. Маса війська. На другий день газиком до Сокаля. Допитували нас капітан Кошкін і лейтенант Юргін. Мене і «Малого» Огородника. «Ми захищалися від поляків...». – «А навіщо до нас ішли?» – «Ну, до вас». – «Зі зброєю, бандити! Чому ви не виїхали в 1946 р.?!». – «Ми були на своїй землі...». Я не хотів, щоб мене передавали полякам, бо повісили б мене на першій березі. Усе може й було б добре, якби на третій день приводять того, хто відлучився із дігтярем. Злив, що я був командиром, але не СБ, а сотні. Далі тримаємося попередніх свідчень, що ми захищалися від поляків. Більше не було кому зливати, бо усі були вивезені. Їздили, справджували. Не били, то не поляки чи німці. Морили голодом, не давали спати. Я плував п'яте через десяте, інколи приходив Старовойтов. Нас судив військовий суд 18 січня 1948 р., за зраду батьківщини, ст. 54: 10 років таборів і Сибір. Як повернувся до Польщі, як репатріанта, мене допитала комісія... знову за зраду держави. [...]

Ми мали здібних людей, відданих справі, приготовлених, щоб здобути свою державу. Шкода, що загинули. Народ нас підтримував. Не тільки Закерзонщина, але і ціла Волинь, і Галичина. Народ любив свою країну і той зрив, нас.

Я не маю жодного ступеня, відзначень, інші дістають золоті хрести бойової заслуги, хоч я не знаю, чи вони боролися напевно, про мене забули Бог і люди... Придалася би якась нагорода для тих, хто воював, не гроші чи майно, а пам'ятник, якийсь гарний курган від вас, молодих... Не у Щецині чи Варшаві, а в Перемишлі чи десь там.

ЦДАЗУ: Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 27. – Спогади Ярослава Задорожнього.

У СЛУЖБІ БЕЗПЕКИ ІІІ ОКРУГИ

Прийшов 1942 р. Наш народ не мав спокою, особливо на освітньому полі, на чому особливо страждала Холмщина та Волинь. Насправді на цьому полі дещо покращилося, бо по селах і містах засновували українські школи, садки. Уся наша інтелігенція взялася до роботи, поводі ініціатива також у містах почала належати українцям. Холмщина і Волинь відчували свободу, тільки ненадовго, бо політика польського шовінізму була лише приглушена. [...] Німцям не йшлося однак про те, щоб піднести нашу культуру – хотіли лише нас використати. [...]. Проте ми мали надію, що це зміниться на краще. Прийшла, нарешті, відомість про те, що німців опустила фронтова фортуна, а тоді почалося справжнє нещастя: почав відроджуватися польський шовінізм і на всі сторони перешкоджати у розвитку нашої культури на нашій рідній землі. На той момент бургомістром Грубешева був українець Михайло Павлюк, адвокат із Угринова. В міському управлінні працювали також поляки, зовні панувала згода, а в дійсності слідкували за кожним кроком Павлюка. Одного разу його запросили на гостину, а коли повертався пізно вночі, був поляками застрелений. Його поховали в Угринові.

Зухвальство польських боївок швидко почала відчувати уся Холмщина. Почали чіпляти вже Українську поліцію. Прагнули довести Холмщину і Волинь до попереднього стану, порозганяти українські школи, комітети, постерунки поліції, вигнати інтелігенцію, і населення стероризувати так, щоб забуло, ким є. Дороги до Грубешева були небезпечними. Одного разу до Угринова приїхав лісник, який був поляком. Зупинився на колонії під цвинтарем у поляка Кучинського. Мав опінію недоброї людини, офіцера, що ненавидів українців. На той момент мене батько послав по чеки на дрова. Я зайшов до його дому, сказав «Доброго дня», зняв шапку. А той як зірветься із криком: «Хаме, де знімаєш шапку?!». Забігла його жінка, якій він пояснив, що я не зняв шапку у сінях, а в хаті. Почала його заспокоювати, на що лісничий кричав: «Вони хочуть німця, я того хама застрелю!». Я стояв ні живий, ні мертвий, коли побачив в його руках рушницю і набої. «Рахую до трьох! Як не вийдеш, то застрелю!». Жінка попросила, щоб я вийшов, що зробив, жаліючи, що не маю пістолету, бо тоді би то він упав переді мною на коліна. А так то був принижений. Мав зняти шапку у сінях, і стояти перед лісничим як пахолок. Той заспокоївся і виписав чеки. Так чинили з нами на нашій землі, у наших селах. Українці постановили захищати свої права, але до того часу від нашої руки не впав жоден поляк. Ми почали робити самооборону, і за якийсь час лісничий утік з Угринова.

⁷³² Яків Ващук (1921–2002) – нар. в Нісмичах у Сокальському пов. У 1944 р. яко «Мирон» працівник СБ у Грубешівському пов.

⁷³³ Назва цієї частини спогадів Богдана Гука.

На Волині поляки почали організовувати свої відділи, стягуючи до них добровольців з Польщі, що виступали під назвою Армія Крайова. Це була демонстрація сили, але Волинь організувалася швидше, ніж Холмщина і виступила проти сваволі АК. Там розпочалося вигнання польських колоністів. Поляки боронилися завзято, керівництво АК стягувало допомогу навіть з-під Познані. Почалася велика різанина, і поляки зрозуміли те, чого не хотіли зрозуміти: Волинь це не Польща. Вже в 1942 р. у погідний день було видно там стовпи диму. [...]

Моїм командиром був тоді районний СБ Іван Думка зі Жнятина, псевдо «Підкова». Одного дня наказав мені, щоб я увечері разом із санітаркою поїхав фірманкою до Старгороду. То я взяв Серафиму Бриславську, і ми поїхали возом Василя Марчука, званого Шевців. На місці зв'язковий сказав, що ми очікуємо на людей з Волині, які власне переправляються через Буг. Коло півночі прибув зв'язковий, ведучи одного чоловіка, жінку із 8-місячною дитиною і старшою пані. Це їм мала допомогти санітарка. Це був повітовий комендант Української поліції з Рівного, який покинув службу і став курінним в УПА, під псевдо «Борис». Зараз його призначено на Холмську округу⁷³⁴ СБ. Ми поїхали до Нісмич. Подружжя закатерувало у Цвікули, офіційно як частина його родини. Про інший характер їх перебування знав тільки я і Бриславська, яка організувала для них збірку в селі. «Борис» змінив псевдо на «Юрко» і відтоді рідко бачився зі своєю родиною.

До Холмської округи належали околиці Варяжа і Белза. Заступником «Юрка» був «Зенон» із Холмщини. Я не знаю про нього більше, ходив у Львові до школи, увійшов там до ОУН і почав нести її ідеї на Холмщині, а зараз увійшов до складу окружного керівництва. [...]

Тут з весни 1943 р. діяв відділ Станіслава Басая («Рися»), який був сином коваля з Малкова на Грубешівщині. Спершу організував боївку, потім відділ і вбивав спершу окремі особи, щоб потім нападати на постерунки Української поліції та села. Його люди були з навколишніх сіл, знали терен, тому його відділ почав незле загрожувати також сусіднім із холмськими галицьким селам. У наших селах довго тривав мир, і коли, врешті, настав його кінець, то галицькі села почали створювати боївки і платити за кривду, м. ін., нападали на польське населення, яке до того часу спокійно чулося в наших селах. По короткому часі ці села стали вільними від поляків. Навесні 1943 р. поляки стали погрожувати, що зроблять «чорний пас» до Бугу⁷³⁵. Басай стягнув свої банди під Угринів, але довідався, що в селі вже діє самооборона і не атакував, але потім ми також до-

⁷³⁴ Холмська округа в 1944 р. становила частину Львівського обводу ОУН. На поч. 1945 р. зайшла у склад новоутвореного Закерзонського Краю як його III Округа.

⁷³⁵ Серед українського населення повсюдним був вислів, приписуваний партизанам АК: «Від Солокії до Бугу буде чорна смуга». Так пояснювалися масові убивства українців Холмщини в 1943–1944 рр.

відалися, що мав мокрі набої. У селі запанував страх, але порядок тримався. Чоловіки приготувалися до оборони, навколо села стояли варти, подібно як навколо Тудоркович, М'янович, Павлович, Гонятина. Певної ночі у Нісмичах загорівся дім, у селі виникла паніка, але, врешті, її опановано. Відразу прибули самооборони з сусідніх сіл. Підступна атака? Ні, горів дім бідного Павла Кірика. Його жінка була полькою, їй нічого не загрозувало, але вона знала про убивства поляками українців і поїхала глуздом. Запалали свій дім, а сама заховалася у пивниці, звідки її зараз витягли напівживу. Невдовзі померла.

Десь у червні холмські села запалали на повну. Холмський район з осердям у Долгобичеві перестав існувати, районний Коваль повернувся у свої сторони за Бут, де отримав керівництво сотнею. Люди із холмських сіл втікали до нас, страшно було дивитися на пожари, рик корів і свиней, що мучилися в полум'ї. Угринів, Тудорковичі, Нісмичі, Хоробрів, Гатовичі переповнили втікачі, утікали старі і діти. На жаль, із Ласкова це вдалося лише двом дівчатам, їх родини разом із іншими жителями були убиті.

Із тих втікачів ми швидко організували у нас сотню, яку назвали Холмською. Служило у ній багато колишніх поліціантів, командиром став також колишній поліцейський Мар'ян [Лукасевич] з псевдом «Ягода» або «Черник». Угринівський підрайон почав шукати допомогу. Підрайоновий Семен Стасюк через Хоробрів сконтактувався із волинським районом, що містився у Литовежі. А у себе зустрівся із Левочкою з Себешева, із яким колись служив у Війську Польському. Левочко роботу отримав завдяки ОУН, але таємно нав'язав контакти із комуністичним підпіллям, потім очолив курінь УПА, але зараз допоміг Стасюку зв'язатися з Волинською воєнною округою. Командування згодилося вислати для Угринова допомогу. На чолі куреня став власне як «Юрченко» Левочко. Невдовзі прибув зі своїми сотнями до Угринова. Тріумфував, але за якимось часом зрадив. Поки що допомагав у захисті перед поляками і організував місцеві відділи.

У будинку гуральні в Долгобичеві стаціонувала німецька жандармерія. «Юрченко» при okazії переходу до долгобичівських лісів хотів показати перед ними свої сили. Не знав, як поведуться німці, тому вислав до них свого зв'язкового із повідомленням, що гарантує їм спокій, якщо дозволять вільно пройти через село. Німці на це пристали. Тепер до СБ належало завдання справдити терен перед приходом куреня. Я був тоді у Долгобичеві і знав, як німці подвоїли обережність, але поводитися спокійно. Ми повідомили, що лише офіцери спостерігають за дорогою з боку Угринова. Тепер спершу заїхала до села розвідка, а потім «Юрченко» зі старшиною на конях, наступно фірманками сотні. Кожна мала на возі кулемет, а замикало марш тилове забезпечення з важким кулеметом. Коли «Юрченко» порівнявся із німецькими офіцерами, вони віддали йому

честь, «Юрченко» зробив те саме, а потім стрільці. Мешканці Долгобичева теж вийшли із хат, щоб подивитися, як бідну, але проте свою армію, котра мала їх боронити від нападів поляків. Німці назагал не гарантували українцям мир, тож по селах зарілося від боїв, були пильновані дороги і стежки. По селах створювалися відділи. Сотня «Ягоди» складалась переважно з холмщаків, сотня «Лиса» із хлопців з навколишніх сіл. «Лис», прізвище Шалева, був раніше комендантом української поліції в Хороброві, двічі врятував мене від гестапо. Врешті, гестапівці почали його підозрювати, тому коли він отримав повістку на гестапо у Варяжі, то туди не пішов, а імітував напад на себе під Вільбовим: сані облило кров'ю теляти, залишено поліцейське шапку, коні погнали дорогою до Варяжа...

Наразі керівником «Ягоди» і «Лиса» був «Юрченко». В Угринові почали організувати нову сотню. Мала отримати назву Угринівська. Сотенним став Василь Турко із Сільця під Сокалем. Оженився в Нісмичі на Палажці Сич із родини, званої Скабешини. На великій галявині відбувалося школіння, люди вже спали спокійно і в усьому допомагали. Їх до цього заохочував Теодор Дацюк із Нісмич, колишній сотник УПА і вчитель в Угринові, Семен Сава, Теодозій Вербівський, Теодор Вербівський та ін. Сава переховував у себе тестя поляка, щоб його не спіткала така доля, як інших. Врешті, сотня була готова і настав день, коли мала залишити село. Збірка була біля високої могили, що нагадувала про мешканців села, загиблих за волю України. Ніхто зі стрільців не думав про смерть, а про краще майбутнє. Люди обдаровували стрільців і усі їх благословляли, крім Єврузини від Дулі. Її свекор Пруфер також ніколи не дав на суспільні цілі, навіть на читальню «Просвіти».

На Волині показалася партизантка Ковпака. Прийшло розпорядження обмежити співи і роз'їзди. На наших теренах поставало чимало сотень. Мали роботи по самі вуха. Наші села були очищені від поляків, але ці так не годилися із програвом і теж організували свої сотні. Із польськими бандами, густо розсипаними до Грубешівщини, найбільше боїв провела сотня «Ягоди». Поляки не один раз її розбили, і «Ягода» був zagrożений з боку командування воєнної округи, бо втратив багатьох стрільців, але ще отримав останній шанс і в цілості його використав. Його авторитет виріс настільки, що після його смерті стрільці склали на його честь пісню. Співали, що у бій йшов першим, а виходив останнім. Ранньою весною 1944 р. бої вибухли знову. Холмщина була уже змучена. Люди поволі поверталися до свої сіл, якщо ще їх мав. Сотні давали їм охорону. Фронт валився і було зрозумілим, що прийдуть до нас російські війська і їхня влада. Сітка ОУН діяла офіційно, але треба було входити у підпілля і організувати нову, запасну мережу, що складалась б зі старших людей, котрих важко запідозрити у членстві в ній. Фронт тим часом випихав

із Волині на наші терени відділи польської АК, які після переходу Бугу зупинилися у лісах Грубешівщини і Замойщини, що призвело бо боїв із нашими відділами. Настав час реалізації поляками плану «чорної смуги» до Бугу. Ще не погасли попелища з минулого року, як розлилася хвиля нових. Холмщина замінялася в дике поле, переповнене коминів і смороду тіл, нявкоту диких котів та вищання псів. Полякам не забракло зухвальства, бо їхня банда вдерлася до галицьких сіл Ліски і Переводів. [...]

Кінець боям принесло наближення фронту. У Нісмичах це відбулося таким чином, що німці відійшли вночі, а російська армія з'явилася біля полудня. Люди вже мали приготовані криївки і сховані запаси. З-під Долгобичева німці вистрілили кілька разів із артилерії, запалюючи у мене в селі 4 будинки. Люди причаїлися зі страху перед більшовицькою владою, а та не прийшла відразу.

Належало діяти з великою розсудливістю. Коли до військового керівництва зверталось як «командир», а до цивільних як «провідник», то тепер до усіх тільки через «командир», і не було відомо, хто є керівником обводу ОУН, а то керує сотнею чи чотою. Відділи було розбито на менші, щоб могли швидше переміщатися, одним словом реорганізація. Курінь «Юрченка» мав відійти за Буг. Поповнювано склад сотень та задбано про їхнє якнайкраще озброєння. Око на це мав округовий провідник «Жен»⁷³⁶. Але сотенні і коменданти боївок приховували під час оглядів краще озброєння, щоб «Юрченко» усе не забрав. І добре робили, хоч ніхто не сподівався, що «Юрченко» зрадить, позбавляючи наш терен зброї.

Одного дня, після переходу фронту дістав я наказ зголоситися у Варяжі в Павла Хоми та перебрати в нього район. Ситуація в терені не була добра, усе поперемишувалося, не відомо було членам організації, до кого говорив провідник, а до кого командир, як було раніше. Треба було також зайнятися церковними документами, щоб вони не попали в руки ворогові. Це мав я робити разом з «Мироном» з Віславич, з яким мав я також організувати запасну сітку.

«Мирона» зустрів я у Віславичах, куди поїхав з Володимиром Касюком (походив з Шихторів) та Володимиром Левосюком (родом з Тудоркович). За селом у малому ліску, кватирував курінь «Юрченка». Відвідали ми його і подивлялися прекрасну зброю партизан. Усі були в доброму настрої. Нині або завтра мали переходити Буг.

Два дні потім вертались ми з Мушкова до Віславич. Був ранок, як зауважили навпроти нас незнаного мужчину. Він зрівнявся з нами й крикнув «Зрада!», був мокрий, без зброї. Розповів, що під час переходу Бугу й зараз за ним курінь «Юрченка» був розбитий, курінний перейшов на бік москалів, а курінь в паніці відступав, але ніхто не вмів запровадити порядку. Багато людей згинуло, решта розбіглися хто куди.

⁷³⁶Теодор Заборовець («Жен») – політичний референт Холмської округи ОУН в 1944–1945 рр.

Більшовикам таки не вдалося здійснити свого наміру та взяти в руки цілий курінь. Однак, вже на другий день «Юрченко» появився в нашому терені і став збирати розбитків, щоб заново створити курінь і перепровадити його за Буг. Ніхто йому не повірив, тож «Юрченко» став сторонитися людей. Кілька днів пізніше «Юрко» викликав мене до себе й показав газету з-за Бугу, де написано про «Юрченкову» зраду. Це підтвердило наші підозри, але ще треба було зі зрадником розправитися. І що? «Юрченко» зник. Узяли ми на обсервацію його брата, працівника воєнної округи. По короткому часі виявилось, що він чогось був у Сокалі. Це було підозріле, тож одної ночі запросили ми його на зустріч. В одній хаті в Ніновичах ждали на нього «Жен», «Юрко» і я, навколо боївкарі. Довго-довго не приходив «Юрченків» брат, але, нарешті, прийшов, разом зі Славком Турою з Гатою, своїм охоронцем. У розмові «Жен» хотів його переконати, що братові нічого не загрожує, що він може зголоситися до нас. Накінець запитав, де «Юрченко» перебуває. Брат відповів, що не знає. Тоді «Жен» сказав, що ми знаємо про його перебування в Сокалі. Левочко витріщився на нас і признався: був, аби переконувати брата вернутися до своїх, але той не погодився, хоч тепер не знати, чи брат вийде з цієї хати, але якби почувався винним, то на зустріч не прийшов би. На моє слово брат не верне, напишіть самі до нього листа, а я передам. Якось так сказав «Юрченків» брат і ще цієї ночі лист був написаний.

Листа узяли, але більше Левочка ми не бачили. Ще розмовляли ми зі старим Левочком, їхнім батьком, який признався до відвідин синів. Вони не погоджувалися співпрацювати з нашим ворогом. Батько переживав великий стид, казав нам робити з синами як самі знаємо. А потім у нашому терені почалися великі облави. «Юрченко» отримав від москалів звання капітана й разом зі стрибками вилловлював наших людей. Його облави, а також інших, хто раніше служив у сотнях та боївках, були пострахом для всіх. У цей важкий період «Ягоді» довелося перебрати від «Юрченка» керівництво куренем. Мав тепер псевдонім «Черник». Зупинив разом із боївками процес створення гнізд стрибків по селах, до чого прагнули більшовики, крім Махнова, коло Белзця. Там родина Гаянтів пішла на співпрацю, два брати з неї раніше навіть служили в УПА, а тепер майже з 30-кою інших робили нам багато шкоди. Махнів став малою твердинею, але по певному часів Гаянтів наші сили зліквідували й розбили їхню станицю.

Однак, наша СБ мала багато роботи, щоб протидіяти вербуванню наших селян до співпраці з НКВД. Адже силою чи хитрістю москалям майже завжди вдавалось когось залучити до співпраці. Ми переслуховували всіх, хто був переслуховуваний ворогом, щоб виявити агентів. Бувало, що вони зголошувалися до нас самі. А бувало й так, що не зголошувалися. Наприклад, Юлько

Драган з Угринова їздив на облави, так само Гадбанк, який їздив разом з «Юрченком». Вони мали успіхи. Невдовзі попався районний заступник «В'юн». На його місце став «Підкова», але ненадовго.

Одного дня окружний провідник безпеки «Юрко» запропонував мені перейняти цілий повіт під свою команду. Я був цим заскочений, признався до цього, кажучи, що це вимагає праці на терені аж трьох районів і, мабуть, я не дам собі ради. Однак «Юрко» сказав, що так має бути, як він каже. Маю ще підшукати когось на своє місце, а за кілька днів на відправі районних він представить мене як нового коменданта СБ. Так усе й сталося. На моєму місці став працювати «Щурко» з Конотопів, був добрим районним безпеки, потім згинув під час облави.

Почалася нова праця. Мій номер повіту – 101, номер шифру з «Юрком» – 223, мій псевдонім «Мирон». Усе треба було починати заново: стягнути докупи повітову боївку, зорганізувати пункти зв'язку, зорганізувати пункт свого зв'язку, зібрати зв'язкових, встановити контакти з організаційними провідниками повіту. Почалася праця. За охоронців взяв собі Тадея Костюка й Володимира Левосюка. У нас тепер такий закон: по терені рушаємося не менше як утрьох, крім зв'язкового. Щодо зв'язкових: вдалося знайти одного з повітової боївки, «Сірка», колишнього шофера Союзу з Белза. При його допомозі позбирав я решту, усього 12 хлопців з різних сіл. Свій зв'язковий пункт я встановив у Довжневі, де поставив дівчину з Нисмич Євгенію Приступу. Згодом встановив я зв'язок з повітовим організаційним «Байдою», уродженцем Борятини. Нарешті, поробили ми криївки. Залагодивши підставові справи на своєму відтинку, послав я звіт «Юркові».

По якомусь часі виявилось, що маю зайнятися угринівським кущем. «Юрко» наказав зустрітися там з «Дунайським» і розглянути справу, чому угринівський куц почав на власну руку збирати в околиці срібні ложки та золоті рубли. Людям пояснювали, що це потрібно Україні. «Дунайський» ждав на мене вже кілька днів, навіть почав цікавитися ним кущовий Яків Солома. «Дунайський» тим часом розвідав, що як про Солому, так і про його хлопців Михайла Мацієвича й Петра Цебу люди в Угринові не мають доброї мислі. Розпитував також районного організаційного Теодозія Вербівського – «Джмелика». На погляд «Дунайського», який вже шиковався писати звіт зі своєї роботи в Угринові, тутешні хлопці діяли без наказу, на власну руку. Ми обговорили ситуацію в Угринові. Я вернувся до Довжнева, де в хаті Матвіїшиних мав свою квартиру.

Не минуло багато днів, як одної ночі прийшли до мене два зв'язкових від «Юрка», передали грипса й припровадили якогось чоловіка. У грипсі «Юрко» писав, щоб його слухати, мав псевдонім «Юраш». От він тепер запитався, чи

можна відвідати Угринів. Я відповів, що хоча б зараз, але, на жаль, пішки. Він цим не зажурився, тож я відразу стягнув боївку. По дорозі виявилось, що після звіту «Дунайського» округу посилає на роботу суддю в Угринів.

Наступного дня, відпочивши, повідомив я кущового Солому, господарника Михайла Мацієвича та Петра Цебу про те, що хочу з ними зустрітися. Вони визначили одну хату й там відбувалася наша зустріч. Трохи перекусивши, «Юраш» запитався, чи не можна було б десь на дві години винайняти хату, але щоб була вільна. Хлопці з Угринова щось здогадалися, але переговорили й Цеба відразу знайшов одну хату. Там мало відбуватися переслухання покритих людей.

Першим був Козак з Угринова, бідна людина, але ще поки він прийшов (хлопці з куща в хату не були прошені), «Юраш» сказав, що йому не подобається вигідне життя членів куща, які мали окрему хату та ще дівчину до прислуги, яка їм варила. Навіть мав претензії до мене, бо я довго дивився на таку деморалізацію. Ввійшов Козак. Спершу неохоче, але потім почав говорити й навіть плакати. Виявилось, що як вони довідалися про його старого золотого рубля, то зажадали його віддати на Українську державу. Козак не задумувався довго і віддав рубля, бо хотів бачити ту вільну Україну, але потім довідався, що той рубель пішов до кишені трьох з куща. Як скінчив старий Козак і вийшов, «Юраш» сказав сердито, що вже з першого переслуховування видно, що тут повинен бути розстріл винних. Я старався переконувати його, що мало маємо людей, що солома є старий член ОУН, тож ліпше кару замінити буками. Слідство тривало. Виявилось, що в Пісочному срібні ложки збирав Семен Стасюк (уже неживий, бо попав на облаву). «Юраш» трохи посердився, але сказав, що один повинен таки бути покараний на страх іншим. Виходило, що буде ним солома, але за кілька днів його зловили стрибки «Юрченка». Незабаром стрибки знову з'явилися й викопали один бункер, який саме показав солома. Люди дуже здивувалися, чому він так зробив, але його родині не впала волосинка з голови.

По наших селах: у Хороброві, Белзі, Варяжі, Крилові, а також у Грубешові повстали станиці міліції, уповноважені збирати у наших селян контингент. Люди ніяк не хотіли давати, викручувалися, ховали. Одною разу міліціонери їхали до Віславич збирати контингент, але самооборона їх не допустила. Забрали шестеро молодих чоловіків, нібито на постерунок до Хороброва. Перейшли Нісмичі, наближалися до Угринова, а там на горбку, недалеко соснини, постріляли тих людей з пов'язаними колючим дротом руками.

Отак поляки почали показувати своє, а ми не відплачували. Одного разу я навіть спитав «Жена», чи не можна було б чогось зарадити проти нападів, але той сказав, що борони Боже, бо наш куток, де перебувають різні важливі люди,

мусить бути спокійний. Такий спокій багато коштував наших селян. «Жен» не завжди робив добре, помилявся, наприклад, чи не з заздрості за дівчину видав вирок на Володимира Юрчака, станичного з Ощова, який... підглядав ту дівчину.

Одної ночі до моєї квартири в Матвіїшиних прийшов зв'язковий від «Юрка» з наказом скоро зголоситися в Мищеві з боївкою. На місці в одній хаті застав я високого, добре збудованого чоловіка, який щось говорив з «Юрком». «Юрко» мене представив і почалася розмова з тим незнаним чоловіком. Він питав від найзагальніших справ по деталі в біографії окремих людей. Як мене так досить гостро порозпитував, сказав «Юркові», що хоче говорити з його заступником «Зеноном». Мої хлопці з боївки зараз мусили йти на Холмщину й «Зенона» шукати, бо на місці його не було. Аж потім я довідався чому всі так тремтіли перед тим незнаним чоловіком: він був з вищого проводу посланий робити в нас реорганізацію.

Після переслухання повітових і районних провідників на нашому терені пройшли великі організаційні зміни в нашій сітці. Зникла назва «повіт» – на її місце прийшов «надрайон». Провідник «Жен» і «Юрко» були відкликані за Бут, хоч поки що ще виконували свої обов'язки, а на їх місце поки що настав «Зенон», а я був призначений його заступником. Змінилися теж коди, псевдоніми, зв'язки, клички. Коло мене залишив я лише охорону, командиром боївки СБ став колишній сотенний «Дуб», бо не міг командувати: був ранений в ногу. Він мав веселу вдачу, але щастя його не трималося, бо одного разу на колонії Корчунок на Холмщині був заскочений відділом сокальських стрибків. Обступили його разом з боївкою, 13 хлопців, зробили масакру. Упала там теж і одна зв'язкова. Похоронили їх з почестями на цвинтарях в Угринові й Павловичах.

Подій не бракувало. Хоч «Жен» і «Юрко» були відкликані, але тимчасово надалі виконували свої обов'язки. «Юркові» було не на руку, що у Варяжі і Белзі закатерувало Військо Польське, бо йому важко було забезпечити свою родину. Зв'язок із нею, постійно кружляючою з села до села, утримував з допомогою одного селянина, який «їхав на базар»...

Настала зима. На місце «Дуба» командиром боївки СБ назначив я Володимира Мельничука з Гільча, мав псевдонім «Ясень» і служив у моїй боївці вже давніше. Одного разу дістав я грипса від командира «Черника», який просив узяти до себе Всеволода Пшепюрського, видно, у себе не бачив йому місця, а мене просив, бо вони обидва були священичі сини. Напевно, не хотів сидіти вдома, бо легко міг потрапити на облаву й квит. Відіслав я грипса з інформацією Пшепюрському зголоситися до мене в Довжневі.

Одного дня раненько збудив там мене вартовий і сказав про його прихід. Я потрохи збирався, як вартівник уже крикнув, що облава, почулися перші

стріли. Перестрашеному Пшепюрському крикнув я на ходу бігти за мною. А куди? До одної хати з добрим бункером. На подвір'ї застали жінку, яка не вірила, що ми свої, і не хотіла впустити до бункера, де вже була частина моїх хлопців. Усі троє її просимо, а навколо щораз гарячіше. Нарешті, витягаю пістоль і кричу до неї, щоб вела нас до бункера. Жінка в плач, але далі не веде. «Добре робить», – подумав я та й кажу своїм двом, що як вдасться нам дістатися до Вишлова, то добре, а як ні, то буде, як Бог дасть. По дорозі долучив до нас один з нашої боївки «Верба».

Перебігли ми село і були коло цвинтаря, як посипалися за нами черги з кулемета. Затих, коли ми збігли в долину. Бігти було важко, болото прилипало до ніг важкими грудками, де-не-де лежав ще сніг. Бігли ми сіножателями на Вишлів, здавалося, що вже врятовані, коли з ліска з лівого боку вискочили руські солдати й давай кричати: «Сюда! не бойса!». Ми стали як вриті – і назад! Спробували на Миців, треба було дертися під гору. «Верба» уже не міг бігти, мав один чобіт. Мені раптом на лиці зробилося мокро. Ранений? Ні, то не кров, а болото від куль, що сипалися за нами густо-густо, але за Божою опікою не падали ні в одного. За нами летіла погоня. «Верба» кинувся в якийсь яроч, а ми троє вибігли на дорогу з Довжнева до Мицева. Уже кожен приготувався на найгірше. Під якимось пнем зарив я свою торбу з документами. Уже почули ми голоси погоні. До Мицева добігти не давали ми вже ради. Перед нами відкривалося місце по скирті, де лежали самі згонини. «Як перескочимо то місце, то будемо врятовані», – сказав я до хлопців. І Бог додав нам тут сили, бо нас наче перекинуло через вузький сніг. На щастя, не лишили ми по собі слідів, то зараз почали зариватися в згонини. Ще почув я руські голоси, гавкіт собак, шум автомашин, що поволі їхали дорогою на Миців. Якраз коло нас на розвезеній дорозі одна машина застрягла. Москалі стали лаятися, пхати, аж котрийсь кричить принести соломи, під колеса настелити. Мій зв'язковий, який лежав недалеко, шепоче до мене: «Як на мене налізе, то буду стріляти». Коло нас вже є собаки, чути кроки, аж від авта хтось кричить «не нада!» – авто виїхало само. Голоси стали віддалятися, втихомирювались і наші ошаленілі серця. У згонинах пролежали ми цілий день, до ночі. Як вилізли, то трясло нас як у пропасниці, бо з поту вкинуло нас у холод. Клякнули на згонинах і змовили «Отченаш», подякували Богові за ласку життя. Потім вернулися по мою торбу і пішли до Дацька у Вишлів, де перебралися і лягли у stodолі спати.

Уранці Дацько дав нам сухий одяг. Довідалися про «Вербу» – урятувався, але коло Мицева вбили одного нашого стрільця, а в Довжневі арештували Матвіїшина. А я захворів, мав високу гарячку. Перележав 5 днів, нічого не з'їв. Пшепюрський вже залишився коло мене. Дістав псевдонім «Ікар», а по якомусь часі став моїм заступником.

Прийшла весна 1945 року. У порівнянні з 1944 роком був це спокій, але всі наші, сили пішли тепер на відшукування Басая, який спалив нашу Холмщину. І вдалося. Одного вечора прибув я до Угринова. Там довідався, що на Ковалевій вулиці і є відділ «Ягоди» зі зловленим Басаєм, а також його трьома зв'язковими. Басай лежав на возі, а коло нього стояла купа цікавих людей. По короткому часі «Ягода» забрав Басая з собою, а зв'язкових дівчат передав мені на переслухання. Взяли ми їх з боївкою до Жнятина, але польки мали щастя: наступного дня військо зробило на Жнятин облогу – польки у крик! Вояки почули, відчинили пивницю й польок витягнули. Зараз з села виїхали, навіть збіжжя в людей не забрали. Наша боївка їх не зачіпала, бо боялася за село. Згарищ мали ми вже досить.

Ще варто згадати про «Сушка», чотового «Ягоди», якому він врятував життя у Крилові під час арештування Басая. Як курінний зі своїми дібраними стрільцями впали на постерунок у Крилові, Басай вхопив автомат і виділив у «Ягodu» й лише «Сушко» встиг зловити рукою за дуло автомата. Урятував «Ягodu», а сам потім довго лікував руку.

Одного дня отримав я від районного звіт, де поінформовано про московського майора, який кожної ночі відвідує Жабче. Майор служив на ванівській погранзаставі, був грузином. Очевидно, разом з ним навідується також частина погранзастави. Одної ночі прибув я до Жабча разом з боївкою, щоб у майорових відвідинах трохи перешкодити. Залягли ми з обох боків дороги і чекаємо. Години тягнулися роками, а майор усе не прибував. Над раном треба було стягнути своїх та піти спати, сторожувала нас сітка Жабчого.

Довго я не спав. Збудив мене мій зв'язковий, кажучи, що зі мною хоче зустрітися Володимир Поліщук «В'юн», а це був колишній референт безпеки, якого зловила руська облога. На його місце тоді був якраз призначений я. Отже ситуація була трохи незручна, але я погодився на зустріч. Правда, я дивувався, і то міцно, звідки «В'юн» міг тут взятися, але походив з Жабча, то знав усі стежки. Він увійшов з усмішкою, привітався й відразу сказав, що як маю якусь підставу, то можу його арештувати. Я теж усміхнувся й відповідаю, що на разі нема такої потреби. Розмова нам не дуже клеїлася, але її зміст був цікавий. Щодо «В'юна» не мав я певності, «жартом» запитав його чи має зброю. Він сказав «так» і поклав на стіл пістоль. Тепер я знову запитався, як це сталося, що він попав москалям у руки, де дотепер перебував і що робить у Жабчі. «В'юн» засміявся, ствердив, що таки роблю слідство, але поінформував, як то під час першої облоги проти наших йому не пощастило, попав руським в руки, а вони запропонували йому працю у воєнкоматі в Сокалі. Він погодився, нікого з наших не видав, вертатися до своїх боявся, бо могли визнати за шпигуна, а тепер прийшов до родини. Усе-таки я трохи дорікнув йому за вигідне життя й

непродуману згоду. Він трохи зам'явся, почав щось розповідати про НКВД, але я не хотів надуже слухати. Мені докучала тоді одна думка: що все це має значити, то ж тут не могло бути мови про якийсь випадок. Відразу затримати «В'юна» не наважився, бо моя боївка ще не так давно служила під його командою, то певності я не міг мати, до того й селяни все бачили б, а тож були земляки. Ситуація була не вигідна. Трохи ми ще поговорили. Увечері відійшов я з села разом з боївкою і відразу повідомив «Юрка». Вирішили ми, що найближчим часом «В'юн» мусить бути затриманий. Крім цього, «Юрко» сказав про потребу переслухати одну з провідниць «Ягоди», яка замість витягати інформації від російських чи польських офіцерів, трохи заблизько підійшла до тих перших. Наближалися Великодні свята, мала прийти до Угринова, а тоді мало відбутися її переслухання. Однак поки що треба було відчекати з обома справами, бо надходив Великдень.

Почався травень 1945 року. Одного дня я отримав грипса, що 6 травня переходить Буг делегація нашої Проводу на зустріч з АК, бо ішлося про мирні переговори з АК. Я мав забезпечувати перехід нашої делегації по дорозі до Нісмич до місця переговорів. «Юрко» нічого про що зустріч не знав, сказав, що може щось знав «Жен», але він уже перейшов з нашого терену за Солокію. З «Зеноном» я не зустрівся і все так йшло далі.

Одної ночі вирушив я з боївкою «Ясеня» та «Ікаром», щоб перейняти наших у дорозі на переговори з поляками. Ніч темна, дощ, коні слизнули, тож за ніч доїхати до Угринова було неможливо. Під'їхав «Ясень» та каже їхати до його села Гільча й там дочекати ранку. Треба було пристати на цю раду. «Ясень» сам розповідав нас по квартирах. Мені й «Ікарові» випала хата Романишинів (не хата, а хлівець, задля безпеки). Уранці ми зійшли з хлівця, поголилися й помилися. Чекали поволі вечора, щоб відїхати. По обіді прийшов до мене з сусідньої хати «Сірко» й сказав, що вони чистять зброю, то вичистять і мій автомат, російську фінку. Я дав, а як трохи стемніло, пішов до «Сірка». Автомат був вичищений, стояв спертий на стіл. Я хотів перевірити як вичистили, узяв, відтягнув замок, щоб заглянути всередину й в ту хвилину пішов вистріл. Усі скочили на ноги, прибіг господар. Я сказав своїм, що скільки вже ношу зброю, а ще мені так не вистрілила, другим звертаю увагу, а тут мене самого заскочила. Господар засміявся та й каже, що раз на рік кожна зброя сама стріляє, і але я був іншої думки і сказав до «Сірка» порохувати луски. Знайшов три луски, а кулі сиділи у підлозі, не зробивши нікому шкоди. Я став і подумав. Нарешті, кажу, що той вистріл – це недобрый знак – щось нам станеться за три години, три дні або три тижні.

«Крук» засміявся й доповів, що певно, за три роки. Нічого, наказав я збірку, сіли на коней та й поїхали, бо вже стемнілося як треба. Виславши наперед роз-

відку, дуже обережно їхали ми між селами Ощевом і Гонятином. Ніч була така темна, що ми заблудили, хоч не раз переїжджали тими полями чи стежками. Топталися майже на одному місці аж до ранку, який застав нас на якомусь горбі. Як розвиднілось й трохи опав туман, Тадей Костюк, угнівець, радісно сказав, що ми на місці. То насправду була околиця Угринова. По короткому часі в'їхали ми в село й заквартирували. Я з «Сірком» і «Круком» поїхали ще до Нісмич, де затрималися в хаті мого брата Дацька.

Уранці розбудили мене мама й питають, чи йдемо до церкви, бо то настав перший день Великодня. Я відповів, що ні, бо вимагала цього безпека. Мої пішли до церкви, а «Сірко» й «Крук» посмутніли, бо не були зі своїми родинами вдома. Я побажав їм та собі, щоб на наступні свята ми всі могли бути разом з родинами. За розмовами швидко проминув час. Повернулася з церкви моя мати, зараз застелила стіл й поставила свячене. Поділилася з нами яйцем. У селі свята також не випали веселі, навіть дзвонів не було, не чулося сміху дітей, усе було глухе.

Увечері пририхтувались ми в дорогу. Братові Дацькові, станичному, наказав я приготувати квартиру для важливих гостей. Поїхали ми до Угринова, де я зайшов до жінки. Там почастували нас яйцем. У мене сталося нещастя, взяв я яйце, воно розсипалося. Зробилося мені недобре, тож учора сам вистрілив мені автомат, а це вже наступний недобрый знак. Рідня заспокоювала як могла, але на душі залишалося в мене неспокійно. Узявши машинку до писання та півмішка амуніції, я з боївкою вернувся до Нісмич. Там, переїджаючи коло церковці, я чомусь зупинився і задумався, пригадалися молоді літа, а я наче прощався з нею.

Удوما чекав батько. Я розповів йому про автомат і про яйце. Послухавши, батько встав, обійняв мене й сказав: «Вважай на себе». Це було так якби прощання зі мною. Мій тягар на серці став ще більшим. Нічого не дали розмови зі знайомими. Розставив я, нарешті, стійки поза селом і став чекати на сподіваних членів Проводу, ходячи по селу з «Сірком» та собакою Доном. Наближалася північ, ніхто не приходив. Мої думки перервали якісь кроки на дорозі. Скочили ми в рів і запитали про кличку. Почули ми відповідь. Це був «Зенон» і вартовий. Питаю в «Зенона», звідки він тут взявся. У відповідь я почув, що мав справу у Хороброві. А звідки такий одяг? Він і сміється зі свого одягу (якихось лахманів старого діда) й витягає з кишені цибулю. Поговорили ми трохи. «Зенон», почувши про мою втому, запропонував іти відпочити. Я кажу йому, що ходи й ти, але він відповів, що мусить іти до Павлович, там і заночує. І пішов.

Мене охопила підозра. Наказав я «Крукові» та «Сіркові» непомітно йти за провідником і перевірити куди пішов. «Звідки він тут з'явився?», – питав я тим

часом себе. Надходить командир «Кропива», пропонує мені йти спати до Василя Дацюка, де він має добру криївку. Я відмовляюся, кажучи про намір йти ночувати до Дацька. «Кропива» вмовляє за своїм – я відмовляю. Приходять «Сірко» з «Круком». Кажуть про «Зенона». Він до Павлович не пішов, а натомість зайшов до хати Ковальських, де: була гарна дівка. «Може соромиться мені сказати, що там буде?», – подумав я.

Утома давала про себе знати щораз більше – не спав я другу ніч. Настала друга година по півночі і ніхто не появився до Дацька, передавши стійки місцевим хлопцям.

Сон не тривав довго. Збудили мене донесенням про прихід людей, які заквартирували у Яцька Конаховича, Хотіли мене побачити, але я відмовився своєю втомою. Знову не спав довго. Упав до стодоли брат Дацько й крикнув: «Облава!». Село було окружене. «Сіркові» крикнув я лізти в солому, а сам вскочив у другу стодолу. Заривсь я в солому коло самої стіни, а на подвір'ї вже були стрибки. Крізь шпари було видно схід сонця. Запитав я сам у себе, чи вийду ціло з тої облави, чи вийдуть з неї ті, на кого чекав дві ночі. Надія була в Бозі. Затиснувши руку на бельгійці, чекав я на дальші події. Стрибки прямо з подвір'я пішли до моєї стодоли. Почув я знайомі голоси «Юрченка» й «Габданка». Хтось сказав проколоти всю солому. Полізли й стали колоти довгими списами. Один з них пройшов коло моєї голови, потім другий, але не зачепили. Хтось каже, що нікого нема, однак інший каже перекинути всю солому. Почали перекидати. Що вони перекидають, то я стараюся заритися трохи глибше. Вони перестають і слухають – я стримую віддих. Знову колять і знову мене не натрапили. Вийшли на подвір'я. Я подумав перелізти в купу соломи, яку перекинули. Майже вдалося, але стримали мене трохи зариті в соломі санки, які не дозволили лізти глибше. Однак голоси наблизилися до мене й один наказав наново перекидати солому, однак ту, в якій я був.

Раптом хтось каже, що він мусить тут бути, бо прилетів його собака. Ходили щораз ближче коло мене, аж, нарешті, зловили мене сильно за руки й крикнули: «Єсть!». Зараз обскочили і один вдарив в лице. Побачив це «Юрченко» й наказав не бити. Сам підійшов, засміявся й сказав: «Не бійся». Зв'язали мені руки. Лейтенант запитав про зброю. Я її раніше випустив з руки, тож сказав, що не маю. Наказав шукати, але якось її не знайшли. «Поговоримо в Сокалі», – сказав лейтенант. Випровадили мене надвір. Так почався для мене сьомий день травня 1945 року.

Рукопис. Оригінал у збірках Богдана Гука.

Список ілюстрацій, документів та джерел походження:

1. Євген Штендера, 2016 р. *Джерело: Особистий архів Євгена Штендери.*
2. Перше фото Євгена Штендери (має 17 років, стоїть справа), біля нього стоїть Петро Вітюк (пізніше «Володимир», референт пропаганди округи ОУН Львів), сидить NN. *Джерело: Особистий архів Євгена Штендери.*
3. Дружня зустріч учнів гімназії у Сокалі. Євген Штендера перший зліва. *Джерело: Особистий архів Євгена Штендери.*
4. Учні та вчителі гімназії у Сокалі. *Джерело: Особистий архів Євгена Штендери.*
5. Леон Лапінський («Зенон»). *Джерело: Igor Nałagida, Prowokacja «Zenona».*
6. Мар'ян Лукасевич («Ягода»). *Джерело: «Літопис УПА».*
7. Володимир Сорочак «Беркут». *Джерело: «Літопис УПА».*
8. Іван Росіл («Юрко»), один з охоронців та зв'язковий Євгена Штендери («Прірви»). *Джерело: «Літопис УПА».*
9. Марія Довгань («Орися»). *Джерело: «Літопис УПА».*
10. Убитий в бою Володимир Мельничук («Ясен»). *Джерело: Архів Польського інституту національної пам'яті.*
11. Тіло убитого в бою Василя Порохнюка («Суботи»). *Джерело: Архів Польського інституту національної пам'яті.*
12. Євген Штендера в часи перебування у Мюнхені. *Джерело: Особистий архів Євгена Штендери.*
13. Любомира Маївська. Фото із радянських архівних справ Дмитра Маївського. *Джерело: Особистий архів Євгена Штендери.*
14. Євген Штендера, 1970-ті рр. *Джерело: Особистий архів Євгена Штендери.*
15. Лист Євгена Штендери до Мар'яна Големб'євського, приєднаний до історичних матеріалів. *Джерело: Особистий архів Євгена Штендери.*

16. Мар'ян Големб'євський на фото, подарованому ним Євгену Штендері, котрий умістив на ньому слова: полк. Мар'ян Големб'євський у молодому віці. *Джерело: Особистий архів Євгена Штендери.*

17. Проект поздоровлень з нагоди латинського Різдва для «Вояків польського антибільшовицького підпілля, що боряться проти окупації Вітчизни московсько-більшовицьких імперіалістів, який 23 грудня 1946 р. підготував політичний референт Закерзонського Краю Ярослав Старух, підписаний як «h». Внизу порада для підлеглих: «Такі і схожі (не завжди однакові) привітання належить переслати шляхом сусідніх контактів до польського підпілля та до деяких польських громадян, які на це заслуговують. Писати українською мовою на латинських і українських машинках, як теж рукописно (охайно). Підписувати псевдами тих хто висилає». *Джерело: Архів Польського інституту національної пам'яті.*

18. Юрій Лопатинський («Шейк»). *Джерело: «Літопис УПА».*

19. Лист Мар'яна Големб'євського до Євгена Штендери в 1991 р. *Джерело: Особистий архів Євгена Штендери.*

20. Лист Мар'яна Големб'євського до Євгена Штендери в 1994 р. *Джерело: Особистий архів Євгена Штендери.*

21. Василь Галаса («Зенон Савченко», «Орлан»). *Джерело: «Літопис УПА».*

22. Обкладинка польськомовного варіанту трактату Василя Галаси («Зенона Савченка») «Stosunki polsko-ukraińskie». *Джерело: Архів Польського інституту національної пам'яті.*

23. Перша сторінка польськомовного варіанту трактату «Stosunki polsko-ukraińskie». *Джерело: Архів Польського інституту національної пам'яті.*

24. Обкладинка україномовного варіанту трактату «Українсько-польські взаємини». *Джерело: Архів Центру досліджень визвольного руху.*

25. Поля на північний схід від села Люблинець Новий, 21 травня 1945 р. Зустріч представників УГВР та ДЗС. Перший зліва Юрій Лопатинський («Шейк») (у публікаціях його постать на тій та на інших фотографіях з цієї зустрічі помилково ототожнюється із Сергієм Мартинюком «Грабом»). *Джерело: Колекція родини Станіслава Ксьонжека.*

26. Розмови УГВР – ДЗС в присілку Люблинця Нового Жар, 21 травня 1945 р. Діалог Мар'яна Големб'євського (у білому плащі) та Юрія Лопатинського («Шейка»), що сидить напроти нього. *Джерело: Колекція родини Станіслава Ксьонжека.*

27. Жар, присілок Люблинця Нового, 21 травня 1945 р., перерва під час розмов представників УГВР та ДЗС. У білому плащі Мар'ян Големб'євський («Стер»), за ним у глибині із закладеними руками Юрій Лопатинський («Шейк»). *Джерело: Колекція родини Станіслава Ксьонжека.*

28. Найправдоподібніше момент закінчення переговорів між УГВР та ВіН у Жарі 21 травня 1945 р. *Джерело: Колекція родини Станіслава Ксьонжека.*

29. Схема атаки відділів УПА та ВіН на об'єкти комуністичного режиму в Грубешеві, виконана працівниками МПБ. *Джерело: Архів Польського інституту національної пам'яті.*

30. Схема казарм Війська Польського в Грубешеві, виконана штабістами УПА. *Джерело: Архів Польського інституту національної пам'яті.*

31. Ракетні снаряди німецького виробництва до гармати класу Nebelwerfer, що використовувалися відділами УПА на терені 28-го ТВ «Данилів» (помилково ідентифіковані МПБ як снаряди V-1. *Джерело: Архів Польського інституту національної пам'яті.*

32. Пускова установка ракетних снарядів німецького виробництва та використувана відділами УПА на терені 28-го ТВ «Данилів», виконана ковалем *Джерело: Архів Польського інституту національної пам'яті.*

33. Фрагмент стіни біля будинку ПУПБ в Грубешеві, зруйнованої під час нападу на будинок. *Джерело: Архів Польського інституту національної пам'яті.*

34. Руїни будинку, зруйнованого під час боїв у Грубешеві. *Джерело: Архів Польського інституту національної пам'яті.*

35. Фрагмент руйнувань у помешканні працівника ПУПБ в Грубешеві на терені міста, здійснених під час нападу. *Джерело: Архів Польського інституту національної пам'яті.*

36. Стан будинку ПУПБ в Грубешеві після підпалу загоном ВіН під керів-

ництвом пор. Генрика Левчука («Млота») та боївку СБ ОУН під керівництвом Володимира Мельничука («Ясена») (у описі створеному в МПБ, помилково подано, що був спалений під час нападу УПА). *Джерело: Архів Польського інституту національної пам'яті.*

37. Фрагмент опрацьованого в УБ списку осіб, звільнених з арешту ПУПБ в Грубешеві. *Джерело: Архів Польського інституту національної пам'яті.*

38. Стан арешту в будинку ПУПБ в Грубешеві після нападу відділу ВіН під керівництвом Генрика Левчука («Млота») та боївки СБ ОУН під командуванням Володимира Мельничука («Ясена»). *Джерело: Архів Польського інституту національної пам'яті.*

39. Всеволод Пшепюрський («Ікар»). *Джерело: «Літопис УПА».*

40. Тіла вояків УПА, полеглих під час відходу з Грубешева. *Джерело: Архів Польського інституту національної пам'яті.*

41. Фрагмент книги радянських солдат – Три стовпчики знизу стосуються загиблих під час боїв із відділами УПА та ВіН у Грубешеві 28.05.1946 р. *Джерело: тов. «Меморіал», Москва.*

42. Схема нападу на ПУПБ в Грубешеві, виконана працівниками МПБ. *Джерело: Архів Польського інституту національної пам'яті.*

43. Великодні свята у відділі УПА, правдоподібно «Вовки-2», у якому служив Петро Шоп'як «Березинський» (перший зліва), 1946 р. *Джерело: «Літопис УПА».*

44. Працівники ПУПБ в Грубешеві, вбиті вояками ВіН з відділу Генрика Левчука («Млота»). *Джерело: Архів Польського інституту національної пам'яті.*

45. Мирослав Онишкевич («Орест», «Білий»). *Джерело: Архів Польського інституту національної пам'яті.*

46. Перша сторінка рукопису звіту Мирослава Онишкевича («Ореста») «Опис акції на місто Грубешів в кінці травня 1946 р.». *Джерело: Архів Польського інституту національної пам'яті.*

47. Вояки УПА та ВіН на полях біля Люблинця Нового, де 21 травня 1945 р. охороняли представників УПА та ВіН. *Джерело: Колекція родини Станіслава Ксьонжека.*

48. Присілок Люблинця Нового Жар, 21 травня 1945 р. Під час розмов представників УГВР та ДЗС говорить Юрій Лопатинський («Шейк»). Напроти нього у білому плащі Мар'ян Големб'євський «Ірка». Другий з лівого боку в глибині нотує Микола Винничук («Вир»). *Джерело: Колекція родини Станіслава Ксьонжека.*

49. Будинок на вул. 3 Травня в Грубешеві, пошкоджений вибухом ракетного снаряду УПА (стояв недалеко будинку, ще розміщувався батальйон 98 полку піхоти Червоної Армії). *Джерело: Архів Польського інституту національної пам'яті.*

50. Тіло вбитого NN пс. «Моряк». *Джерело: Архів Польського інституту національної пам'яті.*

51. Тіло вбитого NN пс. «Моряк». *Джерело: Архів Польського інституту національної пам'яті.*

52. Тіло вбитого NN пс. «Блакитний». *Джерело: Архів Польського інституту національної пам'яті.*

53. Тіло вбитого Тимофія Гавалки («Шепеля»). *Джерело: Архів Польського інституту національної пам'яті.*

54. Тіло вбитого NN пс. «Запорожець». *Джерело: Архів Польського інституту національної пам'яті.*

55. Тіло вбитого NN пс. «Кривоніс». *Джерело: Архів Польського інституту національної пам'яті.*

56. Тіло вбитого Василя Порохнюка («Суботи»). *Джерело: Архів Польського інституту національної пам'яті.*

57. Тіло вбитого Тимофія Гавалки («Шепеля»). *Джерело: Архів Польського інституту національної пам'яті.*

58. Перша сторінка оригіналу звіту Євгена Штендери.

59. Петро Лагода («Громовий»). *Джерело: «Літопис УПА».*

60. Володимир Сивак («Зірка»). *Джерело: «Літопис УПА».*

61. Євген Сивак («Гайда»). Джерело: «Літопис УПА».
62. Іван Білянчук («Зенко»). Джерело: Igor Hałagida, Prowokacja «Zenona».
63. Володимир Боровик («Незабудько»). Джерело: Igor Hałagida, Prowokacja «Zenona».
64. Цвинтар у Гільчу. Могила вояків УПА, у якій похований, м. ін. Мар'ян Лукасевич («Ягода»), літо 2010 р. Джерело: Збірка Богдана Гука.
65. Євген Коза («Богун»). Джерело: Igor Hałagida, Prowokacja «Zenona».
66. Семен Непший («Гірняк»). Джерело: Igor Hałagida, Prowokacja «Zenona».
67. Микола Павонський («Палієнко»). Джерело: Igor Hałagida, Prowokacja «Zenona».

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Адамус Марія 300
Адам'юк 480–482
Адам'юк Іван 475, 476
Адам'юк Марія 475
Адам'юк Степан 483
«Азія» 160, 170, 171, 284, 285, 293
Аксентій 502
«Альоша» 418, 440
«Ангел» («Гайда») 278
Андерс Владислав 79, 93, 95, 518
Андрієвський 208, 209
«Андрійко» 63
Андрусевич («Моряк») 433, 502, 503
Андрусевич Іван 462, 464
Андрусевич Михайло 461
Андрусевич Петро («Соловій») 459
Андрусишини 410
Андрух 500
«Андрюша» 366, 489
«Антон» 50
Антонюк 360, 362, 363
Антонюк Афаназія («Мала») 512
Антонюк Маруся («Зірка») 399
Аргасінський Вацлав («Вірон») 98
«Аркадій» 391
«Аркуша» 416
Армстронг Джон 77
Артецький 420
«Артур» 370
Атласюк Влодзімеж 172, 181, 185, 192, 521
«Атос» 342–344, 350

Бабій Олесь 509, 510
Багнюк Теодор («Сич») 503, 525
«Багрянний» 196, 200, 202, 213, 217, 238, 241, 254, 260, 261, 298, 438
Багрянний Іван 70

«Байда» 61, 492, 494, 543
Байківський Микола 364
Байляк Роман («Богун») 63, 303, 325
Балай 501
Балій Михайло 300
Баліцький Зигмунт 346
Балко Петро («Святослав») 366
Банашко Стефан 66
Бандера Степан 43, 47, 68, 69, 73, 95, 96, 140, 228, 247, 412, 429
Баняс 68
Баран Генрик 498
Баранський 533
Басай Станіслав («Рись») 54, 82–85, 98, 365, 368, 420, 430, 435, 538, 547
Баталія Володимир («Блавацький») 278
Баталія Володимир («Левко») 47, 160
Баталія Володимир («Левко»–«За харчук») 305, 306
Баталія Володимир («Граб», «Захарчук») 120
«Батько» 51, 350, 521
Баціц-Салішевська Аліна 26
Башук (Леонтович) Наталія 68
Башук Григорій 517
Башук Петро 68
Белейович Іван («Дзвінчук») 37
Бенеш Едуард 168
Бені 495
Бень Марися 495
Бень Марія 496
Беняшевський Тадеуш 174
«Березинський» 488, 491
«Беркут» («Ворон») 52, 53, 61, 268, 303, 353, 412, 415, 434, 452
Берлінг Зигмунд 525, 501
Бернат 173

Берут Болеслав 41
Белозьоров 207
Берут Болеслав (Беньковські) 129
Бискаль Володимир («Габданко») 359, 360
Біда 454
Білас Василь 96
Білевич («Борсук») 371
Білий Ярослав («Крига», «Пластун») 118, 119
Білий Ярослав («Мілько», «Пластун») 43
Білий Ярослав 325
«Білий» 515, 516
Білик 507, 510
Білик Михайло 507
«Білоус» 65
Білянчук («Зенко») 484, 486, 495, 497, 499
Білянчук Іван («Зенко») 358, 375, 376
«Біс» 446
«Блавацький» 279, 280
Блажейчик 183
«Блакитний» 61, 322
Бобко Микола 432
Бобко Олександр («Хома») 217, 447, 448
Бобринський Георгій 134
«Богдан» 63, 66, 67, 215, 216, 256, 325, 326, 385, 437, 453, 497, 533
Богданов 151
«Богун» 50 121, 123, 125, 490, 491
Богунова 364
Боднар Мирося 37
Бойчук Женька 426
Бондаренко 208
Бондарук Михайло 509, 513
Бондарук Яків 509, 511
Борак Влодко 519
«Борис» 44, 50, 63, 285, 449, 451, 538
Борис Василь 368
Борис Петро («Семенко») 368, 369
Боровець Тарас («Бульба») 77
«Боровик» 395
Боровик Володимир («Незабудько», «Юрко») 375–377, 380, 381, 396, 455–457, 496, 499
«Борсук» 299, 300, 309, 448, 453
Борсуки 515
Борувка 496
Бриль Степан 282
Бриславська Серафима 538
Бузько Микола 511
Букетинський Мар'ян 158
«Буревій» 61, 453
Буршта Андрій 269
Буряк 308, 309, 329
Бутковський Іван 69
Бучацький Людвік 298
Ваврищук Ніна 509, 510
«Вадим» («Золотаренко») 43–45, 296, 342–344, 533
Вакула Віктор («Андрій») 63
Ванька 424, 429, 467
«Ваня» 373
Варда Мар'ян («Поляковський») 91
Варениця Петро («Байда») 373, 492, 497
«Варшава» («Міша») 282
Василевський Леон 161
Васильчук Владислав 183, 187
Ващук Іван 365, 368, 373
Ващук Лідія 398
Ващук Олександр («Гучава») 300, 358, 366, 368
Ващук Петро 366, 368
Ващук Станіслав 361

Ващук Яків 537
Величко Михайло 470, 522
«Верба» 546
Вербівська 66
Вербівський 65
Вербівський Теодозій 540, 543
Вербівський Теодор («Чмелик») 50, 540
Вергілій 507
Вежбіцький Пьотр 100
«Верещак» 179
«Веселий» 494
Винничук Микола («Корнійчук», «Вир») 39, 120
«Вир» 120, 137, 139, 141, 143, 140, 270, 271, 283, 285, 286, 292
«Вирва» 160, 195, 199, 200, 216, 238, 243, 247, 248, 259, 293, 296
«Вирва»–«Віктор» 293
«Височан» 350
Висоцький 525
«Вишня» 34, 350, 373
«Віктор» 186, 216, 217, 220, 261, 350, 372
«Віктор»–«Вирва» 278, 280
«Вілка» 280
Віра 509
«Вістун» 268, 303, 494, 495
«Вітер» 504
Вітик 455
Вітко Михайло («Крук») 465
Вітос Вінцент 132
Вітриляк Казімеж («Гель») 237–239, 247
Вітюк Петро («Володимир») 33
Владек 444
Власов 336
«Влодко» 340, 341
Влодко («Аркадій») 381
Вовк Олександр 296
Водкевич Любомир («Остап») 519
Войнаровський (Гальчевський) Яків 82, 364, 454
Волков 208
«Володар» 63, 65, 386, 387, 392
«Володимир» («Ясень») 346
«Володя» 54, 63, 119, 126, 219, 227, 240, 244, 370, 399, 400, 408, 451, 489, 491, 492, 512, 513
Волох Павло («Осика») 359, 368, 414
Воробець Володимир 517
Воробій 519, 520, 531
Воробцева Марина 533
«Ворон» 44, 268, 344, 345
«Вороний» 41, 45, 48, 345, 489, 503, 520, 521, 531
Вренцьона Євген 38
Врона Роман 183, 187
«В'юн» 502, 543, 548
В'ятрович В. 273
«Габданко» 345, 438, 550
Гавалко Тимофій («Шепель») 62, 320, 322, 324
Гаврилюк Володимир 364
Гавщ Андрій 402
Гадбанк 543
«Гайда» 348, 484, 485, 487, 488
Гайдук Теодор («Беркут») 63
Гайдук Чеслав («Слепи», «Сліпий») 195
«Галабурда» 406, 407, 416
Галабурда («Стріла») 63
Галагіда Ігор 26, 42, 530
Галайко Теодор («Чорноморець») 321, 325
Галан Р. 63, 325
Галаса (Савчин) Марія («Марічка») 74

Галаса Василь («Зенон Савченко») 24, 25
Галаса Василь («Орлан», «Зенон Савченко») 74, 102, 106
Галва Яків («Чубчик») 40
Галів Тимофій («Чорнобіль») 295, 296
Галлер 107
«Галілея» 487
«Галя» 265, 392, 484
Гальо Михайло («Коник») 59
«Гамалія» 261
Гарасим'як Теодор (Федір) («Дунайський») 52, 128, 160, 292, 309, 369, 477, 478, 483, 489–491
Гарасимовичі 311
Гарасовський 458
«Гармаш» 525
Гата 542
Гедройц Єжи 10
«Гель» 280
Георгієвський Василій (Евлогій) 134
Герко Оля («Чорна») 398, 400, 513
Гій Василь 362
Гіль Іван («Гонта») 290
«Гірняк» 457
Гітлер 10, 65, 109, 379
Гладка Катажина 278
Гладкий Гриць (Козловський Гжегож) 278
Гладкий Петро 278
Гладкий Славко («Гармаш») 520
Глина 507
Гловацький («Зуб») 518
Гнат Станіслав 479
Гнатюк Марія 400
Гнідик Семко («Вовк») 268
Гойсан Петро («Ворон») 375, 394, 429, 465
Гойчик 518
Головацький Володимир («Зуб») 503
Головач Володимир 374, 484, 495
«Голуб» 297, 502
Голувко Тадеуш 96
Гомулка Владислав 132
«Гонта» 268, 290, 359, 366, 371, 372, 387, 488, 491, 492, 494
«Горак» 494
Горбовий Володимир 41
«Горинь» 199, 200, 202, 203, 220, 221, 255, 262
«Горіх» (Білик Василь) 191, 192
«Горлай» – Воронка 447
«Горобець» 268
«Граб» 120, 137, 139, 141, 271, 452, 513, 514
Грабець Іван («Гармаш») 39
Грабський Станіслав 132
Гресь Степан 423
Гриб 460
Григоровичі 311
Гринь Григорій («Бурлака») 501
Гринь Григорій 502
Гринь Ірина 364
Грицай («Сорока») 450
Гриців Мирон 459, 458, 463
Гриців Пилип 500
«Гриша» 248, 253, 254, 533, 534
«Грізний» 51, 268, 416, 451
Грома Іван 426, 479
Громадюк Олекса («Острізький») 50
«Громовий» 48–50, 52, 59–61, 193, 196, 219, 230, 238, 243, 249, 251, 252, 268, 281, 302, 329, 436, 440, 465, 524
Грушевський Михайло 33
«Грушка» 61
Гудима Палажка 465, 469, 471

Гузікова (Федина) 464
Гук Богдан 9, 24–26, 46, 47, 86, 169,
264, 430, 440, 457, 473, 505
Гуменюк Іван 368 Гук Богдан 86, 537
Гунчак Тарас 73
Гут Стефан 508
«Гучава» 180, 373, 492, 493, 494
Галант Григорій 407, 450
Галка 419, 420
Гальянти 542
Гях Григорій («Дух») 459, 501
«Геня» 51
Гербіч 419, 421
Герхард Ян 99
Гида Володимир («Вадимко») 503
Гій 433
Големб'євський Мар'ян («Стер») 9,
24, 41, 45, 56, 60, 76–78, 97, 137–140,
142–146, 148, 149, 152, 154, 156–159,
242, 270, 272–276
Грондзаль («Шах») 303
Гузік Міхал 462
Гурська Геня 495
Гурська Євгенія 375
Гурський Анджей 375

«Давид» 193, 196, 222, 223, 225, 232,
238, 244, 247, 249, 267, 268, 281, 302,
303, 428, 490, 491
«Давид»–«Сокил» 289
«Дальнич» 42, 49, 53, 55, 284, 286,
289–292, 296, 298, 306, 345, 355, 451,
520
Данилишин Дмитро 96
«Данилів» 37, 45, 53, 126, 136, 163,
194, 206, 214, 225, 226, 232, 233, 237,
330, 370, 434
Данилів 44
Данило 63
Данило Романович 510
Данкевич 192
Дахів Гриць 459
Дацько 546, 549, 550
Дацюк Василь 550
Дацюк Євген («Багрянний») 196
Дацюк Теодор 540
Де Голь 129
Дейнека 433
Дейнека Олександр («Сковорода»)
54, 63
«Демид» 286
Демчишин Гриць 402
«Деревенко» 386
Джеджіц Юзеф 474, 475
Джус Володимир 461
«Дзірит» 119–126, 137, 274
Дзьоба Дмитро («Сталь») 40, 42
Дзюбак 454
Дзюба-Овсяний Ясь 96
Дзяд Анна 495
Дишкант Василь («Деркач») 323
«Діброва» 485
Дмитерко Станіслав («Наливайко»)
450
Дмитро («Вітя», «Чорний») 368
Дмовський 100
Добровольський 173
Довгань Марія («Орися») 53, 397,
401
Довжнев 543
«Довудца» 195
«Долина» 430
Домбровський Вацлав («Азія») 160,
163, 164
«Дон» 429
«Дорошенко» 178
Драбінський Костянтин 128, 134, 136
Драган Юлько 543

- Драпа Роман 182, 187
«Другак» 145
Друзь Володимир («Орел») 365
«Дуб» 363, 364, 366, 502, 504, 545
Дубецький Володимир 300
«Дубина» 265, 373, 388, 389, 488, 492–494
«Дубовий» 388
«Дуда» 46, 193, 194, 196, 205, 207, 212, 221–223, 225–228, 230–232, 237, 238, 247, 249–252, 258–261, 264, 266–268, 281, 282, 284, 289, 299, 302, 355, 359, 366, 371, 372, 374, 383, 384, 385, 387, 411, 415, 428, 438, 450, 451, 453, 454, 486–492, 521, 531, 534
Думка Іван («Підкова») 280, 375, 417, 498, 538
Думка Михайло («Горинь») 194
«Дунайський» 196, 199–205, 215, 220–222, 225, 235, 237, 238, 241–243, 247, 253, 259, 284, 285, 291, 293, 294, 296, 299, 309, 345, 348, 372, 383, 386, 389, 452, 454, 483, 487, 492, 494, 531, 543, 544
Дунайчук Зигмунт 278–280
«Дух» 459
«Дядько» 448
- Екер 33
- Єврузина від Дулі 540
Євченко 475
Єсейко Іван 455
- «Жайворонок» 536
«Жан» 438
Жаховський 447
«Жен» 340–344, 541, 542, 544, 545, 548
- «Женя» 254
Жепецький Ян («Презес») 41, 275–277
«Жимайло» 456
«Жир» 120
Жировський 461, 463
«Жук» («Павук») 147, 149, 385, 494, 495, 499
«Журавель» 268
- Заборовець Теодор («Жен») 541
Завісляк («Зенко») 375
«Загайник» 231
«Загалько» 490–492
«Загончик» («Дзірит») 145, 147, 149, 153, 274
Загорода 522
«Заграва» 523
«Загуляй» 371, 503, 533
Задзерський Юзеф («Волиняк») 41, 94
Задорожний Ярослав («Володя») 517, 536
Задронг Ян («Остоя») 160, 163
«Заєць» 302
Зайончковський Маріуш 26
Зайончковський Маріуш 57
«Зайчик» 61
«Залізник» 39, 40, 41, 50, 365, 381, 384, 485
«Запорожець» 61, 322
«Зарембський» 374
«Заруба» 288–290
«Захарчук» 278, 280, 307
Захарчук Сергій 418
Заяць Влодек 487
Зброжик Василь («Зенко») 66
Зельонка Міхал 455
«Зенко» 367, 492, 494, 494

«Зенон» 26, 60, 61, 63, 66, 195, 196,
199, 200, 234, 235, 237, 238, 241–243,
247–249, 253, 254, 281, 284, 288–290,
302–306, 308, 309, 327, 329, 342–345,
348, 354, 355, 363, 371, 373–376, 382,
384–389, 392–395 415, 429, 433, 435,
438, 439, 447–453, 455–457, 481, 489,
492–497, 499, 520, 521, 525–531, 533–
535, 538, 545, 548–550
Зильбер-Палатинський Ян 274
Зильборг 95
«Зимний» 378
Зінь 360
«Зір» 137
«Зірка» 348, 359, 368, 391, 406, 412,
413, 415, 478–480, 483–487, 489, 495,
496, 514
Зося 497
«Зруб» 146, 147, 153, 272
«Зуб» 465, 525, 526
Зубарев 208, 209
Зубко Петро 403
Зубков 524

«Іван» 303
Іванець Микола («Чуйка») 516
Іваник Мирослав 26, 434
Іванина 364
Іванов 208, 209, 338
Іванойко Теодор «Перемога» 178,
402, 417
Івашків 459
«Ігор» 202, 203
«Ікар» 221, 238, 245, 248, 254–257,
260, 261, 297, 392, 546, 548
Іларіон 510
Ісаков 188

Йосько 482
«Кавка» 268, 492, 494
Казимир Ян 88
Казимира Богдан 74
Кайковський 173
«Калина» 268, 416, 431, 450, 465, 467,
522
«Каліф» 307
Камінський Збігнев («Дон») 83, 375,
394, 457, 497, 499
«Канарик» 223, 230, 250
«Каня» 61
Каня 530
Капій Ярослава («Славка») 43, 61
«Карабін» 447
Карголь З. 375
«Кармелюк» 304
Кароль 475, 476, 479
«Карпо» 367, 414, 419, 424, 425, 427,
430, 437
Карпович Мечислав 481
Карпович Тадек 481
Касиця Кирило («Волоцюга») 445
Каспшак Казимир 183, 188
Каська 528
Касюк Володимир 541
Кацо 35
Качинський 521, 528
Качковський 458
«Качмар» 455
Квасневський Стефан («Віктор») 85,
90, 305
Квасний Микола («Малий») 44, 61
«Квітка» 44, 61
Квятковський Іван 90
Квятковські 278, 279
Кемпчинський Казимир 183, 188
Кендзьора Єжи 138, 139, 143, 145,
148, 150, 154, 157, 159
Керзон 9, 136, 142, 239, 243, 271, 283,

338, 339, 347, 352, 477
Керник Владислав 132
Кисіль Петро 433
«Кіндрат» 346, 406–408, 411, 412, 414
Кірик Павло 539
Кітор Натан 378
Клаузевиц Карл 20
«Клен» 248, 254
«Клим» 63
Клим 417, 433
Климиха 417
Климчак Василь («Сурмач») 302, 304
Кліш Стефан 470
Клочинський 429
Ключковська Єва 468
Ключковські (Гудоки) 467
Кобилевська Антоніна 400, 401, 516
Кобос Стефан («Вжос») 285
Ковалевський Збігнев 86
«Коваль» 94
Коваль Василь 300
Коваль Зенон 501, 502, 539
Ковальські 550
Ковальчик 182
Ковальчук («Олех») 399
Ковальчук 187
Ковпак Сидір 368, 435, 481, 540
«Когурт» 275, 276
Кожан Василь 519
Коза Євген («Богун») 374, 418, 496
Козак 269, 379, 544
Козак Ярослав 303
«Козачок» 412, 416
Козицький Ігор 397, 398
Кокоцький Михайло («Чумак») 65, 433
Колпак Євген («Стріла») 373, 376, 494
Колтонюк Василь («Кропива») 46
Колтуняк 265
Колька 425
«Комар» 432
Конахович Яцько 550
«Конашевич» 416
Кондратюки 278
Конецпольський Владислав IV 88
«Коник» 59
Коновалець Євген 77, 216
Конопа Сергіуш («Чарусь») 85
Копот Іван 458
Копот Михайло 502, 503
«Кораб» 285, 286
Кордуба Мирон 509
Кордюк Богдан 72
«Корінь» 181, 186
Корнелюк Марія 516
Корнилюк Маруся 400
«Корнійчук» 41
Корчинський 418
Кос Володимир («Ворон») 368
«Косар» 128
Космій Гнат 361
Костек 92
Костецький Кароль («Костека») 134
Костюк Тадей 543, 549
Костюшко Тадеуш 525
Кот 499
Котляр 441–443
Кошелівець Іван 70
Кошелюк 516
Кошелюк Марія 509
Кошкін 536
Кравчиковський Болеслав 66
Кравчинський Мар'ян 287
Кравчук Петро 191, 192
Кравчуки 454
Краль Василь («Чавс») 42, 121, 267, 268

- «Крапка» 346, 348, 367,
370, 373, 402, 406, 407, 410, 411, 413,
414, 416, 417, 427, 428, 438, 439, 484,
487, 492
Краузе Гельмут («Мар'ян») 471
Крашек Ришард («Пірат») 285
«Кривоніс» 61, 323
«Крига» 43, 94, 120–125, 144, 147,
149, 153
Крижановські 431
«Крилатий» 265, 409, 410, 412, 413,
417
Крилов 544, 547
Крицький Казімеж 361
«Кропива» 63, 65, 181, 186, 207, 281,
302, 321, 323, 325, 350, 367, 388, 414,
415, 467–469, 485, 486, 550
«Крук» 222, 223, 227, 230, 245, 250,
268, 269, 447, 448, 465, 468–470, 498,
525, 548, 549, 550
Ксьонжек Станіслав («Вирва»,
«Турія») 26, 160, 164, 305, 306
Кубійович Володимир 454
Кузьмук Петро 364
Кук Василь («Леміш») 69
Куковська Олеся 400
«Куліш» 286
Куліш 344
Куп'як 61
Куп'як Дмитро («Клей») 43
Курас Михайло («Крапка») 45, 46
Курашко Марія 423
Курган Маруся 516
Куровський 433
Кухалевич 518, 519
Кухальський («Громовий») 267
Кухарчук Микола («Буревій») 377,
382, 385, 387, 389–392, 447, 454, 469,
471
Кухарчук Михайло («Сергій») 440,
465
Кухарчук Ніна 444
Куц Олекса 500
Куцаба 502
Кучевський Владислав 89
«Кучерявий» 61
Кучинський 537
Кушніренко 509
Куштала Владислав 295

Лавріненко Юрій 32
Лагода Петро («Громовий», «Крила
тий») 36, 46, 178, 180, 302, 304, 309,
344
Лагода Теодор («Калина») 281
Ланчак Володимир 500
Лапінська Марія 295
Лапінський Леон («Богуслав») 42–
50, 160, 215, 291–294, 301, 305, 374,
375, 393, 418, 457, 481
Лебедович Галя 516
Лебець Микола («Максим Рубан»)
38, 47, 71–74, 77
«Лев» 350, 486
Левандовський Стефан 183, 188
Левень Григорій 461
Левицький Борис 56
Левицький Святослав («Буй») 41, 56
«Левко» 63, 195, 212, 238, 245, 246,
253, 254, 260, 261, 268, 293, 296, 298,
371, 383, 384, 464
«Левко»–«Граб» 293
Левкович Василь («Вороний») 38,
438
Левонь Григорій («Мороз») 459, 465,
467, 469
Левоня Іван («Граната») 502–504
Левоня Михайло 465

Левосюк («Роман») 451
Левосюк Володимир («Роман») 374,
375, 394, 429, 455, 492, 494, 541, 543
Левочко Василь («Юрченко») 42,
360, 494, 502, 539, 542
Левчук Генрик («Млот») 59, 182, 189,
229, 515
Ленін 482
Ленкавський Степан 34
Леонов 49, 344, 345
Леонович Ян («Бурта») 266
Лепьонка Евгеніуш 266
Лепьонка Янко 266
«Леся» 512
«Летун» 440, 503, 504
Лещинський 460
«Лис» 61, 66, 309, 416, 432, 501–504
Лис Кирило 525
«Лисий» 268
Лисяк-Рудницький Іван 77
Лихолат Богдан («Дудар») 393, 394
Ліборська 484
Ліборський Євген («Роман») 372–
374, 457, 474, 484, 487
Лісецький 522
Ліскевич Євген («Багрянний») 300
Лобай Генек («Недоля») 523
Лобай Євген («Штиль») 36, 42
Лобода 308
«Лобода» 371
Лозинська-Жулкевська Катажина
300
Лопатинський Юрій («Шейк», «Ка
лина») 23, 41, 56, 69, 82, 92–94, 96,
120, 127, 142, 148, 242
Лопушанський Микола («Слота»,
«Явір») 50, 51, 160, 164
Лукаsevич (Лукашевич) Мар'ян
 («Ягода», «Черник») 37, 45, 53, 54,
412–414, 434–438, 440, 539
Лукащук Василь 82
Лукащук Надія 82
Лукащук Олекса 82
Лукащук Юрій («Стрелецький») 82,
92
Луцась Ярослав 431, 433
Луцевич Северин 397
Луцак 460
Ляшук Григорій 502, 503
Львов Георгій 134
Льборек Куба 444
«Магістр» 59
Мазан Михайло («Жайворонок») 535
Мазепа Іван 33
Мазур Іван 96, 477, 478
Мазуркевич Ян («Радослав») 92, 94,
95, 144, 145
Маївська Любомира 72
Маївський Дмитро («Сонар»,
«Тарас») 72
Маївський Юрій 73
Майстренко 70
Майський 80
Макар Володимир 73, 75
Макарук Володимир 480, 495
«Максим» 453
«Малий» 202, 203, 512, 526
«Малина» 256, 258, 264, 265, 408,
410, 412, 416
Малиняк Влодко 379
Маліновський 498
Манзюк («Гранат») 525, 526, 535
Маринчак 269
Марися 481
Марків 471
«Марко» 44, 363

Мартинюк 82, 92
Мартинюк Анна (дів. Милик) «Ганя» 452
Мартинюк Сергій («Габ») 43, 47, 127, 452
«Мартін» 87
Марциха Петро («Ванька») 368, 369
Марчук (Шевців) Василь 538
Марчук 493
Матвіїшин 546
Матвіїшини 543, 545
Матвійчук («Болек») 359
Матвійчук Петро («Боря») 368
Матвійчук Василь 368
Матла Зиновій 68, 69
«Мацей» 145
Мацієвич Михайло 543, 544
Мацюк Григорій 502
Медведєв 207
Мелєх Йосип 431
Мельник Андрій 47, 397, 431–433, Мельничук Володимир («Ясень») 62, 431–433, 465, 481, 545
«Метек» («Беркут») 63
Мечислав Маліновскі 496
Микилита Данило («Очерет») 53
Микитюк 507
Миколайчик Станіслав 132, 199, 311
Миколайчук Іван 461, 462
Миколенко Петро (Савченко Микола) («Байда») 69
«Мирний» 303
«Мирон» 537, 541, 543
Мирцик Станіслав 499
Мігус Михайло («Зірка») 9, 26, 49, 50, 436, 434
«Мікушка» 61, 295, 296
«Мілка» 325
«Мілько» 56
Мірчук Петро 71
Місіюк Василь 398
Місюра Іван 515
«Місяць» 369
«Міша» 451, 493, 494, 512
«Млот» 195, 197, 198, 212, 216, 217, 219, 220, 238, 239, 241, 242, 245, 246, 254, 267, 284, 285, 296, 297
Мовчан 511
Молотов 13
Моргал 522
Морзе 470
«Мороз» 260, 261, 268, 304, 491, 492, 525
Мороз Володимир 26
Мороз Петро 367
Мороз Ярослав 286
«Морозенко» («Мороз») 486
«Морозенко» 119, 126
«Морозенко»–«Олег» 61
«Моряк» 63, 321, 322
Москалик Михайло 96
Мостович Микола 509
Мотиль Олександр 73
Мригас 424
Мудрий Василь 306
«Музеум» («Замойщина») 141
Муссоліні 10
Муха 135
Муха Зося 531
Нагірний Ванька 418
Надаль Велхнік 172
Назарук
Назарук Віктор 460
Назаруки 458
Наконечний Богдан 503
«Наливайко» 436, 437
Настя 496

Наумов Михайло 43
Нев'ядомський Іван («Юрко») 372, 374, 376, 392, 427, 429, 485, 497, 499
«Недобитий» 436, 441, 442
«Недолугий» 522, 523
«Недоля» 297, 522
«Незабудько» 395
«Незабутий» 514
Незбенцький Александер 173, 174
«Непорядний» 493
Непший Семен («Гірняк») 444, 457

«Нерв» 194, 221
Несторук Євген («Крилатий») 267
«Нетяга» 51
Нечай-Батько 344
Никифорук Микола («Дуб», «Сатана», («Німфа») 294, 296, 359, 360, 362, 365, 367, 371
Нис Владко 395
Нікшто Владислав («Пайонк») 94
«Німий» 267
Новак 529, 530
Новаковська 517
Новаковська Марія 517
Новаковська Тетяна 517
«Новина» 367–369, 407
Новосад Іван («Балан») 46, 264, 265, 433, 499
Новосад Олександра («Дара») 265
Новосад Степан («Жук») 372, 375, 376, 494
Новосільський Мар'ян 393
«Норберт» 139, 141, 143, 156–159
Нотко Семен 378

Обідзинський 511
Огієнко Іван 510
Огородник Євген («Малий») 467, 468, 473, 500, 501, 528, 535, 536
Огородник Павло 500
Огородник Славко 535
Огородники 461
Огороднюк 525
Ожеховський Петро 368
Ожеховський Чеслав 457
«Оксана» 351, 400
Окулицький Леопольд («Недзвядек»/«Ведмедик») 277, 338
«Олег» 196, 238, 254, 286, 293, 451
Оленюк Генек («Остап») 363
«Олень» 297
Олійник Микола («Орел») 36 37
«Оля» 484
Ольха 470
Омелянюк 398
Онишкевич Мирослав («Орест», «Білий») 24, 25, 40, 42, 46, 53, 95, 96, 193, 215, 288–290, 386, 434, 437, 499
Онишкевич Тарас («Галайда») 389, 461
«Орел» 365
«Орест» 45, 46, 48, 52, 55, 59–61, 82, 92, 94–96, 99, 299, 308, 309, 329, 348, 354, 355, 381, 382, 435, 438–440, 441, 447, 451, 453
«Орися» 369, 399, 512, 514
«Орлан» 286
«Орлик» (Роман) 224, 230, 231, 251, 303, 304, 363, 367
Осадчук Богдан 77
Осердів 452
«Осип» 54, 368, 370, 399, 514
«Остап» 163, 196, 212, 213, 217, 220, 238, 241, 247, 370, 371, 519, 521
«Остапенко» 440–442
Остапів Максим 449
Остапчуки 311

Остафійчук Дмитро («Певний») 412
«Остоя» 160, 163–165, 168–170, 218,
243, 247, 248, 293, 296
Острівський 336
Осубка-Моравський Едвард 129
Осьмак Кирило 75
Осьмак Наталія 75
«Очерет» 53

Павлишин Лукаш («Вовк») 294, 295
Павловичі 426
Павлусевич 509
Павлюк Іван 365
Павлюк Михайло 334, 537
Павонський Микола («Палієнко») 372, 375, 376, 394, 474, 476, 484, 492, 496, 498, 499
Павонський Михайло («Палій») 476, 479, 481
Павук 522
Падовський Левко 432
Паздерський Мечислав («Шарий») 99
«Пайонк» 94, 119–121, 123–126, 137
Пайонк Генрик 511, 512
«Палажка» 61
Палатинський 274
«Палієнко» 373, 375, 484, 498
«Палій» 484, 485
Панасинський 403
Паниця («Смерека») 364
Парлаш Дмитро 295
Пастернак Іван 397
Пастернакова 512
Пастівник Павло («Грім») 462, 463
Пастівник Павло 459
Пастор Казекеж 183, 188
Патковський Ян 361
«Певний» 52, 293, 435

Пелчинський Тадеуш 93
Пемпко Катерина 496
Пенцкий 205
Пеньки 502
«Перебийніс» 36
«Перемога» 213, 220, 261
Петлюра Симон 25, 107, 508
Петренко 223, 224, 230, 231, 250, 251
«Петренко» 303
«Петро» 193, 215, 216, 220
Петро 366
Петровський Микола 461, 500
«Петрусь» 50, 52, 61, 229, 250
Пенькний Влодко 381, 382
«Петька» 529
«Петя» 371, 372, 492
Пилипчук 33
Пилипчук Павло («Карпо») 367, 474
Пирка Василь («Сталевий») 63, 437
Підгірський Михайло («Хмара») 267, 269
«Підкова» 543
Підмоклий Іван («Вітер») 459, 461, 463–466, 500
Підмоклий Михайло 461
Пілсудський Юзеф 10, 76, 96, 100, 120, 419, 458, 475, 506
«Пімста» (Сильвестр) 223, 230, 250, 268, 303, 304
Пірван 223
Пігула Зенон 431
«Піхтар» 257
Пластун 347
Плент 327
Пліхота 465
Пліхота Марія 461
Пліхтова Ольга 467
«Пломка» 130
Подганський 181

- Подгурський Тадеуш 498
 Покидько Андрій 500–502
 Покидько Володимир 500
 Покидько Іларій 500, 505
 Покидько Олекса 500
 Полішко Петро 431
 Поліщук Володимир («В'юн») 547
 «Поляковський» 92, 141
 Поляковський 271
 Понятовський Станіслав (Станіслав
 II Август) 133
 Попко 364
 Попович 498
 Порохнюк Василь («Субота») 68,
 323, 466–468, 504
 Порохнюк Дмитро 461
 Порохнюк Іван 458
 Потічний Петро 29, 30, 73, 75, 126,
 136, 163, 171, 194, 206, 214, 225, 226,
 232
 «Прибулій» 268
 Приступа («Жук») 396
 Приступа Євгенія 543
 Приступа Семен «Давид» 46, 179,
 226
 Пришляк Григорій («Микушка») 43,
 44, 48
 «Прірва» 15, 46, 52, 61, 62, 65, 172,
 181, 186, 191, 197, 207, 210, 216, 217,
 220, 222, 223, 226, 228–230, 234, 235,
 237, 238, 240–244, 248–252, 264, 265,
 267, 269, 281, 284, 285, 288–290, 296,
 297, 299, 302, 303, 330, 356, 384, 392,
 412, 413, 452, 465–469, 489, 520, 525,
 526, 530–532, 535
 Пріцак Омелян 10
 Прокопенко П. 207, 209, 210
 Прокопчук Михайло 300
 Пруфер 540
- Пташник Євген («Голуб») 375
 Пунда 511
 Пупець 374
 «Пущик» 90
 Пшепюрський Всеволод («Ікар»,
 «Скоба») 194, 195, 382, 545, 546
 Пьонтковський Францішек 186, 190
- Раабе Генрик 130
 Рабчевський 515
 «Равіч» 160, 161, 163, 164, 168, 169,
 280
 Радавець Іван («Фірман») 285
 Радейко Микола («Крим») 455, 456
 «Радослав» 275, 277
 Рачинський Іван («Явір») 373, 374,
 488
 Ребет Дарія 72
 Ребет Лев 68, 69
 Реверенда Ян 460, 466
 Рембіш Теодор («Заруба») 285, 286
 «Рен» 293, 296
 Репнін Ніколай 133
 Рибай 455
 Рибачук Петро 479
 Рибачук Степан 480
 Рибіцький Юзеф («Мацей») 94, 95,
 139, 158, 159, 273, 275, 276
 Ринковська 511
 Ринковська Марія («Оксана») 399,
 401, 506, 516
 Ринковський 512
 «Рись» 82, 83, 368, 369, 371
 Рихель Антоні («Ангел») 435
 Ріббентроп 13
 «Різун» («Залізник») 485, 486
 Ріпецький Мирослав 393, 394, 405,
 413, 441
 Ріпецький Модест («Горислав») 69

- Рожджинський Ю. 363
 Рокоссовський Костянтин 132
 Роля-Жимерський Міхал 130
 Роман 387
 «Роман» 181, 186, 207, 429, 485, 491, 493, 494, 535
 Романечко Іван («Володя», «Морозенко», «Шпиль», «Ярій»,) 54, 118, 119, 126, 285, 286
 Романишини 548
 Романчук 475, 478
 Романчуки 476, 479
 Романюк 364, 512
 Романюк Зоська 410
 «Ромка» 231, 252
 Росі Іван («Юрко») 49, 63
 Ростовські 431
 Рошко Юрій («Недолугий», «Шумський») 36, 42, 432
 Руданський 507
 Руденко Григорій «Сушко» 58, 59
 «Рудий» 44, 416
 Рудковський Іван («Шрам») 366
 Рудковський Микола 368, 370, 374, 509
 Рудницький 509
 Ружанський Юзеф 96
 Рузвельт 166
 Руліковський Рурик 419, 420
 «Ручай» 453

 Сава (Юрій Советов) 306
 Сава Семен 540
 Савинець Михайло («Новина») 407
 Савка («Сафрон») 522, 528
 Савула 467, 468
 Савчук Степан («Наливайко») 47
 Сагайдак 223
 Сагайдаківський Віталіан 361

 Сайко 431
 «Самбо» 453
 «Самостійний» 186
 Самохваленка Юрко 360, 366, 368
 Самохваленки 82, 358, 360, 362
 Самохваленко Володимир 360, 362
 Самохваленко Євген 360
 Самохваленко Захар 363
 Самохваленко Микола 82, 360, 363, 364
 Самохваленко Олександр 82, 360
 Самохваленко Олесь 360
 Санойця Антоні 275, 276
 Сапеляк 72
 Сверчевський 515, 533
 Свидницький Чеслав 457
 Свистун Микола («Вороний») 34, 35
 «Світлана» 344
 Святло Юзеф 498
 «Святослав» 341, 342, 504
 «Семенко» 366, 367, 369
 Селбі Дерек 293
 Семенець Михайло («Новина») 363
 Семенюк 364, 487
 Семенюк Іван (Степан) 480
 Семенюк Федір 476
 Сендек 282
 Сенюк Семен 402, 403
 «Сергій» 441, 442
 Серпінський Вацлав 392, 393, 395
 Серов І. 338
 Сивак Анна 496
 Сивак Володимир («Зірка») 46, 48, 59, 151, 345, 439, 475–477, 479
 Сивак Євген («Гайда») 46, 475
 Сивий 345
 Сирник Ярослав 26
 «Сич» 527, 530
 Сич Палажка 540

Сікорський Владислав 130
Сікорський 80, 86, 87
Сільницький Владислав 266
Сільницький Станіслав 266
«Сірій» 432
«Сірко» 449, 543, 548–550
Сірко 517
Скабешини 540
Складовська-Кюрі Марія 130
Сковорода 310, 313
Скринський Євген («Чорний»,
«Хмара») 54, 511
«Скшидлатий» 267
«Славко» 61, 62, 281, 320, 325, 326,
370, 494, 495
«Слепи» 195, 197, 198, 200, 216, 238
«Сліпий» 267, 297, 306, 307
Слічнюк 419, 420
«Слота» 452
Слюсар Дмитро («Золотар») 38
Слюсарський 380
«Смеренко» 303, 304
Сметана 527
Смех Юзеф («Тяг») 98
Смолій Володимир 280
Снайдер Тімоті 11
«Сойка» 63
Сойка 315
«Сокіл» 50, 268, 297, 428, 429, 441, 442
«Соколенко» 49
Соколов 184, 186, 188, 208, 209
Сокульський 181
Соловійов 183, 208, 209
«Соловій» 268, 489, 491
Солодуха Микола 424, 425
Солома Яків 543, 544
Солян 515
«Сорока» 268
Сорока Василь 403
«Сорочак» 441
Сорочак Володимир («Ворон», «Бер-
кут») 48, 69
Сотірович Драган («Дража») 285
«Срібний» 522, 523
Сруль 482
Срулькін 487
«Сталевий» 63, 318, 321, 325
Сталін 11, 14, 21, 24, 38, 80, 109, 112,
113, 116, 166, 262, 285, 337, 376, 415,
532
Станчик Ян 132
«Старик» 120
Старовойтов 535, 536
«Старух» 56
Старух Ярослав («Стяг») 40, 45, 74,
81, 102, 305, 319
Стасюк Семен 539, 544
Стахів Володимир 71
Стахів Євген 71
Шашіц Станіслав 474
Стебельський Стефан («Хрін») 55
Степан 364
Степанюк Василь 459
Степанюк Іван («Меч») 459
Степанюк Михайло 461
«Стер» 94, 283–285, 292
Стефан 381
Стефанюк Іван 362, 461, 466, 500–
503, 505
Стецишин Стефан 463
«Стець» 219
Стецько Слава (Ганна Музика)
(«Муха») 34
Стецько Ярослав 95, 129
Столярчук Гриць 402, 403
«Стріла» 61, 63, 376, 495
Струсінський-Рибак 135, 136
Струтинський Микола 334, 364, 452,
454, 477

«Стяг» 41, 42, 48, 50, 52, 54–56, 60,
283–290, 292, 293, 318, 345, 348, 531
«Субота» 61, 65, 320, 323, 468
Сулимов 528
Сурма Василь 517
«Сурмат» 268
«Сурмач» 304
«Сушко» 59, 196, 198, 203, 204, 211,
212, 240, 241, 246, 254, 257, 258, 261,
350, 435, 436, 440, 547

Табачинський 158
«Тадей» 254
Тадра Гриць («Циган») 268
Таляр 418
Тарашкевич Францішек 174
«Татар» 137, 273, 294
«Татарин» 146
Теличка Микола («Чорт») 459, 501
Теребус Іван 359, 366, 368
Теребус Захар 360
Теребус Ніна 360
Теребус Олександр («Ваня») 368
Теребус Олександр («Ваня») 373
Тесля Володимир («Хмара») 50, 340,
372
Тиктор Іван 360
Тилимон Степан 362
Тимкевич 374
«Тирса» 51
Титар Роман («Володар») 63, 323,
392, 468
Титус Йосип 479
Титус Михайло («Богдан») 63, 66
Титус Юзек 479
Тифонюк Степан («Жорж») 367
Ткачук 518
Ткачук Василь («Вороний») 503,
525, 526

Ткачук Микола 465
Ткачук Ярослав («Загуляй») 371,
465, 466, 505
Томашевський Мечислав 300
Трохимович Юрій («Певний») 50,
51, 53
Тумідайський Казимир («Марцін») 87
Тура Славко 542
«Турія» 137, 139, 141, 143, 156, 157
Турко Василь 540
Туровський Ян («Норберт») 146,
294
«Тяга» 61

Уейський Корнель 87
Ухила Григорій 302

Фаль 230, 250
Федейко 469
«Феденко» 281
Федина 461
Федина Михайло 458
Федорів Петро («Дальнич») 42–45,
47, 283, 287, 520
Федура Григорій («Кучерявий») 66
Федченко Володимир («Чумак») 370
«Фесько» 399
Фік Маруся 512
Філіп 444
«Фірка» 370
«Фірман» 288
Фірман Льоня 410
Фоман 280
Фомін 209

Халматов 208
Ханус Войцех 26
Харківський Андрій («Андрюша») 47

Харко Петро («Атос») 47
Хведчук 398
«Хелем» 296
«Хель» 297
«Хмара» 50, 52, 54, 56, 119, 202, 203, 373, 374, 394, 438–440, 489, 492–495
Хмара Д. («Влодко») 347
«Хмарний» 160, 164
«Хмелик» 329
Хмелик І. 309
«Хмель» 329
Хмельницький 88, 358
Хмелюк Марія 515, 516
«Хома» 217, 231, 238, 241, 251, 252, 281, 282, 377, 382, 386, 409, 432, 433, 450, 480, 481
Хома Павло 541
«Хоробрий» 268
Хреститель Іван 464
Христос 510
«Хрін» 55, 56
Хроль Марія («Зірка») 511, 512
Хрома Михайло («Підкова») 474
Хрущов Микита 33, 444
Худзік 135
Хумер Адам

«Цавус» 231, 251
Цвікула 538
Цвіль Юрій («Антон») 42, 48, 51, 52, 441, 443
Цвях Михайло («Качмар») 455
Цеба Петро 543, 544,
Цебулів Стьопа («Сойка») 418
Церанкевич 460
Цесляк 143, 145, 148, 150, 154
«Циба» 51
«Циган» 268
Цимборг 95

Ціцюра Олександр 484
Цьона Павло («Левко») 63, 65, 392, 468, 469
Цьона Ярослав (Мирослав?) («Зимайло») 416

«Чавс» 44, 46, 53, 61, 119, 193, 196, 226–228, 230, 234, 238, 243, 244, 249–252, 258, 284, 285, 289, 293, 309, 302, 329, 345, 351, 354, 355, 369, 381, 407, 439, 448, 452–455, 487, 509, 511–513
Чарнецький 95, 509
Чепляк 460
Червінський Гвідон 177
Червонка Броніслав («Бжоза») 369
«Черемош», 523, 524
«Черник» 45, 48–50, 539, 542, 545
Черчіль 166, 169
Чижевський Станіслав 66
«Чмелик» 52, 61, 62, 467
Чмелик 344, 348
«Чорна» 399
«Чорний» 297
«Чорноморець» 61
«Чорнота» 491
«Чорт» 502
«Чуб» 513
Чуба 308
«Чубик» 459
«Чумак» 63, 370, 468, 469, 512–515
Чумак 309, 351
Чупринка Тарас 74

Шабатура Теодор («Юрко») 43, 44
Шаворський 269
Шавула (Савула) Петро («Кропива») 63, 64, 392
Шалев («Лис») 540
Шамбеляк Фелікс 278–280

- Шамрай 506
 Шамрик Іван («Чуб») 54, 399, 400, 511, 513
 Шандрук Павло 76
 Шастало 446
 Шатинський (Шатовський) Ян («Загончик», «Дзірит», «Коваль») 94, 119
 «Шах» 61, 372
 Шевченко 507, 517
 «Шейк» 56, 120, 137, 139–141, 271, 283–287, 292
 «Шепель» 61, 62
 Шепель 308–310, 321
 «Шеф» 255
 Шиманський Петро («Шрам»). 39
 Шимків Іван 459, 461, 464
 Шимків Оксентій 459
 Шимків Семен («Вітер») 459
 Шимчак Мечислав 25
 Шишка 208
 Шкап'як Степан («Груша») 445
 Шклянка Григорій («Куліш») 42
 Шоп'як («Загуляй») 534
 Шоп'як Петро («Березинський») 220, 222, 224, 268
 Шоп'як Петро («Березуля») 371, 465, 466
 «Шпак» 219, 222, 224, 227–231, 244, 245, 247, 249–251
 Шпиль («Ярий») 308, 344, 347, 351, 356
 Шпонтан Іван («Залізник») 37
 Штадіон Франц Зераф 18
 Штакельберг Отто Магнус 133
 Штендера Дмитро 33
 Штендера Євген («Прірва») 9, 10, 32–34, 37, 43, 48–50, 61, 63, 70, 74, 76, 97, 126, 128, 136, 163, 171, 193, 194, 196–198, 215, 308, 330, 392, 434, 438–440
 Штендера Ілля 32
 «Штиль» 440, 523, 529
 «Штік» 271
 «Шугай» 50, 52, 61, 320, 321, 323, 325, 466, 467
 Шульган Данило («Хміль») 50, 52
 Шульгач Григорій («Дуб») 459
 Шулянський Данило 52
 «Шум» 290, 298
 Шумовська 398
 Шумський 344
 «Шумський» 523
 Шурах Тимофій («Ференко») 281
 Шурма 519
 Шухевич Роман («Тарас Чупринка») 38, 41, 43, 416
 Щепанкевич Вільгельм («Плут», «Другак», «Когурт») 139
 Щербицькі 444
 «Щигол» 230, 251
 «Щирий» 147
 Щурек-Церговський Ян («Славбор») 275, 276
 «Щурко» 543
 Юргін 536
 «Юзик» 63
 «Юзьо» 63
 «Юраш» 543, 544
 Юрків Василь («Клен») 63, 323, 468, 469
 «Юрко» 63, 194, 289, 296, 303, 304, 325, 341, 372–374, 394, 453, 485–488, 490–492, 494–496, 542, 545,
 Юрковський Кароль 65
 Юрчак Володимир 545
 «Юрченко» 42, 45, 47, 54, 65, 368, 415, 436–438, 450, 519–521, 539–543, 548, 550

Юрченко 341–345, 359, 360
Юрчишин Анна 25, 26
Ющук 508
Ющук Люба 511
Ющук Марія 511
Ющук Надія 510

«Явір» 160, 164, 171, 268, 374, 394,
492, 493, 495–497
«Яворенко» 266, 268
Яворський Ришард 64
«Ягода» 47, 48, 49, 53, 54, 57, 296, 359,
368, 405, 406, 410–412, 414–420, 422–
428, 430, 434, 435, 479, 481, 482, 484,
487, 520, 521, 525, 528, 529, 540, 542,
547, 548
Ягода-Черник 341–346
Якель (Єкель) 175, 177
Янушевська 508
Янушевський 395, 396
Янушевський Еміль 508
Янушевський Станіслав 498
Янчишин 460, 505
«Яр» 289, 415
Ярема 453
Ярема Степан («Грізний») 407
«Ярий» 54, 293, 410, 411
Ярич 345

* * *

Dudek J. 76, 83

Gołębiewski Marian 76, 83

Halasa Vasyliya 117

Kowalewski Z. 86

Łapiński L. («Dalnicz») 291, 293, 301

Ołech 399 Onyszkiewicz 225

Ярмола Василь («Яр») 46
Ярмолюк 401
Ярмошук 370
Ярмошук Емілія 400, 401
«Ярополк» («Гуцул») 341, 342, 423,
427, 428
«Ярослав» 51, 178, 264, 406
Ярузельський Войцех 59, 529, 531
Ясевич 469, 470
Ясейко Броня («Парана») 457
«Ясен» 61, 62, 196, 200–203, 212, 217,
219–221, 238, 245, 246, 256, 261, 264,
268, 281, 282, 302, 321, 384–387, 392,
416, 459, 462, 464, 466, 467, 491, 504,
520, 521, 525, 526, 528, 530, 533, 534,
548
Ясінські 205
Ясінський Марко 174
Ясінський Юзеф 174
Ясперс Карл 32
«Яструб» 281
Ясько 462
Яхимек Зенон («Віктор») 90
Ящук Володимир 367
Ящук Євген («Дуда») 179, 304, 506,
507, 358, 367–369, 482, 484
Ящук Іван 367
Ящуки 367

Pułaskiego M. 86

Sawczenko Zenon 117
Śmiech Józef («Ciąg») 98

Viatrovych Volodymyr 117

Wyrwy Gerynik 172
Zajączkowski M. 57, 346
«Zir» 283
Zylber-Palatyński Jan 274

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

- Австралія 509
Австрія 32, 73, 105, 113, 378, 379, 390
Австро-Угорщина 19, 105, 115, 331
Аделіна 160
Аделіна 255, 256, 293
Азербайджан 129
Азія 14, 21, 112, 119, 129, 169
Алейзів 237, 253
Альберта 72, 77
Америка 33, 72, 114, 129, 134, 166, 167, 169, 304, 311, 338, 352, 405, 458, 472, 480, 493, 508
Англія 79, 80, 108, 114, 115, 129, 134, 141, 166, 167, 169, 199, 293, 311, 338, 352, 382, 480, 508, 532
«Андалузія» 505
Андреївка 257
Андрусів 133
Аргентина 517
- Баварія 67
Баккара 79
Балкани 112
Бараново 66
Бартошиці 320, 323, 467, 468
Барцяні 457
Барчев 433, 457, 469, 470
Белжець 354, 503, 298, 285
Белз 37, 48, 60, 210, 264, 268, 343, 344, 346, 349, 387, 402, 404, 410, 438, 446, 451, 452, 454, 457, 458, 460, 461, 466, 468, 503, 518, 519, 521, 522, 525, 527, 531–533, 538, 542–545
Белзчина 63, 343, 525
Белзький повіт 341, 342
Бережани 522
Береза Каргузька 363, 377, 500, 526
Березів 285
- Березівський повіт 285
Берестечко 32, 33, 523
Бересть 108, 353
Берестя 93, 363, 365
Берлін 437, 488, 498
Бещади 99
Бидгоща 429
Битом 472
Біла 327, 400, 455, 515
Біла Підляська 94, 118, 119, 122, 147, 149, 153, 333, 337, 339, 351, 398, 483, 512
Білгорай 80, 140, 164, 170, 327, 333, 362
Білгорайський повіт 156, 333
Білгорайщина 333, 339, 419, 535
Білопідляський повіт 137, 370
Білополе 98
Білорусь 35, 66, 79, 140, 142, 146, 161, 166, 271, 316, 337, 363, 482, 488
Білосток 412
Білостоцьке воєводство 311, 318
Бірча 59, 60
Біскіпа Воля 300
Біскупець 64
Богородиця (Броджіца) 82, 226, 228, 244, 247–249, 253, 267, 294, 296, 358, 360, 361, 362, 365, 366, 367, 368, 371, 407, 479, 484, 488, 492
Богуслав 42
Бойківщина 48
Бокинка 512
Болгарія 167
Болеславець 376
Бонково 300
Бонча 492
Боратин 520, 543
Борки 392

Боровниця 20
Борсуки 231, 252, 258, 397
Брайтау 378
Бранєво 320, 470
Братислава 73
Бродиць 237
Броди 37, 440, 518, 523
Буг 20, 21, 24, 36, 38, 41, 45, 48, 60, 63,
64, 68, 79, 88, 93, 97, 119, 125, 147,
149, 154, 240, 281, 313, 314, 326, 334,
336, 337, 339, 341, 344, 345, 349,
351, 358, 365, 397, 406, 416, 423, 426,
429, 434, 436, 437, 477, 480, 496, 502,
504, 506, 519, 522–524, 532, 538, 539,
541, 542, 545, 548
Будинін 269, 447, 449, 455, 522
Будри 374
Бужани 32
Б'ялосточчина 314

Ваг 67
Вакиїв 253, 361
Валч 471
Ванів 453, 518, 535, 536
Варешин 206, 221, 252, 261, 348
Вартемборг 326
Варшава 29, 30, 38, 41, 42, 46, 63, 76,
80, 87, 88, 91, 92, 95, 120, 125, 133,
138–140, 143–146, 148–150, 152, 154,
156–160, 164, 198, 218, 270, 273–277,
283, 288, 289, 291, 292, 294, 297, 298,
300, 301, 305, 325, 374, 376, 380, 390,
394, 396, 401, 440, 452, 457, 496–498,
513, 536
Варяж 52, 54, 57, 135, 185, 189, 193,
204, 205, 259, 263, 268, 269, 278, 279,
281, 343–346, 349, 350, 355, 360, 383,
384, 406, 407, 409, 411, 416, 433, 438,
452, 464–466, 488, 501, 503, 505, 518,
522, 525, 528, 529, 531–533, 535, 538,
540, 541, 544, 545
Варяжський повіт 329
Василів Великий (Василів) 49, 51,
59, 194, 260, 261, 266, 269, 336, 378,
405, 408, 412, 416, 417, 437, 444–447,
452, 453, 455, 457, 528, 535
Велика Британія 133, 166
Великопольське воєводство 96
Венгожев 375, 392, 498
Венжовніца 300
Венжувка 433
Вєпр 477
Вєрбиця 298, 415
Вєрбіж 303
459, 461, 464, 466, 469
Вєрбіж 49, 60, 502, 504, 505, 525, 533,
535
Вєрбковичі 160, 172, 175, 181, 183,
186, 188, 193, 196, 197, 213, 217, 237,
240, 253, 255, 261, 262,
349, 374, 465, 481, 495, 505
Вєрбове (Вєрбіж) 458
Вєрешин 52, 190, 231, 299, 304, 368,
372, 373, 477, 482, 486, 489, 494
Вєрховини 99
Видміна 433, 498
Вижлів 462, 546
Винники 431, 449, 460, 461
Вирики 370, 407
Високе Мазовецьке 315
Витків 299, 304
Вишниці 512
Вишнів 221, 259–261
Вишовате 495, 496
Відень 32, 133
Віленщизна 326
Вілков 374, 375
Вільбов 540

Вілька 368, 437
Вілька Потуржинська 427
Вільків 255
Вільнюський край 61
Вільця 488
Вільшанка 370
Вісла 54, 60, 62, 99, 100, 107, 129, 130,
144, 298, 377, 393, 397, 402, 431, 441,
444, 447, 451, 458, 464, 465, 470, 476,
477, 491, 506
Віславичі 541, 544
Владзин 293
Войславиці 46, 299, 309, 383, 384
Войцюш 465
Волинь 11–15, 18–20, 22, 32, 34–37,
43, 44, 51–54, 55, 76, 89, 96, 108, 111,
145, 154, 201, 255, 273,
341–343, 359–361, 365, 368, 373, 405,
406, 415, 416, 423, 434, 437, 438, 443,
478–481, 491, 496,
507, 511, 518, 519, 521–523, 536–538,
540, 541
Волиця 248
Волиця-Барилова 32, 33
Володава 64, 82, 89, 91, 113, 118,
122, 164, 170, 293, 327, 333, 337, 339,
340, 346, 351, 370, 388, 407, 483, 506,
508, 509, 511, 512, 515, 516, 532
Володавський повіт 340, 351, 370,
506
Володавщина 308, 333, 363, 367, 371,
373, 399, 400, 407, 408, 410, 411, 416,
419, 453, 454, 469
Володимир 85, 196, 197, 239, 428
Володимир-Волинський 34, 82, 478
Воля Жовтанецька 504
Воля Радванецька 522
Воркута 376
Вронки 499
Вроновице 255
Вроцлав 100, 300, 455, 457, 484, 496
Вроцлавське воєводство 393, 455
В'язівниця 20, 469
Галичина 11–15, 18–20, 22, 34, 35, 41,
46, 53, 54, 72, 77, 82, 105, 108, 125,
134, 154, 161, 275, 276, 294, 295, 334,
340, 364–367, 379, 404, 405, 423, 426,
428–430, 434, 436, 440, 452, 483,
487, 489–491, 507, 508, 512, 518, 523,
536
Гатовичі 539
Гданськ 392, 447
Гдешин 59, 264, 363, 399
Гдиня 260
Геблов 59
Генриків 374, 495
Герлож 65
Гібралтар 79
Гільча 52, 59, 269, 282, 350, 353, 403,
413, 431, 432, 440, 459, 502, 528, 545,
548
Глазго 79
Годованці 135
Гоздів 237, 253, 364, 365
Гола 507, 511, 512
Голешів 144, 511, 513
Гонятин 278, 279, 366, 371, 373, 374,
412, 428, 430, 435, 439, 484, 487, 489,
495, 539, 549
Гораєць 39
Горлиця 328
Городиловичі 268, 304
Городля 364
Городно 217
Горохів 403
Горощице 85
Гостинне 296, 364

Грабів 395
Грабівець 85, 336, 453, 494
Греція 80, 116, 167, 169
Грибов 328
Грубешів 9, 20, 21, 26, 41, 43, 45, 48, 50, 52, 55–60, 76, 82, 85, 89, 98, 99, 113, 135, 136, 140, 160, 163, 164, 170–174, 176–179, 181, 184–191, 193, 195–197, 199, 202, 204, 206–218, 220, 222, 226, 228, 229, 233, 235–238, 242–250, 254, 260–262, 264, 267–269, 278, 279, 281, 282, 284, 288–291, 293, 296, 298, 302–304, 308–310, 334, 336, 342, 343, 346, 348, 349, 351, 355, 358–366, 371, 372, 374, 380, 383–385, 389, 390, 399, 404, 406, 408–412, 415, 417, 419, 420, 422, 424, 425, 427, 429, 433–435, 438, 452, 454, 457, 462, 465, 475, 476, 477, 479, 480, 483–486, 489–492, 494, 503, 505, 509, 521, 522, 525–530, 532, 535, 537, 544
Грубешівська округа 272
Грубешівський повіт 52, 82, 135, 267, 278, 292, 293, 295, 296, 305, 306, 309, 329, 333, 340, 341, 345, 358, 363, 402, 418, 474
Грубешівщина 36, 39, 42, 46, 54, 63, 67, 76, 82, 83, 91, 141, 160, 284, 295, 319, 320, 327, 334, 336, 339, 340, 347, 349, 351–354, 399, 424, 431, 438, 448, 450, 456, 509, 512, 534, 538, 540, 541
Грушка 40
Гудзіки 468
Гудоки 65, 392
Гурби 35
Гуров Ілавецький 466
Гута Любицька 286
Гуцутьщина 93
Гучва 54, 59, 85, 216, 237, 248, 253, 254, 261, 262, 336, 339, 340, 343, 350, 358, 387, 388, 435, 441, 530, 534
Гарволін 182, 183, 187, 188
Гданськ 300
Гдиня 206
Гіжицьк 66, 375, 467, 480, 495
Грифіно 300
Грудзьондз 516
Грудзяж 401
Гудзіки (Гудоки) 467
Гудзіки 466
Данціг 309
Дарданели 121
Дембиць 378
Дембіна 327
Демблін 80, 364
Дзержньов 455
Диниски 135, 381
Діброва 54, 204, 205, 221, 226, 231, 252, 258–261, 282, 336, 366, 405, 410, 411, 434, 453, 454
Дніпро 93
Добре Місто (Гудстадт) 325
Добрянка 512
Довжнев 545, 546
Долгобичев 44, 190, 343, 344, 336, 434, 435, 437, 438, 484, 521, 528, 539–541, 278–280, 427, 481, 503,
Домбя 108
Донбас 477
Дорогичин 63
Дравськ 454, 455
Дрогичин 310, 314
Дрогобич 37, 294, 462
Дубенка 87, 88
Дутрів 405, 410, 417
Європа 105, 107

Едмонтон 72
Елк 374, 375, 392, 467, 497
Ельзас-Лотарингія 78
Еспанія 116

Європа 10–12, 14, 21, 119, 129, 133,
161, 166, 169, 170, 189
Єгипт 167
Єлена Ґура 455
Єрусалим 33

Жабка (Жабно) 447, 225, 232, 252,
372, 536, 547
Жабче Муроване 502
Жар 24, 26, 39, 41, 82, 92, 120, 142,
148, 155, 242
Жерники 387, 438
Жиліна 378
Жилтин 355
Жичин 80
Жнятин 45, 49, 53, 428, 269, 280, 346,
375, 411, 412, 427, 431, 432, 435, 438,
439, 447, 488, 498, 502, 538, 547
Жовква 243
Жовківщина 504
Жужель 518
Жужеля (Жужеляни) 303
Журавці 336

Заболоття 118, 400, 419, 420, 514
Забужжя 39, 96, 185, 189, 268, 297,
343, 344, 349, 460, 525, 529
Завада 309
Завадка Морохівська 55
Завишня 268, 524
Заглоба 65
Закарпаття 166, 167
Закерзоння 25, 46, 48, 55, 60, 299,
355, 440, 532

Закерзонська Україна 329, 344
Закерзонський край 23, 24, 39, 40,
42, 48, 73, 81, 102, 118, 283, 285–287,
296, 308, 416, 438, 455, 538
Закерзонщина 328, 520, 536
Закопане 363
Заксенгаузен 95
Замбров 314
Замійський повіт 327, 333
Замістчина 120
Замостя 50, 53, 80, 83, 85, 87, 88, 113,
179, 190, 194, 208, 221, 228, 239, 240,
248, 249, 255, 262, 264, 294, 327, 333,
354, 365, 372, 380, 411, 417, 434, 438,
441, 447, 448, 458, 478, 483, 485, 486,
488, 492, 503, 527, 530–532
Заміщина 339
Замойський повіт 41, 86, 294, 295
Замойщина 54, 80, 82, 367, 373, 541
Замолодичі 511
Захід 38, 54, 55, 62, 63, 70, 74, 77, 105,
130, 156, 199, 266, 371, 386, 394, 400,
415, 429, 440, 441, 453, 498, 522, 530,
531
Західна Білорусь 61, 359
Західна Німеччина 42, 308
Західна Україна 22, 34, 36, 61, 332,
359, 368, 513
Західноукраїнська Народна Респуб
ліка (ЗУНР) 10–12, 27
Західно-Українська Республіка 53
Захсенгаузен 47
Збруч 119
Збуйна 326
Звіринець 298, 530
Здрое 300
Зелена Ґура 394

Індія 167

Ірак 518
Іран 129
Італія 38, 73, 78, 93, 95, 167

Кавказ 362
Кавч 455
Кадлубиська 278, 295, 300
Кадлубиський повіт 42
Калінінградська область 62
Кам'яничина 334
Кам'янка Струмилова (Кам'янка-Бузька) 35, 522
Кам'янка-Бузька 522
Камінь-Каширський 35
Канада 25, 61, 71–74, 77, 361, 390, 396, 433–435, 443, 496, 510, 535
Карпа 318
Карпати 35–37, 54, 120, 328, 329, 366, 368, 438, 439, 459, 484, 503, 509, 522
Кассель 378
Катинь 100, 109, 532
Катовіце 131, 491
Келін 64
Кентшин 65, 319, 321, 375, 390, 392, 457, 466, 468, 498
Кентшинський повіт 319
Київ 25, 29, 34, 75, 88, 120, 146, 156, 364, 376, 403, 477, 478, 486
Ківерці 364
Клебанщина 257
Ключборк 393, 457, 496
Ковель 37
Коденець 506
Козерів 303
Козоводи 486
Козодави 484, 496
Колонія Гірка 83
Кольно 315
Кольон 310

Комарів 300
Комарівка 327
Комаров 524
Конопне 181, 186, 207
Конотопи 281, 303, 424, 503, 543
Конюхи 295
Корні 415, 469
Коровиця 447
Королівка 407
Коросно 113
Корчинок 343
Корчмин 267–269, 446, 447
Корчов 450
Корчунок 427
Корчунок 44, 45, 47, 428, 430, 489, 504, 545
Корші (Коршен) 320
Космов 420, 426, 496
Костяшин 44, 269, 279, 280, 289, 336, 405, 427, 488, 502
Которів 253
Кошалін 300, 395, 396
Крайзенберг 379
Краків 29, 52, 91, 125, 131, 141, 398, 491, 508
Краснобрід (пол. Замость) 298, 354, 531
Красностав 83, 327, 333, 372, 429
Красноставський повіт 327, 333
Красноставщина 339
Кременець 418
Креси 470
Крешов 327
Кривиця 381, 393, 447
Кривоверба 399, 506–508, 511–513, 516
Крилов 54, 343, 368, 411, 418, 420, 422, 423, 426, 429, 430, 435, 486, 490, 535

Крим 133
Кристинополь 135, 343, 344, 349,
436, 448, 453, 522, 525, 529
Куба 167
Кузьмин 366, 367, 414
Куличкове 302
Курв'я Мала 318
Курилівка 41
Курпйовска пуца 315

Лабунє 294
Лабунки 294
Лагєвнїк Сїлезькї 472
Ланцут 517
Ласкїв 83, 85, 365, 368, 373, 419, 424,
539
Лащїв 37, 266, 380, 434
Лежайськ 41
Лельково 470
Лемкївщина 45, 48, 316, 353, 361, 441
Лемон 315
Ленчна 124
Леськїв 522
Лешкїв 268, 371, 461–465, 501, 505,
526
Лещкїв 278
Лещов 336
Ликошин 135, 260
Липовець 203
Липовці 255, 256
Лиса Гора 255
Литва 140, 142, 161, 271
Литовеж 539
Лїгниця 455
Лїки 348
Лїнковці 454, 457
Лїнувок 454
Лїон 79
Лїпово 66

Лїсабон 79
Лїски 46, 48, 59, 194, 210, 280, 336,
360, 362, 366, 368, 373, 391, 393, 402–
405, 412–414, 439, 441, 445, 452, 453,
461, 476, 484, 485, 487, 488, 502, 541
Лїско 285
Лїсько 113
Лїцбарк Вар 320
Лїцбарський повїт 325
Лїцберг (Гайльсберг) 324
Лодзь 275, 300, 375, 399, 417
Лондон 71, 79, 80, 87, 92, 111, 121,
125, 129, 142, 199, 271, 305, 306, 532
Лубїв 503
Лукїв 140, 148
Луцьк 85, 360, 364, 403
Лучиці 503
Львїв 15, 20, 32–34, 36, 37, 74, 86, 95,
98, 126, 130, 134, 136, 140, 142, 163,
171, 194, 206, 214, 225, 226, 232, 243,
273, 280, 291, 294, 295, 315, 334, 336,
360, 364, 378, 380, 388, 392, 398, 400,
403, 422, 428, 431, 445, 446, 450, 453,
475, 489, 500, 501, 502, 507, 517, 521,
538
Львївська область 32, 36–38, 40, 43,
48, 49, 73, 458
Львївське воєводство 458
Львївщина 281, 303.
Любава 370
Любартівський повїт 270
Любачїв 91, 283, 286, 292, 319, 329
Любачївська округа 328
Любачївський повїт 39, 40, 137, 141,
149, 283–286, 336
Любачївщина 37, 39–41, 50, 68, 319,
329, 344, 381, 402, 415, 416, 524, 533
Любельський повїт 128
Любєнь 370, 371, 508, 511, 515

Любич Королівська 143
Любичин 511
Любичі-Князі 289
Люблин 124, 193, 194, 204, 221, 260, 262
Люблинець 39, 286, 336
Люблинець Новий 82, 92, 127, 142, 148, 240, 242
Люблинське воєводство 262
Люблін (Люблин) 29, 30, 38, 76, 80, 82, 83, 87, 93, 94, 119, 122, 130, 139, 145, 151, 152, 156, 160, 172, 173, 177, 181, 183, 186, 187, 190, 206, 210, 259, 302, 370, 371, 380, 396, 439, 476, 479, 499, 515, 521, 527
Люблінська округа 147, 160
Люблінське воєводство 37, 149, 150, 274, 311
Люблінський округ 53, 272, 275, 277
Люблінський повіт 42
Люблінщина 20, 80, 86, 89
Любуський край 61
Ляск 399
Ляхівці 414
Ляцьк 509, 513, 514

Мадзярки 436
Мадярщина 107, 167, +239
Мазовецьке воєводство 397
Мазури 61, 64, 66, 416, 437, 531
Майданек 109
Мала Азія 80
Малиці 181, 186, 255, 291, 296
Малице 253
Малків 365, 420, 422–424, 486, 488, 491, 538
Мальборк 474
Манчестер 80
Марсель 79

Масломичі 365, 372, 476, 479, 481, 484–486
Матяшівка 370, 398, 400, 513
Махнів 407, 411, 447, 450, 542
Махнівець 269
Махнівок 450
Махнівці 343
Махнов 54
Мацюк 427
Межиріччя 310, 353
Мезон-Ляфітт 71, 75
Меняни 173, 475, 476
Метелин 183, 188, 194, 208
Мельц 455
Милиця 326
Милков 42
Милошовичі 450
Миргород 477
Митниця 326
Мицев 50, 545
Миців 264, 427, 440, 447, 452, 526, 546
Міжлісся 515
Міжмор'я 305
Мілки 495
Мірче 83, 203, 204, 258, 261, 365, 372, 373, 420, 425, 429, 430, 481
Мітке 59
Міттенвальд 69, 73
Млиновець 535
Модрин 59, 83, 209, 420, 481, 483
Модринець 209, 481, 483, 485
Мокотов 82, 94, 95
Молодятичі 307, 399, 534
Моложів 257
Монастир 318, 319
Монтово 62, 66
Монятичі 174, 306, 307
Морава 441

Москва 21, 79, 91, 105, 116, 120, 121,
129, 133, 167, 239, 311, 517
Мошків 47, 281, 488, Мошків 505
Мриглоди Любицькі 40
Мронгівський повіт 320,321
Мронгово 66, 300, 318, 320, 321, 467
Мушенець 315
Мушиц 310
Мушков 541
Мюнхен 42, 47, 57, 68–71, 73, 129,
305, 308, 330, 375, 394, 457
М'яке 203, 231, 252, 255–257, 481
М'яновичі 539
М'ястк 395
М'ястко 455, 447

Набріж 37, 54, 336, 367, 418, 436, 481,
478
Наддніпрянська Україна 11–13
Наддніпрянщина 35
Надсяння 45, 54, 65
Нарва 315, 326
Нароль 92, 141, 143, 285,
Неледів 237
Німеччина 48, 67, 68, 72, 78–80, 86,
88, 93, 105, 108, 113, 114, 115, 135,
219, 271, 283, 295, 301, 308, 355, 356,
359, 360, 367, 378, 380, 390, 391, 394,
398, 403, 409, 437, 441, 471, 480, 498,
501, 508, 535
Ніновичі 535, 542
Нісмичі 302, 414, 535, 537–541, 543,
544, 548, 549
Новгород 315, 326
Новий Люблинець 24, 39, 41
Новий Санч 328
Новогард 393, 394
Новогруд 310
Новокаетанівка 87

Новосілки 382
Нойхаммер 378
Носів 397
Нурець 314
Нью-Йорк 76, 125

Обровець 361
Оглядов 43
Одра 316
Олесниця 374, 376, 393, 429, 449,
455, 484, 495
Олика 128
Ольштин 29, 30, 62, 64–66, 374, 375,
382, 390, 393, 395, 457, 469, 481, 482,
486, 498, 499
Ольштинське воєводство 394
Ольштинське (тепер – Вармінсько-
Мазурське воєводство) 470
Ольштинське 392, 456, 495, 496, 526
Ольштинське воєводство (Сх.
Пруси) 316
Ольштинське воєводство 299, 304,
320, 321, 392, 458
Орнатовичі 307
Освенцим 68, 109
Осердів 51, 65,447, 454, 459, 501, 521,
525
Остоленко 315
Острів 461
Островін 429
Остроленка 429, 470
Острів Мазовецькі 315
Оттава 47, 51, 65,72
Охожа 61, 62, 67
Ощів 83, 91, 278, 279, 380, 435, 549,
52, 545

Павлів 38
Павловичі 49, 191, 428, 486, 539, 545,
549, 550

Париж 10, 71, 108, 167
Пархач 459
Парчев 61, 309, 513
Пасіка 255
Пасльонок 494
Пассау 67
Переводів 194, 402–406, 410–412,
414, 417, 427, 428, 435, 448, 449, 451,
453, 486, 488, 502, 541
Перемишлів 501, 517, 518, 525, 526,
531, 535, 461
Перемисловичі 461
Перемиська округа 328
Перемиський повіт 59
Перемишль 89, 93, 102, 113, 119, 285,
328, 329, 393, 419, 536
Перемишльська область 40
Перемищина 48, 60, 319, 364
Пересоловичі 307
Персія 167, 199
Пецикорів 428
Пижиць 457
Південне Підляшшя 43, 397
Підгірці 248, 253–255, 258, 359, 372
Підгорець 238
Підкарпатське воєводство 80, 469
Підкарпаття 55, 372
Підляшшя 42, 43, 45, 54, 56, 61–64,
67, 108, 126, 136, 161, 163, 171, 194,
199, 206, 214, 225, 226, 232, 308–310,
316, 320, 321, 326, 327, 329–333, 336,
337, 339–341, 344–347, 351, 353, 356,
354, 360, 370, 400, 408, 440, 468, 511
Піна 318
Піреней 79
Пісочне 544
Піщаць 118
Плоцьк 457
ПНР 48
Побережани 483
Познанщина 260, 458
Познань 276, 492, 538
Поледов 386
Полісся 68, 111, 344, 507
Полозки 400
Полоски 513
Полтава 92
Полтавщина 59, 370, 477, 478
Польша 9, 10–13, 18, 24, 27–29, 32,
37, 41, 42, 48, 53, 54, 61, 62, 65–67, 76–
80, 82–84, 86–88, 90, 91, 94, 96–100,
103, 105, 107, 108, 112, 113, 115, 116,
121, 122, 125, 129–134, 137, 139, 141,
142, 147, 154, 156, 160, 161, 166, 169,
170, 210, 239, 271–273, 283, 286, 292,
293, 296–298, 300, 305, 306, 308–312,
316, 319, 323–326, 328, 329, 334. 336–
339, 344, 350, 352, 353, 355, 356, 359,
374–376, 380, 390, 393, 396, 404, 406,
409, 416, 421, 422, 429, 438, 440, 443,
445, 447, 455, 456, 478, 481, 488, 493,
497, 498, 500–503, 513, 518, 521, 524,
530, 533, 536, 538
Помор'я 61, 317
Попрад 67, 328
Посадів 53, 85, 336, 404, 416, 434,
478, 367, 380, 481
Поток 65
Потуржин 135, 266, 279
Прага 144
Прибалтика 112
Пригоріле 83, 425, 468
Пруссія 62–64, 66, 96
Прушків 338
П'ясечне 299, 363, 427, 429
Рава-Руська 35, 37, 39, 82, 85, 334,
434, 445, 461

Равич 96
Равський повіт 318
Равщина 40
Радванці 523
Радехів 34, 43, 522
Радехівський повіт 37
Радехівський район 32, 36,
38
Радехівщина 34–36
Радзин 310
Радзинський повіт 333
Радзинщина 333
Радзінь 326, 327, 333, 339
Радостів 261
Радянська Україна 41, 144, 458
Радянський Союз 11, 13, 14, 28, 48,
78, 79, 96, 129, 140, 141, 152, 153, 158,
165, 167, 271, 272, 283, 292, 293, 306,
478
Раківець 446
Рацлавиці 441
Рейовець 534
Рен 318
Рига 107, 133
Рим 33
Рин 495, 497
Рівне 243, 364, 538
Ріджайна 72
Ріплін 289, 362, 444, 459
Річ Посполита 130, 133, 500
Річиця 42, 46, 53, 85, 128, 135, 136,
299, 304, 354, 407, 462, 466
Річище 336
Річпосполита 88
Річпосполита Польща (РП) 10–19,
21–25, 29
Річпосполита Польща 39
Річпосполита Польща 40
Родан 79
Розвадів 119
Розжалів 36
Розточчя 36
Російська імперія 419
Росія 10, 19, 54, 62, 78–80, 86–88, 90,
92, 94, 99, 100, 104, 105, 107, 113, 115,
125, 133, 166, 168, 169, 330, 331, 358,
382, 397, 398, 419, 421, 487, 499, 515
Роттердам 216
РП 41, 43, 80
Руда Ружанецька 24, 39, 41, 92, 94,
120, 283, 292
Рудвани 300
Рудно 327
Румунія 78, 87, 140, 142, 146, 167,
239, 271, 506, 510
Русин 346, 392, 461, 464, 501, 518, 535
Русь 474, 514
Ряшев 466, 505
Ряшів (Жешов) 26, 29, 30, 328
Ряшівське воєводство 39, 329
Ряшівщина 91, 270, 319, 497

Савчин 520
Сагринь 53, 85, 90, 209, 255, 365, 404,
424, 426, 448, 478, 481, 483
Самбір 37
Сапрайка 504
Саскачеван 72
Свята Земля 33
Себечев 268, 302, 303, 353, 458, 460–
463, 501–503, 520, 535, 539
Седлецький повіт 326
Селиська 285
Сем'ятичі 314
Семпополе 467, 525
Сенсбург 318
Сенява 41
Седлец 310, 314

Сибір 33, 109, 122, 331, 376, 398, 429,
476, 501–503, 518, 524, 525, 536
Сілезія 61, 67, 93, 496, 501
Сільце 540
Скандави (Скандав) 320
Скербешев 309, 452
Скороходи 477
Слав'ятин 208, 264, 364
Сліпче 351
Словаччина 67, 73, 99, 378
Слосінк 455
Смитков 440
Снядов 315
Снядово 310
Сокаль 34, 35, 37, 185, 189, 217, 239,
296, 359, 404, 428, 434, 435, 438, 448,
460, 500, 502, 517, 520, 521, 523, 524,
529, 535, 536, 540, 542, 547, 550
Сокальський повіт (Галичина) 339
Сокальський повіт 42, 337, 340, 37,
392, 393, 402, 431, 500, 517, 537
Сокальський район 36, 37, 48, 49,
281, 303, 458, 461
Сокальщина 35, 68, 437, 458, 460,
464, 517, 518, 524, 531
Сокола 504
Соколів 310, 314, 327
Соколовський повіт 326
Соловки 109
Солокія 54 334, 337, 349, 403, 437,
503, 521, 536, 538, 548
Сроків 392
Сроков (Дренгфурт) 319
102
СРСР 11–15, 18, 21–25, 28, 29, 34, 38,
55, 77, 79, 80, 94, 95, 119, 126, 130,
133, 141, 159, 164, 207, 267, 286, 293,
305, 403, 409, 518
СССР 115, 122, 125, 126, 129, 310,
311, 316, 318, 332, 333, 338–340, 340,
341, 347–349, 350, 352, 353, 355
Стави 476, 480
Ставки 364
Стаї 446, 450
Стаїв 407
Станіслав 291
Станіславівщина 413
Станіславщина 471
Старгард Щецинський 451
Старгард 455
Старгард Щецинський 454
Старгород 428, 538
Старе Село 59, 135, 204, 232, 252, 258
260, 261, 303, 354, 373
Старогрод 299
Степанковичі 494
Стоянів 522, 523
Стрий 37
Стрільці 82
Строжов 173
Стшельці Опольські 375, 471, 473,
499
Стяг 319.
Судети 442, 443
Судилівка 32
Сулимів 431, 447
Сухава 370, 371
Сушів 371
Схід 77, 105, 199
Східна Пруссія 62
Східна Галичина 142
Східна Європа 112
Східна Малопольща 142, 273
Східна Пруссія 47, 61
Східні Пруси 309, 310, 315, 316, 324,
328
США 29, 73, 74, 77, 133, 166, 167,
293, 518,

Сян 21, 36, 40, 41, 68, 79, 119, 193,
233, 288, 289, 300, 327, 434, 437
Сянок 13, 113, 380

Тарнів 328, 516
Тарношин 268 , 377, 378, 380, 389,
434, 444
Татри 441
Тауровка 477
Тегеран 129
Телятин 44, 59, 258, 306, 385, 404,
405, 410, 437, 448
Тенятиська 68
Тепили 39, 40, 91
Тератин 59, 307
Теребінь 175, 181, 186, 207, 209, 210,
237, 295, 426, 484, 492
Тересполь 513
Тернопільщина 524
Тиса 362
Тихобіж 375, 376, 420, 424–426, 430,
437, 438, 440, 489, 490, 493, 496,
Тишівці 135, 203, 255, 256, 417, 435,
448
Толкмін 466
Томашів 42, 45, 53, 80, 83, 85, 90, 91,
128, 135, 152, 160, 184, 188, 194, 298,
334, 381, 447, 505
Томашів Люблінський 134, 140, 141,
146, 158, 175, 266, 267, 268, 269, 300,
385, 444
Томашів Люблінський повіт 289,
285, 286, 290, 431
Томашівського повіт 37, 39, 44, 68,
86, 135, 141, 149, 160, 164, 270, 274,
285, 299, 333, 340, 377
Томашівщина 40, 85, 98, 135, 266,
273, 334, 339, 424, 504
Торонто 126, 136, 163, 171, 194, 206,
214, 225, 226, 232, 361, 434, 435
Трещани 254
Тудорковичі 297, 299, 304, 350, 383,
384, 427, 494, 539, 541
Туреччина 80, 129, 199
Турівець 377
Турка 37
Туркович 90
Турковичі (Тудорковичі) 303
Турковичі 234, 255, 258, 267, 372, 481
Турн 512
Тухов 327
Тухоля 108
Тучапами 441
Тучна 118, 366, 368
Тушков 268, 451
Угнів 128, 136, 143, 294, 297, 334, 343,
348, 349, 391, 403
Угонів 128
Угорщина 105, 129, 140, 142, 146,
271, 380
Угринів 45, 48, 49, 60, 181, 210, 282,
295, 299, 304, 354, 355, 359, 363, 366,
371, 373, 382, 383, 385, 388, 399, 414,
428, 434, 437, 438, 465, 469, 485, 488,
520, 524, 530, 533, 535, 537–540, 543–
545, 547–549,
Узеранки 66
Україна 9, 12, 13, 21, 22, 24, 40–42, 50,
54, 61, 69–71, 73, 74, 77, 79, 86, 88, 90,
93, 96, 97, 99, 100, 103, 104, 107, 108,
112, 114, 115, 125, 126, 133, 134, 139–
142, 146, 150, 152–154, 156, 160, 161,
163, 164, 166, 167, 169–171, 206, 214,
221, 222, 232, 239, 279–281, 300, 306,
308, 309, 316, 332, 350, 356, 360, 364,
370, 377, 378, 382, 383, 386, 391, 394,
403, 404, 409 , 410, 413, 416, 419, 421–
423, 426, 428, 429, 436, 440, 441, 453,

456–458, 460, 463, 476, 477, 481, 483, 485, 487, 488, 494, 503, 505, 508, 510, 514, 517, 521, 524, 526, 530, 532, 533, 536, 540, 543

Українська Народна Республіка (УНР) 10–12, 29, 53, 120

Українська РСР 358, 359, 377, 402, 458, 474

Українська Советська Соціалістична Республіка (УСРСР) 112

Українська СРР (УСРР), Українська РСР (УРСР) 11–14, 22, 24

Українська СРР 133

Уликів 128

Ульгівок 42, 46, 53, 128, 289, 306, 377, 378, 380, 381, 387, 406, 414, 415, 447, 453

УРСР 48, 134, 135, 154, 283, 285, 286, 292, 293, 296, 297, 329, 344, 345, 347, 375, 407, 416, 444, 506

Устілуг 217

Ухань 98, 237

Фордон 401, 516

Франція 71, 75, 78, 79, 87, 107, 108, 114, 129, 167, 472

Харків 140, 366

Хлівчани 36

Хлоп'ятин 427, 435, 447, 454

Хожов 472

Холм 13 43, 56, 87, 99, 113, 118, 122, 135, 164, 175, 184, 188–190, 194, 196, 208, 209, 217, 221, 239, 276, 284, 327, 328, 334, 337, 339, 340, 358, 390, 404, 419, 428, 483, 487, 492, 508–511, 515

Холмська округа 43, 45, 59, 329, 538, 541

Холмський повіт 340

Холмський район 539

Холмщина (Равський повіт) 9, 20, 36, 41–43, 45–48, 50, 52, 54, 57, 61, 62, 65, 68, 70, 82, 96, 98,

108, 126, 129, 134, 136, 161, 163, 171, 194, 201, 206, 214, 225, 226, 232, 295, 308, 310, 329–334, 336, 337, 339, 341, 343, 345, 349, 360, 361, 364, 367, 393, 404, 406, 410, 419, 428, 432, 434–437, 439, 440, 444, 447, 448, 474, 478, 481, 483, 487, 505, 510, 514, 517, 519, 522, 531, 535, 537, 538, 540, 541, 545, 547
Хоробрів 297, 346, 349, 353, 408, 409, 416, 503, 521, 527, 534, 535, 539, 540, 544, 549

Хоростит 506, 508, 509

Хорощинка 118, 512

Хорощинці 397, 399

Хохлів 431, 440

Христинопіль 297

Хшанов 502

Цеблів 37, 60, 488, 501–503, 526, 535

Чарноцін 300

Чарнув 300

Чарнувка 375

Ченстохов 131

Червоний Бір 326

Черничин 54, 57, 200, 217, 295, 343, 359, 361, 364, 365, 366, 429, 434, 435, 476–478, 480–482, 485, 487, 495

Чесанов 336

Чесник 447

Чехія 67, 140, 146, 300, 371, 379, 441, 442, 494

Чехословацька Республіка (ЧСР) 30, 42, 63, 72, 99, 142, 167, 168, 284, 286, 292, 328, 353, 374, 390, 428, 429, 441

Чижів 310, 314
Чомів 351
Чомові 494
Чортовиці 174
Чутівський район 477

Швеція 455
Шендзішів 327
Шиховичі (Тихобіж) 83, 85, 345, 363,
366, 367, 372, 373, 418–420, 423, 424,
426, 429, 430, 490, 491, 493
Шихтарі («Шихтори») 281, 303, 428,
541
Шмитки 302, 303
Шмитків (Гута) 47, 49, 267, 268, 529,
535
Шотландія 80
Штум 505
Щебрешин 294

Щеп'ятин 267, 406, 407, 412, 416, 447,
458, 459
Щецин 371, 386, 390, 394, 455–457,
536
Щецин-Домб'ю 454
Щизна (Ортзбург) 326

Югославія 78, 167, 378, 379, 380
Юзефов 156

Явожно 462, 491, 518
Яворів 523
Яворівський район 36
Яворівщина 525
Ялта 166
Янів Любельський 309, 339
Ярослав 13, 89, 113, 329
Ярославський повіт 469
Ярославщина 37, 40, 41, 120, 469
Яструбичі 522–524

* * *

Bieszczady 99

Grubieszow 262

Kraków 86

Lublin 511
Lublin 57, 76, 83, 262

Nowy Jork 83

Szychtory 303

Ukraineę 511

Warszawa 57, 274
Wiązownica 469

Zamoscia 262

Наукове видання

Художнє оформлення Михайла Черненка

Комп'ютерна верстка Миколи Сергійчука

Оригінал-макет виготовлено в ПП Сергійчук М. І., 07300, м. Вишгород Київської області,
вул. Грушевського, 1, пом. 31.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції — серія ДК №2448 від 24.03.2006 р.